

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TOPLUMSAL DEĞİŞİM ve DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ADANA’NIN SOSYO-
EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPISI (1923-1960)

Doktora Tezi

Özlem YAKTI

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TOPLUMSAL DEĞİŞİM ve DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ADANA’NIN SOSYO-
EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPISI (1923-1960)

Doktora Tezi

Özlem YAKTI

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Hakan UZUN

Ankara-2014

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TOPLUMSAL DEĞİŞİM ve DÖNÜŞÜM SÜRECİNDE ADANA’NIN SOSYO-
EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPISI (1923-1960)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hakan UZUN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....(Başkan)

.....

..... (Danışman)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

Prof. Dr. Temuçin F. ERTAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

“Toplumsal Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Adana’nın Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1923-1960)” başlıklı bu çalışmada, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte kurulmuş olan yeni Türk Devleti’nde gerçekleştirilmeye çalışılan devrimlerle, uygulanmaya çalışılan politikaların yerel ölçekte Adana üzerindeki yansımaları tarihsel sürekliliği içinde ele alınmıştır. Cumhuriyet döneminde Adana’nın sosyo-ekonomik yapısındaki değişimi tarihsel sürekliliği içinde irdeleyebilmek amacıyla giriş bölümünde Osmanlı’nın son dönemlerindeki kent hayatının betimlemesi yapılmıştır. Bu tasvirle sosyal ve kültürel yaşamın niteliği ile ekonomik yaşamın işleyiş şekli ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tezin Birinci Bölümü’nde Cumhuriyet’in ilk yıllarını oluşturan Atatürk dönemi politikalarının Adana’ya nasıl yansıdığı ve bu politikaların kentteki sonuçları incelenmiştir. Atatürk döneminin çetin koşulları altında tarım, kalkınmayı sağlayacak sektör olarak seçilmiş ve tarımsal üretimi arttırmaya odaklı politikalar izlenmiştir. Bu politikalar Adana çiftçisini de etkilemiştir. Sağlanan kolaylıklar ve uygulanan tarımsal reformlar sonucunda Adana, tarım alanında büyük ilerleme kaydetmiştir. Bu verim artışı hammadde tarıma dayanan üretim kollarının da gelişmesini sağlamıştır. Böylece kent ülkenin yokluk günlerinde ülke ekonomisinde lokomotif bir rol üstlenmiştir. Bu rolü üstlenmesinde Teşvik-i Sanayi kanunu çerçevesinde uygulanan teşvikler ve yararlanılan emval-i metrukeler de etkili olmuştur. Bu canlı üretim ortamı ulaşım olanaklarının geliştirilmesiyle birlikte ticareti besleyen bir kaynak olmuştur. İktisadi olarak gelişen kentin yarattığı istihdam olanakları göçü tetiklemiştir. Cumhuriyetle birlikte başlayan modernleşme hareketi göç olgusu ile birleşince bir kent planı yapılmasını gerekli kılmıştır. Nüfusun kent içindeki dağılımı kent planı ile değişime uğramaya başlamıştır. Bu değişim, tarımda makineleşme, sanayileşme-göç, kentleşme-göç ilişkisi şeklinde devam edecek sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Genel olarak bakıldığında Atatürk dönemi Adana’sı, özellikle yaşanan ekonomik gelişim sayesinde sosyo-kültürel olarak da önemli bir gelişim ve değişim kaydetmiştir.

İkinci Dünya Savaşı Dönemi'ni de kapsayan İnönü döneminin ele alındığı İkinci Bölüm'de, savaş dönemi ve sonrası kanun ve uygulamaların Adana'ya yansımaları irdelenmiştir. Savaşın yarattığı ekonomik durgunluk nedeniyle getirilen vergiler Adana'yı da etkilemiştir. Savaş döneminde düşen tarımsal üretim savaş sonrası dönemde artmaya başlamıştır. Bu artışta savaş sonrası dönemde Batı'ya yönelen Türkiye'ye sağlanan yardımlar sonucunda makineleşmenin yaygınlaşmaya başlaması da etkili olmuştur. Savaş sonrası dönemde özellikle Marshall Planı sonucunda sağlanan yardımlarla makineleşme artmış, Seyhan Barajının kurulması ile ilgili ilk adımlar atılmıştır. Bunlara ek olarak tarımsal üretimi arttırmaya yönelik bilimsel çalışmalar sürdürülmüş, uygulanan teşvikler devam ettirilmiştir. Savaşın yarattığı olumsuz etkiye rağmen kent sağladığı iş imkânları nedeniyle ekonomik cazibe merkezi olma özelliğini korumuş ve göç almaya devam etmiştir. Bu durum yeni bir kent planı hazırlanmasını zorunlu kılmıştır. Ekonomik ve sosyal hareketlilik beraberinde kültürel değişikliği getirmiştir. Olumsuz izler bırakan savaş dönemi, Adana tarihinde de bir kırılma noktası niteliği taşıyan DP'nin iktidara gelmesine zemin hazırlamıştır.

Tezin Üçüncü Bölümü'nde Demokrat Parti dönemi uygulamalarının Adana'nın gelişimine nasıl etkiye bulunduğu yer verilmiştir. Önceki dönemlerde uygulanan politikalarla geliştirilen kentin sosyo-ekonomik yaşamı bu dönemde ilerlemeye devam etmiştir. Tarımı geliştirmeye yönelik araştırmalar ve teşvikler sürdürülmüştür. Tarım araç ve makinelerinin ithalinde sağlanan kolaylıklar sayesinde kentte makineleşme yaygınlaşmıştır. Seyhan Barajı'nın tamamlanmasıyla sulu tarımın başlaması verimi arttırmıştır. Tarımsal araç ve makinelerin yanı sıra diğer motorlu araçların da artmasıyla kentte montaj sanayine yönelik kırırdanmalar başlamıştır. Sanayi ilerlemeye devam ettiği gibi yeni kurulan fabrikalar büyük ölçekli sanayi kuruluşları haline gelmiştir. Adana'da kurulan İncirlik Üssü Türkiye'nin izlemeye başladığı Batı eksenli politikaların en somut sonucunu oluşturmuştur. Devam eden göçlerle nüfusu artan kentte gecekondulaşma süreci başlamıştır. Kentin iktisadi olarak gelişmesi refah seviyesini yükseltmiş, eğlence sektörünün önem kazanmasını sağlamıştır. Kentin her açıdan canlı bir ortama sahip olması ise kültürel ortamı

besleyen bir faktör olmuştur. Türk edebiyatında yer etmiş sayısız roman ve Türk sinemasında beğeni kazanan birçok film ve karakter bu dönemdeki ortamdan esinlenilerek ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak DP dönemi Adana'nın daha önceki dönemlere kıyasla her anlamda daha fazla geliştiği bir dönem olmuş, bununla birlikte özellikle sonraki dönemlerde kent yaşamında birtakım sorunlara neden olan çarpıklıkların da başlangıcını oluşturmuştur.

ABSTRACT

In this paper titled “*The Cultural and The Socio-Economic Structure of Adana Through The Process of Social Change and Transformation (1923-1960)*”, revolutions in recently founded Turkey starting with the declaration of republic and policies that had maintained on Adana with a local scaling is handled in a historically consistent manner. Urban life in the last periods of Ottoman Empire is depicted in order to analyze the alteration of Adana’s socio-economic structure, with again in historical continuum, in introduction part. By this depiction, social and cultural life quantity and the pattern of economic life is handled.

In the first part of the thesis, the outcomes of Atatürk period which includes the first years of Republic, on Adana and their consequences are analyzed. In harsh conditions of Atatürk period, agriculture was chosen as the factor which would provide the development, thus, policies on this issue were followed. These policies effected Adana farmers negatively. Provided facilities and agricultural reforms applied made Adana be improved in the agricultural field. This increase in efficiency caused an improvement on the production branches whose raw materials relied on agriculture. This way, the city has bore a role to hold economy in one piece. Encouragements provided by “Teşvik-i Sanayi” rules and abandoned properties also had a significant effect on this role. This lively production field became a source to feed trade with the improvement on transportation system. The economical improvement of the city triggered immigration. Modernization movements with the Republic and immigration caused a necessity for an urban planning. Population

density in the various parts of the city started to change due to urban planning. This change created a basis for the time period that will continue with industrial agriculture, industrialisation and immigration, urbanization and immigration. For a general overview, In Atatürk period, Adana, thanks to the economical development, had a significant change in socio-cultural terms.

In the second part in which İnönü period including the WW II era, war and post-war period laws and applications' reflection on Adana is analyzed. The taxes during the economic stagnation related with war affected Adana. Agricultural production which declined during the war period started to increase in post-war period. . Popularization in machinery which started by the supplements provided after Turkey's inclination to the West in post-war period also affected this increase. In post-war period, especially with Marshall Plan, mechanization was increased was increased and first steps to build Seyhan dam were taken. In addition that, scientific studies aimed to raise agricultural production and governmental encouragements were continued. Despite the negative outcomes of war, Adana preserved itself as the center of economical attention as it was still providing job opportunities and continued to receive immigrants. This situation caused another necessity for an urban planning. Economic and social movements bring cultural changes with their alongside. War period which had negative effects on Adana, created a basis for election of Democratic Party which can be considered as a breaking point in the history of the city.

In the third part of the thesis, effects of DP period applications on Adana is handled. Socio-economic life of the city which was improved with the policies in previous period continued to advance. Researches for improving agriculture and encouragements were carried. Mechanization became common with the aid of facilities on importing agriculture tool and machines . Agricultural efficiency were improved when Seyhan dam was completed. Alongside the agricultural tools and machines increasing in veichle prompted the early movements in mounting industry. As industry continued to advance recently founded factories became large scaled industiral corporations. İncirlik Base built in Adana was the most concrete evidence of the Turkey's West oriented policies. Squatterring emerged in the city whose population was crowded by the continious immigration. Economic development of the city raised its wellbeing and caused an importance on entertainment business. The fact that city was lively in every aspect became a factor which is contributing the cultural aspect of the city. Many novel in Turkish literature and many movies and characters admired in Turkish movie industry were inspired from the city. To sum up, DP era was the time period when Adana was developed more than any previous period, and contains the starting point of the problem that would effect the city in the following days, both.

ÖNSÖZ

Eski çağlardan itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yapan Adana, sahip olduğu coğrafi konumu, askeri ve ticari yollar üzerinde bulunması ve tarıma elverişli sulak ve verimli arazi yapısı sayesinde tarih boyunca önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Ancak eski çağlardan itibaren kendine özgü bir gelişim kaydeden Adana, gerek ekonomik gelişmesi, gerekse de kendine özgü sosyal yaşamı ve kültürel değerleriyle farklı ve dikkat çeken bir yerleşim yeri olmuştur. Türkiye'nin sadece ekonomik gelişmesine değil, aynı zamanda spor ve sanat alanındaki gelişmesine de katkı sağlayan Adana'dan, iz bırakan birçok sanatçı ve sporcu yetişmiştir. Adana'nın özellikle kültürel yönden yarattığı zenginlik sadece bölgeyle sınırlı kalmamış, Türk ulusal kültürünün de önemli bir parçasını oluşturmuştur. Bu nedenle de Adana başta sosyal bilimciler olmak üzere her zaman araştırmacıların dikkatini çeken bir yerleşim yeri olmuştur. Bu araştırmanın yapılmasında da rol oynayan başlıca etken bu olmuştur.

Çalışmanın temel kaynaklarını Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Cumhurbaşkanlığı Arşivinden temin edilen belgeler, TBMM Zabıt Cerideleri, ilgili Resmi Gazete sayıları ve Ayın Tarihi Mecmuaları ile Cumhuriyet döneminde Adana'da yayınlanan yerel gazeteler ve dergiler oluşturmaktadır. Bunun yanında Adana İl Yıllıkları ile Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlamış olduğu bazı eserler de başvuru olan önemli kaynaklar arasında bulunmaktadır. Çalışmada çeşitli raporlardan, kaynak eserler ile araştırmalardan da faydalanılmıştır. Buna ek olarak Adana hakkında farklı kaynaklara ulaşmak amacıyla Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı'na (ATASE) başvurulmuş, ancak ulaşılan kaynaklar çalışılan döneme ilişkin olmamaları nedeniyle kullanılamamıştır. Türk Tarih Kurumu web sitesinde yer alan Ferid Celal Güven arşivinde inceleme yapmak üzere başvurulmuş, ancak bu arşive de ulaşılamamıştır.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Araştırma Cumhuriyet dönemi Adana'sının tarihi olmakla birlikte konuya bütünlük kazandırmak amacıyla, giriş

bölümünde; Adana'nın fiziki, etnik ve idari yapısı ile Cumhuriyet öncesi dönemdeki tarihi gelişimi ana hatlarıyla ele alınmıştır. İlk bölümde; Cumhuriyet'in ilanı ile aynı zamanda gerçekleştirilmeye başlanan devrimlerin uygulamaya konulduğu Adana'nın Atatürk dönemindeki sosyo-ekonomik ve kültürel değişim ve gelişimi üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde; İkinci Dünya Savaşı'nın koşulları altında İnönü döneminde yaşanan sosyo-ekonomik ve kültürel gelişmelerin Adana'ya nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Son bölümde ise Demokrat Parti iktidarı ile izlenmeye başlanan liberal politikaların Adana'nın tarım, ticaret, sanayi, nüfus, gündelik yaşam, eğitim vb. alanlarında ne gibi bir değişime yol açtığı incelenmiştir.

Tezin konusunu belirleyen ve çalışmam boyunca yapıcı ve aydınlatıcı eleştirileri ile beni yönlendirerek konuya odaklanmamı sağlayan Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Adana'nın sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını aydınlatmak amacıyla yapılan bu çalışma birçok kişinin katkısıyla gerçekleştirilmiştir. Tez çalışmam sırasındaki yardımlarından dolayı tez danışmanım Doç. Dr. Hakan UZUN'a teşekkür ederim. Değerli katkılarıyla tezimin zenginleşmesini sağlayan jüri üyeleri Prof. Dr. Neşe ÖZDEN'e, Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya'ya ve Prof. Dr. Mesut ÇAPA'ya teşekkür ederim. Çalışmalarına başladığım günden itibaren, büyük desteklerini gördüğüm Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü personeline ve özellikle Öğrenci İşleri Şefi Fatma MESCI'ye teşekkür ederim. Çalışmanın en iyi şekilde sonuçlanabilmesi için yardımları ve manevi destekleri ile her zaman yanımda olan arkadaşlarım Perihan ÜNLÜ SOYLU ve Saadet ALTAY'a teşekkür ederim. Ayrıca maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve başarıım için her türlü özveriye gösteren aileme de en derin şükran ve sevgilerimi sunarım.

Özlem YAKTI

Ankara, 2014

ÖZET.....	i-iii
ABSTRACT.....	iv-vi
ÖNSÖZ.....	vii-viii
İÇİNDEKİLER.....	ix-xii
TABLO LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR.....	xiv-xv
GİRİŞ.....	1-20

BİRİNCİ BÖLÜM: ATATÜRK DÖNEMİ'NDE ADANA'NIN SOSYO-EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPISI (1923-1938)..... 21-140

A. Adana'nın Ekonomik Yapısı..... 21-62

1. Tarımsal Üretim Açısından Adana.....	21-23
a. Pamuk Tarımı.....	23-33
b. Tahıl Tarımı.....	33-39
c. Narenciye Tarımı.....	39-41
2. Adana Ekonomisinde Tarım Dışı Faaliyetler.....	41-61
a. Hayvancılık.....	42-45
b. İmalat Sanayi.....	45-49
c. Madencilik Sektörü.....	49-51
d. Ticari Faaliyetler.....	51-54
e. Ulaşım.....	54-62

B. Adana'nın Sosyal Yapısı..... 62-102

1. Nüfus.....	62-73
2. Sosyal Yaşam.....	73-86
3. Sağlık ve Sosyal Yardım Hizmetleri.....	86-92
4. Spor.....	92-95
5. Dernekler.....	95-102

C. Adana'nın Kültürel Yapısı.....	102-140
1. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri.....	103-113
2. Kültür Kurumları ve Kültürel Yaşam.....	113-115
a. Adana Halkevi ve Faaliyetleri.....	115-127
b. Tiyatrolar, Sinemalar, Konserler, Balolar, Sergiler, Konferanslar ...	127-140

İKİNCİ BÖLÜM: İNÖNÜ DÖNEMİ'NDE ADANA'DA SOSYO-EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPI (1938-1950)..... 141-274

A. Adana'nın Ekonomik Yapısı 141-202

1. Adana'da Tarım.....	142-145
a. Pamuk Tarımı.....	145-162
b. Tahıl Tarımı.....	162-169
c. Narenciye Tarımı.....	169-173
2. Adana Ekonomisinde Tarım Dışı Faaliyetler.....	173-
a. Hayvancılık.....	173-175
b. İmalat Sanayi.....	175-183
c. Madencilik Sektörü.....	183-186
d. Ticari Faaliyetler.....	186-192
e. Ulaşım.....	193-202

B. Adana'nın Sosyal Yapısı..... 202-242

1. Nüfus.....	202-208
2. Sosyal Yaşam.....	208-226
3. Sağlık ve Sosyal Yardım Hizmetleri.....	226-233
4. Spor.....	233-239
5. Dernekler.....	239-242

C. Adana'nın Kültürel Yapısı..... 242-274

1. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri.....	243-253

2. Kùltür Kurumları ve Kùltürel Yaşam.....	253-258
a. Adana Halkevi ve Faaliyetleri.....	258-265
b. Köy Enstitüleri.....	265-269
c. Tiyatrolar, Sinemalar, Konserler, Balolar, Sergiler, Konferanslar.....	269-274

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ADANA'NIN SOSYO-EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPISI (1950-1960)..... 275-402

A. Adana'nın Ekonomik Yapısı.....	276-325
1. Adana'da Tarım.....	277-289
a. Pamuk Tarımı.....	277-285
b. Tahıl Tarımı.....	286-287
c. Narenciye Tarımı.....	288-289
2. Adana Ekonomisinde Tarım Dışı Faaliyetler.....	289-285
a. Hayvancılık.....	289-290
b. İmalat Sanayi.....	291-308
c. Madencilik Sektörü.....	309-311
d. Ticari Faaliyetler.....	311-317
e. Ulaşım.....	317-325
B. Adana'nın Sosyal Yapısı.....	325-372
1. Nüfus.....	326-334
2. Sosyal Yaşam.....	334-354
3. Sağlık ve Sosyal Yardım Hizmetleri.....	354-362
4. Spor.....	362-368
5. Dernekler.....	368-372
C. Adana'nın Kùltürel Yapısı.....	372-402
1. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri.....	373-387
2. Kùltür Kurumları ve Kùltürel Yaşam.....	387-391
a. Adana Halkevi ve Faaliyetleri.....	391-392
b. Tiyatrolar, Sinemalar, Konserler, Balolar, Sergiler, Konferanslar.....	392-402

SONUÇ.....	403-409
KAYNAKÇA.....	410-452
TABLolar.....	453-472
EKLER.....	473-504

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1 Çukurova'daki Pamuk Türlerinin 1925-1960 Arası Oransal Dağılımı

Tablo-2 Atatürk Dönemi Buğday Üretim Miktarındaki Değişim

Tablo-3 1927-1960 Adana'da Ana Ürünler Bakımından Üretim Miktarı (Ton)

Tablo-4 Narenciye Üretim Tablosu

Tablo-5 Atatürk Döneminde Adana'da Yetiştirilen Hayvan Türlerinin Yıllara Göre Sayısal Değişimi

Tablo-6 Atatürk Dönemi Adana Dokuma Sanayi Yapıları

Tablo-7 1925-1949 Adana Borsasında İşlem Gören Pamuk Türlerinin Fiyat Karşılaştırması

Tablo-8 1935-1960 Adana Nüfusunun Değişimi Tablosu

Tablo-9 Adana ve Türkiye'de 1935-1960 Kentleşme Oranları

Tablo-10 1935-1960 Yılları Arasında Adana'da Okur-Yazar Nüfusun Toplam Nüfusa Oranı

Tablo-11 İnönü Dönemi Pamuk ve Çiğit Üretim Miktarı ve Yıllık Ortalama Fiyatlar

Tablo-12 İnönü Dönemi Hububat Üretim Miktarları

Tablo-13 İnönü Dönemi Narenciye Üretim Miktarları

Tablo-14 İnönü Dönemi Adana'daki Hayvan Varlığı

Tablo-15 1939-1950 Yılları Arasında Adana'daki Çırçır Fabrikaları

Tablo-16 1939-1950 Yılları Arasında Adana'daki Fabrikalar

Tablo-17 1945-1960 Yılları Arasında Adana İlindeki Yıllık Ortalama Nüfus Artışları

Tablo-18 1945-1960 Yılları Arasında Adana Ve Türkiye'de Yıllık Ortalama Nüfus Artış Oranları

Tablo-19 1950-1960 Yılları Arasında Adana'daki Fabrikalar

Tablo-20 1955 Nüfus Sayımına Göre Adana'nın Nüfus Durumu

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
AAMD	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
ASO	: Adana Sanayi Odası
AŞS	: Adana Şerhiye Sicili
ATO	: Adana Ticaret Odası
AVS	: Adana Vilayet Salnamesi
b.t.y.	: Basım Tarihi Yok
b.t.y.y.	: Basım Tarihi ve Yeri Yok
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Ç.Ü.	: Çukurova Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
Çukobirlik Satış Kooperatifleri Birliği	: Çukurova Pamuk, Yerfıstığı ve Yağlı Tohumlar Tarım
ÇÜSBED Dergisi	: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
DTCFD	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Kg	: Kilogram
OTAM Uygulama Merkezi Dergisi	:Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve
RG	: Resmi Gazete
S	: Sayı
s	: Sayfa
SBED	: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

SBF	: Siyasal Bilgiler Fakóltesi
TBMM (ZC)	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TL	: Türk Lirası
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Yay.	: Yayınlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
ZB	: Ziraat Bankası

GİRİŞ

Kent tarihi çalışmaları Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yoğunlaşmakla birlikte Türkiye'de yakın geçmişte görülen iki gelişme kent tarihi çalışmalarına verilen önemi arttırmıştır. Birincisi son yüzyılda şehirlere doğru gerçekleşen büyük göç hareketi, diğeri ise “*aşağıdan yukarıya*”¹ tarih yaklaşımına veya sosyal tarih çalışmalarına atfedilen önem olmuştur. Türkiye'de kent çalışmalarının tarihi seyrine bakıldığında zaman; ilk dönemlerde, ağırlıklı olarak kent sorunlarının çalışıldığı görülmüştür. Kent tarihiyle ilgili çalışmalar ise özellikle 1960'lardan sonraki dönemde verimli bir çalışma alanı haline gelmiştir.²

Kent tarihi yazıcılığında üzerinde durulması gereken sorunlardan birisi, tarihi yazılan kentin üst mekânsal yapı içindeki yerine konumlanması olmuştur. Bu üst düzey sistem bir imparatorluk, ulus devlet, bölgesel bir ekonomik bütünlük veya küreselleşen bir dünya olabilir. Kentin işlevleri de, bu içinde yer aldığı sisteme göre

¹ 1946-1956 yılları arasında etkin olan İngiliz Marksist tarihçiler grubu, tarih yazımında “*Aşağıdan Tarih*” ya da “*Aşağıdan Yukarıya Doğru Tarih*” anlayışını hakim kılmak istemiştir. Amaç, eylemleri ve mücadeleleriyle tarihi yapan ‘*aşağı sınıfların*’ yazılmayan tarihini yazmaktır. Tarihçiler grubu üzerinde etkili olan Past&Present adlı tarih dergisi grubun amacını İbn-i Haldun'un “*toplumun kendi doğası yoluyla içinden dönüşümleri kaydetmek ve açıklamak*” sözleri ile açıklamıştır. Harvey J. Kaye, **İngiliz Marksist Tarihçiler**, (Çev. Arif Köse), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009; Benzer şekilde Hobsbawn da alttakilerin tarihine duyulan ilginin gelişmesini, işçi hareketinin büyümesiyle bağlantılı bulmuştur. İşçi hareketlerinin gelişmesinin, sıradan insanın özellikle çalışan insanın tarihini incelemek açısından güçlü bir istek uyandırdığını belirtmiştir. Eric Hobsbawn, **Tarih Üzerine**, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s.311; Donald Quataert ise, 1960'lı yıllarda Batılı tarihçiler arasında kullanımı yaygınlaşmaya başlayan geniş halk kesimlerini merkeze alan aşağıdan yukarıya tarih yaklaşımının Türkiye'de de kullanılmasını öneren ilk isimlerden olmuştur. Bu yaklaşım aynı zamanda sosyal tarihçilik geleneğine dayanmaktadır. Nurşen Gürboğa, “*Osmanlı İktisadi ve Sosyal Tarihçiliğinde Bir Emekçi: Donald Quataert'in Ardından*”, **Toplumsal Tarih**, S. 208, Nisan 2011, s.83; Kent tarihi çalışmasının uygun şekilde yapılabilmesi için kentin ne olduğunun bilinmesi de gerekmektedir. Mübeccel Kıray kenti, “*tarımsal olmayan üretim yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşim birimi*” şeklinde tanımlamıştır. Örgen Uğurlu, “*Kentlerin Tarihsel Gelişimi*”, **Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları**, (Ed. Ö. Uğurlu vd.), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010, s.28; S. Kızılçelik-Y. Erjem, **Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, Attila Yayınları, Ankara, 1994, s.248.

² Bilim ve Sanat Vakfı, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türk Şehir Tarihi**, C.3, S.6, 2005, s.5; Stephen Caunce, **Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi**, (Çev. Ayşe Ozil Bilmez vd.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s.8; Yunus Uğur, “*Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.3, S.6, 2005, s.16.

belirlenir.³ Bu bağlamda Adana'nın sosyo-ekonomik kültürel gelişiminin söz konusu dönemdeki seyrini açıklayabilmek amacıyla Türkiye genelindeki gelişmelerle bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak Türkiye'nin çevreleşme-çevreselleşmesi yani Batı kapitalizmine yönelmesi sonucunda Adana'da gerçekleşen değişimler Türkiye'deki çevreselleşmenin yerel boyutu olarak incelenmiştir.⁴

Türkiye'deki şehirler, sosyal gelişme sürecinin çok boyutlu özelliklerinin görülebileceği toplumsal mekânlar olarak çözümlenebilecek tarihin en eski yaşam alanları olmuştur. Çok boyutlu özellikleri dolayısıyla kentin farklı unsurları, yani kurumları, gündelik hayatı ve fiziki yapıları birbiriyle ilişkili olarak bütüncül bir şekilde ele alınmıştır. Yani şehir tarihi, kendi başına bir disiplin olmaktan öte, kültür çalışmaları ile birlikte farklı disiplinleri buluşturan bir alan olarak ortaya çıkmıştır.⁵ Çalışmada sosyal, iktisadi ve siyasi tarih, antropoloji, etnografi, demografi, sosyoloji gibi birçok bilim dalının konuları, kaynak ve yaklaşımları bütün bir şehri anlamak amacıyla birlikte kullanılmış ve dolayısıyla disiplinler arası yaklaşımdan yararlanılmıştır.

Türkiye şehirlerinin birçoğu; şehir devletlerinden devletsiz sosyal örgütlenmelere, coğrafi olarak geniş ölçekli çeşitli imparatorluk sistemlerinden günümüzün ulus-devletleri düzenine kadar pek çok siyasi örgütü, bunların iktisadi ve sosyal kurumlarını oluşturmuş ve çoğu zamanda merkezlik yapmıştır. Anadolu coğrafyası üzerindeki şehirlerin pek çoğu, iç içe geçmiş sayısız arkeolojik katmanın

³ İlhan Tekeli, **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998, s.157-158.

⁴ Çevreleşme-çevreselleşme, klasik Osmanlı'daki merkezin kentler üzerine etkisinin yerini, çevreselleşme kuramı ile bizzat Avrupa ekonomisinin aldığı dönemdir. Çevreselleşme (ya da merkez-çevre) kuramında, Batı kapitalizminin belirleyiciliği söz konusudur. Bu bağlamda kapitalizmin Osmanlı'ya girişi, Osmanlı'nın çevreselleşmesi ile paralel olmuştur. Nuri Adıyeke, "*Anadolu Osmanlı Ölçeğinde Yerel Tarih Yazımında Kuramların Değişimi, Merkez Çevreden Çevreselleşmeye, Çevreselleşmeden Globalleşmeye*", **Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme ve Yerelleşme**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s.266; Osmanlı'nın Batı kapitalizmine eklemlenmesi durumunun çevreselleşme kuramı ile açıklanmasından hareketle Adana'nın Marshall yardımları ve kurulan İncirlik Üssü ile Batı kapitalizmine entegrasyonu Türkiye'deki çevreselleşmenin yerel boyutu olarak ele alınmıştır.

⁵ Uğur, **a.g.m.**, s.23; Kentlerin disiplinlerarası bir çalışma alanı olması durumunu Harvey "*Kent kuşkusuz karmaşık bir şeydir. Onunla uğraşırken karşılaştığımız zorlukların bir kısmı onun kendine özgü karmaşıklığına bağlıdır. Kent kuşkusuz, disiplinlerin bu günkü yapısıyla kavramsallaştırılamaz*" şeklinde ifade etmiştir. David Harvey, **Sosyal Adalet ve Şehir**, (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.27.

ve bunların halen süregelen kültürel mirasının taşıyıcısı olan yaşam alanları olmuştur. Milattan önceki devirlere kadar giden bu şehirler, farklı dönemlerde çeşitli dini, iktisadi, sosyal durumlarla ilgili merkezi roller oynamış ve pek çok kültürel gelişmenin yön kazanmasında etken olmuşlardır. Kentlerin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi sonraki tarihlerde geçireceği değişimlerin temelini oluşturmuştur. Bu durum kent tarihi çalışmalarının tarihi gelişim seyrinin bilinmesini ve “süreç-süreklilik” içerisinde ele alınmasını gerekli kılmıştır.⁶ Buna bağlı olarak Adana’ya ilişkin tarihsel sürekliliğin sağlanabilmesi ve temelleri önceki dönemlerde atılmış bazı sosyo-ekonomik ya da kültürel özelliklerin anlam kazanması amacıyla kentin Cumhuriyet öncesi tarihi gelişiminin anlatılması da gerekli görülmüştür.

Tarih öncesinden bugüne dek Lokman Hekim diyarı olarak bilinen ve Homeros’un “*altın ova*”, Pierre Loti’nin ise “*Türkiye’nin kalbi*” olarak adlandırdığı Adana,⁷ daima nevi şahsına münhasır bir gelişim seyri izlemiştir.⁸ Bu gelişimi ile kendinden söz ettiren Adana’nın kuruluşu ile ilgili çeşitli efsaneler söylenmiş,⁹ birçok seyyahın uğrak noktası olarak seyahatnamelerde yer etmiştir. Ayrıca sunduğu zengin çalışma alanı ile bilimsel ve kültürel pek çok çalışmanın konusu olmuştur.¹⁰

⁶ Alim Arlı, “*Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Şehirleşme ve Gecekondu Araştırmaları*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türk Şehir Tarihi**, C.3, S.6, 2005, s.284-285; Sevilay Kaygalak, “*Osmanlı’da Kentsellik ve Kentler: Kent Tarihi Yazımında Kültürelciliklerin Ötesine Geçebilme...*”, **Mülkiye**, C.XXIX, S.246, 2005, s.22; Uğur, **a.g.m**, s.12

⁷ 36° 32' ve 38° 23' kuzey enlemleri ile 34° 42' ve 36° 42' doğu boylamları arasında yer alan Adana’nın Akdeniz’e yaklaşık 160 km’lik kıyısı bulunmaktadır. Güney sınırı Akdeniz, Kuzey sınırı ise Toros dağlarına dayanan Adana’nın kuzeyinde Kayseri, doğusunda Kahramanmaraş ve Gaziantep, güneydoğusunda Hatay, güneyinde Akdeniz, batısında İçel ve Niğde bulunmaktadır. Adana Ticaret Odası, **Cumhuriyet’in 50. Yılında Adana**, Ankara, Şenyuva Basım Sanayi, 1973, s. 15; **Bkz. EK-1** Adana’nın Türkiye’deki Konumunu Gösteren Harita.

⁸ Abdullah Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, İstanbul, Ares Kitap, 2009, s.11, 24; Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı’nda Çukurova**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.1.

⁹ Antikçağ söylencesine göre, Gök Tanrısı Uranus’un iki oğlu ‘*Adanus*’ ile ‘*Sarus*’, Tarsus halkı ile savaşarak kenti kurdular. Adanus’un adı kente (Adana), Sarus’un adı da ırmağa verildi. (Seyhan, eski adı Saruz) Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Kentlerimizin Adı Nereden Geliyor?**, İsim Yayınları, Ankara, 2011, s.27.

¹⁰ Çukurova bölgesi birçok seyyaha konu olmuştur. Bunlardan bazıları; Bertrandon de la Broquier, Bedrettin El-Gazzi, Kutbettin-ül Mekki, Kâtip Çelebi, Paul Lucas, Üsküdarlı Mustafa Dede, Mehmet Edip Bin-i Derviş, Kinner, Şerafettin Mağmumi, Şemsettin Sami, Charles Texier ve Langlois’tir. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.56-58.

Adana'nın ilgi çekici bir yöre olmasında dünyanın en verimli ovalarından biri olan Çukurova'nın,¹¹ büyük bir kısmının Adana il sınırları içerisinde yer alması da etkili olmuştur. Çukurova'nın, bir taraftan deniz, diğer taraftan dağlarla kuşatılmış olması ve Toroslar'ın, kara ikliminden koruyucu etkileri, yörede, kışları ılık ve yağışlı, yazları sıcak ve kurak tipik Akdeniz ikliminin hüküm sürmesine yol açmıştır. Bu toprak ve iklim özelliği, Çukurova'ya, tarım açısından büyük bir önem kazandırmıştır.¹²

Yörenin sahip olduğu dağlık ve ovalık özel coğrafi yapı, ilkçağdan itibaren, halkın sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimini etkilemiştir. Bu coğrafi yapı, ovalık alanda tarım, dağlık alanda ise hayvancılığa dayanan konargöçerlik kültürünün önemli bir iktisadi faaliyet olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte yörede bulunan Toros Geçitleri'nin¹³ varlığı bölgeyi ticari, sosyal, kültürel ve siyasi bakımdan, Anadolu'nun en önemli stratejik noktalarından biri haline getirmiştir.¹⁴

Coğrafi yapısı yanında özel konumu da Adana'ya önem kazandırmıştır. Bu konum sayesinde İskenderun ve Mersin limanlarının yakınında yer almıştır. Sahip olduğu Toros Geçitleri sayesinde ipek ve baharat kervan ticareti ile Doğu-Batı ticareti açısından önemli bir kavşak noktası olmuştur. Önemli bir bağlantı yeri olması nedeniyle de çeşitli kavimlerin yöreye hakim olma ve yerleşme arzularını

¹¹ Çukurova, yörenin önemli akarsuları olan Seyhan, Ceyhan, Tarsus Çayı (Berdan) ve Silifke'nin ortasından geçerek Akdeniz'e dökülen Göksu Irmağı'nın taşıdığı alüvyonlarla oluşan bir delta ovasıdır. Bkz. Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.1; Çukurova olarak da bilinen Adana ve çevresi, günümüzde Mersin, Adana, Osmaniye ve kısmen de Antakya illerini kapsamaktadır. Refiye Okuşluk Şenesen, **Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması**, Karahan Kitabevi, Adana, 2011, s.3.

¹² Çelik, a.g.e., s.1.

¹³ Toros Geçitlerinden ilki Gülek Boğazıdır. Gülek Boğazı Türkiye'nin Ortadoğu ile kara ve demiryolu bağlantısını sağlamasının yanı sıra; Anadolu'nun kuzey ve batısını güney ve güneydoğu ile bağlamaktadır. İkincisi Sertavul Geçididir. Üçüncüsü ise; Çakıt Vadisi'ni takiben, birçok yerde ancak tünellerle demiryolu ulaşımına imkân sağlayan Horoz Geçididir. Toros Geçitleri, Anadolu-Suriye eski kervan yolunun üzerinde oldukları için, ticari bakımdan da büyük önem taşımaktadır. Çelik, a.g.e., s.1-2; F. Braudel, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II**, Ankara, 1993, s.339.

¹⁴ Çelik, a.g.e., s.1-2.

kamçılamıştır. Bu durum kavimler ve devletlerarası siyasi anlaşmazlık ve savaşlara yol açmış, yörenin birçok kavim arasında el değiştirmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁵

Birçok kez el değiştiren Adana'yı yönetimi altına alan ilk uygarlık (M.Ö. 1900) Luwi (Luvi) Krallığı olmuştur. Adana daha sonra, Arzava, Kizvatna, Hitit, Kue, Asur,¹⁶ Kilikya, Pers, Makedonya, Selökid krallıklarının, Çukurova korsanlarının, VII. yüzyılda ise Arap-İslam egemenliğine girmiştir.¹⁷

Adana'ya ilk Müslüman akınları Halife Ömer zamanında (M.634-644) başlamışsa da, bölgenin İslam kuvvetlerince fethi Emevi Halifesi Abdülmelik zamanında (M.709) gerçekleşmiştir.¹⁸ Bölge, Abbasi halifesi Harun Reşit dönemi kumandanlarından Horosanlı Ebu Süleyman Et-Türkî tarafından da iskâna açılmıştır.¹⁹ Adana ve çevresinde Türk egemenliğinin kurulması ise Memluklu Devleti zamanında (M.750) gerçekleşmiştir.²⁰ Çukurova'daki Memluklu idaresi

¹⁵ Oğuz Aktan, **Türk İşadamları ve İşletmesi: Adana'da Pamuğa Dayalı Sanayi ve Ticaret İşletmelerinde Sosyal-Kültürel Etkiler**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.111-112; Çelik, a.g.e., s.2.

¹⁶ Asur kaynakları, Kilikya ile ilişkili olarak iki bölgeden söz etmektedir. Adana ve çevresi Que olarak adlandırılırken, batısındaki dağlık bölgenin en azından bir bölümü için Hilakku denilmiştir. Bkz. Mehmet Kurt, "Kilikya'da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler: Assyrian Sovereignty In Cilicia And Local Power", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.21, 2009, s.327.

¹⁷ Adana Güçbirliği Vakfı, **Uru Adania, Adanos, Batana, Danuna, Erdena, Ezene, Adana Sosyo-Ekonomik Rapor**, Adana, Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1999, s.80.

¹⁸ Seyit Ali Akgül, "Bir Kültür Mozaği Adana", **Türkiye Mühendislik Haberleri (TMH)**, S.415-2001/5, s.28.

¹⁹ **1289 tarihli Adana Vilayet Salnamesi (AVS)**, s.271-273; Yusuf Halaçoğlu, "Adana Tarihçesi", **Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana**, (Haz. Erman Artun-M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.10-17; Et-Türkî'nin kumandasında Horosan'dan gelip Adana'ya yerleşen birliklerin içerisinde Oğuzlar (Türkmenler) önemli bir yer tutmuştur. Adana'daki Arap kökenli yurttaşların büyük bir çoğunluğu da bu yolla Adana'ya yerleştirilmiş ve Adana yöresine Türklerin yerleşmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.80.

²⁰ Osman Turan, "Keyhüsrev II", **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, 1977, s.627-628; 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti başlamış ve Türk komutanlarından Süleyman Şah, 1082 yılında Kilikya'ya inerek, 1083 yılında Adana, Tarsus, Misis, Anavarza şehirleriyle birlikte Çukurova'yı fethetmiştir. U. Bahadır Alkım, "Sam-al ile Asitavanda Arasındaki Yol: Amanos Bölgesi'nin Tarihi Coğrafyasına Dair Bir Araştırma", **Belleten XXIV/95**, (1960), s. 373-376; Ancak bu fetihle beraber, belli bir ekonomik düzen kurularak fethedilen bölgeye kalabalık bir Türk nüfusu yerleştirilemediğinden sürekli bir yerleşim sağlanamamıştır. 1176 Miryakefalın zaferinden sonra, Türkler Anadolu'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmış ve Türkmen toplulukları 1184'te Çukurova'ya girerek Sis'e kadar ilerlemiştir. İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", **İslam Ansiklopedisi**, C.X., 1967, s.381; 1243 yılında Köseadağ Savaşı'nı kazanan Moğol orduları, Kilikya Ermenileri ile işbirliği yaparak 1277 tarihinde Anadolu'nun idaresini fiilen ele almıştır. Osman Turan, "Kılıçarslan II", **İslam Ansiklopedisi**, C.VI., 1977, s.696; Yılmaz Kurt, **Çukurova Tarihinin Kaynakları III: 1572**

sürerken Anadolu Selçuklularının zayıflamasıyla Anadolu'da Beylikler Dönemi başlamıştır. İşte bu dönemde Memluk Sultanının Çukurova'yı kendilerine dirlik olarak vermesi ile 1352'de Çukurova'da Ramazanoğlu Beyliği²¹ kurulmuştur.²² 1485-1490 yılları arasında, özellikle bölgedeki tampon-devlet durumundaki Ramazanoğulları üzerindeki egemenlik yarışı Osmanlı İmparatorluğu ile Memluklular arasında savaş çıkmasına neden olmuştur. Bu savaş, ticaret yolları üzerinde bulunan Adana'nın ekonomik sıkıntı yaşamasına ve tahrip olmasına neden olmuş ve Ramazanoğullarının Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi sonrası Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte sahip oldukları topraklar sancak beyliği şeklinde kendilerine bırakılmıştır.²³

1517-1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir eyaleti olarak yönetilen Adana, oldukça gelişmiştir. Köprülüler devrinde özellikle tarımda büyük yeniliklere kavuşmuştur. Ancak XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı

Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, Ankara, TTK Yayınları, 2005, s.16-17; Moğol istilasından kaçan Türkmen oymakları kitleler halinde Anadolu'ya geldiklerinden Anadolu'da Türk varlığı yoğunlaşmıştır. İlhanlı Hükümdarı Hülagu (1256-1265), bu Türkmenlerin nakledilmeleri için emir verince, bundan kaçan Türkmenlerden bir kısmı güneye inerek Memluk topraklarına sığınmıştır. Memluk Hükümdarı Baybars sayıları 40.000 evden fazla olan bu Türkmenleri Gazze'den Antakya ve Sis hududuna kadar bütün sahil bölgesine yerleştirmiş, kendilerine çoğu Frenklerden alınmış olan toprakları ikta olarak vermiştir. Cüneyt Kanat, "*Memlukların Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü*", **Çukurova Üniversitesi III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998, s.423; Anadolu'daki bu yeni göçten faydalanan Ermenilerin Selçuklu aleyhinde faaliyette bulunmaları sebebiyle de Memluklar karşı hareket olarak kuzey Suriye'deki Üç-oklu Türkmenlerin Antalya ve Çukurova yönüne yayılıp, yerleşmelerini ve dolayısıyla Çukurova'daki Ermeni hâkimiyetini etkisiz hale getirme politikasını izlemişlerdir. İşte yaz gelince Sivas ve Uzunyayla taraflarına kadar çıkıp, kışın tekrar Suriye'ye inen ve Şam Türklerini oluşturan Boz-ok ve Üç-ok teşekkülleri Çukurova ve Amik ovalarını ele geçirip yerleşerek buraların Türkleşmesini sağlamışlardır. Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, 5. Baskı, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999, s.157-160; 1360 yılında Adana, Misis, Tarsus, 1375 yılında ise Sis'in alınmasıyla bütün Çukurova Memluk hâkimiyetine girmiştir. Faruk Sümer, "*Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar: Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar*", **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, I/1 (1963), s.15-18.

²¹ Ramazanoğulları Beyliği, en son oluşan ve tarihte Kilikya olarak adlandırılan bölgeye yerleşen Türkmen Beyliğidir. 1352'den 1608'e dek 256 yıl varlıklarını sürdürmelerine rağmen, son 92 yılda hanedan Osmanlı valileri haline gelmiştir. Bununla birlikte Türkmen hanedanları arasında en uzun süre varlığını koruyan hanedanlardan birisi olmuştur. Sis de alındıktan sonra Adana merkezli olarak Misis, Tarsus, Ayas, Kınık ve Sis bölgesinde Üç-ok boylarından oluşan Memluklara bağlı bir beylik haline gelmişlerdir. Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar (2. Basım)**, C.2, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.55.

²² Mustafa Alkan, "*Adana'nın İdari Yapısı (1516-1923)*", **Ekev Akademi Dergisi**, 2005, S.21, s.31.

²³ **1289 tarihli AVS**, s.261/273; Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, s.228; İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.2, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s.306.

yönetiminde oluşan merkezi otorite boşluğu nedeniyle yüzyılın sonlarına doğru yörede çeşitli isyanlar çıkmıştır. XIX. yüzyılın başlamasıyla birlikte ülke genelinde yaşanan siyasi huzursuzluklardan etkilenen Adana’da, yoğun siyasi değişiklikler yaşanmıştır. Yöredeki iktidar boşluğuna bağlı olarak ayanlar türemiş ve eşkıyalık olayları artmıştır.²⁴

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın isyanı sonucunda, Adana ve çevresine ait yönetimin 1833-1840 yılları arasında Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa’nın eline geçmesi, yöre açısından önemli bir gelişme olmuştur. Çok kısa bir idare devri olmasına rağmen tarımda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tarımdaki bu gelişme daha sonra Adana’da toprağa bağlı sermayenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle pamuk tarımının gelişmesi, Adana’da zengin bir çiftçi topluluğu ortaya çıkarmış ve halkın yaşamında sonraki dönemlerde yoğunlaşan yeni düzenlemelere²⁵ yol açmıştır. Bununla birlikte bölge, 1841 Londra Antlaşması gereğince yeniden Osmanlı Devleti’ne bağlanmıştır.²⁶

1840’tan sonra buralara tekrar hâkim olan Osmanlılar mutasarrıflar vasıtasıyla yönetimi sürdürmüşlerdir. Ancak merkezi otoritedeki bozukluklar ve çok ağır vergi yükleri nedeniyle bölgenin güçlü aşiretleri olan Kozanoğlu, Küçükalioglu,

²⁴ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.81; Necdet Sakaoğlu, “*Mustafa IV*”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.277-278.

²⁵ İbrahim Paşa, Adana’da yaşamı yeniden örgütledi. Rüşvet yasaklandı. Adana’da yoğun bir denetim düzeni geliştirildi. Ovada tarımı geliştirmek amacıyla İbrahim Paşa, önce işçi azlığı sorununu, Suriye’den sıcağa dayanıklı Arap (Fellah) çiftçiler getirerek çözümledi. Adana’yı selden korumak amacıyla sel sularının akması için şimdi Kuruköprü denen yere bir kanal açtırdı. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.29; İbrahim Paşa aynı zamanda Tarsus ya da İskenderun’a değil de, Mersin yakınlarındaki doğal iskeleye dikkat çekmiştir. Toksöz, “*Bölgesel Ekonominin Oluşumu*”, s.79.

²⁶ S. Halûk Uygur, **Tarihi, Turistik Yerleri ve Kentsel Dokusuyla Çukurova’nın Merkezi Adana**, Güncellenmiş 6. Baskı, Adana, Altınkoza: Adana Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2010, s.13-14; Çelik, **a.g.e**, s.7; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.81; Mehmet Ali Paşa’nın gelirken birlikte getirdiği Mısır’ın yerli halkı, Adana ve yöresinde yoğun bir tarım faaliyetine geçerek özellikle bağ-bahçe ve pamuk ekiminde etkili olmuşlardır. Pamuk tarımının gelişmesi, Adana’da zengin bir çiftçi topluluğunu ortaya çıkarmıştır. Göçerlerin zorunlu olarak yerleşik düzene geçmeleri, bunlara arazi verilmesi ile birlikte ekili-dikili yerlerin oranı artmaya başlamıştır. Bu durum toprağa bağlı sermayenin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Böylece de iç ve dış pazarlara yönelik meta üretimi yapan ve üretimde ücretli işçiler kullanan çiftliklerin yayılmasına yol açmıştır. Şevket Pamuk, “*Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi*”, **Doğu-Batı Dergisi**, Yıl:4, S.17, 2001-2002, s.40.

Bozdoğanlar, Kerimoğulları, Gökvelioğulları, Sırkıntioğulları, Menemencioğulları gibi aşiretler merkezi idareye karşı isyan etmişlerdir. 1864 Vilâyet Nizamnamesi'nin Fuat Paşa tarafından hazırlanması ile Fırka-i Islahiye²⁷ oluşturulmuştur. Ayaklanmalar ise 1865'te, Derviş Paşa idaresindeki Fırka-ı İslâhiye yardımı ile bastırılmıştır. İsyanların bastırılması ile aşiret reisleri “*Beylik*” unvanı ile başka yerlere yollanmış ve göçebe topluluklar zorla yerleşik hayata geçirilmiştir.²⁸ Göçebe toplulukların iskânı yoluyla bölgede asayişin sağlanması idari alanda yeni düzenlemeler yapılmasını sağlamıştır. Böylece temelleri 1839 Tanzimat Fermanı'nın idari taksimat alanında getirdiği yeniliklere ve 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne dayanmakla birlikte 1867'de Adana Vilayeti²⁹ kurulmuştur. Bunun sonucunda idari yönetim bakımından bağlı olduğu Halep'ten ayrılan yöre, Adana merkez olmak üzere bütün Kilikya'yı içine alan bir vilayet haline gelmiştir.³⁰

²⁷ Fırkanın kuruluşu 1853'te yapılan Kırım Savaşı'na dayanır. Bu savaş sırasında çekilen asker sıkıntısı, Cebel-i Bereket ile (Gavur Dağları, bugünkü Amanos Dağları) Kozan Dağları arasındaki bölgelerden de asker istenmesine yol açmıştı. Ancak bu istek, bu bölgelerdeki aşiretlerin devlete muhalefeti sebebiyle gerçekleşmemişti. Savaştan sonra Osmanlı hükümeti hem orduya yeni asker kaynakları temin etmek, hem de bölgeyi itaat altına alıp güvenliği sağlamak, eşkıyalığa son vermek, vergileri düzenli bir şekilde almak ve birçok karışıklığa yol açan konar-göçer teşekkülleri yerleşik hayata geçirip ziraatı teşvik etmek için bir askeri güç oluşturma kararı almış ve bu güce de Fırka-i Islahiye denmiştir. Akif Bilge Çelik, **Fırka-i Islahiye**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, 2008.

²⁸ **1289 tarihli AVS**, s.261-273; **Adana'da Deprem Gerçeği 27 Haziran 1998-4 Temmuz 1998**, Yeni Adana Gazetesi Yayını, s.13; Bölge ahali devlet idaresine alınarak yeni şehirler ve köyler kurulduğu gibi, devlete isyan eden aşiret beylerinin ve ağaların nüfuzu da kırılmıştır. Çalışmalar sonucunda Çukurova ziraata açılmış ve ticaret canlanmıştır. Ovada üretim gelişmeye başlarken, bu kez emek darlığı önemli bir sorun oluşturmıştır. Bu durumda, yöredeki göçer Türkmenlerin ovada yerleşmeleri teşvik edilmiş, öte yandan, artan üretimle birlikte, bölgeye mevsimlik işgücü akmaya başlamıştır. Gözde Ramazanoğlu, **Adana'da Tarih Tarihte Adana**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2006, s.65.

²⁹ Halep'e bağlı bir paşalık olarak yönetilen Adana'nın bağımsız bir vilayet haline gelmesiyle o tarihe kadar Konya'ya bağlı olan İçel sancağı da, Adana'ya bağlanmıştır. Böylece Adana, bütün Çukurova'yı kapsayan bir vilayet olmuştur. Yörede beş yıl kalan Fırka-ı İslâhiye, Hassa, İslâhiye, İzziye gibi yeni kazalar oluşturmuş, bu kazalarda da resmi binalar ve kışlalar yapmıştır. Vergileri ve askerliği denetlemek amacıyla bir de nüfus sayımı yaptırmıştır. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.31.

³⁰ **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, Ankara, Ulus Basımevi, 1937, s.7; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.5, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998, s.124; Gerginlikler içinde geçen bu dönemde Adana'daki en önemli gelişme ünlü şair ve düşünür Ziya Paşa'nın vali olarak görevlendirilmesi olmuştur. Ziya Paşa özellikle kültür alanında Adana'ya önemli yenilikler getirmiştir. Bu yeniliklerden bazıları; okullar çoğaltılmış, Fransızca öğrenmeleri için memurlara kurslar açılmıştır. İstanbul'dan getirttiği tiyatro kumpanyasıyla şehirde bu sanatın tohumunu atmış, 1880'de ise Adana'da ilk tiyatronun kurulmasını sağlamıştır. Fransızcadan çevirdiği oyunlar sahnelenmiş, memurların tiyatroya devamını zorunlu kılmıştır. Seyhan ve Misis köprülerini onartarak korkuluklarını yenilemiştir. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.56; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.93.

Adana'nın vilayet haline gelmesinden sonraki en önemli gelişme pamuk üretiminin yaygınlaşmasına paralel olarak üretim miktarının artması olmuştur. Dünya pamuk üretiminde ilk sırada gelen Amerika'da 1861'de başlayan iç savaşa bağlı olarak ürün azalmış, fiyatlar ise yükselmiştir. Bu durumun o günün en önemli pamuk alıcısı İngiltere'yi darboğaza sokması ile İngiltere, yeni pamuk ekim bölgeleri aramıştır. Adana da İngiltere'nin gereksindiği pamuğu karşılayacağı yerlerden biri olmuştur. İngiltere'nin pamuk talebiyle birlikte 1862'de pamuk üretimini arttırmak amacıyla saraydan Adana'ya çeşitli teşvikler gelmiştir. Bu bağlamda üreticilere beş yıllık süre boyunca vergi kolaylığı gösterilmesi ve pamuk tohumu sağlanması bir fermanla emredilmiştir.³¹ Ancak Çukurova'nın henüz yoğun tarım yapan yerleşik bir nüfusa sahip olmaması ve tarımın ilkel yöntemlerle sürdürülmesi teşviklerin amacına ulaşmasını engellemiştir. Bununla birlikte Adana'da pamuğun "*altın çağı*" başlamıştır.³² Çukurova'da halkın pamuk tarımına yönelmesiyle birlikte üretim teknolojisi de gelişmiş, tarımda kullanılan araçlarda niteliksel ve niceliksel değişimler olmuştur. Bu değişimde tarımsal makine üreticisi firmaların ülkedeki satış çabaları ve devlet politikaları da etkili olmuştur.³³

³¹ Meltem Toksöz, "*Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova*", **Kebikeç Dergisi**, S.21, 2006, s.98-99; Bu teşviklere ek olarak pamuk tarımını geliştirmeye yönelik Mithat Paşa öncülüğünde çiftçilere kredi sağlayan ve ulusal bankacılığın temeli sayılan Menafi Sandıkları kurulmuştur. Tüm ülkede 1889-1903 yılları arasında bu sandıkların açtığı her 100 liralık kredinin yaklaşık 7 lirası Çukurova'ya, özellikle de Adana iline verilmiştir. Aşar vergisinin %1'i bu sandıklara tahsis edilmiş ve sandıktan Adana'da sulama olanaklarını arttırmayı amaçlayan küçük kanalizasyonlar yapılması için sermaye aktarılmıştır. Sel baskınlarına karşı nehir boyunda önlem alınmaya çalışılmıştır. Menafi Sandığı vasıtasıyla ilk traktör ve tarım aletleri getirtilmiştir. 1882'de kurulan Ziraat Bankası'nın ilk şubelerinden biri 1883'te Adana'da kurulmuştur. Nevin Coşar, "*Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi*", **Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi: 1908-2008**, İstanbul, Ekin Yayınları, 2010, s.4 2010, s.429; Toksöz, "*Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge*", s.101-102; **H. 1297 tarihli AVS**, s.75; **H. 1309 tarihli AVS**, s.84.

³² Bülent Varlık, **Emperyalizmin Çukurova'ya Girişi**, TİB Yayınları, s.50; Toksöz, "*Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge*", s.98; Çukurova Bölgesi'nde tarım yapacak nüfusun azlığı Kırım Savaşı sonrası Tersane-i Amire vapurları ile Mersin iskelesine getirildikten sonra Adana'ya yerleştirilen Nogay Tatarlarının göçü ve 1862 sonrasındaki Çerkes göçleriyle biraz giderilmiş olsa da etkili bir iskân politikası ancak 1865 sonrasında Fırka-ı İslâhiye'nin aşiretleri iskânı ile gerçekleşmiştir. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**. MKT. MHM., 168/98, 3/R/1276; **BOA**. A. MKT. NZD, nr, 308/26; Toksöz, "*Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge*", s.98-99.

³³ Varlık, **a.g.e.**, a.47; M. Murat Baskıcı, "*Osmanlı Tarımında Makine Kullanımı*", **Mülkiye**, C.XXXIII, S.262, 2009, s.77; Pamuk sayesinde yaşanan diğer gelişmeler de bataklıkların kurutulması ve arazi büyüklüklerinin belirlenmesi olmuştur. Arazi Kanunnamesi 1858'de kabul edilmesine rağmen pamuk ekiminin artmasıyla uygulamaya geçebilmiş ve kadaastro uygulanarak araziler kayıt altına alınmıştır. Böylece Çukurova toprakları özel mülkiyet haline gelmiştir. Toksöz, "*Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge*", s.102-104; Toprak mülkiyeti edinme hakkının 1867'de yabancılar için de geçerli kılınmasıyla Adana ve Kozan'ın köylerinde Ermeniler yoğunluk kazanmıştır. Adana şehri civarında ise yeni yeni yerleşen Çamurdanoğlu, Karafakizade, Koçandarlar gibi göçer aşiretler tapu edinmiştir.

Çukurova’da pamuk üretiminin yaygınlık kazanması kaçınılmaz olarak temel girdisi pamuk olan sanayinin kurulmasına da yol açmıştır. 1860’lara kadar pamuk temizleme ve presleme işlemleri son derece ilkel yöntemlerle yürütülmüştür. Ancak Osmanlı Devleti’nin pamuk üretimini resmi bir politika haline getirmesi üzerine yabancı devletlerin buradaki yatırımlarında büyük bir artış görülmüş ve önemli fabrikalar kurulmuştur.³⁴

Tarım ve sanayi alanındaki ilerlemelere koşut olarak Çukurova bölgesinin dünya pazarına açılmasıyla yakından ilgili bazı somut değişiklikler de olmuştur. Bölgede, Avrupa ülkelerinin ticaret anlaşmalarıyla avantajlar elde etmeleri ve sonradan yeniden düzenlemeler yapılması üzerine devlet, ithalat, ihracat ve vergi oranlarını düzenlenmiştir. Pamuğun önem kazanmasından önceki bir tarihte gerçekleşmiş olmakla birlikte 1850’de Doğu Akdeniz’de bölgeye hizmet edecek aktif bir liman şehri olan Mersin’in kurulması bölge ticaretini etkilemiştir. 1865-1867’de göçerler zorunlu iskâna tabi tutulmuştur. 1875’te Konya-Silifke-Adana-Mersin şosesi, 1886’da Adana-Mersin demiryolu açılmıştır. Adana’da Deutsche Bank (Alman Bankası) şubesi açılmıştır. Bağdat-Berlin demiryolu projesinin uygulanması vb. bayındırlık ve ulaşım faaliyetleri de bölgenin çehresini değiştirmiş; iktisadi canlılığını arttırmıştır. Bu yeni dönüşüm, sanayileşen Avrupa’nın artan hammadde ihtiyacını karşılamak amacıyla bölge koşullarına uygun sanayi bitkisi cinsinin seçimi ile uygun teknik tarım faaliyetini ve bunları garanti altına alacak sosyal düzenlemeleri gerektirmiştir. Bu düzenlemeler ise pamuk endüstrisini, nüfus yoğunlaşmasını, yeni ulaşım olanaklarını ve ürünün dünya pazarlarına açılmasını

Bölge ekonomisinin gelişimi için muhacirlere bile müdahale edilmemiş ve tapu verilmiştir. Aktan, **a.g.e.**, s.116; Toksöz, “*Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge*”, s.103-104.

³⁴ Varlık, **a.g.e.**, s.59; Osman Doğan-Ebul Faruk Önal, **Çukurova’ya Bereket Getiren Projeler**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011, s.24; Fransızlar 1864’te Adana’da ilk pamuk işleme (çırçır) fabrikasını kurmuşlardır. Fabrikayı makine mühendisi Justin Daudet kurmuştur. Fabrika, 1875’te toplumsal ve ekonomik gerekçelerle Ceyhan’ın merkezine taşınmıştır. Pamuk işleme sanayindeki geri yapının ortadan kaldırılması yolunda girişimlerde bulunan İngilizler ikinci pamuk işleme tesisini kurmuşlardır. Bu girişimlerin ardından 1864’te Adana’nın önde gelen tüccarlarından Tırpani Kardeşler buharlı bir çırçır fabrikası açmışlardır. Varlık, **a.g.e.**, s.60; **Adana Güçbirliği Vakfı**, **a.g.e.**, s. 22-23; Sanayileşmenin artması ile birlikte Osmanlı Devleti’nde 1863’te kurulan “*İslah-ı Sanayi Komisyonları*” vasıtasıyla gümrük gelirlerini arttırmak, sanat okulları açmak, şirketleşmeyi teşvik etmek yoluyla bölgedeki sanayi ve el sanatlarının korunmasına çalışılmıştır. Aykut F, Şireli, “*Türkiye’de Sanayileşme ve Belli Başlı Meseleler*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.26, İstanbul, 1983, s.140-141.

getirmiştir. Bunun sonucunda başından beri Çukurova’da görülen içe dönük/kapalı ekonomi değişime uğramıştır.³⁵ Ekonomik değişim sosyal yaşamı da etkilemiştir. Böylece XIX. yüzyıla kadar Seyhan Nehri’nde yaşanan taşkınların kontrol altına alınamaması nedeniyle bataklıklarla kaplı, hastalıklara açık ve az nüfuslu bir bölge olan Adana merkezi de değişmeye başlamıştır. XX. yüzyıl başlarında İngiliz, Fransız ve Almanların Çukurova’daki artan çıkar çatışmaları sosyal yaşamdaki bu değişimi daha da arttırmıştır.³⁶

1900’lere girerken baş gösteren dünya pamuk krizi, Çukurova’da pamuğa verilen önemi tekrar arttırmıştır. Bu ise bölgedeki rekabeti yeniden canlandırmıştır. Bunda dünya pamuk üretiminden kendisine yetecek kadar pay alamayan Almanya’nın bu ihtiyacını Çukurova’dan karşılamak istemesinin de önemli etkisi olmuştur.³⁷ Buna bağlı olarak demiryolları ile Çukurova’ya uzanmış olan Almanya, Adana civarında Anadolu Demiryolu Şirketi vasıtasıyla, toprak sahiplerine, yüksek kaliteli tohumluk kullanmaları, Alman malı tarımsal araç ve makineler alabilmeleri ve sulama yatırımları için kredi vermeye başlamıştır. Daha sonraları ise Bağdat Demiryolu Şirketi tarafından kurulan, Deutsche Levantische Baumwolle Gesellschaft’ın özellikle Adana bölgesinde üreticilere pamuk tohumu ve düşük faizli kredi sağlama yönünde faaliyetleri olmuştur.³⁸

³⁵ Aktan, **a.g.e.**, s.126; Meltem Toksöz, “*Bölgesel Ekonominin Oluşumu: Göçebe Hayattan Ticari Tarıma Çukurova*”, **Toplumsal Tarih**, S.191, 2009, s.78-79; Çukurova’nın büyük ölçekli ticari tarımı 1870-1890 arası gibi kısa bir sürede başarılmasında tüccarların ve sermayedarların toprağa hızla yatırım yaparak ortaklığa dayanan büyük ölçekli işletmelere yönelirken önlerine hemen hemen hiç engel çıkmaması etkili olmuştur. Bunun en önemli sebebi de Çukurova’nın bataklık ve dağlık beşeri coğrafyası, 19. yüzyılın ikinci yarısına dek herhangi bir yerleşik grubun, ailenin, kesimin ciddi bir varlık göstermediği nüfus yapısı ve ovada küçük ölçekli tarımın güçlü bir geleneğe sahip olmaması gibi kendine özgü nitelikleri olmuştur. Toksöz, “*Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge*”, s.100-101.

³⁶ Aktan, **ag.e.**, s.112; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.65.

³⁷ Varlık, **a.g.e.**, s.52-53; 1900’lere girerken pamuğun dış ticarete önem kazanması, pamuk üreticisi konumundaki ülkeler arasında pamuk ticareti konusunda ciddi bir rekabet oluşturmuş; buna bağlı olarak kontroller yapılmıştır. Adana’da Amerika tebaasından pamuk tüccarı Kalyoti Efendi’nin ıslattığı pamukların gümrükten muayene edilmeden geçirildiği tespit edilmiş ve bunun Adana pamuklarının dış ülkelerdeki sürümüne zarar vereceğinden endişe edilerek önlem alınmaya çalışılmıştır. Bu durum üretici ülkeler arasındaki rekabetin ve Adana pamuğunun dış ülkeler nazarındaki değerinin bir göstergesi olmuştur. **BOA. DH. MKT.**, 2338/24, 28/Z/1317.

³⁸ M. Murat Baskıcı, “*Osmanlı Tarımında Makineleşme:1870-1914*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Dergisi**, 58/1, 2003, s.39.

Almanların bölge ekonomisinde etkinlik kazanması ile büyük güçler arasındaki çıkar çatışmaları derinleşmiştir. Bu esnada Meşrutiyet dönemi Adana'sında gittikçe yaygınlaşmaya başlayan sanayileşme faaliyetlerinden eklemlendikleri Alman, İngiliz sermayesi sayesinde fark edilir bir zenginlik elde eden Ermeniler ile ağırlıklı olarak alt katmanları oluşturan Müslüman ahali arasında büyük bir sosyo-ekonomik farklılık oluşmuştur. Sosyo-ekonomik farklılıklara dinsel kimlik farklılığının da eklenmesi Müslüman ve Ermeni ahali arasında gergin bir ortam yaratarak 1909 Adana Olaylarının³⁹ nedenlerinden biri olmuştur.⁴⁰

Adana Olaylarından sonra da sular durulmamıştır. Endüstrileri gelişen Avrupa ülkeleri hammadde sağlayabilecekleri yeni sömürge alanları ile üretimin devamını sağlayacak enerji kaynakları aramışlardır.⁴¹ Tam da bu noktada Ortadoğu büyük güçlerin gözünü diktiği ve birbirleri ile mücadeleye giriştikleri bir bölge olmuştur. Osmanlı Devleti'nin elinde olan bu bölge "*Şark Meselesi*"⁴² adıyla elinden

³⁹ 1909 Adana Olayları, II. Meşrutiyet döneminde, kökeni 1902'de Paris'te toplanan Jön Türk Kongresi'nde yaşanan fikir çatışmalarına uzanan ve Osmanlı Devleti'ne karşı düzenlenmiş en önemli Ermeni isyanlarından biridir. Bu isyanla ilgili olarak Cumhuriyet döneminde Mehmet Rauf tarafından Adana Kahramanları kitap serisinden tiyatroya uyarlanarak Adana Ermeni Olaylarının anlatıldığı "*Ermeni Fırıldakları*" adında bir tiyatro eseri hazırlanmıştır. Mehmet Rasim, **Ermeni Fırıldakları (Adana Kahramanları Serisinden)**, yy yok, 1928; Lübnanlı ünlü yazar Amin Maalouf, "*Doğu'nun Limanları*" adlı romanına Adana'daki Türk-Ermeni dostluğu ve bu dostluğun "*1909 Adana Olayları*" ile nasıl değişime uğradığından bahsederek başlamıştır. Amin Maalouf, **Doğunun Limanları**, 24. Baskı, (Çev. Esin Talû-Çelikkan), YKY, İstanbul, 2003; 1909 olayları Ermeni yazar David Kherdian'ın "*Hilal'in Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı*" adlı öyküsüne de konu olmuştur. Öyküye göre Ermeniler, Fransa, İngiltere ve Rusya'ya karşı sempati beslemekle kalmamışlar, onlarla ittifak yapmışlar, devrimci güçlerin aralarında gizlenmesine de müsaade etmişlerdir. David Kherdian, **Hilal'in Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı**, (Çev. Haydar Işık), Peri Yayınları, İstanbul, 2001.

⁴⁰ Salahi R, Sonyel "*İngiliz Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları*", **Belleten**, C.2, S.201, (Aralık 1987'den ayrı Basım), s.1268-1269.

⁴¹ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2007, s.80.

⁴² Barışı hedefleyen Viyana Kongresi'ne, Napoléon'un Mısır seferi nedeniyle Fransa'ya karşı savaşmış Osmanlı Devleti de Metternich tarafından ısrarla davet edilmiş fakat Osmanlı Devleti davete olumlu yanıt vermemiştir. İngiliz baş temsilcisi Lord Castlereagh'ın, kongre sonunda çıkan ve Avrupa'daki statükoyu garantiye alan genel antlaşmada Osmanlı İmparatorluğu'nun da yer almasını önerdiğini yazmaktadır. Yine bu Kongre'de, Balkan Hristiyanlarının mücadelesine sempati duyan bir Yunanlı olan Çar I. Alexander tarafından, Osmanlı topraklarındaki Hristiyan toplum durumuna, Avrupalı büyük devletlerin dikkatini çekmek amacıyla "*Doğu Sorunu*" terimi ilk defa kullanılmıştır. Daha sonra Avrupa diplomasisine giren bu terim (Şark Meselesi-Question d'Orient), genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması anlamında kullanılmaya başlamıştır. Terim, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Türklerin Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, 20. Yüzyılda ise İmparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamına gelmiştir. Mathew Smith Anderson, **Doğu Sorunu:1774-1923**, 1. Baskı, Çev. İdil Eser, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001, s.65; İlk defa 1815 Berlin Kongresi'nde Rus delegeleri tarafından kullanılan Şark Meselesi kavramı kongre sonrası diplomatlar arasında sıkça kullanılmış ve çeşitli anlamlar kazanmıştır. Dönemlere göre

alınmak istenmiştir. Bu nedenle tarih boyunca stratejik önemi ve verimli toprakları nedeniyle kuvvetli devletlerin sahip olmak istedikleri, Kilikya diye anılan bölge birçok silahlı mücadeleye sahne olmuştur.⁴³ Bunun sonucu olarak Müttefik devletler daha Birinci Dünya Savaşı sırasında kendi aralarında gizli antlaşmalar yapmışlardır. 9-16 Mayıs 1916 tarihleri arasında St. Petersburg'da imzalanan Sykes-Picot gizli Antlaşması bu antlaşmalardan en önemlisini teşkil etmiştir. Antlaşma gereği, Suriye kıyıları, Çukurova, Sivas, Elazığ, Maraş, Antep, Mardin'den oluşan ve Halep-Şam-Musul'u içine alan bölgenin Fransızlara, Basra'dan Bağdat'a kadar bütün Güney Mezopotamya ile Hayfa ve Akka limanlarının da İngilizlere verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴⁴

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramasıyla daha önce yapılmış olan gizli paylaşım antlaşmalarının uygulamaya konulmasını sağlayacak Mondros Mütarekesi imzalanmıştır.⁴⁵ Mondros Mütarekesi'nde Adana'nın işgal

farklı anlamlarda kullanılan Şark Meselesi'nin temel amacı, Anadolu'yu paylaşarak, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak olmuştur. Dönemlere göre anlamı değişen Şark Meselesi ile ilgili olarak Fransız tarihçisi E. Driault, "*İslâm-Hristiyan mücadelesi*" yorumunu yaparken; bir başka Fransız tarihçisi Albert Sorel, "*Türkler, Avrupa'ya ayak bastığı günden beri Şark Meselesi zuhur etti*" yorumunu yapmış ve meselenin aslında Türk meselesi olduğunu belirtmiştir. Süleyman Hatipoğlu, "*Doğu Meselesi ve Milli Mücadele'de Osmaniye*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, S.43, Mart 1999, s.235.

⁴³ İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s. 16-18; Son yüzyılda Fırat'ın doğusunda zengin petrol yataklarının bulunması, Irak ve çevresinin ekonomik önemini arttırmış, bu yöre dünya petrol üretiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Adana ve çevresinin toprak zenginliği ve İskenderun limanının stratejik önemi de bu alanlara olan ilgiyi arttırmıştır. Ayrıca Adana pamukları, Ergani bakır yatakları ve İran ticaretinin geçiş alanı olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin körfezi İskenderun, Rusya, Fransa, İngiltere ve Almanya'nın çıkarları için önemli alanları oluşturmuştur. **Aynı Yer.**

⁴⁴ Necatı Yayıcıoğlu (Derleyen), **Atatürk ve Çukurova**, Adana Rotary Kulübü Kültür Yayınları, Adana, t.y., s.29; Mondros Mütarekesi'yle İtilaf Devletleri tarafından bölüşülecek ve Fransa'nın payına düşecek olan ve bir dönem Mezopotamya, günümüzde Kilikya olarak da adlandırılan Çukurova bölgesi, Fransız menfaatleri açısından oldukça önem taşıyan bir bölge durumundadır. Fransa, bu bölgede öncelikle birtakım iktisadî menfaatler sağlayabilecektir. Çünkü pamuk tarımına son derece elverişli bölge sayesinde pamuk ihtiyacının tamamına yakın bir kısmını ABD ve İngiltere'den karşılamakta olan Fransa burada üretilen pamuğu sanayisinde hammadde olarak kullanabilecektir. Nitekim Fransız yazar Paul de Vêou, bu konuyla ilgili olarak, "*Buğday, çavdar, arpa, boyu iki metreyi bulan mısır, darı, pirinç, pamuk.... 250.000 ton pamuk elde edilir ki bu miktar Fransız dokuma endüstrisini karşılamaya kâfi' gelir...*" diyerek bu bölgenin Fransız endüstrisi için ne kadar vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir. Fransa'nın bölgeye göz dikmesinin nedenlerinden birini de bölgenin verimliliğinin yanı sıra, Mersin gibi demiryolu bağlantılı bir limana sahip olması oluşturmuştur. Aynı zamanda, Avrupa'dan ve Anadolu'dan Suriye'ye ve Fırat vadilerine tek geçiş yolunun Çukurova olması bu bölgeyi Batı Asya'nın en önemli politik, ekonomik ve stratejik noktası yapmıştır. Adil Dağıstan, "*Milli Mücadele'de Türk-Fransız İlişkileri (1918-1921)*", **Türkler Ansiklopedisi**, C.16 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.27.

⁴⁵ Mondros Mütarekesi'ni müteakiben Yıldırım Ordular Grubu Komutanı göreviyle Adana'ya gelen Mustafa Kemal, 15 Mart 1923'te Adana'da yaptığı konuşmasında bugünlerle ilgili şunları söylemiştir.

edileceğine dair bir madde bulunmamakla birlikte, General Allenby'nin 24 Kasım 1918'de Adana Valiliği'ne gönderdiği ve Çukurova'nın barış antlaşması imzalanıncaya kadar işgal olunacağını belirten mütarekename, işgalin ilk haberi olmuştur.⁴⁶

Sykes-Picot Antlaşması gereği Fransa'ya bırakılmış olan Çukurova mütarekename ile bir süre İngiliz işgali altında kalmıştır.⁴⁷ Ancak sonrasında İngiliz Başbakanı Lloyd George ve Fransız meslektaşı Clemenceau arasında yapılan görüşmelerin ardından, 15 Eylül 1919'da "*Suriye İtilafnâmesi*" olarak bilinen bir İngiliz-Fransız Anlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma uyarınca İngiltere'nin bölgeden çekilmesiyle yerlerini Fransızlar almış ve işgali gerçekleştirirken kuvvet olarak Ermenileri kullanmışlardır.⁴⁸

İngilizler'in 6 Aralık'ta Kilis'i zaptıyla başlayan işgaller kısa sürede Çukurova yöresinin tamamına yayılmıştır.⁴⁹ İşgaller sırasında Müslüman evlerinin

"Efendiler, bende, bu vakayi'in ilk hiss-i teşebbüsü bu memlekette, bu güzel Adana'da vücut bulmuştur..." Gülseren Akalın, "Adana'nın Gazi'li Günleri", **Adana: Köprü Başı Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne**, (Ed. Erman Artun, Sabri Koz), Yapı Kredi yayını, İstanbul, 2000, s. 136.

⁴⁶ Alev Coşkun, **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay**, 18. Baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları Yayını, 2009, s.29-31,37; Ünsal Özmen, **Kent Kent Türkiye Adana, Ankara**, Öz Yayınevi, 1996, s.29; Bırakışma imzalanırken Suriye-Irak cephesinde Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'nda 7. Ordu Komutanı olan Mustafa Kemal, antlaşma hükümlerinden endişelenmiş, kendisine bağlı birliklere, işgallere karşı çıkılması talimatını göndermiştir. Onun karşı çıkışlarından hoşlanmayan İstanbul Hükümeti, Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığını dağıtarak Adana'da olan Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesini istemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Adana'dan hareket etmeden önce 20. Kolordu komutanı Ali Fuat Cebesoy'u çağırarak, ilk direniş odağının Adana'da kurulmasını sağlamıştır. Coşkun, **a.g.e.**, s.29-37.

⁴⁷ Mondros Mütarekesi ve İngiltere'nin baskısı sonucu Türk birliklerinin kuzeye çekilmek suretiyle bölgeyi boşaltması, halkın tepkisine ve endişeye neden olmuştur. Adana mebusu Suphi, Belediye Başkanı Kadri, Müftü Mehmet Tahir, Nakibüleşraf Hüseyin imzasıyla yayınlanan "*Feryadname*" ile Adana ve çevresinin ırken tarihî, kültürel ve coğrafi bakımlardan Türk yurdu olduğu açıklanmış ve bildiri, Minber, Söz ve Sabah gazetelerinde yayınlanmıştır. Ramazanoğlu, **a.g.e.**, s.91.

⁴⁸ Behçet K. Yeşilbursa, "*İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye ve Albayrak Gazetelerine Göre Adana ve Maraş İllerinde Meydana Gelen Ermeni Olayları, 1919-1921*", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.7, No:2, Ekim 1999, s.192; Salahi R. Sonyel, "*Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu*", **Türkler Ansiklopedisi**, C.15, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s.607; Nuri Koltuk, "*Adana'da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikâyesi*", **Ermeni Araştırmaları**, S. 11, Sonbahar, 2003, s.2-3.

⁴⁹ I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki işgaller, zaten olumlu nitelikler taşımayan, ekonomik ve ticari hayatı daha da olumsuz bir hale getirmişti. Çukurova'da iktisadi hayatın göstergeleri de, ülke genelinde olduğu gibi olumsuzdu. Küçük esnaf hemen tamamen yok olmuş, açlık ve sefalet başlamıştı. Zira Musul ve Halep gibi şehirlerin işgal edilmiş olması, Çukurova'nın ticari gücünü azaltmıştı. İşgal döneminde Fransa, Mersin limanının genişletilmesi, gümrük binası yapımı gibi bayındırlık faaliyetleri yürüttü. Bu faaliyetler, gelirlerin bir miktar artmasına neden oldu. İbrahim

yağmalanması Adana halkını oldukça kaygılandırmıştır. Adana halkı bu işgallere karşı bir yandan çeşitli direniş cemiyetleri⁵⁰ kurmaya çalışırken; öte yandan işgaller karşısında ilk eylemlerine girişerek karşı koymaya çalışmışlardır.⁵¹ Bu mücadeleyi yönlendirmek ve yönetmek üzere bölgeye askerî yetkililer gönderilmiş ve yapılan Kavaklıhan çarpışmalarında, Fransız komutanı Menile Toroslar'da Kar Boğazında esir alınmıştır. Bunun üzerine Fransızlar 20 günlük ateşkes talebinde bulunmuşlardır. Ateşkesin Fransızlar tarafından bozulmasından sonra Ermeniler Adana'nın çeşitli yerlerinde Türklere saldırmaya başlamış ve 10 Temmuz 1920'de Adana'da "Kaç-kaç"⁵² olayı yaşanmıştır.⁵³

Adana halkı sadece canını kurtarmak için değil, aynı zamanda Toroslarda Milli Teşkilat'a dâhil olarak Adana'nın kurtuluşu uğruna savaşmak amacıyla kaçmıştır.⁵⁴ Kaç-Kaç'ta gizlenen milli ruh bu olmuştur. Daha sonra yapılan

İslam, "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova "Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S.58, C.XX, Mart 2004, s.55; Mütareke ve işgal yıllarında, başta pamuk olmak üzere, tarımsal üretime dayanan bölge ekonomisi büyük bir çöküntü yaşamıştır. Ticaretin durgun ve ihracatın az olması, hem üretimin azalmasına, hem de ihracat malları olan pamuk ve susam fiyatlarının düşmesine sebep olmuştur. Asayişin sağlanamaması ve Çukurova'ya dışarıdan tarım işçisi gelmemesi ise pamuk ve un fabrikalarını kapanma noktasına getirerek, dışarıya zahire satan Adana'yı zahire sıkıntısıyla karşı karşıya bırakmış ve bölgeye Afrika'dan bin ton buğday getirilmesine karar verilmiştir. Üretimdeki düşüş ithalat ihracat oranlarına da yansımıştır. **Yeni Adana Gazetesi**, 6 Eylül 1921; **Yeni Adana Gazetesi**, 11 Ekim 1921.

⁵⁰ 21 Aralık'ta İstanbul'da "Kilikya Cemiyeti" kurularak Fransızlara karşı mücadeleye destek verilmiştir. Cemiyetin tüm üyeleri Kilikyalı, yani Çukurovalıydı, Kilikya doğusunda Antep'i, Maraş'ı Antakya'yı içerisine alan, batıda Alanya'ya kadar uzanan, o zamanki büyük Adana vilayetini de kapsamaktaydı. Bu cemiyetin gayesi Avrupa'da temsilcilikler kurmak ve Çukurovalıları işgalcilerin baskısından kurtarmak için mücadele etmektir. E. Semih Yalçın vd., **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005, s.245; Toros, **a.g.e.**, s.95-98.

⁵¹ Yaycıoğlu (Der.), **a.g.e.**, s.14; Yeşilbursa, **a.g.m.**, s.192; Sonyel (2002), **a.g.m.**, s.607.

⁵² Kaç-Kaç olayı Kilikya Savunması sırasında Adana halkının mezalimden korkarak İç Anadolu'ya doğru gerçekleştirdiği göç hareketidir. Fransızların Türkleri şehirden göçe zorlamak amacıyla, Türk mahallelerini hedef alan ateşi sonucu, bütün Adanalılar göçe başlamışlardır. Bu göçle yavaş yavaş şehri terk eden Türk aileleri 10 Temmuz 1920'de tamamen genel bir kaçısa başladılar. 10 Temmuz'daki katliam söylentisi hemen hemen bütün şehirdeki Türkleri kaçmaya mecbur etmişti. Ermenilerin kasıtlı olarak yaptıkları katliamlar ise şehirde asayiş bozmuş ve halkın kaçmasına zemin hazırlamıştı. Bu durumu anlayan halk da düşmandan temizlenmiş Toroslara sığınmak için harekete geçti. Fakat Adana'dan çıkış zor idi. Her tarafta Ermeni çeteleri her an Müslüman Türk'ün can güvenliğini tehdit ediyorlardı. Bu büyük bir tehlike idi. Asıl mesele bu olup, Toroslara sığınmaktan amaç ise kaçıp kurtulmaktan daha çok, orada teşkilatlanıp, Adana'yı düşman istilasından kurtarmaktı. Adana'yı düşman işgalinden kurtarmayı amaçlayan Kaç-kaç sosyal ve kültürel hayatı da etkilemiş ve sosyal ve kültürel faaliyetler ancak işgal bölgesi dışındaki küçük yerleşim birimlerinde yapılabilmıştır. Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961, s.162; İslam, **a.g.m.**, s.55.

⁵³ Arıkoğlu, **a.g.e.**, s.162.

⁵⁴ Bunu sezen Fransızlar, 9 Temmuz 1920 tarihinde Ermeni komitecileri ile düzme bir oyun tertip ederek; Müslüman halkın şehri boşaltmalarını kolaylaştırmak için güneydeki bahçeler tarafına

çarşımlarla ortaya çıkan bu milli ruh sonucunda önemli başarılar elde edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa beraberinde Fevzi Paşa (Çakmak) ile 5 Ağustos 1920 tarihinde cepheleri ziyaret etmek amacıyla Pozantı'ya gelmiş ve Pozantı Kongresi yapılmıştır. Kongrede işgal nedeniyle Adana ilinin merkezi Pozantı olarak seçilmiş ve başarının sağlanabilmesi amacıyla birtakım kararlar alınmıştır.⁵⁵ Anadolu'da tutunamayacağını anlayan Fransa, Türkiye ile barışın kendi lehine olacağını düşünerek antlaşma yolunu seçmiştir. 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara İtilâfnamesi⁵⁶ ile 3 Kasım 1921'de alınan bir kararla “İşgal ve Boşaltma Komisyonu” kurulmuştur. Türk kuvvetleri, 1 Aralık 1921 günü Adana'nın hükümet meydanında Fransız bayrağını indirerek yerine Türk bayrağını çekmişlerdir. Fransızların bölgeyi tamamen boşaltmasından sonra, 5 Ocak 1922 tarihinde Adana Fransız işgalinden tamamen kurtulmuştur.⁵⁷

Adana'nın gelişimindeki sürekliliğin sağlanabilmesi amacıyla kente ait tarihin yazımına ilkçağlardan başlanmış ve kronolojik bir şekilde sürdürülmüştür. Çalışmanın coğrafi sınırları ise Adana kent merkezi olarak kısıtlanmıştır. Bununla

Cezayirli Müslüman askerlerini nöbetçi koyup, bu duruma müsamaha gösterdiler. 10 Temmuz sabahı iki saat süren silahların Müslüman mahalleleri üzerine sıkılmasından sonra Türkler, koltuklarında birer bohça ile Oba yoluna doğru kaçmaya başladılar. Çarşıdaki Türkler dükkânlarını kapamadan, evde kadınlar eşyalarını ve giyecek bir şey almadan şehrin batı ve güney taraflarına, yani ova semtlerine kaçmaya başlamışlar ve bu kaçışta Seyhan nehri kıyısındaki Şeyh Cemil (Cami')'in konağı başlıca sığınakları olmuştur. Kaç-Kaç yolculuğuna ova köylüleri de, paniğe kapılarak iştirak etmişlerdi. İşte bu ana-baba yurdunu ve evini mahşeri bir vaziyette terk ederek kocası, karısını; çocuğu, anasını bulamayan, bu günün adına işgal tarihinde Kaç-Kaç denilmiştir. **Yeni Adana**, 30 Aralık 1977, s.6; Şeyh Cemil Nardalı konağı ile ilgili fotoğraflar için **Bkz. EK-2**.

⁵⁵ Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.199; Süleyman Hatipoğlu, Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.59-73; Gani Girici, “İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları 5”, **Yeni Adana Gazetesi**, 22 Aralık 1978, s.3; Kaç-Kaç sırasında Adana'dan kaçabilmiş, on binlerce Çukurovalı Pozantı'da toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın ise 5 Ağustos 1920'de Pozantı'ya geleceği haberi alınmış olup, bu haber cephelerdeki müfreze komutanlarına iletilmiş, onlar da kongreye davet edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa kongreye Fevzi (Çakmak) Paşa ile katılmış ve burada bir beyanname okumuştur. Ankara, Sivas, Kayseri Müdafaa-i Hukuk Heyetleriyle birlikte Hilmi Bey, Yzb. Sabit (Noyan) Bey, Adana'dan Suphi Paşa, Karadayı İsmail Efendi, Ramazanoğullarından Kadir Bey, Gazeteci Ferit Celal (Güven) ve Ahmet Remzi Yüreğir Bey kongreye katılan diğer isimler olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Cenuptaki Adana Cephesi'nde bulunan komutanların karargâhı olarak tanımladığı Pozantı'da yapılan kongrede ayrıca birtakım kararlar alınmıştır. Cenani Gürbüz, **Millî Mücadele'de Develi ve Ermeniler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.218; Girici, **a.g.m.**, s.3.

⁵⁶ Ankara İtilafnamesinin sonucu Nutuk'ta şu şekilde ifade edilmiştir: “Bu anlaşma ile siyasi, iktisadi, askeri vb. hiçbir alanda bağımsızlığımızdan hiçbir şey feda etmeksizin, vatan topraklarımızın değerli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu anlaşma ile milli davamız ilk defa olarak Batı devletlerinden biri tarafından onaylanmış ve açıklanmış oldu.” Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk: 1919-1927**, (Yay Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 424.

⁵⁷ Yalçın vd, **a.g.e.**, s.245-248.

birlikte kentin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişim sürecini etkilediği ölçüde öne çıkan çevre ilçelerden de bahsedilmiştir.⁵⁸

Bir şehrin tarihini ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar, şehirlerin incelemeye açık son derece geniş yönleri olması dolayısıyla zevkli olmasının yanı sıra içinde zorluklar barındırmıştır. Ancak Adana verimli toprakları sayesinde tarıma dayalı sanayinin hammaddesini önemli ölçüde sağlamıştır. 2 milyonu aşan nüfusuyla batıyı doğuya güneyi kuzeye bağlamıştır. Ek olarak Ortadoğu'nun Avrupa'ya açılan kapısı olmasıyla Türkiye'nin en önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Ayrıca bir zamanlar aşiret sürülerinin otladığı meralar, çalışma döneminde büyük pamuk tüccarlarının ve Avrupa piyasasına ihraçta bulunan tekstil devlerinin yöresi haline gelmiştir. Adana en eski markalardan biri olup 1894'te kurulan Adana Ticaret Odası Türkiye'nin en eski tüccar örgütlerinden biri olmuştur. Bu özellikleriyle de araştırma için ilginç bir malzeme kaynağı oluşturmuştur. Bu çalışma konusunu da, bu zengin malzemenin Cumhuriyetin ilk otuz yedi yılına dayanan zaman dilimi oluşturmuştur. Bu dönem genel olarak Türkiye'nin 1923 yılından sonra karşı karşıya kaldığı sorunlar ve çözümlerle birlikte aynı zamanda geçirdiği büyük değişime bağlı heyecanın izleriyle başlamıştır. Bu izler sonraki dönemlerde yaşanan değişim ve gelişimle birlikte kentte büyük bir dönüşüm yaratmıştır. Yaşanan değişimin bir sonucu olarak modernleşmenin en önemli göstergelerinden kentleşme⁵⁹ olgusu

⁵⁸ Ayrıca zaman zaman il sınırları içinde yer alan çevre kentler de şehrin gelişim sürecinde önemli roller üstlenmiştir. Bu bağlamda Kayseri'den göç ederek ilin sanayileşmesine katkıda bulunan Hacı Sabancı, Sakıp Sabancı, Nuh Naci Yazgan gibi Kayseri kökenli Adanalı sanayiciler, kentin gelişiminde önemli bir yere sahip olmuştur. Gerek ilin tarımsal ürünlerini pazarlamada gerekse sanayileşmesiyle birlikte ürünlerin dışarıya gönderilmesinde önemli bir ihracat limanı olarak etkili olan Mersin limanı da kentin gelişmesinde özel bir önem arz etmiştir. Bu nedenle konunun gerektirmesi halinde bu yerlere de değinilmiştir.

⁵⁹ Ruşen Keleş'e göre kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kente özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi sürecidir. Ruşen Keleş, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1978, s.6; Yakut Sencer'e göre, kentleşmenin beş temel dinamiği bulunmaktadır. Bunlardan ilki demografik bir olay olmasıdır. Yani kentte yaşayanların sayısının artması kentleşmeyi gösteren en temel aktördür. Nüfustaki değişim hareketlerinin ekonomik anlamda toplumun farklı kesimlerinde değişiklik yapabilmesi durumu kentleşmenin ikinci dinamiğidir. Üçüncü dinamiği fiziki çevrenin değişmesi, dördüncü değişken kente göç eden insan topluluğunun yeni bir toplumsal ilişkiler ağı üreterek geleneksel değerlerinden farklılaşması ve karmaşık fakat daha örgütlü bir şekilde bir araya gelmesidir. Son değişken ise yönetsel örgütlenme sürecidir. Yakut Sencer, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.2-3; Kentleşme ile ilintili olan kentleşme ise, kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin

oluşmaya başlamıştır. Bu olgu, temelini kentteki sosyo-ekonomik gelişmeden almıştır. Yerel çapta gerçekleşen sosyo-ekonomik gelişmeler ise ülkenin benimsemiş olduğu sosyo-ekonomi politikalarının bir sonucunu oluşturmuştur. İlintili olarak Adana gibi önemli bir kentin sosyo-ekonomik yapısını incelemek genele dair ipuçlarını içinde barındıran özgün bir çalışmanın oluşmasını sağlamıştır.

Bilindiği üzere ülkelerin güçleri zenginlikleriyle doğru orantılı gelişmiştir. Bu zenginlik temelini ülkelerin ekonomik büyüklüğünden almıştır. Bu da o ekonomiyi oluşturan kent ekonomilerinin gücüyle yakından bağlılık göstermiştir. Önemli kent merkezlerden biri olan Adana'nın sosyo-ekonomik geçmişine ait verilerin analizi ile elde edilecek bulguların kentteki sosyal ve ekonomik durumun geliştirilmesi yönünde geleceğe yönelik yeni bakış açıları oluşturması umulmaktadır. Ek olarak Türkiye'nin önemli bir halkasını oluşturan Adana ile ilgili yerel bilgilerin ortaya konulmasıyla Türkiye Tarihi çalışmalarına da katkı sağlanması beklenmektedir. Çalışmanın sorunsalını genel olarak, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte kurulmuş olan yeni Türk Devleti'nde gerçekleştirilmeye çalışılan devrimlerle, uygulanmaya çalışılan politikaların yerel ölçekte Adana üzerindeki yansımalarının tespit edilerek betimlenmesi oluşturmuştur. Bu açıklamalar doğrultusunda çalışmada, Adana'nın sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı (1923-1960) ortaya konulmaya çalışılmış ve çalışmanın diğer sorunsalları şu alt başlıklardan oluşmuştur:

Uygulanan sanayi planlarının kentteki sanayileşmeye etkisi ne yönde olmuştur?

Atatürk, İnönü ve DP dönemlerinde uygulanan tarım politikaları ve bu politikalara bağlı desteklemeler tarımsal üretim ve verimliliği nasıl etkilemiştir?

Cumhuriyetle birlikte başlayan modernleşme ve bununla ilintili olarak hazırlanan kent planlamalarının kentteki yansımaları neler olmuştur?

Tarımda makineleşme, kente göçü nasıl etkilemiştir?

insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratılması sürecidir. S. Kemal Kartal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, 2. Baskı, Adım Yayıncılık, Ankara, 1992, s.33.

Tarımda makineleşme ve sonucunda oluşan kentleşme-göç ilişkisi kentin sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimine ne yönde etkide bulunmuştur?

Kent tarihi yazımında öyküsü anlatılan kent, tarihçinin temel öznesi haline gelmiştir. Kullanılan veriler kenti merkeze almıştır. Bu nedenle çalışmanın yazımında kent tarihine ilişkin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri, TBMM Zabıt Cerideleri, resmi gazete sayıları ve özellikle de yerel gazetelerdeki haberler birincil kaynak olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte kente ilişkin araştırma raporları, kabul edilen kanunlar, Adana'yı ele alan kaynak ve makaleler ile tarihsel roman ve filmlerden de yararlanılmıştır.

Araştırma dönemiyle ilgili olarak Adana üzerine birçok kitap hazırlanmış olmakla birlikte çoğunluğu kentin genel tanıtımını yapan katalog niteliğinde kitaplar olmuştur. Bunun dışındaki kitaplar Adana'yı hangi açıdan ele aldıklarına göre farklı konulardan bahsetmiştir. Bu nedenle de bütünlüklü bir bilgi edinebilmek mümkün olmamıştır. Bununla birlikte bu kitaplar araştırma süresince sağladıkları rehberlikle tez çalışması için yönlendirici olmuş ve çalışmanın ikincil kaynaklarını oluşturmuşlardır. Bunlardan bazıları ele alınacak olursa; Kemal Çelik'in "*Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)*" ve Taha Toros'un "*Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova*" adlı kitapları araştırma dönemiyle ilgili olmasa da Adana'nın önceki dönemlerine ilişkin bilgi edinilmesini sağlamışlardır. Adana Güçbirliği Vakfı tarafından hazırlanan ve Adana'nın Cumhuriyet dönemini anlatan "*Adana Sosyo-Ekonomik Rapor*" adlı kitap önemli bir başvuru kaynağını oluşturmuştur. Ancak Adana'nın gelişimini istatistikî veriler ve makalelerle anlatan bu kitapta arşiv belgeleri ve destekleyici yerel gazete haberlerine yer verilmemiştir. Refiye Okuşluk Şenesen'in "*Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması*" ve Nurhan Tekerek'in "*Cumhuriyet Döneminde Adana'da Batı Tarzı Tiyatro Yaşamı (1923-1990)*" adlı kitapları ise çalışma konusunun geneline ilişkin olmasa da özellikle kültür konularıyla ilgili önemli bilgiler sağlamışlardır.

Adana geçmişten günümüze dek sahip olduğu kendine has özellikleriyle önemli bir çalışma konusu olmuştur. Bu araştırmalar kentin belirli özellikleri üzerinde yoğunlaşmakla birlikte şehre ilişkin bilgi birikimini oluşturmuşlardır. Bu

anlamda Sadık Can'ın "*Cumhuriyet Dönemi'nde Adana'da Eğitim (1923-1950)*" adlı tez çalışması eğitim alanında önemli bilgiler sağlamıştır. Selvi Gürpınar'ın "*1932-1945 Yılları arasındaki Halkevi Tarihçesi, Adana Halkevi ve Çıkardığı Dergilerin Değerlendirilmesi*" adlı tez çalışması Adana'nın kültür hayatıyla ilgili önemli bir kurum olan Halkevi ve yayınlarına ilişkin bilgilerin edinilebileceği bir kaynak olmuştur. Ayça Aslıhan Özudoğru'nun "*Adana'da Dokuma Sanayi Yapılarının Endüstri Mirası Kapsamında İncelenmesi*" adlı tezi ise Adana'nın sanayisine ilişkin bilgilere kaynaklık etmiştir. Adana'nın belirli özelliklerini aydınlatan daha başka birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Adana'nın Cumhuriyet dönemi gelişimini bütüncül şekilde ele alan tez çalışmaları sınırlı kalmıştır. Bu anlamda Erdem Çanak'ın "*Cumhuriyet Döneminde Tarihi, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Seyhan (Adana) Şehri (1923-1956)*" adlı tezi yapılan ilk bütüncül çalışmayı oluşturmuştur. Bu çalışmada Adana'ya ilişkin sosyal, siyasal ve ekonomik konular ele alınmış olmakla birlikte kültürel konulara yer verilmemiştir. Bu anlamda, bu çalışmanın sağlayacağı verilerin eksikliğin giderilmesinde önemli yararlar sağlaması beklenmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ'NDE ADANA'NIN SOSYO-EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPISI (1923-1938)

A) Adana'nın Ekonomik Yapısı

1. Tarımsal Üretim Açısından Adana

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Barış Antlaşması hükümleri gereğince 85 milyon lira tutarındaki Osmanlı borçlarından Türkiye'ye devredilen kısmın 2/3'ünü ödemiş,⁶⁰ bununla birlikte beş yıl süre ile gümrüklerindeki düşük koruma oranlarını değiştirememiştir. Dönemin siyasi ve ekonomik açıdan çetin koşulları altında, bağımsızlığını koruyup Cumhuriyet'i geliştirebilmek ise ekonomik alanda sağlanabilecek atılımlar ile mümkün olabilecektir. İşte bu ortamda tarım, kalkınmayı sağlayacak sektör olarak seçilmiş ve tarımsal üretimi arttırmaya odaklı politikalar izlenmiştir. Bu seçimde, ülkenin sanayi kapasitesinin son derece yetersiz olması ve nüfusun büyük bir bölümünün tarım sektöründe yoğunlaşması önemli rol oynamıştır. Ayrıca kaynak eksikliği, geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilen tarımın besin maddesi ve istihdam kaynağı olarak yaşamsal önem taşıması gibi faktörler de tarımın kalkınmayı sağlayacak sektör olarak seçilmesinde etkili olmuştur.⁶¹

⁶⁰ Lozan Barış Antlaşması hükümlerine göre Osmanlı borçlarının 2/3'ünü Türkiye üstlenmiştir. Geriye kalan 1/3'lük kısmı ise Osmanlı İmparatorluğundan toprak almış olan Balkan ülkeleri; Lozan Antlaşması hükümleri gereğince kendilerine ada ya da toprak parçası bırakılmış devletler ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmış Asya toprakları üzerinde kurulan devletler arasında paylaştırılmıştır. Oral Sander, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1: 1919-1980, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.231; Gökhan Günaydın'a ait makale ile Oktay Yenal'in Cumhuriyet'in İktisat Tarihi adlı kitabında Osmanlı borçlarının miktarı 85 milyon lira olarak verilmiştir. Bununla birlikte K. Krüger Kemalist Türkiye ve Ortadoğu adlı çalışmasında Osmanlı borçları toplamının 82 milyon lira olduğunu ve bu miktarın Türkiye, Balkan ülkeleri ve Arap ülkeleri arasında dağıtıldığını belirtmiştir. Oktay Yenal, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.66; K. Krüger, **Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**, (Türkçe'ye Çev. Nihal Önal), Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1981, s.36.

⁶¹ Gökhan Günaydın, *"Türkiye Tarım Sektörü"*, **Tarım ve Mühendislik**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayın Organı, Kozan Ofset Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, Ankara, 2006, s.13; Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1994, s.64.

Tarıma büyük önem veren Atatürk, daha Cumhuriyeti ilan etmeden 8 Nisan 1923 tarihinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı namıyla yayınladığı dokuz maddelik “*Seçim Hakkında Beyanname*”nin beşinci maddesinde tarımdaki önceliklere yer vermiştir. Beşinci maddede, Ziraat Bankası’nın sermayesinin arttırılarak çiftçilere daha kolay ve daha fazla yardım sağlanmasını, tarım makinelerinin ithalini, hayvan ıslahı ve sayısını arttıran önlemlerin alınmasını istemiştir.⁶² Atatürk’ün 16 Mart 1923’te Adana Türk Ocağı’nda Adana Çiftçileriyle konuşmasındaki “*milli ekonominin temeli ziraattır. Kılıç ve saban, bu iki fatihten birincisi ikincisine mağlup oldu. Çiftçi ve çoban bu millet için temel unsurdur. Türkiye’nin asıl sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan çiftçilerdir. Eğer milletimizin ekseriyeti azamisi çiftçi olmasaydı bugün dünya yüzünde bulunmayacaktık*” sözleri ise bu beyannamenin temelini oluşturmuştur.⁶³ Bu konuşmasında Atatürk, ayrıca Türk topraklarının değerini, özellikle de Adana bölgesinin verimliliğini vurgulamıştır:

“Hemşerisi olmakla övündüğüm bu vilayetin üretim kuvvetini ve toprağındaki zenginliği anlamak için Adana ile Mısır arasında küçük bir kıyaslama yapacağım. Bilirsiniz ki, Mısır toprağı, bolluğı, verimliliğı, ürünleri ile “Altın Yuvası” olarak bilinmektedir. Buna karşılık güzel Adana’mız hiçbir zaman Mısır’dan aşağı değildir. Bunu anlamak için belirli birkaç noktaya işaret edeceğim. Bildiğime göre Mısır’ın asıl değerli alanı olan Delta kısmı 16 bin km²’dir. Hâlbuki Adana’nın şehir alanı içindeki ovaları ile Seyhan ve Ceyhan arası 20 bin km²’dir. Görüyorsunuz ki, yalnız bu kısım bile büyüklük bakımından Nil Deltası’ndan büyüktür. Sonra Mısır toprakları asırlardan beri işlene işlene çok eskimiştir ve yorgundur. Ancak gübre ve teknik sayesinde kuvvetini koruyabilmektedir. Buna karşılık Adana toprakları henüz genç, dinç, her türlü verime hazır beklemektedir... Bu nedenle Adana’mız Mısır’a tercih edilir.”⁶⁴

Atatürk’ün konuşmasında verimliliğı, iklim ve ürün çeşitliliğı bakımından Mısır ile kıyasladığı Adana’nın, tarımı ve buna bağlı olarak gelişen üretim kolları ile ülkenin yokluk günlerinde önemli bir yere sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunun sonucu olarak da Adana ülke ekonomisinde lokomotif bir rol üstlenmiştir. Bunun

⁶² Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, (Yay. Haz. Ali Sevim vd.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.521-523.

⁶³ Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, (Yay. Haz. Ali Sevim vd.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.511.

⁶⁴ Mustafa Kemal Atatürk, “*Adana Çiftçileri ve Esnafıyla Konuşmalarım (16 Mart 1923)*”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.69, 2002, s.5.

daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla dönem içerisinde Adana’da yetiştirilen ürünlerin nasıl bir gelişim kaydettiğinin incelenmesi gerekmektedir.

a. Pamuk Tarımı

Pamuk, ikiçenekliler sınıfının ebegümeciler familyasından olup, lif ve yağ elde etmek için tropik ve subtropik alanlarda geniş çapta kültürü yapılan bir bitkidir. Ekvatorun her iki yanında 41° kuzey ile 36° güney enlemleri arasında özel bir tarımla yetiştirilir.⁶⁵ 20. yüzyıl itibarıyla dünyanın en büyük pamuk üreticisi olan ülkeler ABD, Hindistan ve Mısır’dır. Bu üç ülkeden sonra Sovyetler Birliği, Çin, Güney Amerika, Meksika, Kore, Japonya, İran, Kıbrıs, Suriye, Antil Adaları, Venezuela, Arabistan, Angola, Nakal, Zambezi Havzası, Batı Avustralya, Burunei, Java, Matil ve Avrupa’da da Yunanistan, İtalya, Malta, Endülüs ve Türkiye gelmektedir.⁶⁶

Dünya pamuk üreticisi bu ülkeler incelendiğinde hepsinin söz konusu enlemler aralığında olduğunu görmek mümkündür. Pamuk ekimine uygun enlemler aralığında bulunmalarına rağmen üretimde özellikle üç ülkenin öne çıkması bu ülkelerin aynı zamanda özel konum olarak elverişli olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda 36-42 kuzey paralelleri arasında yer alan Türkiye’nin birçok yerinde üretilebilmesi gereken bu ürünün üretiminde Adana’nın öne çıkması matematik konumuna ek olarak özel konumunun elverişli olduğunu göstermektedir.⁶⁷ Adana Halkevi’nin 1934 tarihli yayınında yer alan “Çukurova’mız” başlıklı makaledeki *“Adana havalisi ve bu meyanda Çukurova, şeraiti tabiye ve iklimiyle pamuk ziraatına gayet müsaittir. Adana havalisinin şarkında ve garbında, tetkikatta*

⁶⁵ Hilal Usta, **Pamuk Sektör Profil Araştırması**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2003, s.1; İkiçenekliler ya da ödikotlar, embriyonlarında iki çenek (kotiledon ya da yaprak) bulunan bir çiçekli, tohumlu bitki türüdür. Aynı Yer.

⁶⁶ Rasihzade Feyzi, **Dünya Pamukçuluğu ve Adana**, Türksözü Matbaası, Adana, 1341, s.3-4; Ersin Kandemir, *“Türk Pamuk Sanayi ve İhracat Olanakları”*, **Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü İşletme Dergisi**, C.3, S.1-2, 1978, s.106.

⁶⁷ Matematik konum, o ülkenin paralel ve meridyenlere göre dünya üzerindeki yerini belirtir. Başta iklim olmak üzere bitki örtüsü, toprak özellikleri, o ülkenin matematik konumuna bağlıdır; Özel konum ise bir ülkenin kıtalara, denizlere, önemli deniz ve karayollarına, dünyanın önemli ülkelerine veya ülke gruplarına göre konumunu ifade eder. İbrahim Güner, *“Türkiye’nin Coğrafi Konumu, Sınırları ve Jeopolitiği”*, **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, (Ed. Hakkı Yazıcı, M. Kürşat Koca), Pegema Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.1.

bulunmuş olanlar, muntıkadaki derece-i hararetin pamuk ziraatına pek nafi olduğunda müttefiktirler..."⁶⁸ sözleri de Adana'nın özel konum olarak elverişli bir yapıya sahip olduğunu doğrulamaktadır.

Adana'nın ekonomik gücünün, bu ekonomik güçte pamuk üretiminin yerinin ve iktisadi bağımsızlığı sağlamak yolunda taşıdığı önemin farkında olan Atatürk de, bunu 16 Mart 1923'te Adana Türk Ocağı'nda Adana çiftçileriyle konuşmasında *"Arkadaşlar, Adana vilayeti devletimiz için tek başına iktisadi güç olarak yetecek bir servet kaynağıdır. Büyük Harpten önce Mısır yedi buçuk milyon kantar pamuk ürettiyordu. Bu pamuk 35 milyon altın getirirdi. Genişliği, üretim kuvveti bakımından Mısır'dan aşağı kalmayan Adana'nın bu miktarda pamuk üretimine hiçbir engel yoktur. Adana yılda 35 milyonu yalnız pamukla sağlayabilir..."*⁶⁹ şeklinde ifade etmiştir.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde, ham pamuk olarak ürünün yurtiçi talebinin çok kısıtlı olması, iplik yapımının ancak ihracata göre belirlenmesi, üretimi olumsuz etkileyen faktörler olmuştur. Ancak bu olumsuzluğa rağmen Anadolu'nun başka yerlerinde Ermeni ve Rum unsurlardan geriye kalan sermaye talan edilmişken, Adana'da pamuk sayesinde oluşan bir sermaye sürekliliği oluşmuştur.⁷⁰ Kurulan yeni dokuma ve iplik fabrikalarıyla yurtiçi talebin artmasından sonra, belli bir artış gösteren pamuk üretimi savaş öncesi üretim miktarını ancak 1924'te yakalayabilmiştir. Bu yıllarda bir milyon dönümü bulan pamuk ekim alanlarından en önemlisini Adana yöresi oluşturmuştur. Makineleşmenin en yoğun olduğu Adana'da ekim alanlarının büyük bölümünde pamuk üretilmiştir. Pamuk büyük işletmelerde üretildiğinden ve söz konusu dönemde emek kıt bir faktör olduğundan makineleşme bu üründe üretim maliyetlerini düşüren bir gelişme olmuştur. Hükümetçe uygulanan teşvik politikaları pamuk üretiminde makineleşmeyi hızlandıran diğer bir etken olmuş, fakat bu dönemde mevsimlik işgücünün önemli bir kısmının pamuk

⁶⁸ Ali Hilmi, *"Çukurova'mız", 23 Şubat Adana Halkevi Yayını*, Türksözü Matbaası, Adana, 1934, s.54.

⁶⁹ Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.513.

⁷⁰ Cengiz Aktar, *"Adana ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi", Toplumsal Tarih Dergisi*, S.191, Kasım 2009, s.57.

üretiminde kullanılmasına devam edilmiştir.⁷¹ Pamuk üretiminde artış sağlanabilmesi amacıyla yeni tohum geliştirme çalışmalarında bulunularak, Adana havalisinden pamuk tohumu ihracı üç ay süreyle yasaklanmıştır.⁷² 1924 yılında Adana Borsası İdare Heyetinin yenilenmesi kararı alınmıştır.⁷³ Sonrasında ise Pamuk Kongresi toplanmasına teşebbüs edilmiştir.⁷⁴ Kongrenin başkanlığını Adana valisi Hilmi Uran⁷⁵ yapmıştır.⁷⁶ 11 Ekim 1925'te de İkinci Adana Pamuk Kongresi toplanmıştır.⁷⁷

⁷¹ **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Kasım 1926 ve 25 Mayıs 1928.

⁷² **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra BCA)**, Fon Kodu:30..18.1.1., Dosya:216-13, Sayı:2198, Yer No: 6.46..18., Tarih: 23.1.1923.

⁷³ Kongrenin toplanma zamanına ilişkin net bir tarihe rastlanmamış olmakla birlikte ikinci pamuk kongresinin ertesi yıl yaklaşık aynı tarihlerde toplanması kararı ile kongreye sunulup onaylanan pamuk talimatnamesinin Ticaret Vekâletine sunulmak üzere 30 Eylül 1924 tarihinde Ankara'ya götürülmüş olmasından hareketle kongrenin Eylül ayı içinde toplandığı gibi bir sonuç çıkmaktadır. Süleyman Sergici, **Adana Borsası: Tarih Sırasıyla 32 Yıl İçinde Olanlar**, Adana Ticaret Borsası, Bugün Matbaası, Adana, 1945, s.29-37; Süresi sona eren Borsa İdare Heyeti'nin yenilenmesi amacıyla 6 Mart 1924 tarihinde seçim yapılmıştır. Buna göre; Yusuf Ziya Erzin (İtibar-ı Mili Bankası Müdürü), Mehmet Emin Bursalı, Hüseyin Daim Bengü, Yusuf Hoca (Yusuf Ziya Çağlı), Bilal Şabanoglu, Aziz Köseoğlu ve Asım Bosnalı idare heyeti azalıklarına seçilmiştir. Sergici, **Adana Ticaret Borsasının 50. Yıl Kitabı: Tarih Sırasıyla 50 Yıllık Olaylar**, Gürpınar Basımevi, Adana, 1972, s.25; Borsanın bu tarihteki üyeleri ise şu şekildedir: Borsa Encümeni Reisi: Mehmed Emin Bey, Borsa Encümen Azaları: Kösezade Aziz Efendi, Bilal Efendi, Hüseyin Daim Bey, Bosnalı Asım Bey, Yusuf Efendi ve Talat Efendi; Borsa Komiseri: Bahaddin Bey, Borsa Kâtip Mümeyyisi: Süleyman Bey, Muhasip Veznedar: Mehmed Efendi, Tescil ve Neşriyat ve İstihbarat Memuru: Hacı Efendi'dir. **1340-1341 Pamuk Mevsiminde Adana Borsası'nın Muamelatını Müessir İstatistik Cetvelleri**, Adana, Eylül 1341.

⁷⁴ Kongre; hükümet binasının karşısında bulunan Türk Ocağı binasında toplanmıştır. Bu kongreye Adana, Tarsus, Mersin pamuk tüccarlarıyla Çukurova pamuk müstahsilleri, pamuk ihracat tüccarları ve sanayicileri katılmıştır. Kongrede tartışılan başlıca konular ise şunlardır: Modern bir borsa nizamnamesi oluşturulması, pamukların standartlaştırılması ve ihracat işlerinin tespiti, kredi, amele, makine, tohum ihtiyaçlarının tanzimi vb (...) Sergici, **Adana Ticaret Borsasının 50. Yıl Kitabı**, s.27.

⁷⁵ Hilmi Uran (1886-1957) Bodrum'da doğdu. Bodrum, Sakız, Fethiye ve Demirci'de süren ilk ve ortaöğretim hayatının ardından İzmir İdadisi'ni ve İstanbul'daki Mülkiye Mektebi'ni bitirdi. 1908'de, II. Meşrutiyet ilan edildiği sırada mezun oldu ve İzmir'de göreve başladı. Menemen ve Çeşme'de kaymakamlık yaptı. Kars'ın Ruslar'dan geri alınmasından sonra orada mülki amir olarak çalıştı. Son Mebuslar Meclisi'ne Muğla mebusu olarak girdi. 1921'de BMM Hükümeti tarafından Antalya valisi olarak görevlendirildi, ardından Adana'ya tayin edildi. 1926'da siyasete atılarak Adana CHP Bölge Müfettişi oldu. Üçüncü dönemden başlayarak beş dönem Adana milletvekili seçildi. 1930'da Bayındırlık Bakanı olarak İnönü kabinesine girdi. 1937'den 1938'e dek TBMM başkan vekiliydi. 11 Kasım 1938'de kurulan Celal Bayar hükümetinde Adalet Bakanı, 1943'te kurulan Saracoğlu hükümetinde ise İçişleri Bakanı oldu. 1946'da CHP Genel Sekreteri, 1947'de Genel Başkan Vekili sıfatıyla CHP'nin fiili yöneticisi oldu. 1950'de CHP'nin muhalefete düşmesiyle siyaseti bıraktı ve anılarını yazmaya başladı. Anılarını bitirdikten bir süre sonra Pendik'teki evinde vefat etti. Hilmi Uran, **Meşrutiyet, Tek Parti Çok Parti Hatıralarım**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009; **Parlamento Tarihi**, TBMM Dönem 03 C.3 (1927-1931), S.8; **Parlamento Tarihi**, TBMM Dönem 05 C.2 (1935-1939), s.643.

⁷⁶ Süleyman Sergici, **Adana Ticaret Borsasının 50. Yıl Kitabı**, s.27-29.

⁷⁷ İkinci Pamuk kongresinde hükümet adına okunan nutuk ile kongrenin kapanışında kongre başkanı Ali Cenani Bey'in yapmış olduğu konuşma Adana pamuğunun önemi ve Cumhuriyetin pamuk konusundaki hassasiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Sergici, **Adana Borsası: Tarih Sırasıyla 32 Yıl İçinde Olanlar**, s.10.

İkinci kongrede Adana’da pamuk ve pamuk tohumu meselesi ile bunların standardı, Adana ziraat ameleesi, Adana pamuk borsasının gerçekleştirdiği işlemler, dünya pamukçuluğunda Adana’nın yeri, zirai kredi meselesi, mahsulât-ı araziye vergisi, sulama meselesi, makineleşme ve haşere meselesi gibi konular ele alınmıştır.⁷⁸

1923-1929 yılları arasında yeni bir iktisat politikası oluşturmak amacıyla yapılan çalışmalardan biri de çiftçilere yönelik olmuştur. Çiftçilerin elindeki tohumların ıslah edilerek üretim ve kalitesinin artırılması ve tarımsal makineleşmenin sağlanması amacıyla değişik zamanlarda bu konularda gelişimi sağlayacak kanunlar çıkarılmıştır.⁷⁹ Bu bağlamda, 2 Aralık 1925 tarihinde çıkarılan 682 sayılı yasa ile ziraatın gelişmesi için; her çeşit fidan ve tohumların bedelsiz dağıtımı ve devletin yönetiminde fidanlık kurulması, çiftçinin eğitimi ve verimin artırılması için bedelsiz verilmesi kabul edilmiştir. Bu yasa çiftçi eğitimi metotlarından olan demonstrasyonların yapılması için temel teşkil etmiştir. Marshall Yardımı başladığı zaman Amerikan tarım uzmanları böyle bir yasanın varlığına şaşırmıştır.⁸⁰ Ülke ekonomisi için büyük önem taşıyan pamuk üretiminin artırılabilmesi amacıyla Cumhuriyet döneminin ilk girişimlerinden biri de 1925 yılında Adana’da Tohum Islah Komisyonu kurularak başına Amerika’dan Dr. Markus’un getirilmesi olmuştur.⁸¹ Kemal Sezen de tohum ıslahı konusunda yetiştirilmek üzere Mısır’a gönderilmiştir. Ayrıca tarımsal zararlılarla mücadele araştırmalarına başlanarak, bu konuda örgütlenmeye gidilmiştir. 1925 tarihli *“Pamuklara Arız Olan Haşarat ve Emrazın İmha ve Tedavisi ve Tohumların Islahı Hakkında Kanun”* ve daha sonra bu kanunda yapılan değişikliklerle devlete tarımsal

⁷⁸ **İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925, s.4; **Âlî İktisat Meclisi Raporları**, 1928 İkinci İçtima Devresi, Bölüm Hayat Pahalılığı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1929, s.46; Taha Toros, *“Gücün Ekonomik Hareketleri: Çukurova’nın En Hararetli Mevsimi-Hava Kurumu Hissesi-Amele Paviyonları Meselesi”*, **Çukurova Ticaret Mecmuası**, Yıl:1, S.4, Temmuz 1938, s.3; Bu kongrelerden başka Adana Ziraat Direktörlüğü, Tohum Islah İstasyonu Şefliği ile Çiftçi Birliği, Yüreğir toprağındaki ekim işini daha düzenli hale getirmek amacıyla bir *“Pamuk Kongresi”* düzenlemiştir. Kongreye Adana havalisindeki köylerin temsilcileri katılmıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, *“Pamuk Kongresi: Adana’da Köy Mümessillerinin İştirakiyle Toplandı”*, 10 Şubat 1936.

⁷⁹ Ahmet Şükrü, *“İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey’in Milliyet Gazetesi muhabiri Ahmet Şükrü Bey’le yaptığı iktisadi buhran beyanatı”*, **Ziraat Gazetesi**, Yıl:3, S.3-27, Yenigün Matbaası, Ankara, Mart 1932, s.20-22.

⁸⁰ Vecdet Erkun, *“Atatürk Döneminde Tarım Politikası”*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, c.5, S18, s.245.

⁸¹ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.m.**, s.46.

mücadele konusunda önemli görevler ve güçlü yetkiler verilmiştir. Bu görevleri yerine getirmek üzere inşa edilen mücadele istasyonlarından biri Adana'da kurulmuş ve bu bölgedeki pamuk kurdu haşeratını incelemek üzere Müsteşar Süreyya Bey görevlendirilmiştir.⁸² Adana pamuklarına musallat olan pembe kurtların yok edilmesi için gerekli Siklon B kimyasal maddesinin de pazarlıkla satın alınmasına karar verilmiştir.⁸³

Pamuk tohumu ıslah denemelerinde bulunmak üzere Amerika'dan Mr. Clark ve Belçika'dan G. Bailleux adlı uzmanlar Türkiye'ye çağırılmıştır. Mr. Clark, 1926 yılından itibaren Adana İstasyonu'nda yaptığı çalışmalar sonucunda Cleveland⁸⁴ türünün Çukurova'ya daha uygun olduğunu belirtmiş, daha sonraki yıllarda ABD'den 40 çeşit pamuk tohumu getirilerek denemelerde bulunulmuştur. Bunun üzerine Ziraat Vekâleti bir "*pamuk yetiştirme planı*" hazırlayarak 1934'te uygulamaya koymuştur. Yurtdışından getirilecek tohumlukların, üretme çiftliklerinde çoğaltılarak çiftçilere dağıtılacağı bu program kapsamında Adana çiftçilerine Cleveland pamuk tohumu dağıtılmıştır.⁸⁵ Bu amaçla TBMM tarafından "*Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi*"⁸⁶ hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Yasada amaçlanan işlevlerin yerine getirilmesi amacıyla kurulacak çiftliklerin masrafları için bütçeden tahsisat ayrılmıştır. Pamuk üretme

⁸² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "*Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları)*", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar**, Ankara, Yurt Yayınları, 1988, s.51-54; **BCA**, Fon Kodu:30...10.0.0., Dosya:2182 Sayı: , Yer No: 185.277..2, Tarih:6.8.1924.

⁸³ **BCA**, Fon Kodu:30...18.1.1., Dosya:218-7 Sayı: 1306, Yer No: 12.64..17, Tarih:25.12.1924.

⁸⁴ Adana tohum üretme çiftliği tarafından yıllarca ekilerek tecrübe edildikten sonra çoğaltılan Amerikan cinsi tohumun ürünüdür. Cleveland, birinci ağız ve ikinci ağız olarak iki cinstir. Cleveland pamuğunun telleri uzunca, tutumu yumuşaktır. Olgunlaşınca kabuğu tamamen açılır ve pamuk dışarı sarkar. Bu vaziyette pamuğu durdurmak mümkün olmadığından alelacele toplama zorunluluğu vardır. Süleyman Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1937-1938 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana, 1939, s.151.

⁸⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 89, Sayı: 41, Yer No: 41.89..10., Tarih: 18.12.1933; İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **a.g.m.**, s.51; **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, "*Çiftçilerimize Cleveland Pamuğu Tohumları Dağıtılıyor*", Yıl 1, S.3, 2 Mart 1935, s.3; 1938 yılında da ekim mevsimi yaklaştığı halde piyasada iyi tohum kalmaması ve tüccarlarla fabrikatörlerin spekülasyon yaparak genel fiyatları yükseltmesi nedeniyle buna engel olmak ve aynı zamanda üreticilerin iyi tohum kullanmaları sağlanmak istenmiştir. Bu amaçla 500 ton yerli ve 500 ton Cleveland olmak üzere 1.000 ton pamuk tohumu Ziraat Bankası eliyle alınarak üreticiye beş para fazlasıyla satılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 78, Sayı: 84, Yer No: 84.78..2., Tarih: 2.9.1938; Atatürk döneminden itibaren Adana'da üretilen pamuk türlerinin dönemlere göre karşılaştırması için **Bkz. Tablo-1**.

⁸⁶ 5.7.1934 Tarihinde TBMM'de Kabul Edilen 2582 No'lu *Merinos Koyunları Yetiştirilmesi ve Islah Edilmiş Pamuk Tohumu Üretilmesi Hakkında Kanun* (15 Temmuz 1934 Tarih, 2752 Sayılı T.C. Resmi Gazete)

işleri genel masraflarına ayrılan paranın 50.000 lirası Adana pamuk üretme çiftliğine döner sermaye olarak ayrılmıştır.⁸⁷ Ayrılan bu sermaye ile Adana’da kurulacak pamuk tohumu üretme çiftliği için pazarlıkla tarla kiralanmıştır.⁸⁸ Pamuk Islah Kanunu ile tamamlanan yasanın kabulüyle Ziraat Vekâleti, İktisat Vekâleti’nin de görüşünü aldıktan sonra, gerekli gördüğü bölgelerde ekilecek açık kozalı pamuk⁸⁹ çeşitlerini tayin etme ve bu çeşitlerden başka açık kozalı pamuk ekimini yasaklama yetkisini almıştır. Buna bağlı olarak, çırcır evlerinin de bu tür pamuklardan başkasını işlemesi yasaklanmıştır.⁹⁰ Bu kural çerçevesinde Adana pamuk üretme çiftliğinde yaptırılacak çırcır fabrikası inşaatı ile kütlü ambarı ve su tesisatı işleri için 1938 yılına ait geçici bir sözleşme yapılmıştır.⁹¹ Söz konusu çırcır fabrikaları inşaatında Avusturyalı Richard Horner’in çalıştırılmasına karar verilmiştir.⁹² Ayrıca Adana’daki S.R. Gilodo Fabrikası’nın İngiltere’ye ihraç edeceği pamuk çekirdeği küspesinin taşınması gereken özellikler belirlenerek⁹³ ihracat yapmasına izin verilmiştir.⁹⁴

Atatürk döneminin ilk yıllarından itibaren makineleşme eğilimi pamuk tarımında da etkili hale gelmiştir. Bu eğilim iki nedene dayanmıştır. Birincisi, savaşımlardan dolayı yaşanan emek kaybının giderilmek istenmesi olmuştur. Makineleşme yoluyla kıt olan emeğin verimliliği arttırabileceği düşünülmüştür. İkincisi Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği teknolojik ilerlemeler sonucunda dünya makine sanayinin ulaştığı kapasite değerlendirilmek istenmiştir.⁹⁵ Bu bağlamda, makineleşmeyi arttırmak ve çiftçilerin tarım alet ve makinelerinden kolaylıkla

⁸⁷ **BCA**, Fon Kodu:30...18.1.2., Dosya:217-27, Sayı: 45772, Yer No: 64.39.2., Tarih:13.5.1936; **BCA**, Fon Kodu:30...18.1.2., Dosya:217-30, Sayı: 61602, Yer No: 72.19.6., Tarih:16.3.1937.

⁸⁸ **BCA**, Fon Kodu:30...18.1.2., Dosya:214-111, Sayı: 14748, Yer No: 38.54.7., Tarih:29.7.1933.

⁸⁹ Açık koza pamukları genel itibarıyla Amerika pamuklarını kapsamaktadır. Pamukta kozalar alttan yukarıya ve merkezden çevreye doğru süren bir sıraya göre olgunlaşmaya başlar. En alt dalın ilk kozası ile en üst dalın en son kozasının açılması arasında 50-70 gün; hatta bazen 3 aylık bir zaman farkı vardır. Olgunluk ilerleyince, kozalar ve daha az bir ölçüde de kütlüler su kaybederek büzüşürler. Büzüşen kozaların çenetleri, içini dolduran gelişmiş kütlü liflerinin basıncı ile çatlar. Upland pamuklarında bu çatlamadan sonra çenetler geriye kıvrılarak kütlüyü hemen hemen tümüyle açıkta bırakır. Bu nedenle bu pamuklara açık kozalı pamuklar denir. Bkz. Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1937-1938 Yılı**, s.150.

⁹⁰ 27.1.1936 Tarihinde Kabul Edilen 2903 No’lu Pamuk Islahı Kanunu (3221 Sayı, 1.2.1936 Tarihli T.C. Resmi Gazete), Düstur Tertip: 3, Cilt:17, s.178.

⁹¹ **BCA**, Fon Kodu:30...18.1.2., Dosya:157-133, Sayı: 85192, Yer No: 82.28..20, Tarih:7.4.1938.

⁹² **BCA**, Fon Kodu:30...18.1.2., , Dosya:243-269, Sayı: 68722, Yer No: 76.54..3., Tarih:16.6.1937.

⁹³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: Sayı:83202, Yer No: 82.19..1., Tarih:18.3.1938.

⁹⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 257-222 Sayı:89202, Yer No: 83.48..20., Tarh:30.5.1938.

⁹⁵ Emel Yurt ve Senem Çakmak, “Cumhuriyet’ten Günümüze Tarım Politikaları”, **Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi: 1908-2008**, (Ed. Nevin Coşar ve Melike Bildirici), Ekin Yayınevi, İstanbul, 2010, s.448.

yararlanmalarını sağlamak amacıyla 1923 yılında tarım araçlarının Ziraat Bankası eliyle ithali ve gümrüksüz dağıtılması yönünde bir kanun çıkarılmıştır.⁹⁶ 1926 yılında çıkarılan 752 sayılı yasayla tarım işlerinde kullanılacak hayvanların azalması nedeniyle bu beygir gücü kaybı yerine zirai araçlar ve makineler kullanımını arttırmak için “*Birinci Tarımsal Makineleşme Hareketi*” olarak da bilinen teşvikler ve istisnalar uygulanmıştır.⁹⁷ Buna göre, traktör, motorlu pulluk, biçerdöver, kamyon ve kamyonet sahiplerine tarımda harcadıkları akaryakıt için “*mevâdd-ı müşteile rüsumu tazminatı*” ödenmesi kabul edilmiştir.⁹⁸ Ödenecek miktarın traktörlerin maliyet fiyatı üzerinden tespit edildiği bu tazminatla her traktör sahibine traktörünü kullandığı her yıl için kıymetinde yüzde on indirilmek suretiyle bedeli verilmiştir.⁹⁹ Buna göre 1924 yılında Adana’da 100 traktör olduğu tespit edilmiştir. 1927 yılında yapılan tarım sayımında elde edilen verilere göre bütün memlekette 15.711’i ziraat makinesi olmak üzere 1.413.509 ziraat aleti sayılmıştır. Ortalama olarak yüz dönüme 3 makinenin düştüğü bu sayımda bölgeler arasındaki farkın da az olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁰ Bu dönemde Adana’da Almanların sattığı araç gereçlerin yanı sıra, Hanomag, Setok, Fordson, Fiat markalı tarımsal araç gereçler kullanımı da yaygınlık kazanmıştır. Zirai makineleşme eğilimi bu makinelerin tamirinden anlayacak kişilerin ve yedek parçaların gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla 1938 yılında Amerikan yapısı olan ziraat makinelerine lazım olan yedek parçalar için Adana Çiftçiler Birliği’ne 10.000 dolar döviz verilmiştir.¹⁰¹ Ziraat makineleri konusunda Çiftçiler Birliği’ne gerekli dövizin sağlanmış olması 1921 yılında Ankara’ya gönderilen ABD temsilcisi Gillispie’nin ticari gözlemlerini belirttiği raporunda “*Amerikan ticareti için derhal kendini gösterecek olasılıklar savaş koşulları ve havası içinde değil, fakat durum daha çok kararlılık kazandığı zaman vaat edici*

⁹⁶ Dernek, a.g.m, s.4; Tarım araçlarının sağlanması dışında 1925 yılında Ziraat Bankasının Adana ve çevresine yardımda bulunmasına karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 8119, Sayı:, Yer No: 80.529..19., Tarih: 22.2.1925.

⁹⁷ **Ziraat Gazetesi Mart 1932**, Yıl:3, S.3-27, Yeni Matbaası, Ankara, s.88-94; Ali Coşkun, “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi*”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, S.4, 2003, s.73-74.

⁹⁸ İbrahim İnci, “*Türkiye’de Tarımsal Makineleşme (1923-1933)*”, **Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.3, 2010, s.127.

⁹⁹ **Ziraat Gazetesi Ocak 1930**, Yıl:2, s.1, Yenigün Matbaası, Ankara, s.2-7.

¹⁰⁰ Cavit Orhan Tütengil, “*1927 Yılında Türkiye*”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar**, TTK Basımevi, Ankara, 1980, s.58-61; 1935 yılında da pamuk üretiminde kullanılacak ziraat aletlerinin Amerika’dan dövizle satın alınmasına karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 214-141, Sayı: 19202, Yer No: 51.6..17., Tarih: 27.1.1935.

¹⁰¹ **BCA**, Dosya No:257-228, Sayı:97302, Fon Kodu: 30..18.1.2., Yer No: 84.89..5., Tarih:8.10.1938.

olabilir. Sözgeşi, Kilikya öyle bir alandır ki burada sulama işleri gibi fırsatlar çıkabilir ve Türkler de Amerikan uzman ve araçlarını elde etmek için çok isteklidirler. Tarım makineleri konusu, ileride Amerikan ihracatçıları için açılacak bir alandır.” şeklinde ifade ettiği tespitlerinin haklılığını Cumhuriyetin çok erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkarmıştır.¹⁰²

Dünya ekonomik bunalımının Türkiye tarımına olumsuz etkileri ve bunun sonucu köylünün daha da yoksullaşması devleti tarımda yeni arayışlara itmiştir. 1931 yılında Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından ülkenin tarımsal sorunlarını ortaya koymak ve bu sorunlara çözüm yolları önermek amacıyla I. Ziraat Kongresi toplanmıştır. 5 Ocak 1931’de toplanan kongrede ele alınan konulardan biri olan pamukla ilgili olarak bir rapor hazırlanmıştır. Adana Pamuk Tecrübe İstasyonu Müdürü Kemal Bey, raporunda pamuğun hammadde olarak ihraç edilmemesi, yerli sanayi kurularak, iç pazarın yaratılması gerektiği görüşünü savunarak şunları söylemiştir:

“Pamuklarımızın atisini temin ve mensucat için verilen paraların dâhilde kalması için, mahsulümüzün kendi memleketimizde imal ve sarf edilmesine gayret etmek lazımdır... Saniyen bir harp vukuunda, çiftçilerin medarı istinadı olan pamuk hâsılatı para etmez ve çiftçiler sanatlarına karşı derin bir soğukluk hissederler. Birçok memleketler bu gibi meseleleri itibara alarak dâhile iplik ve mensucat fabrikaları tesisine çalışmaktadır. Bu son senelerde Amerika bugün kendi mahsulâtının %50’sini memleket dâhilinde sarf etmektedir.

*Kemal Bey pamuk mensucata yönelmek için, pamukların ıslah edilmesi gerektiği bu amaçla Adana’da bir tohum tevzii ve kontrolü teşkilatına ve bunların temiz çırçırı için bir çırçır fabrikası kurulmasını önermiştir. Ayrıca pamukta standardı tutturmak için Avrupa ve Amerika’daki tekniklerin uygulanması önerilmekte ve raporda bu usul ayrıntısıyla verilmektedir.*¹⁰³

Çukurova’da yetiştirilen pamuk türlerinin değişmesi, yalnız verimlilik açısından değil, toplumsal etkileri bakımından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Bölgede uzun süre ekilen yerli kozanın¹⁰⁴ temel özelliği kapalı olması olmuştur. Yerli kozanın yağmura ve fırtınaya karşı dayanıklı olması uzunca bir sürede yavaş

¹⁰² Laurance Evans, **Türkiye’nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004, s.341-343.

¹⁰³ Türkan Çetin, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.6-7, 1996-1997, s.220-221.

¹⁰⁴ Yerli cinsler Kapımalı, Piyasa parlağı, Piyasa temizi namıyla üçe ayrılır. Yerli pamukların telleri nisbeten kısa, tutumu serttir. Kozanın kabuğu tamamen açılmadığı için toplama mevsiminde icap ederse yani amele bulunmazsa veya hava müsait olmazsa bir müddet daha ağacının üzerinde kalabilir.

yavaş toplanabilmesini mümkün kılmıştır. Oysa Cleveland ve Akala¹⁰⁵ gibi yeni türlerin açık koza pamuğu olmaları yağmurlar başlamadan toplanmalarını zorunlu kılmıştır. İki üç hafta içinde bütün pamuğun toplanması mecburiyeti Adana'daki mevsimlik işgücü hareketini hızlandırmış, daha da önemlisi Adana'ya dışarıdan işçi akınına yol açmıştır. Sonbaharda yeterince koza açıldıktan sonra kısa sürede toplanması gereken Amerikan cinsi pamuklar amele ücretlerini görece yükseltmiştir. Ayrıca emeğin kıt olması ve açık kozalı pamukları daha rahat toplamaları nedeniyle toplama işinde kadın ve çocukların ön plana çıkmasına neden olmuştur.¹⁰⁶

Dönem içerisinde yerli pamuk¹⁰⁷ ekimi bırakılmış, uzun süre ve çok yüksek oranlarda Akala ekilmiştir. 1925-1929 arasında ovada üretilen pamuğun %78'ini yerli, %22'sini İane¹⁰⁸ türü oluşturmuştur. 1929 yılında Ekspres¹⁰⁹ türü pamuk üretimine başlanmıştır. 1933'te Cleveland ovaya girmiş, 1935'te de Adana pamuk üretme çiftliği tarafından Adana çiftçilerine Cleveland pamuk tohumu dağıtılmıştır.¹¹⁰ 1937'den sonra ise evvelce Adana'da mevcut olan İane ve Ekspres cinsleri yeni üretilen Cleveland cinsine karışmaması için Tarım Bakanlığı'nın

¹⁰⁵ Açık kozalı ve yüksek verimli bir Amerikan pamuğu türüdür. Bkz. Sergici, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı**, s. 99.

¹⁰⁶ Zafer Toprak, "20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova'da Emek ve Sermaye", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.191, Kasım 2009, s.73-74; Hasan Refik Ertuğ, "Pamuk İşçisi", **Siyasal Bilgiler**, S.71, Yıl.6, Şubat 1937, s.33-35; Üretimi yapılan pamuk türlerinin değişimi Adana dışından sağlanan işgücüne olan ihtiyacı arttırdığı gibi kadın ve çocuk emeğine duyulan gereksinimi de arttırmıştır. Bu artışla birlikte elcibaşılar tarafından toplanan kadın, çocuk işgücünün tarlalara götürülüşü Muzaffer İzgü'nün "Zıkkımın Kökü" adlı romanında şu şekilde betimlenmiştir: "Salı sabahı bir kamyonu bindiler. Zaten mahallenin yarısı bindi o kamyonu, kadın, kız, kızan... Kamyonun önünde de, bacakları birbirine sürten şişman, yanık yüzlü Elcibaşı İsmail Ağa bindi... Bir köyün içinden geçip, bozuk tarla yollarına sapan kamyon, koza toplanacak tarlaya vardı... Tarlaya varan bu kabile içinde emzikli kadınlar, buruşuk memelerini çıkarıp çocuklarını emziriyorlar, büyüsün de bir an önce tarlaya ırgat olsun diye." Muzaffer İzgü, **Zıkkımın Kökü**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 160-164.

¹⁰⁷ Yerli koza pamuğu, ülke içerisinde en çok yetiştirilen pamuk türüdür. Kabuğu açılmayarak pamuğu içerisinde sakladığı için kapalı kozalı pamuk da denmektedir. Sergici, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1937-1938 Yılı**, s.150.

¹⁰⁸ Anadolu'da ekilen kapalı kozalı (yerli) Asya kökenli kısa ve kalın lifli pamuklar yanında, Amerikan kökenli, orta uzun, daha ince, iplik yapımı ve dokumaya çok daha uygun, daha verimli açık kozalı pamuklar ekilmeye başlanmıştır. Bu yeni tür pamuğun ekimini yaygınlaştırmak üzere teşvik amacıyla tohumu köylüye bedava (iane) olarak verilmiştir. Bu pamuk, bundan dolayı İane diye anılmıştır. Aynur Gürel vd, "Türkiye Lif Bitkileri", **zmo.org.tr**, s.526.

¹⁰⁹ Devlet üretme çiftliğinde üretilen açık kozalı bir pamuk türüdür. Sergici, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı**, s.97.

¹¹⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30...18.1.2, Dosya:217-25, Sayı: 33872, Yer No: 58.80..3., Tarih: 32.10.1935; **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, "Çiftçilik Bilgileri", 2 Mart 1935; 1934 yılında da Türkiye'de kurulacak mensucat fabrikalarının ihtiyaç duyacakları yüksek vasıflı pamuklardan "Cleveland" çeşidinin üretilmesi için Adana mıntıkasındaki üretim sahasının genişletilmesine karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30...18.1.2., Dosya: 39, Sayı: 45, Yer No: 45.39..17, Tarih: 2.6.1934.

emriyle tamamen ortadan kaldırılmış ve bu cinslerin ekimi yasaklanmıştır.¹¹¹ Buna bağlı olarak Amerika'dan getirilen dört buçuk ton saf Cleveland tohumu etraftaki tarlalara diğer açık kozalı pamukların ekilmesine izin verilmeden uzmanların gözetimi altında 1933'te 160 hektarda, 1934'te 650 hektarda denenmiştir. 1935 yılında 3.600 hektarda üretilmiş ve 1936'da kesinlik taşıyan pamuk ıslahı kanunu hükümlerine göre Seyhan ilinin, Ceyhan ve Seyhan nehirlerinin Adana, Misis demiryolu ve denizle çevrilmiş kısmı ve Ceyhan kazasında toplu bir halde bulunan 12 köy Cleveland mıntıkası olarak tayin edilmiştir. Buna dayanarak anılan yerlerdeki 23 bin hektarda açık kozalı olarak yalnız Cleveland nevi ekilmiştir. Ayrıca Seyhan ve İçel vilayetleri de dâhil olmak üzere bütün Adana mıntıkasındaki bozulmuş ve saflığını kaybetmiş olan İane ve Ekspres neveleri kontrol memurlarının gözetimi altında yalnız bunlara tahsis edilen çırçır fabrikalarında çırçırlanmış ve tohumları doğrudan yağ fabrikalarına sevk edilmek suretiyle tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹¹² İane ve Ekspres pamuklarının ortadan kaldırılarak yerine Cleveland pamuğunun ekilmeye başlanmasında Cleveland türü pamuktan elde edilen verimin daha yüksek oluşunun yanı sıra 40 numaraya kadar ipliğin çok kolay bükülebilmesi ve bükme sırasında kopma adedinin çok az olması gibi faktörler etkili olmuştur.¹¹³

Pamuk üretiminde kullanılacak yeni tohum çeşitlerinin geliştirilmesi Adana çiftçisince memnuniyetle karşılanmış, bununla birlikte amele ücretleri diğer ülkelere oranla düşük olsa da pamuk üretiminin oldukça masraflı olduğu ifade edilmiştir. Buna göre, benzin fiyatlarının yüksekliği, tohum fiyatları, çapa ücretleri, faizlerin ağır olması, çiftçilerin arazilerini büyütme ihtirası, üretimi artırıcı tekniklerin yeterince kullanılmayışı, üretimde sadece pamuğa öncelik verilmesi ve zirai üretim sisteminin ıslah edilmemiş olması gibi faktörler pamuk üretim maliyetlerini

¹¹¹ Ziraat Vekâleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, **Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar**, Hüsniyatı Matbaası, İstanbul, 1936, s.10-11; Süleyman Sergici, "*Adana'da Pamuk Meselesi*", **Yedinci İzmir Fuarında Adana**, Adana Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Adana, 1937; **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, "*Klevlânt Çiğidi*", 6 Nisan 1935; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.75-76.

¹¹² **Akşam Gazetesi**, "*Adana Pamukları*", 11 Haziran 1934; **Akşam Gazetesi**, "*Temiz Pamuklar*", 17 Eylül 1934; T.C. Ziraat Vekâleti Pamuk Bürosu Neşriyatı, **Pamuk Ziraatında Mibzer ve Çapa Makinesi**, 1937, s.2.

¹¹³ Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1937-1938 Yıllığı**, s.150-158; Süleyman Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1936-1937 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana, 1938, s.70-71.

arttırmıştır.¹¹⁴ Buna bağlı olarak devletin tarım alanında uygulamış olduğu teşvik politikaları ile bir ilerleme sağlanmış olsa da girdi fiyatlarının yüksek olması, sermaye yetersizliği ve ülkenin teknik açıdan geri durumda bulunmasının maliyeti arttırıcı bir faktör olarak eklenmesiyle elde edilen üründen sağlanan kazanç üreticinin kâr etmesine olanak vermemiştir.

Pamuk üretim maliyetlerinin yüksekliği konusunda Adana Çiftçiler Birliği Başkanı Sefa Özler tarafından hükümete bir telgraf çekilmiştir. Söz konusu telgrafta son benzin ve petrol fiyatlarında indirim yapılmasının memnuniyet yarattığını, ancak kullanılan makinelerin %35'inin mazotla çalıştığını belirtmiştir. Devamında da mazot fiyatlarının alınan gümrük ve istihlâk vergilerinin düşüklüğüne rağmen yüksek olduğunu eklemiştir. Son söz olarak mazot fiyatlarının indirilmesi ile pamuğun maliyet fiyatını azaltacak olan makinelerin daha fazla kullanılacağını ve üretimin artacağını ifade etmiştir. Mazot fiyatlarının indirilmesi konusunda hükümetten yardım istemiştir.¹¹⁵

Genel olarak bakıldığında pamuk üretimini artırmaya yönelik çalışmalar sonucunda bir ilerleme kaydedildiği görülmüştür. Buna göre 1928-1929 yılında 6.971.168 kilo olan yerli cinslere ait pamuk üretimi 1937-1938 yılında 10.539.312 kiloya ulaşmıştır. Ekspres ve Cleveland cinsinin üretimi ise 197.363 kilodan 6.505.590 kiloya çıkmıştır.¹¹⁶

b. Tahıl Tarımı

Adana; doğal kaynakları zengin, ekolojik koşulları ve arazi varlığı geniş bir il olagelmıştır. 1370 metre yüksekliğe kadar hemen her ürünün yetiştirilebildiği Adana'da, pamuk tarımından sonraki sırayı tahıl tarımı almıştır. Adana'da tarımı yapılan tahıllar arasında buğday, pirinç, arpa, susam ve zaman zaman diğer tahıl türleri bulunmakla birlikte buğday ve pirinç tarımı ön plana çıkmıştır. Bu nedenle

¹¹⁴ M. Düdar, "Adana Pamukçuluğu 4: Pamuk Ziraatımızdaki Aksaklıklar", **Çukurova'da Memleket**, Yıl. 2, S.16-29, 1 Temmuz 1930, s.7-15.

¹¹⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 255, Sayı: 182, Yer No: 182.255..7., Tarih: 19.7.1937.

¹¹⁶ Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1937-1938 Yılı**, s.133.

tahıl tarımı kapsamında sadece belirgin bir şekilde öne çıkan buğday ve pirinç tarımı üzerinde durulmuştur.¹¹⁷

Toros dağlarının himayesinde her türlü bitkinin yetişmesine müsait olan Adana'da pamuk tarımı, buğday tarımını çok geride bırakmıştır. Buna bağlı olarak birçok yerde pamuğun fazla para etmesinden dolayı buğday, yerini pamuğa bırakmıştır. Aslında iyi bir buğday bölgesi olan Adana'da buğdaylar, birçok hastalığa tutulmaları nedeniyle de tarımı yeterince yaygınlaşamamıştır. Çoğunlukla pas hastalığına¹¹⁸ yakalanan buğdaylar Atatürk döneminin son yıllarında fazla tahribat yapan süne haşeresine¹¹⁹ maruz kalmış, ancak bu konuda etkili bir tedbir alınamamıştır. Bununla birlikte süne haşeresinin zarar vermeye başladığı tarihten önce yetişen Kıbrıs buğdayı ithal edilerek haşerenin verdiği zarardan kurtulmaya çalışılmıştır. Hatta Kıbrıs buğdayının ithali esnasında gümrük vergisi alınmamasına, bu olmadığı takdirde alınan verginin çiftçiye mükafat olarak verilmesine çalışılmıştır.¹²⁰ Bu çalışmalara rağmen Adana'da yetiştirilen buğday üç tiple sınırlı kalmıştır. Bunlar yerli sert ve ufak taneli buğdaylarla süne haşeresine karşı koyabilen

¹¹⁷ Buğday, buğdaygiller (Poaceae) familyasının Triticum cinsinden bütün dünyada ıslahı yapılmış tek yıllık otsu bitki türlerinin ortak adıdır. Karasal iklimi tercih eder. Buğday; un, yem üretilmesinde kullanılan temel bir besin maddesidir. Kabuğu ayrılabilceği gibi kabuğu ile de öğütülebilir. Buğday aynı zamanda çiftlik hayvanları için bir yem maddesi olarak da yetiştirilmektedir. Hasattan sonra atık ürün olarak saman balyası çıkar. Enerji miktarı 1.18'dir. Yaşar Serpi vd. (Haz.), **Ulusal Hububat Konseyi Buğday Raporu Mayıs 2011**, s.4; Pirinç veya çeltik, buğdaygiller (Poaceae) familyasından mısır ve buğdaydan sonra en fazla ekimi yapılan otsu bir bitki türüdür. Dünya nüfusunun yarısından fazlası için beslenmede büyük bir önem taşır. En çok Muson Asyası'nda yetiştirilmekle birlikte Türkiye'nin ova tabanlarında da yaygın şekilde yetiştirilir. Deniz Dönmez, *"Pirinç"*, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE) TEAE-Bakış**, S.9, Nüsha:4, Haziran 2007, s.1-3.

¹¹⁸ Buğdayda üç çeşit pas hastalığı vardır. Bunlar sarı pas, kahverengi pas ve kara pastır. Buğdayda sarı pas, en erken oluşan bu pas türünde başakların kavuz ve kılçıkları üzerinde sporlar oluşur. Kahverengi pas, genellikle yapraklarda görüldüğü için yaprak pası olarak da bilinir. Bu pas türünde bir püstül etrafında çepeçevre bir veya iki daire halinde daha küçük püstüller oluşur. Bu pas genellikle sarı pastan sonra kara pastan önce oluşur. Kara pas ise buğdayın yaprak, sap ve başaklarında görülen bir hastalıktır. İsa Kemah, *"Buğday Pas Hastalıkları"*, www.bizimgazete63.com, 15.03.2011.

¹¹⁹ Süne böceği genellikle siyah ve toprak rengindedir. Yassı vücut yapısına sahip olan süne böceği ortalama 10-12 mm boyundadır. Yaz aylarında sık görülen süne böceği, kış mevsiminde genellikle 1000-2000 m yükseklikteki dağlarda geven otu, kirpi otu ve toprak altı gibi kuytu yerlerde hareketsiz yaşarken, ilkbaharda özellikle Mart aylarında ovalara inerek buğday ve buğdaygillerden olan bitkiler üzerinde yaşarlar. Ziya Şimşek vd. *"Ülkemizde Hububatın Önemli Zararlılarından Süne İle Hububatta Kök ve Kökboğazı Çürüklüğü Hastalık Etmenleri ile Mücadele Stratejileri"*, **GAP IV. Tarım Kongresi GAP Tarımının Mevcut Durumu ve Geleceğe Bakış (2005-2015)**, C.I, 2005, 323-328.

¹²⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya:, Sayı: 901, Yer No: 11.44..17, Tarih: 17.9.1924.

Kıbrıs buğdayı¹²¹ ve gerek pas hastalığına dayanıklılığı ve gerek erken yetişmesi nedeniyle mentane buğdayından¹²² oluşmuştur.¹²³

Tarımsal yapı içerisinde insan kaynağı ve ulaştırma olanaklarının yanı sıra üretilen ürünlerin çeşitleri de ülke ekonomisi için büyük önem arz etmiştir. 1920’li yıllarda buğday, ekimi en fazla yapılan ürün olmuştur. Geniş ekim alanına rağmen buğday üretimi, önemli ölçüde öz tüketime yönelik yapılmıştır.¹²⁴ Pazar için üretim genelde orta ve büyük mülklerde ve ulaşım olanaklarının geliştiği yörelerde yaygınlık kazanmıştır. Bu dönemde yerel piyasalarda da pazara yönelik üretim yapılmıştır. Ancak küçük üreticilerin kendine yeterli üretim yapısını sürdürmesi özellikle buğday ticaretinde pazara yönelik ürün miktarını azaltmıştır. Buğday üretimini ve buna bağlı olarak pazara sunulan buğday miktarını arttırabilmek amacıyla 1925 yılında tohum kalitesinin iyileştirilmesi çalışmalarına başlanmıştır. Bu kapsamda öncelikli olarak tohumların iyileştirilerek arttırılmasını sağlayacak istasyonlar kurulmuştur. Uygun tohum cinslerinin belirlenerek geliştirilmesini sağlamak üzere tohum istasyonlarından biri Adana’da kurulmuştur.¹²⁵ Tohum ıslah çalışmalarının yapılacağı istasyonların kurulmasından önce iyi tohumluk kullanılmasına özen gösterilmiş, ihtiyaca yönelik olarak ithalatta bulunulmuştur. İthal tohumluklara çiftçinin ilgisini çekmek amacıyla teşvik de uygulanmıştır. Bu bağlamda iyi cins tohumluk olan Kıbrıs buğdayının Adana ve Tarsus köylerine ithali

¹²¹ Adana toprağı sert buğday yetiştirdiğı için yumuşak cinsten ekilecek herhangi bir tohum birkaç yıl içinde gittikçe dejenere olarak sert buğdaya çevrilmiştir. Kıbrıs tohumu buğdayın taneleri yerli tohumu göre biraz daha iricedir. Bu buğdayın başlıca iyiliğı diğerinden daha erken yetişmesi dolayısıyla piyasaya daha erken çıkarılmasıdır. Bu bakımdan ticaret alanında fazla rağbet görmektedir. Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1936-1937 Yıllığı**, s.204-205.

¹²² Ülkede yeni üretilen yumuşak cinsten bir buğdaydır. Yumuşak buğdaylar sert buğdaylar gibi yaz sıcağına fazla ihtiyaç duymazlar. Bu nedenle de Adana gibi sıcak iklime sahip bir yerde pek tercih edilmemiştir. Süleyman Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1939-1940 Yıllığı**, Bugün Matbaası, Adana, 1940, s.251-252.

¹²³ Ziraat Müdürü Nuri, “*Seyhan İli Buğdayları*”, **Çukurova Ticaret Mecmuası**, Yıl:1, S.4, Temmuz 1938, s.6.

¹²⁴ Oya Silier, **Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)**, Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s.24; Ertuğrul Tokdemir, **Türkiye’de Tarımsal Yapı (1923-1933)**, İTÜ, İstanbul, 1988, s.127.

¹²⁵ **Ziraat Gazetesi**, “*Ziraat Bakanlığı Ziraat Umum Müdürlüğü’nce CHP 4. Büyük Kurultayına Sunulan Rapor*”, S.5, 1935, s.130-144.

esnasında gümrük vergisi alınmaması, bu olmadığı takdirde alınan verginin çiftçiye mükâfat olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.¹²⁶

Atatürk'ün, *“başta buğday olmak üzere, bütün gıda ihtiyaçlarımızla endüstrimizin dayandığı her türlü hammaddeleri temin ve dış ticaretimizin esasını oluşturan çeşitli ürünlerimizin ayrı ayrı her birinde, miktarını arttırmak, kalitesini yükseltmek, elde etme giderlerini azaltmak, hastalık ve düşmanlarıyla uğraşmak için gereken teknik ve yasal her önlem zaman geçirilmeden alınmalıdır.”*¹²⁷ sözünden hareketle süne haşeresi ile mücadele kapsamında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon yaptığı görüşmeler sonucunda bir beyanname yayınlamıştır. Beyanname, her çiftçinin süne imhasında kullanılmak üzere ikişer imha aleti yapmasını zorunlu kılmıştır.¹²⁸ Ayrıca süneden kaynaklanan zararın karşılanması amacıyla tohumluk dağıtılması mecburiyeti ortaya çıkmış ve Kıbrıs'tan tohumluk ithal edilmiştir.¹²⁹ Tohumluk ithal edilmesi bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. İthalatın ortaya çıkardığı başlıca sorun, ithal tohumlukların fiyatının çiftçiye yüksek gelmiş olmasıdır.¹³⁰ Bu yıllarda Ziraat Bankası'nın ithal ettiği tohumlukların okka satış fiyatı otuz kuruş olarak belirlenmiştir. Çiftçi için yüksek olan bu fiyat tohumluk alımını engellemiştir. Adana'da kullanılan tohumlukların karışık olması her yıl yenilenmesini gerektirmiştir. Bu nedenle tohum ithalatına müracaat fazla olmuş ancak fiyatların yüksek olması tohumlukların Banka'nın depolarında kalmasına neden olmuştur. Tohum ihtiyacına rağmen ithal edilen tohumların depolarda kalarak çürümesi kaynakların israfına yol açmıştır. Buna bağlı olarak Banka'nın bu işlerin organizasyonunda yetersiz olduğu ve elini bu tür işlerden çekmesi gerektiği şeklindeki düşünceleri kuvvetlendirmiştir.¹³¹

¹²⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: , Sayı: 901, Yer No: 11.44..17., Tarih:17.9.1924; **TBMM (ZC)**, “Tohumlukların Gümrük Resminden İstisnasına Dair Kanun'a Ait Esbabı Mucibe”, Yıl: 1930, C.19, Sıra No: 172.

¹²⁷ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.403.

¹²⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “Süne İle Mücadele Başlıyor”, 19 Mart 1929.

¹²⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 216-68, Sayı: 9778, Yer No: 13.53..3., Tarih: 29.7.1930.

¹³⁰ **TBMM (ZC)**, Y.1930, C.19, Sıra No:172

¹³¹ **TBMM (ZC)**, Y.1930, C.19, Sıra No:172; **Yeni Adana Gazetesi**, “Tohumluk Buğday İçin Ziraat Bankasına Emir Geldi”, 3 Kânunuevvel 1935.

Bütün dünyayı olumsuz etkileyen 1929 yılında başlayan ekonomik buhran Türkiye’yi de etkilemiş, krizin etkisi ile tarımsal ürünlerin ve hammaddelerin ihrac fiyatı düşmüştür. Bu durumdan buğday fiyatları da etkilenmiştir. Buğday fiyatlarındaki düşüş üzerine hükümet, zor durumda kalan çiftçileri korumak amacıyla 1932 yılında 2056 numaralı “*Buğday Koruma Kanununu*” çıkarmış ve bir ay sonra 13204 sayılı kararname ile Ziraat Bankası’na, belirlenen yerlerde 5,5 kuruştan buğday satın alma yetkisi vermiştir.¹³² Buna bağlı olarak Adana’daki buğday üreticisini desteklemek için Ziraat Bankası’nın piyasanın biraz üstünde bir fiyatla ürün almasına karar verilmiştir.¹³³ Ancak yerel buğday fiyatlarının uluslar arası fiyatları yakından takip etmesi nedeniyle buğday için başlatılan bu fiyat destekleme programları kapsamında satın alınan buğday miktarı çok sınırlı kalmıştır.¹³⁴ Ayrıca kanunun uygulamaya konulmasıyla birçok değirmen kapanmış ve buğdayını şehre getirerek buradaki değirmenlerde öğütmeye alışmış olan köylüler sıkıntıya düşmüştür.¹³⁵ Bu sıkıntıları gidermek amacıyla Buğdayı Koruma Karşılığı Vergisi Hakkındaki kanunun uygulanışına dair talimatname hazırlanmıştır. Bu talimatnameye göre, köylülerin muafiyetini her yerde temin için değirmeni olmayan köylerin kasaba civarında ve hatta kasaba içlerinde ihtiyaca göre ve ithalata engel

¹³² 3.7.1932 Tarihinde TBMM’de Kabul ve 10.7.1932 Tarihinde Neşredilen 2056 No’lu Hükümetçe Ziraat Bankasına Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kanun (2164 Sayılı, 2 Ağustos 1932 Tarihli T.C. Resmi Gazete); İcra Vekilleri Heyeti’nce 23.7.1932 Tarihinde Kabul edilen 13204 No’lu Hükümetçe Ziraat Bankası’na Mubayaa Ettirilecek Buğday Hakkında Kararname (2164 Sayılı, 2 Ağustos 1932 Tarihli TC. Resmi Gazete); Nadir Özbek, “*Kapitalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937*”, **Toplum ve Bilim**, S.96, Bahar 203, s.219; 1929 Dünya İktisat Buhranı’nın sebeplerinin tespit edilip analizi ve tarım alanında temel sorunların neler olduğunun belirlenmesi amacıyla 10 Temmuz 1930 tarihinde Adana Türk Ocağı’nda Adana, Mersin, Tarsus, Ceyhan çiftçilerinin, bölgedeki ziraat ve iktisat teşkilatlarının ve ihracat tüccarlarının katılımıyla bölgesel bir Ziraat Kongresi düzenlenerek önemli kararlar alınmıştır. Ragıp Ziya, “*Konya Muhabirinin Ziraat Kongresi Haberi*”, **Ziraat Gazetesi**, Yıl:1, S.10, Yenigün Matbaası, Ankara, Eylül 1930, s.8-11.

¹³³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 57, Sayı: 30, Yer No: 30.57..1, Tarih: 23.7.1932; **BCA**, Dosya: 254-86., Fon Kodu:30..18.1.2., Sayı:14660, Yer No: 37.49..20, Tarih: 2/7/1933; 1935 tarihinde de Hükümet tarafından Ziraat Bankasına satın alınılacak buğday hakkındaki 10.7.1933 tarih ve 2056 sayılı kanunun tatbikine dair Ziraat Vekilligince yeniden hazırlanıp 26.6.1935 tarih ve 1023//17701 sayılı tezkere ile gönderilen talimatnamenin değiştirilerek yürürlüğe konulması onaylanmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya:, Sayı:28802, Yer No: 56.54..16., Tarih:26.6.1935.

¹³⁴ Şevket Pamuk, “*Türkiye’de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880-2000*”, **Mülkiye**, C.XXXIII, S.262, 2009, s.71; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Köylünün Buğdayı Nasıl Alınacak*”, 22 Temmuz 1934; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Ziraat Bankamızın Aldığı Buğday Dokuz Milyon Kiloyu Buldu*”, 2 Ağustos 1934; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Ziraat Bankası Buğdayı Nasıl Alacak*”, 11 Şubat 1937.

¹³⁵ **Aydın Tarihi**, “*Aydın Siyaseti ve İktisadiyatı-İçerde Hadiselerin Takvimi*”, S.8, 1-31 Temmuz 1934, s.5.

olacak surette bir veya birkaç değirmenin köylü için ayrılması uygun bulunmuştur.¹³⁶ Üretimde birtakım sıkıntılar yaşanmakla birlikte teşvikler işe yaramış ve 1926'da 96.800 ton olan buğday üretimi 1938'de 143.064 hektar alanda 151.223 tona çıkmıştır.¹³⁷

Adana'yı Adana yapan alüvyonlu, verimli toprakları olmuştur. Her çeşit bitkinin yetişmesine elverişli olan bu topraklardan elde edilen başlıca ürünlerden biri de çeltik (pirinç) olagelmıştır. Ovanın bol sulu olması, pamuk yanında, çeltik işini de cazip kılmış, ancak çeltik ekimi yayıldıkça sivrisinek, sıtma ve ölüm de çoğalmıştır.¹³⁸

Cumhuriyet döneminde Adana'da yaygın şekilde tarımı yapılan çeltik; Ceyhan, Bahçe, Osmaniye, Kozan ve Kadirli ilçelerinde üretilmiştir. Çeltik tarımı doğası gereği su içinde yapılmıştır. Bu ekim dolayısıyla ister istemez mevcut olan bataklıklar suni olarak genişletilmiştir. Bu durum ünlü Malaryolog Grossi'nin "*Çeltiklikler anofellerin cennetidir*" sözünü doğrular şekilde anofellerin üremesine müsait bir ortam hazırlayarak sıtmanın yayılmasında etkili olmuştur. Ancak çeltik ekimi artarak devam etmiştir. 1924'ten itibaren köy, kasaba ve şehir halkının sağlığını sıtmadan kurtarmak için çıkarılan kanunlarda çeltik ekimini sınırlayıcı hükümler bulunmasına rağmen ekim alanı gittikçe genişlemiştir.¹³⁹

1930'larda Çukurova Bölgesi'nde suyu bol kazalarda yapılan ve fenni şartlara dikkat edilmeyen çeltik uygulamasının çevre halk üzerinde olumsuz etkileri görülmüştür. Buna göre, "... *Çeltik sahasında bulunan bir köyde sıtmalı adedi yüzde elli ile altmış arasında gösterilmekte çeltik olmayan köylerde ise nihayet sıtmalı adedi yüzde yirmiye...*" geçmemiştir. Bu nedenle 23 Haziran 1935'te çıkarılan 3039

¹³⁶ BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya:581, Sayı: , Yer No: 57.388..1, Tarih:11.7.1934.

¹³⁷ Süleyman Sergici, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1935-1936 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana 1937, s.24-25; Süleyman Sergici, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1938-1939 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana, 1940, s.52-53; Atatürk dönemi buğday üretim miktarındaki değişim için **Bkz. Tablo-2.**

¹³⁸ M. Şerif Korkut, **Isıtma ve Çeltik**, Yeni Matbaası, İstanbul, 1950, s.24.

¹³⁹ **Türksözü Gazetesi**, "*Çukurova'nın Zirai Vaziyeti*", 15 Ağustos 1934.

sayılı Çeltik Ekim Kanunu¹⁴⁰ ile çeltik ekimi yapılan ve yapılacak illerde valilerin, kazalarda ise kaymakamların başkanlığında bir etlik komisyonu kurulması kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda komisyon oluşturulan yerlerden biri de Adana olmuştur.¹⁴¹

1930’larda Çukurova Çeltik komisyonunda yer alan Necati Çelim,¹⁴² çeltik ekimini kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu çabaları, çeltik ekiminin kârlı bir iş olması nedeniyle bazı yerel yöneticiler ve toprak sahipleri ile çatışmasına yol açmıştır. Buna bağlı olarak dönemin hükûmetine yakın ağaların etkisiyle Söğüt Bilecik’e tayin ettirilmiştir.¹⁴³

Üretim sürecinde yaşanan sıkıntılara rağmen pirince uygulanan gümrük koruması çeltik tarımını destekleyerek teşvik etmiştir. Ayrıca 3039 sayılı Çeltik Kanunu bazı kurallar getirmişse de herkese çeltik ekim hakkı tanımıştır. Sayılan bu sebeplere bağlı olarak Türkiye’nin her köşesinde olduğu gibi Adana’da da çeltik tarımı yayılmıştır.¹⁴⁴ Ancak konulan kısıtlamalar nedeniyle 1926’da 8.900 ton olan çeltik üretimi dönemin sonu olan 1938 itibarıyla 5.700 tona düşmüştür.

c. Narenciye Üretimi

Turunçgiller, sofralık tüketildikleri gibi usare sanayinde, gıda sanayinde (reçel, marmelat, jöle, meyve salatası konservesi yapımında) ve esans sanayinde de kullanılmıştır. Ayrıca posasından elde edilen melâs hayvan yemi olarak değerlendirilmiştir. Farklı amaçlarla kullanılabilen ve sıcak ve nemli iklimlerden hoşlanan narenciyelerin dayanacakları en yüksek derece 40-45 dereceyi geçmemiştir.

¹⁴⁰ 11.6.1936 Tarihinde TBMM’de Kabul Edilen 3039 Sayılı Çeltik Ekimi Kanunu (23.6.1936 Tarih, 3337 Sayılı T.C. Resmi Gazete); **Cumhuriyet Gazetesi**, “Çeltik Ekimi Hakkındaki Kanun”, 21 İkinci Kanun 1936.

¹⁴¹ www.parazitolderg.org/text.php3?id=392, 04.02.2013.

¹⁴² Türk siyasetçi, doktor ve eski milletvekilidir. Tam adı Nuh Necati Çelim’dir. X. ve XI. Dönem Aydın milletvekilliği yapmıştır. 27 Mayıs Darbesi sonrası yapılan Yassıada yargılamalarından önce idama mahkûm edilen Çelim’in cezası sonradan müebbet hapse çevrilmiştir. www.fuateren.com/kutuphane/page30.asp, 04.02.2013.

¹⁴³ www.parazitolderg.org/text.php3?id=392, 04.02.2013.

¹⁴⁴ Dr. M. Şerif Korkut, **Isıtma ve Çeltik**, Yeni Matbaa, 1950, 35-42; Atatürk döneminden itibaren Adana’da yetiştirilen ana ürün miktarlarının dönemlere göre karşılaştırması için Bkz. **Tablo-3**.

Sıcaklık derecesinin sıfır derecenin altına indiği yerlerde kalitesi düşen narenciyeler, sıcaklık -8 veya -9'a inince ölmüştür. Bu nedenle, kaliteli ürünler yetiştirerek kâr edilebilmesi sıcaklığın en soğuk aylarda bile sıfırın altına düşmemesini gerektirmiştir.¹⁴⁵

Turunçgiller üretimi ülke çapında Cumhuriyet'ten sonra yaygınlaşarak, önemli bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde üretimi ve kaliteyi arttırmak amacıyla yapılan çalışmalar konusunda şu örnekler gösterilebilir:

1925 yılında daha önce de önemli miktarda üretim yapılan Adana'da üretimin daha da artırılması amacıyla Adana'nın Dört Yol Kazası'na bağlı Ocaklı, Çaylı, Üzerli ve Karakise köylerindeki portakal bahçelerinin iyileştirilmesi için alınacak tedbirler belirlenmiştir.¹⁴⁶

1937 yılında Adana ve Dört Yol'da bulunan narenciye bahçelerinde incelemeler yapan meyvecilik uzmanı Profesör Gersbergin'in, Halkevi salonunda narenciye üretimi üzerine bir konferans vermesi sağlanarak üreticiler bu konuda bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.¹⁴⁷ Üreticinin narenciye üretimi hakkında bilinçlenmesi sağlanmaya çalışılarak birçok alanda kullanıldığı gibi aynı zamanda önemli bir ihraç maddesi olan narenciye türlerinden elde edilen verim arttırılmaya çalışılmıştır.

1938 yılında narenciye üretiminde kaliteyi arttırmak için Ziraat Müdürlüğü tarafından yafa türünden iyi cins portakal fidanları getirilerek, sahiplerine dağıtılmıştır. Ayrıca yüz elli kadar fidan da Hususi Muhasebe hesabına okullara dağıtılarak buralarda dikilmesi sağlanmıştır.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Ragıp Ziya Madenoğlu, **Köy Muallimlerine Verdiğim Meyvecilik Konferansları**, Türksözü Matbaası, Adana, 1933, s.49-50.

¹⁴⁶ BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 8118, Yer No: 80.529..18., Tarih: 25.1.1925.

¹⁴⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Ziraat Vekâleti Meyvecilik Müttehassısı Halkevinde Narenciye Mevzu Üzerine Bir Konferans Verdi", 22 Mart 1937.

¹⁴⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "Portakal Fidanları Geldi ve Dağıtılıyor", 29 Mayıs 1938.

Narenciye üretimini arttırmaya yönelik birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, üretimdeki artış ya da azalış daha çok mevsim koşullarına göre değişiklik göstermiştir. Buna göre 1926'da 46.765.000 olan portakal adedi 1938'de 33.967.000 adede, mandalina adedi 750.000'den 19.500'e, limon adedi 586.000'den 286.600'e ve turunc adedi 7.960.000'den 4.699.370'e düşmüştür.¹⁴⁹ Yetiştirme döneminde rüzgarlı ve soğuk havaya maruz kalan narenciyelerin veriminde düşüş yaşanmıştır. Buradan hareketle dönemin sonu olan 1938 yılında mevsim şartlarının verimi düşürücü etkide bulunduğu yorumu yapılabilir.

Adana Ekonomisinde Tarım Dışı Faaliyetler

Adana, yüksek tarımsal verime sahip bir kenttir. Bununla birlikte gerek Cumhuriyet öncesi dönemde gerekse Cumhuriyet döneminde sadece tarımıyla yer etmiş bir şehir olmamıştır. Tarihsel süreç içerisinde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de tarımsal faaliyetler ve bu faaliyetler sonucu elde edilen ürünlerin hammadde olarak kullanıldığı sanayi faaliyetleri birlikte yürütülmüştür. Tarım ve sanayi faaliyetleri sonucunda elde edilen ürünlerin pazarlanması ihtiyacı da beraberinde ticareti getirmiş, Adana'nın önemli yolların kavşağında bulunması, İskenderun ve özellikle Mersin gibi limanlara yakın olması da iç ticarete olduğu kadar dış ticarete de önemli bir yere sahip olmasını sağlamıştır. Bu nedenle önemli sektörlerin kol kola ilerlemesi bakımından “*Adana, İngiltere'nin Manchester'i, Amerika'nın California'sıdır*”¹⁵⁰ sözü oldukça yerinde olmuştur. Bu bağlamda farklı

¹⁴⁹ Hüsnü Vural, **Adana Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret Rehberi**, Bugün Matbaası, Adana, 1947?, s.68-69; Atatürk döneminde narenciye üretim miktarlarında yaşanan değişim için **Bkz. Tablo-4**.

¹⁵⁰ Amerika'da yeni kurulan Türkiye'nin iktisadi tetkiki bürosunun başında bulunan Weston Thornburg 1947 yılında Adana'ya gelmiştir. Amerikan Yardım Heyetinin başında bulunan Max Weston Thornburg Sümerbank mühendislerinden Canan Sirer'in kılavuzluğunda ve Seyhan milletvekillerinden Kasım Gülek'in eşliğinde incelemeler yapmıştır. Adana'da iki gün kalan Thornburg, Adana, bu sıcak ve bereketli şehir bana sevimli Californiamı, doğduğum o sıcak yerleri hatırlatır diyerek Adana'yı California'ya benzetmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, “*Amerikan Yardım Heyetinden Weston Thornburg'un Yeni Adana'ya Beyanatı*”, 31 Mayıs 1947; Manchester ekonomisi Sanayi Devrimi döneminde hızla gelişmiştir. Böylece Manchester ve civarındaki birçok kent ve kasaba önemli sanayi şehirlerine dönüşmüştür. Dünyada fabrika şeklinde ilk pamuklu dokuma üretim birimi Manchester içinde Oldham yakınlarında bulunan Royton adlı kasabada kurulmuştur. Şehir, sanayinin yoğun olmasına bağlı olarak kozmopolit bir nüfus yapısına sahip olmuştur. “*Oldham's Economic Profile-Innovation and Technology*”, **Oldham MBC Web Pages**, Oldham Council, 21.11.2013; “*NW Cotton Towns Learning Journey*”, **Spinning The Web**, Manchester City Council, 21.11.2013; Adana da hammaddesi tarımsal üretime dayanan sanayinin yoğunlaştığı ve Türkiye'de kurulan ilk pamuklu dokuma fabrikalarının bulunduğu bir şehir olması nedeniyle Manchester'e benzetilmiştir.; California'da bölgelere göre bazı sektörler öne çıkmış olmakla birlikte tarım önemli bir yere sahip olmuştur. California önemli bir pamuk üretim merkezi olmasının yanı sıra

sektörlerde senkronik olarak hızlı bir gelişim kaydeden Adana'nın dönem boyunca bu alanlarda nasıl bir değişim ve gelişim gösterdiği incelenmeye çalışılmıştır.

a. Hayvancılık

17 Şubat 1923 tarihinde toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde ele alınan konulardan biri ziraatta hayvan meselesi olmuştur. Hayvancılık meselesi ile ilgili olarak Türkiye her çeşit evcil hayvanı yetiştirmeye uygundur. Ancak damızlık seçmek ve bunları çoğaltmak yolları bilinmediğinden bilimsel yöntemlere dayanan hayvancılık bilgisi bir sanat olarak kabul edilmiştir. Ayrıca İktisat Vekâletine bağlı ve müstakil bir müdüriyet oluşturulmak suretiyle her cins ehli hayvanın ıslahı ve çoğaltılması gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.¹⁵¹

Hayvan türleri açısından zengin olan Adana'da hayvancılık ekonomik açıdan önemli bir yer edinmemiştir. Tarımsal ilerlemeye oranla, hayvan varlığının gelişmesinde hayli durağan bir yapı var olmuştur. Bununla birlikte hayvancılıktaki asıl gelişim, 1927 yılıyla başlamıştır.¹⁵² Bu bağlamda hayvancılığı köylüye bir servet kaynağı ve milli ekonominin temellerinden biri olarak esaslı işleri arasına alan devlet, hayvan nesillerinin yetiştirilip ıslah edilmesi amacıyla konuya özel bir önem vermiştir. Adana'da birçok bulaşıcı ve bazı bulaşıcı olmayan hastalıkların olduğu ve bunların çok tahribat yaptığı belirtilmiştir. Hayvanları bu hastalıklardan korumak için zamanında aşı yaptırılması ve gerektiğinde baytara götürülmesinin gerektiği vurgulanmıştır.¹⁵³ Ayrıca hayvanları salgın hastalıklardan koruma konusunda 17 Kasım 1929 tarihinde Adana'da Irak ile bir sözleşme yapılmıştır. Böylece iki ülke arasında gerçekleştirilen canlı hayvan ticareti sırasında Iraktan ülkeye gelebilecek

meyve-sebze tarımı ve bağcılık alanında da gelişmiştir. losangeles.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes, **Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Los Angeles Başkonsolosluğu**, 21.11.2013; Adana da özellikle 1861 Amerikan İç Savaşı'nın çıkmasıyla baş gösteren pamuk darlığı sırasında iklim benzerliği nedeniyle önemli bir pamuk üretim alanı haline gelmiştir. Ek olarak iklim özelliklerinin benzerliği nedeniyle meyvecilik konusunda özellikle de son yıllarda ilk sırada Çukurova olmak üzere bütün Akdeniz bölgesinde "*California Modeli*" geliştirilmeye çalışılmaktadır. "*İhracatın Gözde Meyveleri Kiraz ve Bursa Siyah İnciri*", www.gidatarim.com, 21.11.2013.

¹⁵¹ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar**, 4. Baskı, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997, s.333.

¹⁵² **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.86.

¹⁵³ **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, "*Hayvan Bakımı*", 16 Nisan 1935.

salgın hastalıklara karşı önlem alınmaya çalışılmıştır.¹⁵⁴ Hayvancılık konusunda atılan bu adımlarla özellikle koyun, kıl keçisi, deve, tavuk, at ve eşek sayısında belli bir artış kaydedilmiştir.

Hayvan ıslahı kapsamında Adana köylüsüne 38 boğa verilmiş ve halkın elinde bulunup da boğalığa yaramayanlar için vesika dağıtılarak kötülerini kısırlaştırılmış, böylece sığırcılığın ilerlemesi için ilk adım atılmıştır. Bu bağlamda Adana merkez ve kazalarında 1 Ocak 1934'ten 15 Haziran 1934'e kadar damızlığa yaramayan 2.915 boğa, 302 at, 38 manda, 370 koç, 172 teke kısırlaştırılmıştır.¹⁵⁵

Hayvancılığın geliştirilmesi kararı doğrultusunda 1929 yılında Ziraat Vekâleti tarafından inek yetiştirilmesi amacıyla kurulan dört haradan biri Çukurova'da kurulan Mercimek çiftliği olmuştur. Macar hayvancılık uzmanı Prof. Oscar Wellmann'ın 1932'de hazırladığı Türkiye Hayvancılığını ele alan raporunda belirttiği gibi *“gariptir ki Türkiye’de orta ve büyük arazi sahipleri entansif bir yetiştirme yapmıyorlar. Bu itibarla devlet, memleket hayvancılığına lazım olan damızlıkları sağlamak mecburiyetindedir. Fakat iyi damızlıklar temin etmek, yalnız başına yetiştirmedeki başarıyı mümkün kılmayacağından, mera ve çayırları ıslah etmek, hayvan gıdası tarımını arttırmak ve geniş halk kitleleri arasında ziraat kültürünü yerleştirmek zorunludur.”* Prof. Wellmann'ın belirttiği bu hususlar kapsamında ıslah amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu bağlamda ıslah denemesi için yurda sokulan koyun cinslerinden olan Karagül (Buhara Koyunu) ve İvesilerin yetiştirilmesi Çukurova harasına bırakılmıştır. 1934'ten itibaren de Çukurova'da bir sürü oluşturularak, yerli sığır ırklarının ıslahı çalışmaları başlamıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 436-5, Sayı: 8532, Yer No: 6.54..16., Tarih: 6.11.1929.

¹⁵⁵ **Ayın Tarihi**, “*Ayın Siyaseti ve İktisadiyatı-İçerde Hadiselerin Takvimi*”, S.8, 1-31 Temmuz 1934, s.65.

¹⁵⁶ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.m.**, s.73-80; Wellman'ın Türkiye hayvanlığını ele aldığı 1932 tarihli raporu ile aynı yıl tutulan kayıtlara göre Adana'daki hayvan varlığı 119.668 koyun, 195.546 kıl keçisi, 899 tiftik keçisi, 3.550 deve, 8.016 manda, 98.742 sığır, 16.088 at, 12.181 eşek, 347 katır şeklinde dağılım göstermiştir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 81/V-4, Yer No: 1-99, Tarih: 29.1.1933.

Çukurova Hayvancılığı, Adana basınında da şu şekilde yer almıştır: *“Çukurova köylerini hep biliriz. Orada ahırların çoğunun içini göremezsiniz, karanlıktır. Öküz ahırlarına oldukça dikkat edilirken hergele ahırlarına bir kıymet verilmez. Yağışlı aylar geldi mi hergele akşam otlaktan dönüşte çamurlu ahırda gecesini geçirir ve bu çamur ılık geceler başlayıp da hergele ağıla çıkıncaya kadar kurumaz, kalır. Penceresi nihayet takacıklar olan böyle çamurlu ahırlar şüphe yok ki, mikroplar için tam bir yuvadır; ufacık bir hastalık çıktığında burada çabuk ürerler ve esasen kışın otsuzluk ve yemsizlikten cılız kalan hayvanlar için salgın olurlar. Çoğuna çare bulunan bu hastalık ve salgınlar için köylümüzün hemen baytarlara başvurması ve birçok hastalık oluşmadan önce gerekli korumayı sağlamak adına aşı yaptırmalıdır.”*¹⁵⁷ Bu bilgiler ışığında değerlendirildiğinde hayvancılığı geliştirmek adına gerek yurt genelinde gerekse Adana’da çeşitli çalışmalar yapıldığı ancak sadece ıslah çalışmaları ile hayvancılığı geliştirmenin mümkün olmadığı sonucu çıkarılabilir.

Hayvancılığı geliştirmeye yönelik hayvan yemi ve yeşil gübre olabilecek bitki denemeleri yapılmıştır. Bu denemeler kapsamında Çukurova’da Sudan çayırının yayılmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür.¹⁵⁸ Ayrıca yer yer kanaralar¹⁵⁹ açılmış ve hayvanlar burada baytarların kontrolü altında kesilmiştir. Bu kanaralarda hayvanların hasta olmayanları ve iyileri seçilmiştir. Kanaralar bu suretle hayvan

¹⁵⁷ **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, “Çiftçilik Bilgileri”, 2 Mart 1935; **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, “Hayvan Bakımı”, 6 Nisan 1935.

¹⁵⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, **a.g.m.**, s.57.

¹⁵⁹ 1929 yılında Mimar Semih Rüstem tarafından projelendirilmiş olan Adana Belediyesi mezbahası inşaatına 1930 yılında başlanmış ve 1932 yılının Haziran ayında kullanıma açılmıştır. Soğuk hava tesisatına da sahip olan tesiste günlük on üç tona kadar buz çıkarmakta olan bu bilimsel niteliklere sahip bu çağdaş müessese belediyeye 260 bin küsur liraya mal olmuştur. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 81/V-4, Fihrist No: 1-101, Tarih: 29.1.1933; Yapı açıldığı günden bugüne mezbaha işlevini sürdürmektedir. Şehrin güneydoğusunda, Seyhan Nehri kıyısında, şehir merkezine 3-4 km. mesafede inşa edilen bu tesisin konumu nehrin akış yönü, hâkim rüzgâr yönü ve kentteki deri sanayi ile irtibatı düşünülmüş planlanmıştır. 1930’larda belediyenin kısıtlı bütçesi ile yapılmaya başlanan mezbaha, birtakım kişiler tarafından uygun bulunmamış, dönemin belediye başkanı Turhan Cemal Beriker mezbahaya çok para aktardığı gerekçesiyle suçlanmıştır. 28 Ocak 1933’te Adana’yı ziyaret eden Atatürk’e Belediye Başkanı şikâyet edilmiş, mezbaha yapısını gezen Atatürk ise, tesisi çok beğenmiş ve mezbaha kelimesinin yerine “kanara” kelimesinin kullanılmasını önermiş ve tesis kanara olarak anılmaya başlamıştır. Tuba Akar, “Adana Belediyesi Mezbahası”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.3, Mart 2011, s.61-62; Adana kanarası ve Atatürk’ün bu kanarayı ziyaretine ait fotoğraflar için **Bkz. EK-3 ve EK-4**.

ıslahına katkıda bulunmuştur.¹⁶⁰ Bu çalışmalar sonucunda da 1926'da 159.450 olan büyükbaş hayvan sayısı 1938'de 184.400'e yükselirken; küçükbaş hayvan sayısı 78.800'den 105.900'e çıkmıştır.¹⁶¹ Dönem sonu itibarıyla bölgede bulunan hayvan sayısının artmasından hareketle hayvancılığı geliştirmek amacıyla yürütülen çalışmalar işe yaramıştır.

b. İmalat Sanayi

Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana'da ticari etkinlikleri belirleyen tarımsal üretim, o dönemin sınai yapısını da yönlendirmiştir. O dönemde var olan, sanayi işletmesi sayılabilecek işletmelerin önemli bir bölümü, tarım ürünlerini besin maddeleri haline getiren değirmen, un fabrikası gibi gıda sanayine bağlı işyerleri, önemli bir başka bölümü ise pamuğu çekirdeğinden ayıran çırçır ve prese (balyalama) işletmeleri olmuştur. İşyerlerinin bir bölümü un üretimi, buz yapımı ve çırçırılama işlerini bir arada yürütmüştür. Geri kalan ve çoğunluğu oluşturan bölüm ise zanaat işletmeleri olmuştur. 1925 Devlet Salnamesi de bu dağılımı doğrulamıştır. Salnameye göre Adana'da toplam 260 işyerinin 55'i köşker (kunduracı ya da kundura tamircisi), 44'ü fırın, 37'si demirci, 34'ü marangozhane, öbürleri de şekerleme evi, kazan-tencere yapımevi, bulgur değirmeni, bıçakçı gibi zanaat işletmeleri şeklinde dağılım göstermiştir. Bu işletmelerde genellikle enerji olarak buhar, gazojen, kömür ve gaz kullanılmıştır.¹⁶²

28 Mayıs 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu iktisadi alana damgasını vurarak hükümetin, özel kesimin gelişmesi ve sanayiye yönelmesi konusunda takip edeceği iktisat politikasının temel dayanağını oluşturmuştur.¹⁶³ 15 yıl yürürlükte kalan bu kanun sermaye çevrelerinde sevinçle karşılanmıştır. Çünkü bu kanunla sanayi alanındaki müteşebbislere büyük imkânlar sağlanmış ve sermaye birikimlerine yardımcı olunmuştur. Teşvik-i Sanayi Kanunu çerçevesinde uygulanan

¹⁶⁰ **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, “Cumhuriyette Baytarlık”, 29 İlkteşrin 1935.

¹⁶¹ Vural, **a.g.e.**, s.70; Atatürk döneminde Adana'da yetiştirilen hayvan türlerinin yıllara göre sayısal değişimi için **Bkz. Tablo-5**.

¹⁶² **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.91; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.239; Bülent Varlık vd., **Adana Sanayi Tarihi**, Yeniden Grup Matbaacılık, Adana, 2008, s.101.

¹⁶³ **TBMM (ZC)**, C.32, İ.73, Birinci Celse.

teşvikler Adana'ya da yansımış ve Kanunu'nun çıkarılmasından kısa bir süre sonra yapılan sanayi sayımına göre 1927 yılında Adana'nın dokuma sanayisinde bulunan iş yerleri sayısal olarak Türkiye genelinin %1,9'unu oluştururken; aynı sektörde çalışanların sayısı ise toplamın % 6,4'ünü oluşturmuştur. Ayrıca ülke genelinde dokuma sanayisinde 51–100 kişi arasında istihdam sağlayan 36 işyerinden 9'u; 101 ve daha fazla kişiye istihdam sağlayan 60 işyerinden 8'i Adana'da faaliyet göstermiştir.¹⁶⁴ Buna bağlı olarak Adana'daki dokumacılık sektörüne bağlı iş yerlerinin büyük ölçekli olduğu ve bu sektörde çalışanların sayısının yüksek olduğu sonucu çıkarılmıştır.

Teşviklerden yararlanan işyerlerini kapsayan sanayi istatistiklerine göre, 1932'de bu kanundan Adana'da, toplam 2.769 işçi çalıştıran 39 işyeri yararlanmıştır. Desteklenme konusunda İstanbul, Bursa, Balıkesir ve Manisa'dan sonra gelen Adana'da teşvik kapsamına giren fabrikalar, Türkiye'de bu kanundan yararlanan 1.473 fabrikanın %2,7'sini oluşturmuştur. Milli Mensucat¹⁶⁵ ve Ziraat Bankası Mensucat Fabrikası, Adana'da yasadan yararlanan fabrikalardaki işçilerin %45'ini çalıştırmıştır. Bunların yanında teşvik gören kuruluşların önemli bir bölümünü, ya sadece pamuk işleyen ya da un ve buz üretimi tesisleri de olan çırçır ve prese fabrikaları oluşturmuştur. 1932'de Türkiye'de karma bir biçimde un üreten ve pamuk işleyen 29 fabrikanın her 100 liralık üretiminin 78 liralık bölümü Adana fabrikalarında gerçekleştirilmiştir. Adana'da Teşvik-i Sanayi Kanunun kapsamına giren fabrikaların kullandığı hammaddelerin neredeyse tamamı yerli üretimle sağlanmıştır.¹⁶⁶

Adana'da sanayi sektörünü yeniden canlandırabilmek için devlet, emval-i metruke'lerden¹⁶⁷ de yararlanmıştır. Toprak ve depolar öncelikle pamuk üreticilerine

¹⁶⁴ Bülent Varlık vd., **Adana Sanayi Tarihi**, Yeniden Grup Matbaacılık, Adana, 2008, s.128; Atatürk döneminde Adana'da var olan dokuma sanayindeki fabrikalar için Bkz. **Tablo-6**.

¹⁶⁵ Teşvikler kapsamında Adana Milli Mensucat Fabrikası için dışarıdan getirtilen makine ve aksamaları gümrük vergisinden muaf tutulmuştur. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya No: 257-37, Sayı:14922, Yer No: 39.63..1., Tarih: 16.9.1933.

¹⁶⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.92-93.

¹⁶⁷ Tehcir, zorunlu göç gibi nedenlerle nakledilen kişi ya da topluluklar ile Milli Mücadele yıllarında ülke savunmasına destek olmak yerine yabancı devletlere veya işgal altındaki topraklara kaçanların

dağıtılmıştır. Bu amaçla Bakanlar Kurulu bir kararname çıkarmış ve Ermeni Simonaki Ekonomidis'e ait el konulan ev, pamuk alışverişi için tahsis edilmiştir. İttihatçıların birçok Ermeni mülkünü tahsis ettiği şirket olan “*Anadolu Pamuk Şirketi*”, Cumhuriyetle birlikte “*İstiklal Adana Pamuk Anonim Şirketi*” adını alarak iç tüzüğü onaylanmıştır. Ayrıca faaliyetlerinde tamamıyla özerk bırakılmıştır.¹⁶⁸ Diğer bir kararname de Ermeni Bahçecioğlu Kasap Panos'un geride bıraktığı bina hakkında çıkarılmıştır. Bu bina, Adana'da merkezi bir konumda yer aldığı için ofis olarak kullanılması uygun görülmüştür. Bu nedenle, pamuk işinde kullanılması için Adana Sanayi Müdürlüğü'ne verilmiştir.¹⁶⁹ 1928 Temmuz'unda, Ermeni emval-i metrukesinden son dükkân da dağıtılmıştır. Bir Bosnalı muhacir olan Osmanoğlu Ömer, Adana valiliğine bir mektup yazarak, 1924 yılında Adana'da bir eve yerleştirildiğini, fakat kendisine başka hiçbir mülk verilmediğini belirterek, kendisinin zanaatkâr olduğunu ve ticarete başarılı olabileceğini ifade ettikten sonra kendisine emval-i metrukeden bir dükkân verilmesini istemiştir. Soruşturmanın ardından, Adana'nın yerel yetkilileri, İçişleri Bakanlığı'nı Adana vilayetinde şu an için dağıtılabilecek boş dükkân olmadığı konusunda bilgilendirmiştir. Diğer bir deyişle, emval-i metrukelerin dağıtımının tamamlandığı resmi ağızdan itiraf edilmiştir.¹⁷⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında mübadele sonrası Adana'da mevcut iki iplik ve dokuma fabrikasından birincisi olan Tırpani fabrikası,¹⁷¹ önce Türk girişimcilerinden Rasim Dokur tarafından daha sonra da 1927 yılında Ziraat Bankası tarafından satın alınmıştır. 1937 yılında Malatya Mensucat Şirketine bırakılan fabrika daha sonra Sümerbank'a devredilmiştir. O yıllarda 5.000 iş ve 51 tezgâhtan oluşan bir

geride bıraktıkları mallar “*Emval-i Metruke*” olarak adlandırılmıştır. Naklin nasıl yapılacağı ile terk edilmiş malların hukuki durumu hakkında yapılan yasal düzenlemeler ise “*Emval-i Metruke Mevzuatı*”nı oluşturmuştur. Önder Aytaç, “*Emval-i Metruke*”, **Adalet Dergisi**, S.42, 2012, s.1.

¹⁶⁸ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 184-9, Sayı: 2696, Yer No: 7.29..17., Tarih: 26.8.1923; Mehmet Polatel, “*El Koyma, İmha ve Kolonileştirme Süreci Olarak 1915 ve Sonrası*”, **Agos Gazetesi**, www.durde.org, 02.03.2013.

¹⁶⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 133-73, Sayı: 3563, Yer No: 19.31..2, Tarih: 11.5.1926.

¹⁷⁰ Mehmet Polatel, “*El Koyma, İmha ve Kolonileştirme Süreci Olarak 1915 ve Sonrası*”, **Agos Gazetesi**, www.durde.org, 02.03.2013.

¹⁷¹ Tırpani Fabrikası, Adana'nın önde gelen tarım aleti satıcılarından Rum asıllı Havace Tırpani'ye aittir. Cezmi Yurtsever, “*Tarımsal Sanayi'nin Gelişmesi*”, **Adana Ticaret Odası 110. Yıl Kitabı**, 2004, s.43-63.

Ermeni'ye ait Simyanoğlu Fabrikası ise Fransız Rober Şirketi'ne satılmıştır. Bu şirket, fabrikayı merkezi İstanbul'da bulunan Milli Ticaret T.A.Ş.'ye kiraya vermiştir. Daha sonra fabrika Milli Emlak İdaresi'nce satın alınmış ve birkaç yıl çalıştırılmayan fabrika 1929 yılında Milli Mensucat T.A.Ş.'nin sahiplerince satın alınmıştır.¹⁷² 1933'te Nuh Naci (Yazgan) tarafından fabrikada kullanılmak üzere dışarıdan alınan makine, motor ve diğer tesisatla ilgili bir kararname hazırlanmıştır. Kararname kararları doğrultusunda Adana Milli Mensucat Fabrikası ihtiyacı için 6150 sterling, 480.000 İsviçre frangı ve 401.100 mark karşılığında Nuh Naci Bey tarafından dışarıdan satın alınan ihtiyaçların kararnamenin 12. maddesine göre kontenjana bakılmadan memlekete sokulmasına izin verilmiştir.¹⁷³ 1934 yılında Merkezi Adana'da olmak üzere, Milli Mensucat Fabrikası Memur ve İşçileri Mesuliyetli Mahdut Kooperatif Şirketi kurularak esas sözleşmesi onaylanmıştır.¹⁷⁴

1934 yılında uygulamaya konan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile birlikte ziraat, şeker ve maden sanayinde gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişime paralel olarak Adana, Gaziantep, Kayseri, İstanbul, Bursa, Nazilli Malatya, Konya Ereğlisi'nde

¹⁷² BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 254, Sayı: 118732, Yer No: 88.86..18., Tarih: 4.9.1939; Uğur Korum, "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.66; Sadi Sürenkök, "Adana ve Sanayi", **Güney Mimarlık Dergisi**, S.8, Haziran 2012, s.33.

¹⁷³ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 257-69, Sayı: 15168, Yer No: 40.75..7, Tarih: 23.10.1933; Seyit Ali Akgül (Haz), **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi, Adana, s.56-57; **Yeni Adana Gazetesi**, "Fabrikalarımızda Yenilik", 29 Kanunusani 1937; Ayrıca yeni kurulacak bu pamuk dokuma sanayi için Amerika'dan getirilmiş tohumların üretilmesinde kullanılmak üzere satın alınmasına gerek duyulan ve 18.000 lira kadar tutan ziraat aletlerinin satın alınmasına karar verilmiştir. BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 214-218, Sayı: 14934, Yer No: 39.63..13., Tarih: 12.9.1933.

¹⁷⁴ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 179-79, Sayı: 6862, Yer No: 45.34..6., Tarih: 19.5.1934; **Türksözü Gazetesi**, "Milli Mensucat Fabrikası", 10 Ağustos 1934; BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 179-138, Sayı: 97082, Yer No:84.88..3., Tarih: 1.10.1938; 1938 yılında ise sözleşmenin maddelerinde değişiklikler yapılmıştır. Ancak ilgili Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgesi Milli Mensucat Fabrikası Memur ve İşçileri Mesuliyetli Mahdut Kooperatif Şirketine ait sözleşmenin bazı maddelerinde değişiklikler yapıldığını ve söz konusunu değişikliklerin ekte yer aldığını belirtmekle birlikte belge tek sayfadan oluşmaktadır. Buna bağlı olarak sözleşmede ne tür değişikliklerin yapıldığı ve ekte neler yer aldığı tespit edilememiştir. BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 179-138, Sayı: 97082, Yer No:84.88..3., Tarih: 1.10.1938.

açılan dokuma sektöründeki fabrikalarla ülke ihtiyacının yerli üretimden karşılanmasında önemli bir aşama kaydedilmiştir.¹⁷⁵

c. Madencilik Sektörü

Ekonomik gelişmenin köşe taşlarından birini de madenler oluşturmuştur. Madenler, ticarî hayatta değişim aracı olması yanında gerek askerî ve gerek sivil birçok alanda çeşitli aletlerin yapımında kullanılması dolayısıyla büyük öneme sahip olmuştur. Adana, bulunduğu coğrafi konum itibarıyla madenler açısından oldukça zengin olmakla birlikte rezerv bakımından pek zengin bir varlık gösterememiştir. Maden yatakları genelde vilayetin kuzey kesimlerindeki Toros sıradağları bölgesinde bulunan Adana'da işletilen madenlerden bazıları şunlardır: Az miktarda da olsa krom, demir, bakır, kurşun, maden kömürü, kuvarsit, manyezit, barit ve altın vb.¹⁷⁶

Remzi Oğuz Arık'ın 1925 yılında yayınlanan "*Adana Ticaret Rehberi*" adlı kitabında belirttiğine göre, Adana'da oldukça önemli maden yatakları bulunduğu tespit edilmiştir. Muallim Hamdi Bey, Adana hakkındaki incelemesinde Bolkar dağ kitlesinin kuzey eğim kısmında vaktiyle işletilmiş meşhur gümüş madenleri bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷

Islahiye kazasında¹⁷⁸ demir cevherleri olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Payas'taki demir cevherlerinin İslâhiye'deki demir cevherlerine oranla cevheri daha zengin ve yabancı madenler açısından daha saf olduğu görülmüştür. Ayas, Ovacık, Aksan, Ağılı, Orta Konuşu, Çağlayık, Karaisalı havalisindeki demir madenleri de

¹⁷⁵ Ali Nejat Ölçen, "1923-1938 Dönemi 1. ve 2. Sanayi Planları", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, S.513, 1982.

¹⁷⁶ Tızlak, Fahrettin, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu Madenleri", **Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan**, Samsun, 1993, s.291.

¹⁷⁷ Remzi Oğuz Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, Cihan Biraderler Matbaası, Adana, 1341, s.29.

¹⁷⁸ 1924 yılı itibarıyla Islahiye, Adana'nın Cebel-i Bereket (Osmaniye) Sancağına bağlı bir kazadır. Payas ise Cebel-i Bereket sancağına bağlı Dört Yol Kazasının bir nahiyesidir. Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.71.

anılmaya değer bulunmuştur. Ağılı ve Açman dağda bakır; Elvanlı ve Orta Konuşu krom ve çinko; Yuları'da çinko varlığı tespit edilmiştir.¹⁷⁹

Mersin sancağı¹⁸⁰ civarındaki zift, petrol; Karsantı'da linyit, Ceyhan, Seyhan membalarıyla Silifke'de yer alan tuzlalar¹⁸¹ bu bölgedeki madenlerdendir. Bu tuzlalardan önemli miktarda tuz ihraç edilerek ticari değer de kazanmıştır.¹⁸²

Mühendis Vehbi Bey'in verdiği bilgiye göre de, Mersin Tömük civarında maden cevheri %50-60 oranında olan zengin bir krom maden ocağı bulunmuştur.

Adana ve çevresinde işletilmiş ve halen işletilen ocaklar şunlardır:

- 1- Adana'nın on beş kilometre kadar kuzeyinde Çal Taş Ocağı,
- 2- Tarsus'un kuzey gerisinde mermer taşı ocağı,
- 3- Mersin Çavuşlu Köyü'nde yumuşak taş (Bu yöredeki taş ocakları sayıca çok ve taşları beyaz mermer gibidir.)
- 4- Tarsus civarında Karaca İlyas mevkiinde büyük bir taş ocağı vardır.¹⁸³

Dönem içerisinde Adana yöresindeki madenlerle ilgili araştırmalar yapılmaya devam edilmiştir. Bu kapsamda Adana'da MTA tarafından petrol araştırmalarında kullanılacak sondaj makinesinde çalıştırılmak üzere Viyana'da "*Aktiongesellschaft für Tiefbohrtechnik und maschinenbau Vorm Trauz und Co.*" firmasından gönderilecek Alman tebaalı Karl Jiszda, A.Wallisch, Otto Krause ve Joseph Jiszda'ya izin verilmiştir.¹⁸⁴ 1930 yılında da Adana Maadin İşletme Türk Anonim Şirketi kurularak, şirketin sözleşmesi onaylanmıştır.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.29.

¹⁸⁰ 1924 itibarıyla Adana'ya bağlı bir sancak konumunda olan Mersin, Mersin ve Tarsus kazalarından oluşmaktadır. Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.71.

¹⁸¹ Tuz elde edilen yerlere tuzla adı verilmektedir. Bkz. E. Yalçın ve M.E. Ertem, "*Deniz Tuzlarının Türkiye Tuz Potansiyelindeki Yeri*", **Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu**, İzmir, 16-17 Ekim 1997, s.1-3.

¹⁸² Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.29.

¹⁸³ **Aynı Yer.**

¹⁸⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 24324, Yer No: 202.378..1., Tarih: 13.7.1939.

¹⁸⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 19139, Sayı: 10074, Yer No: 14.67..18., Tarih: 15.10.1930.

Petrolün dünya enerji ve iktisadiyatında almış olduğu mevki göz önünde tutan Cumhuriyet Hükümeti petrol araştırmalarına önem vermiştir. Bu araştırmalar sonucunda Adana’da Alpulu-Hayrabolu arasında Hayrabolu-Lüleburgaz-Çorlu-Tekirdağı mıntıkasında jeofizik etütler ve strüktür tespitleri yapılmıştır.¹⁸⁶

d. Ticari Faaliyetler

1920’li yılların başında, Adana önemli bir tarım ve ticaret merkezi görünümü sergilemiştir. O dönemde İstanbul ve İzmir’den sonra Türkiye’nin en büyük limanı olan Mersin ile bağılantısı, ilin dış pazarlarla ilişkisini sağılamıştır. Hatta dış pazarlarla olan bu ilişkinin geliştirilmesi amacıyla Mersin limanında yükleme boşaltma ve benzeri işlerin yapılması konusunda Mersin, Tarsus ve Adana belediyeleri ile Mersin Özel İdaresi’ne imtiyaz verilmiştir.¹⁸⁷ Ek olarak buğday ihraç yerlerindeki tohum kalbur makinesi istasyonları için gerekli malzeme Almanya’dan getirtilmiştir. Böylece milyonlarca kilo tohumun temizlenmesi sağılanarak dış ticaretin gelişmesi önündeki engeller kaldırılmak istenmiştir.¹⁸⁸

Bölgedeki ticaretin canlılığı nedeniyle Adana Ticaret Odası’na (ATO) bağılı borsa heyeti Cumhuriyetle birlikte yeniden teşkilatlandırılmış, eski İstanbul oteli satın alınarak borsaya tahsis edilmiştir. Bu dönemde pamuk ticaretiyle uğraşmak üzere birçok yerli ve yabancı şirket kurulmuş, yeni banka şubeleri açılmıştır. Adana milletvekili Zamir Bey’in, daha 1923 yılında Adana’da İtibar-ı Milli Bankası şubesi açılmasına dair bir önerge vermiştir.¹⁸⁹ Bu önerge, ticarete yönelik finans kurumlarının arttırılması isteğinin bir yansıması olarak değıerlendirilebilir.

Adana’nın, aynı zamanda, Avrupa ile İstanbul’u Ortadoğı’ya bağılayan Bağdat demiryolu üzerinde bulunuşu, Suriye ve Irak gibi Ortadoğı ülkeleriyle İstanbul arasında önemli bir transit merkezi işlevi görmesini sağılamıştır. Ayrıca, bu

¹⁸⁶ BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 10. Büro, Yer No: 1455.38..2., Tarih: 0.0.1938, s.19.

¹⁸⁷ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: , Sayı: 2830, Yer No: 16.75..5., Tarih: 25.11.1925.

¹⁸⁸ BCA, Fon Kodu:30..18.1.1., Dosya: 214-32, Sayı:2303, Yer No: 14.48..15., Tarih: 5.8.1925; BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1., Sayı:5801, Yer No: 26.61..11., Tarih: 5.8.1925.

¹⁸⁹ BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 6212, Yer No: 6.33..11., Tarih: 4.12.1923.

demiryolu, Konya, Kayseri, Afyonkarahisar, Eskişehir gibi dönemin önemli ticaret merkezleri ile Adana arasında bağlantı kurulmasına da yaramıştır. Ekonomik etkinlikler açısından Adana'nın önemini belirleyen bir başka olgu da tarımsal üretim özellikle de pamuk ekimi olmuştur.¹⁹⁰ Hatta pamuğun dış ticaretteki değeri nedeniyle İstanbul mebusu Ali Rıza Bey, Adana pamuklarının ihracı konusunda bir önerge vermiştir.¹⁹¹ Bölge ticaretini düzenlemek amacıyla daha 1925 yılında Adana Ticaret Borsasında yürütülen pamuk satışları ile bütün borsa işlemlerini düzenleyen yönetmelik kabul edilmiştir.¹⁹² Bunlara bağlı olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana'da, yerli ve uluslar arası piyasalarla bağlantılı canlı bir ticaret uğraşı söz konusu olmuştur. Tarım ürünlerinde odaklaşan ticaret yerli ve yabancı girişimcilerin eliyle yürütülmüştür. Adana'ya pamuk almak ve ziraat sergisi açmak için gelen İngiltere'nin sömürgeler ve Hindistan eski bakanı ile beraberindeki heyetin Adana'dan iyi intibalar edinerek ayrılmaları bu canlı ticaretin bir örneğini oluşturmuştur.¹⁹³

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri arasında yer alan 1922 tarihli *"Ticaret için yabancı ülkelere gitmek isteyen Adana ve havalisi Hristiyanlarından senet alınmadan seyahatlerine izin verilmesi"* yönündeki Bakanlar Kurulu kararı, bölge ticaretinde söz sahibi olmaları nedeniyle gayrimüslimlere verilen önemin bir göstergesi olmuştur.¹⁹⁴ Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da durum değişmemiş, Adana'daki ticari ve sınai faaliyetler bölgede kalan gayrimüslimlerce yürütülmüştür. Bunların hepsi zengin kişilerden oluşmuştur. Gilodo Yağ Fabrikası'nın sahibi S.R.

¹⁹⁰ Ticarete önemli bir ihraç malı olmasına rağmen 1923 yılında Türkiye'den çeşitli ülkelere satılan 6.169.162 liralık 9677 ton pamuğa karşılık çeşitli ülkelere Türkiye'ye 53 milyon küsur yüz bin liralık mensucat ithal edilmiş olması aradaki uçurumu gözler önüne sermektedir. Adana Ticaret Odası, **Adana'da Pamuk Meselesi**, Türksözü Matbaası, Adana, 1341, s.24.

¹⁹¹ **BCA**, Fon Kodu:30..10.0.0., Dosya:6316, Yer No: 6.36..13., Tarih: 6.2.1924; **TBMM (ZC)**, D.2, C.5, 96. İçtima, 6 Şubat 1340.

¹⁹² **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: , Sayı:2301, Yer No:14.48..13., Tarih: 5.8.1925; Pamuğun ticarete konu olan önemli mallar arasında yer alması nedeniyle 1929 ekonomik buhranından itibaren dünya piyasalarında değer kaybetmesi Türkiye'yi de etkilemiştir. 1933 yılında pamuk rekoltesinin düşmesi sonucunda pamuk üretim ve ticareti Cumhurbaşkanı Atatürk'ün Adana'ya gerçekleştirdiği seyahatinde tetkik ettiği konular arasında yer almıştır. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 81/V-4, Fihrist No: 1-250, Tarih: 11.1.1933; 1925-1949 Adana borsasında işlem gören pamuk türlerinin fiyat karşılaştırması için **Bkz. Tablo-7**.

¹⁹³ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 1864, Yer No:172.193..4.

¹⁹⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 88-9, Sayı: 1423, Yer No: 4.49..19., Tarih: 22.2.1922.

Gilodo, Rusya'dan gelmiştir. Moiz ve Alber Amado, pamuk alım-satımı yapmıştır. Antuvan Brazafolli ve Köşkeryan, Adana'nın önde gelen işadamları olmuştur.¹⁹⁵

Atatürk döneminde Adana'nın dışarıdan satın aldığı mallar şunlardı: Tarım alet ve makineleri, benzin, gazyağı, yabancı ve yerli dokuma ürünleri, makine parçası, makine yağı, çimento ve şekerden oluşmuştur. 1930'ların dünya bunalımının etkisiyle Türkiye genelinde gerçekleşen ithalat miktarında düşüş yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 1929'da Türkiye'de 256.3 milyon lira tutarında ithalat gerçekleşirken, 1931'de 126.7 milyon liraya, 1934'te ise 86.8 milyon liraya düşmüştür. Bu durum Adana ithalatına da yansımış ve 1929'da 10 milyon lira olan Adana'nın ithalat miktarı, 1931'de 5,9 milyon liraya, 1934'te 3,2 milyon liraya düşmüştür.¹⁹⁶ 1934'ten sonra yeniden yükselmeye başlayan Adana ithalatı, 1937-1938 arasında ortalama 6,7 milyon lira dolayında seyretmiştir.¹⁹⁷

1929 ekonomik bunalımı Türkiye ihracatını da etkilemiştir. Buna bağlı olarak 1929'da 155.2 milyon lira tutarında olan Türkiye ihracatı, 1933'te 96.2 milyon liraya düşmüştür. İhracat dengelerindeki bu değişim Adana ticaretine de yansımış ve 1929'da 12,7 milyon lira olan Adana ihracatı, 1933'te 4,2 milyon liraya düşmüştür. Bunalımın sona ermesiyle yeniden yükselmeye başlamış ve II. Dünya Savaşı

¹⁹⁵ Sakıp Sabancı, **İşte Hayatım**, 2. Baskı, Aksoy Matbaacılık, İstanbul, 1985, s.19.

¹⁹⁶ **Adana Ticaret Gazetesi**, 1 Eylül 1934; **Akşam Gazetesi**, "Adana'nın İhracatı", 23 Temmuz 1934; Hilmi Ozansoy, "Adana'nın Ekonomi Durumu", **Adana Ticaret Gazetesi**, 1 Şubat 1935; Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s.55.

¹⁹⁷ **Adana Tecim Gazetesi**, "Adana'nın Ekonomik Durumundan Değişimli Bilgiler", 29 İlk Teşrin 1935; "Adana Vilayetin 3 Senelik İktisadi Vaziyeti", **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S.6, İstanbul, 1929, s.322-326; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Adana'da İthalat Vaziyeti", 18 Ağustos 1936; **Yurt Ansiklopedisi**, "Adana", C.1, s.93; **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, "Adana'nın 1937 Martındaki İthalatı", S.4, İstanbul, 1937, s.95-96; 1928 yılına kadar Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) tarzında istatistiki verilerin tutulacağı bir kurumun olmaması nedeniyle bütün Türkiye'de olduğu gibi Adana'ya ait 1923-1928 arası ticari, sınai ve zirai rakamların tam olarak tespit edilebilmesi mümkün olmamıştır. Selahattin Canka anılarını kaleme aldığı kitabında Cumhuriyetin ilanından sonra geçen 6 yılın Türk Devleti'nin yapısının kurulmasıyla geçtiğini ve 1929 ekonomik buhranının faturasının hiçbir istatistiki veri olmamasına rağmen oldukça ağır olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte Çukurova pamuğunun ihraç mallarının başında olduğunu ve Edirne'den Kars'a kadar yurt genelinde ticaretin ana unsurunun takasa dayandığını ve mal değişiminde köy köy, kasaba kasaba dolaşarak Japon bezinden çarığa kadar mamul madde vererek, tahıldan yumurtaya hammadde alındığını eklemiştir. Selahattin Canka, **Bitpazarı: Ticaret, Sanayi, Hırdavat, Matbuat, Zuhurat, Hitabet, Kitabet, Vukuat, Hikayat, Tezvirat, Tevkifat ve Tüm Mahsulat-ı Hayat...**, Adana, Karahan Kitabevi, 2011, s.1.

sonlarında ortalama 12 milyon liraya yükselmiştir. Bu yıllarda Adana'nın en önemli ihraç maddesini pamuk oluşturmıştır. Savaşla birlikte değeri artan pamuğun kilosu 1939'da 37 kuruş olmuştur. İhracatın diğer önemli maddelerini ise çiğit, küspe, bağırsak, keçi kılı, yapağı, pamuk yağı ve susamın yanı sıra özellikle 1933'ten sonra önem kazanmaya başlayan iplik ve bez oluşturmıştır.¹⁹⁸

İç ticarete konu olan mallarda ise ağırlık tarımsal hammaddelerle, tarımsal hammaddelerden mamul mallardan oluşmuştur. Tarımsal hammaddelerin başında pamuk gelmiştir. Bunun dışında çiğit, susam, buğday, arpa, mısır, çeltik, yaş sebze ve meyveler yer almıştır. Tarıma dönük girdilerin (tarım aletleri, ilaç, gübre gibi) imal ve pazarlanması, iç ticaretin ağırlık noktalarını oluşturmıştır.¹⁹⁹

e. Ulaşım

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ulaştırma politikasının bir numaralı önceliği, Osmanlı'dan devralınan demiryollarının millileştirilmesi ve geliştirilmesi olmuştur. Bu tercihin en önemli nedenleri, Osmanlı'dan devralınan demiryolu varlığının karayollarına göre daha iyi durumda olması, demiryolunun dönemin en modern ulaşım yöntemi olması, karayolu ulaşımının aksine petrole bağımlı olmaması ve Türkiye'de karayollarından yararlanabilecek motorlu taşıt sayısının düşük olması olmuştur. Bu bağlamda iktisadi alanda bağımsızlığı sağlamanın öncelikli yolu olarak görülen millileştirme politikasına hız verilerek, imkânlar ölçüsünde yabancıların elinde bulunan sanayi kuruluşları satın alınmıştır. 23.5.1927 tarih ve 1042 numaralı kanunla; "*Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi*" adı altında katma bütçeli bir örgüt kurulmuştur. 31 Ocak 1928 tarih ve 1375 sayılı Kanunla, Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hattı, 204 milyon İsviçre frangına satın alınmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁸ **Adana Tecim Gazetesi**, "Adana'nın Ekonomik Durumundan Değişimli Bilgiler", 29 İlk Teşrin 1935; "Adana Vilayetine 3 Senelik İktisadi Vaziyeti", **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, S.6, İstanbul, 1929, s.322-326; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.93; **İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası**, "Adana'nın 1937 Martındaki İthalatı", S.4, İstanbul, 1937, s.95-96; Kazgan, a.g.e., s.55.

¹⁹⁹ Adana Ticaret Odası, **Cumhuriyetin 80. Yılında Adana**, Adana Ticaret Odası, Adana, 2003, s.80.

²⁰⁰ **TBMM (ZC)**, III. Dönem, C. 20, s. 64, 103, 132, 148; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 13, Sayı: 1, Yer No: 1.13..2., Tarih: 19.1.1929; **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya:42825, Sayı:, Yer No: 244.648..26., Tarih: 16.4.1929; Korkut Boratav, "*İktisat Tarihi (1908-1980)*", **Çağdaş Türkiye Tarihi 4: 1908-1980**, 9. Basım, (Yay. Yön. Sina Akşin), Cem Tarih, İstanbul, 2007, s.315; **TBMM**

Fransa, elinde bulunan Adana-Mersin²⁰¹ demiryolunun millileştirilmesine karşı çıkmasına rağmen, Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinden sonra bu duruma razı olmuştur.²⁰² Ancak demiryolunun millileştirilmesinden önce yönetimdeki belirsizliğin de etkisiyle 1927 yılında bir grev yaşanmıştır. Adana demiryolu mensubu depo işçilerinin maaşlarının ödenmemesi üzerine patlak veren olaylar tüm hat boyunca demiryolu işçilerine yayılmıştır. İşçi temsilcileriyle Fransız şirket yetkililerinin görüşmelerinden de sonuç çıkmayınca 10 Ağustos 1927 günü tüm hat boyunca greve başlanmıştır.²⁰³ Sonunda çözüme kavuşsa da grev Fransa ile ilişkilerin

(ZC) dayanılarak Mersin-Tarsus-Adana hattı 31 Ocak 1928 tarih ve 1375 sayılı kanunla millileştirilmiş bir hat olarak ele alınmıştır. Ancak Filiz Çolak'ın makalesinde bu hattın 31 Aralık 1928 tarihinde satın alındığı belirtilmiştir. Filiz Çolak, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış", *Turkish Studies*, Volume 8/2, Ankara, Kış 2013, s.356; Efdal As'ın doktora tez çalışmasında ise millileştirmenin 1929 tarihinde gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Efdal As, *Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006, s.70; Coğrafi ve ticari vaziyeti itibarıyla Anadolu-Bağdat demiryolunun bir parçası olan ve satın alınarak millileştirilen Mersin-Adana demiryolu hattında Anadolu-Bağdat demiryolu hattı üzerinde uygulanan tarifenin devamına karar verilmiştir. *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.2., Dosya: 153-20, Sayı: 8297, Yer No: 5.43..5., Tarih: 25.8.1929; 1930 yılında ise Devlet Demiryollarının emniyetle işleyebilmesini sağlamak amacıyla 219.792 liralık malzemenin alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca Adana-Mersin hattı üzerinde; Yenice-Mersin arasında; Tarsus civarında Berdan çayı üzerinde yer alan 16 köprü'nün inşası için 75.000 lira harcanmasına izin verilmiştir. *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.2., Dosya: 155-42, Sayı: 8846, Yer No: 8.6..18., Tarih: 5.2.1930.

²⁰¹ Adana'ya ilk demiryolu, 1886'da Adana-Mersin hattının işletmeye açılmasıyla girmiştir. Daha sonra bu hattı 1908'de satın alan Almanlar, Pozantı-Yenice ve Adana-Ceyhan-Bahçe bölümünü yapmışlardır. Adana'daki bölümü, ünlü Bağdat Demiryolu'nun bir parçasıdır. I. Dünya Savaşı'nın başında hizmete giren ve ek bir hatla İskenderun'a uzanan demiryolu tek hatlıdır. *Yurt Ansiklopedisi*, C.1, s.120; Daha sonra 1909 yılında Amerikalılar tarafından hazırlanan Chester Projesi'nde Adana'ya çok yakın olan Yumurtalık'ta bir liman ve buradan başlayıp Bitlis'te sona erecek bir demiryolunun yapımı öngörülmüştür. Ancak Almanya ile Fransa'nın karşı koyması ve I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle bu gerçekleşmemiştir. Varlık, *a.g.e.*, s.26.

²⁰² *Yeni Adana Gazetesi*, "Adana-Mersin Hattı Yakında Devlet Demiryolları Meyanında İşletilecek", 18 Mart 1929; *Yeni Adana Gazetesi*, "Adana-Mersin Hattı Tesellüm Muamelesi Başladı", 3 Temmuz 1929; Almanya'nın Nazi Partisinin egemenliği altına girmesi en fazla Fransa ile S. Rusya'yı korkutmuştur. Fransa 1919'dan itibaren Avrupa'da kurmuş olduğu üstünlüğü Versay Antlaşmasına borçlu idi. Çünkü Versay Almanya'nın elini kolunu bağlamıştı. Ancak Nazi Partisinin iktidara gelmesiyle ilk işi ellerini Versay'ın kelepçelerinden kurtarmak olacaktı. Buna bağlı olarak Fransa'nın Nazi Almanya'sından duyduğu korku ilgilendiği problemleri çözmek ve ittifaklar kurmak yoluyla gücünü kendi sınır güvenliğine yöneltmesine neden olmuştur. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, Genişletilmiş 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005, s.241-243.

²⁰³ Şeyda Oğuz (Haz.), *1927 Adana Demiryolu Grevi*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul, 2005, s.38; Grevin ilk başlarında Bayındırlık Bakanı Behiç Bey'in görüşmelere dâhil olması, kendisinin Kurtuluş Savaşı boyunca demiryollarından sorumlu olması nedeniyle işçiler tarafından olumlu karşılanırsa da hükümet sorunu çözecek adımlarda bulunmamıştır. Bu sırada firma zorla tren seferlerini yapmaya çalışmış, polis ve askerler hattın açılması için baskı yapmış, grev kırıcı işçileri çalıştırmaya gayret göstermiş ancak işçilerin kararlılığı karşısında geri adım atmıştır. Greve Kurtuluş Savaşı kahramanlarından Kara Fatma da destek vermiş, işçilerin hanımlarını grev için örgütlemiştir. Grev sırasında Adana ili esnafı ve tacirleri yük taşımacılığı yapan yabancı bir şirketin varlığını kabul etmeyerek işçileri desteklemiştir. Oğuz, *a.g.e.*, s.38-56; Başlayan grevler dolayısıyla bölgede herhangi bir anarşi olayının meydana gelmemesi için İsmet İnönü tarafından da Bayındırlık, İçişleri, Milli

gerilmesine neden olmuştur. Bu durum Fransa ile yapılan “*Seyyar Ticaret Memurları Sözleşmesi*”,²⁰⁴ “*Hakem, Dostluk ve Uzlaşma Antlaşması*”²⁰⁵ ve “*İkamet, Ticaret ve Seyrüsefain Antlaşması*”²⁰⁶ yoluyla giderilmiştir.²⁰⁷

Ülkeyi demir ağlarla örmeyi amaçlayan demiryolu politikası, ulusal pazar yaratma sürecinin önemli sacayaklarından biri olmuştur. Artarda yaşanan savaşlar sırasında tahrip edilen hatların onarılması, düşük kapasiteyle de olsa demiryollarının işletilmesi ile başlayan çabalar, ülkenin önemli yerleşim, üretim-tüketim merkezlerini birbirine bağlayan bir ağın oluşturulması doğrultusunda kararlılıkla sürdürülmüştür. Bu dönemde Türkiye’de açılan ana hatlardan biri 1933’te tamamlanan Adana-Fevzipaşa-Diyarbakır (Bakır hattı) demiryolu olmuştur.²⁰⁸ Ayrıca Cumhuriyetin başlangıcındaki ağ tipi²⁰⁹ demiryolları arasındaki mesafe azaltılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Kayseri-Kardeşgediği-Adana-Narlı-Malatya-Çetinkaya hatları birleştirilmiştir.²¹⁰

Savunma Bakanlıklarının gerekli tedbirleri alması yönünde talimat verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 1197, Sayı: , Yer No: 12.72..28., Tarih: 17.8.1927.

²⁰⁴ 24 Mayıs 1927 Tarihinde Kabul Edilen 1309 No’lu Türkiye-Fransa Cumhuriyetleri Beyninde Mün’akid Seyyar Ticaret Memurları Mukavelenamesinin Tasdikine Dair Kanun (906 Sayılı, 06.06.1928 Tarihli TC. Resmi Gazete)

²⁰⁵ 15 Mayıs 1930 Tarihinde Kabul Edilen 1623 No’lu Hükümetimizle Fransa Hükümeti Arasında Akit ve İmza Edilmiş Olan Hakem, Dostluk ve Uzlaşma Muahedesi ile Merbutu Protokolün Tasdiki Hakkında Kanun (1512 Sayılı, 05.06.1930 Tarihli TC. Resmi Gazete)

²⁰⁶ **TBMM (ZC)**, III. Dönem, C. 4, s. 263; 31 Mayıs 1930 Tarihinde Kabul Edilen 1670 No’lu Türkiye Cumhuriyeti ile Fransa Hükümeti Arasında Mün’akid Ticaret ve Seyrüsefain Mukavelenamesinin Tasdikine Mütedair Kanun (1521 Sayılı, 16.06.1930 Tarihli TC. Resmi Gazete)

²⁰⁷ Oğuz, **a.g.e.**, s.38.

²⁰⁸ Şevket Süreyya Aydemir İkinci Adam adlı eserinin birinci cildinde Adana-Fevzipaşa hattının 27 Nisan 1933 tarihinde satın alındığını belirtmiştir. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam, 1. Cilt**, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1966, s.422; Buradan hareketle hattın inşa edilerek tamamlanmasından ziyade satın alındıktan sonra faaliyete geçtiği şeklinde bir sonuç çıkarılmıştır; Türkiye lehine sonuçlanarak satın alınan Adana-Fevzipaşa hattının malzeme ve edevatını teslim almak üzere Konya İşletme Müfettişi Cemal ve Cer Başmüfettişi Kadri Sait Beyler görevlendirilerek Halep’e gönderilmesine karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 238-145, Sayı: 1352, Yer No: 42.7..15., Tarih: 17.2.1934.

²⁰⁹ İç pazarını güçlendirmeyi hedefleyen Cumhuriyet, demiryollarını, Osmanlı’nın ülke içi pazarın parçalanmasına yol açan ağaç dalları biçiminden ağ biçimine dönüştürmüştür. Ülke içindeki ağ değişik tarihlerde yapılmış olan çizgisel hatlarla limanlara ve uluslar arası demiryolları sistemlerine bağlanmıştır. Demiryollarının ağ biçiminde örülmesi sayesinde iç pazarın bütünleşmesi sağlandığı gibi ülke savunması da güçlendirilmiştir. İlhan Tekeli-Selim İlkin, “*Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulaması*”, **Kebikeç**, S. 11, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2001, s.155-158; Bilsay Kuruç, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası, I. Cilt (1929-1932)**, A.Ü.SBF Yayınları, Ankara, 1988, s.95-96.

²¹⁰ Planlı Kalkınma Projeleri, “*1923-1940 Dönemi Demiryolları*”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, S.442-443, 2006, S.24-25; Kurtuluş Savaşı döneminde ordunun muhafazası ve denetimindeki

Yeni yapılan demiryollarına kısaca bakılacak olursa; Kayseri-Ulukışla hattı üzerindeki Ulukışla-Niğde arası bölümün yapımı Almanlar tarafından üstlenilmiş ve 30 Kasım 1932'de hizmete açılmıştır. Yapımını Amerikalıların üstlendiği Boğazköprü-İncesu arası bölüm ise 26 Aralık 1932'de işletmeye açılmıştır. İncesu-Develikarahisar (Yeşilhisar) arası 20 Mart 1933'te, hattın tamamı da 2 Eylül 1933'te işletmeye açılmıştır.²¹¹ Hattın yalnız inşası için km. başına yaklaşık 45 bin lira, tamamına ise 7.730.000 lira harcanmıştır. Bu hatta yapılan masraf ray döşeme ve diğer işlerle beraber km. başına yaklaşık 93 bin lirayı bulurken, tamamına yapılan harcama ise 16.200.000 liraya ulaşmıştır. Üzerinde 535 m. tünel bulunan 172 km. uzunluğundaki Kayseri-Ulukışla hattı ülkede önemli derecede ulaşım kolaylığı sağlamıştır. Örneğin hat yapılmadan Ankara-Adana arası, Eskişehir-Afyon-Konya-Ulukışla yoluyla 1.066 km iken bu hattın yapımı ile Ankara-Boğazköprü-Ulukışla yoluyla 397 km. kısalarak 669 km.ye inmiştir. Böylece Çukurova'da yetişen tarım ürünlerinin daha kısa yoldan ve daha ucuza ülke içlerine taşınması imkânı doğmuştur. Yapılan bu hatlara ek olarak ticarete konu olan malların Devlet Demir Yollarıyla taşınmasında tarife kolaylıkları sağlanmıştır.²¹²

1935 Meclis görüşmelerinde Seyhan Milletvekili Damar Arıkoğlu, Nafia Vekili Ali Çetinkaya'dan Adana'dan Ankara ve İstanbul'a ulaşımı sağlayan Toros

demiryollarının işletilmesi için Hudud-u Askeriye Müfettişlikleri oluşturulmuştur. Aynı zamanda Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi kurulmuştur. Çukurova Bölgesi'nin stratejik önemine bağlı olarak 7 Nisan 1920 tarihli ve 448 sayılı kanunla bölgede 75 cm genişliğinde olmak üzere Adana-Diyarbakır-Ergani hattının yapılması kabul edilmiştir. 26 Ağustos 1920'de ise Anadolu Hattı'nın Bağdat kısmı ile Toros ve Afyon-Uşak kısımları adı geçen müdüriyete bağlanmıştır. Filiz Çolak, **a.g.m.**, s.352.

²¹¹ İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.84; As, **a.g.t.**, s.104-105; 1931 tarihinde de Adana-Nusaybin demiryolunun yapımı için gerekli 579.000 Fransız Frangı tutarındaki malzemenin alınarak hattın yapımına karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 155-67, Sayı: 11759, Yer No: 23.66..1., Tarih: 20.9.1931.

²¹² Yıldırım, **a.g.e.**, s.85; **Yeni Adana Gazetesi**, "Devlet Demir Yolları Nakliyat Kolaylıkları", 28 Ağustos 1934; As, **a.g.t.**, s.104-105; Uygulanan tarife kolaylığı ile taze sebze ve meyve nakliyatında %60 oranında bir indirim uygulanmıştır. Buna göre, daha önce ton kilometresi 5,25 kuruş olan sebze-meyve nakliyatı tam vagon nakliyatında tonu 2 ve perakende nakliyatında ise tonu 2,75 kuruşa indirilmiştir. Bu tarife, kuru sebze ticaretini canlandırmak için nakliyatı daha kolay olan hububat taşımacılığında da kullanılmıştır. Taze balık ve deniz ürünlerinin taşınmasında önceden ton kilometresi 15 kuruş olan balık nakliye ücreti ton başına 1,80 kuruşa indirilmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, "Devlet Demir Yolları Nakliyat Kolaylıkları", 28 Ağustos 1934; Seyhan Valisi Tevfik Hadi Baysal tarafından 1938 yılında çekilen telgrafa göre, Ocak ve Şubat aylarında Adana'dan İstanbul'a 700 koyun ve 300 sevk edilmiş ve nakliye ücretlerinde indirim yapılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 543, Sayı: 83, Yer No: 83.543..4., Tarih: 7.3.1938.

Ekspressi'nin her gün kaldırılıp kaldırılamayacağına dair bilgi istemiştir. Ali Çetinkaya ise lokomotif yetersizliği nedeniyle bunun mümkün olmadığını belirtmiştir.²¹³

Cumhuriyetle birlikte ulaşımın geliştirilmesine yönelik adımlar atılan Adana'da Cumhuriyet öncesi ulaşımın durumu şu şekilde betimlenmiştir: *“Cumhuriyetten önce belediye binasının önü ve Yağ Cami'ye kadar uzayan caddenin iki tarafı ancak üç metre genişliğindeydi. Kunduracılar, tuhafiyeciler, terziler köhne dükkânlarında bağdaş kurmuş müşteri beklemekteydiler. Ayrıca Taşköprü'nün genişletilmemiş olmasından dolayı trafikte sıkışıklık yaşanılmış.”*²¹⁴ Ulaşım konusunda yaşanan bu sıkıntıların aşılması amacıyla, Tanzimat döneminde kurulan Meclis-i Meabir'in hazırladığı düzenlemelere benzer maddeler içeren Yol Mükellefiyeti Kanunu çıkarılmıştır. 1927 yılında çıkarılan Tevhid-i Turuk Kanunu'yla, il özel idareleri sadece vilayet yollarının değil, tüm karayollarının inşasından sorumlu kılınmış, görülen aksaklıklar üzerine 1929 yılında çıkarılan Şose ve Köprüler Kanunu ile devlet yollarının inşa ve bakımı tekrar Bayındırlık Bakanlığı'na bırakılmıştır. Toplanan yol vergileri başka ihtiyaçlar doğrultusunda harcandığı için, Cumhuriyetin ilk yıllarında yeterince karayolu inşaatı yapılamamış, yapılan yollarsa inşaat kalitelerinin düşük olması ve yeteri kadar bakım görmemeleri nedeniyle kalıcı olamamıştır.²¹⁵ Bu bağlamda 1929 yılında Yeni Adana gazetesinde yer alan bir habere göre, Yeni İstasyon caddesinin tamir ve inşasının başarılamaması memlekette alakadarlar arasında yeni bir harekete neden olmuştur.²¹⁶

²¹³ TBMM (ZC), Devre 5, C.18, s.432

²¹⁴ Candan Yaygın ve M. Emin Arıcı (Yay. Haz.), **Geçmişten Günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları**, Altınkoza Yayınları, Adana, 2009, s.39-40; Taşköprü'nün eski dönem hali ile günümüzdeki halini gösteren fotoğraf için **Bkz. EK-5**

²¹⁵ Seçkin Sunal, *“Tanzimat'tan Günümüze Ulaştırma Politikaları ve Ulaştırma Alanındaki Yenilikler”*, **Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, (Ed: Nevin Coşar ve Melike Bildirici), Ekin Yayınevi, Bursa, 2010, s.636-637; Bu dönemde yapılan yollar nitelik bakımından zayıf olmakla birlikte yol yapımına önem verilmiştir. Bu bağlamda yapımı için ödenek ayrılan yollardan biri de Kayseri-Adana yolu olmuştur. Yolun yapımı amacıyla Muvazene-i Umumiye'den 10.000 lira verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 159-94, Sayı:7674, Yer No: 2.15..24., Tarih: 13.2.1929; 1932 yılında Adana'da inşa edilecek 32 bin liralık beton köprü müteahhide verilmiş ve çeşitli istikametlerde dört bine yakın kişi yol mükellefiyetine dayanarak amele olarak çalıştırılmıştır. Bu amelelere toprak tesviyesi yaptırılmış ya da mevcut yollar ıslah ettirilmiştir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 81-V-4, Fihrist No: 1-105, Tarih: 29.1.1933.

²¹⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, *“Yol Meselesi”*, Yıl:11, S.1929, 28 Şubat 1929.

Tarih boyunca stratejik bir konumda yer alan Adana, doğal bir kavşak noktası olmuştur. Çukurova bölgesinin limanlarından gelen trafik, karayoluyla Anadolu içlerine ya da doğu ve güneydoğuya devam edebildiği gibi, Avrupa'dan ve Anadolu'dan gelen trafik de, yine karayoluyla Ortadoğu ve Körfez ülkelerine İran ve Pakistan'a uzanabilmiş, ya da bu ülkelerden gelen trafik Anadolu'ya ve Avrupa'ya gidebilmiştir. Adana, bir karayolu²¹⁷ köprüsü konumuna sahip olmuş ve bölgenin, diğer kesimlerle karayolu bağlantısı kapitalist ilişkilerin gelişimine koşut olarak artmıştır.²¹⁸ Bu nedenle 1934 yılında ekonomik durumdan kaynaklanan bütçe darlığına rağmen büyük köprülerin yapılmasına devam edilmiştir. Adana-Karaisalı yolunda yapılan Körkün Köprüsü de bunlardan biri olmuştur.²¹⁹ Bu dönemde toplu taşımacılığın yetersiz olması nedeniyle 1938'de karayolu taşımacılığını geliştirmek üzere bir Otobüs İşletmesi kurulmuştur. Bu Otobüs İşletmesi varlığını bugüne kadar sürdürmüş olmakla birlikte teknolojik gelişmeye ayak uyduramamıştır.²²⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kamuoyunda Türkiye'nin kuzey ve güneyine birer liman inşasının gerekliliği ve hemen yapımına geçilmesi konusu gündemi bir süre meşgul etmiştir. Buna yönelik olarak 19 Nisan 1924'te 489 numaralı Mersin Limanı Kanunu çıkarılmıştır. Kanunda, 1927 yılına kadar inşaatı bitirilmek üzere, her yıl gereken para bütçeye konarak liman için 8 milyon lira ödenek ayrılması öngörülmüştür.²²¹

Ancak bitirilmesi öngörülen tarih olan 1927'ye gelindiğinde, henüz limanın inşasına bile başlanamamıştır. Buna gerekçe olarak, kanunun kabulünden sonra yaptırılan incelemede, *"inşaat için en az 15 milyon liraya gereksinim duyulacağıının*

²¹⁷ 1926-1938 yılları arasında Belediye Başkanı olan Turhan Cemal Beriker zamanında sürdürülen bayındırlık faaliyetleri sonucunda da yaya kaldırımı, parke, asfalt ve şose yolu yapılmıştır. Bunun için 354.277 lira sarf edilmiştir. Ayrıca 18 kilometre de umumi yollarda tamirat yapılmış ve buna 23.000 lira harcanmıştır. **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, *"Demiryol ve Köprü İşleri I"*, 5 Nisan 1935; **Cumhuriyet Gazetesi**, *"Adana Belediyesinin Yol ve İmar Faaliyeti"*, 22 İkinci Teşrin 1936.

²¹⁸ Varlık, **a.g.e.**, s.31-32.

²¹⁹ **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, *"Demiryol ve Köprü İşleri I"*, 5 Nisan 1935.

²²⁰ Yaygın ve Arıcı, **a.g.e.**, s.39-40.

²²¹ Düstur, 3.Tertip, C: 5, 19.04.1924, s.847; **Yeni Adana Gazetesi**, *"Mersin Liman Faaliyeti Devam Ediyor"*, 13 Eylül 1934.

anlaşılması”²²² gösterilmiş, liman inşası için yeni bir kanun çıkarılmıştır. Yeni kanuna göre inşaat için 4 yılda harcanmak üzere 10 milyon lira tahsisat ayrılmıştır. Sonraki yıllarda bu konuda pek gelişme olmamış, hatta otuzlu yılların ortalarında Mersin yerine Adana-Yumurtalık’ta bir liman kurulmasının daha yararlı olup olmayacağı kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Adana-Yumurtalık fikrini öne sürenlere göre, Mersin limanının hinterlandı çok geniştir. İstanbul ve İzmir’den sonra en değerli liman olmakla birlikte Mersin’in 100 km. doğusunda ve İskenderun körfezi içinde, deniz rüzgârlarına karşı daha korunaklı olan Yumurtalık, ekonomiye çok daha fazla katkı sağlayabilecek bir liman olacaktır. Diğer yandan Yumurtalık Limanı’nın parça parça inşa edilebileceği, halbuki Mersin Limanı’nın tamamlanmadığı sürece beklenen faydayı sağlayamayacağı belirtilerek, finansal açıdan da daha cazip olduğunu iddia edilmiştir. İddia sahiplerine göre, Adana doğu ve kuzeyden gelen demiryollarının birleştiği bir kavşaktır. Mersin ise Yenice’den uzatılmış kör bağırsak şeklindeki ayrı bir demiryolunun sonuncu istasyonudur. Bu nedenle doğudan gelecek mallar Adana’dan Mersin’e kadar 68 kilometre daha uzun bir mesafede (2,5 saat) taşınmak zorunda kalacaktır.²²³

Adana’da havayolunun gelişimi ise şu şekildedir:

Devlet Hava Yolları (DHY) kurulmadan önce Türkiye’de hava hatları kurma girişiminde bulunan havayolu şirketlerinden birisi Amerikan Curtis Right şirketi olmuştur. 1932’den itibaren Türkiye ile ilgilenmeye başlayan şirket, aynı yıl içerisinde Türk hükümeti ile bir yıllık deneme sözleşmesi yapmıştır. Şirket, o dönemde bir uzman göndererek, Türkiye’de hangi iller arasında hava nakliyatı yapılabileceğini araştırmıştır. Amerikalı uzmanın öncelikle inceleme yaptığı illerden biri Adana olmuştur.²²⁴

1930’lu yıllarda, Cumhuriyetin ilk yıllarında yabancı havayolu şirketlerince yürütülen havayolları faaliyetinin, bu yıllarda izlenen devletçilik politikası ile birlikte

²²² TBMM (ZC), D.2, C:33, c.4, 76. Birleşim, 18.06.1927, s.135

²²³ Sait Aydoslu, “Adana mı Mersin mi? ”, *Ulus*, 21 ve 22 Ocak 1935; *Cumhuriyet Gazetesi*, “Adana’ya Muvasalat”, 25 İkinci Kanun 1937.

²²⁴ BCA, Fon Kodu: 030..10.0.0, Dosya: 6112, Yer No: 59.398..6, Tarih: 16.02.1932.

bizzat devlet tarafından oluşturulan bir milli işletme kanalıyla yürütülmesi gündeme gelmiştir. Sonuçta Havayolları Devlet İşletme İdaresi, Millî Müdafaa Vekâleti'ne bağlı olarak Türkiye'de havayollarını tesis etmek ve bu yollarda nakliyat yapmak amacıyla 20 Mayıs 1933 tarih ve 2186 sayılı kanunla kurulmuştur. İşletmenin ilk genel müdürlüğü görevini aynı zamanda Türkiye'nin ilk pilotu olan Fesa Bey (Evrensev) üstlenmiştir.²²⁵

Nafia Vekâleti, işletmeyi zayıf bir hangar, bir bina ve ikisi Amerikan, ikisi Alman Junkers tipi 4 uçak ve Cumhuriyetin 10. yıldönümü nedeniyle hediye edilen bir adet ATH-9 tipi yolcu uçağıyla birlikte toplam beş uçakla Millî Müdafaa Vekâleti'nden devralmıştır. Nafia Vekâleti'nin yeniden teşkilatlandığı Havayolları Devlet İşletme İdaresi, öncelikle uçak alımı için araştırmalar yaparak 2 yılda 12 uçak almayı tasarlamıştır. 15 kadar firmadan gelen çeşitli teklifleri inceleyen İşletme, sonunda İngiliz De Haviland Şirketine Dragon-Rapid tipinde ilk etapta 3 uçak siparişinde bulunmuştur. Ayrıca bu uçakları kullanacak 4 pilot ve 4 makinist de başlarında bir yöneticiyle birlikte Londra'ya 3 aylık staja gönderilmiştir.²²⁶

İşletmenin önemli bir faaliyeti de meydanlarla ilgilidir. Buna göre, önce ana, sonra da yardımcı meydanlar için projeler hazırlanmış ve tüm illerden hava meydanı için ayırabilecekleri arsaların krokileri istenmiştir. İstenen krokilerin çok kısa zamanda gelmesi, illerin de bu konuya ilgi gösterdiklerinin bir işareti sayılmıştır. 1939 ve 1940 yıllarının havayolları açısından en önemli atılımlarından birisi de yeni havaalanları kurmak ve mevcut alanların ıslahına girişmek olmuştur. Buna yönelik olarak yaklaşık 1,5 milyon lira harcanarak Ankara, Yeşilköy, İzmir ve Adana'da asfalt uçuş pistleri yapılmıştır.²²⁷ 1938 yılında, Adana ve İzmir havaalanlarının açılmasıyla, buraya yapılacak olan seferlerle ilgili tarifeler belirlenmiştir. Buna göre, Ankara-İzmir hattı 32 lira, Ankara-Adana 30 lira, Ankara üzerinden geçmek üzere İstanbul-Adana 35 lira ve İzmir-Adana hattından da 34 lira alınmasına karar verilmiştir. Bu hatlar için gidiş-dönüş biletlerinde % 30 indirim öngörülmüştür.

²²⁵ **Düstur**, 3. Tertip, C: 14, s. 617-618.

²²⁶ **İktisadi Yürüyüş**, 1 Haziran 1941 (Münakalat Fevkalade Sayısı), S: 35-36, s.54.

²²⁷ **Aynı Yer.**

Özellikle Adana havaalanının, Ortadoğu ve Orta Asya'ya giden uçakların konaklama amacıyla da kullandıkları bir alan olması nedeniyle buna yönelik tarifeler de belirlenmiştir. Havaalanına inecek ve bir süre kalacak yabancı uçaklara uygulanacak tarifeye göre, yabancı uçaklardan konma ücreti olarak beygir kuvveti başına 0.50 kuruş şeklinde belirlenmiştir. Ayrıca hangarlarda geceleleyen uçaklardan bir haftaya kadar kalanlardan, uçağın kapladığı her m² için 0.75, bir haftadan bir aya kadar kalanlardan her bir gün için 0.50, bir aydan fazlası için 0.25 kuruş alınması kararlaştırılmıştır.²²⁸

B) Adana'nın Sosyal Yapısı

Türkiye'nin Cumhuriyet dönemindeki gelişimini en çarpıcı biçimde yansıtan illerden biri Adana olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişme, Adana'da büyük bir nüfus yoğunlaşmasına yol açmıştır. Bu durum bir zamanlar işçi ihtiyacı karşılanamayan Adana'da işgücü birikimi sağlamış, fakat konut, sağlık, eğitim ve ulaşım alanlarında bir dizi sorunu da beraberinde getirmiştir. Adana'da yaşanan sosyo-ekonomik gelişimi daha iyi anlayabilmek için bu dönem içerisinde gerçekleştirilen sosyal yaşama yönelik kanun ve düzenlemelerle bunların Adana'daki yansımalarını incelemek yerinde olacaktır.

1. Nüfus

Adana, Cumhuriyetin ilanından itibaren büyük nüfus hareketlerine ve nüfus artışına sahne olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında²²⁹ ve Cumhuriyetin ilk yıllarında²³⁰ Adana'da büyük nüfus hareketleri gerçekleşmiştir. Gayrimüslimler yöreyi bu dönemde terk etmiş ve özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nden önemli

²²⁸ **Ulus**, 28 Nisan 1938.

²²⁹ Balkan Savaşı'nın hazin sonucu olarak yurtlarından, yuvalarından edilen göçmenler, başta İstanbul olmak üzere, Anadolu'nun değişik şehirlerine yerleştirildiler. Bu arada Adana'ya gelen aileler oldu. I. Dünya Savaşı sırasında da doğu illerinden Adana'ya göçler olmuştu. Çünkü Adana, göçmenler için en güvenilir bir diyar ve iş imkânı geniş olan bir köşeydi. Bu kapsamda bir kısım Ermeni kökenli göçmen de, Şakir Paşa istasyonu civarındaki bağlara yerleştirilmişti. Toros, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, s.59-60.

²³⁰ Lozan Barış Konferansı sırasında hazırlanan 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Rum Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme gereğince Adana'ya gelen mübadiller bu nüfus hareketliliğinde önemli bir paya sahip olmuştur. Şensesen, **a.g.e.**, s.24-29, 49-50.

ölçüde bir nüfus Adana Vilayeti'ne²³¹ gelip yerleşmiştir. Gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları Adana'nın kuzey bölümü göç nedeniyle büyük miktarda nüfus kaybetmiştir.²³²

1923 yılında Adana'yı ziyarete gelen Atatürk, Adana'nın nüfus durumu ile ilgili olarak şu tespitlerde bulunmuştur:

“Az önce dedim ki, Adana vilayetinin ova ve nehirleri arasındaki toprak bile Mısır'dan fazladır. Buna karşılık bir de her iki bölgenin nüfusunu düşününüz. Adana'daki dört yüz bin nüfusa karşılık Mısır'da on beş milyon nüfus var. Bunun dokuz milyonu Adana ovasından küçük olan Mısır deltasında yaşıyor. Demek ki, deltanın nüfusu Adana ovasından yirmi kat fazladır. Ve demek ki, bu verimli vilayetin ovaları daha yirmi kat nüfusu refah içinde, mutlu ve zengin etmeye yeterlidir. Bu nüfusu bugünkü doğal şartlar ve zorluklar içinde az zamanda sağlamaya imkân yoktur. Nüfus artışına ilişkin bütün önlemlerimizi almakla birlikte bu önlemler ne kadar geniş ve önemli olursa olsun, bu nüfus boşluğunu gidermeye yeterli değildir. Bu boşluğu ancak makine ile gidereceğiz..”²³³

Adana Nüfus Genel Müdürlüğü'nün 19 Ağustos 1923 tarihli istatistik cetveline göre bütün Kilikya'da,²³⁴ 400 bin nüfus olduğu tespit edilmiştir. Göçebeler, aşiretler gibi sabit olmayan unsurlar buna dahil edilmemiştir. Ancak aynı cetvelde yenilenen kayıtlarda yeni gelenlerle birlikte Kilikya'daki asli nüfusun 500 bin olduğu ifade edilmiştir.²³⁵ Adana nüfusunun 1914 tarihli resmi Osmanlı istatistiklerinde

²³¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin çok nüfusa sahip olmasının ve bunun hızlı şekilde başarılmasının göç yoluyla olacağını savunan Şevket Aziz Kansu, “*Türk Topraklarının Adanı*” başlıklı yazısında nüfusu arttırmak için iç göçlerin teşvik edilmesi gerektiğine işaret etmiş, yaşam şartları daha iyi bölgelere iç göç yaptırarak buralardaki doğurganlık oranlarının daha da artırılabilceği “sağlam bio-antropolojik metotlarla reyen nüfus kütlelerinin fazlası memleketin nüfusu az mıntıklarına bir plan içinde dağıtılmalıdır” sözleriyle savunmuştur. İbrahim Erdal, “*Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938)*”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.48, Güz 2011, s.787.

²³² *Yurt Ansiklopedisi*, C.1, s.105,17; Adana, I. Dünya Savaşı'ndan itibaren büyük göçlere sahne olmuştur. Yüzyılın başlarında nüfusunun %40 Gayrimüslimlerden oluşmuş olan Adana'da Cumhuriyet'in ilk yıllarında göçler yaşanmıştır. Gayrimüslimlerin dış ülkelere göçü nüfusu önemli ölçüde azaltmıştır. Bu nedenle gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları Adana'nın kuzeyinde bu azalış daha belirgin olmuştur. Örneğin, Saimbeyli'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 25.262 olan nüfusu, 1927'de 18.633'e; Feke'nin 20.437 olan nüfusu 10.495'e düşmüştür. *Yurt Ansiklopedisi*, C.1, s.17;105-110.

²³³ Atatürk, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, s.513.

²³⁴ Kilikya, Adana, Mersin (İçel) illeri ile Konya'nın güneyini ve Antalya'nın doğusunu kapsayan bölgedir. Kilikya bölgesi, Çukurova olarak da bilinmektedir. Kilikya'nın doğal sınırını Tarsus, Anti Toros dağları ile Akdeniz oluşturur. 1923'te geçerli olan idari taksimata göre kuzeyinde Maraş, Halep, Sivas Vilayeti Sancağı, Kayseri ve Konya'nın bir kısmı ile çevrilidir. Batısında Konya Vilayeti, güneyinde Akdeniz bulunur. Arık, *Adana Ticaret Rehberi*, s.17-18.

²³⁵ Arık, *Adana Ticaret Rehberi*, s.81-82.

411.032, 1919 tarihli İngiliz Dışişleri Raporlarında ise 393.000 olarak verildiği göz önüne alınırsa nüfusun gözle görülür derecede arttığı dikkat çekmektedir.²³⁶ Bu artış, Cumhuriyetin ilk yılları olmasına rağmen, Adana'nın canlı bir tarım ve ticaret alanı olması nedeniyle insanlara çalışma ortamı sağlamasına bağlanabilir.

Ayrıca 1923 tarihli Adana Nüfus Genel Müdürlüğü istatistiklerine göre bütün Kilikya'da 162 Musevi, 5-6 bin diğer Gayrimüslim nüfus olduğu tespit edilmiştir.²³⁷ 1916-1926 yılları arasında da yaklaşık yüz Yahudi aile,²³⁸ Bulgaristan ve Yunanistan'dan önce İstanbul'a oradan da İzmir ve Konya yoluyla Adana'ya gelip yerleşmiştir.²³⁹

Cumhuriyetin ilk on yılında özellikle Doğu Anadolu'dan Adana'ya göçler olmuştur. 1927'de 227.735 olan Adana nüfusu aynı yıl başlayan göçlerle birlikte 1935'te 383.645'e ulaşmıştır.²⁴⁰ Adana nüfusu sürekli olarak artış kaydetmekle birlikte, şehirdeki doğumların bu artıştaki katkısı yüzde ona bile ulaşmamış, nüfusu arttıran başlıca faktör iç ve dış göçler olmuştur. Sınırları Kayseri'ye ve Orta Anadolu kasabalarına kadar uzanan Güney Bölgesi'nin kendi içinde gerçekleşen göçler, Adana'ya yapılan göçlerin iç kaynağını oluşturmuştur. Dış göç kaynaklarını ise; XX. Yüzyılın ilk yıllarından itibaren Hicaz, Suriye, Pakistan ve İran, hatta Afganistan'dan küçük zümreler veya aileler olarak Adana ve civarına gelip yerleşen Türkistanlılar,²⁴¹ Sırbistan'dan, Yunanistan'dan ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler oluşturmuştur.²⁴²

²³⁶ Cem Behar (Haz.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927: Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 2**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2003, s.47,61.

²³⁷ Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.81-83.

²³⁸ Adana'ya yerleşen Yahudi aileler, İzmir, Edirne ve Van'dan gelmişlerdir. Bkz. Rıfat N. Bali, *"Adana Yahudileri"*, **Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı**, (Haz. Erman Artun ve M. Sabri Koz), YKY, İstanbul, 2000, s.345.

²³⁹ Bali, **a.g.m.**, s.345.

²⁴⁰ Seyit Ali Akgül (Der.), **Adana'da Deprem Gerçeği: 27 Haziran 1998-4 Temmuz 1998**, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Adana, 1998, s.23; Seyit Ali Akgül (Haz), **Çağının Tanığı: Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Adana, 1998, 92; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.110.

²⁴¹ I. D. Savaşı sırasında ve savaştan sonra Çukurova'ya yerleşen Türkistanlıların çoğunluğunu bekâr genç erkekler oluşturmuştur. Onların arasından bazıları Suudi Arabistanlı kızlarla evlenerek Çukurova'ya gelmişlerdir. Bekâr olanlar daha sonra Adana'da evlenerek yuva kurmuşlardır. Adana'da evlenenlerin çocukları ve torunları bugün Adana, Ceyhan, Osmaniye, Mersin ve Tarsus'ta yaşamaktadır. Çağatay Koçar, *"Çukurova'ya Yerleşen Türkistanlıların Sosyolojik Durumu"*,

Lozan Barış Konferansı sırasında hazırlanan Nüfus Mübadelesi Anlaşması 30 Ocak 1923²⁴³ tarihinde imzalanmıştır.²⁴⁴ 17 Temmuz 339/1923 tarihli kararname uyarınca mübadele ile gelecek Türklerin iskânı için seçilen sekiz bölgeden biri Adana olmuştur. Kararname sonucunda Adana'ya, Siroz'dan gelecek çoğu çiftçi 40.000 aile yerleştirilmiştir.²⁴⁵ Mübadele ile Türkiye'ye getirilen göçmenlerin iskân işlemlerini yürütmek üzere 13 Ekim 1923'te Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuştur. Mübadele, İmar ve İskân adlı vekâletin kurulmasının ardından yerleşim bölgelerinin seçilmesine başlanmış ve Türkiye'de yerleşim için belirlenen alanlardan onuncusu Adana olmuştur.²⁴⁶ Böylece muhacirlerin iskânına müsait olan yerlerin

Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Adana, 20-24 Kasım 1991, s.406.

²⁴² Z. Fahri Fındıkoğlu, “Adana'nın Teşekkülü”, **Türk Yurdu**, c.10, S.276, 1959, s.29-30; Orhan Kemal, **Kanlı Topraklar**, 9. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2007, s.97-98; Kemal, **Bereketli Topraklar Üzerinde**, s.65.

²⁴³ Nüfus mübadelesine ait anlaşma protokolü üç nüsha halinde düzenlenerek, örneklerden biri Yunanistan Hükümetine, biri TBMM Hükümetine, diğeri de Fransa Cumhuriyeti'ne sunulmuştur. İsmail Soysal ve Cemil Bilsel'in araştırmalarında 30 Ocak 1923'te imzalandığını belirttikleri bu protokolün imza tarihi Aslı Emine Çomu'nun makalesinde 31 Ocak 1923 olarak verilmiştir. Aslı Emine Çomu, “Adana'da Mübadil Yerleşimi”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.5, Eylül 2011, s.53.

²⁴⁴ İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, TTK, Ankara, 2000, s.185-191; M. Cemil Bilsel, **Lozan: İkinci Cilt**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s.666-672; Zorunlu göçün hangi tarihte başlayacağı, kimlerin bu göç kapsamı içine alınacağı ve göçe maruz kalanların transferlerinin nasıl gerçekleşeceği hakkında kuralların belirlendiği bir kılavuz niteliğindedir. Çomu, **a.g.m.**, s.53; Mübadillerin iskan edileceği bölgelerin seçilmesinden önce de nüfus mübadelesi yapıldığı sırada bulaşıcı hastalıkların yurda girişi önlenmek amacıyla Kavak, Sinop ve Yumurtalık'ta hastalıkları ıslah merkezi kurulmasına karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 1983, Sayı: , Yer No: 177.219..3., Tarih: 4.7.1923.

²⁴⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: , Sayı: 2600, Yer No: 7.25..2., Tarih: 17.7.1923; Mihri Belli, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açından Bir Bakış**, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s.89-95; 31 Ocak 1927 tarihinde Dahiliye Vekaleti'nden Başvekalet'e gönderilen Adana ve Havalisinde meskun Rumlarla ilgili yazıya göre bazı Rumların ülkeyi terk etmek istememesi üzerine oluşan durum şu şekildedir: “*Umumi mübadele sıralarında Adana ve havalisinde mütemekkin Türk tebaası Rum Ortodoksları Yunanistan'a sevk etmek üzere Mersin'de tali mübadele komisyonu teşekkül ettiği zaman Yunanistan'a gitmek korkusundan olmayıp ancak taht-ı tasarruf ve temellüklerinde bulunan emlaki kurtarmak ve cenup hudutlarında idame-i mevcudiyet etmek sureti ile teşekkül etmiş, Araplık iddiasında bulunan bir Rum Ortodoks cemaati meydana çıkmıştı. Nüfus defterlerinde Rum Ortodoks dininde olarak mukayyed bulunan ve Arapça konuştukları gibi Türkçe ve birçokları da Rumca konuşan bu cemaatin iddiası cüretle karşılanmış ve komisyondaki Yunan murahhas bu cemaat rüesasına (yedimizde mevcut muahede müevaddını tatbiki mecburdur. Burada Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye'de mütemekkin Türk tebaası Ortodoksların mübadelesi emredilmektedir. Nasıl ki Yunanistan'da milliyet tefrik edilmeksizin bütün Yunan tebaası Müslümanlar mübadeleye tabi tutulmuşlardır. Sizi de Yunanistan'a sevk etmek mecburiyetindeyiz.) demişti....*” **BCA**, Fon Kodu: 30.10.0.0, Dosya No: 94B30, Sayı: , Yer No: Yer No: 109.725.5, Tarih: 22.01.1928; İskân çalışmaları sırasında Adana ve Mersin'de harap olan köylerin tamiri amacıyla doğu bölgelerindeki göçmenlerin iadesi ve meskenlerinin tamiri için ayrılan ödenekten 50.000 lira ayrılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 137-25, Sayı: 2566, Yer No: 7.23..7., Tarih: 28.6.1923.

²⁴⁶ H. Yıldırım Ağanoglu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s.286-287; Çomu, **a.g.m.**, s.53-54; Şenesen, **a.g.e.**, s.29-48; Fügen Ünal Şen, **Bir Avuç Mazi**, 2. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s.39-43; Adana, mübadil yerleşimi

belirlenmesine yönelik hazırlanan cetvelde Midilli, Girit ve diğer adalardan gelecek 30.000'i çiftçi vesaire, 20.000'i ise dağcı ve zeytinci olan toplam 50.000 kişinin Adalar denizi sahili ve Adana havalisine yerleştirilmesine karar verilmiştir.²⁴⁷ 8 Kasım 1923'te ise Mübadele, İmar ve İskân Kanunu kabul edilerek, Mayıs 1924'te²⁴⁸ başlayan göçlere bağlı olarak iskân çalışmalarına başlanmıştır.²⁴⁹ Ayrıca iskân çalışmaları kapsamında yıl sonuna kadar Adana'da “numune köyler” inşa edilmiştir. Bunlardan başka Adana'ya gönderilen çiftçi muhacirler için mahallince “huğ”²⁵⁰ diye tabir edilen meskenlerden 800 adet inşa edilmesine karar verilmiştir.²⁵¹ Gazete

için seçilmiş bölgelerden biri olarak özellikle Mayıs 1924'ten Ağustos 1924'e kadar geçen sürede Mersin limanından ülkeye giriş yapmış mübadillerin yerleşim alanı olmuştur. Çomu, **a.g.m.**, s.54; Mübadele, İmar ve İskân Adana Bölge Müdürlüğü'ne Salim Bey tayin edilerek iskân işlerinin takibi sağlanmaya çalışılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..11.1.0., Dosya: , Sayı: 6/3136, Yer No: 7.24..2., Tarih: 28.8.1924; 1925 yılında da muhacir ve mültecilerin planlı iskân edilmelerine dair yönetmelik kabul edilerek iskân işleri daha düzenli gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 102-60, Sayı: 2173, Yer No: 14.42..5., Tarih: 28.6.1925.

²⁴⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 10240M, Sayı: , Yer No: 123.1873..18.M, Tarih: 8.10.1923.

²⁴⁸ Nüfus Mübadelesi Anlaşması'na göre Türkiye ve Yunanistan'dan zorunlu göç, Mayıs 1924'ten itibaren başlayacaktı. Fakat mübadeleye tabi birçok kişi bu tarihten önce her iki ülke yetkilileri tarafından gönderilmeye başlanmıştı. 1 Mayıs 1924 tarihinden önce, yaklaşık 200 bin Müslüman mübadil ve 50 bin Rum mülteci Karma Komisyon gözetimi altında Yunanistan ve Türkiye'den ayrılmıştı. Çomu, **a.g.m.**, s.53.; 1924 yılında başlayan bu göçlerle gelen çeşitli bölgelerdeki muhacirlerin nakli amacıyla da 25.000 lira tahsis edilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 102-37, Sayı: 884, Yer No: 11.43..20., Tarih: 14.9.1924.

²⁴⁹ Çomu, **a.g.m.**, s.55; **Seyhan: Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.190; İskân çalışmalarıyla Bulgaristan'dan 208 hanede 942 kişi, Romanya'dan 4 hanede 19 kişi, Yunanistan'dan 923 hanede 3.250 kişi, Rusya'dan 60 hanede 196 kişi, Doğu vilayetlerinden 495 hanede 2.234 kişi, cenup hudutları haricinden 138 hanede 559 kişi ve Harikzede 129 hanede 573 nüfus ki toplam 1.957 hanede 7.873 nüfus merkez kazada iskân edilmiştir. İskân edilen bu kişilere 3.024 ev, 506 dükkân, 187.886 dekar tarla, 3631 dekar bağ, 787 dekar bahçe verilmiştir. Dağıtılan dükkânlar eski Adana şehrinin ticaret hayatının merkezi olan Eski Bağdat Pazarı, Kapalı Çarşı, Eski Bedesten, Yeni Pazar, Siptilli Pazarı, Eski Borsa, Pamuk Pazarı, Un Pazarı ve Hasır Pazarı gibi yerlerde toplanmıştır. Ayrıca 15.859 kilo buğday, 153 adet pulluk, 30 baş at, 30 baş öküz, 903 lira merkep bedeli, 174 lira 52 kuruş iâşe bedeli yardımında bulunulmuştur. Bkz Aynı Yer; İskân çalışmaları kapsamında Adana'da mübadeleye tabi göçmenlere mahsus olup, memur ve öğretmenlerin oturduğu terk edilmiş evlerin boşaltılması istenerek, buralara mübadele ile gelen göçmenlerin yerleşmesi sağlanmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 1037, Sayı: , Yer No: 124.883..7., Tarih: 26.4.1924; Sonraki yıllarda Adana'da bu şekilde işgal altında bulunan evlerde oturanlardan, oturdukları yerin gayri menkul bedelinin üç misli kira alınmasına karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: , Sayı: 5193, Yer No: 24.31..16., Tarih: 18.5.1927.

²⁵⁰ Huğlar, binlerce iskâna tabi mübadilin barınma sorununu gidermek için hasır, kamış ve çamurdan yapılan dört odalı basit yapılardır. Çomu, **a.g.m.**, s.55; Göçmenlerin barınma problemini çözmek amacıyla yapılan bu yapılar Hikmet Öksüz'ün makalesinde Hoğ olarak adlandırılırken, Emine Çomu'nun makalesinde Huğ adı ile verilmiştir. Hikmet Öksüz, “İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye'ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)”, **VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (8-12 Kasım 1999) Bildirisi**, İstanbul, s.174-175.

²⁵¹ Öksüz, **a.g.m.**, s.174-175; **Yeni Adana Gazetesi**, “Binlerce Balkan Türkleri Anavatana Akın Halinde Geri Dönüyor”, 16 Kânunusani 1935; Göçmenler öncelikle iskân mıntıklarındaki emval-i metrukelere (terk edilmiş mallar) yerleştirileceklerdi. Ancak, Rumların boşaltmış oldukları evlerin büyük çoğunluğu oturulamayacak halde olduğu için Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nca bir taraftan harap evler tamir edilirken, diğer yandan yeni evlerin yapımına girişildi. Bu çerçevede 1924

haberlerine göre Adana’da bulunan Rum ve Ermeni Emval-i Metrukesi’nden 1.507 evin bir kısmı vilâyat-ı şarkiye göçmenlerine, diğer bir kısmı da nüfus itibarıyla altı bin kişiden oluşan mübadillere verilmiştir. Mübadelenin son bulmakta olduğu 1924 yılında Adana’ya 20.856 kişi yerleştirilmiş ve henüz iskân edilmemiş iki bin kişi olduğu kaydedilmiştir.²⁵² Suriye ve Filistin’den anavatana gelmiş olan Türklerden 59 hane de Adana vilayetine bağlı Hasanbeyli’ye yerleştirilmiştir.²⁵³ İskân çalışmalarına ek olarak göçmenler, 1924 yılında çıkarılan bir talimatname ile nüfusa dâhil edilerek nüfus sicillerine kayıtları yapılmıştır.²⁵⁴ Genç Türkiye Cumhuriyeti’nin nüfusunu arttırma politikası ile örtüşen bu göçmen iskânlarıyla ilgili olarak Atatürk 1 Ocak 1923’te İzmit’te şunları söylemiştir: “...Nüfusumuzu tezyit etmek lazımdır... Eğer Rusya’dan da getirmek mümkün olursa oradan da getireceğiz. Fakat bence Garbi Trakya’dan kâmilten Türkleri nakletmek lazımdır...”²⁵⁵

Mübadillerin iskânı devam ederken konar-göçer toplulukların iskânı problemi ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde kurulan heyetin raporları

yılının sonuna kadar Adana’da numune köyler inşa edilmiş, ayrıca iktisadi evler inşaatına başlanmıştır. Öksüz, **a.g.m.**, s.174-175.

²⁵² Mesut Çapa, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi**, c.2, S.5, 1990, s.54;67; **Yeni Adana Gazetesi**, “İskân İşleri”, 18 Haziran 1929; **Yeni Adana Gazetesi**, “Mübadeletli”, 25 Haziran 1929; Ancak, Yunanistan’dan gelen mübadil ve muhacirlere dağıtılan Ermeni ve Rum emval-i metrukelerinin dağıtımında hangi kıstasların göz önünde bulundurulduğu ile ilgili bir açıklama yapılmamıştır. Çomu, **a.g.m.**, s.55; **Seyhan: Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.190; Ayrıca iskân çalışmaları sırasında Adana’da terk edilen mal ve çiftliklerin sahte vesikalarla kıymetinin çok altında satıldığı ve muhacirlerin açıkta kaldığı ortaya çıkmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 13521, Sayı: , Yer No: 140.1..21., Tarih: 23.9.1924; Ayrıca Adana’da Emval-i Metruke kapsamında yer alan bir bina Pamuk Bosasına; Rumlardan kalma bir sinema ile Osmanlı Oteli ise Türk Ocağına satılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: , Sayı: 398, Yer No: 9.19..16., Tarih:16.3.1924; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 133-31, Sayı 833, Yer No:10.41..10., Tarih: 25.8.1924.

²⁵³ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 8126 Yer No: 81.530..5., Tarih: 29.1.1927; **Yeni Adana Gazetesi**, “İskân İşleri Hakkında iskan Müdüründen Soruyorlar”, 23 Temmuz 1929; Muhacirler 1936 yılında da gelmeye devam etmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet vekilliği göçmenlerin sürekli olarak Trakya’ya yerleştirilmesi nedeniyle bölgenin ihtiyacı karşılayamayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine yeni gelecek 25 bin kadar göçmenin Ankara, Yozgat, Kayseri, Niğde, Konya ve Adana vilayetlerinin çeşitli kazalarında tespit edilen boş topraklara yerleştirilmesine karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 8, Sayı: 61, Yer No: 61.8..9, Tarih: 29.1.1936.

²⁵⁴ Fikret Babuş, **Osmanlı’dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık İstanbul, 2006, s. 128-129; 1938 yılında da Bulgaristan ve Romanya’dan gelecek 20.000 göçmenin, iskân için öncelikle düşünülen bölgelerin göçmen kabul edecek vaziyette olmaması nedeniyle iskân edilecekleri yerlerden biri de Adana olmuştur. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 8156, Sayı: , Yer No: 81.531..16., Tarih: 25.7.1938.

²⁵⁵ Önder Duman, “Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)”, **Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, Bahar 2009, s.474.

doğrultusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 3 Mart 1925 tarihinde aşiretlerin Dahiliye Vekâleti yetkisinde olmak üzere iskân edilmeleri hakkındaki kanunun kabulü Başvekâlete bildirilmiştir. Başvekâlet de konunun bir an önce başlatılması için Dahiliye Vekâletine görev vermiştir. Çıkarılan aşiretlerin iskânı kanunu ile birlikte çalışmalara başlanmış, bu sırada kendiliğinden iskân olmak için başvuran aşiretler de devlet tarafından belirlenen veya kendilerinin tercih ettikleri bölgelere yerleştirilmişlerdir. Birçok iskân ve iskân talebi karşılanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Yörük-Türkmen teşekküllerinin iskân oldukları bölgeler: İçel, Adana-Aydın, Isparta, Kütahya ve Bilecik-Çorum, Tokat, Ordu ve civarı ile Kayseri, Niğde ve Aksaray'dan oluşmuştur.²⁵⁶

Osmanlı Türk-Müslümanları ülkeye akarken, Türkiye bununla başa çıkabilmek için yasal düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. Buna bağlı olarak 31 Mayıs 1926'da 885 Sayılı ilk “İskân Kanunu” kabul edilmiştir. Kanun, kimin göçmen olabileceğini tanımlamış, Türk kültüründen olmayanların kabul edilmeyeceği belirtilmiştir.²⁵⁷

17 Haziran 1927'de Meclis Dâhiliye, Adliye ve bütçe kurulları Türkiye'nin doğusundan batısına nakledilecek vatandaşlar hakkındaki kanun tasarısını inceleyip değiştirerek hükümete sunmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 18 Haziran'dan itibaren her gün toplanmaya karar vermiş, 19 Haziran 1927'de 1097 Sayılı “*Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun*” kabul edilmiştir.²⁵⁸ Bu kanun kapsamında nakil yapılan yerlerden biri Adana

²⁵⁶ BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 96B17, Sayı, Yer No: 112.756..17., Tarih: 3.3.1925; İbrahim Erdal, “Cumhuriyet Döneminde Yörüklerin İskânı Konusu”, **Osmanlı'dan Cumhuriyete Yörükler ve Türkmenler**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2008, s.2; 1931 yılında da kışı Adana vilayetinde yazı Niğde vilayetinde geçiren Tekeli aşiretine mensup 60 aileden oluşan göçebe 885 numaralı İskân kanununun 3. Maddesine dayanarak Niğde'ye yerleştirilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 68, Sayı: 23, Yer No: 23.68..12., Tarih: 4.10.1931.

²⁵⁷ Soner Çağaptay, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma”, **Toplum ve Bilim**, S.93, Yaz 2002, s.225.

²⁵⁸ **TBMM (ZC)**, C.33, İ.77, Birinci Celse, 19 Haziran 1927; 19 Haziran 1927'de TBMM'de kabul edilen 1097 No'lu Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun (624 Sayılı, 4 Temmuz 1927 Tarihli TC. Resmi Gazete); Nuray Ertürk Keskin, **Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009, s.262; Toprağa yönelik politika, 1925 Bütçe Kanunu ile başlamış ve topraksız köylüye biraz hazine arazisi dağıtılmıştır. Ancak asıl başlangıcı 1097 sayılı kanun oluşturmıştır. Bu kanunla batı illerine gönderilecek kişilerin

olmuştur. 1929 yılında ise iskân işlerinin daha çabuk ve düzenli şekilde sağlanması amacıyla hazırlanan talimatnamenin nasıl uygulanacağına dair kararname yayınlanmıştır.²⁵⁹ 1923'ten itibaren gerçekleşen göçler sonucunda Adana nüfusu 1927'de 73.000'e çıkmıştır. Bu nüfus artışında Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi gereğince Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rumlarla Yunanistan'da yaşayan Müslüman Türklerin karşılıklı yer değiştirmeleri yanında Türkiye'nin doğusundan batısına yapılan göçler ve çalışma amaçlı göçlerin de etkili olduğu söylenebilir.

1927 yılı nüfus sayımına²⁶⁰ göre Adana'da, 111.377 kadın, 116.341 erkek olmak üzere 227.718 kişi yaşadığı tespit edilmiştir.²⁶¹ Sayımda erkek nüfusun kadın nüfusa göre daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Bu fazlalık, yoğun işgücüne ihtiyaç duyulan Adana'da, tarım alanında çalışmak üzere yapılan göçlerden kaynaklı bir durum olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu sonuca bakarak yoğun göç alan illerin başında gelen Adana'ya göç eden erkeklerin genellikle ailelerini getirmedikleri sonucu da çıkarılabilir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgeleri arasında yer alan 1933 tarihli Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü'nün on yıllık çalışma raporuna göre, mübadele ile Adana'ya

arazilerinin Hazineye devredilmesi, değer tespitlerinin yapılması ve bunların topraksız köylüye dağıtılması düzenlenmiştir. Keskin, **a.g.e.**, s.262.

²⁵⁹ 7736 No'lu *İskân İşlerinin Daha Çabuk ve Muntazam Bir Halde Görülmesinin Temini İçin Tanzim Olunan Merbut Talimatnamenin Tatbiki Hakkında Kararname* (1155 Sayı, 31.3.1929 Tarihli T.C. Resmi Gazete); Kanunun kabulünden önceki bir tarihte de doğudan batıya nakledilen göçmenlerin akraba olanlarının bir arada ikametlerine izin verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: , Sayı: 3484, Yer No: 18.27..3., Tarih: 25.4.1926.

²⁶⁰ İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I**, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.2-17; 1927 nüfus sayımı sonrası Adana nüfusu yavaş yavaş artmaya devam etmiştir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 81/V-4, Fihrist No: 1-97, Tarih: 29.1.1933.

1927 sonrası tutulan kayıtlara göre Adana'da 8.794 hane, 2.702 dükkan ve mağaza, 67 fırın, 4 tiyatro ve sinema, 42 imalathane, 9 hastane, 27 mektep, 20 mesdud medrese, 60 garaj ve ahır, 28 fabrika ve tamirhane, 14 han, 14 dink, 4 hamam, 11 cami, 1 kilise, 24 mescit ve mesdud tekke, 1 kırıhane, 3 matbaa, 1.017 kıtada 11.447 dönüm bağ olduğu kaydedilmiştir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 81/V-4, Fihrist No: 1-98, Tarih: 29.1.1933; Özel şahıslara ait ikamet edilen ve edilmeyen binalar toplamı 49.964 olup, bunun 42.146'sı ikamete mahsus evler, 1341 ikamete mahsus olmayıp meskûn olan evler, 6477'si ise ikamete mahsus olmayan diğer binalardan oluşmaktadır. Ayrıca her 100 eve düşen nüfus miktarı 540 kişidir. İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül III**, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.73.

²⁶¹ İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I**, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929, s.2-17.

gelen ailelerin geldikleri bölgeler ve bu ailelere yapılan yardımlar şu şekilde dağılım göstermiştir. Buna göre, 385 aile ve haneden oluşan Harikzedelerden 1.150 kişi gelmiştir. Serez livası ahalisinden gelen 20.000'i tütüncü, 15.000'i çiftçi ve bağcı, 5.000'i zeytinci olmak üzere toplam 40.000 kişi Adana ve havalisine yerleştirilmiştir. 1.640 aile ve hanede 5.862 kişiden oluşan nüfusa 1.640 hane, 344 dükkan, 41 arsa, 45.187 tarla, 2870 bağ, 84 bahçe verilmiştir. Vilayet dahilinde mübadeleye tabi Rum miktarı ise 2.414 erkek ve 2.445 kadın olmak üzere 5.859 kişiden oluşmuştur. Adana'daki muhacir ve mültecilere verilen mallar da 1.938 aile ve 1.037 hanede 7.751 kişiden oluşan nüfusa 162 dükkan, 54 arsa 190.582 tarla, 2.936 bağ ve 911 bahçe dağıtılmıştır. Mübadele ile gelen nüfus dışında Tahtacı aşiretinden 589 kişi ve Aydınlı aşiretinden 9.540 kişi olmak üzere 10.129 kişi Adana'da iskân edilmiştir.²⁶² Çukurova'yı ele alan romanlarda incelendiği şekliyle mübadillerin iskân edilecekleri bölgelerin seçiminde yaşadıkları yerin iklim vb. doğal koşulları ile sürdürülen ekonomik faaliyetler bakımından benzerliği etkili olmuştur. Bununla birlikte iskân edilen mübadillerin zaman zaman bölge koşullarına uyum sağlayamayarak yer değiştirdikleri de olmuştur.

Yörük-Türkmen aşiretlerinin yaşadığı bölgelerden biri olan Adana ve havalisindeki iskânlar 1934 yılında da sürdürülmüştür. Hükümet, bu dönemde uygulanan iskânlar konusunda ısrarlı davranmıştır. Bu ısrarın sonucu olan 1934 yılı Mayıs ayında yapılan iskân faaliyetlerine göre; Ceyhan'ın Kömürdülü civarında kışlayan 179 hanede 988 nüfusa sahip Tekeli ve Harzun aşiretleri Kömürderesi, Uzunpınarı ve Kumtepe mevkilerine iskân edilmişlerdir. Yine aynı gerekçelerle Kadirli kazasına bağlı Tozlu köyü civarında kışlamakta olan Karatekeli aşiretine mensup 62 hanede 280 kişi yine bu köyde iskân edilmiş ve bunlara köy civarında bulunan 2.750 dönüm arazi tahsis edilmiştir.²⁶³

²⁶² **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 10422, Sayı, Yer No: 124.885..4., Tarih: 12.8.1933.

²⁶³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 95-60, Sayı: 7412, Yer No: 45.37..1., Tarih: 26.5.1934; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 95-61, Sayı: 7432, Yer No: 45.37..3., Tarih: 26.5.1934; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 36, Sayı: 45, Yer No: 45.36..20., Tarih: 26.5.1934; Erdal, **a.g.m.**, s.4-5; Ayrıca 79 nüfuslu Tekeli Türk aşiretinin Ceyhan ilçesinin Deveciüşağı köyü civarındaki boş araziye yerleştirilmelerine karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya:, Sayı: 6262, Yer No: 45.31..6., Tarih: 12.5.1934.

1935 yılı sayımında ise Adana nüfusu 383.645 kişi olarak kaydedilmiştir.²⁶⁴ Vilayet merkezi olan Adana şehrinin nüfusu 76.473 kişiden oluşmuştur. Bu nüfusun içinde 259 ecnebi tebaalı kimse olup bunların 124'ü İran ve diğerleri de Alman, Fransız, İngiliz ve saire şeklinde dağılım göstermiştir. Merkezle birlikte vilayette on kaza on sekiz nahiye, 1051 köy mevcut olup 714 de muhtarlık olduğu belirlenmiştir. Şehrin nahiyeleriyle birlikte nüfusu 130.401'dir. Merkez nahiyesinde 80, Karataş nahiyesinde 33, Misis'te 13, Tuzla'da ise 15 köy bulunduğu tespit edilmiştir.²⁶⁵

Yapılan göçler sonucunda birbirinden farklı yaşam anlayışına sahip insanlar Adana'da bir araya gelmiş ve çok kültürlü bir yapı oluşturmuştur. Bu çok kültürlü yapının toplumsal yaşama yansıması ise Hacı Ömer'in hayatının kaleme alındığı kitapta *“Adanahılar tarihin çok eski zamanlarından beri dinler, ırklar, soylar karışımı bir yaşayışı benimsediklerinden, sadece önem verdikleri değer yargılarıyla insanları tartarlar, Hristiyan'muş Müslüman'muş ayrımı yapmazlardı”* şeklinde belirtilen satırlarla ifadesini bulmuştur.²⁶⁶

1935'ten itibaren nüfus artışı, genel nüfus artışının üstünde olmuştur. Kentle ilgili artışta kırsal kesimden il merkezine göç büyük rol oynamıştır. Bu durum Adana'nın sosyo-ekonomik yapısındaki değişimden kaynaklanmıştır.²⁶⁷ Adana'daki nüfus artışına bağlı olarak oluşan kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunların odak noktasını ise *“belediyeler”*²⁶⁸ oluşturmuştur. Buna bağlı olarak Adana kent yaşamını

²⁶⁴ **Genel Nüfus Sayımı: 20 İlk Teşrin 1935, Seyhan Vilayeti Kati ve Mufassal Neticeleri**, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1937, s.22-26; **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, Tan Matbaası, İstanbul, 1938, s.51-52; Merkezle birlikte vilayette on kaza on sekiz nahiye (1051) köy mevcut olup (714) muhtarlık vardır. Şehrin nahiyeleriyle birlikte nüfusu (130.401)'dir. Merkez nahiyesinde (80), Karataş nahiyesinde (33), Misis'te (13), Tuzla'da (15) köy bulunmaktadır.; Bu nüfusun içinde 259 yabancı olup bunların 124'ü İran ve diğerleri de Alman, Fransız, İngiliz vs. oluşmuştur. İl genel nüfusunun 184.120'si kadın 199.525'i erkeklerden oluşmuştur. Genel nüfus içinde 7.324 kişi sakattır. Bunun 2.532'si kadındır ve ortalama olarak senede 1.500 kişi ölmektedir. **Aynı Yer**; 1935-1960 Adana nüfusunun değişimi için **Bkz. Tablo-8**.

²⁶⁵ **Genel Nüfus Sayımı: 20 İlk Teşrin 1935, Seyhan Vilayeti Kati ve Mufassal Neticeleri**, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1937, s.22-26.

²⁶⁶ Sadun Tanju, **Hacı Ömer**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1983, s.31.

²⁶⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.17.

²⁶⁸ Medeni insanların toplandığı, yaşadığı yerlerde medeni hayat şartlarının yerine getirilmesi için çok önemli esaslara ve mevzuata dayanılarak belediyeler kurulmuştur. Oralar halkının ruhundan, vicdanından ve oyundan doğmuş olan bu hayati oluşumlar sırf onun menfaati ve hayatı üzerine mesai harcamıştır. A. Remzi Yüreğir, *“Şehir Hizmetleri”*, **Yeni Adana Gazetesi**, 4 Teşrinievvel 1939.

düzenleyecek bir kent planı yapılması ihtiyacı hissedilmiş ve kadastro çalışmalarına başlanmıştır. İmar planının amacı, ilerlemeye açık bir sanayi hareketine sahip Adana’da, bu ilerleme hareket ve kabiliyetini şehircilik açısından disiplinli bir yola sevk etmek ve bu suretle açık ve pürüzsüz bir kuruluş elde etmek olmuştur. Böylece düzensiz bir ilerlemenin neden olacağı durumlara, şehrin mali gücünün azalmasına, sonuç itibarıyla da iktisadi zorluklarla karşılaşmasına engel olunmak istenmiştir.²⁶⁹ Adana Belediyesi bu amaçlar doğrultusunda 1932 yılında plan hazırlaması için başkent Ankara’nın imar planını hazırlamış olan Hermann Jansen²⁷⁰ ile anlaşmıştır. Adana nüfus artışı göz önünde bulundurularak Jansen tarafından hazırlanacak planın 105.000 kişilik nüfusa hizmet edecek şekilde yapılması istenmiştir.²⁷¹ Adana bu planla birlikte kuzeye doğru gelişmeye başlamıştır. Bu kararda, Adana’nın değerli bir tarım alanı olması ve önemli pamuk tarlalarının güneyde yer alması; güneyden denizle kısıtlanmışlığı ve bataklıkların bulunması, güney kısımların daha yumuşak alüvyal arazilerle kaplı olmasına bağlı olarak deprem riskine daha açık olması, kuzeydeki yüksek kesimlerin yerleşim alanı olarak seçilmesinde etkili olmuş olabilir.

Bu dönemde Adana’da Tepebağ, Kayalıbağ, Sarıyakup, Beşocak, Alidede, Ulucami, Karasoku mahallelerinin oluşturduğu geleneksel merkezin çevresinde 19. yüzyılın sonlarında oluşan Türkocağı, Mestanzade, Sucuzade, Kocavezir, Kuruköprü, Çınarlı, Hanedan, Hurmalı, İstiklal ve Döşeme mahalleleri gibi yerler başlıca konut alanları olarak varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte geleneksel merkez ve çevresindeki konut alanlarından farklı olarak, Kurtuluş (Yüzevler),

²⁶⁹ Hermann Yansen, **Adana Şehrinin Umumi İmar Planına Ait İzahat Raporu**, Berlin, 22.9.1937, s.5; **Yeni Adana Gazetesi**, “Belediye”, 23 Ağustos 1931; **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Belediyesi”, 11 Eylül 1931.

²⁷⁰ Hermann Jansen (1869-1945), Aachen Teknik Üniversitesi’nde eğitim görmüş ve 1898-1945 yılları arasında Berlin’de meslek hayatını devam ettirmiş Alman mimar ve şehir plancısıdır. Jansen, Adana’yı sanayisi ve ticari aktiviteleriyle, verimli tarım alanlarıyla çevrili olmasıyla, sıcak ama sağlıklı iklimiyle ideal bir Türk kenti olarak tanımlamıştır. Hermann Yansen, **Adana Şehrinin Umumi İmar Planına Ait İzahat Raporu**, Berlin, 22.9.1937.

²⁷¹ Duygu Saban Ökesli, “Jansen’in Adana Planları”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010, s.48; Murat Güvenç’in “şehirler genel olarak güneye doğru gelişirler” tespitinin aksine, Adana bu planla birlikte kuzeye doğru gelişmeye başlamıştır. Bu kararda, Adana’nın değerli bir tarım alanı olması ve önemli pamuk tarlalarının güneyde yer alması; güneyden denizle kısıtlanmışlığı ve bataklıkların bulunması, güney kısımların daha yumuşak alüvyal arazilerle kaplı olmasına bağlı olarak deprem riskine daha açık olması, kuzeydeki yüksek kesimlerin yerleşim alanı olarak seçilmesinde etkili olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Ökesli, **a.g.m.**, s.48; Jansen’in hazırladığı plan için **Bkz. EK- 6.**

Cemalpaşa ve Reşatbey mahalleleri gibi yeni imar düzeninin uygulandığı alanlar, dönemin uluslar arası mimarlık anlayışı çerçevesinde, yerel koşullar altında biçimlenmiş şekilde görülmeye başlanmıştır.²⁷² Ayrıca bu dönemde önemli mimari yapılar inşa edilmiştir. Bu inşaat işlerinin düzenlenmesi amacıyla da daha 1924 yılında merkezi Adana olmak üzere Türk İnşaat ve İltizam-ı Fenniye ve Sinaîye Anonim şirketine ait tüzük değiştirilerek onaylanmıştır.²⁷³ 22 Nisan 1925'te "Kadastro Kanunu" çıkarılmıştır.²⁷⁴ Adana'daki kadastro işlerine de 1936 yılında başlanmıştır. Öncelikle Cemalpaşa, Kurtuluş, Reşat Bey, Çınarlı mahallelerinin kadastro su gerçekleştirilmiş daha sonra da Kayalıbağ, Tepebağ, Ulucami, Karasoku, Alidede, Sarı Yakup, Türkocağı mahalleleri bitirilmiştir.²⁷⁵ 1938 yılında da kadastro faaliyeti devam etmiş ve bu çalışmalar sonucunda yakında iki mahallenin daha tapuya devredileceği ilan edilmiştir.²⁷⁶ Kadastro işlemleri sırasında şehir içi ulaşımın geliştirilmesine yönelik bazı adımlar da atılmıştır.²⁷⁷

2. Sosyal Yaşam

Şeyh Sait İsyanı nedeniyle yürürlüğe konulan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun sağladığı ortamdan yararlanılarak 25 Kasım 1925'te 671 Sayılı "Şapka İktisâsı

²⁷² Onur Erman vd., "Adana'da, 1930'lardan Günümüze, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Değişimler Bağlamında Konut Mimarisinin Gelişimi", **Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi**, c.22, S.2, Aralık 2007, s.238-239; Adana ve Türkiye'de 1935-1960 kentleşme oranları için Bkz. **Tablo-9**; Beş Ocak Meydanının 1925,1930 ve 1953 yıllarındaki görünümü için **Bkz. EK-7**.

²⁷³ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.154; 186; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 180-32, Sayı: 417, Yer No: 9.20..15, Tarih: 3.4.1924.

²⁷⁴ **658 No'lu Kadastro Kanunu** (99 Sayı, 2.5.1925 Tarihli T.C.Resmi Gazete)

²⁷⁵ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.191.

²⁷⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Şehrimizde Kadastro Faaliyeti", 27 Haziran 1938.

²⁷⁷ **İzahname 1936**, s.2; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.47; 1938 yılına gelindiğinde Adana'da 309 resmi bina, 3743 dükkân ve ticarethane, 12569 ev (1132 huğ, 1888 baraka, 36 vagon ev, 38 çadır), 26 mahalle, 277 sokak, 1215 arsa, 675 bağ bulunmaktadır. Halkın ihtiyaçlarına yönelik mekânların dağılımı ise şöyledir: 4 hamam, 27 lokanta ve aşçı, 5 fotoğrafçı, 38 fırıncı ve çörekçi, 10 otel, 27 han, 8 eczane, biri yazlık olmak üzere 4 sinema biri yazlık olmak üzere 3 bar, 1 gazino, 33 kahvehane ve 40 çaycı bulunmaktadır. **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.47; Bu bağlamda yapılan işler şu şekildedir: Hükümet konağından başlayıp Saat kulesi, Yağ camii meydanı, belediye caddesi ve yeni otel önüne kadar uzayan cadde kaldırım taşları ile döşenmiştir. Abidinpaşa ve yeni otelden borsa önüne ve yine yeni otelden asfalt Dörtöyl ağzına kadar uzayan caddelerin her iki taraflı beton plaklı yaya kaldırımları tamamlanmıştır. Ayrıca yeni otelden yeni istasyona kadar uzayan geniş ana cadde ile belediye önünden Hilal-ı Ahmer'e kadar olan kısım da asfalt ile döşenmiştir. Bulardan başka şehrin ikinci derecedeki cadde ve sokaklarının kaldırım tamirâtı devam etmiş ve şehrin çok işlek bir iş merkezi olmasına rağmen cadde ve sokaklarının düzeni ve temizliği beğenilecek bir hale getirilmiştir. **Aynı Yer**.

Hakkında Kanun”²⁷⁸ kabul edilmiştir. Kanunun kabul edilmesinden önce basında kanunu destekler nitelikte yazılar çıkmıştır. Bu yazılardan biri 1925 yılı yazında Adana’da bir doktorun, halka güneş çarpmalarından korunmak için şapka giymelerini öğütlediği demeci olmuştur.²⁷⁹ Atatürk, Ağustos 1925’te şapka devrimi için gittiği Kastamonu’da yaptığı konuşmada kadın kıyafeti hakkındaki düşüncelerini de açıklamıştır. O, Türk kadınına yüzünü gözünü kapatan kıyafetleri yakıştıramadığını ifade etmiştir. (...) Atatürk bir başka konuşmasında da kadın meselesinde cesur olunması gerektiğini vurgulamıştır.²⁸⁰

Şapka ve kılık kıyafet devrimi gerçekleştirilirken uygulamaya konulan kanunlar kadın değil erkek giyimini düzenlemeye yönelik olmuştur. Atatürk de kadınlar için asıl mücadele alanının okuyup aydınlanma olduğunu, ancak bundan sonra giyimlerinin kendiliğinden medenileşeceğini belirtmiştir. Ancak çağdaşlaşma yanlıları, şapka devriminin ardından kadın kıyafeti konusunda da bir kanun çıkarılması beklentisi içine girmiştir. Basının büyük bir kısmı da bu konuda Hükümeti teşvik edici yayınlar yapmıştır. Bununla birlikte Hükümet bu yönde bir karar almamış, 1935 yılında CHP’nin bir kurultayında çarşafın yasaklanması amacıyla bir teklif yapılmışsa da herhangi bir girişimde bulunulmamıştır. Ancak birçok il ve ilçede yerel yönetimler kadınların çarşaf ve peçe yerine çağdaş kıyafetler giymesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapmışlardır.²⁸¹ Kılık kıyafetlerin modern hale getirilmesi bağlamında kadın kıyafetlerine yönelik önlem alınan yerel yönetimlerden biri Adana olmuştur. Buna bağlı olarak 1935 yılından itibaren Adana’da şalvar ve karadon giyilmesi yasaklanmıştır. Bu yeni uygulamanın ilk haberi de Yeni Adana gazetesinin 4 Aralık 1934 tarihinde yayınlanan sayısında *"Bu aybaşından itibaren Adana'da, Karadon giyilmeyecek"* manşeti ile kamuoyuna duyurulmuştur. Vilayet Umumi Meclisi ve Vilayet İdare Heyeti’nin aldığı karar doğrultusunda 1935 yılı Ocak ayından itibaren, Adana şehri ile merkez kazasına bağlı köyler halkının,

²⁷⁸ 25.11.1925 Tarihinde TBMM’de Kabul Edilen 671 No’lu Şapka İktisası Hakkında Kanun (28.11.1925 Tarih, 230 Sayılı T.C. Resmi Gazete)

²⁷⁹ Cumhuriyet, 1 Temmuz 1925; Selami Kılıç, *"Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet Kanunu"*, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.IV, s.16, 1995, s.547.

²⁸⁰ Sadık Sarısan, *"Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi"*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, c.VI, s.21, 1998, s.100-101.

²⁸¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara, 2004, s.270.

karadon giymeleri yasaklanmıştır. Yasağa rağmen pantolon yerine karadon giymeye devam edenlere İdare Heyeti'nin belirlediği 5 liradan 25 liraya kadar olan para cezasının uygulanacağı belirtilmiştir.²⁸²

Kılık kıyafet konusunda yapılan düzenlemelerle geleneksel Adana kıyafetleri yerini kısmen çağdaş kıyafetlere bırakmıştır. Bununla birlikte pantolon ve ceket giyme, ancak bir kısım memurlara mahsus olmuştur. Çünkü şalvarlı ve hatta entarili memur ve müdürler göze çarpacak derecede çok görülmüştür. Daha çok evlerinde oturan ve nihayet ara sıra misafirliğe gitmek için sokağa çıkan kadınlar ise en sıkı bir şekilde çarşafa bürünmüş ve peçe kullanmışlardır.²⁸³

Dağlık kesimde oturan Türkmen kadınların giydiği üç etek, zıbın, yelek, cepken, sırmalı fes; erkeklerin giydiği beyaz zıbın, üzeri sırmalı mavi cepken, uzun ağzı kırmalı sarı ibrişimler işlemeli don, keçe külah veya festen oluşmuştur. Yine de ilçeden ilçeye ve kişinin maddi durumuna göre değişen giyim kuşam şekilleri de görülmüştür. Türkmen erkek giysileri ise üç etek beyaz zıbın ile üzeri sırmalı siyah kordonlu mavi ya da mor cepkenden oluşmuştur. Bunun altına uzun gömlek giyilmiş, uzun ağzı kırmalı, sarı ibrişimle işlemeli don kullanılmıştır.²⁸⁴ Maddi duruma göre değişim göstermekle birlikte Orhan Kemal'in "*Kanlı Topraklar*" adlı romanındaki çırçır kâtibi Nuri efendinin zenginlik hayaline paralel olarak giymeyi düşündüğü kıyafetlere yönelik betimlemeler o günün kıyafet tercihini de ortaya çıkarmaktadır. "*Zengin olacaktı! Fabrikasında aylıkla çalıştığı ağası gibi, fabrikatör olmaktan çok, Çukurova'nın cep ağızları sırma işlemeli, lacivert şalvarları içinde salınan salına çarşı pazardan geçerlerken fakir fukaranın ayağa kalktığı hükümette, borsada, belediyede saygı gören, attıkları attık, tuttukları tuttuk, gülüverince ağız dolusu altın dişleri parlayan Temür, Savatlı Halil, Göğceli Emin, Çakşırılı Hasan vb. ağalar gibi olmak istiyordu.*"²⁸⁵ Bu bağlamda uygulamaya konulan kanun ve düzenlemeler ilk aşamada memurların bir bölümü

²⁸² **Yeni Adana Gazetesi**, "Bu Ay Başından İtibaren Adana'da, Kadron Giyilmeyecek", 4 İlk Kanun 1934; İlgili gazete haberi için **Bkz. EK-8**.

²⁸³ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.98; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.151-152, **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.27.

²⁸⁴ **Adana Güçbirliği Vakfı**, a.g.e., s.98; **Yurt Ansiklopedisi**, c.1, s.151-152, **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.27.

²⁸⁵ Orhan Kemal, a.g.e., s.9.

üzerinde etkili olmuştur. Halkın gündelik yaşamında kullandığı, bölgenin dağlık-ovalık kesimlerinde farklı özellikler taşıyan aynı zamanda sosyal farklılıkların da bir göstergesi olan kıyafetler ise zaman içerisinde değişime uğramıştır.

Türk kadını, Cumhuriyetten sonra seçme-seçilme hakkı, eş seçme, meslek ve mesken seçme alanlarında olduğu gibi, aile içi kararlarda da önemli bir yere kavuşarak oldukça mesafe kat etmiştir. Kadının aile içindeki ve toplumdaki artan etkinliği, hiçbir zaman erkeğin aile içindeki rolünü azaltan bir etkiye sahip olmamıştır.²⁸⁶ Cumhuriyetle birlikte kadın-erkek eşitliğini sağlama yolunda Türk kadınına birçok hak tanınmış olsa da gündelik hayata hemen yansımadağı görülmüştür. Bunun sonucu olarak kadını geri plana iten bakış açısı devam etmiştir.²⁸⁷ Bununla birlikte eşitliğin kendini gösterdiği tek alan belki de iş hayatındaki fabrikalar olmuştur. Bu dönemde tarım ve tarıma bağılı olarak gelişen sanayi faaliyetlerinde eksik olan işgücüne bağılı olarak kadın işgücüne ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Bunun sonucunda da kadının işgücü olarak fabrikalarda çalışmaya başladığı söylenebilir.²⁸⁸

Adana, kadın kıyafetlerinin çağdaşlaştırılması gibi pek çok yeniliği erken bir dönemde kabullenmiş ve uygulamaya çalışmıştır. Çok kültürlü ve farklı düşüncelerin ifade edilebildiği bir ortama sahip olması yeniliklere açık olmasını sağlamıştır. Sosyal yaşamdaki bu açıklık ya da zenginlik siyasi yaşamı da etkilemiş ve bazı oluşumların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu sayede 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile oluşan olumlu havadan yararlanan Abdülkadir

²⁸⁶ Aksu, **a.g.m.**, s.178; Türk ailesinin tipik bir özelliği olarak kadının yeri ve rolü erkeğe göre matematik bir eşitlik şeklinde gelişmemiş, kadının artan fonksiyonları aile reisini ve baba soyunu yıkarak ve onun aleyhine bir gelişme göstermemiştir. Aksu, **ag.m.**, s.178.

²⁸⁷ Kadını geri plana iten bakış açısı, Orhan Kemal'in "*Kanlı Topraklar*" adlı romanındaki karakterlerden çırpır kâtibi Topal Nuri'nin sinirlenip eşine söylediği şu sözlerle açığa çıkmaktadır: "*Kadınlar erkeklerinin girdili çıktılı işlerine karışmamalıydılar. Kadınlar bol bol namaz kılacak, oruç tutacak, tahta silip çamaşır yıkayacak, çocuk doğurup, doğan çocukların büyümesiyle meşgul olacaklardı. Buydu kadının vazifesi. Onun için, karısının, "Yahu nedir? Kafanı karıştıran ne?" sorusunu, "Elinin hamuruyla erkek işine karışma demiyor muyum ben sana?" diye tersleyivermişti.*" Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.27.

²⁸⁸ Kadın işgücünün varlığı Orhan Kemal'in "*Kanlı Topraklar*" adlı romanında "*Her makinenin üstünde bir işçi otururdu. Bunlar dokuz on yaşlarında kız, oğlan çocukları, genç kızlar, taze kadınlar ya da kırış kırış yağlı kadınlardı ki, ağızlarının üstüne kadar büründükleri örtüleriyle tozlu birer paçavra yığınına benzerlerdi*" şeklinde ifade edilmiştir. Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.21.

Kemali²⁸⁹ Bey tarafından merkez Adana olmak üzere Ahali Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.²⁹⁰ Ahali Cumhuriyet Fırkası'nın hazırladığı nizamnameye göre, 18 yaşını bitiren ve namusa karşı bir suçtan mahrumiyeti ve fena bir şöhreti olmayan herkes partiye girebilmiştir. Partinin programında adem-i merkeziyet fikri öngörülmüş, ordunun kendi erzakını kendisinin temin etmesi istenmiş, demiryolları dahil bütün inşaatın durdurulması savunulmuş, israfın önlenmesi, elli sene müddetle telif eserlerin yasaklanıp hep tercüme yapılması ve ilkokulların yatılı olması vurgulanmıştır.²⁹¹

Türkiye Cumhuriyeti'nde soyadı kullanılmadığından aynı isme sahip pek çok kişinin olması resmî yazışmalarda anlaşmazlıklara neden olarak karışıklık yaratmıştır. Bu yüzden 21 Haziran 1934'te TBMM'de "*Her Türk öz adından başka soyadını taşımaya mecburdur*" tarzında bir ifade ile soyadı kanunu kabul edilmiştir.²⁹² 26.11.1934'te tamamlayıcı nitelikteki lâkap ve unvanlar ile savaş madalyaları dışındaki madalya ve nişanların kaldırılması, müşir yerine mareşal, paşa

²⁸⁹ Abdülkadir Kemali (Öğütçü) (1888-1949), TBMM I. dönem Kastamonu milletvekili, İstiklâl Mahkemesi Başkanı, II. Grup üyesidir. Cumhuriyetin başlarında Toksöz gazetesini çıkarmış; Şark ve Ankara İstiklâl Mahkemeleri'nde yargılanmış, beraat etmiştir. 1930'da kurduğu Ahali Cumhuriyet Fırkası Bakanlar Kurulu'na kapatılmış, kendisi de yurtdışına kaçmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye dönmüş, avukatlık yapmış ve bir ara Bergama Ağır Ceza Mahkemesi Reisliğinde bulunmuştur. Mete Tunçay, **Eleştirel Tarih Yazıları**, (Yay. Haz. H. Bahadır Türk ve H. Emrah Beriş), Liberte Yayınları, İstanbul, 2005, s.140.

²⁹⁰ Hatice Turhan ve Duygu Ak Başoğlu, "*Orhan Kemal'in Avare Yıllar Romanı Üzerine Bir İnceleme*", **Ana Dili Eğitimi Dergisi**, C.1, S.4, 2013, s.39; Safiye Ate Durç, "*Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti*", **Mukaddime**, S.1, 2010, s.71; 26 Eylül 1930'da Abdülkadir Kemali Bey başkanlığında kurulan partinin diğer kurucuları ise; Ali Vehbi, Bekir Sıtkı, Mustafa Ziya, Çiftçi Hasan, Hasbi ve İhtiyat Zabiti Ali Beyden oluşmuştur. Daha önce İstanbul ve Adana'da çıkarılan Toksöz gazetesinin sahibi olan Abdülkadir Kemali Bey, kapanan bu gazeteyi yeniden çıkarmak istemiş, fakat hükümetten izin alamayınca "*Ahali*" gazetesini partinin yayın organı olarak kullanmıştır. Birgül Ayman Güler (Ed.), **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması, Kayaum, Ankara, 2007, s.108-126, 201.

²⁹¹ Cengiz Şavklı, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011, s.148-149.

²⁹² 21.06.1934 Tarihinde TBMM'de Kabul Edilen 2525 No'lu Soyadı Kanunu (02.07.1934 Tarih, 2741 Sayılı T.C. Resmi Gazete); Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, 1974, s. 131-132; **Akgünler**, "*Soyadı Yasası*", 5 Sonkanun 1935; Hacı Ömer Efendi, Kayseri'den Adana'ya geldiğinde hamallık, işçi simsarlığı, Kayserili hemşerilerinin desteği ile pamuk alım satımından para kazanmış ve zengin bir tüccar olmuştur. 15 Mart 1923'te Atatürk'ün Adana'yı ziyaretinde söylediği "*Kılıç tutan eller yorulur, bizim için saban tutan eller daha önemlidir.*" sözleri hatırlayan Hacı Ömer, 1934 yılında Türkiye'de Soyadı Kanunu uygulamaya konduğunda Atatürk'ün bu sözlerini hatırlayarak "*Sabancı*" soyadını almıştır. Tanju, **a.g.e.**, s.40-43.

yerine general ve amiral deyimlerinin kullanılması kabul edilmiştir.²⁹³ Soyadı alımı ile ilgili gelişmeler Adana basınına da yansımış, soyadının neye göre seçileceği, nerede kullanılacağı ve almayanların acele etmesi yönünde haberler yer almıştır. Ayrıca hangi ailenin hangi soyadını aldığı her gün listeler halinde gazetelerde yer almıştır.²⁹⁴ Orhan Kemal'in "*Bereketli Topraklar Üzerinde*" adlı romanında işe alınan ırgata soyadını soran fabrika kâtibinin köy yerinde adet olmadığından soyadım yok cevabını alması üzerine "*Yirminci yüzyılda yaşıyorsun, kendine gel. Kanun demek yasa demek. Yasa senin köyünü, âdetini madetini tanımz. Vız gelir kanuna. Kanunen her vatandaş bir soyadı almak zorundadır, anladın mı?*" demiştir.²⁹⁵ Bu sözlerle gazete haberlerine de yansıyan Soyadı Kanununun diğer kanunlarda olduğu gibi herkesi kapsadığı ve uyulmasının zorunlu olduğu ifade edilmiştir. Aynı zamanda iş alımları, tapu-kadastro işlemleri, nüfus kütükleri vb. resmi işlemlerde soyadına göre kayıt tutulacağı belirtilmiştir. İncelenen romanlar ve gazetelerden edinilen bilgiler doğrultusunda köylerde ve diğer yerlerde kullanılan aile lakaplarının soyadı olarak alındığı sonucuna varılmıştır.

Adana Ticaret Rehberi'nde aktarıldığı şekliyle Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana'da çekirdekten yetişme bir belediyeci bulunamamıştır. Buna bağlı olarak Adana belediyesi şehri muhtaç olduğu şeylere kavuşturmak için oldukça uğraşmıştır. İlk iş olarak belediyeyi epeyce emlak sahibi yapmış böylece sürekli gelir kaynakları bulmuştur. Sonra, şehrin imarı için gerekli girişimlerde bulunmuşlardır. Bu sayede Adana elektrikle aydınlatılmış, her evin bundan faydalanabilmesi için ayrıca uğraşılmıştır. Bu amaçla 1924 yılında Adana şehrinin elektrikle aydınlatılması imtiyazına sahip olan Osman Vehbi ile bir sözleşme yapılmıştır.²⁹⁶ Sonrasında Türkalg adlı T.A.Ş. tarafından idare edilen elektrik üretimi, 1575-3150 beygir kuvvetinde mazotla çalışan iki dizel motorla işletilmiştir. Ancak bunun yeterli

²⁹³ Goloğlu, a.g.e., s. 136; Andrew Mango, *Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu*, 7. Basım, (Türkçesi: Füsun Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009, s.571-572.

²⁹⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Soyadı Kanunu*", 26 Temmuz 1934; **Yeni Adana Gazetesi**, "*Şehrimizde Soyadı Alanlar Çoğaldı*", 29 Son Teşrin 1934; **Yeni Adana Gazetesi**, "*Soyadı Nasıl Kullanılacak?*", 30 Son Teşrin 1934; **Yeni Adana Gazetesi**, "*Dil Kurumunun Bulduğu Soyadları*", 2 İlk Kanun 1934; **Yeni Adana Gazetesi**, "*Tez Günde Memurlar Soyadlarını Alacaklar*", 18 İlk Kanun 1934.

²⁹⁵ Orhan Kemal, a.g.e., s.63-64.

²⁹⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.1., Sayı: 1219, Yer No: 12.60.9., Tarih: 7.12.1924; **Yeni Adana Gazetesi**, "*Elektrik İş*", 8 Teşrinievvel 1931; Adana'da tecrübeli bir belediyeci bulunmamakla birlikte şehrin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla gerekli yatırımların yapılmasına çalışılmıştır. Örneğin; 433.902 lira olan 1931 senesi belediye gelirinin 284.800 lirası şehrin işleri için harcanmıştır. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No:81/V-4, Fihrist No:1-100, Tarih: 29.1.1933.

olmaması nedeniyle elektrik işinin çözümlenebilmesi için 1926 yılında merkezi İstanbul olmak üzere Adana Elektrik T.A.Ş. kurulmuştur.²⁹⁷ 1927 yılında Adana'nın elektrik ve tramvay imtiyazı mahalli belediyeye devredilmiş, 1929 yılında da Adana Elektrik Türk A.Ş.'nin ana sözleşmesi kabul edilerek bununla ilgili bir kararname yayınlanmıştır.²⁹⁸ Şirketin 16 Nisan 1930'da yapılan genel kurul toplantısında şirketin çalışmaları ve alınan kararlar hakkında konuşularak bir bilanço çıkarılmıştır.²⁹⁹ Ana sözleşmenin kabulünden yedi yıl sonra 1935'te görevlendirilecek bir komisyonun Adana Elektrik Şirketi'nin hesaplarını kontrolü için izin istenmiştir.³⁰⁰ Elektrik işlerinin çözülmesi sonrası Adana'da bir de telsiz istasyonu kurulması düşünülmüş ve istasyona ait cihazların Hollanda'daki Philips Firması'ndan pazarlıkla satın alınmasına karar verilmiştir.³⁰¹

Adana, geniş ve verimli bir ovanın ürünlerinin getirilerek işlendiği ve satıldığı yer olmuştur. Buna bağlı olarak çiftçi, amele, fabrikacı, tüccar ve tüketicilerin toplandığı yer olması nedeniyle büyük bir çiftlik ve pazar yeri niteliği sergilemiştir. Büyük bir pazar alanı olması yollarının çoğu toprak olan Adana'da temizlik işlerini zorlaştırmıştır.³⁰² Ayrıca Adana'da yazların çok sıcak geçmesi ve eski evlerin çoğunlukla ahşap olması yangın riskini arttırmıştır. Bu nedenle 1927 yılından itibaren ihtiyacı karşılayacak bir itfaiye teşkilatı oluşturulmuş ve bu teşkilat için bir de garaj yaptırılmıştır.³⁰³ Bu bağlamda zorluklarına rağmen gözle görülür bir temizlik elde edilmesi ve yangınla ilgili tedbirlerin alınması belediyenin bu konudaki çabalarının başarıya ulaştığı şeklinde yorumlanabilir.

Bir yönden nehir boyunca kuzeye doğru genişleyen Adana, diğer yönden demiryolu ve yeni istasyona doğru genişlemiştir. Şehirde içecek ve kullanılacak

²⁹⁷ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1., Sayı: 4940, Yer No: 23.19..2., Tarih: 23.3.1927; BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1., Sayı:3734, Yer No: 19.39..15., Tarih: 16.6.1926.

²⁹⁸ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 162-33, Sayı: 8053, Yer No: 4.31..1.Tarih: 15.5.1929; **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana'da Elektrik Meselesi", 24 Teşrinisani 1936.

²⁹⁹ BCA, Fon Kodu: 230..0.0.0., Dosya: 01E13, Yer No: 3.9..1., Tarih:15.5.1930.

³⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 230.0.0.0., Dosya: 01E16, Yer No: 3.9..4, Tarih: 22.10.1935.

³⁰¹ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: , Sayı: 83202, Yer No: 82.19..1., Tarih: 18.3.1938.

³⁰² **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.34.

³⁰³ **Aynı Yer**, s.47.

suyun çoğunluğunu nehir ve burgularla çakılan tulumbalar vasıtasıyla çıkarılanlar oluşturmuştur. Bu suların içeriğinde fazla miktarda bulunan kireç ile diğer uzvi maddelerin varlığı dolayısıyla içmeye pek uygun bulunmamıştır. Fevzi Paşa istasyonu civarında bulunan iki müteşebbis ve sermayedar tarafından ayrı ayrı Adana'ya damacanelerle getirilerek Ayran ve Kayadelen suları satılmıştır. Bu sular sertlik dereceleri itibarıyla hafif ve lezzetli bulunmuştur. Temiz memba suları varsa da fakir halk için bu suların pahalılığı ve mahalli suların sıhhi sakıncaları da düşünülmüş olduğundan belediye tarafından 1937'de Belediyeler Bankası'nın yardımı ile 367 bin liralık bir sözleşme yapılmıştır. Sözleşme ile su tesisatı işi Mersin'deki Said Arif Said Ömer müessesesine ihale edilmiş ve Adana Valisi Tevfik Hadi Baysal'ın katılımıyla temel atma töreni yapılmıştır. 18 Temmuz 1936 Cumartesi saat 17.00'de ise bu su tesisatının açılışı yapılmıştır. Dilberler Sekisi civarında ve Diş Doktoru Rifat'ın bağı yanında Zerdalilik denilen yerde ırmak kenarında kurulan makinelerle su alınıp tepe üzerindeki havuzlara verilerek, Adana'ya sevk edilmiştir. Deponun yapıldığı yer şehrin en yüksek noktasından daha ziyade yüksek bir seviyede bulunduğundan kuvvetli bir tazyikle şehrin her tarafına dağıtılabilmektedir. Bir buçuk senede tamamlanması öngörülen su tesisatının bitmesiyle Adana'nın önemli dertlerinden biri çözüme kavuşmuştur.³⁰⁴

Hafta içinde, herhangi bir esnaf çarşısına gidildiğinde gecelere kadar devam eden bir çalışma olduğu görülmüştür. Adana, cuma tatillerinde ise geniş bir seyir ve eğlence yerine dönüşmüştür. Arabalar, otomobiller aralıksız haftalık yorgunluğunu atmaya çalışanları taşımıştır. Buna bağlı olarak Adana, çok çalışıp çok harcayan kendine has bir sima edinmiştir. Diğer yandan bu durum Adana'da güçlü bir esnaf cemiyeti³⁰⁵ oluşmasını sağlamıştır. Gazi Paşa da Adana'yı ziyareti sırasında şehrin

³⁰⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, "Adana'nın Su İşİ Hallediliyor", 20 İkinci Kanun 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Suyunun Temeli Atıldı", 22 Temmuz 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, "Şehrimizin Su Meselesi", 12 Nisan 1938; Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.83-84; Şenel, **a.g.e.**, s.41-43. Selahattin Canka da anılarında şehrin su ihtiyacının "Bazen coşkulu, bazen gelin gibi kıvrıla kıvrıla akan Seyhan'ın önemli görevlerinden biri de içme-kullanma suyu temin etmekte Adanalılara. Eşek semerinin iki yanındaki kasalara 4 gaz tenekesi konulur, ırmak suyu böylece satılırdı sokaklarda dolaşarak" Seyhan Nehri'nden karşılandığını ifade etmiştir. Canka, **a.g.e.**, s.349.

³⁰⁵ Çeşitli iş, sanat ve çevrelerden bir grup halinde birleşmiş olan bu kişilerin başında "şeyh" adında biri bulunmaktadır. Hepsi birbirine bağlı olan bu grupların tamamını umumi bir "reis" idare eder. Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.85-86.

birçok yerinde önemli görevler üstlenen³⁰⁶ esnaf cemiyeti ilgili beğenisini ifade etmiştir.³⁰⁷

Adana'da 1935 yılına kadar düzgün bir meyve sebze pazarı oluşturulmamıştır. Şehrin güney kısmına yakın Siptilli adlı bir meydanlık bu amaçla kullanılmıştır. Fakat çok ilkel olan bu pazarın, eksikliğini gidermek amacıyla belediye aynı yere, perakende satışa mahsus bir sebze hali yaptırmıştır.³⁰⁸

9 Kasım 1936 tarihinde Adana'da büyük bir dolu³⁰⁹ afeti yaşanmıştır. Ancak 15 dakika kadar devam eden dolu büyük hasara neden olmuş ve sokaklar ırmağa dönüşmüştür.³¹⁰ Buna benzer sel olayları her yıl yaşanmıştır. Örneğin; 1924'te yaşanan sel nedeniyle Adana milletvekili Zamir Bey, sel baskınına uğrayan yerlere ne süratle yardım yapılacağına dair bir önerge vermiştir.³¹¹ 1936 yılında da devamlı surette yağın yağmurlar nedeniyle Seyhan ve Sarıçam kabarak sel baskınlarına neden olmuştur. Selin sebep olduğu zarar-ziyan tam olarak tespit edilememiş, ancak bir milyondan fazla olduğu tahmin edilmiştir. Sıklıkla yaşanan seller nedeniyle kanalizasyon konusunun ele alınması gerekli görülmüştür.³¹² Ayrıca yağın

³⁰⁶ Himaye ettiği gece mektebi geçen sene muhtelif esnaf çıraklarının aydınlanması, okuyup yazmak hususunda çok muvaffakiyete nail olmuştur. Cuma tatili cemiyetin teşebbüs ve takibinin bir sonucudur. Adana, iki sene evvele gelinceye kadar en ufak sanat ve ticareti bile yabancı ve düşman anasırın elinde gördüğü halde; memlekete yazıyla sözle değil temelden sahip olmak ihtiyacı, aşkıyla tutuşan açık fikirli halk, bütün manasıyla, gece ve gündüz çalışma sayesinde bugün her sahada ticaret ve sanatı ellerine almışlardır. Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.85-86.

³⁰⁷ Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.85-86.

³⁰⁸ **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.43; 1938 yılına gelindiğinde sebze, meyve ve balık satılmak üzere 39 dükkân, 3 bakkaliyesi, 4 balıkçı dükkânı ve bir de kiraathaneden oluşan hal yeri oluşmuştur. Sebze ve meyve fiyatlarının yükselmesine meydan vermemek için her dükkân mümkün olduğu kadar az bedelle kiraya verilmiştir. Belediye sebze halinin doğu köşesinin karşısında hepsi bir arada 32 dükkândan ibaret bir de et hali yapılmıştır. **Aynı Yer**.

³⁰⁹ Ceviz büyüklüğündeki dolu sonucunda dolunun yağış istikametine bağlı olarak pencere camları kırılmış, sokaklardaki elektrik ampulleri parçalanmış, bazı kısımlarda telefon-telgraf telleri kırılmış, birkaç defa düşen yıldırımın etkisiyle elektrik ve telefon tesisatlarında kontaklar oluşmuştur. Ağaçların yaprakları dökülmüş, dalları kırılmış, çiçek, sebze ve meyve bahçelerinde büyük hasarlar oluşmuştur. **Yeni Adana Gazetesi**, "Dünkü Yağmur ve Dolu Bir Afet Halini Almıştı", 10 Teşrinisani 1936.

³¹⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, "Dünkü Yağmur ve Dolu Bir Afet Halini Almıştı", 10 Teşrinisani 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Adana'da Misli Görülmemiş Feyezan", 7 Birinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Adana Korkunç Bir Feyezan Felaketi Geçirdi", 8 Birinci Kanun 1936.

³¹¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 6324, Yer No: 6.36..21., Tarih: 14.2.1924.

³¹² **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.47; **Cumhuriyet**, "Adana'da Misli Görülmemiş Feyezan", 7 Birinci kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Adana Hala Tehlike İçinde Yaşıyor", 12

yağmurlarla beraber saat on bire doğru on saniye kadar süren bir deprem yaşanmış, ancak herhangi bir zarar meydana gelmemiş³¹³ ve bölgeye yardımda bulunulmuştur.³¹⁴ Bu durumdan etkilenen Atatürk de bölge halkının yaralarının sarılması amacıyla 10.000 TL göndererek yardımda bulunmuştur.³¹⁵ Ahmet Akata da yaşanan bu sele ait anılarını “*Adana o yıllar bunalımlı günler yaşıyordu. Sel, zelzele, soğuk gibi... Her şey üstüne üstüne geliyordu. Hele bin dokuz yüz otuz altı sel felaketi tuzu biberi olmuştu. O yıllar “Adana” zaten üç-beş mahalleden ibaretti. Tüm şehir ırmak kenarına yığılı idi. Bizim evimiz de askerlik şubesine yakın Debboy Caddesi üzerinde iki katlı bir evdi. Birinci katımız sular altında kalmış, ikinci kata çıkmıştık. Sanki evimizin önünden ırmak akıyordu. Çok korkulu ve tehlikeli saatler yaşadık. Yakınımızdaki birçok ev çökmüştü. Masalar, sandalyeler, çocuk beşikleri ve daha nice şeyleri sular alıp götürüyordu. Halk arasında çok insanın sel sularına kapılıp gittiği söyleniyordu. Seyhan Nehri yapmıştı yapacağı...*”³¹⁶ sözleriyle aktarmıştır.

Belediyenin piyasa kontrolüne yönelik faaliyetleri de olmuştur. 1936 yılında yaz ortasında bulunulmasına rağmen et fiyatlarının kış fiyatları ile satılması üzerine fiyatlarda düzenleme yapılmıştır. Düzenleme sonucunda koyun etinin kilosu 30, keçi etinin kilosu da 20 kuruşa inmiştir.³¹⁷ Düzenleme kapsamında şeker fiyatlarının

Birinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, “Çukurova Tehlikede!: Seyhan’ın Yatağı 20 Santim Kalınlığında Toprakla Dolmuş ve Nehir Yatağına Sığmaz Hale Gelmiştir”, 22 Şubat 1936; Şehrin büyük ve en işlek kısmı nispeten çöküntü alanlarında yer aldığı için umumi kanalizasyon işi bir iki milyon liraya yapılabilecek büyük bir iştir. Bu işin tamamıyla gerçekleştirilmesine kadar eldeki imkânlar kullanılarak bazı ana lağımların yapımı gerçekleştirilmiştir. **Aynı Yer**.

³¹³ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 99F23, Yer No: 121.862..3., Tarih: 3.3.1936; **Yeni Adana Gazetesi**, “Dün Gece Şehrimizde Yer Deprenmesi Oldu”, 6 Kanunuevvel 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana’mız Büyük Bir Felaket ve Facia Geçirdi”, 8 Kanunuevvel 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, “Valimiz Felaketzede İşleri İle Ehemmiyetle Meşgul”, 12 Kanunuevvel 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, “Seyhan Irmağı Üç, Dört Günden Beri Yine Yüreğir Ovasına Akmaktadır”, 17 Şubat 1937; **Yeni Adana Gazetesi**, “Seyhan Yine Yüreğir’e Akıyor”, 26 Şubat 1937.

³¹⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, “Adana’da Halka Yardım Hareketi Genişliyor”, 9 Birinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, “Adana’da Enkaz Altından Cesetler Çıkarılıyor”, 13 Birinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, “Adanalılar Matem İçinde”, 14 Birinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, “Cumhuriyet’in Yardım Listesi”, 18 Birinci Kanun 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, “Zelzele Felaketzedelerine Yardım Devam Ediyor”, 4 Mayıs 1938; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.60; İzmit halkının sağladığı destekle Halkevi Sosyal Yardım Şubesi kanalıyla Adana’daki deprem felaketzedelerine yardımda bulunulmuştur. **BCA, CHP Kataloğu**, 490.01/988.827.1, Belge: 143-180.

³¹⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, “Atatürk’ün Alakasına Şükran”, 10 Birinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, “Adana Felaketzedeleri Tamamen Kurtarıldı”, 11 Birinci Kanun 1936; “*Hilal-i Ahmer’in Tarihçesi*”, **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, Yıl.16, S.151, 15 Aralık 1936.

³¹⁶ Ahmet Akata, **Adana’nın Yolları Taştan**, Hece Yayınları, Adana, 1997, s.1.

³¹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Et Fiyatı İndi”, 9 Temmuz 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana’mızda da Et Fiyatı İndiriliyor mu?”, 3 Mart 1938.

indirileceği haberini alan tüccarların şeker getirtmemesi sonucu önce toz şeker, sonra da kesme şeker piyasadan çekilmiştir. Bunun sonucunda şiddetli bir şeker buhranı yaşanmıştır.³¹⁸ Şubat 1937’de şehirdeki un fiyatları düştüğü halde ekmek fiyatları düşmemiştir. Belediye, ekmek meselesinde yaşanan bu durumun fabrikalardan kaynaklandığını belirtmiştir.³¹⁹

Temel tüketim maddelerindeki fiyat artışlarına rağmen et kentteki yemek kültürünün temelini oluşturmuş, Adana mutfağı denilince akıllara sadece Adana kebabı³²⁰ gelmiştir. Bununla birlikte Adana’da son derece zengin bir mutfak kültürü olagelmıştır. Yöre insanı acılı yemeklere düşkünlük göstermiştir. Tevfik Taş “*Nehrin Tacı Adana*” adlı makalesinde bu acı düşkünlüğünün sığağa karşı koymakla ilişkili olduğunu iddia etmiştir. Buna göre, yoğun acı biber insanda sığağa karşı tuhaf bir direnç sağlamaktadır. Çorbalardan, etli yemeklere, sebzelerden hamur işlerine, pilavlardan salata ve tatlılara kadar Adana’ya özgü çok sayıda yemek yapılmıştır. Sokaklarda, her türlü sıhhi kontrolden uzak bicibici, yoğurt, hembes, yazın dondurma ve karsambaç, kışın kavrulmuş darı ve haşlanmış nohut satılmıştır. Bunlar Adana’ya özgü bir tarz oluşturmuştur. Adana ikliminin ve coğrafyasının her türlü tarıma elverişli olması sebebiyle yörede yetişen sebze türleri ve küçükbaş hayvan besiciliği yemek malzemesini çeşitlendirmiş, bunun sonucu olarak da Adana’ya özgü yemek türlerini arttırmıştır. Ancak Adana’da pişen yemekler sınırlı ve oldukça ağır çeşitlerden oluşmuştur.³²¹

Adana’da bulgur, her ailenin beslenmesinde önemli bir yer tuttuğundan şehrin türlü yerlerinde dinkler kurulmuştur. Bu dinklerde hazırlanmış buğday ve dövme³²²

³¹⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Şehrimizde Şeker Buhranı Var*”, 11 Temmuz 1936.

³¹⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Ekmek Fiyatı*”, 27 Eylül 1931; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Ekmek Narhı*”, 20 Teşrinievvel 1931; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Un Düştü Ekmek İndirilmedi*”, 27 Şubat 1937; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Ekmek Meselesinde Bütün Kabahat Fabrikalarda İmiş*”, 28 Mart 1937; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Un ve Ekmek Meselesi*”, 10 Haziran 1938.

³²⁰ Ayrıca kebabla kışın şalgam suyu, yazın da meyan kökü suyu içmek ve kebaptan sonra şeker kamışı somurmak şeklinde ayrı bir usul oluşmuştur. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.150.

³²¹ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.96; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.27-28.

³²² Haşlanmamış buğdayın kabuğunun soyulması ile elde edilen dövme ile de, herise, pilav, tarhana, aşure, yoğurtlu çorba gibi türlü yemekler yapılırdı. **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.27-28.

ile türlü yemekler yapılmıştır. Yerli Adanalıların özellikle kadınları arasında şişmanların fazla olması da bu bulgur ve dövme yemeklerine düşkünlüğe bağlanmıştır. Ayrıca un ve hamur işlerine de bulgur ve dövme yemekleri kadar ağırlık verilmiştir. Bu dönemde Adana'daki fırın sayısının az olmasına bağlı olarak halkın evinde daima kendi yaptıkları mayasız ve saçta pişen yufka ekmekler hazır bulunmuştur.³²³

Yazın havaların ısınıp dayanılmaz hale gelmeye başlamasıyla imkânı olan aileler yaylalara göçmüştür. İmkânı olmayıp Adana'da kalan aileler ise havanın sıcak ve bunaltıcı günlerinde geceleri temiz ve serin bir hava almak ve tatil vakitlerini hoşça geçirmek üzere dışarı çıkmışlardır. Bu aileler Seyhan nehrinin sağ sahilinde ve hükümet konağının karşısında bir Belediye Bahçesi yine Seyhan kenarında ve Ordu Evi karşısında yazlık Seyhan Parkı adı ile lokanta, müzikhol, Yazlık Sinema ve Bar'a gitmişlerdir. Gidilebilecek diğer yerler de Şölen gazino ve lokantası ile Atatürk Parkı³²⁴ olmuştur.³²⁵ Adanalılar gittikleri bu yerlerde serinlemek amacıyla Aşlama adı verilen bir şerbet tüketmiştir.³²⁶

Seyhan Nehri bir gezinti alanı sağlamakla birlikte serinlemek için ırmağa girilmesi boğulmalara neden olmuştur. 1929 yılında bir çocuk yüzme öğrenmek amacıyla ırmağa girerken boğulmuştur. Bu durum basına da yansımış ve her yıl tekrarlanan bu durumun yaşanmaması için halka yüzecek bir yer ve yüzme öğrenecek çareler gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda Seyhan'ın

³²³ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.96; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.27-28.

³²⁴ 1937'de yeniden meydana getirilen ve planı Alman mimarlarından Jansen'e yaptırılan Atatürk Parkı, diğerlerinden çok güzel ve modernidir. Parkın ortasında meşhur Türk heykeltıraşlarından Profesör Hadi tarafından yapılmış bir Atatürk heykeli ve kaidesinde Kurtuluş Savaşı hatıralarını gösteren üç figür ve önünde mermerden yapılmış bir havuz bulunmaktadır. Bu parklardan Atatürk parkı ile Seyhan parkına halkın rağbeti ve devamı daha fazladır. **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Akşamları", 6 Ağustos 1931; Şenel, **a.g.e.**, s.41.

³²⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Akşamları", 6 Ağustos 1931; Şenel, **a.g.e.**, s.41; **Akşam Gazetesi**, "Adana'da Yaz Geceleri", 20 Haziran 1934.

³²⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Aşlama Şerbet Satanlar", 25 Ağustos 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, "Yayla ve Bağlardan Göç Başladı", 24 Eylül 1936.

uygun bir yerinde ve halkın rahatça gidebileceği mahalde bir Adana Plajı'nın yapılıp yapılamayacağı sorulmuştur.³²⁷

Havaların sıcaklığı nedeniyle gidilen yerlerdeki toplanmalar dışında Adana halkının bir araya gelmesini sağlayan bir etken de bayram kutlamaları olmuştur. Bu bağlamda, kutlanan bayramlar ve bayramlarda düzenlenen etkinlikler şu şekildedir: 5 Ocak 1922'de Adana halkı işgalci kuvvetlere karşı savaşını kazanmış, bir yıl sonra kurulan Cumhuriyet ile birlikte her 5 Ocak "*Adana'nın Kurtuluş Bayramı*" olarak kutlanmaya başlamıştır.³²⁸

Toprak Bayramı, Toprak Kanununun Türk çiftçisine hazırladığı köklü, kararlı, refahlı, güvenli hayatın başladığı anı anmaya yönelik bir bayramdır. Bu bağlamda her yıl Mart ayının 21'inde "*Toprak Bayramı*" kutlamaları yapılmıştır. 21 Mart 1936'da Cumartesi günü saat on dörtte Adana tarım okulunda bütün halkın katılımıyla toprak bayramı kutlulaması amacıyla düzenlenen törenler şerefine eğlenceler yapılmıştır.³²⁹

Milli bayramlara her yıl özenle hazırlanılmış, bayramlar törenlerle kutlanmıştır. Dini bayramlarda ise çocuklar için bayram yeri kurulmuştur. Büyüklere el öpmeye gidilmiş, onlar da küçüklere para vermişlerdir. Ramazanda akraba ve ahabplar birbirlerini iftara çağırmış, Ramazan'ın 15'inden sonra yoksul akraba ve ahabplara giyim eşyası ya da para verilmiştir. Kurban bayramında kurban kesmek, bir onur meselesi sayılmıştır. Bu nedenle durumu elverişli olmayanlar için bile

³²⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Seyhan Nehri Kenarında Adana'nın da Kendine Göre Müteaddit Plajları Olmayacak mı?*", 14 Haziran 1929.

³²⁸ Seyit Ali Akgül ve T. Zeynep Yüreğir (Yay. Haz.), **Yeni Bir Başlangıç: 5 Ocak (5 Ocak 1922-5 Ocak 2002)**, Yeni Basın Bilişim, Adana, 2002, s.88; **Cumhuriyet Gazetesi**, "*Adana'nın Kurtuluş Günü*", 6 Kânunusani 1933; **Akşam Gazetesi**, "*Adana'nın Kurtuluş Günü*", 6 Ocak 1934; **Akgünler**, "*Adana'nın Kurtuluş Bayramı*", 5 İlk Kanun 1935; **Cumhuriyet Gazetesi**, "*Adana'nın Kurtuluşu Bugün Kutlanıyor*", 5 İkinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, "*Adana'nın Kurtuluşu*", 6 İkinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, "*Adana'nın Kurtuluş Günü Heyecanla Kutlandı*", 10 İkinci Kanun 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, "*Adana'nın Kurtuluş Günü Tezahüratla Kutlanacak*", 5 İkinci Kanun 1937; **Cumhuriyet Gazetesi**, "*Adana'nın Kurtuluş Bayramından İtibalar*", 11 İkinci Kanun 1937.

³²⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Toprak Bayramı*", 21 Mart 1936.

kurban kesmek söz konusu olmuştur. Ahmet Akata da anılarında dini bayramlarda Askerlik Şubesi önündeki meydana ahşap dönme dolap, salıncak vb. imkânlarla donatılan bir bayram yeri kurulduğunu ifade etmiştir.³³⁰

3. Sağlık ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Adana'da Cumhuriyetin ilk yıllarında en önemli sağlık sorunu, eskiden beri varlığını sürdüren sıtma ve trahom olmuştur. Kolera, veba, frengi ve verem gibi başka salgın hastalıklar da kitlesel ölümlere yol açmakla birlikte Çukurova'nın adeta yazgısı halindeki bu iki hastalıkla etkili bir mücadele yürütülmesi zorunlu görülmüştür. Buna bağlı olarak Cumhuriyetin ilk on beş yılı içerisinde sıtma ve trahomu önlemek için ciddi çabalar gösterilmiş, önemli gelişmeler kaydedilmiştir.³³¹

Atatürk de 16 Mart 1923'te Adana çiftçileriyle yaptığı konuşmasında, Adana'nın yazgısı haline gelen sıtma ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

*“Buraya kadar Adana ile Mısır arasında hep göğüslerimizi kabartacak, bizi şükrettirecek ve sevindirecek kıyaslamalar yaptım. Bir de üzüntü verecek olumsuz kıyaslamalar var, onları da söyleyeyim. (...) Meydana gelen bataklıklar yüzünden ovalar sıtmalıdır. Bu hastalıklar sonucu halkta çalışma gücü kalmıyor. Ve vilayetin nüfusu düşüyor ve azalıyor.”*³³²

1923 yılı başlarında ilde çiçek hastalığı salgını yaşanmıştır. Salgın kontrol edilememiş, bu nedenle uygulanmaya çalışılan önleyici tedavilerde başarılı olunamamıştır. Bunun üzerine İstanbul aşı evinden taze aşılar getirilmiş, sonra da genel çiçek mücadelesine³³³ başlanmıştır. Üç ay zarfında da önüne geçilmiştir.³³⁴

³³⁰ Akata, a.g.e., s.3.

³³¹ Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.125.

³³² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.512.

³³³ Mücadele süresince yapılan aşı miktarı 150.000'dir. Yani toplam nüfusun dörtte biridir. Önüne geçilen çiçek hastalığı, Kayseri, Niğde, Konya, Silifke taraflarından özellikle yaylalardan tren vasıtasıyla gelenlerden, münferit vakalar memlekete girmezse 1923 içinde çiçek tekrarlanmayacaktır. Arık, Adana Ticaret Rehberi, s.40-41.

³³⁴ Arık, Adana Ticaret Rehberi, s.40-41.

Adana’da ilk trahom savaşına 1924 yılında Sıhhat Dairesinde endeks almak ve poliklinik yapmak suretiyle başlanmıştır.³³⁵ 1925 yılına gelindiğinde Adana’da Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti’ne bağı Sıtma Enstitüsü açılmıştır. 1929’da, Adana Doğum ve Çocuk Bakımevi açılarak burada çalışacak personele ait kadro uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle yoksul kadınların doğum işlerinde ve çocuğa bakım konusunda başarılı olan müessese için Almanya’dan malzeme alımı yapılmıştır. Adana’daki Emrazı Zühreviye Hastanesi de bu yıllarda kurulmuştur. 1930’da Trahomla Mücadele Teşkilatı (TMT) kurulmuştur.³³⁶ TMT, kurulduğu yılları izleyen zaman içinde etkili bir çalışma yapmıştır.³³⁷

Sıtma Kanunu’nun kabul edilmesinden önceki bir tarihte Roma’da Birinci Uluslararası Sıtma Mücadele Kongresi düzenlenmiş, Kongreye katılanlardan biri Adana mıntıkası Sıtma Reisi Dr. Ekrem Tok Bey olmuş, kongreye katılabilmesi için Ekrem Bey’e diplomatik pasaport verilmiştir.³³⁸ 29 Mayıs 1926’da 839 sayılı “*Sıtma Mücadelesi Kanunu*” kabul edilmiştir.³³⁹ Kanun ile sıtmaya karşı mücadelede kamu kurumları ve halkın üzerine düşen sorumluluklar belirlenmiştir. Öncelikle sıtma hastalığının görüldüğü yerlerde sıtma heyetleri kurularak, sağık personeline yönelik kurslar düzenlenmesi gerekli görülmüştür. Alınacak diğerk tedbirlerin başında, bataklıkların kurutulması, sıtmanın tespit edildiğı bölgelerde kininin ücretsiz dağıtılması gelmiştir. Kanunun uygulanmasına yönelik yönetmelik, 16 Şubat

³³⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Trahom Hastalığı ve Tedavi Kartları*”, 22 Temmuz 1934.

³³⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 197-32, Sayı: 9544, Yer No: 12.41..11., Tarih: 7.6.1930; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 227-70, Sayı: 9410, Yer No: 11.34..17., Tarih: 26.5.1930; **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 19814, Yer No: 177.220..9., Tarih: 27.7.1929; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Bu Yıl Adana’da Bir Çocuk Doğum ve Bakımevi Açılıyor*”, 7 Temmuz 1929; Trahomla Mücadele Teşkilatı’nın kurulmasından önceki bir tarihte olmakla birlikte 1929 yılında da Adana’da 40 yataklı bir trahom hastanesi kurulmasına karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 220, Sayı: 177, Yer No: 177.220..9, Tarih: 21.7.1929.

³³⁷ Fahrettin Kerim, “*Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekâmül ve İnkişafımız*”, **Yeni Türk Mecmuası**, C.1, S.11, Ekim 1933, s.1102-1103; **Yurt Ansiklopedisi**, s.125; Giderek etkinliklerini arttıran Teşkilat, Kömür Pazarında kendi dispanserini kurmuş, 1931’de 30 yataklı hastanesini yaptırmıştır. Açılan bu hastane ve dispanserde ücretsiz muayene ve tedavi olunabileceğı belirtilmiştir. Trahomla mücadelede 1932-1937 yılları arasında yaklaşık 150.000 kişi muayeneden geçmiştir. 1933-1934 tarihlerinde Adana’da 7 trahomlu okul tespit edilmiştir. Trahoma karşı mücadelede ilaçlama ve ameliyat çalışmaları etkili biçimde yürütülmüştür. Bu kapsamda 1.814 kişi ameliyat edilmiş, 1.602.392 kişiye ilaç dağıtılmıştır. **Yeni Adana Gazetesi**, “*Trahom Hastalığı ve Tedavi Kartları*”, 22 Temmuz 1934; “*Sağık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın 25 Yıllık Çalışmaları*”, **Sağık Dergisi**, C.XXII, S.10-11, Ekim-Kasım 1948, s.31.

³³⁸ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 409-4, Sayı: 2436, Yer No: 15.55..10., Tarih: 9.9.1925.

³³⁹ 839 No’lu Sıtma Mücadelesi Hakkında Kanun (384 Sayı, 25.05.1926 Tarihli TC. Resmi Gazete).

1927’de çıkarılmıştır. Daha sonra kanunun tamamlayıcısı olarak Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti’ne bağlı Sıtma Savaş Enstitüsü kurulmuş, Adana’da kurulacak Sıtma Enstitüsü için gerekli barakaların pazarlıkla satın alınmasına karar verilmiştir.³⁴⁰ Ek olarak 1926’dan itibaren toplum sağlığı ile ilgili kanunlar teklif edilerek görüşülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda 1926’da ilk olarak sıtma konusu ele alınmış ve öncelikle doktorların Sıtma Enstitüsü’nde staj yapmalarını zorunlu kılan kanun kabul edilmiştir. Buna bağlı olarak önce Adana Sıtma Enstitüsü’ne stajyer olarak gönderilecek 61 öğrenciye ait kadro; 1938’de ise Enstitü’de çalışacak 72 stajyer doktora ait kadro onaylanmıştır.³⁴¹ Sonra, kinin sağlanması ve satılması hakkındaki Kanun kabul edilmiş, ek olarak “*Sıtma Savaş Kanunu*” ve şehir, kasaba, köylerin su ihtiyacı hakkında “*Sular Kanunu*” çıkarılmıştır.³⁴² Ayrıca Sıtma Savaş Kanunu kapsamında Adana’daki sıtmalı ve frengili hastaların tedavisi için dışarıdan kinin ve frengi ilacı satın alınmıştır.³⁴³

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan seller nedeniyle bir milyon dönüm araziye bulan geniş bir alan bataklığa dönüşmüştür. Bataklıklar, aşırı sıcak ve nem gibi sebeplerle ahali yazın, işlerini bırakıp dağ enginlerine çekilmek zorunda kalmıştır. Sivrisinekler serbestçe, rahat ve düzenli çalışma imkânı bırakmadıklarından insanlar cibinliklere sığınmak zorunda kalmış, ancak sıtmanın önüne geçilememiştir. Adana’da sıtma vakaları oldukça yaygın olmakla birlikte, özellikle yazın korkutucu hale gelmiş, uygun iklim şartları bir araya geldiğinde ortaya çıkarak kısa sürede yayılmıştır.³⁴⁴ 1936’da tarım işçileri arasında başlayan

³⁴⁰ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1. Dosya: 227-34 Sayı: 5152 Yer No: 24.29..15. Tarih: 15.5.1927.

³⁴¹ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 197-93, Sayı: 73132, Yer No: 78.76..3., Tarih: 1.9.1937; BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 179-138, Sayı: 97082, Yer No: 84.88..3., Tarih: 1.10.1938; BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 74, Sayı: 84, Yer No: 84.74..13, Tarih: 15.8.1938; Sağlıkla ilgili alınan kararlar arasında Erzincan, Adıyaman, Malatya bölgesindeki trahom mücadelesine ek olarak Adana’da da bir trahom hastanesi açılması yer almıştır. BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 19814, Sayı: , Yer No: 177.220..9., Tarih: 27.7.1929.

³⁴² Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, s. 183.

³⁴³ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2. Dosya: 76-98 Sayı: 10095 Yer No: 14.68..19. Tarih: 15.10.1930.

³⁴⁴ Okaliptüs ağaçları yavaş yavaş yetiştirilmekte ise de ova, genel olarak çıplak kalmıştır. Irgatların, iş sahiplerinin bu sebeple de fazla eziyet çektikleri, hatta sıcaklığın etkisini bir kat daha arttırdığı söylenmiştir. Sıtmanın ortaya çıkardığı tablonun vahimliği Yaşar Kemal’in “*Teneke*” adlı romanında Çukurova’ya atanan Kaymakam Fikret Irmaklı’nın konuşmasına da yansımıştır: “*Mücadele edeceğiz, hepsiyle cümle kötülüklerle mücadele edeceğiz. Diyorlar ki, bu kasabada sıtma çokmuş. Her yıl binlerce kişi sıtmadan ölmüş. Çocuklar yaşamazlarmış.*” Yaşar Kemal, **Teneke**, 15. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s.19.

salgın, kısa sürede halkın yaşadığı yerlere de ulaşmıştır. Bu nedenle bütün bölgelerde büyük çiftliklerde sıtmaya sebep olmuştur. Bu durum özellikle tarım işçilerinin sıhhi şartlardan uzak yaşamalarına³⁴⁵ bağlanmıştır. Buna bağlı olarak Adana'da 1935 yılında sıtmaya yakalanan 83.303 kişiden 5'i, 1936'da ise 124.851 kişiden 15'i hayatını kaybetmiştir.³⁴⁶ Önlem amacıyla sıtma mücadelesi kapsamında birçok kişi muayene edilerek kinin tedavisi uygulanmıştır.³⁴⁷ Bu bağlamda Adana'da sıtmaya karşı çok güçlü bir mücadele yürütülmüştür. Gerek bölgede açılan sıtma enstitüsünün varlığı, gerek burada yapılan araştırmalar vasıtasıyla sıtmanın kontrol edilmeye çalışılması Adana'da halk sağlığının korunmasına önem verildiğinin göstergesi olmuştur. Bunun, Cumhuriyetin ideali olan sağlıklı nesiller yetiştirme ve nüfus arttırma politikası doğrultusunda yapıldığı da söylenebilir. Aynı zamanda artarda yaşanan savaşlar ve göçler nedeniyle nüfusunun önemli bir kısmını kaybeden Adana'da, yoğun tarımsal faaliyetlere bağlı olarak nüfusun fazla olması daha da önemlisi sağlıklı olması çok büyük önem taşımıştır. Bu sebeplere bağlı olarak Cumhuriyet döneminin iktisadi hayatında tarım ve tarıma bağlı gelişen sanayi, ticaret faaliyetleriyle lokomotif rol üstlenen Adana'nın gelişimine sekte vurabilecek bir faktör olan sağlık alanında ciddi çalışmalar yapıldığı söylenebilir.

³⁴⁵ Çiftliklerde kalanların cibinlik kullanmaları gerekirken, ya damlarda ya da ahırlarda yatmaları nedeniyle sıtmanın salgın haline gelmesinin önüne geçilememiştir. Ayrıca civar vilayetlerden Adana'ya çalışmak için gelen amelelerin bir kısmı yollarda ve genellikle subaşlarında gecelediklerinden sıtmaya yakalanmaktaydı. Vücuda yerleşen sıtma mikrobu ile çalışmaya başlayan ve günde 15-16 saat aralıksız çalışan işçilerin yorgunluk ve aldıkları gıdaların yetersizliği nedeniyle sonuç felakettir. 1925 yılında merkezde %51,8 olan sıtmalı oranı, köylerde % 92,3'e yükselmektedir. Ekonomik krizin yaşandığı 1929 yılından sonra sıtma halk arasında daha da yaygınlaşmıştır. **Yeni Adana Gazetesi**, "Sıtma Salgını Devam Ediyor", 23 Temmuz 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, "Sıtmadan Kurtulunuz", 7 Temmuz 1929.

³⁴⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Sıtmadan Kurtulunuz", 7 Temmuz 1929; **Yeni Adana Gazetesi**, "Sıtma Salgını Devam Ediyor", 23 Temmuz 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Mücadele İstiyoruz! Sıtma Adana'yı Kasıp Kavuruyor!: Muhitteki Hastalıkları %93'ünü Sıtma Teşkil Ediyor", 2 Ağustos 1936; Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 32 (4), 2008, s.354-355.

³⁴⁷ **Sihhiye Mecmuası**, S.13, Nisan 1928, Matbaa Yok; **Sihhiye Mecmuası**, Yıl:4 S.11, Yenigün Matbaası, Ankara, Şubat 1928; **Sihhiye Mecmuası**, s.12, Mart 1928, Matbaa Yok; **Sihhiye Mecmuası**, S.16, Yenigün Matbaası, Ankara, Temmuz 1928; **Sihhiye Mecmuası**, S.21, Yenigün Matbaası, Ankara, Kânunuevvel 1928; **Sihhiye Mecmuası**, S.31-32, T.C. Merkez Heyeti Matbaası, Ankara, Teşrinievvel-Teşrinisani 1929; **Yeni Adana Gazetesi**, "Bölgemizde Sıtma Mücadelesi Teşkilatı Büyük Hazırlıklara Başladı", 24 Mart 1937; Yine sıtma mücadelesi kapsamında 1925 yılında 62.000 metre bataklık alan kurutulmuşken bu rakam 1937'de 3.033.427 metreye çıkarılmış, aynı zamanda 5.290 metrelik çukur alan da doldurulmuştur. **Yeni Adana Gazetesi**, "Bölgemizde Sıtma Mücadelesi Teşkilatı Büyük Hazırlıklara Başladı", 24 Mart 1937.

Nüfusun artması ve azalması bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı dönemlerle paralellik göstermiştir. Bu nedenle bölgede veba, kolera gibi bulaşıcı hastalıkların yaşanmaması önem arz etmiştir. İstisnai tarzdaki kuşpalazı derhal tedavi edilmiştir. Suların etkisiyle rastlanan basilli dizanteriler istisnai vakalar olarak kalmıştır. Tifo ve lekeli hummaya ise rastlanmamıştır. Buna karşılık birçok şekilleri görülen verem vakaları artış göstermiştir. Veremin başlıca sebebi sıtma etkisiyle oluşan beden zayıflığına bağlanmıştır. Korunma çarelerini, mücadele etmesini bilmek ve uygulamak gerekli görülmüştür.³⁴⁸ Kızamık, kabakulak iyice salgın haline gelmiş, bazı değişiklikler de geçirmiştir. Bununla birlikte öldürücü şekilleri görülmemiştir. Kızıl görülmemiştir. Hükümete gelince köylünün sağlığını daima düşünmüştür. En dar zamanlarda bütçesinden parasız olarak kinin sağlamıştır. Ayrıca Adana'da 150 yataklık bir Memleket Hastanesi inşa edilerek merkezdeki bir sağlık heyeti ve başhekim tarafından yönetilen hastaneye 1931 yılındaki bir kararla alet ve edevat satın alınması sağlanmıştır. 1932 yılındaki bir kararla da hastanenin alet eksikliği giderilerek, ihtiyaç duyduğu ilaçlar satın alınmıştır.³⁴⁹

Cumhurbaşkanlığı Arşiv belgesine göre 1933 yılı itibarıyla Adana'da 80 yataklı ve Kozan kazasında 15 yataklı iki hastane ile belediyenin zühreviye tedavihanesi, 10 yataklı veremliler tecrithanesi ve 33 yataklı aceze evi faaliyette bulunmuştur. Bunlardan başka yirmişer yataklı sıtma ve trahom hastaneleri ile bir de doğum evi hizmet vermiştir. Şehirde üç özel hastane ile 30 serbest doktor da hastaların tedavisinde yardımcı olmuştur.³⁵⁰

³⁴⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "Lekeli Humma ile Mücadele", 7 Kânunusani 1938; Remzi Oğuz Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.39-41; A. Adil Eren, "Adana ve Sıtma", **Yarım Ay**, S.38, 1936, s.1; **Akgünler**, "Akciğer Veremi", 3 Haziran 1935; A. Adil Eren, "Adana ve Sıtma", **Yarım Ay**, S.38, 1936, s.1; **Akgünler**, "Akciğer Veremi", 3 Haziran 1935; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Verem Dispanserinde Neler Gördüm?", 26 İkinci Kanun 1936.

³⁴⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 199-37, Sayı: 12050, Yer No: 24.80.12., Tarih: 19.12.1931; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 199-44, Sayı: 13582, Yer No: 32.75..18., Tarih: 18.12.1932; **Akgünler**, "Bahar Geldi Kara Sinekleri Öldürelim", 6 Nisan 1935; **Yeni Adana Gazetesi**, "Hastanelerle Yakından İlgili Olmalıyız", 16 Kânunusani 1935; Remzi Oğuz Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.41-43; **Yeni Adana Gazetesi**, "Sıtma Mücadele Teşkilatının Geçen Yılki Çalışması", 12 Kânunusani 1938.

³⁵⁰ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 81/V-4, Fihrist No: 1-104, Tarih:29.1.1933.

Adana Sıhhat ve İctimai Muavenet Müdürlüğü tarafından 1933 yılı Haziran başlangıcından Nisan 1934 sonuna kadar Adana merkez ve bağlı yerlerin genel sağlık ve bakımı ile alınan tedbirlere ilişkin bir rapor hazırlanarak Sıhhiye Vekâletine gönderilmiştir. Rapora göre, Memleket Hastanesi'nde bir yıl zarfında değişik hastalıklı 1.913 kişi yatırılmış ve 8.543 kişi ayakta muayene edilerek reçete ve ilaçları verilmiştir. Bu hastaneye ayrıca röntgen mütehasısı getirilmiştir. Doğumevi'nde ise bir yıl zarfında 355 kadına doğum yaptırılmış, 131 çocuk hastaneye yatırılarak tedavi edilmiş ve 2.475 kadın ile 4.600 çocuğun ayakta muayeneleri yapılarak reçeteleri verilmiştir.³⁵¹

Sadece 1936 yılında Adana ili bütçesinden 34.506 lira sağlık harcamalarına ayrılmıştır. Frengi savaşı için neosalversan ve öteki ilaçlar alınmıştır. Seyyar doktorlara gönderilen bu ilaçlar ve malzeme, gerek önceden yazılı olan gerek yeniden yazılan frengililerin tedavilerinde kullanılmıştır. İl merkezindeki deri ve tenasül dispanserinin ihtiyaçları devamlı şekilde sağlanmıştır.³⁵² Ayrıca 15 Nisan 1938'de sıtma ile mücadele amacıyla Adana Sıtma Enstitüsü'nde bir buçuk ay devam edecek küçük sıhhat memurları kursu açılacağı ilan edilmiştir.³⁵³

İlin sağlık işlerini imkân ölçüsünde karşılamakta olan Adana Memleket Hastanesi'nin çeşitli ihtiyaçları giderilmiştir. Polikliniğine 4.535'i kadın 6.359'u erkek olmak üzere 10.894 hasta müracaat ederek muayene ve tedavi edilmişlerdir.³⁵⁴ Belediye de fakir halkın muayene ve tedavisine yardımcı olmuş, bununla birlikte gıda maddelerinin, han, hamam, otel, lokanta gibi yerlerin kontrolünü sağlamıştır. Adana'da biri belediyeye ait bir dispanser, bir zührevi hastalıklar hastanesi faaliyet

³⁵¹ **Akşam Gazetesi**, "Adana'da Sıhhi Vaziyet İyidir", 6 Nisan 1934; **Akşam Gazetesi**, "Adana'nın Sıhhati: 11 Ay İçinde Yapılan İşler", 3 Haziran 1934.

³⁵² **Akgünler**, "Frengi Nedir, Ne Yapar?", 5 Son Kanun 1935; **İzahname 1936**, Seyhan Basımevi, Adana, s.6.

³⁵³ **Yeni Adana Gazetesi**, "Seyhan Sıtma Mücadele Reisliğinden", 30 Mart 1938.

³⁵⁴ **İzahname 1936**, s.7; Son zamanda faaliyete geçen röntgen makinesinde 187 adet radyoskopi muayenesi yapılmıştır. **Aynı Yer**.

göstermiştir. Belediyenin aşievinde halkın ve esnafın bir kısım ihtiyaçları karşılanmıştır.³⁵⁵

1938 yılına gelinceye kadar Adana'da Memleket Hastanesi, Çocuk Bakım ve Doğumevi, Zührevi Hastalıklar Hastanesi, Trahom Hastanesi, Sıtma Hastanesi ve Ahmet Erzin Hastanesi (10 yataklı hususi hastane) olmak üzere altı hastane olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında Deri ve Tenasül Dispanseri, Trahom Mücadele Dispanseri ile bu sağlık kurumlarına destek olabilecek Sıtma Enstitüsü, Sıtma Mücadelesi ve Darülaceze (20 yataklı) müesseseleri hizmet vermiştir.³⁵⁶

4. Spor

Canlı bir spor hayatı bulunan Adana'da cirit, güreş, avcılık ve binicilik gibi işler, asırlardan beri Adanalıların yakından ilgilendiği sporlar olmuştur. Adana'nın kurtuluşu ile futbol dışındaki diğer sporlar da büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Böylece futbol, tenis, voleybol ve genellikle atletizm gibi alanlar, düzgün bir teşkilata bağlanmak suretiyle günden güne meraklılarını çoğaltmıştır. Bunlar sık sık kendi sahalarında karşılaşmalar düzenlemiş, maçlar yapmış ve bütün faaliyetlerini merkezi teşkilata bağlı Çukurova Mintıkası Spor Başkanlığının kadrosu bünyesinde hareket ederek verimli bir hale getirmişlerdir. Bölge spor teşkilatının Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlanmasıyla da Adana'daki spor faaliyetleri hız kazanmıştır.³⁵⁷

³⁵⁵ **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.47.

³⁵⁶ **Yedinci İzmir Fuarında Adana**, Adana Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Adana, 1938, s.53; Bu dönemde çeşitli branşlarda olmak üzere Adana'da 50 doktor, 11 diş hekimi ve 7 eczane bulunmaktadır. **Aynı Yer**.

³⁵⁷ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya:, Sayı: , Yer No: 3.13..16., Tarih: 22.8.1936; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.54; Cumhuriyetin ilanından 1936 yılına kadar süren dönemde sporu, Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı yönlendirmiştir. 1923 yılından itibaren bağımsız bir kuruluş olarak faaliyetlerini sürdüren Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı 1936 yılı Nisan ayında yapılan son genel kurulun ardından Türk Spor Kurumu adını almıştır. Böylece geçiş özellikleri gösteren 1936-1938 döneminde Türk Spor Kurumu öne çıkmıştır. Merkezi Ankara olan Türk Spor Kurumu bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlı yarı resmi bir kuruluş olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Sonrasında spor teşkilatını yönetme işi CHP aracılığıyla Halkevlerine devredilmiştir. 1938'den sonraki yılları kapsayan dönemde ise sporun ulusal ölçekte örgütlenmesi görevini Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü üstlenmiştir. "*Cumhuriyet Döneminde Spor*", **Kültürel Bellek: Türk Kültürü Araştırmaları**, www.kulturelbellek.com/cumhuriyet-doneminde-spor, 20.11.2013; Sebahattin Devecioğlu, "*Cumhuriyetten Günümüze Türk Sporunda Ekonomi Politikaları ve Uygulamaları*", **Fırat Üniversitesi İkinci İktisat Tarihi Kongresi**, Elazığ, 24-25 Haziran 2010, s.3.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Adana'da canlı bir futbol ortamı oluşmuştur. 1924 yılında Türkiye Futbol Şampiyonası bitmiş ve Adana ligde Türkiye ikincisi olmuştur. Bu durum Atatürk ve İnönü tarafından takdirle karşılanmıştır.³⁵⁸ 1933'te Kıbrıs'a, 1934'te de Halep'e giden Adana sporcuları bu iki seyahatten de galibiyetle dönmüş ve komşu ülkelerde önemli izlenimler bırakmıştır. CHP tarafından düzenlenen şilt maçlarında birinciliği Toros Spor kazanmış ve bu yarışlar kulüpler arasında futbolculuğun ilerlemesini sağlamıştır.³⁵⁹ 29 Temmuz 1934'te İzmir'de gerçekleşen Toros ve Altay Spor arasındaki maç 1-1 bitmiştir. Toros'un Türkiye'nin güçlü takımlarından Altay karşısında elde ettiği beraberlik takdir kazanmıştır.³⁶⁰

Atletizm alanında resmi ve hususi birçok yarış düzenlenmiş, yarışlar Seyhan-Adana Sporun şampiyonluğu ile sonuçlanmıştır. Tenis, voleybol maçları ise 1938'de her yıldan daha zengin şekilde devam ettirilmiştir. Çukurova gençlerinin üstün bir başarı gösterdikleri bisiklet yarışlarında önemli sonuçlar elde edilmiş ve yarışlar hız kazanmıştır. Adana-Tarsus yolu üzerinde yapılan sınırlı sayıda koşu ise halkta derin bir ilgi uyandırmıştır.³⁶¹

Seyhan bölgesi düzenlediği resmi güreş yarışlarından başka oluşan özel fırsatları kaçırmaksızın bu milli sporun Çukurova gençleri arasında yayılmasına büyük bir gayret sarf etmiştir. Güreş müsabakaları için Rusya'ya giden Adana güreş takımı 1-6 galip gelmiştir.³⁶² Adana güreşçileri, 1936 yılında Berlin'de

³⁵⁸ Yusuf Ayhan, **Çukurova Albümü I**, Kemal Matbaası, Adana, 1973, s.96.

³⁵⁹ **Türksözü Gazetesi**, “Çukurova Mıntıkası Spor Kongresi”, 26 Ağustos 1934; İlerlemenin devamı için 24 Ağustos 1934 Cuma günü saat 10'da da Halk Fırkası binasında Çukurova Mıntıkası Spor Kongresi toplanmıştır. Mıntıkaya dâhil olan bütün kulüplerin katıldığı kongrede önce riyaset divanı oluşturulmuştur. Riyaset divanı reisliğine Cumhuriyet Halk Fırkası Seyhan Vilayet heyeti reis vekili ve Adana İdman Yurdu üyesi kimyager Mustafa Rifat Bey seçilmiştir. Kâtipliklere de Adana Spor kulübünden Hicabı Beyle Mersin İdman yurdundan Hayri Bey seçilmiştir. Sonrasında senelik faaliyet raporu okunarak mıntıkaya ve spor heyetlerine katılacak üyeler oylanmıştır. **Türksözü Gazetesi**, “Çukurova Mıntıkası Spor Kongresi”, 26 Ağustos 1934.

³⁶⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “Son Maçta Toros Altay Sporla 1-1 Berabere Kaldı”, 29 Temmuz 1934.

³⁶¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Bölgemizde Bisiklet Müsabakaları Hızlanıyor”, 1 Mart 1938; **Yeni Adana Gazetesi**, “Arızalı Bisiklet Yarışı”, 7 Mart 1938; Bu kapsamda Kurttepe'deki arızalı bir arazide 20 km'lik bisiklet yarışı düzenlenmiştir. **Aynı Yer**.

³⁶² **Yeni Adana Gazetesi**, “Sporcularımız”, 26 Ağustos 1934.

gerçekleştirilen serbest güreş yarışlarında dokuzuncu olmuştur.³⁶³ 1938’de ilk defa milletlerarasında kabul edilen şartlar ve sistemler dairesinde mayo ile güreş minderi üzerinde yarışlar yapılmış, bütün bu hareketler ilerisi için sevindirici sonuçlar doğurmuştur. Beş bölge birincileri arasında grup şampiyonluğu kazanan 61 kiloda Süleyman Dişiçürük Ankara’ya gönderilerek Türkiye güreş birincilikleri müsabakalarına katılmıştır.³⁶⁴

Spor müsabakalarında daha fazla başarı elde edilebilmesi amacıyla merkezden futbol, atletizm, güreş çalıştırıcılarının gelmesi sağlanmış ve bu suretle teknik bakımdan önemli faydalar elde edilmiştir. 1937 yılında bölgede Adana Atıcılık ve Avcılık Spor Kulübü kurulmuş ve yurdun korunması bakımından faydalı olan bu kurum sayesinde gençlerin atıcılık zevkleri ve kabiliyetleri ilerletilmiştir. Alınan tecrübelerden parlak bir gelecek vadeden bu kurumun başarısını arttırması için modern bir atış poligonu inşasına karar verilmiştir. Yapılan müsabakalar kapsamında 1938’de bir de süre avı yarışması düzenlenmiştir.³⁶⁵

Çukurova gençlerinin binicilikteki kabiliyetlerini geliştirebilmesi amacıyla bölgede bir Atlı Spor Kulübü kurulmuştur. Modern ahırlar inşası, hayvan neslinin ıslahı üzerine tedbirler alınarak başarı sağlanmış ve kulüp kuruluşundan kısa süre sonra üye sayısını önemli ölçüde arttırmıştır.³⁶⁶ 21 Ekim 1934 Cuma günü sonbahar at koşusu düzenlenmiştir.³⁶⁷ 1936 yılında gerçekleştirilen Sonbahar at koşularının

³⁶³ **Yeni Adana Gazetesi**, “Serbest Güreşte On Birinci Değil Dokuzuncuyuz”, 11 Ağustos 1936.

³⁶⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “Güreş Müsabakaları Hakkında Malumat”, 22 Nisan 1938; Buna göre; Güreş müsabakalarında birinci gelenler birinci ilan olunmakla birlikte ayrıca birer madalya alacaklardır. Bu müsabakalarda birincilik kazananlar grup birinciliklerini de kazandıkları takdirde masrafi güreş heyeti tarafından verilmek şartıyla Ankara’ya götürülecek ve orada Türkiye birinciliği için yarışacaklardır. Bu yarışlara katılanlar kendi sıkletlerine göre yarışacaklar ve sıkletlerine göre birinci seçileceklerdir. Güreşler Serbestte 15, Greko Romende 20 dakika devam edecektir. Bu müddet zarfında sırtı yere gelmek suretiyle yenilme olmadığı takdirde fazla puan alan galip sayılacaktır. **Aynı Yer; Yeni Adana Gazetesi**, “Milli Sporumuz Güreş”, 7 Mart 1938.

³⁶⁵ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya:3, Yer No: 594.53..12., Tarih: 7.10.1938; **Yeni Adana Gazetesi**, “Süre Avı”, 7 Mart 1938; **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehrimizde Atıcılık ve Avcılık Kulübü Teşekkül Etti”, 21 Kânunusani 1938; Yalman Yalçın, “Yırtıcı Hayvan Avcılığı”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.2, Mayıs 1937, Seyhan Basımevi, Adana, s.9-11.

³⁶⁶ **Çukurova Atlı Spor Kulübü İç Tüzüğü**, Seyhan Basımevi, Adana, 1936, s.3-7; **Cumhuriyet Gazetesi**, “Adana’da Atlı Spor Kulübünün Faaliyeti”, 21 İkinci Kanun 1936.

³⁶⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Sonbahar At Koşusu”, 21 Teşrinievvel 1934.

birincisi 14 Ekim’de başlamıştır.³⁶⁸ 1938 yılı İlkbahar at yarışları ise 15-22 Mayıs tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.³⁶⁹

Adana şehir stadyumunun halihazırdaki durumu ihtiyaca cevap verecek halde görülmemiştir. Gerekli ıslah çalışmaları da belediyenin gerekli mali güce sahip olmaması dolayısıyla gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle stadyumun gençlik hareketi ile yakından ilgilenen CHP’ye hibe şeklinde ferağı düşünülmüştür. Ancak belediye emlakının hibe yoluyla ferağı mümkün olmadığından belediye kanununun 70. Maddesinin 2. Fıkrası gereğince şehir stadyumunun stadyum olarak kullanılması şartıyla 40 sene müddetle CHP Seyhan İl Yönetim Kurulu emrine tahsis edilmesine karar verilmiştir.³⁷⁰

1938 yılında Adana Belediye Başkanı Turhan Cemal Beriker ve Beden Terbiyesi Bölge Müdürü Rıza Salih Saray’ın girişimleri ile Adana’da bir yüzme havuzunun yapılmasına karar verilmiştir. 1939 yılında yapılan Atatürk Yüzme Havuzu’nun açılmasıyla birlikte Adana’nın su sporundaki başarıları da gelmeye başlamıştır. Spor işlerini ahenkli bir şekilde yürütecek ve sporcuların bilgi ve birikimlerini temin edecek bazı tedbirler de alınmıştır. Bu bağlamda hakem sınavları yapılmış, Ankara’dan getirtilen çalıştırıcılara parti binasında ve okullarda konferanslar verdirilmiştir. Ayrıca sporculara ucuz ve temiz gıda vermek maksadıyla bir de lokanta açılmıştır.³⁷¹

5. Dernekler

Cumhuriyet öncesinde üretim odağı olan aile, sanayinin yeterince gelişip yaygınlaşamaması nedeniyle Cumhuriyet döneminde de üretim odağı olarak kalmıştır. Sonuçta aile kurumu sanayileşmeye dayanan bir parçalanma yaşamamış,

³⁶⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Sonbahar At Koşularının Birincisi Başladı*”, 14 Teşrinievvel 1936.

³⁶⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*İlkbahar At Yarışları*”, 6 Nisan 1938.

³⁷⁰ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 106, Sayı: 1125, Yer No: 1125.106..3, Tarih: 26.4.1937; Söz konusu belgede Adana’da İdman Yurdu, Adana Seyhan Spor kulübü, Toros Spor kulübü adıyla üç spor kulübünün ve bir de Seyhan Spor bölgesi kurumunun olduğu belirtilmiştir; Adana şehir stadyumu ve planı için **Bkz. EK-9**.

³⁷¹ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.213-214.

bu durum kamusal alandaki birçok işleyişi de etkilemiştir. Buna bağlı olarak, birbirini tanıyan aile, hemşeri, akraba veya cemaat gibi aileye dayalı olarak var olan grupların arasındaki ilişkileri belirleyen “*karşılıklılık ilkesi*” Türkiye’deki devlet kurumlarının işleyişini de önemli ölçüde etkilemiştir. Korunmaya muhtaç çocuk, özürlü ya da yaşlılardan oluşan toplum kesimlerine savaş gibi olağanüstü haller dışında aile içinde bakılmıştır. Cumhuriyet döneminde de süren bu toplumsal davranış, devletin sosyal yardım alanında sorumluluğu tekrar sivil alana devretmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyetle başlayan modernleşme süreci ile aile tipi değişse de, aile dışında geniş bir kamusal alan oluşmamış ve toplumsal ilişkiler aile ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde sürdürülmüştür. Devletin merkezi iktidarını kapalı ve özerk köylülükten alınan vergilere dayandırması, ticaret sınıfına yakın olmasına bağlı olarak burjuvazinin bir sınıf olarak ortaya çıkması, piyasanın oluşması ve kentsel mekânların canlanması sonucunda sivil alanın oluşması engellenmiştir. Kamusal alan, burjuvazinin mücadele süreci sonunda yeniden kurgulanmadığı için, toplumsal alan “*aileye*” bırakılmıştır. Dolayısıyla merkezi devletin kendini koruma adına almış olduğu tedbirler toplumun değişip farklılaşmasını da engellemiştir. Toplumdan gelen siyasi katılım istekleri, devletin rejimi koruma ve devamlılığını sağlama refleksi ile reddedilmiştir. Bu durum toplumsal alanda yaşanabilecek değişimin önüne set çekmiştir.³⁷² Buna bağlı, Cumhuriyetle birlikte siyasal rejim anlamında bir kopuş yaşanmış olmakla birlikte, sivil toplum anlamında kopuştan çok temkinli ve yavaş değişen bir devamlılık sürecinin başladığı söylenebilir.

Toplumsal alandaki “*aile geleneğine*” bağlı olarak sosyal yardım ve dayanışma konularında devlet çeşitli kanun ve düzenlemelerle bazı atılımlar yapmış olmakla birlikte, gerekli yardımın sağlanması konusunda daha çok bireylerin ve ailelerin yapacağı yardımlara başvurmuştur. Bu bağlamda Adana’da devletin işleyebilmeleri için halkın yardımlarına başvurduğu Kızılay, Türk Maarif Cemiyeti (TMC), Çocuk Esirgeme Kurumu (ÇEK) gibi sosyal yardımlaşmayı sağlayacak

³⁷² Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989, s.13.

kurumlar oluşturulmuştur. Bunlardan başka Halkevi İctimai Yardım şubesinin de katkısıyla kurulmuş bir bakımevi inşa edilmiştir.³⁷³

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlatılan nüfusun arttırılması politikası uzun yıllar devam ettirilmiştir. Cumhuriyetin korunmaya muhtaç çocuklar alanında en temel kurumu olan ÇEK de, rejimin idealleri doğrultusunda çalışmalarına öncelik vererek, nüfus artışı için gerçekleştirilen çalışmalarda aktif rol almıştır. Bunlardan biri olan Adana ÇEK, 1933 yılından itibaren Cumhuriyetin yeni neslini yetiştirecek bir yardım kurumu olarak faaliyete geçmiştir. 1933 yılında 35 öğrenciye bir yatı yurdu kuran ÇEK bu yurttaki kalanların tedavi, yeme-içme, barınma ve okul kitaplarıyla çamaşırlarını sağlamış ve bunlar için 4.402 lira harcamıştır.³⁷⁴ 1934 yılında faaliyetinin genişlemesi ve amacının gerçekleştirilmesine yönelik bir adım atılarak burada yemek yedirilen çocuk sayısı 650'ye, öğrenci sayısı ise 43'e çıkarılmıştır. Ek olarak yüz fakir ve kimsesiz çocuğun ücretsiz sünnetleri yaptırılarak çeşitli hediyeler verilmiştir. 1934 zarfında 6.806 lira gibi bir para ile çok önemli işler başarılmıştır. 1935 yılında diğer yıllardaki faaliyetlere devam edilmekle beraber sünnet ettirilen kimsesiz çocukların sayısı 200'ü bulmuş ve çocuklara bir de oyun yeri sağlanmıştır.³⁷⁵ 1936-1937 ve 1938 yılları zarfında her sene 500 çocuğa sekiz ay ücretsiz yemek yedirilmiş, bunların kundura, çorap, elbise ve iç çamaşırları ile okul kitap ve defterleri sağlanmıştır. ÇEK sayesinde az para ile toptan ve ucuz yemek

³⁷³ Bu bakımevi, yoksul okul öğrencilerine öğle, akşam sıcak yemek vermek, bayramlarda elbise, çamaşır ve ayakkabı dağıtarak çocukları ve gençleri sevindirmek, onların okul kitaplarını temin etmek gibi cidden büyük bir hayır ve şefkat vazifesini yerine getirmektedir. **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.54; **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, “*Bakım Evi Çocukları*”, 6 Nisan 1935.

³⁷⁴ **Akgünler**, “*Bakımevinin Gördüğü İş*”, 2 Eylül 1935; Makbule Sarıkaya, “*Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri*”, **Savaş Çocukları-Öksüzler ve Yetimler İçinde**, (Editörler: Emine Gürsoy-Naskali ve Aylin Koç), Umut Kâğıtçılık, İstanbul, 2003, s. 46; Aynı sene zarfında günde 550 çocuğa bir mevsimde 73.924 kap yemek, 608 çift kundura, 740 çift çorap, 155 lira kıymetinde kitap, 1700 defter ve 1700 kalem vermiştir. **Akgünler Adana Halkevi Gazetesi**, “*Bakımevinin Gördüğü İş*”, 2 Eylül 1935.

³⁷⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Çocuk Esirgeme Kurumu*”, 9 Temmuz 1936; ÇEK Bakımevi'nin açılış tarihi olan 5 Kasım 1935'ten 20 Haziran 1936 tarihine kadar sekiz ay zarfında yapmış olduğu yardımlar şu şekildedir: Her gün 480 öğrenciye 61.689 kap yemek verilmiştir. 600 çocuğa 1476 metre elbiselik kumaş, 3 adet kasket, 197 çift kundura, 312 çift çorap, 5 takım elbiselik, 15 adet ceket, 15 adet kitap verilmiş, bunlar için 5.380 lira 80 kuruş sarf edilmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, “*Çocuk Esirgeme Kurumu*”, 9 Temmuz 1936.

sağlanmıştır.³⁷⁶ Kurumun masraflarının bir kısmı CHP, bir kısmı yardımlardan ve Halkevi ile ortaklaşa yapılan Eşya Piyangosu geliriyle karşılanmıştır.³⁷⁷

Adana Türk Hava Kurumu (THK), 1925'te Ankara'daki genel merkezle aynı yılda kurulmuştur. Adanahılar, büyük miktardaki yardımlarıyla kuruma daha ilk yılda ülke savunması bakımından en kıymetli araç olan 12 uçak hediye etmişlerdir. Bu yardım, takdir ve övgü ile karşılanmıştır. 1935 yılında Adana çiftçileri ürettikleri ürünlerin %3'ünü THK'ya bırakmak suretiyle yardımda bulunmuşlardır. Ürün miktarının %3'e çıkarılmasında Adana Valisinin önemli etkisi olmuştur. Adana Valisinin bu katkısı, Hükümet ileri gelenleri tarafından madalyalarla ödüllendirilmiştir. THK kuruluşundan 1937 yılı sonuna kadar 1.259.518 lira tahsilât yapmıştır. Bu miktarın önemli bir bölümü ise 1935-1938 arasında toplanmıştır.³⁷⁸

4-5 Kasım 1937'de Seyhan Vilayeti THK Kongresi toplanmıştır. Kongrede, Adana'nın 1935 tarihine kadar ve yine çiftçilerin yurtseverliği sayesinde yarım milyona yakın gelir elde ettiği halde 1935'ten 1937'ye kadarki kısa zamanda gelirini 753 bin küsur liraya yükselttiği belirtilmiştir.³⁷⁹

Kurum, çalışmalarını daha düzenli yürütebilmek amacıyla bina arayışına geçmiş ve 30.000 lira sarf ederek Abidin Paşa caddesinde güzel bir bina yaptırmıştır. Asfalt cadde üzerine de 40.000 lira sarf ederek modern bir Türk Kuşu binası kurulmuş ve 1936 yılında Adana Türk Kuşu açılmıştır. Türk Kuşu'nun Adana'da

³⁷⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "ÇEK'in 1937-1938 Yılı Faaliyet Raporu", 8 Haziran 1938.

³⁷⁷ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.205; **Yeni Adana Gazetesi**, "Çocuk Esirgeme Kurumuna Yardım Her Yurttaşın Borcudur", 9 Kânunusani 1938; 1938 yılında da Milli Mensucat Fabrikası sahiplerinden Nuri Has oğlu Mahmut Has'ın nişanlanması dolayısıyla bu mesut gün şerefine 1.500 lira Türk Maarif Cemiyetine, 500 lira Ordu Evi kütüphanesine, 500 lira da ÇEK'e olmak üzere toplam 2.500 lira yardımda bulunulmuştur. **Yeni Adana Gazetesi**, "Zenginlerimize Örnek Olacak Bir Davranış", 13 Nisan 1938.

³⁷⁸ **Seyhan Vilayeti Türk Hava Kurumu Kongresi Zabıtları**, Adana, 4.11.1937, s.2-6; **Yeni Adana Gazetesi**, "Şehrimizde Yeni Zenginler", 2 Kânunusani 1938; Türk Kuşu dışında havacılık alanında faaliyet gösteren kurumlardan biri de Türk Hava Kurumu olmuştur. Türk Hava Kurumu Adana şubesi arazi ürünlerinden yapılan bağışlar ve bilet satışı gibi işler dolayısıyla Hava Kuvvetleri için yıllık 300.000 liradan fazla işlem bağış toplamıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, "Adana Mektubu", 16 Şubat 1929.

³⁷⁹ **Seyhan Vilayeti Türk Hava Kurumu Kongresi Zabıtları**, Adana, 4.11.1937, s.2-6; **Yeni Adana Gazetesi**, "Şehrimizde Yeni Zenginler", 2 Kânunusani 1938.

uyandırdığı ilgi üzerine 150 öğrenci İnönü kampına gönderilmiştir. Bu öğrencilerin önemli bir kısmı motorlu kısımlarda görev almış ve beşi öğretmenliğe girmiştir. Diğer öğrenciler ise planörcülükte (B) bröve alarak başarı göstermişlerdir. THK'nın bir şubesi olan Türk Kuşuna bölgede gösterilen candan ilgi dışında kendi faaliyetleri dolayısıyla Adana THK sayısız takdir kazanmıştır. Hava kurumunun nahiyelerde de birer şubesi bulunup oralarda da faal bir hareket sergilemiştir.³⁸⁰ Adana gençleri buralarda da Türk Kuşuna büyük ilgi göstermiş ve bu işle uğraşanlar büyük başarılar kazanmıştır. Adana Türk Kuşunun faaliyetleri sonucunda 45 erkek 18 bayan olmak üzere 63 gence ders vermeye başlanmıştır.³⁸¹ 1938'de, Türk Kuşu üyelerinin uçuracağı iki uçak Adana'ya gelmiş ve 3 Nisan 1938'de tecrübe uçuşu yapılmıştır.³⁸²

Yurdun ve ulusun menfaatine olan her şey gibi “*Türk Maarif Cemiyeti*” de Atatürk'ün düşüncesi ile hayat bulmuştur. Atatürk, bu düşüncesi doğrultusunda varlıklı kimselerin yetenekli çocukları özel teşebbüsle okutup yetiştirmesini tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeden üç yıl sonra 1928'de merkezi Ankara'da olmak üzere Türk Maarif Cemiyeti (TMC) kurulmuştur. Aynı yıl Adana'da da “*Adana Maarif Cemiyeti*”, adıyla bir şube açılmıştır. Cemiyet, gerek ülke dahilinde ve gerek yurtdışında bulunan kültür merkezlerinde Türk öğrencileri için yurtlar açmıştır. Yüksek tahsilini yapmaya gücü yetmeyen çalışkan öğrencilere yardım etmiştir. Özellikle Türk çocuklarını yabancı okullara başvurmadan kurtaracak okullar açmaya çalışmıştır. Bundan sonra Adana TMC bir zaman kendi başına, daha sonraları ÇEK ve Halkevinin sosyal yardım kolu ile birleşerek “*Bakım Evi*” adı altında ortak faydalı çalışmalarına devam etmiştir.³⁸³ Esas faaliyetine 1936'dan itibaren geçen cemiyetin başına faal bir idare heyeti getirilmiş ve geniş orandaki programlarını uygulamada iyi sonuçlar alınmıştır.

³⁸⁰ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.201-202; **Cumhuriyet Gazetesi**, “*Türk Kuşu Adana Şubesi*”, 10 Mayıs 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, “*Adana'da Türk Kuşu Şubesi Açıldı*”, 18 Mayıs 1936.

³⁸¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Adana Türk Kuşu*”, 9 Mart 1937.

³⁸² **Yeni Adana Gazetesi**, “*Tayyarelerimiz Dün Uçuşlarına Başladılar*”, 4 Nisan 1938; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Türk Kuşu'na Ait Haberler*”, 16 Mayıs 1938.

³⁸³ **Akşam Gazetesi**, “*Adana'da Bir Bakım ve Yatım Evi Açıldı*”, 9 Kânunusani 1354; Zülfikar Ortaç, “*Türk Maarif Cemiyetinin Doğuşu*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl:1, S.3, 1 Haziran 1937, s.1.

1936 sonlarında idare heyetine seçilen Adana'nın tanınmış hayırseverlerinden Nuh Naci Yazgan, İsmail Burduroğlu ve Kültür Direktörü Yunus Kazım Köni bir taraftan halkın vatanseverliğine, bir taraftan da Adana Valisinin yardımlarına güvenerek Bakımevinden ayrılıp ayrıca bir öğrenci yurdu açmaya karar vermişlerdir. Bu karara bağlı olarak 23 Kasım 1936'da "*Adana Türk Maarif Cemiyeti Talebe Yurdu*" açılmıştır.³⁸⁴

TMC, Halkevi ve Çocuk Esirgeme Kurumlarıyla ortaklaşa düzenlenen Eşya Piyangosu gelirinden payına düşen miktar ile hayırseverlerin bağışları ve CHP'nin daimi ilgi ve yardımıyla başarı sağlamıştır. Dönemin son iki yılı zarfında dar kadro ve bütçe ile başardığı işlerden dolayı TMC'nin verimli hizmetleri takdire layık görülmüştür. 1937'de yurttan bulunan 35 öğrenciden 12'si ve 1938'de ise 9'u liseden mezun olmuş ve 1937 mezunlarının önemli bir kısmı da yüksekokul ve üniversite sınavlarına girerek pekiyi dereceleri elde etmişlerdir. Fakir, öksüz çocukların ellerinden tutarak onları okutan, yediren ve onları hayata yollayan bu cemiyet yarının memleket idarecileri arasına şüphesiz ki önemli unsurlar eklemiştir.³⁸⁵

Kızılay, felakete karşı insanoğlunun yardım hislerini kuvvetlendirerek en zalim ve mahvedici olaylara karşı yardım elini uzatan bir hayır kurumu olmuştur. 8 Mart 1929 tarihinde Hilal-i Ahmer Kongresi toplanmıştır.³⁸⁶ Gerek savaşta hizmeti sırasında yaralananların ilaç ve hastane ihtiyacını karşılamayı ve gerekse tabii felaketleri önlemeyi vazife bilen Kızılay, Adana'da da gerektiği şekilde çalışmıştır.

³⁸⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Türk Maarif Cemiyeti*", 10 Mart 1937; Ortaç, **a.g.m.**, s.2; Türk Maarif Cemiyeti 1936, 1937 yılında açtığı yurda lise ve ortaokul öğrencisi olup fakir olan ve yetenekleri yüksek kimselerden 35 kişi almış ve bunların yeme-içme ve barınmalarını temin etmiştir. 1937-1938 ders yılında ücretsiz pansiyoner sayısı 35'ten 45'e çıkarılmıştır. Ayrıca Hacı Bayram medreselerinde yatırılması sağlanan öğrencilere de yemek verilmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, "*Türk Maarif Cemiyeti*", 10 Mart 1937.

³⁸⁵ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.206.

³⁸⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Hilal-i Ahmer Kongresi*", 10 Mart 1929; Kongrede birinci reisliğe Sıhhi ve İctimai Muavenet Müdürü Nazmi Aziz, ikinci reisliğe Hükümet Tabibi Hamit ve kâtipliğe Emrazı Zühreviye Tabibi Ahmet Remzi Bey kongreye geçici olarak seçildikten sonra yeni idare heyeti seçimine geçilmiştir. Yeni seçim sonucunda Operatör Yusuf Ziya, Abdüsselam, Doktor Süleyman Sırrı, Metozade Osman, kâtibî Adil Rahmi Nihat ve Avukat Feyzi Beylerle 5 Kânunusani Müdürü Mürşide ve 23 Nisan müdürü Münevver hanımlar seçilmişlerdir. Seçimden sonra faaliyet raporu okunmuş ve 17.131 lira 61 kuruş gelire karşılık 8.558 lira 6 kuruş masrafın yapıldığı tespit edilmiştir. **Aynı Yer**.

İlk yıllardaki gelirlerinin azlığı dönemin son yıllarında önemli bir rakama ulaşmıştır. 15 kişilik bir merkez heyeti ve 5 kişilik idare heyeti ile idare edilen Seyhan Kızılay'ı halka ücretsiz ilaçlar dağıtan büyük bir de eczane kurmuştur. 1929 yılından 1935 yılına kadar Kızılay dispanserinde bakılan hasta sayısı 33.518'e ulaşmıştır. Adana Kızılay merkezi birçok insani vazifeler kapsamında salgın halde bulunan sıtmanın yok edilmesi için sıtma idaresine yardıma bulunmuş ve her doktorun, fakirleri ücretsiz muayene etmesini sağlamıştır. 1936'da gerçekleşen Belediye başkanlığı seçimleri nedeniyle açıkta kalan insanların imdadına başta Atatürk'ün 10.000 liralık bağışı olmak kaydıyla halkın yardımları yetiştirilmiştir. Toplam 71.000 liranın önemli bir kısmı evleri yıkılanlara dağıtılmıştır. Geri kalan 34.118 lira ile de planları hazırlanarak 40 ev yaptırılmıştır.³⁸⁷

Kurum 1936 yılında iki alanda faaliyet göstermiştir. Bunlardan birincisi her yıl olduğu gibi fakir ve düşkünlere sıcak kucagını açmış ve dispanserinde 1.014 hasta ücretsiz muayene edilerek 5.660 reçete verilmiştir. Ayrıca Halkevinin himayesinde bulunan 114 amelenin ve 272 hapisane hastasının reçeteleri Kızılay Dispanserinin Eczanesinde yapılmıştır. Kızılay bu uğurda 293.013 kuruş sarf etmiştir. İkinci faaliyet alanında, 4 Aralık 1936'da taşan Seyhan Nehri şehri telaşa vermiş ve her tarafı bataklığa çevirmiştir. Bu sırada evleri yıkılanlarla, ölenlerin ailelerine yardıma koşulmuştur. Selin ilk gününde felaketzedelerin nakli ve iaşesi, kömür ve odun masrafları için Kızılay tarafından 7.468 lira 95 kuruş harcanmıştır. Genel merkezden 5.000 lira Adana merkezinden de 1.000 lira tahsis edilmiştir. Ayrıca Merkezden üç yüz çadır, bin battaniye, bin yatak çarşafı, bin yatak kılıfı, bin yastık kılıfı, bin büyük don, bin büyük gömlek, 500 küçük don, 500 küçük gömlek ve Ankara Kadınları Esirgeme Kurumundan 75 önlük, 122 çift kundura, 122 çift çorap, 75 kazak gönderilmiştir. Felaketzedeler için bağışlanan 27.387 lira 71 kuruş evleri yıkılanlara kıymet takdir edilerek verilmiştir. Ayrıca 75 evli bir Atatürk Mahallesi yapılmasına karar verilerek projesi hazırlanmıştır.³⁸⁸

³⁸⁷ Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.62; Yeni Adana Gazetesi, "Kızılay'a Yardım Et", 8 Nisan 1938.

³⁸⁸ Aynı Yer.

Seyhan Kızılay merkezi 1938’de Kırşehir’de oluşan afetten zarar gören felaketzedeler için de iane toplamış ve bunun tutarı olan 6.888 lirayı genel merkeze sunmuştur.³⁸⁹

C) Adana’nın Kültürel Yapısı

Adana kültürünün binlerce yıllık bir geçmişi vardır. Ancak, bu kültürü, il sınırlarını aşan bir alan içinde, bütün Çukurova kültürünün bir parçası olarak görmek gerekir. Güneydoğu ve Doğu Anadolu’da belirmiş sayısız uygarlık, binlerce yıldan beri birbiriyle kaynaşarak bugünlere gelmiştir. Adana ve Çukurova kültürünün şekillenmesinde göçebe Türkmen ve Yörük aşiretlerinin de büyük katkısı olmuştur. Hititlerden Kilikyalılara, Araplara, daha sonra da Türklere dek uzanan zengin bir kültür mirası bu topraklarda yaşamıştır.³⁹⁰

Binlerce yılın iç içe geçmiş kültüründe Hristiyan ya da Müslüman öğeler birbirinden ayıramayacak şekilde kaynaşmıştır. Böylece farklı dönemlerde bölgede hüküm sürmüş kültürlerin etkileri bütünleşmiştir. Çünkü bölgeyi belirleyen tarihsel güçler sık sık biçim değiştirirken, onların yarattıkları uygarlıklar tümüyle ortadan kalkmamıştır. Eski kültür şu ya da bu şekilde yeni güçlerin yaşamına girmiş ve kendi varlığını sürdürmüştür. Bu şekilde yüzlerce yıl önemli bir değişme göstermemiş olan Çukurova, Cumhuriyet dönemiyle birlikte yapısal bir dönüşüm içine girmiştir. Bu dönüşümün yaşanmasında tarımdaki gelişmenin giderek sanayileşmesi, kırsal kesimin kente açılması ve ulaşım, iletişim ağının gelişmesi gibi faktörler etkili olmuştur.³⁹¹ Bu nedenle Cumhuriyet dönemiyle birlikte yapısal bir dönüşüm içine giren Adana’da, kültürel alanda yaşanan değişim ve gelişimi daha iyi anlayabilmek

³⁸⁹ Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.211

³⁹⁰ Orhan Kemal’in “*Kanlı Topraklar*” adlı romanındaki karakterlerden Paşazade Hakkı Bey’in aklından geçirdiği Adana Müzesi ya da Ramazanoğlu kitaplığından aldığı bir kitaptan edindiği bilgiler Adana’da zengin bir kültür mirası olduğunu desteklemiştir. Buna göre: “*Birçok devlete ev sahipliği yapan Adana’da birbirinden ayıramayacak ve yok edilemeyecek bir ırk karışması ve tarih zenginliği vardır. Buna bağlı olarak da Adana ırkçılığın, ayrımcılığın sökmeyeceği kültür zenginliğine sahip bir toprak parçasıdır.*” Orhan Kemal, *Kanlı Topraklar*, s.344.

³⁹¹ *Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor*, Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana, 1999, s.87; *Yurt Ansiklopedisi*, C.1, s.137-139.

amacıyla bu dönemde kültür alanında yapılan kanun ve düzenlemelerle bunların Adana'ya yansımalarını incelemek yerinde olacaktır.

1. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Cumhuriyetin kuruluşundan ve özellikle Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun³⁹² yürürlüğe girişinden sonra Adana'daki eğitim faaliyetlerinde hızlı bir gelişme kaydedilmiştir. Ancak asıl gelişme 1930'lu yılların sonunda gerçekleşmiştir. 1923-1938 yılları arasında 185 yeni ilkokul açılmıştır. Buralarda okuyan öğrenci sayısı 3.004, öğretmen sayısı da 100'e ulaşmıştır. Okul sayısındaki artışa koşut olarak, Cumhuriyetin ilk on yılı içinde öğrenci sayısı iki katına, ilk yirmi yılı içinde ise dört katına çıkmıştır.³⁹³ Bu durum eğitim alanında gerçekleştirilen devrimlerle ülke çapında başlatılan eğitim seferberliğinin Adana'ya da yansımış olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Cumhuriyetle birlikte insanlar aydınlanma hevesi içine girerek çocuklarını okullara göndermeye başlamıştır. Köyler kendi emekleri ile okullar yapmış ve öğretmen istemişlerdir. Ayrıca yeni öğrenci kaydının hararetle yapıldığı 1 Eylül 1934 tarihiyle birlikte özel muhasebe bütçesine ilköğretim için 273.037 lira konmuştur. Bu miktar 1935'te 280.000 liraya çıkarılmıştır. 1934'te 272.037 olan adi bütçe, 1935'te 273.359 lira olmuştur.³⁹⁴

Cumhuriyetten önce ancak 60 olan Adana'daki okul sayısı Cumhuriyetin ilanından 1938'e kadar geçen sürede artış göstermiştir. Biri kız biri erkek 2 lise, 3 ortaokul, 1 öğretmen okulu, 1 orta tecim, 1 kız enstitüsü, 1 akşam kız sanat okulu, 1 özel ilkokul, 2 biçki-dikiş yurdu ve 144 ilkokul olmak üzere 156 okul açılmıştır.³⁹⁵

³⁹² TBMM Tarafından 3.3.1340 Tarihinde Kabul Edilen 430 No'lu Tevhid-i Tedrisat Kanunu (63 Sayılı, 6.3.1340 Tarihli TC. Resmi Gazete), Tertip:3, C.5, Düstur: s.322.

³⁹³ Ömer Kemal Açar, **12 Yıllık Kültürü: 1923-1935**, Türksözü Basımevi, Adana, 1936, s.8; 1935-1960 yılları arasında Adana'da okur-yazar nüfusun toplam nüfusa oranı için **Bkz. Tablo-10**.

³⁹⁴ Açar, **a.g.e.**, s.8; **Akşam Gazetesi**, "Adana'da Maarif Hayatı Pek Canlıdır", 28 Haziran 1934; **Akşam Gazetesi**, "Adana Mektepleri: Erkek Kız Talebe Adana'ya Gelmeğe Başladılar", 1 Eylül 1934.

³⁹⁵ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.113.

Adana’da, Cumhuriyetin ilk yıllarında sürekli olarak yetişmiş öğretmen sıkıntısı çekilmiştir. 1924’te, 11 erkek ve 4 kız ilkokulu, öğretmensizlik nedeniyle kapalı kalmıştır. 1929’da orta öğretmen okullarına gireceklere bir talimatname gönderilmiştir. Öğretmen okullarında yetiştirilen öğretmenlerin yanı sıra, kırsal alanda eğitim ve okuma-yazma seferberliğinin yaygınlaştırılması amacıyla, 1936’da okuma-yazma bilen, askerliğini yapmış kişilerin “*eğitmen*” olarak çalıştırılmasını öngören bir yasa çıkarılmıştır. Dönemin sonunda öğretmen sayısı 325, öğrenci sayısı da 18.627 olmuştur.³⁹⁶ 1934’te Maarif Vekili, umum maarif işleri ile ilgili beyanatta bulunmuştur. Beyanatında ortaokul öğretmenlerinin haftada ancak 24 saat ders okutmalarına izin verildiğini açıklamıştır. Yine 1934 yılında Adana Vilayetindeki 65 ilkokul öğretmeni birer derece terfi ettirilmiştir. 1937 yılında ise Adana okullarında çalışan öğretmenlere bir öğretmen sınavı uygulanmıştır. Sınava Adana İstiklal okulundan B. Tahsin Tolay, Bayan İsmet Tekok, Sekine Gülçay ve Nigar Nural katılmıştır. İnkılâp okulundan B. Nazım Argun, Abdülkadir Ertena, Bayan Zehra Akıncı; Gazi okulundan B. Fahri Erzin ve Cumhuriyet okulundan B. Sait Toraman katılacaktır. Kürkçüler okulundan başöğretmen B. İsmail Göner, öğretmen Mehmet; Misis başöğretmeni B. Sadık Çıtak; Bahçe kazası merkez okulundan Kemal Ozan; Kozan kazası Gazi okulundan B. Turgut Karayel ve Kamil Erdem sınava girecektir. Ayrıca Sakarya okulundan B. Hasan Ciner’in ortaokul öğretmenliği sınavına alınmalarına Kültür Bakanlığı’nca müsaade edildiği haber alınmıştır.³⁹⁷ Bu durum okullarda görev alacak eğitim-öğretim kadrosunun eğitim formasyonuna sahip kişilerden oluşmasına özen gösterildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu bağlamda Adana’daki eğitim-öğretim kadrosunun da alanında yetkin kişilerden oluşmasına ve bunun için sınavla seçilmesine özen gösterildiği sonucu çıkarılabilir.

Yeni harflerin kabulünden sonra, girişilen okuma-yazma seferberliği için kurulan Millet Mektepleri okuryazarlığın yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Yaygın eğitimin bir parçası olan bu okullarda, hiç eğitim görmemişlere yeni harflerle okuma-

³⁹⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Orta Muallim*”, 10 Haziran 1929; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.120-121; **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.113.

³⁹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Maarif Vekili*”, 27 Temmuz 1934; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Vilayetimizdeki 65 İlk Mektep Muallimi Birer Derece Terfi Ettirildi*”, 23 Eylül 1934; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Ortaokul Öğretmen Sınavına Alınan Öğretmenlerimiz*”, 22 Mart 1937.

yazma öğretilmiştir. 1928-1938 arasında 40.000'i aşkın kişi bu okullarda eğitim görmüştür. 1928'den önce okuma-yazma bilmeyen 117.612 kişiye okuma-yazma öğretilerek diploma verilmiştir.³⁹⁸ 1929 yılında şehir dâhilinde 54 kadın, 74 erkek dershanesi açılmıştır. Bu dershanelere 2.092 kadın, 3.057 erkek devam etmiştir. Köyleriyle beraber Adana'ya bağlı yerlerde 154 Millet Mektebi açılmış, buralarda 6.350 öğrenci okumuştur. Mart ayında Millet Mekteplerine devam edenlerin sınavları yapılarak kazananlara belgeleri verilmiştir. Ayrıca sınavı kazananların adları liste halinde Yeni Adana gazetesinde yayınlanmıştır. 15 Kasım 1934'te Millet Mektepleri'nin açılarak derslere başlanacağı duyurulmuştur. Dersler, Seyhan, Gazipaşa, Cumhuriyet, Namık Kemal ilkokullarında verilmiştir. Kaza merkezlerinde ise 7 adet Millet Dershanesi açılmıştır.³⁹⁹ Yeni harflerin bir an evvel yaygınlaştırılması ve ülkede kalkınmayı sağlayacak eğitilmiş insanların yetişmesi için temel niteliğindeki bir eğitim kurumu olan Millet Mekteplerinin Adana'da bu şekilde yayılması Adana'nın gelişimine önem verildiği şeklinde değerlendirilebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana'da 2 lise (1'i kız, 1'i erkek), 3 ortaokul faaliyet göstermiştir. Daha Kurtuluş Savaşı devam ederken 1921'de Adana'da yatılı bir lise ile lise için yatılı hazırlık okulu açılarak üç aylık ödeneklerinin bütçeye eklenmesine karar verilmiştir.⁴⁰⁰ Bölgedeki Amerikan Kız Koleji ile Kız Öğretmen Okulu kapandıktan sonra kız öğrenciler, Adana Erkek Lisesi'nde eğitim görmeye başlamıştır. 1932'de kurulan Adana Kız Lisesi'ne, çevre illerden öğrenciler de kabul edilmiştir. 60 öğrenci ile açılan okulun, 1938'de 40 öğretmen ve 659 öğrencisi olduğu tespit edilmiştir. Ancak öğretmen ve öğrenci sayısındaki artışa paralel bir bina yapımı gerçekleşmemiştir. Bu nedenle Kız ve Erkek Liseleri bina olarak yetersiz kalmıştır. Çeşitli Orta Ticaret Okulları da yetersiz bir binada kira ile oturmuştur. 1925'te Venut Bey'in istihdam edildiği Erkek Lisesi'nde,⁴⁰¹ 1927'de 322 öğrenci, 20 de öğretmen bulunmaktadır, ayrıca İngilizce derslerinde öğretmen olarak

³⁹⁸ Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.121; Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.113.

³⁹⁹ Yeni Adana Gazetesi, "Millet Mekteplerinde Faaliyet", 7 Şubat 1929; Yeni Adana Gazetesi, "İlk Semere Elde Edildi", 7 Mart 1929; Yeni Adana Gazetesi, "Millet Mektebinde Merasim: Şahadetnameler Dün Tevzi Edildi", 8 Mart 1929; Yeni Adana Gazetesi, "Millet Mektepleri Açılıyor", 4 Teşrinisani 1934; Akşam Gazetesi, "Adana'da Büyük Bir İrfan Ocağı", 18 Mayıs 1934.

⁴⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.1, Dosya: , Sayı: 1248, Yer No: 4.40..8., Tarih: 7.12.1921.

⁴⁰¹ BCA, Fon Kodu: 30..11.1.0., Dosya: , Sayı: 6/6141, Yer No: 20.57..4., Tarih: 26.12.1925.

İngiliz Angels ve Amerikan uyruklu Mister Penigret'in çalıştırılmasına karar verilmiştir.⁴⁰² Okuldaki öğrenci ve öğretmen sayısının artması üzerine 1928'de Erkek Lisesi binası genişletilmiş ve aynı zamanda tadilat yapılmıştır.⁴⁰³ 1936'da ise okulda 966 öğrenci 27 de öğretmen olduğu belirlenmiştir. 1927 yılına ait bir verisi bulunmayan Kız Lisesi 1936'da 444 öğrenci ve 26 öğretmen ile eğitimine devam etmiştir. Kız Lisesi 1932-1933 ders yılında kurulmuş olmasına rağmen Adana'daki dağıtılan Amerikan Kız Koleji'nden ve diğer liselerden nakledilenlere bağlı olarak açıldığı yıl 4 mezun vermiştir.⁴⁰⁴ 1934'te Maarif Vekâleti'nin aldığı karar doğrultusunda da liseler dört yıla çıkarılmıştır.⁴⁰⁵

Adana'da öteden beri kızlara mahsus bir Kız Koleji bir de Öğretmen Okulu eğitim vermiştir. Kız Öğretmen Okulu'na yoğun talep olması nedeniyle 1926'da Adana Kız Öğretmen Okulu yanındaki Yunan vatandaşlarına ait binaların bedeli karşılığında Milli Eğitim'e devri düşünülmüş, ancak kanuna uygun bulunmadığı için binalar alınamamıştır.⁴⁰⁶ Kız Öğretmen Okulu'nun kaldırılması ve Amerikan Koleji'nin kapatılması üzerine tahsile karşı büyük bir istek duyan Adana kızları karışık olarak Erkek Lisesi'ne devam etmiştir. 1932 yılında ise müstakil bir Kız Lisesi'ne kavuşan Adana, 1938'de Diyarbakır'dan Antalya'ya kadar güney bölgelerden gelen öğrencilerle dolmuştur. 60 öğrenci ile açılan ve 1938'de 40 öğretmen ve 659 öğrenciye sahip olan okuldan, 1932'den 1938'e kadar 113 öğrenci mezun olmuştur.⁴⁰⁷

Adana Erkek Lisesi, Vali Abidin Paşa tarafından Seyhan nehri kenarında yapılmış ve 1885'te ortaokul olarak açılmıştır. Cumhuriyetin ilanına dek sayısız aşamalar geçiren okul 1923'te lise adını almıştır. 1928-1932 arasında, kız öğrenciler

⁴⁰² **BCA**, Fon Kodu: 30..11.10., Dosya: , Sayı: 6/1246, Yer No: 31.7..2., Tarih: 30.3.1927; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 143-53, Sayı: 5949, Yer No: 26.68..18., Tarih: 14.12.1927.

⁴⁰³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1, Dosya: 145-60, Sayı: 6705, Yer No: 29.35..20., Tarih: 6.6.1928.

⁴⁰⁴ **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.51; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.121; N.Şenel, **Adana**, s.36-37; Günümüzde Adana İl Halk Kütüphanesi olarak kullanılan tarihi Kız Lisesi binası için Bkz. **EK-10**; Atatürk'ün Kız Lisesi'ni ziyareti için **Bkz. EK-11**.

⁴⁰⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Maarif Vekâleti: Liseleri Dört Seneye Çıkartıyor", 17 Temmuz 1934.

⁴⁰⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 14521, Sayı: , Yer No: 143.28..1., Tarih: 22.11.1926.

⁴⁰⁷ **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.51; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.121; N.Şenel, **Adana**, s.36-37.

de bu okula devam etmiştir. 1934'te okul binasının darlığı ve öğrenci hücumunun baş göstermesi nedeniyle Seyhan kenarındaki okul Kız Lisesine terk edilerek eski Kız Öğretmen Okulu'na taşınmıştır. Sadece 1934 yılında 26 mezun veren okulu, 1923-1938 arasında 516 kişi bitirmiştir. Bunlardan 6'sı kız 510'u erkektir.⁴⁰⁸

Adana'da ilk ortaokul 1928'de kurulmuştur. Eski Amerikan Kolejinin satın alınan binasında açılan ortaokul daha evvel karma eğitim verirken, ardından erkek ortaokulu haline getirilmiştir. 1930-1931 yılında 26 öğrenci mezun eden okul, 1938'de 85 öğrenci mezun etmiştir. Ayrıca, 250 de yeni öğrenci kaydetmiştir. 1937'de bir ortaokul daha açılmıştır. Tam teşkilatlı olan bu okulun 21 öğretmeni ve 500 öğrencisi bulunmaktadır. Birinci sınıfı beş şubeli olan okula 1938'de 50 öğrenci daha eklenmiştir. Okulun bir senelik performansına göre sınıf geçme oranı %65-70 arasındadır. İlk ortaokulun 1927-1928 ders yılında açılmasına bağlı olarak ilk mezunlarını 1929-1930 yılında 18 kişi olarak vermiştir.⁴⁰⁹ 1934'te ortaokul ve liselere yatılı ve parasız olarak alınacak öğrencilerle ilgili araştırma yapılacağı açıklanmıştır.⁴¹⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında, çalışma alanlarındaki yetişmiş insan sıkıntısını gidermek için, meslek okulları da açılmıştır. Bu amaçla, 1910'da kurulmuş olan, ama I. Dünya Savaşı döneminde kapalı kalan Adana Ziraat Okulu 1930'da eğitim-öğretime yeniden başlamıştır. 1930'da açılmış olmakla birlikte daha 1924 yılında Adana Ziraat Okulu'nun ihtiyaç duyduğu makinelerin edinilmesine çalışılmış, bu bağlamda okulun ihtiyacı olan harman makinesinin "*Hofer Srats*" fabrikasından alınmasına karar verilmiştir.⁴¹¹ Ancak tam olarak eğitim-öğretim faaliyetine başladığı yıl 1931 olarak kaydedilmiştir. Okul bu tarihten itibaren üç amaç doğrultusunda faaliyette bulunmuştur. Birincisi, öğrenci yetiştirmek; ikincisi, memlekete faydalı fidanlar temin etmek ve üçüncüsü, bilimsel tecrübelerle Adana'ya uygun gelecek

⁴⁰⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "Bu Sene Erkek Lisemiz 26 Mezun Verdi", 26 Eylül 1934; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Adana'da Büyük Bir Liseye İhtiyaç Var", 10 Mayıs 1936; **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.128-129; **Yurt Ansiklopedisi**, c.1, s.121.

⁴⁰⁹ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.129; **Yurt Ansiklopedisi**, s.121.

⁴¹⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, "Meccani Leyli Olmak İçin Tahkikat Yapılacak", 9 Eylül 1934.

⁴¹¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 214-15, Sayı: 990, Yer No: 11.49..1., Tarih: 19.10.1924

bitkileri tespit etmek olmuştur. Ziraat Okulu, öncelikle tarım teknisyeni yetiştirme görevini üstlenmiştir. Burada, yeni bitkilerin ekimini yaygınlaştırma yöntemleri ve ilkokulu bitirenlere tarım makinelerinin kullanılması öğretilmiştir. Okul kısmı ikiye ayrılmıştır. Buna göre, birinci kısım ortaokul mezunu olarak üç senelik bir tahsile tabi tutmuştur. İkinci kısım ise ilkokul öğrencilerini alarak iki senelik tahsil sonunda makinistliği öğretmiştir. Okulun tecrübe arazisi ise 1.350 dekadır. Burada narenciye, çiçek, her türlü bitki ve meyve tecrübesi yapılmıştır. Özellikle üzüm tecrübeleri başarılı bir şekilde devam ettirilmiş, buna bağlı olarak 1927 yılında halka 5.000 bağ çubuğu dağıtılmıştır. 1932'den itibaren turunç, tatlı limon, portakal, limon, ağaç kavunu, kayısı, okaliptüs, dut, akasya, yenidünya, armut, elma, karabiber, mimoza, amber ve diğer bitkilerden de halka 175.000'den fazla fidan dağıtılmıştır.⁴¹² Bu durum tarımsal potansiyele sahip ve makineleşmenin ilk gerçekleştiği şehirlerden olan Adana'da gerekli ilerlemeyi sağlayacak bilimsel ve teknik bilgiye sahip yetişmiş insan gücünün oluşturulmasına önem verildiği şeklinde yorumlanabilir.

Çalışma yaşamını ilgilendiren bir başka okul da, 1925'te İktisat Vekâleti'nce açılan Adana Ticaret Okulu'dur. 1925 yılında okul için gerekli binaların tahsisi gerçekleştirilmiş,⁴¹³ 1927 yılında Maarif Vekâleti'ne bağlanmasıyla okul biraz daha genişletilerek, iki sınıflı iken dört sınıfa çıkarılmıştır. Bununla birlikte okulda çalıştırılacak idareci, öğretmen ve müstahdemlere ait kadrolar onaylanmıştır.⁴¹⁴ 1928'de de okulda çalıştırılacak doktorlara ait üç aylık kadro oluşturularak yürürlüğe konmuştur.⁴¹⁵ Çeşitli inceleme gezileri düzenleyen okul 1929'da Mersin'e bir gezi düzenlemiştir. Açıldığı yıl, yalnızca 54 öğrencisi olan Ticaret Okulu'na üçüncü yıldan itibaren kız öğrenciler de alınmıştır. Bazı seneler mevcudu 180'e çıkmış ve yeni şubeler açılmıştır. Okuldan mezun olanlar Adana'da derhal hayata atılıp iş bulabilmiş ve hayatta başarılı olmuşlardır. Tahsillerini ilerletmek isteyenler de Ankara, İzmir, İstanbul Ticaret Liselerine devam etmiştir. Adana'nın iktisadi hayatının günden güne ilerlemesi üzerine Vekâlet, okulu genişleterek, 1938'den

⁴¹² **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.121; N. Şenel, **Adana**, s.37; **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.129-130.

⁴¹³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: , Sayı: 2776, Yer No: 16.72..11., Tarih: 11.11.1925.

⁴¹⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 187-12, Sayı: 5423, Yer No: 25.42..15., Tarih: 6.7.1927; **BCA**, 30..18.1.1., Dosya: 143-46, Sayı: 5483, Yer No: 25.45..14., Tarih: 11.8.1927.

⁴¹⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 187-19, Sayı: 6442, Yer No: 28.22..17., Tarih: 15.4.1928.

sonra Ticaret Lisesi'ne dönüştürmüştür. Lise, yörede gelişen ticaret alanına orta kademe yöneticisi hazırlamak amacıyla eğitim vermiştir.⁴¹⁶ Ticaret okulunun varlığı, tarımsal üretime bağlı ticari ürünleri ve önemli yolların kavşağında bulunması nedeniyle aynı zamanda önemli bir ticaret şehri olan Adana'da bu konuda eğitim gören bireyler vasıtasıyla ticaretin üst düzeylere taşınmak istendiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Adana'da Osmanlı döneminden kalma en önemli eğitim kurumlarından biri olan Erkek Öğretmen Okulu 1908'de üç sınıflı ve yatısız olarak açılmıştır. 1911'de binaya yeni bir pavyon eklenerek, tatbikat kısmı açılmış ve okul 1914'te dört sınıflı olmuştur. 1920 yılında Dar'ül-muallimin olarak yapılan binasına taşınarak yatılıya çevrilmiştir. 1922'de aynı binada dört sınıflı olarak tekrar açılan okulun sınıf sayısı 1925'te beşe çıkarılmıştır. Ayrıca okulda kütüphane, mecmua, spor, divanı haysiyet, temsil, kooperatif, müzik, izci oymağı gibi faaliyet kolları oluşturulmuştur. Kız ve erkek bölümleri bulunan bu okulu 1938 yılına kadar 497 kişi bitirmiştir. Yurda genç ve devrimci öğretmen yetiştiren Erkek Öğretmen Okulu ülkeye olan görevini layığıyla yerine getirmiş ve eğitim-öğretimde büyük başarı sağlamıştır. 1927 yılında 187 öğrenci, 14 öğretmeni bulunan okul, 1936'da 255 öğrenci ve 15 öğretmenle eğitimine devam etmiştir.⁴¹⁷ 1928 yılında okul için bir de yatakhane inşa edilmiştir. 1934 yılında okulun erzak ve yakacak ihtiyacını karşılamak üzere gazeteye bir ilan verilmiştir.⁴¹⁸

Kız Enstitüsü'nde ve Akşam Kız Sanat Okulu'nda ise biçki, dikiş, ev idaresi, şapkacılık vb. dersler verilmiştir. Enstitü ilkokulu bitirenlere 5 yıllık bir eğitim vermiştir. Sanat Okulu da 12-45 yaşları arasında okuryazar kızları, kadınları

⁴¹⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Ticaret Mektebi", 5 Haziran 1929; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Adana'da Yeni Bir Mekteb Yapılıyor: Orta Ticaret Mektebi Ticaret Lisesi Olacak", 13 İkinci Kanun 1936; **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.125-126; **Yurt Ansiklopedisi**, c.1, s.121; N.Şenel, **Adana**, s.36.

⁴¹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Muallim Mektepleri İnşaâtı", 18 Haziran 1929; **Adana Erkek Öğretmen Okulu 1937-1938 Mezunları Hatırası**, Türksözü Basımevi, Adana, 1938, s.3,41-46; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.121; N. Şenel, **Adana**, s.36; **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.128-129.

⁴¹⁸ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.1., Dosya: 145-57, Sayı: 6214, Yer No: 27.82..9., Tarih: 19.2.1928; **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Erkek Muallim Mektebi Müdürlüğünden", 26 Ağustos 1934.

eğitmiştir. Açılışının ikinci yıl dönümünde bulunmasına rağmen İsmet İnönü Kız Enstitüsü ve Akşam Sanat Okulu Adana’da büyük ilgi uyandırmıştır. Bu okullardan iki kısım öğrenci mezun etmiştir: İsmet İnönü Kız Enstitüsü’ne ilkokul mezunları alınarak beş yıllık bir orta tahsil gösterilmiş ve onlara hayatta lazım olan dikiş, nakış, pastacılık ve şapkacılık, ev idaresi; yemek pişirme gibi önemli bilgiler öğretilmiştir. Akşam Kız Sanat Okulu’nda ise 12-45 yaş arasındaki okuryazar kız ve kadınlara tamamıyla ev ve hayat bilgisi verilmiştir. Bunlara okulda biçki-dikiş, çamaşır, nakış, şapkacılık ve pastacılık, ev idaresi, yemek, çocuk bakımı ve hıfzıssıhha gibi ameli dersler gösterilmiştir. Buna bağlı olarak daha açılış döneminde 500 öğrenci okula kaydını yaptırmıştır. 1938’de iki okulda toplam 551 öğrencisi olan okullardan Enstitü 26, Sanat Okulu ise 64 öğrenci mezun etmiştir.⁴¹⁹

Adana’da tam ve eksik devreli ilkokul sayısı 144 ve ilköğretimde tahsil gören öğrenci sayısı da 17.729 olarak tespit edilmiştir. Bu okulların 24’ü Adana’da eğitim vermiştir. Bunlardan Adana ilkokullarında okuyan öğrenci sayısı 7.137 ve öğretmen sayısı da 130’dur. Bu rakamlara karşın ilkokul⁴²⁰ binaları büsbütün zavallı denecek bir haldedir. Ele alınabilecek bina olarak Tepebağ’daki Gazipaşa İlkokulu ile asfalt cadde üzerinde yapılan “İsmet İnönü Kız Enstitüsü” bulunmaktadır. Cumhuriyetin ilk on beş yılında, Adana’da okuryazarlığın yaygınlaştırılması çabaları olumlu sonuçlar vermiş daha sonraki yıllarda ilköğretimdeki öğrenci sayısında da artışlar yaşanmıştır.⁴²¹ Sadece ilkokul sayısında belirgin bir artış olması, harf devrimi ile birlikte okuma-yazma seferberliğine girişilmesi ve ilkokulun parasız ve zorunlu hale getirilmiş olmasının etkili olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

1933 yılında Adana merkezindeki 20 ilkokula devam eden 10.277 öğrencinin 3.252’sini kızlar oluşturmuştur. Okullar içinde öğrenci toplamı 600’ü bulan da olmuştur. Ayrıca trahomlu öğrencilerle trahomsuz öğrencilerin devam edecekleri

⁴¹⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana’mız Bir Kültür Müessesesi Daha Kazandı: İnönü Kız Enstitüsü Dün Açıldı”, 17 Teşrinisani 1936; **Cumhuriyet Gazetesi**, “Adana’da İki Güzel Müessese Açıldı: Kız Sanat Mektebi Çok Rağbet Görüyor”, 3 Birinci Kanun 1936; **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.125; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.121; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.51.

⁴²⁰ Adana’da 1927 yılında 97 ilkokul, 1 ortaokul, 1 ticaret okulu, 1 ziraat okulu varken; 1936 yılına gelindiğinde 149 ilkokul, 1 ortaokul, 1 ticaret okulu, 1 ziraat okulu vardır. Şenel, **Adana**, s.35.

⁴²¹ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.121; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.51.

okullar ayrılmıştır. 119 öğretmenin bulunduğu bu okullarda 63 kadın öğretmen görev almıştır. Adana'nın merkez kazasına bağlı 24 köyündeki okullarda 1.198 öğrenci okumuştur. Kazalar içinde en çok öğrencisi bulunanı ise Ceyhan olmuştur. Yalnız merkez kazasında 500 öğrencisi olan kentin köylerinde 1.047 öğrenci okuduğu tespit edilmiştir. Kozan ve Osmaniye kazaları ikinci sırada gelmiştir. Ayrıca 1923-1933 arasında idare-i hususiye bütçesinden ilkokul öğrenimi için 1.763.824 lira 37 kuruş harcanmıştır.⁴²²

1928-1929 eğitim-öğretim yılı ile birlikte Adana'da Millet Mektepleri de açılmaya başlanmıştır. Açıldığı yıl 17.959 öğrencisi 357 öğretmeni bulunan mekteplerden 6.905 kişi diploma almıştır. 1929-1930'da 7.958 öğrencisi, 199 öğretmeni olan mektepten 2.651 kişi diploma almıştır. 1930-1931'de 3.026 öğrenci, 128 öğretmeni bulunan mektebi 1.449 kişi bitirmiştir. 1931-1932'de 1922 öğrenci, 68 öğretmeni olan okuldan 993 kişi mezun olmuştur. 1932-1933'te 817 öğrenci, 16 öğretmene karşılık 433 kişi bitirmişken; 1933-1934'te 737 öğrenci, 20 öğretmene karşılık 466 kişi bitirmiştir. 1934-1935'te 1.223 öğrenci, 37 öğretmene karşılık 657 mezun vermiştir. 1935-1936'da 1.541 devam edeni, 36 öğretmeni ve 1.161 mezunu vardır. 1936-1937'de 992 devam edeni, 27 öğretmeni ve 799 mezunu vardır. 1937-1938 yılında ise 4.044 öğrencisi, 58 öğretmeni ve 2.098 diploma alanı bulunmaktadır.⁴²³

1927 ve 1936 yıllarında Adana'da bulunan lise ve öğretmen okulu sayısında bir değişim yaşanmamıştır. Dönem boyunca her bir okuldan 1 adet vardır. 1927'de 6.403 ilkokul öğrencisi, 215 ilkokul öğretmeni; 135 ortaokul öğrencisi, 11 ortaokul öğretmeni; 63 ticaret okulu öğrencisi, 12 ticaret öğretmeni; 60 ziraat okulu öğrencisi, 8 ziraat öğretmeni vardır. 1936 yılına gelindiğinde 16.929 ilkokul öğrencisi, 340 ilkokul öğretmeni; 343 ortaokul öğrencisi, 17 ortaokul öğretmeni; 125 ticaret okulu

⁴²² **Yeni Adana Gazetesi**, "Seyhan İlinde İlköğretim İşleri", 29 İlk Teşrin 1935; Ağar, **a.g.m.**, s.20-21; 1933 yılı itibarıyla Adana'ya bağlı köy ve kazalardaki ilkokulları sayısı ise 95'tir. Vilayetin genel nüfusuna nazaran tahsil çağındaki çocuk sayısı 27.293'tür. Bu çocukların da 8.676 okumakta, 18.617'si ise tahsil dışındadır. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 81/V-4, Fihrist No: 1-103, Tarih: 29.1.1933.

⁴²³ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.114.

öğrencisi, 11 ticaret öğretmeni; 54 ziraat okulu öğrencisi ve 9 ziraat okulu öğretmeni bulunmaktadır.⁴²⁴

Çukurova halkının bilgiye olan yüksek ilgi ve muhabbeti sayesinde orta tahsil kurumları da çoğalmıştır. Bu dönemde İstanbul'da veya yabancı ülkelerde tahsillerini bitirerek memlekete dönen aydınlar da çoğalmıştır. 1928'de karma ortaokul kurulmuştur.⁴²⁵

1934'te okuma çağındaki çocukların 13.294'ü okuma fırsatı yakalayabilmiştir. 1935'te ise 14.830'u okumaya başlamıştır. Hâlbuki 1924 yılında okuyanların sayısı 4.590'dı. Buna göre geçen yıllarla birlikte okuyan sayısında büyük bir fark oluşmuştur. Adana'daki okul sayısı 165, bağlı yerlerdeki okul sayısı da 340 olmuştur. Bu okullardan 20'si merkez ilçesinde, 23'ü köylerde, 1'i Bahçe merkezinde, 7'si köyünde; 2'si Ceyhan merkezinde, 23'ü köyünde; 1'i Dört Yol merkezinde, 9'u köyünde bulunmaktadır. Ayrıca 1'i Feka merkezde, 6'sı köyünde; 1'i Kadirli merkezde, 9'u köyünde; 1'i Karaisalı merkezde, 9'u köyünde; 3'ü Kozan merkezde, 13'ü köyünde; 1'i Saimbeyli merkezde, 11'i köyünde; 3'ü Osmaniye merkezde, 11'i köyünde şeklinde dağılmıştır.⁴²⁶

Köylerdeki okulların sayısı 129, merkez, kaza ve diğer kazalardaki okulların sayıları da 34'tür. Bütün köy okullarının 6'sı iki dershaneli, 115'i üç dershaneli, 8'i de beş dershanelidir. Merkez kaza ile diğer kaza merkezlerinde okuyan öğrenci sayısı 7.006'dır. Bunun 4.589'u erkek, geri kalan 2.417'si kızdır. Köylerde okuyan öğrenci sayısı 6.280'dir. Bunun 4.983'ü erkek, 1.297'si kızdır.⁴²⁷ Bu rakamlar gösteriyor ki Adana, Türkiye'nin eğitim-öğretim faaliyetleri bakımından özel öneme sahip bir merkezidir. Adana'nın bu ilerlemeyi kaydetmesinde bir yandan komşu illerde lise bulunmaması, diğer taraftan da Kıbrıs, Antakya ve İskenderun gibi (Atatürk dönemi içerisinde) bugün anavatan sınırları dışında kalan yerlerdeki insanların en yakın ve en

⁴²⁴ N. Şenel, **Adana**, s.35.

⁴²⁵ Ağar, **a.g.e.**, s.22.

⁴²⁶ Ağar, **a.g.e.**, s.9.

⁴²⁷ **Aynı Yer.**

müsait bir kültür merkezi olarak Adana'yı uygun bulup çocuklarının orta tahsilini burada yaptırmalarıdır.⁴²⁸

1930 yılında, yedi vilayetin dâhil olduğu Adana Maarif Eminliği mıntıkası ilkokul müfettişlerinden oluşan ilkokul kongresini gerçekleştirmiştir. Kongreye mıntika dâhilindeki bütün müfettişler ve yedi ilin Maarif Müdürlerinden başka, ilkokul eğitimi ve öğretmenliği ile sıkı ilgisi olan Kız ve Erkek Öğretmen Okulları müdürleriyle her iki okulun öğretmenleri katılmıştır. 8 Kasım Cumartesi başlayan kongre, altı gün sürmüş, önemli konular ele alınmıştır. Kongrenin Reisliğini Maarif Emini İsmail Habip (Sevük) Bey yapmış ve önemli konular üzerinde durulmuştur. Kongrede öğretmenlerin okuması konusunda alınacak tedbirler ile okuma için kütüphaneler açılması tartışılmıştır. Öğretmenlerin bir Birlik oluşturmaları düşünülmüştür. Alfabenin hangi usullerle ve nasıl öğretilceği üzerinde durulmuştur. Okul sergileri ve okul müzeleri ve bunlarda takip edilecek esaslar ele alınan birkaç konuyu oluşturmuştur. Kongre sonrası dönemde de Maarif müfettişleri alınan kararlar doğrultusunda bölgede denetlemeler yapmıştır.⁴²⁹

2. Kültür Kurumları ve Kültürel Yaşam

Cumhuriyetin getirdiği çağdaş kültür öğeleri, il merkezi ve bazı ilçelerde değişim yaratmış olmakla birlikte, geleneksel yapı varlığını sürdürmüştür. Ancak, Adana kültüründen çok, geleneksel Çukurova kültüründen söz etmek gerekir. Toprağının verimliliğine eşit bir folklor zenginliği olan Çukurova'da, yüzlerce yıl göçebe hayat süren oymaklar, Çukurova kültürünün temelini oluşturmuştur. Gelenekler, görenekler, inançlar, oyunlar ve türküler, göçebe yaşama özgü beslenme kültürel mirasın önemli öğelerini oluşturmuştur.

Kültürün temel ögesi olan dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal iletişim aracı olmasının yanı sıra kültür değerlerinin kuşaktan kuşağa aktarılmasında

⁴²⁸ **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.51.

⁴²⁹ “*Mıntika Müfettişler Kongresi*”, **Çukurova'da Memleket**, Yıl.2, S.19-32, 15 Teşrinisani 1930, s.1-6; “*Alfabenin Tedris Usulü*”, **Çukurova'da Memleket**, Yıl.2, S.21-34, 15 Kânunuevvel 1930, s.6-7; **Cumhuriyet Gazetesi**, “*Adana'da Teftiş Yapan Maarif Müfettişleri*”, 4 Mayıs 1936.

da etkili olmuştur. Buna bağlı olarak yüzyılların birikimi olan sözlü kültür ürünleri Çukurova’da zengin bir miras oluşturmuştur. Adana’da Türkçe; Karacaoğlan’ın⁴³⁰ koşmalarında, güzellemelerinde ve türkülerinde çağlar ötesinin yankılanan sesi olmuştur. Halk arasında ağızdan ağza anlatılan Deli Boran, Elbeylioğlu gibi halk hikâyelerinin ve Şahmaran, Lokman Hekim,⁴³¹ Hızır İlyas gibi efsanelerin, atasözlerinin, deyimlerin, ağıtların, tekerlemelerin, manilerin, masalların diliyle günümüze kadar ulaşmış ve Adanalı çağdaş şair ve yazarlar yüzyıllardır işlenen, gelişen bu Türkçe ile en mükemmel eserlerini vermişlerdir.⁴³²

Çukurova’da müzik araştırmalarını, Adana Müzesi Müdürlüğü’ne atanan Ali Rıza Yalkın 1922’de başlatmıştır. Güneydeki Türkmenler arasındaki çalışmaları on yıl sürmüştür. “*Cenupta Türkmen Oymakları*” adıyla 5 ciltte topladığı derlemeler, bölge folkloru üzerine kapsamlı ilk çalışma olmuştur. Bu tarihten sonra, İstanbul Belediye Konservatuvarı’nca birçok türkü, notalarıyla birlikte derlenmiştir. 1936’da Türkiye’ye çağrılan ünlü Macar bestecisi ve yorumcusu Bela Bartok, Adana dolaylarından 86 halk ezgisi derleyerek, bunları notaya almıştır. Bu çalışmalarından sonra, Ankara Devlet Konservatuvarı Derleme Ekipleri, 1938’de Seyhan bölgesinden türküler derleyerek, bunları gramofona kaydetmişlerdir.⁴³³

⁴³⁰ Dadaloğlu, İlbeylioğlu, Âşık Abdullah, Kara Osman, Kul Halil, Kul Seydi, Üçgözoğlu, Âşık Ali, Âşık Mustafa, Hacı Nabi Bey, İbrahim Kul, İnce Arap ve Derdiçek Çukurova’nın diğer önemli halk ozanlarıdır. Kadın halk ozanları ise; Durdu, Nazlı Gelin, Sinem Kız ve Avşar Oymağından Hasibe (Ramazanoğlu)’dır. **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.83.

⁴³¹ Lokman Hekim, kendi gücüyle ermiş, ölümsüz olmuştur. Altmış yıl bütün yeryüzünü taş taş, ova dağ dolaşmış, çiçeklerle, otlarla, bitkilerle konuşmuş, her çiçek kendini marifetini Lokman’a söylemiş. Lokman da çiçeklerin dilince söylediğini yazmış defterine. Her çiçek bir hastalığa şifaymış. Lokman bütün hastalıkların çiçeğini bulmuş, bir ölümün çiçeğini bulamamış. Onu da ararmış. Duymuş ki Lokman... Duymuş ki Lokman, ölümün çiçeği, ölümün suyu, ölümün otu Aladağ’ın bir koyağında. Lokman koşmuş buraya, yurt tutmuş Aladağ’ın ardını, kayağını. Her otları, her çiçeklen, her suylan, pınarlan, her böceklen, kurtlan, kuşnan, karıncaylan konuşmuş. Esen yelle, doğan günle, gelen ışıkla, yağın yağmurla konuşmuş. Sonunda ölümün dermanını bulmuş. Yaşar Kemal, **Binboğalar Efsanesi**, 13. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.27.

⁴³² **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.83; Zihni Ardic, “*Karacaoğlan*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl:1, S.5, İkinci Teşrin 1937, S.26-28.

⁴³³ Pek çoğu notaya alınan bu ağıtlar, kına türküleri, halay havaları, yağmur tekerlemeleri, bozlaklar yıllarca radyolardan yayınlanmıştır. Bu çalışmalar yöre halkının kırık havalardan çok, uzun havaları söyleyip dinlediklerini ortaya koymuştur. Bu havalar, yaygın olarak şu ağızlarda söylenmektedir: 1. Türkmeni, 2. Varsağı, 3. Bozlak, 4. Avşar Ağzı, 5. Maraş ağzı, 6. Gavurdağı ağzı, 7. Üçgözoğlu ağzı, 8. Elbeyli ağzı, 9. Şafak ağzı, 10. Senir ağzı, 11. Aşiret ağzı, 12. Çukur ağzı, 13. İskân havası. Ayrıca halk türküleri, özellikle Yörüklerin uğraşı alanı olmuştur. Yörükler nerede bir kaval, karadüzen,

Adana kültüründe görülen batıl inançlar, Cumhuriyetin ilanıyla birlikte özellikle kentlerde varlığını azaltırken, köylerde aynı şekilde devam etmiştir. Bu bağlamda ağaçlara bez bağlama; türbe, makam, yatır ziyaretleri ve buralarda mum yakmak; mezarlıkta tütsü yakmak; ağacı, akarsuları, tepeleri kutsal sayma; nazar için tütsü yapma gibi pek çok inanç Türklerin İslam öncesi dönemdeki Şamanizm inanışlarından kaynaklanmıştır.⁴³⁴

Adana’da doğumla ilgili olarak yeni doğan⁴³⁵ bebeğe köylerde giysi, altın, maşallah; kentlerde de mama takımı vb. hediyeler getirilmiştir. İlk çocuğun doğumunda bebeğin yatak takımını anneannesi hazırlamıştır. Diş çıkaran çocuğa, şekerli kaynamış buğday ve mısırla yapılan “*hedik*” verilmiştir. Bebek yedinci, yirminci ve kırkıncı gününde yıkanmıştır. Köylerden kente doğru gidildikçe, kimi görenekler bırakılmıştır. İl ve ilçe merkezlerinde düğün törenleri gün geçtikçe çağdaş biçimler alırken, köylerde eski göreneklerin izleri sürüp gitmiştir.⁴³⁶ Ölümle ilgili görenekler önceki zamanlara göre değişim göstermiştir. Eski dönemlerde mezara çelenk konmazken, ölen delikanlı ya da genç kız olursa mezara bir bayrak ya da kırmızı renkli bir “*kefiye*” asılmıştır.⁴³⁷

a. Adana Halkevi ve Faaliyetleri

Halkevlerinin açılmasından önce yeni rejimin ilkelerinin benimsetilmesi ve yayılmasını sağlamak amacıyla dayanılacak bir güç olarak Türk Ocakları kurulmuştur. Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılının sonunda Adana ve daha başka birçok şehirde açılan şubelerle Türk Ocaklarının sayısı 60’a ulaşmıştır. Ocaklar, Türklük bilincinin uyandırılmasını, ulus gerçeğinin kafalara, gönüllere yerleştirilmesini amaçlamıştır. Bu amaçlara bağlı olarak Adana Türk Ocağı’nda

bağlama, saz sesi duyarsa ve bir türkü söylendiğini işitirse hemen oraya büyük bir huşu ile yaklaşmış ve söylenen, çalınan parçaları derin ve geniş bir ilgi ile dinlemiştir. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.148.

⁴³⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.148, **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.86.

⁴³⁵ Tüm Anadolu’da olduğu gibi, Adana’da da yeni doğan çocuklarda ölüm oranı yüksektir. Bu nedenle, çocuklara çoğunlukla Yaşar, Durdu gibi adlar konur. Çocuğu yaşayan kadın, yedi Mehmet ya da yedi Fatma’dan topladığı parçalarla oluşturduğu kumaştan çocuğuna giysi diker. Yedi yaşına dek saçı kesilmeyen bu çocuklara “*adaklı*” denilir. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.150.

⁴³⁶ Ayşe Başçetinçelik, “*Adana Düğünlerinde Gelin Alma*”, **Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm**, Altınkoza Yayınları, Adana, 2009, s.2-7; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.149.

⁴³⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.150.

Harun Aliçe Bey, Mustafa Rahmi Bey, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Zekeriya (Sertel), Ağaoğlu Ahmet ve Yahya Kemal Beyler tarafından konferanslar verilmiştir.⁴³⁸ Düzenlediği konferanslarla idealist yurttaşlar yetiştirme amacına hizmet eden Adana Türk Ocağı 1924 yılında yayınlanan Adana Ticaret Rehberinde şu şekilde tanıtılmıştır:

“İşte kıymetli Adana’nın mümtaz fikir ocağı!.. İlkın Türk Ocağı olarak tesis edilmiştir. Bütün Anadolu’da, milliyet ve terakkiperverlik sancağını en yukarıda gezdiren Adana Türk Ocağı muhiti tadile uğraşan nezih bir ameledir. Azası, yalnız felaket gören değil, felaketi saadetle değiştirebilen irade, prensip sahibi fertlerden meydana geldiği içindir ki o saf memleketin itiyatları, içtimai istikametleri hususunda kuvvetle tesir eyler. Her fırsatta Adana gençliğini temsil eden Ocak, civar köyler, nahiyelerle temas; onlara muallim, gazete, mecmua, ilaç teminine, halk kitapları bastırmak ve onları en ücra yerlere de parasız dağıtmak; azasından bulunan kıymetli hekimleri vasıtasıyla fakir birçok insanların derdine çare bulmak suretiyle milli vazifeden bir kısmını yapıyor. (...)”⁴³⁹

Yenilikçi ve Batı yönlü olan Türk Ocakları yapılan devrimlerin en büyük destekçisi olmuştur. Hatta Halifeliğin 1924’te kaldırılması üzerine Mustafa Kemal’e tebrik telgrafı çeken Ocaklardan biri Adana Türk Ocağı olmuş, ayrıca aşarın kaldırılmasını “*Köylü Bayramı*” olarak kutlamaya karar vermiştir.⁴⁴⁰

Çeşitli vesilelerle Adana’yı ziyarete gelen Atatürk, bu ziyaretleri esnasında Türk Ocağı’na da uğramıştır. 13 Ocak 1925’te Konya’dan hareketle Adana’ya gelen Atatürk, Vilayet Konağını, Türk Ocağını ve CHP merkezini gezmiştir. 17 Ocak 1925 akşamı da Adana Türk Ocağı’nda düzenlenen Adana’nın kurtuluş gününe ait “*Yarım Türkler*” adlı müsamereyi izlemiştir.⁴⁴¹

⁴³⁸ Hamdullah Suphi Tanrıöver, “Gazi’nin En Büyük Eseri”, **Türk Yurdu**, C.3-23, Ağustos 1929, s.53; Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.85-88.

⁴³⁹ Arık, **Adana Ticaret Rehberi**, s.85-88.

⁴⁴⁰ İbrahim Karaer, **Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)**, Türk Yurdu Neşriyatı, Sistem Ofset, Ankara, 1992, s.66-67; 144.

⁴⁴¹ Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999, s.369; Taha Toros, **Atatürk’ün Adana Seyahatleri**, Seyhan Basımevi, Adana, 1939, s.26.

Atatürk, 17 Şubat 1931 tarihli gezisinde ise öğretmen, aydın bütün Adanalıların toplandığı Türk Ocağı'nda kalabalığın arasına girdikten sonra günün sorunları hakkında içten sohbetler gerçekleştirmiştir. Atatürk, kadınların askerliğini büyük bir topluluk içinde ilk defa burada konuşmuş ve bazı kadınlara sorular sormuştur. Ocak başkanı çalışmalar konusunda bilgi vermiş, Kürkcüler Köyü'nde açılan okulla dispanserden bahsetmiştir. Verilen bilgileri dinleyen Atatürk, sonrasında şunları söylemiştir:

“Adana'nın 70 bin küsur nüfus olduğu hâlde maatteessüf büyük bir vatandaş kitlesi tarafından güzel Türkçemiz konuşulmuyor. İster ihmal ve isterse lakaydı yüzünden olsun, bu hâl memleketin selameti nokta-i nazarından asla tecviz edilemeyecek bir harekettir. Bu vatandaşların behemehâl Türkçe konuşmalarının temini lazımdır. Bu vazifeyi Türk Ocağı resmî ve gayri resmî diğer alakadar teşkilat yapmalıdır.”⁴⁴²

Konuşmasının devamında memleketin gençleri ile öğretmenlerinin karşı karşıya olduğunu belirten Atatürk,

“Öğretmenlerin memur sayılmaları nedeniyle siyasetle uğraşamayacakları belirtmiştir. Bununla birlikte seçimlerde oy kullanırken, onların da bir fikre, ideale ve programa oy vereceklerdir. Ancak verdikleri oyları lehlerine kullanmış olmaları önemlidir. Memurun ve öğretmenin verdiği oy konusunda rahat olması için CHF'nin izlediği politikayı isabetli bulması gereklidir. Bu nedenle bütün vatandaşlar programı iyi incelemelidir. Böylece Fırka'nın uyguladığı programın yerindeliği görülecektir. Öğretmenler ve gençler Ocak üyesi olarak bu konuda Fırka'ya destek olmalıdır. Milliyet fikirlerini dağıtan Ocakların dil üzerinde durması gerekir. Türk milletindenim diyen biri her şeyden evvel Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk harsına, camiasına mensubiyetini iddia ederse buna inanmak doğru olmaz. Hâlbuki Adana'da Türkçe konuşmayan 20 binden fazla vatandaş vardır. Eğer Türk Ocağı buna müsamaha gösterirse gençler ve siyasî içtimaî bütün Türk kuruluşları bu durum karşısında duygusuz kalırlarsa en aşağı yüzyıldan beri devam ede gelen bu durum daha yüzlerce yıl devam edebilir! Bunun neticesi ne olur? Herhangi bir felakette günümüzde bu insanlar başka dille konuşan insanlarla el ele vererek aleyhimizde hareket edebilirler. (...)”⁴⁴³

⁴⁴² Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.443; Toros, a.g.e., s.32-38; Hikmet Tanyu, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1981, s.192.

⁴⁴³ Toros, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, s.32-40.

Atatürk'ün, Adana Türk Ocağından Türkçe konuşulmasına öncülük ederek Türk kültürünün yaygınlaştırılmasını istemesi, mevcut olan örgütlü kurumların halkın eğitimi için kullanılacak araçlar olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁴⁴ Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ulus devlet inşası çalışmaları bozuk bir Türkçe kullanan ve Nusayri ya da Arap Alevi olarak adlandırılan bu topluluğun toplumsal yapıdaki konumunu düzeltmiştir. Ayrıca toplumun o zamanki kapalı yapısından dolayı pek bilgi sahibi olunmaması nedeniyle birkaç araştırma yaptırılarak 1927'de yayınlanmıştır. Baha Said Bey'e göre, Adana sahasında yaşayan Nusayriler,⁴⁴⁵ büsbütün aykırı bir tip ve karakter göstermektedir. Herhalde Türkçesi gibi Arapçası da bozuk olan bu halk, her iki dili de aynı derecede konuşurlar. Fakat genellikle dini ve edebi dilleri Arapçadır, yine de Araplık gibi bir iddiaları bulunmamaktadır. Bununla birlikte sonraki yıllarda kurulan Halkevleri tarafından, devlet okullarındaki yetersizlik dikkate alınarak ana dilleri Türkçe'yi hızlı bir şekilde öğrenip kolayca konuşabilmelerini sağlamak amacıyla Adana'da 26'sı kadınlara ve 17'si erkeklere özel olmak üzere 33 Ulus Dershanesi açılmış ve buralarda 738 kadın, 804 erkek okutulmuştur. Ayrıca Adana'nın Karşıyaka Mahallesi'nden başka Bahçeköy, Yalmanlı, Kırmızıdam köylerinde Hars Komitesi tarafından yeni ve modern birer ilkokul yaptırılmıştır.⁴⁴⁶ Bunun dışında Türk kültürüne bağlı oldukları halde ana dillerini kaybetmiş olan Seyhan ve İçel vilayetlerindeki Nusayrilerin Türkçe bilmeyenlerine ana dili öğretmek ve kız alıp verenlerin cihaz masraflarına yardım ve bu suretle kaynaşma hareketlerine ön ayak olmak maksadıyla Kültür Ocaklarının yapacakları zaruri masraflara yardım için, 2510 sayılı iskan kanununun

⁴⁴⁴ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk: Siyasi ve Özel Hayatı İlkeleri**, Gözen Yayınları, İstanbul, 1981, s.241.

⁴⁴⁵ Yapılan araştırmalar sonucunda Nusayrilerin aslen Türk ırkına mensup bir kavim oldukları tespit edilmiştir. Ancak bozuk Türkçeleri nedeniyle oluşan olumsuz durumların önüne geçmek için Halkevleri tarafından kurulan Hars Komiteleri, halka Türk ırkından oldukları ilmi ve tarihi gerçeğini savunmuş ve bu konuda yayın yapmıştır. İkinci olarak, sırf mezheplerinin Sünni olmaması ve Türkçeyi düzgün konuşmamaları nedeniyle kendilerine "*Arap uşağı*", "*Fellah*", "*Nusayri*" gibi sıfatlar verilen Türkler için bu gibi kelimeleri telaffuz etme düşüncelerini giderecek tedbirler almaya çalışmıştır. Erdal Aksoy, "*Nusayrilerin Sosyal Yapıları ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'de Yaşayan Bu Topluluğa Devletin Yaklaşımları*", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.54, 2010, s.207-209.

⁴⁴⁶ Aksoy, **a.g.m.**, s.205-209; **Cumhuriyet Gazetesi**, "*Adana Halkevi Bir Dil Savaşı Açıyor*", 7 İkinci Kanun 1936; Adana Halkevi, Atatürk'ün Adana Türk Ocağı'nı ziyareti sırasında ifade ettiği Arapça konuşulması nedeniyle yaşanan dil sorununu aşmaya yönelik adımlar atmıştır. Bu sorunu aşmaya yönelik olarak birçok konferans verilmiş, gerek Adana gazetelerinde, gerekse başka yerlerdeki basın-yayın araçlarında birçok yazı yazılmıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, "*Adana Halkevi Bir Dil Savaşı Açıyor*", 7 İkinci Kanun 1936.

bazı maddelerini değiştiren 2848 sayılı kanunun 7. Maddesi mucibince, Dahiliye Vekilliği bütçesinin 355. faslına mevzu tahsisattan sarf edilmeyen miktarın Nusayrilerin kültür ve kaynaşmalarına harcanmak üzere makbuz karşılığında Halkevleri Genel merkezine verilmesine karar verilmiştir.⁴⁴⁷

Adana Halkevi ise 24 şubat 1933 tarihinde binlerce Adanalının katılımıyla ve coşkun gösteriler arasında açılmıştır. Açılışından itibaren çalışmalarını dar salonlu binasında devam ettiren Adana Halkevi,⁴⁴⁸ 1936’da yaşanan sel felaketinde büyük zarar görmüş ancak binasız da olsa faaliyetlerine devam etmiştir. 27 Temmuz 1938 tarihinde ise asfalt caddede yeni ve büyük binasının temelini atmıştır.⁴⁴⁹

Vedat Sadi teşkilatsız kalan gençliğin Halkevleri ile koruyucu kanatlara kavuştuğunu belirtmiştir. Buna bağlı olarak Türkün, Türk gençliğinin evi ve her konuda yardımcısı olan Halkevlerinin kurulması ile yeni savaşlara atılmak için engel kalmamıştır.⁴⁵⁰ Celal Sahir tarafından 23 şubat dergisinde kaleme alınan yazıda ise Halkevlerinin başardığı işler şu şekilde ifade edilmiştir:

“Anayurdumuzun değerli bir parçası olan Adana’mızda bir seneden beri yükselen bu hars ve irfan çatısı altında toplanan gençlik; büyük tarihimizin derinliklerinden gelen bu hars kaynağına doğru her gün bir adım daha yaklaşmakta ve içinde yaşadığı camianın yüksek hakikatine biraz daha kavuşmaktadır. Bu teşkilat

⁴⁴⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.12., Dosya: 104-47, Sayı: 63662, Yer No: 73.29..1., Tarih: 9.4.1937; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 95, Sayı:85, Yer No: 85.95..17., Tarih: 15.2.1938; **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya:3. BÜRO, Sayı:, Yer No: 583.12..1., Tarih:12.12.1938; Aynı gerekçelerle harcanmak üzere Dahiliye bütçesinin 395. Faslına konan tahsisattan 30.000 liranın da Halkevleri namına Genel Parti merkezine verilmesi onaylanmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya:, Sayı: 70092, Yer No: 76.60..20, Tarih: 25.6.1937; 1939 yılında ise Dahiliye Vekaleti bütçesinin 400. Faslındaki 10.000 liralık ödeneğin 8.000 lirasının Seyhan ve İçel illerindeki Nusayrilere anadil öğretilmek üzere CHP Genel Merkezi’ne verilmesine karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 76-286, Sayı: 116912, Yer No: 88.77..16., Tarih: 5.8.1939.

⁴⁴⁸ 23 şubat adlı Adana Halkevi yayınında Adana Halkevi şu şekilde tanıtılmıştır. “...şehrin en yüce yerine, bir tepenin üstüne konumlandırılmış olan Adana Halkevi; Toros, Buğa ve Amanos dağlarının çevrelediğı yerde yaşayan üç milyon yurttaşın bilgisini arttıran, zevkini yücelten, sağlığına kılavuzluk eden, derinlerini paylaşan ve onlara ilerleme yolunu gösteren bir çoban yıldızıdır... Evin, dokuz şubesine açılan dokuz yolu var. Günün hemen hiçbir saati yoktur ki, bu yollardan Ev’e doğru bir insan akışı olmasın ve Ev’in verici televizyonundan bu ülkenin her bucağına mütemadiyen fikir ve zevk dağıtılmasın... Konserlerin, konferansların, temsillerin her gün başka değişiklikle devam edişinin ve sonra, sağlık kollarının köylerde başardığı faydalı işlerin genişliği büyüktür.” Naci Hakverdi, “Evimiz On Yaşına Girince”, **23 şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934, s.31-32.

⁴⁴⁹ **Akşam Gazetesi**, “Adana Halkevi’nin Açılışı”, 2 Mart 1933; Naci Hakverdi, “Evimiz On Yaşına Girince”, **23 şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934, s.31-32.

⁴⁵⁰ Vedat Sadi, “Savaş Borusu”, **23 şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934, s.49.

hiç şüphe yoktur ki, çok yakın bir zamanda her Türk köylüsüne kendini öğrenmekten doğan bir inanişla (Türküm ne mutlu bana!) dedirtecek ve içi, bu temiz ve şuurlu inanişın hudutsuz heyecanıyla çalkalanacaktır."⁴⁵¹

Halkevlerinin beşinci yıldönümünde, ikinci beş yılın programında kültür işleri bütün faaliyetlerin odak noktasını oluşturduğu için Halkevi taarruza geçmiş bir ordu karargâhına benzetilmiştir.⁴⁵² Kuruluşu ile birlikte 9 komiteden oluşan Halkevi'ne 2.895 üye kaydolmuştur. Her biri kendi alanında memlekete ve millete faydalı kültürel, sosyal faaliyetler gösteren komiteler bu faaliyetlerini İsmail Safa Özler başkanlığında yürütmüştür.⁴⁵³ Halka uzanan yollar olarak tanımlanan ve halkçı bir aydınının bu yollara düşmedikçe, bu yolda yürümeyi kendine haz bilmedikçe vicdanında huzur bulamayacağı belirtilen Halkevinin dokuz Komitesi ve faaliyetleri şu şekildedir:

1- Dil-Tarih ve Edebiyat Şubesi: Bu şube, ar ve yayın şubeleri ile işbirliği yaparak her yıl çeşitli konularda sayısız törenler yapmıştır. Halkevinin darlığına rağmen her yıl bu törenlerin sayısı 6.000'e ulaşmıştır. Yayın şubesi ile birlikte Akgünler adında bir gazete çıkarılmışsa da 1937 yılında mecmuaya dönüştürülmüştür. Şube, Adana Kurtuluş tarihi üzerine çalışmalar yaparak 186 sayfa hatıra, 62 fotoğraf ve 34 belge toplamıştır. Dil kurumuna yardım için mahalli kelimeler toplanarak 600 fiş oluşturulmuştur. Yabancı dilden kelimeler taşıyan köy, cadde ve sokaklara Türkçe adlar bulunmuş, halk arasındaki yabancı dil işi için de öğüt verici levhalar dağıtılarak konferanslar verilmiştir. Ayrıca bir Türkçe öğretme kursu açılarak, buradaki köy ileri gelenleri ve köy öğretmenleriyle anlaşılmış ve bu suretle dil işi daha etkili şekilde çözülmeye çalışılmıştır. Bunun için 15 tören⁴⁵⁴ düzenlenmiş, Çukurova'nın halk şairi olan Karacaoğlan halka tanıtılmış, halka iki konferans verilmiş ve konferanslar hoparlörlerle yayınlanmıştır. Folklor incelemelerinde de önemli çalışmalar yürütülmüştür. Bu bağlamda folklor ve sentaks

⁴⁵¹ Celal Sahir, "Halkevleri", 23 Şubat Adana Halkevi Yayını, 1934, s.39.

⁴⁵² "Halkevinin Yıldönümü", Görüşler Adana Halkevi Dergisi, Yıl.1, S.1, 1 Nisan 1937, s.1.

⁴⁵³ Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra, s.50; Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.72; N. Şenel, Adana, s.31; Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.159.

⁴⁵⁴ Montrö, Dil Kurultayının açılış günü, Zafer Bayramı, Cumhuriyet bayramı, Adana kurtuluşu, Ziya Paşa günü, Hatay istiklali, Halkevi açılış töreni, Çanakkale, Mimar Sinan, Nedim, Hamit, Ziya Gökalp, 23 Nisan, Atatürk günü vesaire konularda büyük törenler ve geceler düzenlemiştir. Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.72; N. Şenel, Adana, s.31; Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.159.

derlemelerine hız verilerek dil kurumuna 100 Folklor gönderilmiş, kurultaya delege seçilmiştir.⁴⁵⁵

2- Ar Şubesi: Ulusal ve uluslar arası müzik zevkini geliştirmek için müzik kolu, yorulmadan, usanmadan daima çalışmış açtığı müzik kursları aracılığıyla yeni elemanlar yetiştirmiştir. Yerel ve ulusal parçalar toplanarak armonize edilmesine uğraşmış, derlenen halk türküleri plağa alınmıştır. Keman, mandolin, saksafon, akordeon, piyano kolları ayrı ayrı ve orkestra halinde daima faaliyette bulunmuştur. Orkestra, açılan keman ve caz kurslarıyla takviye edilmeye çalışılmıştır. 1933-1938 arasında törenlere katılmak suretiyle ve ayrıca olmak üzere 77 konser vermiştir. Ceyhan'da verdiği belli sayıda konserle başarılı olmuştur. Bu konserlerden dokuzunu civar kasabalarda vermiştir. Oluşturulan 12 kişilik bando, 1938 Eylül ayında tekrar faaliyete geçmiş ve haftada iki kez halka müzik dinletmiştir. Şarkı söyleme usullerini öğretmek amacıyla Kız Lisesi'nde 100 kişilik bir koro heyeti kurularak isteyenlere piyano dersi verilmiştir. Her gün, Halkevi bahçesinden plakla, saz takımlarıyla ve kalabalık yerlerdeki hoparlörlerle müzik yayını yapılmıştır. 1936'da Adana'ya gelen Macar Profesör Bela Bartok da, halk türküleri derlemesine yardım etmiş ve elemanlarını görevlendirmiştir. Ayrıca müze komitesi ile işbirliği yapılarak ve kendi faaliyetiyle 7 kez yerli mallar, resim ve karikatür sergisi açılmıştır. Halkevinde yapılan bütün törenlere katılan Müzik Kolu, 1938'de 26 kişi ile uluslar arası bir konser vermiştir.⁴⁵⁶

3- Gösteri Şubesi: Halkevinin gösteri kolu, hayatı sahneye koyma ve halka öğretici nitelikte eserler göstermek suretiyle milli hareketleri başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Gençlerden oluşan temsil kolu ilçelerde de temsiller vermiştir. Cumhuriyet devrine ait, halkın ruhunu yükselten eserler Halkevi sahnesinde her yıl

⁴⁵⁵ Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.72; N. Şenel, Adana, s.31; Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.159; Çıkarılan Akgünler gazetesinin daha faydalı yayınlar yapmasını sağlamak ve bu konuda görüş alışverişinde bulunmak amacıyla da Halkevi dil, tarih, edebiyat, kitapsaray ve yayın komiteleri bir araya gelmiştir. BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 331, Sayı: 842, Yer No: 842.331..1., Tarih: 11.7.1936.

⁴⁵⁶ Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.160; Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.72; N. Şenel, Adana, s.32.

yer bulmuş ve bu eserleri binlerce kişi izlemiştir. Beş yıl zarfında 75 temsil⁴⁵⁷ verilmiş ve bu temsilleri yaklaşık 46.000 kişi izlemiştir. Sadece 1938'in ilk altı ayı içinde sergilenen piyesler 7.600 kişi tarafından izlenmiştir. Diğer altı ayda ise gerek yaz ayında kullanılmak üzere seyyar sıtma tesisatı olmaması ve gerek sel dolayısıyla faaliyete geçememiştir.⁴⁵⁸

4- Spor Şubesi: Biniciliğin teşvik edilmesi için bir Atlı Spor Kulübü açılmasına ön ayak olmuş ve bununla ilgili bir broşür çıkartmıştır. Kış mevsiminin bütün Pazar günlerinde cirit alanında cirit oynatmıştır. Ayrıca bununla ilgili bir nizamname yazarak yayınlamıştır. Halkevinin cirit yarışını izleyenlerin sayısı 2.000-3.000'e ulaşmıştır. Stadyumda bir atış poligonu yaptırarak, gençlere atıcılık ve nişancılık öğretmiştir. Avcılık ve atıcılık yarışları düzenleyerek Evde avcılara, Çukurova Atlı Spor ve Toros kulüplerine yer vermiş ve bir de sürekle avı düzenlemiştir. 10 adet kayak takımı getirterek kış sporları yaptırmış, bisiklet ve futbol yarışlarına ve tenis maçlarına önem vererek ödüllü oyunlar düzenlemiştir. A ve B futbol takımları arasında çeşitli karşılaşmalar ve kupa maçları organize etmiştir. Atletizm malzemeleri getirterek türlü spor karşılaşmaları, sokak, bisiklet yarışları ve spor bayramları organize etmiştir. Organize ettiği spor törenlerini filme aldırarak bunları ve Ankara'dan gelen spor filmlerini meraklılarına izletmiştir.⁴⁵⁹

Halkevinin kurulduğu ilk yıl içinde spor şubesi tarafından Demirköprü civarında bir cirit yeri hazırlanmış ve Çukurova'nın en eski sporlarından olan binicilik diriltirmiştir. Avcılık teşvik edilmiştir. Cumhuriyetin 10. yıldönümü bayramı nedeniyle Ankara'da yapılan şenliklere katılmak üzere giden sporcuların kıyafet ve diğer masrafları için 800 liralık yardımda bulunmuştur. Bayram

⁴⁵⁷ Temsil edilen eserlerin başlıcaları şunlardır: İstiklal, Mavi Yıldırım, Mete, Has Bahçe, Kör, Ödenen Borç, Yabancı, Ana ve Mahcuplar, Hülleci, İtaat İlâmı, Uçurum ve Yaşayan Ölüdür. **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.160.

⁴⁵⁸ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.160; N. Şenel, **Adana**, s.32; **Yedinci İzmir Fuarında Adana**, s.72; **Cumhuriyet Gazetesi**, "Halkevi Temsil Komitesinin Turnesi", 10 Temmuz 1936.

⁴⁵⁹ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.162-163; N. Şenel, **Adana**, s.32; **Yedinci İzmir Fuarında Adana**, s.73.

şenliklerini takip eden zamanda yüzücülükle ilgili öğretim vasıtaları da oluşturulması planlanmıştır.⁴⁶⁰

5- Sosyal Yardım Şubesi: Bu şube en başta fakir öğrencilerin yeme, yatma, giyinme, kitap, defter, kalem gibi ihtiyaçlarının teminiyle fakir hastaların muayenesi, gerekenlerin hastaneye yatırılması ve ilaçlarının parasız verilmesi işleriyle uğraşmıştır. ÇEK ve Maarif Cemiyeti ile ortaklaşa Bakım Evi adıyla bir yardım evi açmıştır. Burada 3.000’den fazla öğrenciyi yedirmiş, giydirmiş yatırmış ve her türlü ihtiyaçlarını sağlamıştır. Yalnız bu iş için bütçesinden 7.455 lira harcamıştır. Bakım evi kadrosundan fazla olarak yatacak yer isteyen 30 öğrenci de Arızkade medresesine yerleştirilmiştir. Bu kimsesizlerin yararına Asri Sinema’da dört kez konser verilmiş, 5 Ocak Bayramı’nda Halkevi salonunda bir balo düzenlenmiştir. 1936’dan dönemin sonuna kadar bakımevini sadece ÇEK idare etmiştir. Bu bağlamda ÇEK ile işbirliği içinde okullardan seçerek himayesine aldığı yoksul öğrencilere bir yılda 45.301 kap yemek, 204 çift kundura, 312 çift çorap, 8 takım elbise, 8 adet gömlek, önlük, pantolon, ceket, kasket, 951 kitap verilmiştir. 25 kişiye de para yardımı yapılmıştır. Bunlar dışında 50 öğrencinin bakımevinde iâşesi sağlanmıştır. 12 kişiye ilaç alınmış, 6 yoksul hasta hastaneye gönderilerek tedavi ettirilmiştir.⁴⁶¹ Köylerde 260 ve Karşıyaka’da ziraat işçileri için açılan dispanserde 1.009 kişi muayene ve tedavi ettirilmiştir. Yapılan müsamere hâsılatından fakir ve kimsesizlere maddi yardımlar yapılmış, 2.000’e yakın kitap alınarak dağıtılmıştır. İşsizlere iş bulmuştur. Etıbba Odası ile işbirliği yaparak zehirli gazlar vb. gibi konularda bir seri sağlık konferansı vermiş, bunları hoparlörlerle gazino ve meydanlıklarda halka yaymıştır. Halka sağlık filmleri göstermiştir. Cezaevindeki cezalılara konferanslar vermekle birlikte bir Okuma Odası açarak gereken kitap, defter, kalemlerini vermiştir. Okuyanların sınavlarını yaptırarak vesika verdirmiştir.⁴⁶²

⁴⁶⁰ “Halkevimizin Bir Yıllık Faaliyeti”, 23 Şubat Adana Halkevi Yayını, 1934, s.33; Cumhuriyet Gazetesi, “Adana’da Cirit Oyunları”, 25 İkinci Kanun 1936.

⁴⁶¹ “Halkevimizin Bir Yıllık Faaliyeti”, 23 Şubat Adana Halkevi Yayını, 1934, s.35; s.163.

⁴⁶² N. Şenel, Adana, s.32-33; “Halkevimizin Bir Yıllık Faaliyeti”, 23 Şubat Adana Halkevi Yayını, 1934, s.35; s.163; Cumhuriyet Gazetesi, “Adana Halkevi’nin Faydalı Çalışması”, 27 Haziran 1936; Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.73.

Halkevleri genel olarak kültür politikası ile ilgili bir kurum olmakla birlikte, dönemin temel devlet politikası olan nüfus artışına katkı sağlayacak halk sağlığı, poliklinik hizmetleri ve muhtaçlara ilaç yardımını da hedefleri arasına almıştır. Bu bağlamda Atatürk'ün TBMM'nin 1937 yılındaki açış konuşmasında “...Kendisine devrimin ve devrimciliğin çeşitli hayati görevler verdiği Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman üzerinde önemle durulacak ulusal sorunumuzdur. (...) Bakanlığın, “sağlam ve Güçlü nesil, Türkiye'nin mayasıdır” ilkesini, pekiyi kavrayarak çalışmakta olduğunu beğendiğimi belirtmek isterim”⁴⁶³ sözleriyle ifade ettiği sağlıklı nesiller yetiştirme politikasına katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda yaşadığı artarda savaşlarla büyük ölçüde nüfus kaybına uğrayan ve nüfus artışını temel politikalarından biri haline getiren genç Türkiye Cumhuriyeti'nin, uyguladığı bu politikalarla sağlıklı bir kuşak yetiştirerek, ulusun ihtiyaç duyduğu ‘gülbüz’ çocuklara ulaşmasında yardımcı olduğu söylenebilir. Ahmet Akata da anılarında Adana Halkevine ilişkin şunlardan bahsetmiştir:

“Şu Halkevleri yok muydu; insanı aydınlatan, yol gösteren sanata yaklaştıran. Her türlü kültürü veren şu Halkevleri... Gençliğin içindeki cevheri ortaya çıkaran, ona sanatın ne demek olduğunu anlatıp okumayı sevdiren o Halkevleri! Belki de insana saygı ve sevgiyi de o öğretiyordu... (...) Bugünlerle kıyaslayacak olursak, o yıllar Adana'nın sanat yönünden en ağırlıklı günleriydi. Özel sanat dergileri olduğu gibi Halkevinin de çıkardığı Görüşler diye bir kültür ve sanat dergisi vardı.”⁴⁶⁴

6- Halk Dershaneleri ve Kurslar Şubesi: Harf devriminin gerçekleştirilmesinde etkin rol oynamıştır. Kadın ve erkeklere belli sayıda gece dershanesi açarak, şahadetname alan yüzlerce okur-yazar yetiştirmiştir. Şube tarafından Türkçe okuma-yazma öğretmek için 12 dersane açılmış ve 216 kişi burada okuyarak diploma almıştır. Gazinolarda, cezaevinde, köylerde, törenlerde 251 konferans verilmiş; konuşmalar yaptırılmıştır. Cezaevinde okuyanlara 500 defter, 500 kalem verilmiştir. Bir daktilo kursu açılmış ve 8 kişiye bitirme sertifikası verilmiştir. 1938’de bütünlemeye kalan öğrenciler için açtığı kurslarla derslere devam edilmiştir. Ayrıca lisan, Türkçe konuşturma, daktilografi, dikiş, elektrik motor

⁴⁶³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, s.848.

⁴⁶⁴ Akata, a.g.e., s.41.

kullanma ve bütünleme kursları açmış, gençleri hayatta başarılı kılmak için azim ve özveriyle hiçbir şey esirgmeden çalıştırmıştır. Beş yıl zarfında 88 dersane ve kurs açmış, bunlardan 4.797 öğrenci yararlanmıştır. Bu şube çeşitli vesilelerle çeşitli yerlerde ve halkın toplandığı belli başlı gazino ve kahvelerde milli tarihimiz, inkılâbımız, Cumhuriyetin başardığı işler, eski ve yeni devirlerin karşılaştırması gibi halkın çok ilgi gösterdiği konularda konferanslar vermiştir. Bu konferanslar Halkevinin, başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği bir yeniliktir. Bu konferansların sayısı 775 olup 100 binden fazla kişi tarafından dinlenmiştir.⁴⁶⁵ Ayrıca bu şube tarafından bir de motor kursu açılmıştır. Bu kurs bugünkü sürücü kurslarındaki motor dersi ile benzer içerikte verilmiştir.⁴⁶⁶

7- Kitapsaray ve Yayın Şubesi: Kitapsarayında çeşitli ilimlerden bahseden binlerce kitap ve mesleki mecmua olan bu şube,⁴⁶⁷ Adana’da boş vakitlerini inceleyip okuyarak geçirmenin zevkini halka tattırmıştır. Ayrıca gençliğin rejime bağlı bir şekilde yetiştirilmesi için devrimin ideolojisine uygun eserlerle kütüphanesini süslemiş ve okuma odasında görülen fazla talep karşısında Kuruköprü civarına bir şube eklemiştir. Okuma odasında halk çeşitli gazete ve mecmua okuyarak, yeni ve eski kitaplardan yararlanmıştır. Odada Hâkimiyet-i Milliye ve İstanbul gazeteleriyle, yerel gazeteler ve çeşitli illerde çıkan mecmualar düzenli olarak bulundurulmuştur. Anadolu Ajansının haber servisleri de halkın kullanımına sunulmuştur. Farklı dillerde 1.493 cilt kitap kütüphane tarafından teslim almış ve Okuma odası binasının üst kısmı kütüphaneye ayrılmıştır. Kitap sayısı 4.156 olan Kitapsarayında bir yıl zarfında okuyanların sayısı 30-40 bin arasında değişmiştir.⁴⁶⁸

Şube elemanları, Halkevinin yaptığı bütün törenlere katılarak söylevler, konferanslar vermiş ve bu hitabeler şehrin kalabalık yerlerindeki 4 ayrı hoparlörle

⁴⁶⁵ N. Şenel, *Adana*, s.33; *Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde*, s.164; *Akşam Gazetesi*, “*Adana Halkevi’nde Lisan Dersleri*”, 27 Nisan 1934.

⁴⁶⁶ *Adana Halkevi Motor Kurslarına Ait Notlar*, Seyhan Basımevi, Adana, 1938.

⁴⁶⁷ Şubenin 1938 yılına kadar Adana Halkevi broşürü, 23 Şubat broşürü, 12 Yılın kültürü, Beş Kânunusani broşürü, Cumhuriyet Bayramı propaganda broşürü, Akgünler gazetesi ve Görüşler dergisinden oluşan çeşitli yayınlar yapmıştır. *Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde*, s.166-167; *Yedinci İzmir Fuarında Adana*, s.73; N. Şenel, *Adana*, s.33.

⁴⁶⁸ “*Halkevimizin Bir Yıllık Faaliyeti*”, *23 Şubat Adana Halkevi Yayını*, s.34.

halka yayınlanmıştır. Köy gezilerinde de hitabelerde bulunulmuştur. Törenlerdeki konferanslardan başka hoparlörle çeşitli konularda ilmi, fenni ve mesleki konferanslar düzenlenmiştir. Bu hoparlör konferanslarının sayısı 64'ü bulmuş ve yaklaşık 15 bin kişi dinlemiştir. Halkevinin yaptığı törenler, ulusal bayramlar ve çeşitli çalışmalar sinema filmine alınarak Halkevinin sinema makinesiyle halka gösterilmiştir. İyi bir propaganda aracı olan bu sinema makinesinden ve ayrıca amplifikatöründen beklenen sonuçlar alınmıştır.⁴⁶⁹

8- Köycülük Şubesi: Halkevinin bu şubesi çalışmalarını iki esaslı nokta üzerinde yoğunlaştırmıştır. Çukurova'da birkaç köy numune köy⁴⁷⁰ haline getirilerek modern bir köy yaratılmak istenmiştir. Umumi köy gezilerinde her görüşten halk aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Çukurova'nın çeşitli köylerine geziler düzenlenerek, bu köylerde tarımsal, iktisadi, toplumsal ve sıhhi konularda hitabelerde bulunulmuştur. Hastalar muayene ettirilerek, parasız ilaç verilmiş ve bazıları hastaneye yatırılmıştır. Arıcılık kursu açılarak asri kovan numunesi gösterilmiş ve bir numune de Kürkçüler okuluna konarak, arıcılıktan kazanç sağlama yolları anlatılmıştır. Su kuyularının düzenlenmesi, köyün ağaçlandırılması konusunda öğütler verilmiş ve 2.000 ağaç fidanı dağıtılmıştır. Yemişli'de bir okul yaptırılması için teşvikte bulunularak okulun para ve malzemesi için köylünün bankaya 775 lira yatırmasına ön ayak olunmuştur. Pozantı civarında 17 köyde köylüye yol gösterilmiştir. Sosyal Yardım Komitesi ile işbirliği yapılarak çiftçi ameleleri için bir muayenehane açtırılmıştır. Köylüler, Toprak Bayramları ile ilgilenmeleri için teşvik edilmiştir. Gezilerde köylülere kitap ve gazete dağıtılarak dil işi ile uğraşılması. Özellikle yaz aylarında köylere öğretmenler gönderilerek konferanslar verdirilmiştir. Bu bağlamda bayrağa saygı gösterilmesi, soyadı alınmasının faydaları, boş vakitlerin dedikodu ile geçirmeyip koşu, güreş, avcılık gibi sporlarla uğraşılması, köy kanununun uygulanması gibi yol gösterici konferanslar verilmiştir. Bu gibi işlerin yapılıp yapılmadığı da düzenlenen ikinci ve daha sonraki

⁴⁶⁹ Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.166-167; Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.73; N. Şenel, Adana, s.33.

⁴⁷⁰ "Mihmandar, İncirlik, Zeytinlik ve Köprü köyleri" numune köy olarak ele alınmıştır. Buralarda köy meydanı, köy odası, köy okulu yaptırmak; kümesleri, ahırları ıslah ederek evlerden ayırmak; sokakları düzenlemek, gübreleri dışarı attırmak, okuma çağındaki çocukları okutmak ve buna benzer işleri başarmak için işe başlanmıştır.

gezilerle kontrol edilmiştir. Köycülük şubesi 1938 yılında köy kalkınması hakkındaki düşünceleri ve mahalli ihtiyaçları göz önüne alarak yaptığı 3 yıllık geniş programın esaslarını uygulamaya başlamıştır.⁴⁷¹

9- Müze ve Sergi Şubesi: Bu şube, Adana'daki Maarif müzesiyle işbirliği yaparak müzenin zenginleştirilmesi, eski eserlerin korunması ve bunlar üzerinde tarihi inceleme yapılması gibi işlerle uğraşmıştır. Bunlardan başka, Adana mezarlığındaki tarihi eski mezar taşlarını inceleyerek bunları müzeye kaldırmıştır. Eski eserlerin, anıtların ve kitabelerin resimlerini aldırarak kitabelerini düzenli şekilde bir deftere kaydettirmiştir. Tepebağ mahallesinde ufak bir kazı yaparak Bizans ve Hitit eserleri elde etmiştir. Arkeolojik incelemeleri ile ilgili olarak gazetelerde yayınlar yapmıştır. Adana'nın eski eserlerinden Ağca Mescit'in kapısının korunmasını sağlamış, Ar komitesi ile işbirliği yaparak bir resim sergisi düzenlemiştir. Çukurova'daki anıt ve höyüklerin şematik olarak yağlı boya haritalarını yaptırmıştır. Bir şehir broşürü yaptırmak için eski han, hamam ve belli başlı müesseselerin harita ve planlarını yaptırmış, klişesini hazırlatmıştır. Bu broşür 1938 yılı içinde bastırılmıştır. Ayrıca Halkevinde 4 balo ve suare, iki şölen verilmiş, bir çaylı dans, 6 merasim ve tören yapılmıştır. Halkevi her zaman çeşitli kurumların değişik toplantılarına ve halkın nişan, düğün gibi törenlerine de açık bulundurulmuş ve Halkevleri (Halkın Evi) fikri yerleştirilerek Adana halkının kaynaşması sağlanmaya çalışılmıştır.⁴⁷²

b. Tiyatrolar, Sinemalar, Konserler, Balolar, Sergiler, Konferanslar

Ülke genelinde sosyo-ekonomik yapısıyla, tarihsel birikimiyle kendine özgü niteliklere sahip olan Adana'nın tiyatro tarihi de oldukça eskiye dayanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren tiyatro Adana'da her zaman gündemde olmuştur. Adana'daki tiyatro hareketi, Batı Tiyatrosu'nun etkisiyle biçimlenmiş

⁴⁷¹ Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.167-168; Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.73; N. Şenel, Adana, s.33-34.

⁴⁷² Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.168; Yedinci İzmir Fuarında Adana, s.73; N. Şenel, Adana, s.34; Adana Halkevi ayrıca eski eserlerin toplanarak müzelerde sergilenmesi, korunması ve yeni müze evlerinin korunması konusunda halkı bilinçlendirme çalışmaları yapmıştır. Âdem Kara, Türkiye'de Halkevleri, Halkevleri Yayını, Ankara, 1999, s.61.

tiyatro yaşamının yansımaları Adana’da da görülmüş, Gençler Temsil Mahfeli, Halkevi Temsil Şubesi’nin çalışmalarıyla, Türkiye’deki tiyatro yaşamına paralel bir gelişim kaydetmiştir.⁴⁷³

Bu gelişimiyle ayrıcalıklı bir yer edinen Adana, daha çok Türk Ocakları ve Halkevleri tarafından düzenlenen piyes ve tiyatro oyunlarına sahne olmuştur. Bu bağlamda özellikle Halkevi temsil kolu, “*Milliyetçilik, Halkçılık, Devrimcilik*” ilkeleri çerçevesinde hazırladığı tiyatro oyunları ile Yeni Türkiye’nin oluşum sürecine katkıda bulunmuştur. Bu süreçte tek parti yönetiminin uygulamaya koyduğu sosyo-ekonomik programın gidişatı Temsil Şubelerinin çalışmalarına da yansımıştır.⁴⁷⁴

İlk kitap, ilk tiyatro oyunu ve ilk senaryosunu Adana’da oluşturan Abidin Dino, Adana’nın resim sanatını seçmesinde nasıl etkili olduğunu “*benim için önemli olan burada ilk kez Türk köylüsü ile karşılaşmam, onu tanımamdır... Tüm gördüklerim beni resme daha çok bağlıyordu. (...) Türkiye’nin rastgele bir ovasında,*

⁴⁷³ Nurhan Tekerek, **Cumhuriyet Döneminde Adana’da Batı Tarzı Tiyatro Yaşamı (1923-1990)**, TTK Basımevi, Ankara, 1997, s.1; Cumhuriyet öncesinde, 1878-1880 yılları arasında Adana valisi Ziya Paşa’nın başlattığı kısa süreli tiyatro hareketi Adana’ya ülke genelinde ayrıcalıklı bir yer kazandırmıştır. Kültürel zenginliğine ek olarak bu ortamı besleyecek Ziya Paşa gibi yenilikçi yöneticilerin başa geçmesi Adana’da birçok ünlü ismin yetişmesini sağlamıştır. Buna bağlı olarak daha Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Adana’dan Ali Şen, Aka Gündüz, Abidin Dino, Kemal Sadık Göğçeli, Aydın Gün, Celal Sahir Muter, Ali Ulvi Anay, İbrahim Akdoğan ve Arif Nihat Asya gibi kültürel alana damgasını vuran isimler çıkmıştır. Ayrıca bu yenilikçi yöneticilerin sosyo-kültürel ortama katkısı unutulmayacak türden olsa gerek ki, Osmanlı’nın başkenti olmasına rağmen Paşalı cadde adlarının neredeyse İstanbul’dan daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. Böylece Adana’nın; Ziya Paşa, Cemal Paşa, Abidin Paşa, Gazi Paşa vb. cadde ve bulvar adlarının çokluğu yönüyle de bir kültürel farlılık yarattığı sonucu çıkmaktadır. **Aynı Yer.**

⁴⁷⁴ Nurhan Tekerek, “*Halkevleri (1932-1951), Temsil Şubeleri ve Bir Örnek: Adana Halkevi Temsil Şubesi*”, **Erdem**, 15 (43), 2005, s.21-22; 1933 yılından itibaren oynanan oyunların büyük bir kısmı Adana Halkevi Temsil Şubesinde temsil edilmiştir. Bu piyeslerin bazıları; Genç Osman (Yazan: Şükrü Erden, Musahipzade Celal), İstibdattan Cumhuriyete (Yazan: Aka Gündüz), Akın (Yazan: Faruk Nafiz Çamlıbel), Şer’iye Mahkemesi (Yazan: İbnürrefik Ahmet Nuri), İstiklal (Yazan: Reşat Nuri Güntekin), Mavi Yıldırım (Yazan: Aka Gündüz), Has Bahçe (Yazan: Mahmut Yesari), Çürük Merdiven (Yazan: İbnürrefik Ahmet Nuri) ve Ergenekon (Yazan: Faruk Nafiz Çamlıbel)’dur. 1937 yılında da “*Hür Hatay*” piyesi sahnelenmiştir. “*Hür Hatay*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.1, 1 Nisan 1937, s.10-11; Tekerek, **a.g.m.**, s.22.

*rastgele karşılaştığım bir köyünde işittiğim şarkılar, sanatın nerede saklandığını bana ifşa etti” şeklinde ifade etmiştir.*⁴⁷⁵

Halkevi tiyatro gösterileri konusu ve içeriği nedeniyle daha çok “*temsil*” olarak nitelenmiştir. Çünkü sergilenen piyeslerin büyük bir kısmında belli bir ideolojiyi temsil eden ve ona karşı olan kişiler işlenmiştir. İyi insan-kötü insan, doğru insan-yanlış insan, erdemli insan-erdemsiz insan gibi prototipler aracılığıyla bir etik sunulmaya çalışılmıştır. Böylece “*İyi Yurttaş*” kavramı idealize edilmiştir. Çalışanları çoğunlukla Cumhuriyet coşkusuyla dolu, tiyatro heveslisi genç gönüllülerden⁴⁷⁶ oluşan Temsil şubelerinin düzenlediği temsillerin giderleri Halkevi bütçesinden karşılanmıştır. Bu oyunlarda önceleri kadın oyuncu bulma güçlüğü yaşanmıştır. Bu sorunun kökeninde, çoğunlukla kumpanya, varyete gruplarıyla, çadır tiyatrolarındaki hoş olmayan durumlar etkili olmuştur. Ancak zamanla bu sorun da aşılmış ve halkevleri çevresinden hanımlar oyunculuk yapmıştır.⁴⁷⁷

1929’da açılan Yeni Sinema hususi idare müdüriyeti tarafından Ankara Otel’nden Abdi ve ortağı Şevket efendilere yıllık 1.400 lira kira ile verilmiştir. Yeni Adana gazetesi 20 Temmuz 1934 Pazar akşamı Kolordu civarında Yazlık Sinema açılacağını duyurmuştur. Sinemanın İlk programında büyük artist Lilyan Harvey’in oynadığı “*Çıldırta Dudaklar*” adlı film oynatılmıştır.⁴⁷⁸ 25 Temmuz 1934 akşamı saat 9.30’da da 26 Temmuz Bayramı dolayısıyla Halkevi Temsil Şubesi tarafından Seyhan Parkında bir müsamere düzenlenmiştir.⁴⁷⁹ 24 Ağustos 1934 tarihinde Yazlık

⁴⁷⁵ Nejla Taş, “*Adana ve Moda*”, **Altın Şehir Adana Kültür ve Sanat Dergisi**, S.1, Mart-Nisan 2011. s.96-97.

⁴⁷⁶ Adana Halkevi Temsil Şubesinin çalışanları içinde yurt ve dünya çapında isim yapmış Abidin Dino, Aydın Gün, Saim Alpago, Ali Şen gibi sanatçıların da olduğu şu gönüllülerden oluşur: Selahattin Bey, Vecihi (Turan Turanlı), Hamdi Paramyok, Yusuf Ayhan, Coşkun Güven, Hikmet Sıhay, Ahmet Yurdsal, Recep Tekeş, Said Özcan, Burhan Sadık, Nevzat B. Sümer, Muhittin, Sadık, Hüseyin Zihni, Ahmet Türköz, Ferit Kumbaracı, Mehmet Doğan, Timur, Yünni, Abdullah Ziya, Ezher Zeki, Nemci Şenel, Avni, Ali, Ali Galip ve Mürüvvet Sümer Arslan’dır. Tekerek, **a.g.m.**, s.25-26.

⁴⁷⁷ Tekerek, **a.g.m.**, s.23-25.

⁴⁷⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Yeni Sinema*”, 10 Haziran 1929; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Yazlık Sinema*”, 20 Temmuz 1934.

⁴⁷⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Seyhan Parkında Verilen Müsamere Çok Güzel Oldu*”, 25 Temmuz 1934.

Sinema’da “*Patpatoşun Kız Kolejinde*” adlı komedi türünde bir film gösterilmiştir.⁴⁸⁰

18 Mart 1934 tarihinde Halkevi salonunda Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına bir balo düzenlenmiştir. Baloda memleketin saygın aileleri bulunmuştur. 3 Mayıs 1934 gecesi Orduevi’nde güzel bir balo düzenlenmiştir. Baloda ülkenin en tanınmış ve kibar simaları hazır bulunmuştur. Sabaha dek coşkun bir hava baloya hâkim olmuş, değişik oyunlar sergilenmiştir.⁴⁸¹

Sinemaların⁴⁸² ülke çapında büyük ilgi görmesi⁴⁸³ ve kimi filmlerin propaganda aracı olarak kullanılması üzerine 1936’da Bakanlar Kurulu tarafından sinema filmlerini kontrol etmeye yönelik bir talimatname hazırlanmıştır. Talimatnameye göre, film kontrolü bir defaya mahsus olmak üzere İstanbul’da bir komisyon tarafından yapılmıştır. Komisyona İstanbul Valisi reislik etmiş ve komisyonda filmin niteliğine göre ilgili bakanlıkların temsilcileri bulunmuştur. Herhangi bir devletin Türkiye’de siyasi propagandasını yapan filmler, herhangi bir millete karşı ırkçılık güden ve dini propaganda içeren filmlerin memlekete sokularak gösterilmesi yasaklanmıştır.⁴⁸⁴ Ayrıca Türkiye’de alınacak aktüalite filmleriyle diğer filmler için ayrı bir talimatname hazırlanacağı duyurulmuştur.

⁴⁸⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Bu Akşam Yazlık Sinema’da*”, 24 Ağustos 1934.

⁴⁸¹ **Akşam Gazetesi**, “*Adana’da Hilal-i Ahmer Balosu*”, 18 Mart 1934; **Akşam Gazetesi**, “*Adana’da Orduevi Balosu*”, 12 Mayıs 1934.

⁴⁸² Sinemanın Adana’da yeni yeni yaygınlaşmaya başladığı zamanlar Orhan Kemal’in “*Cemile*” adlı romanına da şu diyaloglarla yansımıştır: “Halime: ‘*Sinemaya gidiyor musun?*’; Güllü: ‘*Gitmez olur mu? Sevgilisi koluna takıp götürüyordur.*’; ‘Tuh!’ dedi Şemsa, ‘*Mektep götürüyor...*’; ‘Sizi somun düşmanı mektepliler siziii... Her birinizin üçer, dörder tane var...’; ‘Hadi ordan...’; Cemile sordu: ‘*Ben hiç gitmedim ömrümde! Pahalı mı?*’; Şemsa, ‘*Balkon yirmi beş, aşağı kırk,*’ cevabını verdi. ‘*Ama aşağısı iyi değil, terbiyesiz bir sürü adam doluyor.*’; ‘*Resim gibi mi kız? Nasıl şey?*’ ‘*Bir perde var, üstünde... Resim gibi amma, canlı resim... Öyle güzel, şık kadınlar geliyor ki... Geçen gün bir film oynadı, eh... Herkes ağladı yani... Öyle güzel, öyle güzeldi ki! Kadının kocası, karısının sevgilisini vurdu!*’ (...); ‘*Canım sinema işte Güllü Abla, roman gibi... Essah değil ya...*” Orhan Kemal, **Cemile**, Everest Yayınları, İstanbul, 2011, s.80.

⁴⁸³ 12 Nisan 1937 akşamı Asri Sinemada büyük ilgi gören, Sinema salonunu halkın meşhur hücumuna uğratan üst üste üç gece tekrarı gereken bir piyes oynanmıştır. Halkın gösterdiği büyük ilgi karşısında sinema salonu dar gelmiş, 350 kişiden fazlasını alamayan Halkevi salonun zor koşulları nedeniyle hoparlörler vasıtasıyla yapılanlar halka ulaştırılmaya çalışılmıştır. “*Adana Halkevinde Bir Ay: 15 Mart-15 Nisan*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.2, 1 Mayıs 1937, s.26-27.

⁴⁸⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Sinemalar Sıkı Kontrole Tabi Olacak*”, 20 Ağustos 1936; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Sinema Filmlerini Kontrol*”, 26 Ağustos 1936.

Adana Ticaret Okulu Mezunları Kurumu Asri Sinema’da bir müsamere düzenlemiştir. Eğlencede Ergenekon ve Çapanoğlu oyunları sergilenmiş, bir de konser verilmiştir. Kurumun 1932 Ağustos’unda nasıl kurulduğu ve 1936 yılına kadar yaptığı işler hakkında Kurum üyelerinden Selahattin Okçu tarafından uzun bir söylev verilmiştir.⁴⁸⁵

1937 yılında, Asri Sinema’da 20 Mart akşamından itibaren “Aşk Serabı” ve “En Büyük Tehlike” adlı filmler gösterime girmiştir. Ayrıca yakın zamanda “*Haşmetli Vals*” adlı Fransız operetinin gösterileceği duyurulmuştur. Tan Sineması’nda⁴⁸⁶ da 22 Mart akşamından itibaren başrolünde Edward G. Robinson’un oynadığı “*Cinayete Harp*” adlı film oynatılmış, yakın zamanda ise “*Kalp Mücadelesi*” adlı filmin oynatılacağı ilan edilmiştir.⁴⁸⁷ 1938 Nisan ayında Asri Sinema’da Gabriel Gabriyo ve Suzi Vernon’un oynadığı “Şehirler Alev İçinde” adlı film gösterilmiş, yakın zamanda “Ankara Şehir Tiyatrosu”nun gösteri yapacağı ilan edilmiştir. Tan Sineması’nda ise, “*Polis Hazır Ol*” ve “*Tatlı Bela*” filmleri oynatılmış, yakın zamanda da “*Tarzan Tarzan Tarzan (Kuvvetler Kralı) ve Casus Kadın*” adlı filmlerin oynatılacağı duyurulmuştur.⁴⁸⁸

15 Nisan 1937 Halkevi Dil-Tarih Edebiyat ve Ar kollarından 25 kişilik bir grup yeni açılmış olan Ceyhan Halkevine gitmiş, gruptan Güçlü, Atakan, Erev, Niyazi, Hakkı, Hilmi, Ayas, İsmail sololar ve orkestra halinde bir konser vermiştir. Ayrıca, Raşit Binöz tarafından Atatürk, Arif Asya tarafından da Karacaoğlan konulu

⁴⁸⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, “Adana Ticaret Mektebi Mezunlarının Müsameresi”, 11 İkinci Kanun 1936.

⁴⁸⁶ Sakıp Sabancı da anılarında Tan Sineması’ndan “O zaman Türk artistlerinden Neriman Köksal, yabancı artistlerden Tyrone Power ve Rita Hayvort ile Ava Gardner’e hayrandım. Adana’da Tan Sineması “36 kısım tekmili birden” denilen uzun “*Zoro*” filmleri oynatırdı. Filmler bir başladı mı, sürer giderdi. Biz kardeşlerimle akşam eve dönme vaktini ayarlar, babam gelmeden evde olurduk. Erciyes Palas’ta sinema yapıldığında babam yarı şaka yarı ciddi bizi karşısına aldı: “... Hadi bakalım, o sinema senin bu sinema benim dolaşmanızdan kurtulmak için size sinema yaptım... Doyun sinemaya...” sözleriyle bahsetmiştir. Sakıp Sabancı, **İşte Hayatım**, 2. Baskı, Aksoy Matbaacılık, 1985, s.43.

⁴⁸⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Tan Sineması ve Asri Sinema’da”, 22 Mart 1937; Taksim’deki Maksim Varyete Tiyatrosundaki temsillerine devam eden Halk Opereti de 1937 yılında Adana felaketzedeleri menfaatine büyük bir müsamere programı hazırlamıştır. **Cumhuriyet Gazetesi**, “Halk Opereti Adana Felaketzedeleri Menfaatine Büyük Bir Müsamere Verecek”, 18 İkinci Kanun 1937.

⁴⁸⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “Sinemalar”, 19 Nisan 1938.

birer konferans verilmiştir.⁴⁸⁹ Halkevinin yayın kolunca cumartesi, Pazar ve Salı akşamları hoparlörlerle müzik ve konferans yayını yapılmıştır. Dershaneler komitesi tertiplerle kahvelerde ekonomi, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, dil-harf, kıyafet ve medeni kanun, umdelerde Türk karakterinin ifadesi, sağlık öğütleri gibi konularda konferanslar vermiştir.⁴⁹⁰

18 Nisan 1937’de Asri Sinema’da Karacaoğlan gecesi düzenlenmiştir. Karacaoğlan ile ilgili konferans verilmiş, Sıtkı Avcı, eşi Vasfiye ve oğlu Sadık Avcı’nın, arkadaşı ve öğrencisi Ziya’nın sazlarındaki, sözlerindeki sanat gücüyle Karacaoğlan dile getirilmiştir. Sazcı ve okuyucu Ahmet Ceyhan, Hasan Tekin, Ahmet Torun, Ali Kıvrak, Kır İsmail, gecenin mahalli rengini sağlamaya çalışmışlardır. Hasan Şahin kavalla ince bozlaklar çalmıştır. Gece İzzet’in kuvvetli sazı ve Aziz’in güçlü sesi ile güzel sonlanmıştır. 21 Nisan gecesi Hamit Tarhan anılmıştır. 8 Mayıs gecesi Ziya Gökalp anılarak, onunla ilgili konferans düzenlenmiştir. Bundan başka Halkevinde Nisan ayı içerisinde çocuk balosu yapılmış, öğretmen okulu öğrencilerinden karikatürist Kemal’in karikatür sergisi düzenlenmiştir. Genç yaşta vefat eden Çukurovalı şair Yahya Nüzhet ile Ziya Paşa için ölüm yıldönümünde anma töreni organize edilmiştir.⁴⁹¹

8 Mayıs 1935’te Adana’da “*Kurtuluş Savaşımız*” adlı bir filmin çekimlerine başlanmıştır. Harp Akademisi Film Dairesi, filmi gerçek Gazi ve Mücahitleri kamera karşısına çıkartarak çekmiştir. Harp Akademisi Film Dairesi kameramanları ve bu teknik işle ilgili kurmay subaylar saha olarak Kurttepe sırtlarını ve Çakıt vadisini seçmişlerdir.⁴⁹²

⁴⁸⁹ “Adana Halkevinde Bir Ay: 15 Mart-15 Nisan”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.2, 1 Mayıs 1937, s.26-27.

⁴⁹⁰ “Adana Halkevinde Bir Ay: 15 Mart-15 Nisan”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.2, 1 Mayıs 1937, s.28.

⁴⁹¹ “Adana Halkevinde Bir Ay: 15 Nisan-15 Mayıs”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.3, 1 Haziran 1937, s.34-46.

⁴⁹² Yusuf Ayhan, **Çukurova Albümü I**, Kemal Matbaası, Adana, 1973, s.111; “Adana Halkevinde 4 Buçuk Ay”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.4, Birinci Teşrin 1937, s.21-24.

19 Eylül 1937’de Alman gazeteci, seyyah ve konferansçı Bay Herman Kolp projeksiyonda gösterdiği canlı resimlerle Finleri tanıtmıştır. 27 Kasım 1937’de Taha Toros’un sunduğu sayısı yüzü geçen Adana şairlerinin tanıtıldığı bir konferans düzenlenmiştir.⁴⁹³

11 Haziran 1929’da 23 Nisan Okulu’nda kumaş sergisi; Namık Kemal Okulu’nda başarılı bulunan eserler; Öğretmen okulunda ise eliş ve resim sergisi düzenlenmiştir. 1 Mayıs 1936’da Kemal Çizer tarafından, 1937 yılında da küçük büyük 100 parçayı bulan Selahattin Çanga ve Sadi Ünal karikatür sergileri düzenlenmiştir. Sergideki karikatürler ümit vaat edici bulunmuştur.⁴⁹⁴

13 Ekim 1937’de Halkevinde Güneş-Dil konferansı düzenlenmiştir. Konferansta Adana çocuklarından Dil-Tarih Fakültesi etüdiyanı Sabahat Tukyü tarafından Güneş-dil teorisi hakkında konuşma yapılmıştır. 20 Kasım’da Necmeddin Esin tarafından Servet-i Fünun Edebiyatı hakkında bir konferans verilmiştir. Ayrıca gecede Halkevi orkestrası tarafından uluslar arası müzikleri içeren bir konser de verilmiştir. 20-27 Kasım’da Erkek Lisesinden Sadettin Ünal ile Selahattin Çanga’nın karikatürleri bir hafta sergilenmiştir. 29 Kasım’da Hatay İstiklal Gecesi organize edilmiştir. Gecede Hatay hakkında çeşitli bilgileri içeren bir konferans verilmiş, ayrıca güzel parçalar çalınıp şiirler okunmuştur. Bu ay içinde bir de Hamit Salih Asyalının “*Düğüm*” adlı şiir kitabı çıkmıştır.⁴⁹⁵

1937’de Adana Halkevine bağlı bir hars komitesi oluşturulmuştur. Hars Komitesi’nin öncelikli amacı bölgedeki sayısı sınırlı Arapuşağı veya Fellah denilen vatandaşlarla ayrılık yaratan, anadil olarak kullandıkları bozuk düzen Arapça dil farkını gidermek olmuştur. Aslında sosyolojik ve tarihi bir incelemeyle ana dilleri

⁴⁹³ “Adana Şairleri”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.6, Birinci Kanun 1937, s.25.

⁴⁹⁴ İbrahim Soyer, “Adana Halkevinde Selahattin Çanga ve Sadi Ünal Karikatür Sergisi”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.6, Birinci Kanun 1937, s.31; **Yeni Adana Gazetesi**, “Mekteplerde Sergiler”, 11 Haziran 1929; **Yeni Adana Gazetesi**, “Mekteplerde Açılan Sergiler”, 10 Haziran 1929; **Yeni Adana Gazetesi**, “Mekteplerde Sergiler”, 12 Haziran 1929; **Yeni Adana Gazetesi**, “Muallim Mektebinde Bu Sergi İşi Teşhirden Fazla Mektebin Gayesini Anlatıyor”, 14 Haziran 1929.

⁴⁹⁵ “Halkevinde Bir Ay”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.6, Birinci Kanun 1937, s.33-36.

olan Türkçeyi unutarak, bu bozuk düzen dili öğrendikleri ortaya çıkmaktadır. Ancak Komitenin bundan evvel yapacağı iş kullanılan Arapuşağı ve Fellah tabirlerini kullanımdan kaldırmaktır. Bunun için şehirde bu sınıf halka özel lisan dershaneleri açarak telkinde bulunmak önemlidir.⁴⁹⁶

Çukurova’da, müzik konusunda “*halk türküleri*”⁴⁹⁷ ilk sırada yer almıştır. Vezin ve kafiye uyumu sayesinde oluşturduğu ruh ile halk türküleri toplumu birleştiren bir unsur olmuştur. Çukurova halk türkülerinde sıklıkla yer verilen turna kuşu⁴⁹⁸ gurbet sembolü olarak kullanılmıştır. Gurbetin sembolü olan turna genellikle asker olup giden oğlun,⁴⁹⁹ kardeşin, nişanlının, kocanın ta kendisi olmuştur. Çukurova insanı böylece ruhundaki isyanı yansıtmıştır. Turna kuşu, bazen de aşk türkülerinde sevgiliye, bazen de aşk hasretine sembol olmuştur.⁵⁰⁰

Halkevleri çıkardıkları yayınlarda Çukurova kültürünü tanıtıcı yazılara da yer vermiştir. Bu yayınlardan birinde Adanalı şairlere yer verilerek özellikleri anlatılmıştır. Şiirleri ile önemli yere sahip olan Şair Talat, münzevi bir hayat yaşamış olmasına rağmen duygusallığından bir şey kaybetmemiş ve birbirini tamamlayıcı özellikte şiirler yazmıştır. Hastalık derecesinde hassan bir şahsiyet olan Adanalı şairlerden Celal Sahir⁵⁰¹ sözlerinde ciddi, yazılarında hassas ve heyecanlı bir duruş sergilemiştir. Asıl mesleği doktorluk olan diğer bir Adanalı şair Cenap Hurrem,

⁴⁹⁶ “*Hars Komitesi*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.2, 1 Mayıs 1937, s.1-2.

⁴⁹⁷ Halk türküleri; bir kütlenin ıstıraplarını, sevinçlerini, arzu ve nefretlerini... En derin sadakatle muhafaza edebilen ve bu hisleri ilim adamının nüfuzlu nazarları önüne en samimi bir bitaraflıkla seren vesikalardır. Belli başlı bir şahıs ismine bağlanamayan, çünkü halkın içinden doğmuş olan tek bir mısra muayyen bir devrin bütün tarihi veciz bir ifade halinde toplanmış olabilir. Hamdi Hakverdi, “*Halk Türkülerimizde Gurbet Sembolü*”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934, s.8.

⁴⁹⁸ Turna kuşunun Halk türkülerinde sıklıkla yer alması ve kıymetli olması dikkat çekicidir. Zannedilmektedir ki, Anadolu köylüsü Sultanlar devrinin kötü fütuhat siyaseti yüzünden, -meçhul akıbetlere tevekkül göstererek- yuvasından ayrılıp Girit’e, Rodos’a, Kıbrıs’a, Arabistan çöllerine, Afrika sahralarına, Avrupa içlerine giden yavruları ile günün birinde ufukta görünen “turna”lar arasında bir benzerlik bulmuştur. Hakverdi, **a.g.m.**, s.8.

⁴⁹⁹ Yekin turnam yekin Sicim kaleden; Kanadın bağına bas da git turnam; Halvacı oğlunda bir iftar eyle; Derdini Halisa’ya yan da git turnam!..

⁵⁰⁰ Hakverdi, **a.g.m.**, s.8-10.

⁵⁰¹ Lloyd Corc’un, Milli Mücadele’de Türkler aleyhine söylediği meşhur nutku karşısında sinirlenen şair: Ey Londra’nın sisli semasındaki baykuş!, Kalbin ne yaman ateşi udvanla tutuşmuş!. Mısralarıyla başlayan şiirini yayınlayan gazetenin Kıbrıs’a sokulması yasaklanmıştır. Tevfik (Yazan), “*Adanalı Şairler*”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934, s.25.

hislerindeki incelik ve hayallerindeki genişlikle kendine has bir üslup sergilemiştir. Eserlerinde mizahi öğelere de yer vermiştir. Tanıtılan son Adanalı şair ise Yahya Nüzhet olmuştur.⁵⁰²

Cumhuriyet dönemi basın hayatının canlı olduğu yerlerden biri olan Adana’da çeşitli gazete ve dergiler çıkarılmıştır. Çıkarılan ilk dergi, birinci sayısı 15 Mart 1928’de yayımlanan ve her sayısı 16 sayfa olarak 40 sayı devam ettikten sonra 15 Mayıs 1931’de kapanan bölgesel fakat yurt çapında yer edinmiş olan Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası olmuştur. Derginin sahibi ve mesul müdürlüğünü İsmail Habip Sevük yapmıştır. 15 günde bir yayımlanan dergi, yaz aylarında okullar kapalı olduğu için aylık çıkmış, hatta bu da aksamıştır. Maarif Emini İsmail Habip Bey’in mıntika dışında oluşu da derginin yayımını olumsuz etkilemiştir. 15 Mayıs 1929 tarihini taşıyan ve 1 (14). sayı olarak sunulan yeni harflerle ilk sayıda derginin adı “Çukurova’da Memleket” olmuştur. Dergide yalnız eğitim-öğretim konuları ele alınmamış, bunun dışında sağlık, ekonomi, tarih, güncel olaylarla ilgili yazılara; edebi eserlere, halk kültürü ve halk edebiyatı derleme ve araştırmalarına da yer verilmiştir. Ayrıca derginin yayına başlama tarihinin Türkiye’de halk kültürü araştırmalarının devletin de desteğini alarak yurt çapında örgütlenmeye başladığı 1928 yılına rastlaması bir tesadüf değildir. Bu yüzden dergideki yazılar bilinçli bir yönlendirmenin ürünü olmuştur.⁵⁰³

Yayın tarihi itibarıyla ikinci dergi ilk sayısı 5 Ocak 1934’te yayımlanan “Kırkpınar” olmuştur. Her ayın beşi ve yirmisinde olmak üzere ayda iki kez yayımlanan dergide, bilimsel, toplumsal ve edebi alanlarda dil edebiyat, sanat, tarih, din ve ahlak, felsefe, köy ve köylü gibi çok çeşitli konular ele alınmıştır. Tarihi

⁵⁰² Tevfik (Yazan), “Adanalı Şairler”, 23 Şubat Adana Halkevi Yayını, 1934, s.23-26.

⁵⁰³ M. Sabri Koz, “Adana Mıntıkası Maarif Mecmuası (Çukurova’da Memleket-Memleket Çukurova’da) ve Halk Kültürü Bakımından Önemi”, Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Adana, 20-24 Kasım 1991, s.417-418.

değere sahip bir dergi olan Kırkpınar, halkevlerinin eğitim ve halk kültüründeki yeri konusunda değişik görüşlere yer vermiştir.⁵⁰⁴

Türk eğitim tarihinde önemli yeri olan Halkevlerinin ve bu bağlamda Adana Halkevinin faaliyete geçmesiyle yayımı halkevi tarafından yapılan dergi ve yayınlar olmuştur. Bu dönemde çıkarılan “*Görüşler dergisi*” bu dergilerdendir. İlk sayısı 1937’de çıkarılan derginin yönetmenliğini Arif Nihat Asya yapmıştır. Kültür-sanat dergisi görünümündeki Görüşler, şiir başta olmak üzere dil ve edebiyat konularının yanı sıra Çukurova’da yapılan tarihi, arkeolojik ve folklorik incelemeler üzerinde de durmuştur. Dergide, dönemin Çukurovalı sanatçılarından Kemal Sadık Göğçeli, Aydın Gün, Celal Sahir Muter, Ali Ulvi Anay, İbrahim Akdoğan ve Arif Nihat Asya’nın yazıları yer almıştır.⁵⁰⁵

Bu yayınlardan biri de 23 Şubat Adana Halkevi dergisidir. Dergide, Adana Halkevlilerin sesinin, Adana gençliğinin inkılâpçı ruhunun, ülküsünü bir medeniyet kalbi gibi başında taşıyan duygu yığıntılarının, Gazi heyecanlarının 23 Şubat’ı hazırladığı belirtilmiştir. Ayrıca 23 Şubat’ın Gazi saygısı ve Gazi sevgisiyle hareketlenmiş Adanalının şuur ve heyecanlarının resimleri, Adana gençliğinin altı oklu bayrak altında döktükleri şuur, kalp ve iman karışık milli eser ve duygu yığıntısı olduğu ifade edilmiştir.⁵⁰⁶

1937 yılına gelindiğinde Adana’da Türksözü, Yeni Adana ve Seyhan olmak üzere üç matbaa faaliyet göstermiştir. Türksözü, Yeni Adana, Halkevi tarafından on beş günde bir çıkarılan Akgünler ve Ticaret Odası ve Borsasının on beş günde bir çıkardığı Tecim gazetesi yayımlanmıştır. Yukarıda ayrıntılı açıklanan dergiler

⁵⁰⁴ Mine Mengi, “Çukurova’da Halk Kültürüne Hizmet Eden Adana Dergileri”, **Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 20-24 Kasım 1991, s.370; Adana Halkevinin kurulmasından sonra yayımına başlanan dergi halkevinin yayın organı değildir. Derginin yazar kadrosu, Vedat Sadi, Rasim Eroğlu, Hamdi Hakverdi, Naci Hakverdi, Ömer Aziz ve Sabri Çıtak gibi isimlerden oluşmuştur. **Aynı Yer.**

⁵⁰⁵ Mengi, **a.g.m.**, s.370-372; Derginin diğer yazarları ise Naci Kum, Sait Toraman, Cengiz Turhan, Şükran Kurdakul, Yalman Yalın (Ali Rıza Yalman), Şevki Berker, Yunus Kazım Koni, Taha Toros, Rasim Göknel, Kasım Ener, Vehbi Evinç ve Nevzad Görenver gibi isimlerden oluşmuştur. **Aynı Yer.**

⁵⁰⁶ Burhan Sadık, “23 Şubat Nasıl Çıktı?”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934, s.27-28.

dışında Adana Erkek Lisesi ve Adana Kız Lisesi birer dergi çıkarmıştır. Ayrıca kültürel mekânlar kapsamında ele alınabilecek 3 sinema ve 18 kahvehane varlığını sürdürmüştür.⁵⁰⁷

Bu dönem yayınlanan kitaplar bakımından da zengin sayılabilecek bir görünüm sergilemiştir. 1936 yılında Zihni Ardic tarafından toplanıp yazılan “*Karacaoğlan*” adlı kitap yayınlanmıştır. Evrendilek Kitabevi tarafından basılan kitap 72 sayfadan oluşmuştur.⁵⁰⁸ 1937 Ocak ayında Ali Hadi Okan tarafından yazılmış olan “*İki Kitap*” adlı kitap 64 sayfadan oluşmuştur. Kitap Türksözü Basımevinde hazırlanmıştır.⁵⁰⁹ “*İnhisarların İstikbali*” ve “*Dinlerin Mahiyeti*” adlı kitaplar da 1938’de Adana’da basılmış, ancak satışları yasaklanmıştır.⁵¹⁰

Adana’da Ulucami kütüphanesindeki kısmen yazma eski eserlerle, diğer vakıf müesseselerdeki kitaplar müzeye kaldırılmış ve bunlara Kültür Bakanlığı’nın gönderdiği ve göndermeye devam ettiği yeni eserler de eklenerek büyükçe bir kütüphane oluşturulmuştur. Bu kütüphaneden⁵¹¹ başka bir de halkevinin okuma odası vardır. Çeşitli batı ve doğu dillerinden ve çoğu yeni eserlerden olmak üzere 2.747 cilt kitap içeren bu kütüphane bugün için halkın kullanımına sunulmuş hemen hemen tek kütüphane olmuştur.⁵¹²

Adana müzesi 1924 yılında kurulmuştur. Güney Anadolu’nun eski eserler bakımından zenginliği Adana’ya açılmış olan bu müze ile dikkate alınmaya başlanmıştır. Müze direktörü Halil Kamil geceli gündüzlü bir mesai ile Karkamış, Zincirli, Maraş ve Adana bölgesiyle Fırat Nehri’nin diğer yanında bulduğu eserleri

⁵⁰⁷ N. Şenel, **Adana**, s.26-28.

⁵⁰⁸ “*Karacaoğlan*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.5, İkinci Teşrin 1937, s.26.

⁵⁰⁹ Asya, “*Adana’da Çıkmış Kitaplar, Mecmualar, Gazeteler*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.2, 1 Mayıs 1937, s.16-19.

⁵¹⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 86-309, Sayı: 84822, Yer No: 82.27.3., Tarih: 7.4.1938.

⁵¹¹ Okulların ve diğer kurumların da kendilerine ait kütüphaneleri vardır. Fakat bunlardan yerel olarak yararlanılabilmektedir. Adana’ya bağlı kaza merkezlerinde kütüphane denecek bir şey henüz kurulmamıştır. Yalnız Ceyhan’da bu alanda bazı yeni girişimlerde bulunulmuştur. **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.53.

⁵¹² **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.141-142; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.52-53.

toplayarak müzeye getirmiş ve müze küçük gelince 1929 yılında eski buğday pazarındaki Rum Kilisesi tamir edilerek müze haline getirilmiştir. Kurulduğunda 145 parça eser Erkek Lisesi'nden, 138 eser Erkek Öğretmen Okulu'ndan, 154 eser Mersin Ticaret Okulu'ndan ve 84 parçadan oluşan eser de çeşitli yerlerden edinilmiş ve şimdiki ÇEK'in bakım yurdu (Eski Cafer Paşa medresesi) müze olarak kullanılmıştır. Aynı yıl içerisinde Ramazanoğlu, Şeyhoğlu, Arıkoğlu medreselerinde bulunan yazma ve basma eserler de toplanılarak müzenin idaresi altında bir kütüphane kurulmuştur. Takip eden yıllarda Cerablus, Urfa, Osmaniye, Silifke ve Mut'tan, Gaziantep ve Maraş'tan çıkarılan birçok kıymetli eser müzeye⁵¹³ getirilmiştir. Bu suretle Adana müzesi hem güneyin tarih, sanat tarihi ve müze eserleri bakımından çevrenin tek müessesesi olmakla kalmayarak Ankara ve İstanbul müzelerine değerli eserler göndermekle de yüksek hizmetlerde bulunmuş ve birçok meçhul eseri âlimlerin keşfine sunmuştur. 1932 faaliyet yılı zarfında da Kadirli'de bulunan Roma İmparatorlarından "*Adryen*"e ait eşine rastlanmayan tunç heykel Adana'ya getirilerek, İstanbul müzesine hediye edilmiştir.⁵¹⁴

Bir taraftan çevredeki kazı ile sıkı bir bağ kuran Adana müzesi, diğer taraftan da ölüme ve unutulmaya mahkûm önemli bazı kıymetlerin hikâyesine çalışmıştır. Bunlardan belli başlıcaları Adana kabristanındaki sanat eseri sayılabilecek mezar taşlarından elli kadarını müzeye nakil ve muhitin anıtlarına ait fotoğraflar ve krokiler de tamamıyla tespit edilmiştir.⁵¹⁵

Müzedede bir Türkmen çadırı meydana getirilmiş; eski Türk oymaklarının bütün ev ve iş eşyaları ile kıyafetleri derlenerek tespit edilmiş ve bu suretle bir göç numunesi yaratılmıştır. Müzenin Adana'ya ait etnografik faaliyeti başlı başına bir sanat ve folklor köşesi yaratmıştır. Çadırdaki tamamıyla Türkmenlerin hayat tarzları yaşatılmış ve gelenekleri canlı bir şekilde gösterilmiştir. Çadıra ek olarak bir deve ile

⁵¹³ Son yıllar zarfında Cebelibereket, Elbistan, Tarsus ve Mersin kazılarında ortaya çıkan eser ve diğer devirlere ait muhtelif numuneler Adana müzesinde tasnif edilerek ziyarete açılmıştır. **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.141-142; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.52-53.

⁵¹⁴ **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, s.141-142; **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, s.52-53.

⁵¹⁵ Aynı Yer.

Türkmen kızının mankeni yapılmış ve buna Türk bakımına ve zevkine göre giydirilmiş zarif bir at da eklenmiştir.⁵¹⁶

Müzedede ayrıca halk musikisi aletlerinin kopuzdan üç telli saza kadar bütün çeşitleri koleksiyon edilmek suretiyle bir musiki köşesi de düzenlenmiştir. Bunun yanı başında Türklüğe has olan avcılık ve atıcılığın en eskisinden en yenisine kadar av aletleri asırları itibarıyla derlenmiştir. Halen müzede bu çadır ve halkiyat eserlerinden başka eski paralara ait 8.031, Asur'a ait 13, Eti'ye ait 374, tabletlere ait 23, Romen'e ait 407, Bizans'a ait 251, Selçuk'a ait 33, Osmanlı'ya ait 64 ve diğer devirlere ait 202, etnografya eşyasına ait 274 parça eser ziyarete açılmıştır.⁵¹⁷

Ayrıca müze kısmında sekiz yazma eser 916 eski ve basma eser vardır. Yine müzenin içerisinde bulunan Şeyh ve Ramazanoğlu kütüphanesinde eski harflerle 865 basma ve 125 Arapça basma ve yazma; 27 farklı yabancı dillerde basma ve 1.112 Türk harfleriyle kıymetli kitap bulunmaktadır. Bunlardan başka birçok gazete ve mecmuaların koleksiyonu korunmaktadır. Bu kütüphane her zaman; herkese açıktır. Gerek araştırma yapan kişilere ve gerekse fakir öğrencilere geçici olarak kitap dahi verilmektedir. Kütüphane ve müze kısmı binanın darlığı sebebiyle 1930 yılında Rum kilisesine taşınmıştır. 1934-1935'te ilden 500 lira ve takip eden yıllarda 1500 lira yardım gören ve özellikle vilayet makamının ilgilenmesiyle bu parayı kendisine tahsis ettiren müze merkezden de gördüğü yardımlarla genişletilmiş ve yeni eklere sahip olmuştur. Ayrıca binanın avlu duvarı yıkılarak modern bir hale getirilmiştir.⁵¹⁸

Adana müzesini yakın zamanda gören Tefik Taş, müzenin etkileyiciliğini *“Bir alfabenin işaretleri hareketsiz, durgun şekillerdir. Ama bir süre sonra*

⁵¹⁶ Aynı Yer.

⁵¹⁷ Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.141-142: Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra, s.52-53; Bu dönemde Adana'ya gelerek gözlemlerini Cumhuriyet Gazetesi'nde kaleme alan Mimar Sedat Çetintaş da müzenin malzeme itibarıyla zengin ve direktörü Yaman Yalın'ın genç olmasına karşın okumuş, çalışkan, değerli biri olduğunu ifade etmiştir. Cumhuriyet Gazetesi, “Adana’da Bir Sanatkâr”, 3 Şubat 1937.

⁵¹⁸ Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.141-142: Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra, s.52-53.

zihnimizde oluşan anlamlarla bağıntıları gelir akla. Konuşma yeteneğimizin kökleri, seslerimizin simgeleri. Adana Arkeoloji Müzesi'nde Hitit yazıtlarına bakarken, tarih denen işler toplamının anlamlı olabilmesi için gereken şimdiyi düşündüm. Dışarıda Büyük Saat, zamanın şimdisini söylüyordu" şeklinde ifade etmiştir.⁵¹⁹

⁵¹⁹ Taş, **a.g.m.**, s.98.

İKİNCİ BÖLÜM

İNÖNÜ DÖNEMİ'NDE ADANA'DA SOSYO-EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPI (1938-1950)

A. Adana'nın Ekonomik Yapısı

Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesiyle Türkiye'de Milli Şef dönemi olarak da adlandırılan bir dönem başlamıştır.⁵²⁰ Dışarıda II. Dünya Savaşı, içeride ise 1945'te başlayan çok partili yaşama geçiş süreci, İnönü döneminin öne çıkan iki tarihsel olayı olmuştur. Türkiye her ne kadar II. Dünya Savaşına dahil olmasa da, savaşın ekonomik etkilerini derinden yaşamıştır. Ekonomide durgunluk ve yoksulluk yılları olarak nitelendirilebilecek bu dönemde, devletin başındaki ve tek söz sahibi kişi olarak, bunalımdan çıkış adına çeşitli yollar denenmiştir.⁵²¹ Savaşın sonu olan 1945 yılı ile birlikte değişime uğrayan Türk dış politikası iç politikayı da etkilemiştir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletlere üye olan, 1946'da çok partili hayata geçen, Truman ve Marshall yardımlarından yararlanan Türkiye; 1949'da Batılıların oluşturdukları Avrupa Konseyi'ne katılmış ve aynı yıl kurulan Kuzey Atlantik Paktı üyeliğine doğru girişimlere başlayarak yönünü Batı'ya çevirmiştir.⁵²²

İnönü dönemi, yakın zamanda kopacak olan II. Dünya Savaşı'nın gölgesinde başlamıştır. Bütün devletleri ekonomik yönden etkileyen savaş koşulları, savaşa dahil olmamakla birlikte Türkiye'yi de etkilemiştir. Ülke genelinde görülen yaşamsal zorluklar Adana'ya da yansımıştır. Bu nedenle karaborsa, vurgunculuk, stokçuluk, kaçakçılık, enflasyon, artan vergi yükünün getirdiği hayat pahalılığı vb. sorunlar Adana'da da yaşanmıştır. Savaşın bitmesi ile Türkiye'nin yönünü tamamen Batı'ya çevirdiği bir dönem başlamıştır. Bu dönemde gerçekleşen Batı kaynaklı yardımlar

⁵²⁰ Ali Dikici, "Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.42, Kasım 2008, s.162.

⁵²¹ Hakan Pala, **İsmet İnönü Dönemi İktisat Politikaları (1938-1950)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyon, 2010.

⁵²² Ahmet İlyas ve Orhan Turan, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", **Atatürk Dergisi**, C.1, S.1., Erzurum, 2012, s.335-338.

önemli bir tarım bölgesi olan Adana'yı da etkilemiş ve makineleşme önemli boyutlara ulaşmıştır. Aynı zamanda savaş dönemindeki karaborsa olaylarıyla zenginleşen kesimlerin isteklerine cevap verecek eğlence yerleri sayısal olarak artmaya başlamıştır. Bu durum öyle dikkat çekicidir ki, Türk Sineması'na yansıyan Adanalı zengin Hacı Ağa karakterinin temeli atılmıştır.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal olarak yeniden şekillendiği bir dönem yaşanmıştır. Dönem içerisinde yaşanan zorluklara bağlı olarak çeşitli kanun ve düzenlemeler yapılmış, bu durum farklı boyutlarıyla Adana'yı da etkilemiştir. Bu etkinin derecesini daha iyi anlayabilmek amacıyla bu dönemde yapılan kanun ve düzenlemelerle bunların Adana'ya etkilerini incelemek yerinde olacaktır.

1. Adana'da Tarım

Atatürk'ün 1937 yılı Meclis açış konuşmasında ana ilkelerini⁵²³ sıraladığı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu hazırlamakla görevlendirilmiş olan Tarım Bakanlığı'nın "*Zirai Islahat Kanun Tasarısı*" yeniden düzenlenerek ele alınmıştır.⁵²⁴ Ancak II. Dünya Savaşı'nın başlaması konunun gündemden düşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte "*Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması*"⁵²⁵ hakkında kanun tasarısı, Tarım Bakanlığı'na hazırlandıktan sonra 17 Ocak 1945 tarih ve 6/143 sayılı Başbakanlık yazısıyla TBMM Başkanlığına sunulmuştur. Bu tasarı toprak reformuna en ciddi başlangıcı oluşturmuştur. Çiftçiyi

⁵²³ "1) ülkede topraksız çiftçi bırakmamak. 2) Bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir şekilde bölünmesine izin vermemek. 3) Büyük çiftçi ailesini ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna ve toprağın verimliliğine göre sınırlandırmak" Ömer Barkan, "*Toprak Kanunu Hazırlanırken*", **Siyasal Bilgiler**, S.72, Yıl.6, Mart 1937, s.1-10.

⁵²⁴ Ömer Barkan, "*Toprak Kanunu Hazırlanırken*", **Siyasal Bilgiler**, S.72, Yıl.6, Mart 1937, s.1-10.

⁵²⁵ Dönemin Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu tarafından hazırlanarak, 17 Ocak 1945 tarihinde T.B.M.M.'ye sunulan "Topraksız Köylüye Toprak Dağıtılmasına ve Çiftçi Ocaklarının Kurulmasına Dair Kanun Tasarısı" görüşülürken, C.H.P. içinde önemli bir muhalefet ortaya çıkmış ve bu tasarımı şiddetle eleştirmiştir. Bu muhalefeti oluşturanlar arasında; Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral ve Damar Arıkoğlu gibi büyük toprak sahipleri baş sırayı almıştır. Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s.240.

Topraklandırma Kanununun⁵²⁶ 1945 yılında kabul edilmesi, büyük toprak sahiplerinin meclis içinde ve dışındaki direnişlerine neden olmuştur. Ayrıca yasa tasarısı, daha sonra Demokrat Parti'nin kurucuları arasında yer alacak olan ancak toprak sahibi olmayan, bürokrat kökenli Refik Koraltan tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. Kısaca Toprak Kanunu olarak anılan bu yasa, C.H.P. içindeki muhalefetin ortaya çıkışı konusunda önemli bir işaret sayılmış, bu yasanın kabulü konusunda oylama yapılmadan önce; Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün yer aldığı dört milletvekili, kendi partileri olan C.H.P.'de ıslahat yapılmasını isteyen ve Türkiye tarihinde "*Dörtlü Takrir (Dörtlü Önerge)*" diye bilinen önergeyi, 7 Haziran 1945 tarihinde, T.B.M.M. Başkanlığı'na sunmuşlardır. Bu önerge; yeni bir partinin kurulacağı yolunda önemli bir işaret sayılırken, 11 Haziran'da oylanan Toprak Reformu Kanunu 351 milletvekilinin olumlu oyu ile kabul edilmiş, ancak oylamaya Dörtlü Takrir sahiplerinin de aralarında bulunduğu, 104 milletvekili katılmamıştır. Bu sonuç; Toprak Reformu konusunda, C.H.P. içinde önemli bir muhalefet olduğunu da ortaya koymuştur. Aynı zamanda daha sonra kurulacak olan Demokrat Parti'nin zeminini oluşturmuştur.⁵²⁷

Oluşan muhalefete rağmen 1940'lı yıllarda tarım kesimiyle ilgili yurt içindeki önemli gelişmelerden biri gerçekleşmiştir. Bu gelişme ile Hazineye ait arazinin topraksız köylülere dağıtılması hakkındaki kararnamenin uygulanması hazırlıklarına başlanmıştır. Tapu Umum Müdürlüğü, Maliye Vekâleti ile temas ederek sekiz arazi dağıtım komisyonu oluşturulmasına karar vermiştir. Komisyonların ikisi Ankara'da,

⁵²⁶ 4753 No'lu Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (6032 Sayı, 15 Haziran 1945 Tarihli T.C. Resmi Gazete); Yönetmenliğini Nedim Otyam'ın yaptığı, toprağa bağlı yaşayan insanların hayatlarındaki zorlukları anlatan "*Toprak*" (1952) filmi toprak ağalığı ve köy hayatının gerçeklerini tartışarak toprak davasını belgesel açıdan ele almıştır. Nigar Pösteği, "*Türk Sinemasında Toprak Mülkiyetine Bakış*", **Acta Turcica**, Yıl: IV, S.1: "*Kültürümüzde Toprak*", (Ed. Emine Gürsoy Naskaliv Hilal Oytun Altun), Ocak 2012, s.149; Adana ve dolaylarını ilk kez anlatan Reşat Enis Aygen'in "*Toprak Kokusu*" adlı romanında I. Dünya Savaşı, köylü-ağa ilişkilerinin yanı sıra toprak reformu, siyasi çekişmeler, işçi ve köy konuları da anlatılmıştır. İnci Enginün, "*Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*", **Türkler Ansiklopedisi**, C.18, İstanbul, 2002, s.218; İnönü, kanunun en şiddetli muhaliflerinden ve Adana'nın en büyük toprak ağalarından Cavit Oral'ı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununu yürürlüğe koymakla görevli Tarım Bakanı olarak atamıştır. Böylece büyük özel mülklerin kamulaştırılması olasılığı kalmamış oluyordu. Tezel, **a.g.e.**, s.240.

⁵²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, İstanbul, 1999, s.116-118.

ikisi Adana’da, biri de Bursa, Hatay, Ordu ve Trabzon vilayetlerinde kurulmuştur.⁵²⁸ Bu kanun,⁵²⁹ 1930’lu yıllarda başlayan, büyük toprak sahiplerine dokunmadan hükümetin topraksız köylüye hazine arazilerinden toprak vermesi yönündeki toprak reformu tartışmaları sonucunda çıkarılmıştır. Savaş yılları, Atatürk döneminin sonlarından itibaren düşünülen bu toprak reformunu hem geciktirici hem de zorunlu yönde etkilemiştir. Geciktirmesinin nedeni savaşın başlamasıyla bir milyona yakın kişinin silâh altına çağırılması ve tarımsal üretimin arttırılmak zorunda kalınması olmuştur. Zorunlu etkisi ise büyük toprak sahipleri hükümetin savunma politikalarını kendi çıkarları yönünde kullanarak daha çok zenginleşmişlerdir. Bu nedenle bu kanunun siyasi yönü ekonomik yönünden daha ağır basmıştır.⁵³⁰

⁵²⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam: I. Cilt**, İstanbul, 1967, s.347-349; Süleyman İnan, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, S.3, 2005, s.46-47; Birgül Ayman Güler (Ed), **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949**, Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, T.C. İdare Tarihi Araştırması (TİDATA), A.Ü SBF Kayaum, Ankara, 2008, s.622; **Yeni Adana Gazetesi**, “Topraksızlara Toprak Verme Meselesi”, 11 Mart 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Toprak Kanunu Tasarısı Büyük Münakaşalara Yol Açtı”, 15 Şubat 1945; Zerrin Demirel ve Fatma Zehra Gülsever, “Türkiye’de Toprak Reformu ve Uygulamaları”, www.tarimreformu.gov.tr/e-kutuphane/raporlar/inceleme, s.2; **Yeni Adana Gazetesi**, “Köylüye Toprak Veriliyor”, 23 Teşrinievvel 1940; **Yeni Adana Gazetesi**, “Vilayetimiz Dâhilinde Topraksız Köylüye Toprak Verilecek”, 16 Birinci Kanun 1940.

⁵²⁹ 4753 Sayılı Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’na göre öncelikle, devletin hüküm ve tasarrufu veya özel mülkiyet altında bulunan arazi, köy, kasaba veya şehrin orta malı olan arazinin ihtiyaç fazlası, sahibi bulunmayan arazi, bataklıkların kurutulması, göllerin kuruması ve nehirlerin doldurulmasıyla elde edilecek topraklar dağıtılacaktır. Söz konusu topraklar öncelikle, kendisinin veya ailesinin hiç arazisi olmayıp, başkalarının arazisinde ortakçılık, kiracılık yapanlara, kendisinin veya ailesinin arazisi yetmeyen çiftçilere, çeşitli tarımsal eğitim kurumlarını bitirenlerden arazisi olmayan veya yetmeyenlere, tarım işçiliğiyle geçinenlere dağıtılacaktır. Kanunla 1947-1950 yılları arasında 1.463.837 dönüm toprak dağıtılmıştır. Yasa uygulamalarının boş devlet arazisiyle sınırlı kalması ile büyük toprak sahipleri etkilenmemiştir. Bu nedenle, hem ekonominin gelişmesini, hem de tarımsal nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan bu kanun uygulamada başarısız olmuştur. Toprak reformunu öngören bu yasanın başarısızlığını, DP’nin kurucularından, Refik Koraltan’ın yasa tasarısı ile ilgili olarak TBMM’de yaptığı konuşmasında “Arkadaşlar, bu tasarının ruhu, kim ne derse desin, Ali’nin malını alıp, Veli’ye vermektir” sözleri yeterince açıklamaktadır. Bununla birlikte toprak reformu tartışmaları 1965’e kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra da toprak reformuna değil, tarım reformuna ihtiyaç olduğu görüşü hâkim olmuştur. Emel Yurt ve Senem Çakmak, “Cumhuriyet’ten Günümüze Tarım Politikaları”, **Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, (Ed. Nevin Çoşar ve Melike Bildirici), Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2010, s.449-450; Cahit Can, **Cumhuriyet Devrimi ve Öngörülemez Bugünü**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.155; Aslan Tufan Yazman, “Toprak Kanununun Adaletle Tatbiki Meselesi”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl:7, c.7, S.157, 3 Temmuz 1946, s.1; Aslan Tufan Yazman, “Reform Yapacak Bir Kanun: Çiftçilere Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Kanunu Nedir?”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, C.6, S.123, 5 Şubat 1945, s.1; Pösteği, **a.g.m.**, s.148.; Çamurcuoğlu, **ag.m.**, s.173.

⁵³⁰ Birgül Ayman Güler (Ed), **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949**, Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, T.C. İdare Tarihi Araştırması (TİDATA), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kayaum, Ankara, 2008, s.622; **Yeni Adana Gazetesi**, “Toprak Kanunu Tasarısı Büyük Münakaşalara Yol Açtı”, 15 Şubat 1945.

Adana Çiftçi Birliği de Toprak Reformu hakkında görüş bildirerek, topraksız köylü ve çiftçilerin topraklandırılmasında bazı esasların kabulünün gerekliliğini vurgulamıştır. Buna göre; her topraksıza mutlaka toprak verilmesi gibi bir prensip kabul edilmemelidir. Ziraatta asgari düzeyde de olsa daima ziraat amelesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle ziraat amelesini ortadan kaldırıp bu kişilerin de toprak sahibi yapılması istenilen amaca ulaşılmasını engelleyecektir. Veraset Kanunlarının küçük çiftçi ailesinin bazı fertlerini çiftçi olmaya zorlarken; bazılarının da amele olmasını gerektireceği belirtilmiştir. Ayrıca Adana'nın ana ürünü olan pamuğun ekileceği tarlanın ihtiyaç duyduğu felhanı yapmak için devletin kombina araçları temin etmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵³¹

a. Pamuk Tarımı

II. Dünya Savaşı nedeniyle Türkiye'de üretimi düşen pamuğun, üretim miktarı savaş sonrasında hızlı bir yükseliş yaşamıştır. 1939'da Amerika'dan pamuk tohumları getirtilerek denemeler yapılmıştır. Denemeler sonucunda yeni Akala⁵³² tohumu Çukurova'da iyi sonuçlar vermiştir. Bunun üzerine 1940 yılında toplanan Pamuk Kongresi'nde Çukurova'nın Akala'ya çevrilmesine başlanmıştır. Daha kaliteli üretim sağlamak amacıyla Adana Islah İstasyonunda tohum ıslahı yapılarak, Akala 130 çeşidi geliştirilmiştir. Yapılan bu çalışmalar sonucunda 1940 yılında pamuk ekim alanı 200.000 hektara ulaşmış, pamuk üretimi ise yaklaşık 30.000 tona çıkmıştır. Pamuk üretimindeki bu artışın değerlendirilmesi amacıyla Seyhan ve Çukurova bölgelerindeki üreticilerin ellerindeki pamukların Ziraat Bankası

⁵³¹ **Toprak Reformu Hakkında Adana Çiftçi Birliği'nin Düşünceleri**, Türksözü Basımevi, Adana, 1941, s.12-16; Tarım Bakanlığı'nın 1949 tarihli yazısı üzerine Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 62. Maddesine göre, Seyhan merkez ilçesinde 4753 sayılı kanunun 8. Maddesinin A fıkrasında yazılı arazinin dağıtılmasına Bakanlar Kurulu kararı ile izin verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 97, Sayı:121, Yer No: 121.97..15., Tarih: 12.1.1950.

⁵³² Akala pamuğu, Amerika'da pamuklara çok zarar veren "*antonomu grandis (milyarlar hırsızı)*" adı verilen koza böceğine karşı dayanıklı bir çeşit bulmak suretiyle bu böceğin zararlarını önlemeye yönelik Orta Amerika'da yürütülen bitki ıslah çalışmaları sırasında bulunmuştur. Bekir Yazıcıoğlu, "*Akala Pamuğu Nasıl Bulundu*", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.3, 15 Mayıs 1947, s.14; Akala'nın ve yeni giren diğer türlerin en büyük özelliği kozalarının Eylül ortalarında açılmasıdır. Dolayısıyla, yağmurlar başlamadan önce, toplanmaları gerekmiştir. Bu durum çalışma koşullarında büyük değişikliklere yol açmıştır. Daha önceleri bütün yıla yayılan işgücü gereksinimi, Akala ve yeni pamuk türlerinin gelmesiyle beş aya inmiştir. Özellikle, toplanma dönemi kozaların açıldığı Eylül sonuyla Ekim başlarındaki 3 haftada yoğunlaşmıştır. Bu gelişme yılın belli aylarında işsizliğe yol açarken, pamuk toplama döneminde ek işgücü gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Adana dışından ve Adana'nın dağ köylerinden ovaya mevsimlik işçi göçü giderek artan boyutlara ulaşmıştır. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.83.

tarafından satın alınması kararlaştırılmıştır. 1941 yılında Üretim miktarının daha da arttırılması amacıyla Çukurova Bölgesi'nin ihtiyacı için Ege Havzasından, Ziraat Bankası eliyle alınacak yüksek kaliteli 2.000 ton Akala tohumunun ekim mevsiminde çiftçiye satılmasına karar verilmiştir.⁵³³ Bunun dışında devlet ekim mevsiminde Adana'da pamuk tohumları üzerinde yapılan spekülasyonu önlemek ve yüksek nitelikli pamuk ekimini teşvik etmek maksadıyla maliyet fiyatıyla satılmak üzere Ziraat Bankası vasıtasıyla 1.000 ton pamuk tohumu satın alınmasına karar vermiştir. Ekim sonunda tohumluk olarak satılamayıp elde kalacak ve yağhanelere sevk edilecek tohumların satışından doğacak zararın da Ziraat Vekilliğince karşılanması kabul olunmuştur.⁵³⁴

Devlet üreticiye düşük fiyatlı tohum sağlayarak üretimi arttırmaya çalışmıştır. Üreticilerin elde ettikleri ürünleri değerlendirmek ve destek sağlamak amacıyla da 15.10.1940 yılında 2384 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Yasası'na göre; Adana, Ceyhan ve Tarsus Tarım Satış Kooperatifleri bir araya gelmiş, 275 ortakdan oluşan Çukurova Pamuk Satış Kooperatifleri Birliği (Çukobirlik) adlı kooperatif birliğini oluşturmuştur. Çukobirlik, harp yıllarında fevkalade tedbirlere uymak zorunda kaldığından, ortaklarına fazla fayda sağlayamamıştır. Çünkü; pamuk fiyatları birkaç yıl hükümetçe tespit edilmiş ve bunun sonucu olarak liberal bir sistemin havasına muhtaç olan kooperatifler hakiki benliğini bulamamıştır.⁵³⁵

⁵³³ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 25485, Sayı: , Yer No: 211.435..6., Tarih: 25.12.1940; **BCA**, Fon Kodu: 30.18..1.2., Dosya: 254-105, Sayı: 170522, Yer No: 97.103..16., Tarih: 24.12.1941.

⁵³⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 216-120, Sayı: 126852, Yer No: 89.127..17, Tarih: 15.1.1940; 1943 yılında da devlet Seyhan merkez kazası ile bütün İçel vilayetinin Akala pamuk tohumluğu ihtiyacının temini için 1943 içinde Çukurova'da elde edilecek mahsulden satın alınacak 2.000 ila 2.500 ton Akala çiğdidinin maliyet bedelinin altında satılmasına mecburiyet olduğu takdirde meydana gelecek zararın Ziraat Vekaleti tarafından karşılanmasına karar vermiştir. Bu suretle de üreticiyi desteklemiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: , Sayı: 883, Yer No: 104.2..38., Tarih: 27.11.1943.

⁵³⁵ Yusuf Ayhan, "Çukobirlik", **Yeni Adana Gazetesi**, 8 Ocak 1953; Böylece 1947 yılı hemen tamamen Sümerbank ile olan anlaşmanın hükümleri dahilinde çalışmaktan ibaret kalmıştır. Sümerbank o sene Çukobirlik'ten 1.295.329 kilo pamuk almıştır. Bu Çukobirlik'e fiyat farkı hesabında 425.170 lira kâr sağlamıştır. Ancak kooperatiflerin geniş oranda faaliyet gösterebilmesi için iç pazarlarda kalmayarak dış pazarları istifade mevzu haline getirmesi gerekmiştir. **Aynı Yer**; Ekimden satıma kadar her aşamada ortaklarına hizmet etmeyi amaçlayan birlik, ayrıca ortaklarının pamuğunu, soyasını, ayçiçeğini, kanolasını, yer fıstığını satın alarak onları serbest piyasa koşullarında haksız rekabetten korumuştur. Zirai ilaç-gübre ve tohumluk gibi aynı destek sağlamıştır. Bununla birlikte kurumda, bağlı işletmelerin bazı yedek parça ihtiyacını karşılayan bakım-onarım atölyesi bulunmaktadır. Birliğin kurulduğu 1940'tan 1950'ye kadar geçen sürede kooperatifin üye sayısı 6'dır. Seyit Ali Akgül (Haz), **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayını, s.53; Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, s.96-105; Adana çiftçileri verimli toprakları korumak ve yaşatmak

Pamuk Islah Kanununun verdiği yetki doğrultusunda,⁵³⁶ 1939-1945 arasında Adana'daki ortalama pamuk ekim alanı 220.000 hektara, ortalama üretim ise 35.000 tona ulaşmıştır. Hektar başına verim, yıllık ortalama 159 kilogram olmuş ve 1950'ye kadar 120-190 kg arasında gerçekleşmiştir. Kimi yerlerde verim 250 kg'a özellikle sulama⁵³⁷ yapılan belirli yörelerde ise 600-700 kg'a kadar çıkmıştır. Adana'da pamuk üretiminde önemli bir sıçrama 1940'ların ikinci yarısıyla 1950'lerin başında olmuştur. Bu yıllarda tarımsal makinelerin bölgeye girmesiyle pamuk ekim alanları ortalama 200.000 hektardan 250.000 hektara, üretim miktarı da ortalama 30.000 tondan 45.000 tona çıkmıştır.⁵³⁸ Bu veriler göstermektedir ki, Adana Islah İstasyonunun çalışmaları, sulama yapılan tarım alanlarının yaygınlaşmaya başlaması, bölgede daha fazla verim elde edilebilen Akala türü pamuk ekiminin yaygınlaşması ve üretimde tarımsal makine kullanımının artması gibi faktörler bir araya gelerek Adana'da üretilen pamuğun miktarında artış sağlamıştır.

1940'ların başında ovaya Akala'nın girmesiyle yerli koza ekimi azalmış, Akala birkaç yıl içinde büyük ölçüde ekilmeye başlanmıştır. Bunun nedeni yeni kurulan çırçır fabrikalarının daha nitelikli lif vermesi nedeniyle çekirdeği kolay ayrılan Akala alımını tercih etmeleri olmuştur. Yeni pamuk türlerinin gelmesinden sonra, ovada buğday ekilen alanlar daralarak, buğdayın yerini pamuk almıştır. Böylece 1940'ların sonunda, ova köylerinin büyük çoğunluğu buğday yerine pamuk

için 1940'lı yıllarda "*Çukurova Çiftçiler Derneğini*" kurmuşlardır. Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, s.106-107; Çukobirlik ile ilgili fotoğraf için **Bkz. EK-12**.

⁵³⁶ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **a.g.m.**, s.58.

⁵³⁷ Çukurova'nın verimli toprağı ve müsait iklimi bu bölgede pamuk, narenciye, yağlı tohumlar, şeker kamışı gibi piyasa değeri yüksek mahsullerin yetiştirilmesine uygun olduğu halde yetiştirme döneminde ihtiyaç duydukları suyun sağlanamaması nedeniyle çok daha düşük değere sahip mahsullerin ekilmesini zorunlu kılmaktadır. Pamuk, kuru koşullarda yetiştirilince verim düşmektedir. Verim arttırıcı tekniklerin Türkiye ortalamasının üzerinde kullanıldığı Adana'da sulamanın yüksek verim sağlamadaki payı epeyce büyüktür. İldeki su gücü tümüyle değerlendirilememekle birlikte, Adana'da sulanan arazi oranı Türkiye oranının üzerindedir. Çukurova Bölgesi'ndeki sulama olanaklarının arttırılması çalışmaları 1940'larda başlatılmıştır. Gübreden sonra verimi en fazla arttıran etmen sulama olmuştur. Çukurova Bölgesi'ne düşen yağışların çoğunluğu mahsullerin yetiştirme mevsimine rastlamamaktadır. Başlıca mahsullerin çeşitli aylardaki su ihtiyaçları ile aynı aylardaki ortalama yağış miktarları birbirinden çok farklıdır. Mesela pamuk için 130 mm suya ihtiyaç olduğu halde Temmuz ayında 5 mm yağış olmaktadır. Bu itibarla yağışların eksikliğini sulama ile tamamlamak bir zorunluluktur. Bu amaçla Çukurova'da kurulacak Seyhan regülâtöründen itibaren sulanabilecek arazi 144.000 hektara çıkacaktır. Bu sahada halen 17.150 hektar araziye sulamak için şebeke inşa edilmiştir. Geri kalan 126.850 hektar arazinin sulanabilmesi her şeyden evvel nehir akımının düzenlenmesine bağlıdır. **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santralı Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, T.C. ERI Etüd İdaresi Müdürlüğü, Şubat 1952, s.14.

⁵³⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.74.

ekmeye başlamış ve toprağın verimliliğini koruyan dönüşümlü ekim sona ermiştir.⁵³⁹ Bu bağlamda Akala türü pamuğun sanayi alanında daha fazla tercih edilmesi üretici için daha kârlı bir ürün olmasını sağlamıştır. Buna bağlı olarak pamuk daha fazla alanda ekilmeye başlanmış ve üretim miktarı artmıştır. Ancak bu durum buğday üretim alanlarını daraltmış ve bölgedeki dönüşümlü ekimin azalmasına hatta sona ermesine neden olmuştur.

Pamuk ekiminin yaygınlaşması ile birlikte toprağın değeri artmıştır. Yüksek verim ve yüksek fiyatlar birim arazi başına geliri %100 ve bazen daha fazla arttırmıştır. Bu gelişim toprak fiyatlarının yükselmesine yol açmış, küçük ve orta boy toprak sahiplerinin yeni toprak edinmeleri olanaksız hale gelmiştir. Ayrıca, kazanç yükseldiği için ortakçılık koşulları değişmiştir. Önceleri, ortakçılık genellikle, ürünün toprak sahibi ve ortakçı arasında yarı yarıya paylaşılması biçiminde olmuş, bazı durumlarda da toprak sahibi 2/3 almıştır. Pamuk ve buğday dönüşümlü ekildiğinden, pamuğun ortakçıya verilmesi genellikle, en az iki yıllık dönemler için gerçekleşmiştir. 1940’lardan sonra ise, ortakçının payı 1/3 ve bazı yerlerde 1/4’e düşmüştür. Dönüşümlü üretim kalktığı için, toprak birer yıllık sürelerle ortakçılığa verilir hale gelmiştir. Ayrıca, daha önceleri sadece aile bireylerinin çalışmasıyla yapılabilen pamuk toplama işi yeni türlerden sonra, ek işgücü ihtiyacını ortaya çıkarmış, ortakçılık koşulları giderek ağırlaşmıştır.⁵⁴⁰ Bu bağlamda pamuk üretiminin yaygınlaşmasıyla birlikte bölgedeki üretim ilişkileri de değişime uğramıştır.

1939-1945 arasında yerli pamuk üretimi giderek azalmıştır. Bu arada, ilk kez 1941’de ekilen Akala birkaç yıl içinde Cleveland’ın yerini almıştır. 1945’te Cleveland üretimi tamamen durunca, Akala’nın toplam üretimdeki oranı %81’e yükselmiştir. Bu artışta Romanya ve Yunanistan’ın Türkiye’den iyi cins pamuk talep

⁵³⁹ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.82-83.

⁵⁴⁰ **Aynı Yer**; Bölgede uygulanan ortakçılıkla ilgili değişim Yaşar Kemal’in “*Höyükteki Nar Ağacı*” adlı romanına da yansımıştır. “*Alsın toprağı elimden, alsın da kurtulayım... Sen çalış çalış, dış kalmasın, tırnak kalmasın, el kalmasın, ayak kalmasın, ver yarısını çalışmayana, olur mu?*” diyordu. “*Yok yok, hiç yok bundan bin kat daha iyi. Aç ölmek daha iyi. Elimden alsın da tarlayı büsbütün kurtulayım... (...) Toprak senin olursa iyi, elin olursa böyle kul eder işte. Şu benim ekmeğim kan emek. Onun haberi bile yok. Bak görmüyor musun halimi dirliğimi. Alsın da toprağı elimden kurtulayım. Alacak zaten. Traktörler geldi geleli yarıcılar yok oldular gittiler. Bir ben kaldım. Ölelim de kurtulalım. Ne olursa olsun, böyle yaşamaktansa...*” cümleleriyle de ifade edilmiştir. Yaşar Kemal, **Höyükteki Nar Ağacı**, 12. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s.36.

etmesi de etkili olmuştur. Ziraat Bakanlığı buna bağlı olarak üretimi arttırmak ve kaliteyi yükseltmek üzere iyi cins tohum dağıtılmasına önem vermiştir. Ayrıca yeni üretme çiftlikleri açılmasına karar vermiş ve Çukurova Bölgesi'ne yıl içinde bir milyondan fazla saf Akala tohumu dağıtılmasını sağlamıştır.⁵⁴¹ 1939-1945 arasında ortalama pamuk üretimi 35.000 ton dolayında gerçekleşmiştir. Ancak bu miktar yeterli olmamıştır.⁵⁴² Bu nedenle Ziraat Bankası⁵⁴³ tarafından pamuk üreticilerine destek amaçlı kısa vadeli ve müteselsil kefalet⁵⁴⁴ suretiyle bir buçuk milyon tutarında yardım sağlanmıştır. 1945'ten Coker'ın ovaya giriş tarihine kadar -1959'a değin- Akala hemen tek tür pamuk olarak ekilmiştir.⁵⁴⁵ Buradan hareketle bölgedeki pamuk üretiminin artmasında üretimi arttırıcı çalışmalar ve sağlanan teşvikler gibi ülke içi gelişmeler yanında ürünün ülke dışından talep görmesi de etkili olmuştur.

Pamuk üretimini arttırmaya yönelik çare arayışları 1946 yılında da sürdürülmüş ve 11 Nisan'da Adana valisi Akif Eyidoğan⁵⁴⁶ başkanlığında pamuk

⁵⁴¹ "On Beş Günde İktisadi Olaylar", **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, c.6, S.125, 1 Mart 1945, s.9.

⁵⁴² Üretimin yeterli olmamasında 1939 yılında Eryas hastalığı görülen Adana pamuklarında 1944 yılında yer yer zenk görülmesi etkili olmuştur. **Yeni Adana Gazetesi**, "Pamuklarda Eryas Hastalığı Görüldü", 25 Eylül 1939; 1942 yılında Çukurova'da elde edilecek Akala mahsulünden 3.000-3.500 ton tohumun Ziraat Bankası vasıtasıyla satın alınarak maliyet fiyatları üzerinden çiftçiye satılmasına ve elde kalacak miktarın yağ fabrikalarına satılması halinde oluşacak zararın Ziraat Vekaletince karşılanmasına karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 0..18.1.2., Dosya:82, Sayı:99, Yer No: 99.82..5.,Tarih: 11.10.1942.

⁵⁴³ Ziraat Bankası Çukurova'daki bütün küçük çiftçilere ikişer bin liraya kadar kredi açmıştır. Büyük toprak sahibi çiftçiler ise toprağı nispetinde bu haddten fazla para alamayacaktır. **Yeni Adana Gazetesi**, "Çukurova Çiftçisine Kredi Açıldı", 24 Mart 1943.

⁵⁴⁴ Bu durumda kefil, borçlu ile birlikte "ortak müteselsil borçlu" sıfatıyla borcun ödenmesini yüklenmektedir. Bu tür kefalette, asıl borçluya müracaat etmeden doğrudan kefile başvurabilir. Bu durumda kefil, tartışma defini veya önce rehinin paraya çevrilmesi yolundaki hakkını ileri süremez. Haluk Tandoğan, **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri, C. II.**, İstanbul, 1989, s.689.

⁵⁴⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.76; Ziraat Bankası ayrıca Çukurova mıntıkasındaki 4430 çiftçinin Bankaya olan taksit borçlarını ürünlerinin para etmemesi nedeniyle ödeyememeleri üzerine alacakların daha sonra alınmasına karar vermiştir. Böylece üretici korunmaya çalışılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 82, Sayı: 96, Yer No: 96.82..5., Tarih: 28.10.1941; Bununla birlikte Milli Korunma Kanununun 7. ve 14. maddelerine dayanarak 1945-1946 rekolte yılı bütün pamuklara el konulmuştur. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 55, Sayı: 109, Yer No: 109.55..2., Tarih: 6.9.1945.

⁵⁴⁶ Ali Akif Eyidoğan 1895 (1311)'de İstanbul'da doğdu. İlk ve ortaöğreniminden sonra 1911'de İstanbul Sultanisi (Erkek Lisesi)'ni bitirdi. 23 Şubat 1915'te Dâhiliye Nezareti Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü'nde katip olarak görev aldı. 24 Temmuz 1918'de Darülaceze Başkâtipliğine atandı. Bu arada Erenköy Talimğâhında eğitime alınıp Yedek Subay adayı olarak terhis edildi. 15 Eylül 1918'de yeniden Dâhiliye Nezaretinde Mahalli İdarelerde mümeyyiz olarak görevlendirildi. 1 Eylül 1919'da Müdür Yardımcısı oldu. 24 Şubat 1924'te Samsun Bölgesi Ticaret Müdürlüğüne getirildi. 21 Mayıs 1924'te Dâhiliye Vekâleti Mahalli İdareler Genel Müdürü, 29 Ekim 1927'de Zonguldak Valisi, 14 Ağustos 1930'da Nüfus İşleri Genel Müdürü, 29 Ağustos 1932'de Gaziantep, 10 Temmuz 1935'de Sivas, 26 Ekim 1935'te Kars, 12 Aralık 1939'da tekrar Sivas, 19 Mayıs 1942'de Manisa, 13 Haziran 1942'de Seyhan (Adana) Valisi olarak görevlendirildi. TBMM'nin VII. Dönemi için 21 Temmuz 1946'da CHP adayı olarak Kars Milletvekili seçildi. 14 Mayıs 1950'de

kongresi toplanmıştır. Kongrede okunan Adana Çiftçiler Birliği raporuna göre, Adana pamuğu ekonomik ve teknik sebeplerden kaynaklı iki büyük buhran içinde kalmıştır. Pamuk fiyatlarının oldukça düşük olması nedeniyle borç içinde yüzen üreticinin, üretim kredisi ile desteklenmesi gerekli hale gelmiştir. Ayrıca Çukurova pamuk üretiminde kullanılacak tarım aletlerine ihtiyaç duymuştur.⁵⁴⁷ Buradan hareketle pamuk tarımının Adana ekonomisi için büyük önem arz etmesi nedeniyle Atatürk döneminde olduğu gibi bu dönemde de üretimde yaşanan sorunlar ele alınmaya çalışılmıştır. Bu amaçla bu dönemde de bir pamuk kongresi toplanmış ve pamuk tarımında verim artışını sağlayacak çözümler aranmıştır.

1946 yılında Seyhan Milletvekili Hilmi Uran Çukurova'daki pamuk üreticilerinin durumunu inceleyerek bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre, 1946 yılında pamuk küspesinin ihracına izin verilmiştir. Buna bağlı olarak küspe fiyatları 1945 yılına oranla dört misli artmış ve yükselen bu fiyat yüzünden birkaç fabrikatör büyük kâr sağlamıştır. Pamuk çekirdeğinin bir mamulü olan ve ihracına izin verilmesi nedeniyle fiyatı artan bu ürün gibi pamuğun çekirdeği olan çığidin de fiyatında artış gereklidir. Çünkü ihracına hükümetçe izin verilmeyen çığidin başka herhangi bir tedbirle de korunmaması üreticiyi tröst halinde birleşmiş dört fabrikatörle karşı karşıya bırakmıştır. Bu nedenle yüksek kazançlar elde eden bu fabrikatörlerin yanında pamuk üreticilerinin de kâr edebilmesi için birtakım tedbirler alınmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.⁵⁴⁸ Buradan hareketle bölgedeki üretim durumu yerel milletvekilleri tarafından takip edilmiştir. Kentin sosyal, ekonomik ya da kültürel yaşamını ilgilendirecek bir olumsuzluk görülmesi halinde de bu sorunu ele alarak çözmeye çalışmışlardır.

Çukurova'da sulama meselesi dönemin ilk yıllarından itibaren üzerinde ehemmiyetle durulan bir konu olmuştur. Bu bağlamda Bayındırlık Bakanı Ali Fuat

milletvekilliği son buldu. Daha sonrasında da birçok görevde bulunan Eyidoğan 16 Aralık 1974'te İstanbul'da hayatını kaybetti. **Parlamento Tarihi**, Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Özgeçmişleri, I. Cilt: Yozgat-Zonguldak, s. 511-512.

⁵⁴⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Pamuk Kongresi Dün Toplandı”, 12 Nisan 1946; **Ekonomi Gazetesi**, “Çukurova'da Pamuk Meselesi: Çiftçi Birliğinin Bir Raporu”, 19 Ocak 1946; **Ekonomi Gazetesi**, “Çukurova'nın Pamuk Meselesi: Çukurova'nın Ziraat Aletlerine İhtiyacı Var”, 21 Ocak 1946; Ahmet Remzi Yüreğir, “Çukurova Pamuk Kongresi: Türkiye Pamuk Davası”, **Yeni Adana Gazetesi**, 24 Ocak 1946.

⁵⁴⁸ **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: C1, Sayı:, Yer No: 42.249..15., Tarih: 9.12.1946.

Cebesoy⁵⁴⁹ Seyhan ovasına tetkik seyahati düzenleyerek bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre, Adana ovasında vücuda getirilmesine çalışılan işlerin başında sulama yer almıştır. Seyhan Nehri üzerinde suyu kabartmaya mahsus bir regülatör inşa etmek suretiyle bu nehrin sağ ve solunda açılan kanallar vasıtasıyla ovada tesis edilecek sulama şebekesiyle suyun dağıtılması ve bu suretle ovanın sulanması mevzunun esasını teşkil etmiştir. Cebesoy raporunda Adana ovasını sulayacak şebekenin tamamlanmasından sonra Türkiye'nin verim açısından kıymetli bir bölgesi olan Adana'dan ekim işleri açısından olumlu sonuçlar alınacağını belirtmiştir.⁵⁵⁰ Bu bağlamda tarımsal açıdan verimli topraklara sahip olan Adana'nın üretim miktarını arttıracak önemli bir konu olan sulama sorununa önem verilmiştir. Sulama sorununun çözümü amacıyla hangi sıra ile neler yapılacağı detaylı olarak incelenmiş ve buna göre hareket edilmiştir.

Bölge açısından büyük önem sahip olan sulama sorununun çözümü amacıyla dönemin ilk yıllarından itibaren çözümler aranmıştır. Bu amaçla Dilberler Sekisi civarında kurulması planlanan toprak barajla ilgili tetkiklerde bulunmak üzere Amerikalı Su İşleri Mühendisi ve İktisatçısı August Nieder ve Frank Gaor yanlarında Bayındırlık Bakanlığından Cemil Gökçen, Orhan Akyürek ve Selahi Demirbilek ile çalışmalara başlamıştır. Uzmanlar incelemeleri kapsamında Adana Valisine, ticaret odası ve çiftçiler birliğine giderek görüşmeler yapmıştır. Çiftçi Birliği'nde yaptıkları temaslarda, Adana ovasının suların zararından kurtarıldığı ve sulama şebekesi yapıldığı takdirde, mahsulün ne miktarda artacağı, ne gibi mahsuller ekilebileceği ve arazi kıymetlerinin ne miktarda artabileceği hakkında bilgi edinmişlerdir.⁵⁵¹ Sulama

⁵⁴⁹ Ali Fuat Cebesoy 1928'de İstanbul-Üsküdar Salacak'ta doğdu. Türk asker ve siyaset adamı. Türkiye'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile Harp Okulu yıllarında sınıf arkadaşı idi. Türkiye'nin işgali sırasında İzmit'ten Ankara'ya ilerleyen İngiliz birliklerine ateş açma emrini vererek, şimdiki adı Ali Fuat Paşa tren istasyonu olan mahalde durdurması nedeniyle Kurtuluş Savaşı'nı fiilen başlatan ilk komutan oldu ve savaş boyunca önemli görevler üstlendi. Yine Kurtuluş Savaşı yıllarında üstlendiği Moskova Büyükelçiliği görevini başarıyla yürüttü ve Türkiye'nin kuzeydoğu sınırlarını belirleyen Moskova Antlaşması'nı imzaladı. Milletvekili olarak başladığı siyasi yaşamında Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularından birisi oldu ve sonrasında İzmir suikastı sanığı olarak Orgeneral rütbesindeyken İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılandı. 1939'dan sonra siyasete dönerek TBMM başkanlığı, Bayındırlık bakanlığı yaptı. 1948'den itibaren siyasete Demokrat Parti'de devam etti. 27 Mayıs Darbesinden sonra Yassıada Mahkemeleri'nde yargılandı. **Parlamento Tarihi**, TBMM 1. Dönem 3. Cilt (1919-1923), s.73-77.

⁵⁵⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 23731, Sayı:, Yer No:199.361..7., Tarih: 25.4.1940.

⁵⁵¹ **Demokrat Gazetesi**, "*Toprak Barajı*", 25 Ocak 1940.

konusunun bölge açısından taşıdığı öneme bağlı olarak detaylı araştırmalar yapılmış, bu araştırmaların yürütülmesinde yabancı uzmanların bilgisine de başvurulmuştur.

Sulama konusunun bölge açısından taşıdığı öneme bağlı olarak 1947 yılında Seyhan sulama kanalları ve Çukurova'daki sel tahribatı ve sulama işleri hakkında Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir⁵⁵² tarafından sözlü soru önergesi verilmiştir. Önergeye göre, on yıl önce başlanmış olan Seyhan sulama kanalları hafriyat ve sınai imalat işleri bir türlü tamamlanamamış, bu nedenle bölgeden beklenen büyük üretim artışı sağlanamamıştır. Çukurova bölgesini kuraklık kadar etkileyen ve her yıl yaşanan selleri önlemek amacıyla baraj inşası düşünülmüş, etüt ve projesi tamamlandığı halde uygulamaya geçilmemiştir. Mevzuatta bulunan sulama konularının ihtiyacı karşılamaması nedeniyle vatandaşlar arasında sulama işleri yüzünden oluşan karışıklıkların önlenemediği belirtilerek Bayındırlık Bakanlığı'nın bu konuda ne düşündüğü sorulmuştur.⁵⁵³ Bu bağlamda sulama sorununun çözümüne yönelik arayışlar dönem boyunca devam etmiştir. Sulama sorununun halledilebilmesi amacıyla atılan adımlar yerel milletvekilleri tarafından dikkatle takip edilmiştir. Bölgede bu amaçla yapılan faaliyetlerde bir aksama olması halinde de konu gündeme getirilmiştir.

Çukurova'da sulamanın tarım alanında önemli bir ihtiyaç olduğu 1948 yılında yetiştirilmekte olan mahsullerin ekiminde sulu tarımla büyük bir değişiklik olabileceği sulanan ve sulanmayan sahalarda çeşitli mahsullere ayrılan arazi oranlarının incelenmesi ile iyice ortaya çıkmıştır. Buna göre, 1948 yılında sulanmayan sahada pamuk ekimine %40 oranında bir alan ayrılmışken; sulanan sahada bu oran %69,7'ye çıkmıştır.⁵⁵⁴ Sulama konusunda atılan adımlarla birlikte

⁵⁵² Ahmet Remzi Yüreğir (1892-1952): Gazeteci ve politikacıdır. Öğretmen okulunu bitirdi. Öğretmenliğini sürdürürken 1918'de Yeni Adana gazetesini çıkardı. Yeni Adana gazetesini, Kurtuluş Savaşı sırasındaki bütün güçlülere rağmen Karaisali'daki bir vagonda çıkartmaya devam etti. Bölge gazeteciliğinin başarılı bir temsilcisidir. 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkasına katılan Ahmet Remzi 1950 yılında CHP'den milletvekili seçilir. Aydoğan, **a.g.m.**, s.5.

⁵⁵³ **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: 316, Sayı: 53, Yer No: 53.316..3., Tarih: 25.8.1947; Yüreğir sözlü soru önergesine ait metnin birer kopyasını da Bayındırlık ve Tarım Bakanlıklarına göndermiştir.

⁵⁵⁴ **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, T.C. ERİ Etüd İdaresi Müdürlüğü, Şubat 1952, s.14; Hacıoğulları da Çukurova'nın başlıca serveti olan pamuğun yıldan yıla değişen verim ve kalitesinin oluşturulacak sulama tesisatı ile hem arttırılacağını hem de belirli bir düzeyde tutulabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca böylesi verimli topraklara sahip Adana ile

üretim artacağından amelenin de arttırılması gerekmiştir. Buna bağlı olarak bu ameleler için gerekli yaşam şartlarının hazırlanması zorunluluk haline gelmiştir. Adana çiftçileri bu amaçla amele pavyonları oluşturulmasını ve masrafların yer ürünlerinin yüzde yarımının tahsisıyla karşılanmasını önermişlerdir. Bu önerinin kabulünden itibaren 1939 sonuna kadar 20 bin lira toplanması öngörülmüş, ayrıca Ziraat Vekâleti'nden destek istenmiştir.⁵⁵⁵ Buradan hareketle sulama imkânlarının arttırılmasıyla oluşacak verim artışı daha fazla işgücüne ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bölgede faaliyette bulunacak işgücü miktarının önemli yekunlara ulaşması ise bu işgücünün gereksinim duyacağı ihtiyaçların karşılanmasına yönelik adımlar atılmasını gerekli kılmıştır.

1948 yılında sulama konusunun bölge açısından önemine bağlı olarak Adana Çiftçi Birliği Başkanı Fazlı Meto⁵⁵⁶ tarafından Bayındırlık Bakanlığı'na bir telgraf çekilmiş ve Seyhan Nehri'nin ıslahına başlanması istenmiştir. Telgrafa verilen cevapta Seyhan Nehri'nin ıslahı konusunda uluslar arası güvenilirliğe sahip bir Amerikan şirketi ile sözleşme imzalandığı ve ihale projesinin 1949 başlarında Bakanlığa ulaşacağı belirtilmiştir.⁵⁵⁷

1948 yılında Adana'ya gelen Tarım Bakanı Cavit Oral⁵⁵⁸ ovada tetkikler yapmıştır. Gezintilerinde Yunusoğlu, Sakızlar, Kiliseköyü, Yeniköy, Cırrık,

ilgili olarak İsrail'in "*Kilikya'yı bize kiraya verinizi her yıl devlet bütçenizi taahhüt ederiz*" şeklinde teklifte bulunduğunu eklemiştir. Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, s.23-25.

⁵⁵⁵ Taha Toros, "*Adana'da Amele Pavyonları Meselesi: Ziraat Vekili Muhlis Erkmen'e Açık Mektup*", **Çukurova Ticaret Mecmuası: Adana Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni**, Yıl.1, S.10, İkinci Kanun 1939, s.1-4.

⁵⁵⁶ Fazlı Meto, 1946-1947 yılları arasında Adana Belediye Başkanlığı yapmıştır. Bu dönem Türkiye'de çok partili döneme geçişe başlandığı bir zamana da denk gelmiştir. Başkanlığı, 6 aylık kısa bir süre zarfında yürüten Fazlı Meto, bu zaman zarfında yol işleri ve bayındırlık gibi çalışmalarla ilgilenmiştir. İlk iş olarak mezbaha yolunu betonlaştırmıştır. Dünya Savaşının bitmesi ile başlayan makineleşmeye bağlı göçlerle gelenlerin kurmaya çalıştığı gecekonduları bir düzene sokmaya, hiç olmazsa bu semtlere gidilebilecek yollar yapmaya çalışmıştır. Kardeşinin vefatı ile görevinden ayrılmıştır. Çiftçiler Birliği başkanlığı yapmıştır. Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu fahri başkanlığı yapmıştır. Aynı zamanda Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu'nun yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmıştır. 28 Eylül 1966 tarihinde vefat etmiştir. Yaygın, **ag.e.**, s.85.

⁵⁵⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30.10.0.0., Dosya: E8, Sayı:, Yer No: 74.467..11., Tarih: 26.8.1948.

⁵⁵⁸ Ali Cavit Oral, 1904 Adana doğumludur. Almanya Württemberg Hohenheim Yüksek Ziraat Okulu ve Berlin Siyasal Bilgiler Mektebi mezunudur. Adana Belediyesi azalığı, Adana Çiftçiler Birliği Reisliği, Adana Pamuk Müstahsilleri Satış Kooperatifi Müdürlüğü Adana Halkevi Neşriyat Komitesi Reisliği, Sümerbank İdare Meclisi üyeliği, TBMM V. ve VI. dönem Niğde, VII, VIII ve X. dönem Seyhan milletvekilliği ve Tarım Bakanlığı yapmıştır. **Parlamento Tarihi**, TBMM 5. Dönem, Cilt 2 (1935-1939), Niğde, s.598-599.

Kadıköy, Solaklı köyleri arazilerini gezen Bakan, pamuk mahsulü üzerinde incelemelerde bulunmuş, özellikle yeşil kurt adı verilen Helyotis'in yapmış olduğu zararları yakından görerek ilgililerden izahat almıştır. Verilen bilgilere göre, 1948'de Çukurova'da ekilen pamuk sahası, 2 milyon 200 bin dekardan oluşmuştur. Bunun 1 milyon 600 bin dekarı Seyhan vilayeti sınırları içerisinde ekilmiştir. Yeşil kurt, bu ekilen arazinin %20'sini, yani 300 bin dönümünü kaplamıştır. Kurdun zarar vermediği mahsul ise bire yüz nispetine varmıştır.⁵⁵⁹

1940 yılında tarımda makineleşme önemli bir gelişme göstermiştir. Bu gelişimle birlikte yedek parça ihtiyacı baş göstermiş ve Adana Çiftçiler Birliği'ne yedek parça satın alması için istediği serbest döviz izni sağlanmıştır.⁵⁶⁰ Tarımda makineleşme ile birlikte akaryakıt ihtiyacı da artmış ve Adana çiftçileri bu konuda kolaylık sağlanması amacıyla talepte bulunmuştur.⁵⁶¹ Bununla birlikte ildeki traktör sayısı 1948'den sonra artmıştır. Bu artışta 1940'lı yılların sonunda ülkeye iki yoldan gelmiş tarım araçları etkili olmuştur. Marshall Planı çerçevesinde Amerika'dan yurda getirilen ve üreticiye satılan tarım araçlarının bedeli altı taksitte alınmış ve bunlara %2,5 faiz uygulanmıştır.⁵⁶² Üreticiye sağlanan alım kolaylığı sonucunda, traktör ithalatı birkaç yıl içinde büyük boyutlara ulaşmıştır. 1946'da 262 olan ithalat miktarı, 1947'de 601, 1948'de 1.291, 1949'da da 2.013 olarak gerçekleşmiştir. Kredili satışların Avrupa'dan gelen traktörlere de uygulanmasından sonra 1950'de gelen traktör sayısı 5.877'ye çıkmıştır.⁵⁶³ Bu bağlamda üreticiye sağlanan alım

⁵⁵⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Tarım Bakanı Cavit Oral Ovada Tetkiklerini Bitirdi", 4 Ağustos 1948; Adana'daki sel ve yeşil kurt haşeratı yüzünden mahsulleri hasara uğrayan çiftçilerin, T.C. Ziraat Bankası'ndan Gerdan ve Misis Tarım Kredi Kooperatifleri aracılığıyla aldıkları borçlar bir yıl ertelenmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 83-37, Sayı: 3/9846, Yer No: 120.67..7., Tarih: 8.9.1949.

⁵⁶⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 25080, Sayı: , Yer No: 207.414..21., Tarih: 27.1.1940.

⁵⁶¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 21217, Sayı: , Yer No: 182.256..9., Tarih: 2.7.1940; **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 21244, Sayı: , Yer No: 182.258..4., Tarih: 4.12.1943 Pamuk ekim mevsimi gelmiş bulunduğundan Adana çiftçisine acilen temin olunarak 7000 teneke benzin, 6500 teneke gaz ve 260 ton mazot gönderilmesi ilgili daireler tarafından Petrol Ofisi'nden istenmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, "Benzin, Mazot, Gaz İhtiyacı", 6 Mart 1943.

⁵⁶² **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.80-81.

⁵⁶³ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.81; **Ekonomi Gazetesi**, "Çukurova'nın Ziraat Aletlerine İhtiyacı Var", 21 Ocak 1946; Adana İl Ziraat Müdürü B. Saip Ergin, Marşal planı gereğince çiftçilere satılacak traktörler hakkında şu açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre, 500 dönümden fazla bir sahada tarım yapan çiftçilere, bu yardım gereğince, traktör ve ziraat aletleri satışı yapılacaktır. Tarım aletleri bu traktörlerin çekiş kuvvetleri dikkate alınarak verilecektir. Tohumluk çığır yardımı konusundan da bahseden B. Ergin, bu iş üzerine faaliyete geçildiğini ve yardımların zamanında yapılacağını eklemiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, "Çiftçilere Satılacak Olan Traktörler", 12 Şubat 1949; Bölgedeki

kolaylıklarının da etkisiyle bölgedeki traktör ve makine sayısı özellikle dönemin sonlarında kayda değer rakamlara ulaşmıştır. Buna bağlı olarak da bölgede yedek parça ve akaryakıt ihtiyacı oluşmuştur.

Adana üreticisine çeşitli zamanlarda devlet eliyle yardımlar sağlanmıştır. Bu bağlamda 1948 yılında Seyhan ilinde ortaya çıkan yeşil kurt haşeresinden pamuk ürünleri zarar gören ve muhtaç duruma düşmüş olan çiftçilere yedi yüz ton tohumluk çığit dağıtılmasına karar verilmiştir.⁵⁶⁴

Çukurova’da görev yapan bir ziraat mütehassısı tarlada yetişen bitki varlığını bilmenin, ürünle beraber yetişen ve mahsule zarar veren bitkilerin kontrolü bakımından önemli olduğunu vurgulamıştır. Bu suretle pamuğun daha ucuz şekilde üretilmesinin yanı sıra, verimin de arttırılabileceğini belirtmiştir. Çünkü Adana’da pamuk çapası otlarla savaş amacını taşımıştır. Çapa masrafları ise pamuk üretiminde önemli bir gider kalemini oluşturmuştur. Ayrıca pamuk çapası nedeniyle bölgeye ortalama 41.905 kişiden oluşan çapa işçisi akın etmiştir. Bunların %45’i Çukurova çevresinden, %20’si Hatay’dan, %35’i de civar illerden, Niğde, Konya, Kayseri, Ulukışla, Malatya, Maraş ve Gaziantep’ten gelmiştir. Bu işçilerin Çukurova çiftçilerinden aldıkları para ise ortalama 12 milyon lira tutmuştur.⁵⁶⁵ Bu bağlamda gerek verimi arttırmak gerek çapa masrafını ortadan kaldırmak amacıyla tarlada yetişen bitki varlığını tanımak ve ona göre tedbir almak önem arz etmiştir.

sayısı gittikçe artan traktörlere ve bunların artışında etkili olan dış faktörlere Orhan Kemal’in “*Eskici ve Oğulları*” adlı romanında da değinilmiştir. “*Yürü ya kulum! Diyen Allah’ın emri 1945’lere kadar sürdü galiba, 1946, 1947, 1948’lerde işler bozuldukça bozuldu. Artık ne Alman, ne de Alman’ın palasını sallayanlar. Bir Amerikancılıktır başlamıştı. Daha sonra renk renk, biçim biçim traktörler akmaya başladı Çukurova’ya. Ova bu allı, yeşilli, mavili, sarılı oyuncaklarla doldu.*” Orhan Kemal, **Eskici ve Oğulları**, Cep Boyu 7. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s.22; Çukurova’ya gelen traktörler sevince neden olmuş ve Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye bir telgraf çekilerek makineli tarımın başlamasından duyulan mutluluk bildirilmiştir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 2/2-8, Fihrist No: 331-1, Tarih: 16.4.1946; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 2/2-8, Fihrist No: 331-2, Tarih: 16.4.1946.

⁵⁶⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 76-1230, Sayı: 3/8746, Yer No: 109.55..2., Tarih: 15.2.1949; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 98, Sayı: 118, Yer No: 118.98..7., Tarih: 15.2.1949.

⁵⁶⁵ **Ekonomi Gazetesi**, “Çukurova’da Pamuk Çapa Amelesi İşi Hallediliyor”, 12 Mart 1945; M. Ateş, “Çukurova’da Tarla Florası ve Pamuk Çapası Davası”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl:1, S.3, 15 Mayıs 1947, s.4-5;

Bir endüstri bitkisi olan pamuğun ekiminden hasadına kadar geçen sürede insan emeği büyük öneme sahip olmuştur. 1947 yılında bölgede bulunan 154.105 tarım işçisinin 41.905'i pamuk çapasında, 48.913'ü pamuk toplama işinde çalışmıştır. Çalışma Bakanlığı, pamuk ekimi dönemlerinde Çukurova'da önemli bir yekûn tutan bu işçilerin durumunu düzenlemek adına bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışma kapsamında ilk olarak Adana'da bir işçi toplama pavyonu inşasına başlanmıştır. Bu pavyonda toplanacak işçilerin yıkanmaları, temizlenmeleri, elbiselerinin yıkanması ve çiftçi emrine geçinceye kadar yemeleri, yatmaları ve sıhhi muayenelerinin yapılması amaçlanmıştır. Ek olarak çiftçilerin, burada toplanan işçilere daha kolay ulaşabilmeleri hedeflenmiştir. Bununla birlikte Ceyhan, Tarsus ve Hatay'da işçilerin geliş gidişlerini düzenlemek amacıyla bir ajanlık kurulması düşünülmüştür. Ayrıca bölge civarındaki Gaziantep, Malatya gibi illerin İş ve İşçi Bulma kurumları ile işbirliği yapılarak daha kolay işçi sağlanmasına çalışılması öngörülmüştür. Böylece devlet İş ve İşçi Bulma Kurumları vasıtasıyla tarımsal işgücünün sağlanmasına ve dolayısıyla tarımsal üretimin artırılmasına yardımcı olmuştur. Bu yardımdan gerektiği şekilde faydalanılarak tarımsal üretimin arttırılabilmesi için çiftçilerin de İş ve İşçi Bulma Kurumu ile işbirliği içinde olmaları büyük öneme sahip olmuştur.⁵⁶⁶ Bu işbirliği ile sağlanan işgücünün bir kısmını da kadın işgücü oluşturmuştur. Yapılan hesaplar sonucunda Çukurova'da tarımın çeşitli kollarında çalışan 80 bin kadın bulunduğu belirlenmiştir. Tarım işlerinde çalışan bu kadınların bir kısmı civar illerden gelen ve özellikle pamuk, çapa ve toplama işlerinde çalışan işçi kadınlardan oluşmuştur. Bunlar her bakımdan çok ağır şartlar altında çalışmışlardır. Ayrıca bir kısmının gebe veya emzikli olduğu düşünüldüğünde çalışma koşullarının zorluğu daha açık şekilde ortaya çıkmaktadır.⁵⁶⁷ Bu bağlamda pamuk tarımında büyük oranda insan emeği kullanılması gerekmiştir. Bölgedeki işgücünün yeterli gelmemesi bu konuda çeşitli kurumlarla işbirliği yapılmasını gerektirmiştir. Çevre illerden sağlanan işgücü ise bölgede büyük bir nüfus

⁵⁶⁶ Nuri Bulman, "Çukurova Tarım İşçisi Davasında İş ve İşçi Bulma Kurumunun Rolü", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.3, 15 Mayıs 1947, s.8; Nuri Bulman, "Çukurova Bölgesi'nin Tarım işçisi İhtiyacının Emniyetle Temin Edilebilmesi İçin İşverenlerimizin İş ve İşçi Bulma Teşkilatı ile İşbirliği Yapmalarında Elde Edilecek Faideler", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, c.2, S.17, Kasım 1948, s.7; Kemal Yerdelen, "Çukurova'da Bir Tarım İşçisi Teşkilatına Doğru", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.18, Aralık 1948, s.8.

⁵⁶⁷ Selahattin Onur, "Zirai İşletmelerde Çalışan Kadınlarımızın Durumu", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.18, s.9.

hareketliliği oluşmasına neden olmuştur. Bununla birlikte bu işgücünün barınma, beslenme, yıkanma, sağlık vb. gibi zorunlu ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bazı adımların atılmasını da zorunlu kılmıştır.

Adana’da tarım alanında çalışacak işgücü sağlama konusunda çeşitli çareler aranırken bir yandan da ileri tarım tekniğini kullanarak işgücü ihtiyacını azaltma ve bu sayede verimi arttırma yönünde arayışlar olmuştur. Bu arayışlar sırasında merkezi Adana olmak üzere Tarım Teknisyenleri Derneği adıyla mesleki bir dernek kurulmasına karar verilmiştir. İleri ziraat tekniğini yurt içinde yayarak memlekete hizmet etmek, üyelerini bağ, bahçe, zeytinlik veya arazi sahibi yapmak amacıyla olan derneğin Ankara, İzmir, Bursa, Eskişehir ve Hatay’da birer şubesi olması kararlaştırılmıştır. Dernek amacına ulaşabilmek için her yıl üyelerinden iki genci üç yıl süreyle Amerika’ya göndererek, zirai alanda uzmanlaşmasını tüzüğüne almıştır. Derneğin müteşebbisleri arasında ülkenin tanınmış ziraatçılarından Eskişehir Teknik Ziraat Müdür Numan Kıracı, Hatay Teknik Ziraat Müdürü Kemal, Çiftçi Yolu Dergisi Sahibi İl Ziraat Öğretmeni Selahaddin Onur, Adana Ziraat Mücadele Müdürlüğü Teknisyenlerinden Kemal Ülkümen, Adana Pamuk Kontrol Memuru M. Fikret Sezen, İçel Pamuk Kontrol Memurlarından Sabri Dil ile Hatay İl Ziraat Öğretmeni Mustafa Tunçer yer almıştır. Derneğe girebilmek için Ziraat Lisesi, Teknik Ziraat veya Teknik Bahçıvanlık okullarından mezun olunması istenmiştir.⁵⁶⁸ Buradan hareketle üretimde ileri tarım teknikleri kullanılarak daha az işgücü ile daha fazla verim elde edilmeye çalışılmıştır. İleri tarım tekniklerinin yaygınlaşması amacıyla da bu tekniklere ait bilgiyi verebilecek kurumların oluşturulmasına çalışılmıştır.

Çukurova çiftçisinin kuraklık nedeniyle uğradığı zararı en aza indirebilmek için bazı tedbirlerin alınması ve yardımlar yapılması zorunlu bulunmuştur. Bu bağlamda banka borçlarının ertelenmesi, yeniden kredi açılması, arazi vergisinin affı, bedelsiz veya tavizlerle yiyintilik ve tohumluk dağıtılması ve pamuk fiyatlarına kuraklık göz önünde bulundurularak kilo başına 60 kuruş zam yapılması gerekli görülmüştür. Kuraklık sorununun tamamen çözümü amacıyla da bazı çözümler

⁵⁶⁸ Galib Fuat Uzunhasanoğlu, “Yeni Bir Dernek Kuruluyor”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, c.2, S.16, Ağustos 1948, s.13.

üretilmeye çalışılmıştır. Buna göre; bütün Çukurova sulanamayacağına göre ziraat tekniğini kuru ziraat şartlarına göre ayarlamak, yağışları kurağa karşı depo etme usullerini vazetmek, mahsul münavebesini ona göre yeniden düzenlemek gereklidir. Bir an evvel Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin boşu boşuna akıp gitmelerine karşı koyarak onları ova topraklarına mal etmeli, yavaş yürüyen sulama projesini hızlandırmalı ve çiftçiye sulama tekniğini bir an evvel öğretmek nizamı sulama temin edilmelidir. Uygulanacağı söylenen zirai sigortalar bir an evvel yürürlüğe koyulmalıdır.⁵⁶⁹ Ayrıca kuraklık nedeniyle yaşanan verim düşüklüğünü aşma isteği Çukurova çiftçisini sulu tarım tekniklerini kullanmaya yöneltmiştir. Çiftçiler sulu tarım yapabilmek için Bayındırlık Bakanlığı'nın açtığı kanalların dışında santrifüjler ve dolaplar kullanmışlardır. Ancak sulu tarım, toprağın ve suyun doğru kullanılmasını gerektirmiştir. Bunun için de çiftçilere sulu tarım tekniklerinin öğretilmesi gerekmiştir. Kuraklık yanında Seyhan ve Ceyhan'ın Toroslardaki orman varlığı güçlendirilerek zapt edilmesiyle Çukurova pamukçuluğunun geliştirilebileceği öngörülmüştür.⁵⁷⁰ Bu bağlamda Çukurova'daki pamuk üreticisini kuraklığın yol açabileceği zararlardan korumaya yönelik çareler aranmıştır. Oluşan bu tür durumlarda ise arazi vergisinin affı, banka kredilerinin ertelenmesi vb. yollarla üreticinin yükü hafifletilmeye çalışılmıştır.

Kimyasal tarım ilaçlarının ve gübrelerin tarımda kullanımı gittikçe hız kazanmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye'de en çok zirai ilacın, Adana ağzıyla zehrin kullanıldığı bölge olmuştur. Bu durumdan pamuk da nasibini almış ve üretimde ilaç kullanımı hızla artmıştır. Sulamanın da tüm Çukurova'ya hızla yayılmasıyla bölgenin ekosisteminde önemli değişiklikler olmuştur. Önce beyazsinek patlamış, Küçüksaat'te insanlar ağızlarına mendil bağlamadan dolaşamaz olmuştur. Ardından kırmızı örümcek, prodenya gibi böcekler ile geliç gibi yabancı otlar türemiştir. Arka suyu verildikçe tarlayı ot basmış, pamuğu beyazsinek, kırmızı örümcek kaplamış;

⁵⁶⁹ Yazıcıoğlu, "Akala Pamuğu Nasıl Bulundu", s.14-15; **Yeni Adana Gazetesi**, "Toprak Adamını Koruma Gayesi", 3 Haziran 1944.

⁵⁷⁰ Muzaffer Alap, "Çukurova ve Sulu Ziraat", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.2, 15 Nisan 1947, s.5-6; Muzaffer Alap, "Sulu Ziraat Tekniğini Çukurova Çiftçisine Ulaştırma Çareleri", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.5, 15 Temmuz 1947, s.10.

arkasından sürekli olarak ilaç kullanımı yerleşmiştir.⁵⁷¹ Buradan hareketle pamuk üretimini arttırmaya yönelik önemli bir faktör olan tarımsal ilaçlar yaygın biçimde kullanılmıştır. Ancak bu ilaçların bilinçsiz şekilde kullanılması üretimde daha başka sorunların ortaya çıkmasına neden olmuş, bununla birlikte gündelik yaşamı da olumsuz etkilemiştir.

Dönem içerisinde pamuk üretiminde dalgalanmalar görülmüştür. 1940'ta 175.566 hektarlık alanda 30.299 ton pamuk üretilirken; 1945'te 172.800 hektarlık alanda 23.141 ton pamuk üretilmiştir. Ancak sulama imkânlarının geliştirilmesiyle birlikte 1947'den itibaren Çukurova'da üretilen pamuk miktarında önemli artışlar kaydedilmiştir. Buna göre, 1947'de 30.000 ton lif, 63.000 ton çekirdek olmak üzere 93.000 ton pamuk üretilmiştir. Üretim artmış olmakla birlikte 1947 yılında sadece 15 kuruşluk zam yapılmış ve pamuğun kilo fiyatı 140 kuruş olmuştur. Bu fiyat bütün ekonomisi pamuğa bağlı olan Çukurova halkını memnun etmemiştir. 7 Eylül kararları ile ihracata tabi Toprak Mahsulleri fiyatları asgari %50 yükselirken, Çukurova pamuğu sadece %12'lik bir zam görmüştür. İsteddiği fiyatı alamadığı gibi ithal ettiği ziraat makine ve aletlerini %50 fiyat zammı ile alabilen Çukurova üreticisi zarar etmiştir. Bütün savaş yılları boyunca kâr amacı gütmeyen ülke yararı için pamuk üretimini kullandıran Çukurova çiftçisi uğradığı bu zarar dolayısıyla serbest piyasa koşullarında sağlanan avantajlardan faydalanmak istediğini belirtmiştir.⁵⁷² 1948 yılında ise pamuk tarak kurdu (helyotis)⁵⁷³ adı verilen zararlının istilasını sonucu

⁵⁷¹ Ali İhsan Ökten, "Adana Tarımı Nasıl Eski Yıllardaki Gibi Olur?", **Altın Şehir Adana: Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, S.3, Temmuz-Ağustos 2011, s.45; Adana'nın önemli simgelerinden biri olan Küçüksaat fotoğrafı için **Bkz. EK-13**.

⁵⁷² **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, s.10; Fazlı Meto, "Pamuk Fiyatlarına Yapılan Zam Tatminkâr mıdır?", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.2, 15 Nisan 1947, s.3-4.

⁵⁷³ Öncelikle Haziranın ilk haftası kendini gösteren zararlı, Temmuz ayında da ürüne zarar vermeye devam etmektedir. Helyotis her nesilde yumurtalarını nebatın en üstünde demet halinde bulunan meyve ve yaprak tomurcuklarına bırakıyor. Çıkan tırtıllar 2-3 milim oluncaya kadar burada yaşıyor, sonra yavaş yavaş taraklara iniyor. Haziran ayında tarakta yaptığı zarar %5-10 nispetini aşmıyor. Temmuzda üçüncü neslin tahribatı çok seri oluyor ve bir tarlayı tamamen tahrip edebilecek kadar üreyebiliyor. 1948 yılı içinde 1100 milimetreyi aşan bol yağmurlardan başka nehirlerin taşması ve birçok tarlanın günlerce sular altında kalması iklimi helyotis saldırısına uygun hale getirmiştir. Pamukları bu haşerenin zararlarından korumak için zamanında ve gerekli miktarda ilaçlama yapılması gerekmektedir. Kemal Ülkümen, "Helyotis= Pamuk Tarak Kurdu (*Heliothis Obsoleta* F.)", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, c.2., S.16, Ağustos 1948, s.15; **Yeni Adana Gazetesi**, "Pamuk Tarlaları Uçakla İlaçlanacak", 23 Haziran 1950; Yıl içinde 1100 milimetreyi aşan bol yağmurlardan başka nehirlerin taşması ve birçok tarlanın günlerce sular altında kalması iklimi helyotis saldırısına uygun hale getirmiştir. Pamukları bu haşerenin zararlarından korumak için zamanında ve gerekli miktarda

%50 oranında zarar görerek pamuk üretimi düşmüştür. 1950'ye gelindiğinde üretim 211.600 hektarlık alanda 47.400 tona ulaşmıştır.⁵⁷⁴

1948 yılında Türkiye'nin en önemli ve hayati davalarından zirai kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için Tarım Bakanlığı'na beş yıllık bir program hazırlanmıştır. Türkiye'nin şartlarına ve ihtiyaçlarına en uygun bir şekilde hazırlanan bu program aynı zamanda izlenen zirai politikalara yön verecek olması bakımından da önem arz etmiştir. Programın en önemli özelliklerinden biri de hiçbir şekilde değiştirilmeden uygulanacak olması olmuştur. Tarım Bakanı Cavit Oral tarafından yönetilen program kapsamında tohum temizleme makinelerinin sayısı arttırılmış, Marshall yardım Planından da faydalanılarak küçük çiftçilerin modern ziraat makine ve aletleriyle donatılması sağlanmıştır. Bu programın uygulanacağı yerlerden biri de Adana olmuştur.⁵⁷⁵

1948'de Çiftçi Birliği Başkanı Fazlı Meto tarafından bir yazı kaleme alınarak *"Marshall Planının Türk Çiftçisine Sağlayacağı Faydalar"* üzerinde durulmuştur. Buna göre, II. Dünya Savaşı sadece savaşan milletler arasında değil bütün dünya milletlerinde iktisadi keşmekeşe yol açmıştır. Bu durum insanlığın bütün üyeleri arasındaki tabii yardımlaşmanın laftan ibaret olmadığını göstermiştir. İktisadi çöküntülerin toplumsal çöküntülerin başlangıcı olduğunu bilen Amerika bedbaht milletlerin imdadına koşmuştur. Türkiye'ye de sağlanacak bu yardımlar kapsamında zirai alet ve makineler de yer almıştır. Ayrıca zirai alet ve makine temini için uzun vadeli krediler sağlanması da düşünülmüştür. Meto, Adana'yı da kapsayan bu yardım ve kredilerle üretimde verim artışı sağlanabileceğini belirtmiştir. Adana İl Ziraat Müdürü B. Saip Ergin de ilin ziraatında kullanılmak üzere Marshall planı gereğince çiftçilere satılacak traktörlerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre 500

ilaçlama yapılması gerekmektedir. 1949 yılında pamuklara dadanan yeşil kurtla mücadele için de Amerika'ya DDT ilaçları ısmarlanmış ve 19.639 dekar pamuk tarlası ilaçlanmıştır. Daha etkili mücadele için de 1950'den itibaren tarlalar uçakla ilaçlanmaya başlanmıştır. **Yeni Adana Gazetesi**, "Pamuk Tarlaları Uçakla İlaçlanacak", 23 Haziran 1950.

⁵⁷⁴ Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri, s.10; Sergici, **Cumhuriyetin 50. Yılında Adana**, s.69.

⁵⁷⁵ Fazlı Meto, "Beş Yıllık Bir Zirai Kalkınma Programı Hazırlandı", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, c.2, S.18, Aralık 1948, s.4.

dönümden fazla bir sahada ziraat yapan çiftçilere, bu yardım gereğince, traktör ve ziraat aleti satışı yapılmıştır. Ziraat aletleri bu traktörlerin çekiş kuvvetleri dikkate alınarak verilmiştir. Ayrıca her yıl aynı miktar araziye kiracılık ve ortakçılık yapmak suretiyle işleyen kimseler ve kooperatif şeklinde çalışan çiftçiler de bu yardımdan faydalanabilmiştir.⁵⁷⁶

1949 yılında Marshall Planı gereğince Çukurova çiftçisine tahsis edilen tarım aletlerinin dağıtımına başlanmıştır. Daha önce beyannameler vermiş ve işletme genişliğini resmi kayıtlarla belgelemiş olan Adana çiftçilerine 13 Haziran 1949 tarihinde Adana Valisi başkanlığında toplanan bir komisyon aracılığıyla tahsisler yapılmıştır. İlk olarak yapılan bu tahsislere göre; vilayete ayrılmış olan 50 beygir kuvvetinde 15 traktörden 10 tanesi merkeze (Adana'ya), 3 tanesi Ceyhan'a, 1 tanesi Kadirli'ye, 1 tanesi de Kozan'a tahsis edilmiştir. Bu 15 traktör, arazisi 4.000 dönümden fazla olan çiftçilere verilmiştir. 37 farklı cinsten biçerdöver makinelerinin tahsisi, en büyük işletmeden, en küçük işletmeye doğru yapılmıştır.⁵⁷⁷ Ağustos ayı itibarıyla da dağıtım şekli değiştirilmiştir. Buna göre, Marshall Planından ziraat alet ve makineleri isteyen vilayet çiftçileri, ilçede kaymakamlıklar, ilde valiliğe başvurarak kendilerine verilecek beyannameyi doldurmuşlardır. Bunu takiben kendilerine adı, soyadı, bulunduğu yer, ili, ilçesi yazılmak suretiyle bir çiftçilik belgesi verilmiştir.⁵⁷⁸

1948-1950 yılları arasında Anadolu tarımına 16.585 traktör girmiştir. Öyle ki sadece 1948 yılında Türkiye'de bulunan 10.279 motorlu aracın 272'sinin Adana'da olduğu belirlenmiştir. Fakat makineleşme ve tarımdaki diğer modernleşme süreçleri, işlenen arazi büyüklüğünü ve üretim kapasitesini kuvvetle etkileyecek bir hıza ulaşamamıştır. Bu bağlamda büyük bir üretim bölgesi olan Adana makinelerle yeterince donatılamamıştır. Buna bağlı olarak Çiftçi Birliği Başkanı Fazlı Meto'nun CHP'nin kırkılık divanına seçilmesi senelerden beri peşinde koşulan yüz parça

⁵⁷⁶ Fazlı Meto, "Marşal Planının Türk Çiftçisine Sağlayacağı Faydalar", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, c.2, S.18, Aralık 1948, s.3; **Demokrat Gazetesi**, "Çiftçiye Yardım: Çiftçiye Traktör Yardımı Yapılması İçin Çalışmalar Başladı", 11 Şubat 1949.

⁵⁷⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Marshall Planı Gereğince Tevzi Edilecek Ziraat Makineleri", 13 Haziran 1949; **Yeni Adana Gazetesi**, "Ziraat Aletlerinin Tevzii Devam Ediyor", 14 Haziran 1949.

⁵⁷⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "Çiftçi Dilediği Makineyi Alacak", 22 Ağustos 1949.

makinenin çiftçiye temin edilebilmesi için bir fırsat olarak görülmüş ve Çukurova’da yürütülen üretim davasının aynı zamanda bir makine davası olduğu vurgulanmıştır.⁵⁷⁹

Atatürk döneminin sonu olan 1937-1938 yılı itibarıyla 17.044 ton olan pamuk üretimi İnönü döneminin sonu olan 1950 yılı itibarıyla 47.400 tona ulaşmıştır.⁵⁸⁰ Kuşkusuz sağlanan bu gelişmede Atatürk döneminde yapılan pamuk üretimini arttırmaya yönelik çalışmaların da katkısı olmuştur. Bununla birlikte İnönü döneminde de sürdürülen çalışmalar sayesinde pamuk üretim miktarında önemli bir artış kaydedilmiştir.

b. Tahıl Tarımı

II. Dünya Savaşı’nın ilk bir buçuk yılında müdahalecilikten kaçınılmış ve 1939 sonbaharı ve 1940 yılı büyük ölçüde stoklara dayanılarak geçirilmiştir. 1930’ların ikinci yarısında sağlanan üretim artışları ve var olan hububat stoklarının verdiği güvenle çiftçi ürününü tüccara ya da Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)’ne satmak konusunda serbest bırakılmıştır. Türkiye 1939 ve 1940 yıllarında buğday ihracatına devam etmiştir. Ancak, savaşın topyekûn savaşa dönmesi ve etkilerinin ağırlaşmasıyla birlikte, izlenen politika değişmeye başlamıştır.⁵⁸¹ Bu durum göstermektedir ki, dönemin dış konjonktürel özellikleri ülkenin izlediği iktisadi ve siyasi politikaları etkilemiştir. Bu politikaların üretici, tüccar ve daha başka kesimleri etkilemesiyle yerel koşullar da değişime uğramıştır.

1939 yılında Adana ve ilçelerinde 113.348 hektar arazide toplam 131.122 ton buğday üretilmiştir. Toplam buğday üretiminin ilçelere dağılımı ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Adana kazası 36.000 ton, Bahçe 5.000 ton, Ceyhan 28.000 ton,

⁵⁷⁹ **Aydın Tarihi**, 5 Ocak 1948; Adana’da, aşağı yukarı, çiftçinin %60’ı küçük, %40’ı da iki bin dönümden fazla eken büyük üreticidir. On bin dönümden fazla toprak üzerinde çalışanların miktarı parmakla gösterilecek kadar azdır. Büyük çiftçi tarlasını makine ile sürmektedir. Geniş sahalarda nüfus az olduğu için, küçük, orta ve büyük çiftçi makine bakımından birbirine yardım ederek birbirlerini tamamlamaktadırlar. Çünkü özellikle pamuk işinde nadas Adana’nın tabiri ile felhan çok derin yapılmakta ve bunun için üç çift öküzle çekilen büyük pulluklar bile, günde ancak 8-10 dönümden fazla felhan yapamamaktadır. Bu nedenle milli üretim bakımından geniş toprakları değerlendirmek için günde 70-120 dönüm nadas yapan traktörler gerekmektedir.

⁵⁸⁰ İnönü dönemi pamuk ve çığit üretim miktarı ve yıllık ortalama fiyatlar için **Bkz. Tablo-11.**

⁵⁸¹ Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1939-1940 Yıllığı**, s.60.

Dörtüyl 3.622 ton, Feke 2.500 ton, Kadirli 12.000 ton, Karaisalı 22.000 ton, Kozan 8.500 ton, Saimbeyli 8.000 ton ve Osmaniye 5.500 ton olarak dağılmıştır. Aslında iyi bir ürün yılı olan 1940 yılında, ürün yeterince satılamamıştır. Bunun en önemli nedeni, üreticilerin ve tüccarın olumsuz beklentilerle stoklama girişimi olmuştur. Aynı yılın sonlarına doğru TMO'nun elindeki stoklar erimeye başlamıştır. Bundan sonra, savaş yılları boyunca, devletin kırsal nüfustan talepleri arasında en önemlisi ve ağırlı, ürünün bir bölümüne piyasanın altında fiyatlarla zorunlu satış ya da aynı vergilendirme yoluyla el konulması olmuştur. Milli Korunma Kanunu (MKK) da bu konuda hükümete çok geniş yetkiler tanımıştır.⁵⁸² 1941 yılında, üreticilerin geçimlik, tohumluk ve hayvan yemi için belirli paylar ayrıldıktan sonra hububat ürünlerini daha önceden belirlenen fiyatlarla TMO'ya satması uygulaması başlamıştır. İlk olarak üretimin en yaygın olduğu 17 ilde başlatılan alımlar 1942'de çıkarılan bir kararnameyle bütün illere yayılmıştır. Ayrıca buğday, çavdar, arpa, yulaf, mahlut ve mısır alım fiyatlarına üreticilere mahsus kalmak şartıyla kilo başına 2 kuruş zam yapılmasına dair kararın uygulamaya konulmasına karar verilmiştir. Ancak, bu uygulama, köylülerin çeşitli yollarla ürünlerini teslim etmemeye çalışmaları gibi pasif bir direnişle karşılaşmıştır. Bu durum, karaborsa ortamını beslemiştir. Sonuç olarak, TMO'nun alımları saptanan düzeyin altında kalırken, hububat fiyatlarının hızla tırmanmaya devam etmesi, kentlerde bir ekmek sorunu yaşanması ve ekmek tüketiminin karneye bağlanması sonucunu yaratmıştır. 1944 yılında ise hububat alımına başlanmış bulunan Adana Ofis Ajanlığı eksperinin vaktinde satış yerinde bulunmaması, iş sırasında oradan ayrılıp saatlerce dönmemesi ve gösterilen malı işe yaramaz diyerek reddetmesi ile ilgili şikâyetler yaşanmıştır.⁵⁸³

Millet, ekmek bulamazken buğdayların yöneticiler tarafından depolarda çürütölmesi dışında başka bir problem de çürümeyen buğdayları, dönemin ofis memurlarının ya tek başlarına ya da diğerkurum çalışanlarıyla birlikte el altından satmaları olmuştur. Karaborsa olaylarının sık yaşanması karşısında karaborsa sorununu çözmek üzere “*Men’i İhtikâr Mahkemeleri*” kurulacak merkezlerden biri

⁵⁸² Aynı Yer.

⁵⁸³ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 85-97, Sayı: 172942, Yer No: 97.116..1., Tarih: 7.2.1942; Hülya Kendir Özdiñç, “Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: “Buğday Meselesi”, 1932-1945”, Abant İzzet Baysal Üniversitesii, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 20, S.2, 2010, s.9-10.

Adana olmuştur.⁵⁸⁴ Mahkemelerin varlığına rağmen bulanık havadan istifade etmek isteyenlerin varlığı devam etmiştir. Bu durumun iktisadi hayat üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Bu nedenle ilgili makamların konu ile ilgilenererek gerekli tedbirleri alması istenmiştir.⁵⁸⁵ Bu bağlamda ülke genelinde yaşanan bir sorun olan karaborsa olayları Adana’da da yaşanmıştır. Bu olaylarla mücadele amacıyla devlet birtakım yasal tedbirleri uygulamaya koymuştur. Ancak bu uygulamaların varlığı da karaborsa olaylarını engellemeye yetmemiştir.

Savaş yıllarında karşılaşılan olağanüstü koşullar nedeniyle genel üretim 1941’den itibaren gerilemeye başlamış ve 1945’te en düşük üretim düzeyine ulaşmıştır. Ayrıca TMO’nun Adana’da çiftçiden satın aldığı ve çokluğu yüzünden ambarlardan taşan bir milyon lira değerindeki hububat yağmur altında yerde kalarak filizlenmiştir. Çadır altında olanların 70 santimden yüksek kısımları küflenerek çürümeye yüz tutmuştur. Resmi istatistiklere göre ürün grupları içinde savaş koşullarından en fazla etkilenen ürünler buğday, arpa ve diğer hububat olmuştur. 1945’e gelindiğinde buğday üretim hacmi savaş öncesi düzeyinin %51 gerisinde kalmıştır.⁵⁸⁶ 1947 yılında bölgede bulunan 154.105 tarım işçisinin 12.940’ı hububat hasadında, 18.681’i kızakta, 6.825’i harman işlerinde çalışmıştır.⁵⁸⁷

Çukurova’da hububat üretiminde hıltan sorunu yaygın şekilde yaşanmıştır. Hıltan, üretimi yapılan mahsulü kaplayarak gelişimini engellediği gibi, yabancı cisimlerle kaplanmasına neden olarak kalitesini düşürmüştür. Hıltanlı tarlalar biçerdöverle kolay kolay biçilememiş, bu nedenle çiftçi, amele tutarak tarlayı

⁵⁸⁴ M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Karaborsacılık”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 2/9 Fall 2009, s.322; Ayata, a.g.m., s.238; **Yeni Adana Gazetesi**, “Vurguna Karşı Yeni Tedbirler Alınacak”, 2 Birinci Kanun 1943; **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Ölçüsünde Teşkilat Lazım”, 7 Mayıs 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “İhtikarla Mücadele Faaliyeti Devamda”, 1 Temmuz 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Vurgunların Meni İş”, 1 Ağustos 1944.

⁵⁸⁵ A. Remzi Yüreğir, “Adana-İhtikâr”, **Yeni Adana Gazetesi**, 6 Teşrinievvel 1939.

⁵⁸⁶ Şevket Pamuk, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm”, **Yurt Yayınları**, Ankara, 1988, s.97-98; “On Beş Günde İktisadi Olaylar”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, c.6, S.125, 1 Mart 1945, s.9.

⁵⁸⁷ Bulman, a.g.m., s.8.

hıltandan temizletmiştir. Bu da çiftçinin ekstra masraf etmesine yol açmıştır.⁵⁸⁸ Buradan hareketle ürün kalitesini düşüren ve daha fazla emek kullanılmasına yol açarak üretim masraflarını arttıran bu zararlı otların oluşumunu engelleyecek tedbirlerin alınması gerekli hale gelmiştir.

1947 yılında Tarım Bakanlığı'na kuraklık, dolu, sel gibi tabii afetlerden zarar gören Adana'daki muhtaç çiftçilere 1.330 ton buğday tahsis edilmiştir. Bu tahsisin 430 tonu Milli Korunma ve 3242 sayılı kanun gereğince yapılmış olduğundan çiftçi almış olduğu tohumluğu bir yıl zarfında aynî veya nakden faizsiz olarak ödemekle yükümlü tutulmuştur. Tohumluk veya tohumluk bedeli çiftçilere taviz olarak verilmiş olduğundan faiz işlememiştir. Geri kalan 950 ton tohumluk ise 3202 Sayılı kanuna dayanılarak verilmiştir. Bu kısımdan tohumluk veya karşılığı para alan çiftçiler harmanı takiben borçlarını banka mevzuatına göre ve faizi ile ödemek zorunda kalmıştır. Dağıtımı açıklanan şartlara bağlı olarak yapılacak olan 1.330 ton buğdayın 480 tonu Adana'ya, 300 tonu Ceyhan'a, 240 tonu Karaisalı'ya, 140 tonu Osmaniye'ye, 95 tonu Kadirli'ye ve 85 tonu da Bahçe'ye dağıtılmıştır.⁵⁸⁹

1948 yılında ise 5254 sayılı kanun gereğince ve borçlanma suretiyle tabii afetlerden zarar gören muhtaç çiftçilere dağıtılmak üzere Adana'ya 1.725 ton tohumluk buğday tahsis edilmiştir. İl Dağıtım Komisyonu borçlanma suretiyle tohumluk almaya hak kazanan çiftçileri küçük, orta ve büyük olmak üzere üç kısma ayırmış olup, bunlardan küçük çiftçilere azami 500, orta çiftçilere 2.500, büyük çiftçilere 5.000 kilo üzerinden dağıtım yapılmasına karar verilmiştir. Tohumluklar Graminonî ile ilaçlandıktan sonra verilmiştir. Bu belirlemeden sonra 1.725 ton buğdayın 1.355 tonu Adana'ya, 350 tonu Ceyhan'a, 20 tonu da Kozan'a dağıtılmıştır. Ayrıca Adana'ya peşin bedelle tahsis edilen 1.500 ton buğdayın 1.200 tonu Adana

⁵⁸⁸ M. Alap, "Çukurova'da Hıltan Mücadelesi Şart Oldu", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.5, 15 Temmuz 1947, s.4.

⁵⁸⁹ Kemal Sezen, "Tohumluk Hububat Dağıtımı", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.9, 15 Aralık 1947, s.10; **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: 250, Sayı: 42, Yer No: 42.250..3, Tarih: 1.10.1947; 3242 Sayılı kanuna dayanılarak yapılan dağıtımla Milli Korunma (K/208) kanununa istinaden yapılan dağıtım arasındaki belli başlı fark 3242 numaralı kanun gereğince yapılan dağıtımda yardımın nakden veya tohum olarak yapılabilmesi mümkün olduğu halde ikincisinde bu yardımın mutlak surette tohum olarak verilmesinin zorunlu olmasıdır. Tohumluk yerine para yardımı yapılması mümkün değildir. Çiftçilikle uğraşan herkes tasarrufunda arazi bulunmasa ve bankaya teminat verecek durumda olmasa dahi bu düzenlemeden faydalanabilir. **Aynı Yer.**

merkez ilçesine, kalan 300 tonu da Ceyhan'a ayrılmıştır. Tahsis edilen tohumluk buğdaylar Ceylan Pınarı Kombinelerinden sağlanan Adana menşeli buğdaylar olmuştur.⁵⁹⁰ Bu bağlamda dönem içerisinde yaşanan birtakım afetlere bağlı olarak üretici tohumluk buğday sıkıntısı çekmiştir. Devletin yardım olarak tahsis ettiği Adana menşeli tohumluk buğdaylar üreticinin bu sıkıntısı gidermiştir. Buradan hareketle devlet çiftçiye sağladığı bu yardımlarla bölgedeki üretimin kesintiye uğramasını önlemek istemiştir.

Kuraklık, pamuk üretiminde olduğu gibi buğday tarımında da verimi düşürücü önemli bir sorun olmuştur. 1947 Nisan'ında yaşanan kuraklık buğdayın çiçekten taneye geçme dönemine denk geldiği için verimi düşürmüştür. Bu bağlamda oluşabilecek kuraklık durumlarıyla baş edebilmek için esaslı tedbirler almak gerekli görülmüştür.⁵⁹¹ Sulama buğday üretilen alanın miktarını dahi etkilemiştir. Bu durum 1948 yılında sulanabilen ve sulanamayan yerlerde buğday ekimine ayrılan alan miktarına da yansımıştır. Buna göre, sulanamayan sahada %44'lük bir alan ayrılmışken, sulanan sahada sadece %3,9'luk bir alan buğday üretimine ayrılmıştır.⁵⁹² Verimi düşürücü bir faktör de kullanılan pulluk, disk-harrow, batöz ve biçerdöver gibi ziraat alet ve makinelerinin gerektiği şekilde kullanılmaması olmuştur.⁵⁹³ Bu bağlamda kuraklık, pamuk üretiminde olduğu gibi buğday üretiminde de verimi düşürücü etkiye sahip olmuştur. Bunun aşılabilmesi amacıyla da çeşitli önlemlerin alınması gerekli görülmüştür.

Buğday üretiminde yaşanan sıkıntılardan biri de depolama, bakım ve muhafaza konusu olmuştur. Bin bir zahmet sonucu elde edilen buğdayın gerek çiftçiler gerek tacirler tarafından kısmen bilgisizlik, ihmal ve görenek etkisiyle iyi saklanamaması yüzünden ya tamamı ya da bir miktarı heba olup gitmiştir. Çukurova buğdayının bünye itibarıyla dayanıklılığın en düşük cins ve türlerden olması saklama

⁵⁹⁰ “Çiftçilerimize Tohumluk Buğday Dağıtılıyor”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, c.2, S.17, Kasım 1948, s.9.

⁵⁹¹ Muzaffer Alap, “Çukurova Çiftçisi ve Kuraklık Felaketi”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, c.1, S.3, 15 Mayıs 1947, s.3.

⁵⁹² **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, s.14.

⁵⁹³ H. Naki Çağatay, “Çukurova Çiftçisine Tarım Alet ve Makine Öğütleri”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, c.1, S.3, 15 Mayıs 1947, s.4.

konusunda daha fazla özen gösterilmesini gerektirmiştir.⁵⁹⁴ Bütün bu olumsuz koşullara rağmen dönemin başlangıcı olan 1939-1940 itibarıyla 141.575 ton olan buğday üretimi dönemin sonu olan 1950 yılı itibarıyla 151.460 tona çıkmıştır.⁵⁹⁵ Görüldüğü üzere iki dönem arasında büyük bir üretim farkı yaşanmamıştır. Buna bağlı olarak çiftçilerin daha kârlı olması nedeniyle pamuk üretimine yönelmiş olmalarının yanı sıra buğday üretiminde yaşanan sıkıntıların da üretimi olumsuz etkilediği sonucu çıkarılabilir.

Çukurova’da birçok çeşidi yetiştirilen pirinçler, dağ ve ova pirinçleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Dağda yetiştirilen pirinç çeşitleri büyüme devresinde sulanmamış ve tarlalar su altında bırakılmamıştır. Gereken nemi yağmurlar sağlamıştır. Ova pirinci ise büyüme mevsiminin büyük bir kısmında tarlalar 5-20 santimetrelik bir su tabakası altında bırakılmıştır.⁵⁹⁶

1940’lar itibarıyla Adana’da çeltik ekimi Bahçe, Ceyhan, Osmaniye, Kadirli ve Kozan ilçelerinde yapılmış, diğer ilçelerde bu tarıma elverişli sahanın azlığı, iklimin uygun olmaması ve sulamanın yetersizliği nedeniyle yapılamamıştır. Bahçe kazasında Sabun ve Hasanbeyli çay suları, Osmaniye’de Kanlıdere ve Humus suları, Kadirli’de Savrun, Kesik, Sumbas suları, Kozanda Karaçay, Bekirce suları çeltik ekiminde kullanılan kaynaklar olmuştur. Ayrıca sırasıyla mısır, mavigül, derviş, diplona, kamalito, maratelli ve pembegöbek çeşitleri yetiştirilmiştir.⁵⁹⁷ 1943 yılında Osmaniye’de bahçecilik, fıstıkçılık ileri gittiğinden mevcut su ancak bu gibi yazlık ürünlerin sulanmasına yeterli gelmiş ve sıtmanın tahribatı yüksek olduğundan çeltik ekimi yasaklanmıştır. Kadirli ve Kozan’da ise uygulanan yasak kaldırılmış ve çeltik ekimine izin verilmiştir. Bu suretle Kadirli, Kozan, Ceyhan ve Bahçe kazalarında

⁵⁹⁴ M. Emin Onur, “*Hububatın Depolama, Bakım ve Muhafazası*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, S.12, 15 Mart 1948, s.7-8; Adana’da hububat deposu olarak kullanılan yerler genellikle fenni şartlardan uzaktır. Bu nedenle depo olarak kullanılacak yerlerde en azından bazı şartların bulunmasına dikkat edilmelidir. Depo olarak kullanılacak yerlerin öncelikle izbe ve rutubetli bir yer olmaması ve farklı cephelerden penceresi olması gereklidir. Bundan sonra hububatı etkileyebilecek haşere ve mantara bağlı hastalıkların oluşmasını önleyecek tedbirlerin alınması önem taşımaktadır. Ayrıca depo duvarları kireçle badana edilmeli, zemin toprak ise biraz kireç serpilmeli ve yeterli miktarda saman yayılmalıdır. **Aynı Yer.**

⁵⁹⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.72.

⁵⁹⁶ Bekir Yazıcıoğlu, “*Çeltik Ziraatı: Oryza Sativa L.*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.5, 15 Temmuz 1947, s.5-6.

⁵⁹⁷ Vural, **a.g.e.**, s.78.

ekim yapılan saha toplamı 17.379 dekara ulaşmıştır. Alınacak çeltik mahsulü de ortalama olarak 4.404.958 kiloya çıkmıştır. Bundan da 1.462.000 kilo pirinç alınabilmiştir. Kilosu 100 kuruş hesabıyla Adana'nın çeltik üretimi 1.462.000 lira tutmuştur. Adana çeltikçileri çeltiklerini çoğunlukla Ceyhan'daki üç fabrikaya veya Mersin fabrikasına ve İstanbul fabrikalarına gönderip pirince çevirtmişlerdir. Ceyhan'daki fabrikalar sırasıyla İsmail Zaloğlu, Hanifi, Mehmet Emin fabrikalarından oluşmuştur. Bu fabrikalara İslâhiye, Pazarcık Eloğlu, Bahçe, Hatay tarafından çeltik getirilmiş ve pirince dönüştürülmüştür.⁵⁹⁸ Bu bağlamda sulamanın yetersizliği, üreticinin mevcut su kaynaklarını daha kârlı ürünlerin yetiştirilmesinde kullanmak istemesi ve çeltik ekiminin sıtmaya neden olması nedeniyle ekim alanlarının kısıtlanması üretim miktarını etkileyen faktörler olmuştur.

Adana çeltik işlerinde çalışan amelenin çoğunluğu Maraş, Elbistan ve Adıyaman'dan gelmiştir. Bu ameleye yerli amelenin, yürüklerin mesaisi de eklenmiştir. Dökülen sermayenin önemli bir kısmını ark açan, tırpan yapan, ot alan, orakçı, şekilci, harmanıcı ve dikiciler almıştır. Çeltik ekicisine, dökülen sermayenin ancak %20-35'i civarında bir kazanç kalmıştır. Bu kazanç mahsulün dekara göre çokluğuna bağlı olmuştur. Fakat buna karşılık rüzgâr, dolu, yağmur, sel, susuzluk gibi tehlikeler bazen beklenen kazanç yerine büyük zararlara yol açmıştır. Bu nedenle zirai sigortalar oluşturulmadıkça bu ziraatta zarardan kaçınılması mümkün görülmemiştir.⁵⁹⁹

1945 yılında sıhhi nedenlerle kesik sulama ile çeltik ekimi kesin şekilde yasaklanmıştır. 1945 yılında olduğu gibi 1946 yılında da kesik sulama usulü ile çeltik ekimi bütün Adana'yı kapsayacak şekilde Tarım ve Sağlık Bakanlıkları ortak kararı

⁵⁹⁸ Vural, **a.g.e.**, s.77; 65 yıl memleketi Kozan'da doktorluk yapmış olan Dr. Ali Bey: "*Cennet misali bu yurt parçasında insanların çeltik ekimi yüzünden tümen tümen öldüklerini gördüm. Artık mesai saati mefhumunu bilmez olmuştum. Yemek zamanlarım belli değildi. Kapımın önündeki yolu baştanbaşa dolduran kağnılar üzerindeki hastaların iniltileri, yalvarmaları asabımı bozacak bir hal almıştı...*" M. Şerif Korkut, **Isıtma ve Çeltik**, Yeni Matbaa, 1950, s.59.

⁵⁹⁹ Vural, **a.g.e.**, s.77; 1939-1947 arası dönemde üretilen çeltik miktarı dalgalı bir seyir izlemiştir. Buna göre, 1939'da 6.600 ton, 1940'ta 1.852 ton, 1941'de 2.800 ton, 1942'de 3.600 ton, 1943'te 3.708 ton, 1944'te 900 ton, 1945 (----), 1946'da (----) ve 1947'de 5.320 ton üretilmiştir. Vural, **a.g.e.**, s.67.

ile yasaklanmıştır.⁶⁰⁰ Görüldüğü gibi ülke ekonomisi ve üretici için bu kadar önemli bir ürünü yasaklamaktan çekinilmemiş; sağlığa öncelik verilmiştir.

Kadirli’de yürütülen çeltik ziraatı köylülerin uğradığı sıtma ve sivrisinek afeti nedeniyle 1942-1943 yılında yasaklanmıştır. 1944 yılında ekimine tekrar izin verilen çeltik ekim alanı, 1947’de 20 bin dönüme yaklaşmıştır. Bu çeltiklerin bir kısmının köylere 50 metreye kadar yaklaşmış olduğu vilayetten gönderilen Jandarma Alay Komutan Yardımcısı başkanlığındaki bir fen heyeti tarafından tespit edilmiştir. Bunun sonucunda Kerimli, Haliluşağı köyleri yakınlarındaki çeltik sahasından 800 dekar, Kürt köyü, Çiyanlı, Tozlu köyleri yakınlarındaki sahadan 5.000 dekar, Dağ kolu yani Kadirli-Andırın hududunu teşkil eden Keşiş ırmağı kıyılarında ekilen çeltik sahasından 400 dekar kurutulmasına karar verilmiştir.⁶⁰¹

Atatürk döneminin sonu olan 1938 yılı itibarıyla 5.800 ton olan çeltik üretimi İnönü döneminin sonu olan 1950 yılı itibarıyla 8.668 tona çıkmıştır.⁶⁰² Buna göre sıtmaya yol açması nedeniyle üretim alanları kısıtlanan çeltik üretiminde artış sağlanmıştır. Konulan kısıtlamalara rağmen üretim artışı sağlanmış olması ise sulama imkânlarının geliştirilmiş olmasına bağlanabilir.

c. Narenciye Üretimi

Türkiye’de oldukça eski bir geçmişi bulunan Turunçgil yetiştiriciliği Cumhuriyetten sonra hızla gelişmiştir. Bu gelişimde Türkiye’nin narenciye tarımına uygun ekolojik şartlara sahip olması da etkili olmuştur. Dünya turunçgil üretim alanının en kuzey sınırında yer alması nedeniyle Türkiye’de narenciye yetiştirilen

⁶⁰⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “Çeltik Ziraatı Hakkında Söylenenler”, 12 Ocak 1945; **Yeni Adana Gazetesi**, “Vilayetimizde Kesik Sulama İle Çeltik Ekimi Yasak Edildi”, 22 Ocak 1945; **Ekonomi Gazetesi**, “Adana Bölgesinde Çeltik Ziraatı Men Edildi”, 20 Ocak 1945; **Yeni Adana Gazetesi**, “Çeltik Ekimi Hakkında Sağlık Bakanlığı’nın Bir Yasağı”, 19 Ocak 1946; İki kaza arazisi içinde bulunan çeltik alanlarının genişliği ve alanı sulayan arkların uzunluğu her kazada çeltik komisyonu tarafından birlikte araştırılır ve karşılıklı faydalar gözetilmek suretiyle konulacak nöbetler arasında çeltik çiftçilerine izin verilir. Bu iki kaza arasında uyuşulamazsa aradaki anlaşamamazlık eğer kazalar bir vilayete bağlı ise o vilayet çeltik komisyonunca, ayrı ayrı vilayetlere bağlı iseler Ziraat Vekilligince yoluna konulur. Vilayetler veya vekalet bu ihtilafları en çok bir ay içinde halleder ve bildirir. Çeltik ekimi çok ve toplu ve elverişli yerlerde çeltik tarlaları her on günde bir 48 saat susuz bırakılmak suretiyle kesik sulanır. 11.6.1936 Tarihinde TBMM’de Kabul Edilen 3039 Sayılı Çeltik Ekim Kanunu (23.6.1936 Tarih, 3337 Sayılı T.C. Resmi Gazete), s.6720.

⁶⁰¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Kadirli’de 6200 Dekar Çeltik Kurutuluyor”, 15 Temmuz 1947.

⁶⁰² **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.72; İnönü dönemi hububat üretim miktarları için **Bkz. Tablo-12**.

bütün bölgelerde, zaman zaman dondurucu düşük sıcaklıkların zararları görülmüştür. Bu nedenle, kaliteli ve verimli turunçgil üretimi sağlayabilmek amacıyla bahçeler, don tutmayan ya da dona karşı en korunaklı yerlerde kurulmuştur. Ayrıca bahçenin soğuk hava ve rüzgarlara açık yönlerde olmamasına dikkat edilmiştir.⁶⁰³ Adana bahçeleri de bu hususlara dikkat edilerek oluşturulmuş ve 1939-1942 arası dönemde Türkiye’de üretilen yıllık ortalama 326,2 milyon adet civarında narenciye’nin 26,4 milyonu (%8) Adana’da üretilmiştir. Bu miktar 1950’de 128,6 milyona çıkmıştır.⁶⁰⁴ Rakamlardan da anlaşıldığı gibi Adana’da narenciye üretimine önem verilmiş ve üretim miktarı arttırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de Turunçgil tarımı bazı yıllarda kışların tahripkâr olmasına rağmen, her gün biraz daha gelişmiştir. Bu gelişme iki yönde olmuştur. Birincisi, her yıl yeni bahçelerin kurulması ve böylece esasen dar olan Turunçgil bölgelerinde başka işlerde kullanılan veya boş duran yerlerin kârlı olan bu tarım şubesine devri şeklinde gerçekleşmiştir. Turunçgil bölgelerinde yeni bahçelerin kurulması işi büyük bir hızla yapılmıştır. 1939 yılında Adana’da Seyhan dolaylarında kurulmuş irili ufaklı birçok genç bahçenin varlığı bunu ispatlamıştır. İkincisi ise bahçelere gösterilen özen her gün biraz daha arttırılmıştır. Bu konuda istenilen düzeye henüz ulaşamamış olsa da, bu yönde önemli adımlar atılmıştır. Turunçgil bahçeleri bulunan bölgelerde teknik ve kültürel tedbirlerin uygulanması dışında, kendilerine öğreticilik yapacak teşkilatlar oluşturulmuştur.⁶⁰⁵ Bu bağlamda Adana’da turunçgil üretiminin arttırılması amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunulmuş, kaliteli üretim sağlanabilmesi amacıyla bilimsel ve teknik eğitim verecek teşkilatların oluşturulmasına önem verilmiştir.

Ağaçlarda görülen hastalıklar için Amerika’dan sağlanan ilaç devam etmekte olan II. Dünya Savaşı nedeniyle getirilememiş ve bu yüzden ağaçlar hastalıklara karşı gerektiği şekilde korunamamıştır. Oysa o yıllarda ıslah edilebilir türde olan Adana portakallarında görülen hastalıkların önüne geçilebildiği takdirde önemli bir

⁶⁰³ Mine Hasdemir, “*Turunçgiller Durum-Tahmin*”, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (T.E.A.E.)**, Kasım 2010, s.1.

⁶⁰⁴ **Aynı Yer.**

⁶⁰⁵ Vural, **a.g.e.**, s.93.

ihraç ürünü olacağı öngörülmüştür.⁶⁰⁶ Buradan hareketle dönemin konjonktürel özellikleri narenciye üretiminde rastlanan hastalıkların önlenmesine yönelik tedbirlerin alınmasına engel olmuştur. Bununla birlikte bu engellerin aşılabilmesi durumunda yetiştirilen narenciyeler Adana'nın ticari değere sahip ürünleri arasında yer alabilecek kaliteye ulaşmıştır.

1940'lı yıllarda Adana merkezindeki portakal bahçeleri daha çok Seyhan Nehrinin kenarlarında kurulmuştur. Bu bahçeler kuzeyden gelen soğuk rüzgârların üşütücü ve bazen de dondurucu etkilerine açık olduklarından, bahçelerin kuzey ve kuzeydoğu kenarlarına koruyucu çitler yapma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun hemen yapılmasına büyük bir önem verilmiş, hatta bu amaçla bazı bahçelerde 4-5 sıra halinde ve koruluk şeklinde çitler yapılmıştır.⁶⁰⁷ Görüldüğü üzere narenciye üretiminin arttırılabilmesi amacıyla bahçelerin bakımına önem verilmiş; koruyucu önlemler alınmıştır.

1946 yılında Adana ve Hatay illerine yapılan tetkik gezisine göre, bu illerin çok önemli mahsullerinden portakal, mandalina ve limonlarında henüz iki yıl önce başlamış olan yeni bir hastalığın salgın hale geldiği görülmüştür. Hastalık, halk tarafından pas böcüsü olarak adlandırılmıştır. Bir iki yıl öncesine kadar görülmeyen bu hastalığın birden bire bütün turunçgil türlerinde görülmesi il dışından bulaştığını düşündürmüştür. Yerel yetkililer arasında bulaşmanın şekli hakkında iki rivayet

⁶⁰⁶ Aynı Yer.

⁶⁰⁷ Sabahattin Özbek, “Adana, Dört Yol, Mersin ve Antalya’da Turunçgil Bahçelerinin Bugünkü Durumu ve Gelişme Çareleri”, **Ziraat Dergisi**, S.58, Ankara, 1944, s.31-34; Sabahattin Özbek, “Adana Turunçgil Bahçelerinin Bugünkü Durumu”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.1, 15 Mart 1947, s.8-9; Salahattin Onur, “Seyhan, İçel ve Hatay İllerimizin Turunçgil Varlığı”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.9, 15 Aralık 1947, s.5-6; Yeni kurulan bahçelerde yine aynı tehlikeye karşı korunmak için taze fidanlar, özellikle genç yaşta soğuklara karşı çok hassas olduklarından, ince kamışlar ve saplarla sarılmıştır. Ancak don tehlikesi geçtikten sonra bu sargılar açılabilmiştir. Bahçeler kurulurken fidanların iyi işlenmiş ve gevşek bir toprakla karşılaşması sağlanmış ve fidanlar arasında 4-5 metre mesafe bırakılmıştır. Dikim düzenli sıralar halinde yapılmıştır. Gerek yeni kurulmuş ve gerek meyve veren yaşlı bahçeler 7-15 günde bir defa sulanmıştır. Sulamaya genel olarak Mayıs’ta başlanmış ve Ekim’de son verilmiştir. Bu suretle bir büyüme periyodunda ağaçlar 8-12 defa sulanmıştır. Sulamalardan sonra çiftçi fırsat buldukça bahçesini sapanla sürmüş ve böylece bahçe 7-8 defa sürülmüştür. Seyhan bahçelerinde gübreleme işine fazla önem verilmemiştir. Çünkü nehrin taşıyarak getirmiş olduğu toprağın çok kuvvetli olduğuna güvenilmiştir. Budama genel olarak yapılmamıştır. Yalnız bazı bahçelerde kuruyan dallar kesilmiştir. Birçok kimseler buna da pek önem vermemiştir. Esasında özellikle limonlarda donlardan ve hastalıklardan –özellikle Mal Secco- kurumuş olan dallar insanın neredeyse gözüne batmaktadır. Narenciye ürünlerinin toplanması el ile yapılmıştır. Ancak bu konuda turunç ağaçlarına fazla özen gösterilmemiştir. Birkaç bahçede turunçlar ceviz çırpır gibi çırpılarak toplanmıştır. Aynı Yer.

oluşturmuştur. Bunlardan ilkinine göre dış memleketlerden İskenderun limanına gelen vapur yolcularının beraberlerinde getirdikleri portakallar vasıtasıyla bulaşmıştır. Daha baskın olan ikinci görüşe göre, Rize’den bölgeye getirilen fidanlar vasıtasıyla bulaşmıştır. Hastalığın bulaşmış olduğu bölgelerde yetiştirilen turunçgillerin ihracına izin verilmemeye başlanmıştır. Ancak yasak sadece tüccar mallarına konulmuş, yolcuların beraberinde getirdiği narenciyeler kontrol edilmemiştir. Bu nedenle yasağın kıymeti kalmamış ve Adana bağcıları portakallarını senede iki kez ilaçlamak durumunda kalmıştır.⁶⁰⁸

Bölgede üretilen narenciyelerin ve daha genel anlamda meyvelerin daha kaliteli olması amacıyla girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerden olarak satın alacağı arazi üzerinde bağ ve meyve bahçeleri yetiştirmek, bunların mahsullerini yaş veya kuru olarak satmak ve bunlarla ilgili diğer işlerle ilgilenmek üzere merkezi Adana olan Misis Bağcılık ve Meyvecilik Türk Anonim Ortaklığı kurulmuştur.⁶⁰⁹

Adana dolaylarında Turunçgillerde görülen zararlılardan en göze çarpanı ise *Chrisomphalus* ile limonlarda görülen *Mal Secco* olmuştur. Özellikle yol kenarlarındaki bahçeler *Chrisomphalus*’tan etrafı açık olan bahçelerdeki limon ağaçları da *Mal Secco*’dan çok zarar görmüştür. Genel olarak her iki zararlı ile de savaşılmamıştır.⁶¹⁰

Adana’da merkez dışında narenciye üretiminin yoğun olarak yapıldığı yerler Adana’ya bağlı Osmaniye ve özellikle Dört Yol olmuştur. Kalite meyvecilikteki en önemli faktör olarak kabul edilmiştir. Adana’da yetiştirilen narenciye ürünlerinin iyi kalitede olmasını sağlayacak iklim ve ortam uygunluğu ile ürün çeşitliliğinin bulunduğu belirtilmiştir.⁶¹¹ Buna bağlı olarak yetiştirilen narenciye ürünlerinin kalite

⁶⁰⁸ BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 579, Sayı: 1379, Yer No: 1379.579..2., Tarih: 4.10.1946.

⁶⁰⁹ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: , Sayı: 3/4170, Yer No: 110.33..19., Tarih: 14.5.1946.

⁶¹⁰ Sabahattin Özbek, “Adana, Dört Yol, Mersin ve Antalya’da Turunçgil Bahçelerinin Bugünkü Durumu ve Gelişme Çareleri”, *Ziraat Dergisi*, S.58, Ankara, 1944, s.31-34; Sabahattin Özbek, “Adana Turunçgil Bahçelerinin Bugünkü Durumu”, *Çiftçi Yolu Dergisi*, Yıl.1, S.1, 15 Mart 1947, s.8-9; Salahattin Onur, “Seyhan, İçel ve Hatay İllerimizin Turunçgil Varlığı”, *Çiftçi Yolu Dergisi*, Yıl.1, S.9, 15 Aralık 1947, s.5-6.

⁶¹¹ **Aynı Yer**; Ürün çeşitliliğine rağmen 1945 yılında yaşanan kocakarı soğuğu denilen şiddetli fırtına ve soğuk yüzünden sıcaklık -7 dereceye kadar düşmüştür. -6 derecede portakal, mandalina, hatta limon ağaçları zarara uğradığından -7 derecenin ağaçlara çok zarar vereceğinden ve çiçek açan bütün

ve miktarını düşüren kötü hava şartları istisnai tutulursa Adana, yüksek miktarda ve kaliteli narenciye yetiştirmeye uygun bir yer olmuştur.

İnönü dönemi narenciye üretimi Atatürk dönemi narenciye üretimi ile kıyaslanacak olursa; dönemin sonu olan 1938 yılı itibariyle 38.972.470 bin adet olan narenciye üretimi 1950 yılı itibariyle 128.639.000 bin adet olmuştur.⁶¹² Bu bağlamda narenciye üretimi yapılan bahçelerin genişletilmesi ve koruyucu çit gibi tedbirlerin alınması üretimi arttırıcı bir faktör olmuştur. Bu sayede de 1938'den 1950'ye kadar geçen süre zarfında üretim miktarında önemli bir artış sağlanmıştır.

2. Adana Ekonomisinde Tarım Dışı Faaliyetler

a. Hayvancılık

Hayvan hastalıklarıyla mücadele amacıyla 1940'ta hayvan hastaneleri açılmıştır. Adana'da hayvancılık ekonomik açıdan önemli bir yere sahip olmamış, tarım alanındaki ilerlemeye oranla, hayvan varlığının gelişmesi durağanlık göstermiştir. Bununla birlikte, hayvancılık alanındaki gelişim 1923-1950 arasında olmuştur. Özellikle koyun, kıl keçisi, deve, tavuk, at ve eşek sayısında belli bir artış yaşanmıştır. Koyun sayısı 65.000'den 250.000'e, kıl keçisi sayısı 208.000'den 360.000'e, deve sayısı 1.000'den 8.000'e yükselmiştir.⁶¹³ Rakamlardan da anlaşıldığı gibi bölgede hayvancılık tarıma nazaran geri kalmış olmakla birlikte dönem sonunda hayvan varlığında da önemli bir artış kaydedilmiştir.

Bu dönemde ineklerin yavru atma hastalığının görüldüğü vakaların sıklaşması Çukurova sığırcılığı için önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bu tür bir durum yaşanması halinde hemen veterinerlere başvurarak gerekli tedbirlerin alınması önem taşımıştır.⁶¹⁴ Bu nedenle halk hayvan hastalıkları konusunda

meyve ağaçlarına da zararı dokunacağından endişe edilmiştir. **Ekonomi Gazetesi**, “Adana’da Şiddetli Soğuklar Meyve Ağaçlarına Zarar Verdi”, 20 Mart 1945.

⁶¹² İnönü dönemi narenciye üretim miktarları için **Bkz. Tablo-13**.

⁶¹³ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.86.

⁶¹⁴ Abdurrahman Eroğlu, “İneklerin Yavru Atma Hastalığı”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.4, 15 Haziran 1947, s.11; Bu hastalıkta inekler gebe kalınca dördüncü aydan itibaren mikroplar gizlendikleri yerden döl yoluna ve yavruya geçerler. Yavru bu sırada annesi tarafından ölü olarak dışarı atılır. Bu

bilgilendirilerek gerekli uyarılar yapılmış ve bu tür vakalarla karşılaşanların vakit kaybetmeden veterinerine başvurması istenmiştir.

1940'larda devletin öğretici rehberliği sayesinde hayvancılık yıldan yıla ilerleme kaydetmiştir. Böylece 1940'lı yılların sonunda köylerde, çiftliklerde yüksek verimli cinslere sıkça rastlanmıştır. Bu durum kimisi bulaşıcı olan hayvan hastalıkları ile savaşmak ve hayvan kalitesini yükseltmek esasına dayanan hayvancılık politikası sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca hayvancılığın gelişmesini sağlamaya yönelik küçük ve orta büyüklükte teşkilatlar oluşturarak kurumlar açılmıştır. Hayvancılığın sadece devletin desteğine bırakılmayarak bu konuda kooperatifler oluşturulmasına çalışılmıştır. Yetiştirilen hayvan türleri ve hangi sınıfa (etlik, yünlük, sütlük, iş hayvanı) dahil olduğu kayıt altına alınarak, yapılacak ithalat-ihracatta bu denge gözetilmiştir. Bunun dışında sel, deprem, salgın hastalık gibi durumlara karşı hayvan sigortaları uygulanması için uğraşılmıştır.⁶¹⁵ 1945 yılında bölgede görülen hayvan hastalıklarının artmış olması da hayvan sigortalarının gerekliliğini ortaya koymuştur.⁶¹⁶ Hayvancılığı geliştirecek teşkilatlar kurularak yetiştirilen hayvanların kayıt altına alınması Adana hayvancılığı açısından olumlu bir gelişme olmuştur. Bununla birlikte Adana'da yürütülen hayvancılık faaliyetleri bakımsız ahırlarda sürdürülmüş ve her yıl özellikle kış aylarında seller yaşanmıştır. Buna bağlı olarak da hayvan sigortaları Adana hayvancılığı açısından büyük öneme sahip olmuştur.

1945 yılında Adana, Antakya, Mersin ve hatta İç Anadolu'nun balık ihtiyacını karşılamak üzere Karataş ve Yumurtalık'ta modern dalyanlar kurulmasına karar verilmiştir. Bu amaçla Maliye Bakanlığı Milli Emlak kontrolörlerinden Said Uluoğlu, balık mütehassısı Mustafa Yüce ile Niyazi Atalkın'dan oluşan bir heyet

sırada birçok mikrop da dışarı saçılır. Bu durumları yaşayan ineklerin verdiği sütlerin çiğ tüketilmesi hastalığın insanlara bulaşmasına neden olmaktadır. **Aynı Yer.**

⁶¹⁵ Abdurrahman Eroğlu, "*Hayvancılığımız Üzerinde Devletin Rolü*", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, Sayı.12, 15 Mart 1948, s.5-6; Abdurrahman Eroğlu, "*Hayvancılığımız Üzerinde Devletin Rolü*", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, c.2, S.13, 15 Nisan 1948, s.4; Sığır vebası, şap ve tabak, şarbon (dalak), sığırlarda yanıkara, sığırların ciğer ağrısı, sığırlarda verem, çemberleme, keçilerde ciğer ağrısı, koyun, keçi, develerde çiçek hastalığı, beygir ve merkep nevilerinde ruam, beygirlerde salgın beyaz damar hastalığı, beygirlerin frengisi, uyuz, kuduz, kızılılık hastalığı, sıtma, kelebek hastalığı ve süt kesme humması olarak sıralanabilir; Hayvan kalitesini yükseltmek ve bu bağlamda sayılarını arttırmak ve melezleme ile daha sağlıklı hayvan nesilleri elde etmek. **Aynı Yer.**

⁶¹⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Bölgemizde Hayvan Hastalıkları Çok Arttı*", 7 Mart 1945.

incelemeler yapmıştır. Heyet Karataş ve Yumurtalık dalyanlarını gezerek modern ve bilimsel üretim yapılmasına yönelik etütlerde bulunmuştur.⁶¹⁷

1946 yılında Çukurova harasının merkez binası, müdür ve memur evleri, tavlalar, ahırlar, işlikler, garajlar gibi bölümlerinin çoğu tamamlanmıştır. Atçılık sığırcılık, koyunculuk ve ziraat faaliyetleriyle uğraşılmasının planlandığı harada atçılık ön plana çıkmıştır. Harada üç türlü at ve iki türlü eşek yetiştirilmiştir. Bu türler; Safkan Arap, Yarımkar Arap, Nonius atları ile Puato ve Kıbrıs eşeklerinden oluşmuştur.⁶¹⁸ Harada yetiştirilen Karakul veya Karagül koyunlarının Adana hayvancılığı açısından büyük öneme sahip olacağı öngörülmüştür. Harada Karagül koyunlarından başka et ve süt elde etmeye yönelik denemelerde bulunulmuştur. Bu amaçla Akkaraman adı verilen bir cins koyun üzerinde çalışılmıştır.⁶¹⁹ Bu bağlamda Çukurova’da hayvancılığın geliştirilmesine yönelik bilimsel çalışmaların yapılacağı ve hayvanların usulüne göre yetiştirileceği mekânlar oluşturulmuştur.

Atatürk dönemi yürütülen hayvancılık faaliyetleri ile İnönü dönemi hayvancılık faaliyetleri kıyaslanacak olursa; 1938 yılı itibarıyla 290.300 olan hayvan varlığı toplamı 1950 yılı itibarıyla 618.000 bine çıkmıştır.⁶²⁰ Bu bağlamda Atatürk döneminden itibaren yapılmaya başlanan ve İnönü döneminde de sürdürülen hayvan türlerinin ıslahı çalışmaları ile hayvan hastalıklarının önlenmesine yönelik alınan tedbirler işe yaramıştır. Bu sayede de Adana’daki hayvan varlığı, İnönü döneminin sonunda Atatürk dönemine nazaran önemli bir artış göstermiştir.

b. İmalat Sanayi

1940’larda Adana’nın sınai yapısı, tüketime yönelik ve tarıma, özellikle pamuğa dayalı olma niteliğini korumuştur. Bu dönemde de sanayideki uzmanlık alanı pamuk, prese ve çırçırılama şeklinde varlığını sürdürerek gelişimini devam ettirmiştir. Dokuma sanayi üretiminin toplam Adana üretimindeki payı fazla yüksek

⁶¹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Karataş ve Ayas’ta Modern Dalyanlar Kurulacak”, 15 Şubat 1945.

⁶¹⁸ Sezai Salman, “Yeniden Kurulmasına Başlanan Eski Bir Hara: Çukurova”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.7, c.7, S.146, Ocak 1946, s.73-76; Haranın planını Veteriner Umum Müdürü İhsan Akhun, Muavini Zeki Mağdenli, Müşavir Nurettin Aral, Mühendis Reşat Koçoğlu, çizmiştir. **Aynı Yer.**

⁶¹⁹ Salman, **a.g.m.**, s.73-76.

⁶²⁰ İnönü dönemi Adana’daki hayvan varlığı için **Bkz. Tablo-14.**

olmamış ve Adana 1940'ların başında kumaş, giyim eşyası gibi dokuma ürünlerini ithal etmeye devam etmiştir.⁶²¹ 1950 yılına kadar geçen sürede sanayileşmenin gereği olan altyapı yatırımları yeterince gerçekleştirilememiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı'nın Türk ekonomisine olumsuz etkisi bütün yurttaki gibi Çukurova Bölgesi ve Adana'da da sanayileşmenin istenilen düzeyde gelişmesine engel olmuştur.⁶²² Buradan hareketle bu dönemde Adana'da sürdürülen sanayi faaliyetleri II. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle yeterince geliştirilememiştir. Gerekli alt yapı yatırımlarının yapılamamış olması nedeniyle sanayi daha önceki dönemlerdeki yapısını korumuştur. Buna bağlı olarak da mevcut sanayi kuruluşları tüketime yönelik kalmış ve tarıma özellikle de pamuğa dayalı prese-çırçırılama fabrikalarından oluşmuştur.

Çukurova Bölgesinde var olan sanayi tesisleri esas itibarıyla tarımsal ürünleri işleyerek kıymetlendirmiştir. Çukurova'da çok çeşitli mahsul yetiştirilmiş ve özellikle 1940'ların ikinci yarısından itibaren makineli tarım uygulanmıştır. Bu dönemde ovanın başlıca ürününü pamuk oluşturmıştır. Tarıma ve tüketime dayalı sanayileşme ile başlayan sanayi faaliyetleri 1940 yılından itibaren büyük ölçekli fabrikalar olma sürecine girmiştir. Adana Sanayi Odası (ASO) Başkanı Ümit Özgümüş'e göre, bu fabrikalaşma dönemi aynı zamanda II. Dünya Savaşı sonrasında bugün sermaye birikimine sahip olan ve sanayi alanında yatırım yapmış ailelerin yükseliş öykülerinin başladığı dönem olmuştur.⁶²³ Bu bağlamda önceki dönemlerin sağladığı birikimle 1940'lardan itibaren büyük ölçekli fabrikalar olma sürecine giren bölgedeki sanayi kuruluşlarının gelişimi II. Dünya Savaşı'nın etkisi ile kesintiye uğramıştır. Bununla birlikte Atatürk döneminden itibaren sağladıkları sermaye birikimini savaş koşullarının besleyici etkisinden yararlanarak arttırmayı başarabilen

⁶²¹ Aynı Yer.

⁶²² Seyit Ali Akgül (Haz.), "Adana Sanayi'nin Tarihçesi", **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Yayınları, s.57.

⁶²³ Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, s.26-27; Yasemin Çakırer, "Onlar Olmazsa Evimizi Kim Temizleyecek?" *Korunaklı Yaşamıyla Adana Varsılı ve Mekânsal Ayrışma*", **Kebikeç**, S.21, S.217; Ümit Özgümüş, 1956 Adana doğumludur. Adana Erkek Lisesi mezunudur. Özgümüş Döküm Sanayi A.Ş.'nin Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini sürdürmektedir. Adana Sanayi Odası Başkanlığı da yapan Özgümüş 2009 yerel seçimlerinde Cumhuriyet Halk Partisi Adana Büyükşehir Belediye Başkan Adayı olmuştur. Adana Güçbirliği Vakfı Kurucu Yönetim Kurul Üyeliği, Adana Yatırım Araştırma ve Geliştirme Merkezi Kurucu Yönetim Kurulu Üyeliği gibi sivil toplum kuruluşlarında görevler üstlenmiştir. İngilizce bilen Özgümüş evli ve iki çocuk babasıdır. TBMM 24. Dönem Adana Milletvekili olarak seçilmiştir. www.tbmm.gov.tr, 01.06.2014.

aileler savaş sonrası dönemde büyük sanayi yatırımları yapmışlardır. Bu durum bölgedeki sanayinin gelişmesini sağladığı gibi sanayi yatırımında bulunan ailelerin yükselişinin de başlangıcını oluşturmuştur.

Çukurova'daki fabrikalar üretim kapasiteleri ve tesisleri bakımından birbirlerinden çok farklı bir görünüm arz etmiştir. Bazı fabrikalar modern tezgâhlarla donatılmış ve kâr sağlayan ünitelere sahip oldukları halde birçok küçük müessese eski ve verimsiz tezgâhlarla üretim yapmaya devam etmiştir. Sınai faaliyet genel olarak pamuk çırçırılama; yağ çıkarma ve damıtma; sabun; pamuk ipliği ve dokuma kollarına ayrılmıştır. Sayılı imalathane ve atölyeler küçük tarım aletleri, dericilik, döküm-tamir işleri ve ambalaj sandığı imalatı alanlarında yoğunlaşmıştır. Çukurova bölgesindeki fabrikaların en büyüklerinin bulunduğu yerlerden biri Adana olmuştur. Adana'ya bağlı Ceyhan ve Yenice gibi diğer yerlerde sanayinin yavaş yavaş kurulmasına çalışılmıştır. Bununla birlikte Çukurova bölgesinde sanayinin seviyesi ihtiyacın çok altında kalmıştır. Ancak özellikle tarım ürünlerinin işlenmesi ve pamuklu mensucat kollarında büyük ilerleme kapasitesi olduğu tespit edilmiştir. Bu kapasitede bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar, el emeği, şahsi teşebbüs ve sermaye sınai gelişme için kuvvetli bir dayanak oluşturmuştur.⁶²⁴ Bu bilgiler ışığında daha önceki dönemlerde sağlanan birikimin de etkisiyle bölgedeki sanayi kuruluşları pamuk üretimine dayalı olma özelliğini korumuştur. Bununla birlikte bölgenin sahip olduğu doğal kaynaklar, özel girişim, el emeği ve sermaye gibi faktörler sanayinin farklı alanlarda gelişimi için temel oluşturmuştur. Ayrıca özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede yoğunlaşmaya başlayan makineleşme ile birlikte bu makinelerin tamiri ihtiyacı doğmuştur. Bölgedeki küçük tarım aletleri ve döküm-tamir işleri atölyelerinin varlık göstermeye başlaması da büyük oranda bu ihtiyaçtan kaynaklanmıştır.

1940 öncesi Adana'da imalat sanayinde faaliyette bulunan 11 büyük işyeri varken, 1940-1949 arası 15, 1950 öncesi ise 26 büyük işyeri bulunduğu belirlenmiştir. İşyeri sayısının artması dışında bir kısım işyeri yeni eklerle genişletilmiştir. Bunlardan biri Adana'da eski İstasyon civarında bulunan hazineye

⁶²⁴ Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santralı Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri, s.10.

ait 910 m² arsanın satılacağı Milli Mensucat Fabrikası olmuş ve 1942’de ana sözleşmesi onaylanmıştır.⁶²⁵ 1943 yılında Adana’ya yaptığı gezi sırasında özel teşebbüsle kurulup geliştirilen Milli Mensucat Fabrikası’nı inceleyen Salahattin Demirkan, fabrikatör Mahmut Has tarafından gezdirilerek bilgilendirilmiştir. Demirkan’ın aktardığına göre; *“Kasabanın kuzey tarafında demiryoluna yakın bir yerde kurulan fabrikanın 1943’te 300 bez tezgâhı bulunmaktadır. Dökümhaneler, demirhaneler, marangozhaneler, tenekecilik ve elektrik kısımları, yedek malzeme ambarları fabrikanın esas gövdesinin etrafında yer almaktadır. Fabrikanın yanında bir de hastane, ilkokul ve spor kulübü bulunmaktadır. Fabrikanın bütün kısımlarında 1880 daimi işçi kadrosu bulunmaktadır. Ayrıca 200 mütehassıs işçi, 49 usta, 9 ustabaşı ve bunların başında asıl mütehassıslar çalışmaktadır. Genel Fen Müdürü, muavini, iplik, boya, elektrik, şefleri de fabrika sahiplerinin oğulları akrabalarıdır. Mesela Nuri Has’ın oğlu Mahmut Has iplik kontrol memuru ustabaşıdır. Ticaret okulunda okuduktan sonra fabrikaya gelmiştir.”*⁶²⁶ Bu da göstermektedir ki, bölgedeki sanayi yatırımları bu dönemde de devam etmiştir. Yapılan yatırımlara ait sözleşmelerin onaylanmasıyla bölgedeki sanayinin gelişimi devlet tarafından da desteklenmiştir. Buna ek olarak söz konusu üretim alanında eğitim görmüş aile fertlerinden oluşan fabrika sahiplerinin işin başında bulunması bu yerlerin hızlı bir şekilde ilerlemesini sağlamıştır.

⁶²⁵ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 132-187, Sayı: 118402, Yer No: 88.85..5., Tarih: 4.9.1939; BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-166, Sayı:171892, Yer No: 97.110..16., Tarih: 17.1.1942.

⁶²⁶ Salahattin Demirkan, *“Adana Milli Mensucat Fabrikaları”*, **Köye Doğru Dergisi**, S.73, İstanbul, 1943, s.8-9.; Fabrikayı 1946’da gezen Kızılırmak gazetesi yazarı Vehbi Can Aşkun’un fabrikaya ilişkin gözlemleri ise şu şekildedir: *“İplik mühendisi Emin Özgür bizi önce, bir pamuğun nasıl kabuğundan ayrılıp, çekirdeği ve pamuğunun bir tarafa ayrıldığını gösterdi. Uzun bir koridordan geçen pamukların temizlenip, bildiğimiz pamuk haline geldiğini gördük. Bu pamuklar iplik kısmında muhtelif yerlerden geçerek kirmenlere geliyorlar. Bunlar da çeşit çeşit. Nihayet incele incele bilinen iplik beliriyor. Binlerce kirmenin işleyişi ve çıkardığı ses insanın ruhunda heyecan uyandırıyor. Her taraf saf pamukla dolu, makinelerin içindeki pamuklar bayağı bir hamur haline gelmiş. İstenilen şekle de pek kolaylıkla sokulabiliyor. Her kirmen grubunun başında bir işçi var. Mütemadiyen kontrol ediyorlar. Küçük bir odada genç bir bayan gelen iplikleri tartıp, numaralarını tayin ediyor. Mevcut iplik numaraları 4, 10, 12, 14, 16 ve 20’dir. Sonra mütemadiyen hep bir ahenkle ve bir hareketle dönen binlerce kirmenin arasından geçen iplikler paket haline getirilmektedir.”* Vehbi Can Aşkun, *“Kızılırmak’tan Seyhan’a 5: Milli Mensucat ve Yağ Fabrikaları”*, **Kızılırmak Gazetesi**, 16 Nisan 1946, s.3; Vehbi Can Aşkun, *“Kızılırmak’tan Seyhan’a 6: Milli Mensucat ve Yağ Fabrikaları”*, **Kızılırmak Gazetesi**, 23 Nisan 1946, s.2.

1939-1940 yılında Adana imalat sanayinde 8 perese⁶²⁷ ve 29 çırçır fabrikası⁶²⁸ bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çırçır fabrikalarında toplam 40 kırma makinesi, 85 şifleme makinesi, 1.025 çırçır makinesi ve 880 işleyen çırçır faaliyette bulunmuştur.⁶²⁹ Bununla birlikte II. Dünya Savaşı yıllarında ülkede iplik darlığı sorunu yeniden baş göstermiştir. Karaborsacılık canlanmıştır. O sıralar yerli üretimde kullanılan tohumların elyafı ince ve dokumalarda kullanılamayacak kadar kısa kalmıştır. Yeni yapılacak yatırımlar bu nedenle bu açığı kapatacak ince iplik üreten işletmelere kaydırılmıştır.⁶³⁰ Hatta bu alanda faaliyet gösteren fabrikalardan biri olan Malatya Bez ve İplik Fabrikaları TAŞ'ın Malatya ve Adana fabrikalarında gerekli bilgi aktarımını sağlaması için Alman uyruklu Montajcı Hermann Faust'un çalıştırılmasına izin verilmiştir.⁶³¹

1943 yılında Türk Nebati Yağlar Fabrikası kurulmuş, 1945'te ise Adana Türk Nebati Yağları Anonim Ortaklığı'nın kurulmasına izin verilmiştir.⁶³² Bu tesis 1946'da kurulan Marsa'nın temelini oluşturmuştur.⁶³³ Bu bağlamda bu dönemde

⁶²⁷ Bunlar: Bosnalı Salih, Brazzafolli, Ergirler, Alhadeş, Gilodo, Milli Mensucat ve Malatya Mensucat fabrikalarından oluşmaktadır. Sergici (1940), a.g.e., s.212; Toroslar Ticaret Türk A.O. Adana Nebati Yağlar ve Sabun Fabrikası ve Pamuk Presesi de önemli fabrikalardan biridir. 1946'da Ahmet Sapmaz, Bekir Sapmaz, Ömer Sabancı, Mehmet Sabancı, Mustafa Özgür, Kemal Özgür, Mustafa Salih Özgür, Emin Özgür, Kadir Has, Fazilet Aksoy, Kadıncık Saygan, Mahmut Has, S.R. Gilodo, Boris Gilodo, Rahel Gilodo, Salamon Gilodo ve Samuel Gilodo tarafından 1.500.000 TL sermaye ile kurulmuştur. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.51.

⁶²⁸ Bu çırçır fabrikalarını sıralamak gerekirse: Asım Özbilen, Suphi Paşa, Aziz Pamukçu, Çiftçi Fabrikası, Cumhuriyet Fabrikası, İbrahim Halis ve ortağı, Kalaşoğlu ve ortağı, Toros Fabrikası, Kısacık Fabrikası, İş Fabrikası, Doğruluk Fabrikası, Yeni Fabrika, Ünal, Malatya Bez, Z.B. No. II Çırçır Fab, Ergirler Fabrikası, Pamuk İş Ltd., Bosnalı Salih Fabrikası, Mürşit Fabrikası, Milli Mensucat Fabrikası, İsa Şakir Fabrikası, Üç Beyazlar (Ceyhan), İki Kardeşler (Ceyhan), Yeğenoğlu (Ceyhan), İcpak Ltd. (Mersin), Yenice Çırçır, İsmail Zaloğlu (Ceyhan), Karagöçer ve Yeşildağ şeklindedir. Sergici, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1939-1940 Yıllığı**, s.211.

⁶²⁹ Müeyyed Kerimol, "Pamuk Cinslerine Göre Çırçır Makineleri", **Feshane Mensucat Dergisi**, Yıl.1, S.4, İstanbul, Ekim 1948, s.49-50; Bununla birlikte bu fabrikalarda pamukların cinslerine göre seçilecek çırçır makinelerinin kullanılması önem taşımaktadır. Pamuğun cinsine göre seçilecek çırçır makinelerinde çırçırılması ile ticari değerinin belirlenmesi işi de kolaylaşacaktır. Çırçırılama işinde pamuk çekirdeği ile lifinin birbirinden ayrılması sırasında zarar görmemesi gerekmektedir. Bunun için de makine sanayinin elverdiği ölçüde değişen pamuk niteliklerine uygun makine seçimi kaliteli üretim için sağlanması gereken önemli bir koşuldur. **Aynı Yer**; 1939-1950 yılları arasında Adana'daki çırçır fabrikaları için Bkz. **Tablo-15**.

⁶³⁰ Aktan, a.g.e., s.133-134.

⁶³¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 243-590, Sayı: 165372, Yer No: 96.78..2., Tarih: 3.9.1941.

⁶³² **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 989, Sayı: 23513, Yer No: 107.105..9., Tarih: 17.3.1945.

⁶³³ Seyit Ali Akgül (Haz.), "Akbank ve Sabancı Holding", **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, s.84.

dokuma, çırçır ve prese dışında farklı bir sanayi alanında yatırım yapılmış, bu suretle de bölgedeki sanayi faaliyetleri geliştirilmiştir.

1944'te aralarında tanınmış işadamlarının da olduğu yirmi kişilik bir grup Adana'da bir konserve fabrikası kurmaya karar vermiştir. Kurulacak şirketin bir temsilcisi yapılabilecek yardımlar ve gösterilecek kolaylıklar hakkında incelemede bulunmak üzere Ankara'ya gitmiştir. Et, balık, sebze-meyve konserveleri ve hazır yemekler yapması planlanan müessesenin, yalnızca ülke ihtiyacını karşılamakla kalmayıp aynı zamanda ihracatta bulunacak şekilde üretimde bulunması öngörülmüştür.⁶³⁴ Bunun dışında Mersin'de kurulan meyve suyu fabrikasından başarılı sonuçlar alınması üzerine Adana'da da bir fabrika kurulmuştur. Bu fabrikada günde 200 şişe meyve suyu üretilmiştir. Bundan başka portakal kabuklarında bulunan esansı almak suretiyle kolonya elde edilmesi tecrübelerinde bulunulmuştur.⁶³⁵ 1944'te aynı zamanda Adana'da kurulacak büyük bir bira fabrikasının temeli atılmıştır. Adana Eski İstasyon'da bulunan bira imalathanesinin genişletilerek bira fabrikası haline getirilmesi amacıyla da etütler yapılmıştır. Bu etüde göre kurulacak bira fabrikasının halihazırdaki imalathanenin 20 misli büyüklüğünde olması düşünülmüştür. İmalathanenin bitişiğinde bir bira parkı kurulması amacıyla da çalışmalara başlanmıştır. Park için yapılmakta olan portakal bahçesindeki ağaçların yetiştirilmesi işi ziraatçı Hamdi Akalın'a verilmiştir. Ağaçlandırma ve diğer işleri bittikten sonra bahçenin halka açılması ve bira fabrikası kuruluncaya kadar inhisarlar idaresinin hususi ve fenni vagonlarıyla Ankara'dan getirilecek biralara, şişelerin gönderilmesine gerek kalmadan satışa çıkarılmasına karar verilmiştir.⁶³⁶ Buradan hareketle yapılan sanayi yatırımları büyük ölçekli yatırımlar haline gelmiştir. Ayrıca kurulan bu fabrikalardan elde edilen ürünlerle iç piyasa ihtiyacının karşılanması yanında dış piyasalarda yer almak da istenmiştir. Böylece üretilen ürünlere ticari bir değer kazandırılması ve bölge ekonomisinin canlandırılmasına da katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

⁶³⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, "Bölgemizde Büyük Konserve Fabrikaları", 15 Temmuz 1944.

⁶³⁵ **Ekonomi Gazetesi**, "Adana ve Mersin'de Meyve Suyu Fabrikası Kuruluyor", 8 Mart 1945.

⁶³⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Bira Fabrikası Temel Hazırlığı", 27 Mayıs 1944; **Ekonomi Gazetesi**, "Adana'da Bir Bira Fabrikası Kuruluyor", 8 Mart 1945.

1945 yılında Adana bölgesinde kurulacak çimento fabrikası için Misis ve Kurttepe mevkiinde sondaj yapılmış ve bunun için şahsi teşebbüsle oluşan bir şirket kurulmuştur.⁶³⁷ Bu bağlamda bölgede taş toprağa dayalı bu sanayi kolunun kurulmasıyla inşaat sanayinde kullanılan önemli bir ihtiyaç maddesinin karşılanması sağlanmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ve özellikle İnönü dönemi sonrası yoğunlaşan Adana nüfusu ile konut ihtiyacı da artmıştır. Buna bağlı olarak inşaat işleri de hız kazanmıştır. Bu bilgi ise inşaat sektöründe kullanılan önemli bir ihtiyaç maddesi olan çimentonun karşılanmasına yönelik bu yatırımın ne kadar yerinde olduğunun bir göstergesi olmuştur.

1946'da Adana'da kurulmuş ve kurulacak olan şeker fabrikaları için şeker kamışı üretilecek 160 bin dekar araziden 1.000 dekarı istimlâk edilmiştir. Böylece hâlihazırda devam eden şeker üretiminin daha rahat şekilde yürütülmesi sağlanmak istenmiştir. Ancak istimlâk bedelleri konusunda anlaşmazlık yaşanınca aracılık yapmak amacıyla Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğenağa⁶³⁸ konu ile ilgilenmiştir.⁶³⁹ İstimlâk çalışmalarından sonra Şeker Şirketi bölgedeki etüt istasyonu çalışmalarını genişletmiştir. Bir Hollandalı uzmanın da çalıştığı bu istasyonda 250 hektarlık bir arazide tecrübe mahiyetinde ekim yapılmıştır. Yapılan ekim çalışmaları yanında arazi etütlerine de devam edilmiştir. Sürdürülen bu faaliyetler sonucunda daha fazla üretim sağlanarak şeker sanayi alanında yol kat edilmiştir.⁶⁴⁰ Bu bağlamda

⁶³⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Bölgemizde Kurulacak Çimento Fabrikası”, 8 Mart 1945; **Ekonomi Gazetesi**, “Adana’da Çimento Fabrikası”, 20 Mart 1945.

⁶³⁸ Ali Münif Yeğenağa 1874 (1290)’te Adana’da doğdu. Adana Rüştîyesinden sonra İstanbul’da Mülkiye Okulunun İdadi bölümünü bitirdi. Sonrasında Mülkiye’nin yüksek bölümüne geçti. 1896’da Mülkiyenin son sınıfında iken Ziraat Bankası’nın Merkez Saymanlığı Kalemünde, Kayıtcı Yardımcılığı ile devlet hizmetine girdi. Mezuniyetinden sonra buradan istifa ederek Gelibolu İdadisine Fransızca, Tarih, Nafia ve Cebir öğretmenliğine atandı. Çeşitli yerlerde kaymakamlık ve valilik yaptı. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Meclis-i Mebusan’da Adana ve Halep milletvekilliği yaptı. Talat Paşa hükümetinde Bayındırlık Bakanlığı yaptı. I. Dünya Savaşı sonrası Anadolu’nun işgaline tepki amacıyla kurulan Kilikyalılar Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer aldı. Mondros Ateşkesi’nden sonra İngilizlerce tutuklanarak Malta’ya sürgüne gönderildi. Serbest kaldıktan sonra Adana belediye başkanlığı (1922-1926) yaptı. TBMM III. Dönem Mersin, IV. Dönem Adana, V, VI, VII ve VIII. Dönem Seyhan milletvekilliği ile III. Dönem Dâhiliye Encümeni Reisliği yaptı. 3 Ocak 1951’de Adana’da vefat etti. **Parlamento Tarihi**, TBMM Dönem 3, Cilt 3 (1927-1931), s.493-494.

⁶³⁹ **Ekonomi Gazetesi**, “Kamıştan Şeker İstihali: İlk Adımın Atılması Piyasada Alaka İle Karşılandı”, 17 Nisan 1946; **Ekonomi Gazetesi**, “Şeker Kamışı Nerede Ekilecek?: Adanalıların Mühim Bir Derdi”, 27 Nisan 1946; **Demokrat Gazetesi**, “Çukurova’da Kurulacak Büyük Şeker Sanayi Dolayısıyla: Çiftçiler Topraklarını Satmak İstemiyor”, 22 Mart 1947.

⁶⁴⁰ **Ekonomi Gazetesi**, “Şeker Kamışı Fabrikası: Adana’da Tecrübeler İyi Netice Verdi”, 12 Temmuz 1946.

bölgede kurulması amaçlanan şeker fabrikalarının daha sağlıklı üretimde bulunması amacıyla gerekli hammaddenin üretileceği yerler oluşturulmak istenmiştir. Hammadde üretiminde kullanılması düşünülen arazinin istimlâkinde sorun yaşanması üzerine araya yerel bir milletvekilinin girmiş olması konuya verilen önemin göstergesi olmuştur. Sorunların çözümünden sonra yapılan tecrübe mahiyetindeki ekimlerde yabancı uzmanların bilgisine de başvurulmuştur. Bu bilgi paylaşımı sayesinde bu alanda bir ilerleme sağlanabilmiştir.

1949'da 1.000 hektarlık Mısırlı Çiftliği Sabancılar tarafından satın alınmıştır. 1950'de kurulan Bossa un fabrikasını, Holdingin lokomotif şirketi Bossa tekstil fabrikası izlemiştir.⁶⁴¹ 1950'lere kadar Adana'da özel sektör tarafından kurulan dokuma fabrikası⁶⁴² sayısı ikiye geçmemiş ve bu fabrikalarda 1929 bunalımı ve savaş döneminin ithalatı kısıtlayıcı etkileri yüzünden günde üç vardiya ile çalışılmıştır.⁶⁴³ Adana'da Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan işyeri sayısı 1941'de 41'e çıkmıştır. Aynı yılda Türkiye'de bu yasa kapsamında kalan toplam işyeri sayısı ise 1.052 olarak tespit edilmiştir. Böylece teşvikten yararlanan her 1.000 ortaklık içinde Adana'nın payı on yılda 27'den 38'e yükselmiştir. Adana'da tarım ürünleri sanayinde bulunan ve 1941'de teşvik gören 36 işletmenin 28'i pamuk işleme sanayinde yer almıştır. Bu sektördeki diğer fabrikalar çeltik, fırın, deri ve yağ fabrikalarından oluşmuştur. Dokuma sanayindeki işletmelerin temel girdisi olarak yine pamuk kullanılmıştır. Bunlardan biri sadece iplik üretmiştir. Diğer ikisi ise (Milli Mensucat ve Ziraat Bankası Mensucat Fabrikaları) iplik, dokuma, apre ve boya tesisleri olan kuruluşlar durumuna gelmiştir. 1941'de Türkiye'de Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanan toplam 36 çırçır ve prese işletmesinin yarısı Adana'da bulunan işletmelerden oluşmuştur. Buna göre bu alandaki her 100 liralık üretimin 71 liralık bölümü Adana tarafından gerçekleştirilmiştir. Pamuğun yanında çeltik işleyen veya un üreten karma tesisleri içeren "*pamuk işleme*" sanayinin

⁶⁴¹ Seyit Ali Akgül (Haz.), "*Akbank ve Sabancı Holding*", **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, 1998. s.84.

⁶⁴² Bunlardan biri Milli Mensucat Fabrikasıdır. Diğeri de Ziraat Bankası'nın 1927'de Tırpani'lerden satın aldığı ve 1937'de özel kesime devredilen Malatya Bez ve İplik T.A.Ş. Mensucat Fabrikasıdır. Sümerbank'ın Adana'da 1940'ların ikinci yarısında yatırımlara yönelmesine ve 1950'lerden itibaren özel sektörün harekete geçmesine kadar, Adana'nın sanayi yapısını bu iki dokuma fabrikası, çırçır-prese işletmeleri ile gıda ürünleri fabrikaları belirlemiştir. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.92-93.

⁶⁴³ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.92-93.

Türkiye toplam üretiminin %55'ini Adana'daki işletmeler gerçekleştirmiştir. Türkiye'de pamuklu dokuma sanayi alanında 12 işyeri olduğu tespit edilmiştir. Adana'nın Türkiye'deki dokuma sanayi üretimindeki payı ise ancak %5,7 dolayında kalmıştır. Adana'daki işyerlerinin üretim payı ise %14 olarak belirlenmiştir.⁶⁴⁴

1939-1950 arası Adana'da, mevcut sanayi tesislerine ek olarak 1 iplik, 2 bitkisel yağ, 9 çeltik, 2 un, 21 çırçır ve prese fabrikası, 4 un değirmeni, 2 matbaa, 11 masara ve birkaç şekerleme imalathanesi ile taşıt ve makine onarım atölyeleri kurulmuştur.⁶⁴⁵

Temelleri Atatürk döneminde uygulanmaya başlanan teşvik-i sanayi kanunu ile atılan bölge sanayisi İnönü döneminde ilerlemeye devam etmiştir. Bu sayede Atatürk döneminde sürdürülen sanayi faaliyetlerine göre niceliksel ve niteliksel bir gelişme kaydetmiştir. Atatürk döneminde çırçır, prese ve pamuk üretimi yapan fabrikalar yoğunluk göstermiştir. İnönü dönemi ile bu fabrikalar sayıca arttırılmış, yapılan eklerle genişletilmiş ve üretim teknolojileri yenilenmiştir. Böylece bu dönemde sürdürülen sanayi faaliyetleri büyük ölçekli yatırımlara dönüşmeye başlamıştır. Ayrıca dokuma ihtiyacının varlığı dokuma sanayinin, makineleşme ise montaj alanında bir sanayileşmenin başlamasını sağlamıştır. Bölgede bulunan doğal kaynaklar ve özel teşebbüs ise farklı sanayi alanlarında yapılacak yatırımlara zemin hazırlamıştır.

c. Madencilik Sektörü

MTA, 1939 yılında Adana'da petrol araştırmaları yürütmeye başlamıştır. Petrol araştırmalarında kullanılacak sondaj makinesinde çalıştırılmak üzere Almanya'dan gelecek olan Karl Jiszda, A Wallisch, Otto Krause ve Joseph Jiszda'ya izin verilmiştir.⁶⁴⁶ Bu sırada Hollanda tebaasından Y. Roothan'ın Adana'nın Toros

⁶⁴⁴ Aynı Yer.

⁶⁴⁵ Sadi Sürenkök, “Adana ve Sanayi”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.8, Haziran 2012, s.33; 1939-1950 yılları arasında Adana'daki fabrikalar için **Bkz. Tablo-16**.

⁶⁴⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 24324, Sayı: , Yer No: 202.378..1., Tarih: 13.7.1939.

eteklerinde petrol araştırması yapmasına izin verilmiştir.⁶⁴⁷ Buradan hareketle önemli bir enerji maddesi olan petrolün bulunmasına yönelik çalışmalar bu dönem de sürdürülmüş, bu konuda aşama kaydedebilmek amacıyla bölgede sürdürülen araştırmalarda yabancı uzmanlardan da yararlanılmıştır.

1946 yılında Adana ve Hatay bölgelerinde petrol araştırmaları yürütülmüştür. Yürütülen jeolojik çalışmalar sonucunda Toros ve Anti Torosların eteklerinde petrol aramaları yapılmasının iyi sonuçlar vereceği kanaatine varılmıştır. Bu nedenle Adana'nın Misis bölgesinde yeniden sondaj yapılması düşünülmüştür. Bu işlerle yakından ilgisi bulunan MTA baş müşaviri, bu bölgelerdeki incelemelerin sonucunu Ekonomi Bakanı Fuat Sirmen'in Hatay seyahati sırasında kendisine bildirmiştir. Türk ve Amerikan uzmanların da bu konudaki görüşleri alındıktan sonra Misis'te faaliyete geçilmesine karar verilmiştir.⁶⁴⁸ Atatürk döneminde olduğu gibi bu dönemde de bölgede geniş çaplı petrol araştırmaları yapılmaya devam edilmiştir. Bu araştırmalara önem verilmiş, araştırma konusunda yabancı uzmanların görüşlerine de başvurulmuştur.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Jeofizik kolu 21 Mayıs 1947 tarihinde petrol aramaları yapmak üzere sekiz kamyonla Adana'ya gelmiştir. Heyet Sismik ve Grevimetik şubeler olmak üzere iki branştaki uzmanlardan oluşmuş olup başkanlığını MTA Enstitüsü Jeofizik Kolu Amiri Yüksek Mühendis Dr. Hilmi Sağıcı yapmıştır. Diğer Grevimetik grubu başkanlığını ise Amerikalı uzman Jhon Thomas Barber yönetmiştir. Bu grupta mühendis, teknisyen ve işçileri ile birlikte 20 kişi ve iki Amerikalı uzman yer almıştır. Ekipler Çukurova'da geniş petrol aramalarında

⁶⁴⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2., Dosya: 212-33, Sayı: 116392, Yer No: 88.75..4., Tarih: 31.7.1939.

⁶⁴⁸ **Ekonomi Gazetesi**, "Petrol Araştırmaları: Anti Torosların Eteklerinde Tetkiklere Lüzum Görüldü", 10 Nisan 1946; 1899 yılında dünyaya gelen Sirmen, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra ve Roma Üniversitesi'nde doktora derecesi aldı. Ankara Cumhuriyet Müddeyi Umumiliği ve Adliye Müfettişliği yaptı. Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) V. Dönem Erzurum, VI., VII., VIII. ve XII. Dönem Rize ve XIII. Dönem İstanbul Milletvekilliği, İktisat (1943-46) ve Adalet Bakanlığı (1948-50) ile TBMM Başkanlığı yaptı (Kasım 1961-Ekim 1965). Fransızca ve İngilizce bilen Sirmen, bağırsak ve karaciğer kanserinden vefat ederek Şişli Camii'nde kılınan öğle namazının ardından Zincirlikuyu Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir. **Parlamento Tarihi**, TBMM 5. Dönem 2. Cilt (1935-1939), Erzurum, s.263-264.

bulunmuş ve aramalara Hocalı köyünden başlanmıştır.⁶⁴⁹ Yapılan aramalar Hocaali mevkinin büyük bir petrol sahası olduğu fikrini kuvvetlendirmiştir. Bunun üzerine MTA Exportion and Drilling Company adlı Amerikan şirketleriyle anlaşmaya varılmıştır. Bu şirketlere hiçbir imtiyaz ve hisse verilmemiş, sadece MTA'nın müteahhitleri olarak Türkiye'de petrol ve kömür aramalarına izin verilmiştir. Bu şirketlerden ikincisi Adana'da petrol aramalarına başlamıştır. Amerikalı uzmanlara göre Adana dünyanın zengin petrol sahalarından biridir. Adana'da yapılan jeolojik araştırmalar bölgedeki toprak yapısının, en zengin petrol bölgelerinden olan Musul bölgesi ile aynı olduğunu ortaya koymuştur. Başka bir Amerikan Şirketi 150 milyon lira sermaye yatırarak Adana bölgesi petrol kaynaklarını işletme imtiyazı istemişse de Hükümet bunu kabul etmemiştir.⁶⁵⁰ Bu bağlamda ülkedeki yer altı kaynaklarının ortaya çıkarılması amacıyla yapılan araştırmalara önem verilmiştir. Bununla birlikte araştırmalara katılan yabancı şirketlere hisse veya imtiyaz vermekten kaçınılmıştır. Bu suretle de ülkenin bağımsızlığı ve toprakları üzerindeki egemenliği korunmaya çalışılmıştır.

1948 yılında Drilletco Amerikan şirketi tarafından Adana, Rize ve Erzurum'da yapılan petrol sondajlarından olumlu sonuçlar alınmıştır. Türkiye'de bulunan petrol mühendisleri, bu zamana kadar petrol üretemeyen Türkiye'nin üç yıla kadar kendi petrol ihtiyacını karşılayacak duruma geleceğini belirtmiştir. Türkiye'deki petrol kaynaklarının İran, Irak ve Arabistan petroleri ile rekabet edebilecek durumda olduğunu da eklemişlerdir.⁶⁵¹

1949 yılında Marshall planı esasları dâhilinde 1,5 milyon dolar karşılığı sondaj makinesi ve sondajla alakalı malzeme ve tesis getirilmesi planlanmıştır. Getirilmesi düşünülen bu malzemenin, Adana'da bulunan petrol kuyularında

⁶⁴⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Bölgemizde Petrol Aranmasına Yakında Başlanıyor”, 22 Mayıs 1947; **Yeni Adana Gazetesi**, “Hocaali Köyünde Petrol Bulunacak mı?”, 14 Haziran 1947; **Yeni Adana Gazetesi**, “Petrol Arama”, 25 Haziran 1947.

⁶⁵⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana, Trakya ve Van Bölgeleri Dünyanın En Zengin Petrol Sahalarından Üçü Olduğu Anlaşıldı”, 18 Temmuz 1947; **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana ve Raman Dağı Petrolleri”, 24 Haziran 1949.

⁶⁵¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Türkiye’de Petrol”, 4 Eylül 1948; Hükümet şirkete imtiyaz hakkı vermediği için şirket devletten belirli bir ücret alarak sondajları gerçekleştirmiştir. **Aynı Yer**.

kullanılması tasarlanmıştır.⁶⁵² Bu bağlamda Adana petrol kuyularında kullanılması düşünülen malzemelerin Marshall planı esaslarına dahil edilmesi, yabancıların bölgedeki petrol çalışmalarına verdiği önemin bir göstergesi olmuştur.

d. Ticari Faaliyetler

Geniş bir hinterlandı bulunması nedeniyle Türkiye'nin sayılı ticaret merkezlerinden olan Adana'da, pamuk talimatnamesinin yürürlükten kalkmasıyla pamuk alım-satımlarında⁶⁵³ uygulanan kurallara ve pamukların iyi niteliklerinin korunmasına dair borsa kontrolü kaldırılmıştır. Bunun dışında satışlarda tel uzunluğu yerine görünüş esas tutulmuştur. Alıcı malın örneğini görerek, pamuğun kendi üzerinde bıraktığı etkiye göre fiyat vermiş, aynı cinsten pamuklarda fiyat farkı renk ve temizliğe göre belirlenmiştir.⁶⁵⁴ Buradan hareketle yoğun bir ticari faaliyetin yürütüldüğü bölgede, gerçekleştirilen ticareti düzenleyecek kurallara ihtiyaç duyulmuştur. Bu kurallar ticareti kolaylaştıracak şekilde değiştirilmiş, gerekli görülmesi halinde ise yürürlükten kaldırılmıştır.

1 Eylül 1939 tarihinde II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla pamuk alım satımları hükümetçe birtakım kayıtlara bağlanmıştır. 4 Eylül 1939 tarihli ve 869 sayılı kararname ile pamuk ve pamuk ipliği ihracatı durdurulmuştur. 23 Eylül

⁶⁵² **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana ve Raman dağı Petrolleri", 28 Haziran 1949.

⁶⁵³ Dünyanın en büyük pamuk dokuma fabrikaları İngiltere'de olduğu için en çok pamuk yoğaltan ülke İngiltere'dir. Bu itibarla Liverpool dünya pamuk piyasasının merkezidir. En çok pamuk yetiştiren ülke Amerika olduğundan Newyork şehri de üretmen pamuk piyasalarının en önemlisidir. Bundan dolayı Newyork satıcı ve Liverpool alıcı olarak pamuk piyasasını elinde tutmaktadır. Gerek Liverpool'da gerekse Newyork'ta pamuk satışları Amerika'nın Middling cinsi üzerinden yapılmaktadır. Cleveland ayrı tutulursa Middling pamuğu Adana cinslerinin hepsinden yüksektir. Bu nedenle Adana pamuklarının fiyatı Middling'e göre daha düşüktür. Sergici **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1939-1940 Yıllığı**, s.92.

⁶⁵⁴ Sergici, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1939-1940 Yıllığı**, s.95; Pamuğun temiz olması amacıyla özellikle pamukların ıslatılmaması, damları akan ambarlara konulmaması, çıırır fabrikalarında açıkta bırakılmaması üstü kapalı ızgaralı yerlerde yağmura ve çamura karşı korunaklı tutulması, çıırırlanırken ıslatılmasına, kirletilmesine, yağlı pamuklarla karışmasına meydan verilmemesi gereklidir. Preselerde pamuklara yabancı madde karıştırılmaması, ihraçları sırasında borsanın kontrolünden geçmesi ve borsa kontrol memurunun gözetimi altında prese edilmesi, pamuk sahipleriyle çıırır fabrikaları arasındaki çiğit oranı anlaşmazlığının borsaca halledilmesi ve buna benzer birkaç konunun kontrol ve gözetimi borsalardan alınmıştır. Bu görev başka bir makama da devredilmemiş olduğundan başıboş bırakılmıştır. Süleyman Sergici, **Adana Ticaret Borsasının 50. Yıl Kitabı: Tarih Sırasıyla 50 Yıllık Olaylar**, Gürpınar Basımevi, Adana, 1973, s.75-76; 1939-1940 yılı itibarıyla Adana Borsası'nda pamuk dışında alım satımı yapılan ürünler şunlardır: Pamuk kozası, pamuk çiğidi, buğday, arpa, susam, yulaf, mısır, delice, ayçiçeği, nohut, mercimek, kepek, tahin, susam yağı, çiğit yağı, pamuk ipliği, yün ve yapağı, çiğit küspesi, kıl ve keten tohumundan oluşmaktadır. Sergici, **Adana Ticaret ve Zahir borsası 1939-1940 Yıllığı**, s.15.

1939'da Ziraat Bankası'nın yakında piyasadan yerli koza ve pamuk alımına başlayacağı duyurulmuştur. Bu alımların, pamuk piyasasına nazaran düşkün bir vaziyette olan koza piyasasının canlanması için faydalı olacağı belirtilmiştir. Ek olarak Bankanın, yerli cins pamukları üretici dışında tüccardan da alacağı ilan edilmiştir.⁶⁵⁵ Ancak bankanın yeterli gelmemesi üzerine bölgedeki pamuk ticareti ile ilgilenmek üzere merkezi Adana olan Çukurova Pamuk İhracatçıları Birliği kurulmuştur. 26.9.1939 tarihli ve 2/14402 sayılı kararname ile de üreticiden pamuk satışı için Ticaret Vekâletine yetki ve tahsisat verilmiştir. Bu kararname ile pamuk alım satımları birtakım kayıt ve şartlara bağlanmış ve MKK ile pamuk fiyatında ve ihracatında kontrol sağlanmıştır. Ayrıca dünya olaylarının kararsızlığı nedeniyle hükümet bazı gerekli maddelerin ihracını yasaklamıştır. Bununla birlikte pamuk ihracı serbest bırakılmıştır. Buna göre Cleveland cinsi pamuğun yağmur yememiş olanı 35, yağmur yemiş olanı da 32 kuruştan satılmıştır.⁶⁵⁶ 1940'ta alınan bir kararla sebze, pamuk, saman ve buğday pazarlarının bir arada olması sağlanmıştır.⁶⁵⁷ Bu bilgiler ışığında, dünya ticaret piyasalarının savaş ortamı nedeniyle kararsız olması hükümeti birtakım önlemler almaya itmiştir. Gerek ülke ticaretini gerek Adana ticaretini korumayı amaçlayan bu önlemler kapsamında bazı maddelerin ihracı durdurulmuştur. Pamuk alım satımları birtakım şartlara bağlanarak kontrole tabi tutulmuştur. Bu suretle ticaret dengesi korunmaya çalışılmıştır.

Adana ticaretinde birinci sırada yer alan pamuk kadar yan ürünlerinden olan çiğit de büyük değere sahip olmuştur. İkinci derecede öneme sahip bir madde olan çiğidin fazla veya az oluşu ana maddeyi oluşturan pamuğun üretimine bağlılık göstermiştir. Savaş öncesi Adana'da üretilen pamuktan elde edilen çiğidin bir kısmı ihraç edilmiştir. Ancak 1939'da başlayan savaş dolayısıyla çiğit ihracatı imkânsız

⁶⁵⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Ziraat Bankası", 23 Eylül 1939; **Yeni Adana Gazetesi**, "Koza Fiyatı Düşürüldü", 2 Teşrinievvel 1939; **Yeni Adana Gazetesi**, "Ziraat Bankası", 6 Teşrinievvel 1939; 1940 yılında da Seyhan ve Çukurova mintikasındaki üreticilerin ürettikleri pamuklar değer fiyatı üzerinden Ziraat Bankası tarafından satın alınmıştır. Ayrıca Ziraat Bankası'na olan borçları ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması konusunda kolaylık sağlanmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 435, Sayı: 211, Yer No: 211.435..1, Tarih: 26.12.1940; İnönü dönemi Adana koza ve kütlü pazarı için **Bkz. EK-14**.

⁶⁵⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: , Sayı: 124302, Yer No: 89.114..10., Tarih: 4.12.1939; **Yeni Adana Gazetesi**, "Pamuk Biraz Yükseldi", 8 Eylül 1939; **Yeni Adana Gazetesi**, "Pamuk İhracı Serbest", 9 Eylül 1939.

⁶⁵⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Sebze, Pamuk, Saman ve Buğday Pazarları Bir arada Olacak", 18 Eylül 1940.

hale gelmiştir. Bununla birlikte sanayi alanındaki önemi sürmüş ve önemli bir kısmı yağ imalinde kullanılmaya devam edilmiştir.⁶⁵⁸ 1941 yılında Adana Ticaret ve Zahire Borsası'nın yönetmeliği değiştirilmiş,⁶⁵⁹ borsada gerçekleştirilen çığit değişimleriyle ilgili düzenleme yapılmıştır. Buna göre, çığit değişimlerinin her ayın 25'inde olmak üzere ayda bir defa yapılmasına ve değişimde sadece Borsa Komiseri, Umumi Kâtibi ile baş kontrol memurlarının bulunmasına ve yapılan değişimle ilgili sonucun ilanına karar verilmiştir. Ancak değişim konusundaki bu tedbir pamuk çektirenler ile pamuk çekenler arasındaki menfaat uyuşmazlığını giderememiştir. Tarafsızca yapılan bu değişimden umduğunu bulamayanlar Borsa memurlarını değişimden anlamamakla suçlamışlardır. Bu durum karşısında çaresiz kalan Borsa Encümeni, çığit değişimlerinin Borsa tarafından yapılmayarak her parti için mal sahipleriyle fabrikacılar arasında özel bir değişim yapmak suretiyle anlaşmalarına karar vermiştir. Buna bağlı olarak Borsa Nizamnamesinde gerekli değişikliğin yapılması amacıyla madde teklifi ile Ticaret Vekâletine başvurulmuştur. Teklif edilen madde Vekiller Heyetince 21.08.1941 tarihinde onaylanmış ve bu tarihten itibaren yapılan çığit değişimleri mal sahipleri ile fabrikacılar arasında özel bir konu haline gelmiştir.⁶⁶⁰

1941'de Adana Ticaret ve Sanayi Odası üyesi 1.550 kişi içerisinde çoğunluğu oluşturan bir esnaf grubu⁶⁶¹ dışındaki tüccarın 60'ı kozacı-pamukçu, 33'ü ise fabrikatörlerden oluşmuştur. İhracat belgeli 18 tüccarın beşini ise gayrimüslimler oluşturmuştur. Bu yıllardan itibaren Adana'nın, ileriki yıllarda atak yapacak ünlü sanayicilerinin adları anılmaya başlanmıştır.⁶⁶² 1943'te ise bölgedeki ticaret işleriyle ilgilenmek üzere merkezi Adana olan Çukurova İthalat ve İhracat T.A.Ş. kurulmuştur.⁶⁶³ Bu bağlamda savaş ortamı Adana'nın ileriki yıllarda atak yapacak sanayi-tüccarlarının oluşmasını sağlamıştır. Bölge ticaretinin savaş ortamına rağmen

⁶⁵⁸ Vural, **a.g.e.**, s.67.

⁶⁵⁹ **BCA**, Fon Kodu:30..18.1.2., Dosya:176-124., Sayı:150982, Yer No:93.127..13., Tarih:28.1.1941.

⁶⁶⁰ Sergici, **Adana Borsası: Tarih Sırasıyla 32 Yıl İçinde Olanlar**, s.62; **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana'da Çığit Piyasası İstekli", 2 Eylül 1944.

⁶⁶¹ 25 Nisan 1946'da Esnaf Dernekleri Birliği kurulmuştur. Aktan, **a.g.e.**, s.133-134.

⁶⁶² Aktan, **a.g.e.**, s.133-134.

⁶⁶³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: , Sayı:196972, Yer No: 101.23..3., Tarih: 31.3.1943; 1945 yılında ise her türlü ticaret işiyle uğraşmak üzere merkez Adana olmak üzere 100 bin Türk lirası sermaye ile Cumhuriyet Ticaret ve Sanayi İşletmesi Türk Anonim Ortaklığı kurulmuştur. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9122, Sayı: 28223, Yer No: 108.42..15., Tarih: 2.7.1945.

önemini koruması Çukurova ticaretine özel bir kuruluşun varlığını gerektirmiş, bu nedenle Çukurova İthalat ve İhracat T.A.Ş. kurulmuştur.

4355 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle Borsa 1944 yılından sonra Ticaret ve Sanayi Odası'na bağlı olmaktan kurtarılmış, gelir fazlalarının Odaya devir mecburiyeti sona ermiştir. Böylece Adana Borsası idari ve mali yönden tam bağımsız bir kuruluş haline gelmiştir. Bu kanundan sonra, borsada mevcut olan 6 meslek grubunun⁶⁶⁴ idare heyetleri 19.02.1944 Cumartesi günü saat 10.00'da toplanarak gizli oyla her meslek heyetinden ikişer kişi seçilerek ilk Borsa Meclisini oluşturmuştur. İlk Meclis Başkanlığı'na Haydar Emiroğlu seçilmiştir.⁶⁶⁵ 4355 numaralı kanuna göre yeniden teşkilatlanan borsalarda, borsa mallarının gözden geçirilmesi ve günün ihtiyaçlarına göre ayarlanması gerektiğinden borsa meclisinin 22 Mayıs 1944 tarihli oturumunda Adana borsasında işlem gören 21 kalem malın 30 kaleme çıkarılmasına karar verilmiştir.⁶⁶⁶

10 Eylül 1947 tarihli kararla pamuk fiyatlarını belirlenen seviyede tutmak için Ziraat Bankası ile Sümerbank gerekli görürlerse müdahale satışı yapmakla görevlendirilmiştir. Ayrıca gerekli fonlarla donatılmışlardır. Fakat bu müesseseler tüccardan pamuk alıp üreticiden almadıklarından çiftçinin şikâyetleri yükselmiştir. Bunun üzerine 16.09.1948 tarihli ve 3/7973 sayılı kararla Ziraat Bankalarına 1947-1948 mahsulü pamuklara uyguladığı fiyatlarla aynı yıl mahsulü olmak şartıyla üreticiden de satış yetkisi verilmiştir.⁶⁶⁷ Bununla birlikte üzüm, incir ve fındık ihracı serbest olduğu halde pamuk ihraç edilememiştir. Dokuma fabrikalarının ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ihracı yasaklanan pamuk fiyatının arz-talep dengesi yerine hükümet kararlarıyla belirlenmesi üreticiyi zarara uğratmıştır.⁶⁶⁸ Ticaret ve Ekonomi Bakanı V. Dicleli 1950 yılında Çukurova'da 3.144 ton pamuk satıldığını, kalan 41 bin 600 ton pamuğun dış piyasa şartlarına göre ihraç imkânlarının araştırıldığını

⁶⁶⁴ Bu gruplar pamuk, zahire ve hububat, nebatî yağlar, yağlı daneler, un ve kepek ve borsa tellalları şeklinde adlandırılmıştır. Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1939-1940 Yılı**, s.79.

⁶⁶⁵ Seyit Ali Akgül (Haz.), *“Adana’da Ticari Yaşamın Gelişme Seyri”*, **Çağın Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, s.78; Sergici, a.g.e., s.76-79; İsmail Aktolga ve Belgin Tekeoğlu (Haz.), **110. Kuruluş Yılında ATO**, Adana Ticaret Odası, Eren Ofset, Adana, 2004, s.77; **Yeni Adana Gazetesi**, *“Şehrimiz Ticaret Odası Teşkilatı”*, 20 Mart 1943.

⁶⁶⁶ Sergici, **Adana Ticaret Borsası’nın 50. Yıl Kitabı**, s.90.

⁶⁶⁷ Sergici **Adana Ticaret Borsası’nın 50. Yıl Kitabı**, s.101.

⁶⁶⁸ **Aydın Tarihi**, 5 Ocak 1948.

belirtmiştir. Ancak Avrupa'nın pamuk fiyatını 10 kuruş kırmaması nedeniyle pamuk ticareti sekteye uğramış ve üreticiyi zarara uğratmıştır.⁶⁶⁹

1948 yılında Adana Çiftçi Birliği Başkanı Fazlı Meto ticarete yaşanan döviz sıkıntısı ve Çukurova ürünlerinin satılmasında çekilen sıkıntılarla ilgili bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre, ticari mübadelelerin felce uğraması iktisadi buhrana neden olmuştur. Bunu önlemenin yolu da dış talep gören ürünleri yetiştirip satarak döviz elde etmeye bağlanmıştır. Bununla birlikte ürünlerin ihracına izin verilmediği gibi devlet tarafından da korunmaması üreticiyi zor duruma düşürmüştür. Ülkedeki bu ortamdan Çukurova çiftçisi de etkilenmiş ve yetiştirdiği pamuk, susam, yer fıstığı gibi ürünlerin satışında zorluklar yaşamıştır. Bu nedenle yaşanan bu sıkıntıların görüşülerek üreticilerin sıkıntılarının giderilmesi istenmiştir.⁶⁷⁰

Bölgede üretilen ürünlerin pazarlanmasında yaşanan sıkıntılar dolayısıyla girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimler kapsamında her nevi ticari, mali ve sınai muamele ve işlerle ilgilenmesi amacıyla merkezi Adana olmak üzere on yıl süre ve iki yüz elli bin Türk lirası sermaye ile Kardeşler İthalat ve İhracat Türk Anonim Ortaklığı'nın kurulmasına izin verilmiştir.⁶⁷¹

1949 yılında hububat fiyatları gün geçtikçe artmış ve mahsul kaliteli bulunmuştur. Bunun üzerine her gün 20-30 vagondan fazla hububat, Konya, Eskişehir, Afyon, Malatya, Sivas, Niğde ve havalisine yüklenmiştir. Alıcının çokluğu ve piyasanın hararetli oluşu, fiyatların her gün artmasına sebep olduğundan, birçok kimse bu yüzden, zahire depo etmeyi düşünmüştür.⁶⁷² Bu bağlamda ürün yılının verimli olması ve ürünün piyasadaki talebinin fazlalığı fiyatları yükselttiği gibi, bazı tüccarları da stokçuluk düşüncesine sevk etmiştir. Bunun sonucunda da piyasada mal darlığı oluşmuştur.

⁶⁶⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Avrupa Pamuk Fiyatını 10 Kuruş Kırmaktadır", 3 Şubat 1950; **Yeni Adana Gazetesi**, "Pamukların Durumu", 7 Şubat 1950.

⁶⁷⁰ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 1. Büro, Sayı:, Yer No: 454.1868..2., Tarih: 11.6.1948; Ticarete yaşanan döviz sıkıntısı ve II. Dünya Savaşı sonrası özel bankacılığın canlanmaya başlamasının etkisiyle 1948 yılında Adana merkezli bir finans kurumu olan Akbank kurulmuştur. **BCA**, Fon Kodu:30..18.1.2., Dosya: 12-22, Sayı: 3/6710, Yer No: 115.77..9., Tarih: 12.12.1947; Adana merkezli Akbank için Bkz. **EK-15**.

⁶⁷¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-380, Sayı: 3/7927, Yer No: 117.56..19., Tarih: 17.8.1948.

⁶⁷² **Yeni Adana Gazetesi**, "Bölgede Hububat Fiyatı Gün Geçtikçe Artıyor", 29 Haziran 1949.

Pamuk, Adana ticaretinde önemli bir değişim aracı olmuştur. Buna bağlı olarak 1942 yılında yapılan 5.469.981 liralık pamuk ihracatına karşılık, 1943'te 16.886.253 lira fazlasıyla 22.356.234 liralık pamuk ihraç olunmuştur. Bu memnuniyet verici durum, mahsulün 1942'ye göre daha fazla üretilmesi ve hükümetin zamanında aldığı çok yerinde tedbirler sayesinde yüksek bir fiyatla satılabilmesinden kaynaklanmıştır. Bundan başka pamuk küspesi, deri, tahin, çiğit, pamuk yağı, buğday, iplik, susam ve bezde de 1942'ye nazaran kayda değer bir artış oluşmuştur. Bununla beraber, un, bağırsak, kepek ve mısır gibi maddelerde hafif bir düşüş gözlenmiştir.⁶⁷³ Buradan hareketle hükümetin pamuk ticareti konusunda aldığı tedbirler ihraç miktarını etkilemiştir. Bu tedbirler sayesinde pamuk ticaretinden önemli bir kazanç sağlanmıştır.

İthalata gelince ziraat aletleri, hırdavat, kanaviçe, kösele, yabancı mensucat, makine yağı, makine parçası, şeker, motorin, demir, çember, çay, cam ve kırtasiye gibi maddelerde fazlalık ve gazyağı, kahve ve yerli mensucatta hafif bir eksilme görülmüştür. Genel bir değerlendirme ile 1943 yılı ihracatı ithalatına göre 33.287.755 lira fazla gerçekleşmiş ve bu fazlalık Adana'nın iktisadi vaziyetinde büyük bir ilerleme meydana getirmiştir.⁶⁷⁴

1945 yılı içerisinde ülkedeki kereste ve ağaç ihtiyacı tamamıyla karşılanmış ve elde fazla miktarda kereste ve ağaç stoku bulunduğundan her cins kereste ve ağacın ihracında bir sakınca görülmeyerek lisans verilmiştir. Hükümetin bu izni üzerine altı ay içinde 40.000 metre küp kereste ve ağaç Suriye ve Mısır'a ihraç edilmiştir. Gönderilen kereste ve ağaçlar bu ülkelerde çok beğenildiğinden Ortadoğu ülkelerinden istekler artmış ve ihracata devam edilmiştir. Adana'da Osmaniye çevresinde fazla miktarda odun stoku bulunduğundan Suriye'nin odun isteği olumlu karşılanmış ve ihracata başlanmıştır.⁶⁷⁵ Bu bağlamda bölgedeki orman varlığı ihracata konu olan mallar arasında yer almış ve önemli bir kazanç kaynağı olmuştur.

⁶⁷³ Vural, **a.g.e.**, s.67.

⁶⁷⁴ Vural, **a.g.e.**, s.88-89.

⁶⁷⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Suriye'ye Adana'dan Odun da İhraç Edilecek", 3 Nisan 1945.

1945 yılı içerisinde Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) Çukurova mıntıkası dâhilinde bulunan depolarında mevcut yerli arpa, yulaf ve çavdarın ihraç edilmesi düşünülmüştür. Satış işini kolaylaştırmak için ihracatçılara bu malların niteliği hakkında bilgi ve gerekmesi halinde numune verilmesi hakkında tebligat yapılmıştır.⁶⁷⁶ Ayrıca Ticaret Bakanlığı ülkedeki yeni mahsul durumunu incelemeye karar vermiş, bu amaçla TMO Umum Müdürü Hamit Koray'ı Adana'ya yollamıştır. Koray'ın yaptığı inceleme sonunda hükümet, Toprak Ofis elindeki geçen yılın toplam ürününden bir kısmını ihraç etmeye karar vermiştir.⁶⁷⁷

1946'da alınan 7 Eylül kararları Çukurova çiftçilerine ihraç kapılarını tamamen kapatmış olduğundan üreticiler bu durumdan zarar görmüştür.⁶⁷⁸ Pamuk satışında yaşanan zorluklar nedeniyle ortaklarının üretimlerini kıymetlendiren ve yardımlaşma yoluyla onlara daha çok kâr ettiren bir müessese olan Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği (ÇUKOBİRLİK) devreye girmiştir.⁶⁷⁹ Ayrıca 1949 yılında hazırlanan bir tasarı ile pamuk standardizasyonunu sağlamak amacıyla 4 bölgede pamuk nüvelikleri kurulmuştur. Buna göre ülkede üretilen pamukların denetleneceği sekiz kontrol merkezinden biri Adana olmuştur.⁶⁸⁰ Bu bağlamda Çukurova çiftçisi 7 Eylül kararları nedeniyle özellikle pamuk ticaretinde zorluklar yaşamıştır. Bu zorluklar, Çukurova çiftçisini ortaklarına yardımlaşma yoluyla kar ettiren bir birlik oluşturmaya yöneltmiştir.

İnönü döneminde sürdürülen ticari faaliyetler II. Dünya Savaşı süresince durgunluk göstermiş olmakla birlikte savaş sonrası dönemde canlanmaya başlamıştır. Böylece ticaret hacmi artmış ve Atatürk dönemine göre bir gelişme kaydedilmiştir.

⁶⁷⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “Çukurova Hububatı Harice Satılabilecek”, 5 Nisan 1945.

⁶⁷⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Buğday İhracı Hazırlıkları Çok İlerledi”, 13 Nisan 1945.

⁶⁷⁸ Enver Batumlu, “Çukurova Çiftçisi Muzdarip”, **Demokrat Gazetesi**, 26 Mart 1947.

⁶⁷⁹ Muzaffer Alap, “Çukurova-Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Ortaklarının Zirai Kalkınma İmkânları”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.8, Aralık 1948, s.10.

⁶⁸⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “Pamuklarımızın Standardizasyonu”, 30 Nisan 1949; **Yeni Adana Gazetesi**, “Pamuk Standardizasyonu, Adana ve İzmir”, 4 Mayıs 1949; **Yeni Adana Gazetesi**, “Çukurova Pamuk Piyasasının Durumu”, 13 Haziran 1950.

e.Ulaşım

1939 yılında 40.832 km olan Türkiye'deki karayolları uzunluğu, 1945'te 43.511 km'ye ulaşmıştır. Buna göre savaş yılları içinde toplam 2.578 ve yılda ortalama 430 km yol inşa edilmiştir. Ancak nitelikleri itibarıyla yol şebekesinde önemli bir iyileşme gerçekleşmemiştir. Her ne kadar üst yapıli yollardaki artış, toplam yol artışından daha fazla ise de, 1945 yılına ait istatistiklerde 20.041 km uzunluğunda olduğu belirtilen bu yolların sadece 12.269 kilometresi iyi olarak nitelendirilmiştir. Geri kalanı bozuk kalmıştır. Dolayısıyla ulaşımında rahatlık sağlanamamıştır. Dönem içinde dikkat çekici tek gelişme parke yolların 352 km'den 805 km'ye çıkması olmuştur. Bu sıçramanın bir nedeni 29 Haziran 1939'da Hatay'ın anavatana ilhakı ile elde edilen asfalt yollar olmuştur. Diğer nedenini ise askeri zorunluluklar nedeni ile inşa edilen asfalt üst yapıli yeni yollar oluşturmıştır. Asfalt üst yapıli bu yollardan biri Mersin-Adana-Ulukışla arasında inşa edilmiştir. Bu yol o sırada ittifak kurulmuş olan İngilizlerin sağladığı finansman ile yapılmıştır. Savaşın ortaya koyduğu askeri ihtiyaçlar, asker ve malzeme naklinde karşılaşılan büyük güçlükler, karayolları şebekesinin uzunluk ve özellikle nitelik yönünden yetersizliğini ortaya çıkarmıştır.⁶⁸¹ Bu bağlamda savaş ortamına rağmen yeni yollar yapılmaya devam edilmiştir. Önemli merkezleri birbirine bağlama düşüncesiyle yapımına devam edilen bu yollar, toplam yol uzunluğunu arttırmış olmakla birlikte nitelikleri açısından zayıf kalmıştır. Asfalt yapıli toplam yol uzunluğunun artmasını sağlayan bir faktör de Hatay'ın anavatana ilhakı olmuştur.

1942'den itibaren normalleşmeye başlayan yük taşıma miktarı, sonraki yıllarda yükselişe geçmiştir. Yolcu taşımacılığındaki artış ise dönem boyunca kesintisiz sürmüştür.⁶⁸² Bu gelişme halkın kısmen havayolu ulaşımını kullanmasına, kısmen de ülkede sivil havacılık alanında yeni meydanların -Adana gibi- açılmasına ve karayollarının henüz gelişmemiş bulunmasına bağlanabilir.

⁶⁸¹ **Kalkınan Türkiye**, s. 412.

⁶⁸² **Aynı Yer.**

1944 yılında İskenderun-Adana-Tarsus yolunun 10 km'lik kısmının inşaatı, 1945'te ise aynı yolun İskenderun kısmındaki 5 km'lik varyantı emaneten yaptırılmıştır. 1947-1950 yılları arasında kaynakların artması, karayolları konusunda önemli gelişmeler kaydedilmesini sağlamıştır. 1948'deki onarım ve ıslah çalışmaları sonucunda Ankara-Adana arası 15 saatten 10 saate inmiştir.⁶⁸³ Bu bağlamda dönem boyunca yapılan yol çalışmaları ile önemli merkezler birbirine bağlanmış, yapılan onarım ve ıslah çalışmaları sayesinde de mesafeleri kısaltılmıştır.

Şehirlerarası ulaşım imkânlarının arttırılmasına yönelik çalışmalar dışında şehir içi ulaşımın geliştirilmesine de çalışılmıştır. Bu amaçla Nafia Vekâleti Şose ve Köprüler Yüksek Mühendisi B. Mitat Bölgen Adana'ya gelerek incelemeler yapmıştır. İncelemeler sırasında Adana dahilinde yapılmakta olan Çakıt köprüsüyle Nafia Vekâleti tahsisatıyla yapılması kararlaştırılmış olan Kanlı Geçit ve Çona Köprüleri ile ilgili olarak Nafia dairesiyle temasta bulunmuştur.⁶⁸⁴ Ayrıca tarihi Taşköprü'nün tamiratına karar verilmiştir.⁶⁸⁵ Emaneten yapılmakta olan Adana-Kozan yolunun 9 ile 15 km arasının toprak tesviyesi yapılmıştır. 1945 yılı içerisinde ise şosenin yapılması planlanmıştır.⁶⁸⁶ 1945 yılında Adana-Karaisalı yolunun 9 ila 18 kilometre arası şose inşaatı 30.000 liraya müteahhide ihale edilmiştir. İnşaata Ocak sonu itibarıyla başlanması ve Mayıs sonuna kadar bitirilmesi tasarlanmıştır. Buna ek olarak Adana-Karaisalı yoluyla bağlara giden tren köprüsünden Kurttepe'ye kadar olan kısmın tamir ve ıslah işinin yapılmasına karar verilmiştir.⁶⁸⁷ 1946 yılında ise Bayındırlık Bakanlığı bütçesinin şose ve köprüler giderleri özel bölümünden, 35.000

⁶⁸³ **BCA**, Fon Kodu:30..18.1.2., Dosya: 6-19, Sayı: 10383, Yer No: 105.42..2., Tarih: 21.6.1944; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 619, Sayı: 23513, Yer No: 107.108..4., Tarih: 30.3.1945; Şehir içi ve şehirler arası ulaşım imkanlarının artmasıyla birlikte Adana'da kullanılan taşıt sayısında artış yaşanmıştır. Buna bağlı olarak 1944 yılında Adana'da Şevrole acentesi Muharrem Hilmi Remo adına Amerika'dan 8 adet Şevrole kamyonu gelmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana ve Mersin'e Amerika'dan 308 Kamyon Geldi", 14 Son Teşrin 1944.

⁶⁸⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, "Vilayette Köprü İnşa Faaliyeti", 13 Mayıs 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, "Bölgede Yapılacak Yeni Köprüler", 8 Eylül 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, "Vilayet Dâhilinde İnşa Edilen Köprüler", 3 Birinci Teşrin 1944.

⁶⁸⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Taşköprüsü Tamirâtı Meselesi", 27 Temmuz 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, "Taşköprü Yapılacak", 24 Ağustos 1944.

⁶⁸⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana-Kozan Arası Yolunun İnşaatı", 25 Temmuz 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, "Vali Yol İnşaat İşlerini Kontrol Etti", 28 Eylül 1944.

⁶⁸⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana-Karaisalı Yolu Tamir Edilecek", 16 Ocak 1945; 1946 yılında da Seyhan-Karaisalı yolunun yapımı amacıyla Bayındırlık Bakanlığının 1946 yılı bütçesinden ödenek ayrılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 45, Sayı: 111, Yer No: 111.45..20., Tarih: 26.6.1946.

lira Adana ilince yaptırılacak Adana-Fevzipaşa yolu üzerindeki Çuna köprüsünün yapımında harcanmak üzere Adana Özel İdaresine verilmiştir.⁶⁸⁸ Bu bağlamda yapılan şehirlerarası yol çalışmaları yanında şehir içi ulaşımın geliştirilmesine de çalışılmıştır. Bu amaçla yolların toprak tesviyesi yapılmıştır. Yeni köprüler yapılarak yolların bağlantısı kurulmuş, eski köprüler ise tamir edilmiştir.

1947 yılında Amerikan iktisat uzmanlarından makine ve inşaat mühendisi Weston Thornburg, Adana, Mersin, Tarsus, Ceyhan, Yumurtalık ve Karataş ile bir kısım köylerde iktisadi tetkikler yapmıştır. Bu tetkikler sonucu İskenderun-Ardahan, Adana-Yumurtalık, Adana-Karataş şoseleriyle Yumurtalık ve Mersin limanlarının inşasına başlanması planlanmıştır. Dünyanın büyük limanlarından biri olan Yumurtalık'ta yeni bir liman inşa edilmesi durumunda Adana'nın bir kat daha fazla önem kazanacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Adana'dan geçen demiryolu hattından bir şubenin Yumurtalık'a kadar uzatılması düşünülmüştür.⁶⁸⁹

1948'de⁶⁹⁰ başlatılan -1957'ye dek süren- "*Dokuz Yıllık Karayolu Programı*" Türkiye'de yol yapım teknolojisi açısından bir sıçrama noktası olmuş, aynı zamanda program özel sektörü teşvik edici birikimin açığa çıkmasını sağlamıştır. Bu programa göre, Ceyhan'ın güneyinden Yumurtalığa kadar olan kesim; Adana'nın kuzeyinden Kozan'dan Saimbeyli ve buradan Develi yolu ile Kuzey Batı'ya, İncesu yakınından ana karayolu hattına bağlanan yol ile Bingöl'ün batısından Muş'a kadar olan yol kesimi Türk Genelkurmayı'nca önemli ve öncelikli olarak kabul edilen yollar

⁶⁸⁸ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: , Sayı: 3/3888, Yer No: 110.19..17., Tarih: 12.3.1946.

⁶⁸⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Amerika'nın Türkiye'ye Yeni Bir Yardımı*", 2 Haziran 1947; **Yeni Adana Gazetesi**, "*Amerikan Heyeti Adana'ya Geliyor*", 5 Haziran 1947; Thornburg Adana'da ve yurdun çeşitli yerlerinde yaptığı bu incelemeler sırasında yurdun yol ihtiyacının çok büyük olduğunu tespit etmiş ve raporunda bu konuya da yer vermiştir. **Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi**, Yer No: 2/13-15, Fihrist No: 9218-13, Tarih: 3.7.1947.

⁶⁹⁰ Türk siyasi ve iktisadi hayatında "*7 Eylül Kararları*" olarak adlandırılan mali operasyonun hemen arkasından, yaklaşık bir yıllık Peker hükümeti istifa etmiştir. Bunun üzerine 10 Eylül 1947'de Hasan Saka'nın başkanlığında I. Saka hükümeti kurulmuştur. 8 Haziran 1948'e kadar görev yapacak olan bu hükümette Bayındırlık Bakanlığı görevini Seyhan (Adana) milletvekili Kasım Gülek üstlenmiş, hükümet programının ulaşım alanında gerçekleştireceği icraatları yedi maddeden oluşmuştur.; 1947 Aralık ayında Türkiye'yi karayolları bakımından kaldırmak amacıyla yapılan plan gereği Hilts başkanlığında 8 kişilik bir uzman heyeti gelmiştir. İncelemeler sonucunda Amerika'dan gelen uzmanlardan Hilts (Amerikan Federal Yollar Dairesi Başkan Yardımcısı) Türkiye'nin yol sorunu konusunda önemli bir dönüm noktası kabul edilen "*Türkiye'nin Yol Durumu*" adlı raporunu 26 Şubat 1948'de Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek'e sunmuştur. As, **a.g.t.**, s.295-299.

arasında yer almıştır. Programın açığa çıkardığı teşvik edici birikim sayesinde Adana bölgesi yollarının yapılması amacıyla faaliyet başlamıştır. Adana-Karaisalı şosesinin tamamlanması için 75.000, Saimbeyli-Kozan yolu için 85.000, Kadirli-Kozan yolu için 27.000, Ceyhan-Kadirli-Kozan yolu için 40.000 toplamda ise 287.000 liralık tahsisatın Bayındırlık Bakanlığı tarafından yardım olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁹¹ Bu programın ikinci safhasında yapılacak yollardan biri Adana-Karataş yolu olmuştur.⁶⁹² Böylece 1952 yılına kadar Adana-Karataş yolunun 22 kilometresi; Karataş-Adana yolunun da 25 kilometresi asfaltlanarak tamamlanmıştır. Türkiye'nin kışlık istirahat yeri olabileceği düşünülen ve bir asırdır bir türlü inşa edilemeyen 55 km'lik Karataş yolu nedeniyle dünyanın en nefis plajlarından biri olan Karataş, kötü bir balıkçı köyü bile olamamıştır.⁶⁹³ 1949 yılında ise Ankara-Konya-Ulukışla-Adana-Karataş sahil yol ve köprüleri emaneten yapılmıştır. Bu inşaat için gerekli malzemeden bedeli 150.000 lirayı geçenler pazarlıkla sağlanmıştır.⁶⁹⁴ Bu bağlamda turizm açısından önemli bir gelir kaynağı olabileceği düşünülen Karataş'ın gerekli ulaşım alt yapısına kavuşturulması isteğinin programda öncelikli yer edinmesini sağladığı sonucu çıkarılabilir.

Karayolları yapımı ve araç sayısının artmasına bağlı olarak araç sahiplerinin girişimleri sonucunda 08.09.1949'da Adana'da "*Seyhan Otomobilcileri ve Şoförleri İstihlak Kooperatifi*" kurulmuştur. Şirket, "*Satın alacağı tüketim maddelerini ortaklarına ve tüketicilere dağıtmak ve ortaklarının ihtiyaçlarını karşılayacak başka teşebbüslerde bulunmak amacıyla*", otuz yıl süre ve en az on bin TL sermaye ile kurulmuştur.⁶⁹⁵ Ulaşım alanında sürdürülen bu çalışmalara rağmen Ulaştırma Bakanı

⁶⁹¹ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Seyhan İli Yollarına Tahsisat Geldi*", 21 Ocak 1948; **Yeni Adana Gazetesi**, "*Bayındırlık Müdürlüğü Yol İşine Hız Verdi*", 25 Haziran 1949; 1948 yılında Bayındırlık Bakanlığı bütçesinden Osmaniye-Fevzipaşa yolu üzerindeki Kanlıgeçit köprüünün yapımına harcanmak üzere 5.800 lira yardım olarak Adana İl Özel İdaresine verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 95, Sayı:115, Yer No: 115.95..20, Tarih: 21.2.1948.

⁶⁹² **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: , Sayı: 3/7329, Yer No: 116.27..2., Tarih: 14.4.1948; Leyla Şen, **Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci**, Tesav Yayınları, Ankara, 2003, s.136-137; **Yeni Adana Gazetesi**, "*Yol İnşaatı*", 27 Mayıs 1944; 1952 tarihine kadar yapımı sürdürülen yollardan biri de 117 kilometresi asfaltlanan Adana-Toprakkale yolu olmuştur. **Aynı Yer**.

⁶⁹³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 6-70, Sayı: 3/7329, Yer No:116.27..2., Tarih: 14.4.1948; **Aynı Tarih**, 5 Ocak 1948.

⁶⁹⁴ **BCA**, Fon Kodu:30..18.1.2., Dosya: , Sayı: 3/9353, Yer No: 119.42..14., Tarih: 3.6.1949.

⁶⁹⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 10-418, Sayı: 3/9850, Yer No: 120.67..11, Tarih: 8.9.1949

Kemal Satır,⁶⁹⁶ 1949'da yaptığı basın toplantısında Adana'nın yollar bakımından bedbaht bir yer olduğunu ifade etmiştir. Buna bağlı olarak telefon ve posta faaliyetlerinin yürütülmesinde de sıkıntı yaşandığını eklemiştir.⁶⁹⁷ Bu bağlamda karayollarının yapımı ve bölgedeki araç sayısının artmasına paralel olarak bu konuda bir birlik oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak bu artış, Adana ulaşımını niteliksel olarak etkilememiştir. Yolların yetersiz kalması telefon ve posta hizmetlerinde de aksaklıkların yaşanmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı yıllarında demiryolu atılımını sürdürmek hem mali açıdan hem teknik altyapının yetersizliği bakımından iyice güçleşmişse de, hükümetler bu konudaki kararlılıklarını yitirmemişlerdir. İnönü'nün cumhurbaşkanı olması da, bu konuda destekleyici olmuştur. Ancak planlar istenilen şekilde gerçekleşmemiş ve bu dönemde yapılması düşünülen hatlar yapılamamıştır. 1939 yılında yük taşımacılığında 110 tona varılmışken, onu izleyen yıllarda tonaj büyük bir düşüş göstermiştir.⁶⁹⁸ Bununla birlikte demiryolu ulaşımında bir ilerleme sağlanamamış olsa da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda Mersin-Adana demiryolu hattının Karacailyas-Hacitalip istasyonları arasındaki Değirmen Durağı adı Taşkent İstasyonu olarak değiştirilmiştir.⁶⁹⁹ Bu bağlamda savaş ortamının yarattığı mali ve teknik yetersizlikler demiryolu atılımını devam ettirmeyi güçleştirmiştir. Ancak bu zorluklara rağmen düzenlemeler yapılmaya devam edilmiştir. Mersin-Adana demiryolu da, Adana'yı Mersin limanına bağlayarak ihracat yapmasını sağlaması nedeniyle olsa gerek düzenleme yapılan hatlardan biri olmuştur.

⁶⁹⁶ İsmail Kemal Satır (1911-): Doktor ve siyasetçidir. İstanbul Tıp Fakültesini bitirip, Adana'da serbest doktorluk yaptı. Bu arada siyasete ilgi duydu. CHP'de uzun yıllar görev aldı. Genel sekreterliğe yükseldi. Beş dönem milletvekilliği yaptı. Ulaştırma Bakanı oldu. 1961'de kurucu meclis üyesi oldu. İnönü'nün genel başkanlıktan ayrılmasından sonra istifa edip CP'yi kurdu. Milli Güven Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Güven Partisini oluşturdular. Turhan Feyzioğlu'nun genel başkan olduğu bu partide Kemal Satır başkan yardımcılığını üstlendi. 1974'te etkin siyaset yaşamından çekildi. Bedri Aydoğan, "Adana'nın Ünlü İnsanları", **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Çukurova Araştırmaları Makaleleri**, www.turkoloji.cu.edu.tr, 20.11.2013.

⁶⁹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Ulaştırma Bakanı Dr. Satır Bir Basın Toplantısı Yaptı", 14 Mayıs 1949.

⁶⁹⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "Vilayette Köprü İnşa Faaliyeti", 13 Mayıs 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, "Bölgede Yapılacak Yeni Köprüler", 8 Eylül 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, "Vilayet Dâhilinde İnşa Edilen Köprüler", 3 Birinci Teşrin 1944.

⁶⁹⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30..11.1.0., Dosya: , Sayı: 21778, Yer No:198.15..3., Tarih: 27.5.1948.

Stratejik ve güvenli bir konuma sahip olmasına bağılı olarak 30 Ocak-1 Şubat 1943 tarihleri arasında Adana-Yenice tren istasyonunda Cumhurbaşkanının özel vagonunda II. Dünya Savaşının seyrini değıştirebilecek İnönü-Churchill⁷⁰⁰ görüşmeleri yapılmıştır.⁷⁰¹

Bağıdat demiryolunun Pozantı'nın doğusundan Nusaybin'e kadar Türk sınırları içinde kalan kısmı Ankara İtilafnamesi'nin 10. Maddesi uyarınca Fransız sermayeli Cenup Demiryolları tarafından işletilmiştir. Cenup Demiryollarının elinde bulunan Toprakkale-Payas, Fevzipaşa-Meydanıekbez ve İskenderun-Payas hattının Devlet Demiryolları tarafından alınmasıyla Türkiye sınırları dahilinde kalan devralınamayan iki hat kalmıştır. Türkiye-Suriye sınırını takip eden ve Suriye taşımacılığı açısından da öneme sahip bu hatların alınmasıyla Pozantı'nın doğusundan Nusaybin'e kadar uzanan hat 1945'te tamamen Türk yönetimine geçmiştir.⁷⁰² Devlet Demiryollarına devredilerek Türk yönetimine geçen bu hatların alınmasıyla aynı zamanda millileşmesi sağlanmıştır.

⁷⁰⁰ Osman Yalçın, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.47, Bahar 2011, s.701; Başbakan ve Dışişleri Bakanının da katıldığı görüşmelerde İngiltere, Türkiye'yi kendi tarafına dâhil ederek savaşa sokmak istediğini belirtmiştir. Churchill, Rusya kuzeyden Almanlara saldırırken, müttefikler de güneyden Türkiye vasıtası ile Balkanlar'a harekete geçecek ve ikinci bir cephe açacaklardı. Romanya petroleri bombalanacaktı. Bunun için de Türkiye'nin hem hava, hem de kara harekâtına desteğı gerekliydi. Dolayısıyla Türkiye 1943 yılı bitmeden savaşa girmeliydi. Türkiye ise öncelikle Sovyetlerden endişe ettiğini, ikinci olarak da ordunun geniş ölçüde silah ve malzemeye ihtiyacı olduğunu bildirmiştir.; İnönü ve Churchill görüşmelere taban tabana zıt fikirlerle katılmış ve görüşme sonunda her iki taraf da amacına ulaştığı izlenimi ile ayrılmıştır. Bu nedenle bu görüşmelere “*Sağırlar Diyaloğı*” da denmektedir. **Aynı Yer**.

⁷⁰¹ Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1839-1950**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.414; Ali Fuad Erden, **İsmet İnönü**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 228-229; Görüşmelerde alınan askerî kararların birinci maddesinde yer alan şekliyle Türk askerî gücünün arttırılması için gereken araç-gereç ve silahları belirtir listeye “*Adana Listesi*” adı verilmiştir. Yine aynı kararların devam maddelerinde belirtilen ay ay mevcut durumu gösterir listelerin de A, B, C ... gibi harfler ilave edilerek listenin sonraki durumunu göstermesi kararlaştırılmıştır. Adana Listesi'nin gerçekleştirilmesi yani gelecek malzemelerin getirilmesi ve naklini sağlamak üzere Genelkurmay Başkanlığında “*Malzeme Tahakkuk ve Takip Bürosu*” adıyla bir merkez kurulmuştur. Büronun görev alanı listelerin düzenlenmesi ile sınırlı kalmamış gelecek malzemenin limanlardan ve sınır istasyonlarından ülke içine nakli de aynı bu büroya görev olarak verildiğinden malzemelerin tek elden idaresi mümkün kılınmıştır. Yalçın, **a.g.m.**, s.701; 8 Şubat 1943 tarihli Yeni Adana Gazetesinde Adana mülakatının çeşitli bölümlerinin Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından filme çekildiğı belirtilmiş ve bu filmin yakın bir tarihte Adana da dahil yurdun her tarafındaki sinemalarda gösterileceğı duyurulmuştur. **Yeni Adana Gazetesi**, “*Adana Mülakatı Filmleri Gelecek*”, 8 Şubat 1943; İnönü-Churchill görüşmesi ile ilgili hatıra portreleri için **Bkz. EK-16**.

⁷⁰² **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 153123, Sayı:, Yer No: 152.78..29., Tarih: 17.1.1945.

Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması (18 Haziran 1941) müttefikleri rahatsız etmiştir. Almanların Rusya üzerinde başarılı olması üzerine İngiltere Türk donanmasını takviye etmeye karar vermiştir. Bu amaçla İngiltere'de inşaları tamamlanan dört adet denizaltı ile dört adet muhribin Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. Bunlara ek olarak yine İngiltere'nin verdiği uçakların getirilmesi için kurs görmek üzere 20 subay, 20 harp okulu öğrencisi, 63 astsubay ve 68 er Londra'ya gönderilmiştir. Türk askerî personelinin Refah şilebi ile Mersin'den Mısır'ın İskenderiye limanına götürülmesi tasarlanmıştır. Personelin İskenderiye'den hava yoluyla İngiltere'ye geçmesi planlanmıştır. Refah şilebi 23 Haziran 1941 günü Mersin'den hareket etmiş ve hareketinden beş saat sonra Kıbrıs'ın kuzeyinde Ordine adlı İtalyan denizaltısının torpido atışıyla batırılmıştır. Geminin battığı, Karataş (Adana) bölgesine yüzerek gelen kazazedelerce bildirilmiştir. Geminin 28 mürettebatından 25'i, İngiltere kafilesinden ise 15 subay, 16 öğrenci, 48 astsubay ve 63 er (toplam 167 kişi) hayatını kaybetmiş, sadece 32 kişi kurtarılabilmekmiştir.⁷⁰³

İkinci Dünya Savaşı sırasında savaşan taraflar arasında gerçekleştirilen esir değişimleri genelde Türk limanlarında yapılmıştır. Bu çerçevede gerçekleştirilen beş esir değişiminden biri Mersin Limanı'nda yapılmıştır. Değişim 20–22 Mayıs 1943 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Mersin ve İskenderun limanları bölgede savaşanların özellikle savaşta yaralanan İngiliz askerlerinin sığınma yeri ve İngiliz filosunun Mısır'a yönelik lojistik ikmal limanı haline gelmiştir. Bu bağ etkilemiş olsa gerektir ki, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü Adana, Mersin ve İskenderun'da yapılacak tesis ve onarım için gerekli çimentonun United Kingdom Commercial Corporation şirketinden satın alınmasına karar vermiştir.⁷⁰⁴

1945 yılı başında faaliyete geçen İskenderun iskelesi, yeni yapılan Mersin-İskenderun şosesi ile Çukurova'ya bağlanmıştır. Bağlantıyı sağlayan bu yol Çukurova

⁷⁰³ Mustafa Hergüner, “İkinci Dünya Savaşında Denizcilik Faaliyetlerimiz”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.161, İstanbul, Nisan 2006, s.110-111.

⁷⁰⁴ Hergüner, **a.g.m.**, s.109; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 155-310, Sayı: 200202, Yer No: 102.39..6., Tarih: 31.5.1943.

ve Orta Anadolu ürünlerinin ticaretini arttırarak ekonomik canlanma sağlamıştır.⁷⁰⁵ Bu bağlamda önemli ticaret merkezlerini birbirine bağlayan ya da önemli ticaret merkezlerinin dışı açılan kapısı olan limanlarla bağlantı kurmasını sağlayan yolların yapımına önem verilmiştir. Bu suretle de bu bölgelerin ticaret hacmi arttırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye’de havacılık faaliyetlerinin başlamasına paralel olarak havaalanı inşası gündeme gelmiş, esas itibarıyla askeri amaçlı planlanan havacılık faaliyetleri çerçevesinde ilk havaalanları bu amaca hizmet edecek nitelikte şekillendirilmiştir. Bununla birlikte hizmete girdiği 1937 tarihi itibarıyla Türkiye’nin en eski sivil havaalanı niteliğine sahip olan ve iç-dış seferlerin yapıldığı Şakirpaşa Havaalanı bu dönemde de hizmet vermeye devam etmiştir.⁷⁰⁶ Ayrıca 1943 yılında yetersiz olmakla birlikte havaalanında bir gümrük idaresi kurulmuştur.⁷⁰⁷

1939 ve 1940 yıllarının havayolları açısından en önemli atılımlarından birisi yeni hava meydanları kurmak ve mevcut meydanların ıslahına girişmektir. Bu amaçla DHY Umum Müdürlüğü, Adana’da yaptırılacak beton asfalt pist, telsiz ve diğer bazı inşaat için taahhüde girişmiştir. Böylece yaklaşık 1,5 milyon lira harcanarak asfalt uçuş pisti meydana getirilmiş ve pistte DHY uçak seferleri için Ankara-Adana direkt hava hattı komisyonu müzakerelerde bulunmuştur. Buna ek olarak Adana-Diyarbakır seferleri başlamıştır.⁷⁰⁸ 1943 yılında ise ABD Büyükelçiliği’nin teklifi ile Adana-Mısır arasında haftalık muntazam bir kurye uçağı servisi kurulmuştur.⁷⁰⁹ Bu bilgiler

⁷⁰⁵ Aslan Tufan Yazman, “İskenderun Limanı ve Boğazların Açılması”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, c.6, S.122, 25 Ocak 1945, s.1,21; **Ekonomi Gazetesi**, “İskenderun Limanı Dün Büyük Bir Merasimle İşlemeye Açıldı”, 9 Ocak 1945; **Akşam Gazetesi**, “Yeni İskenderun Limanı”, 13 Ocak 1945.

⁷⁰⁶ Bakırcı, **a.g.m.**, s.354; Türkiye’de havaalanları, il merkezine uzaklığı bakımından değerlendirildiğinde, Adana Şakirpaşa havaalanının şehir merkezine en yakın kesimde (3,5 km) konumlandığı görülmektedir. Bakırcı, **a.g.m.**, s.354; 1944 yılında Seyhan vilayeti dahilinde Şakirpaşa çiftliği civarında uçak meydanı için gerekli hazineye ait 57 hektar 4480 metre civarındaki alan Milli Müdafaa Vekâletine tahsis edilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 0..18.1.2., Dosya: 44, Sayı: 105, Yer No: 105.44..1., Tarih: 24.6.1944.

⁷⁰⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0, Dosya: 25550, Sayı: , Yer No: 212.439..22, Tarih: 12.1.1943.

⁷⁰⁸ **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, 1 Haziran 1941 (Münakalat Fevkalade Sayısı), S: 35-36, s.54; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 131-137, Sayı: 106332, Yer No: 86.25..7., Tarih: 25.3.1939; **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 6270, Sayı: , Yer No: 60.407..6., Tarih: 12.1.1939; Çolak, **a.g.m.**, s.359.

⁷⁰⁹ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 440104, Sayı: , Yer No: 268.805..11., Tarih: 18.12.1943.

ışığında havayolları inşası açısından yeni yeni atılımların söz konusu olduğu bu yıllarda Adana'da da çalışmalar yapılmıştır. Böylece Adana'nın havayolu ulaşımı bakımından da gerekli alt yapıya sahip olması sağlanmak istenmiştir.

1944 yılında ülke içindeki yolcu hava seferleri gittikçe arttırılmıştır. Sefer yapılan hatlardan biri İstanbul-Ankara-Adana hattı olmuştur. 1 Haziranda başlaması planlanan seferlerde Ankara-Adana arası yolcu bileti 42 lira, Adana-İstanbul arası 82 lira olarak belirlenmiştir. Uçak postasıyla mektup göndermek isteyenlerin her sabah 7.10'a kadar posta gişesine gitmiş olmaları gerektiği ve bir mektubun 17 kuruş olduğu belirtilmiştir.⁷¹⁰ Bu bağlamda ülke içindeki yolcu hava seferlerinin gelişiminden Adana da etkilenmiştir.

1945 yılı, Devlet Hava Yolları (DHY) açısından hem filoya yeni katılan uçaklar, hem de açılan yeni hatlar açısından bir dönüm noktası olmuştur. Hükümet sivil havacılığın kalkınması yolunda 25 milyon ödenekli bir tasarı sunmuş ve bu yıl içerisinde açılan hatlardan biri Ankara-Konya-Adana hattı olmuştur.⁷¹¹ Hattın yıl içinde İskenderun'a uzatılması planlanmıştır.⁷¹² Türkiye'de sivil havacılığın gelişmeye başladığı 1946 yılında yeni hatlar açılmaya devam etmiştir. Bu yıl içerisinde açılan hatlardan biri Samsun-Ankara-Adana-İskenderun hattı olmuş, bu hattın açılmasıyla Karadeniz ve Akdeniz, hava yoluyla birbirine bağlanmıştır.⁷¹³ Bu bağlamda Adana'daki havayolu taşımacılığının gelişimi, ülkedeki havayolu taşımacılığının gelişimi ile paralel şekilde gerçekleşmiştir. Ülkede düzenlenen hava seferlerinin artmasıyla birlikte Adana da havayoluyla önemli merkezlere bağlanmıştır.

⁷¹⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, "Hava Postaları İşletme Faaliyeti", 25 Mayıs 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, "Hava Postaları", 31 Mayıs 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, "Uçak Postaları Dün Başladı", 2 Haziran 1944.

⁷¹¹ **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1946.

⁷¹² Aslan Tufan Yazman, "Yurt İçinde Yeni Hava Seferleri Başlıyor", **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, c.6, S.125, 1 Mart 1945, s.5; **Yeni Adana Gazetesi**, "Yurtta Uçak Seferleri 15 Martta Başlıyor: 9 Yeni Havayolu Arasında Adana-İskenderun da Var", 16 Şubat 1945.

⁷¹³ **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1946.

Nisan 1946'da, ikisi Amerikan hükümetine, ikisi Pan American Şirketine ve yedisi de Westhinghouse Electric İnternational Company ile J.G. White Engineering şirketinden 11 kişilik bir heyet, Türkiye'de kurulacak havaalanları konusunda görüşmeler ve anlaşmalar yapmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Görüşmeler sonucunda hava alanları ve terminal binalarının projeleri için bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre yapımı gerçekleştirilecek yedi hava meydanından birinin Adana'da kurulmasına karar verilmiş ve uluslar arası standartlara göre inşa edilmesi planlanmıştır.⁷¹⁴ Hava meydanı yapılacak yerlerden birinin Adana olması dikkat çekici bir gelişme olmuştur. Sonraki yıllarda ABD'nin İncirlik'i hava üssü olarak kullanacak olması bu seçimi daha düşündürücü hale getirmiştir. Bu bağlamda ABD savaş sonrası Doğu Akdeniz ve özellikle de Ortadoğu stratejisinde kullanılmak üzere Türkiye'ye yakınlaşmış, hava meydanı yapımında Adana'nın seçilmesi de bu stratejinin somutluk kazanmasını sağlamıştır.⁷¹⁵

B) Adana'nın Sosyal Yapısı

Adana, ekonomik bakımdan gelişmiş bir il olmasının yanı sıra, sorunlarının büyüklüğü bakımından da dikkat çekmiştir. Kısa sürede hızlı bir büyüme, konut, sağlık, eğitim yönünden Adana'da yaşamı ağır sorunlarla yüklü duruma getirmiştir.

1- Nüfus

Adana, 1935-1940 dönemi dışında, bütün dönemlerde Türkiye ortalamasından daha yüksek bir nüfus artışı göstermiştir. Bu dönemde nüfus artışının düşük olmasının en büyük nedeni, bölgedeki kötü sağlık koşulları, özellikle sıtmanın yaygınlığı olmuştur. Bataklıkların kurutulması ya da buralara okaliptüs ağaçları dikilmesi ve ciddi sıtma savaşı uygulaması sonucu bu alanda başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Böylece özellikle 1945'ten sonra nüfus artış hızı çok yüksek olmuştur. Hızın yüksek olmasında II. Dünya Savaşı'ndan sonra Doğu ve Güney Doğu Anadolu'dan Adana'ya, kentteki uygun yaşam koşulları ve bol çalışma imkânları

⁷¹⁴ Cumhuriyet, 25 Kasım 1947.

⁷¹⁵ As, a.g.t., s.375-379.

nedeni ile başlayan iç göç de etkili olmuştur. Bu göçler Orta Anadolu'dan⁷¹⁶ özellikle Kayseri civarından ve Saimbeyli'nin dağ köylerinden ovaya doğru gerçekleşmiştir. Saimbeyli, Feke ve Kozan yolu göç eden yüzlerce kafilenin kağnıları ile dolmuştur. Önlerinde hayvanları ellerinde çocukları bulunan yüzlerce kişi yaya ve at sırtında olarak Adana'ya doğru gelmiştir. Kuraklık dolayısıyla ürün alamayan, hayvanlarına yem temin edemeyen bu köylüler çalışmak ve hayvanlarını ölümden kurtarmak amacıyla göç etmeye karar verdiklerini belirtmişlerdir.⁷¹⁷ Kendiliğinden oluşan iç göçler dışında savaş ve iskân siyaseti sonucunda gerçekleşen göçler de Adana nüfusunun artışında etkili olmuştur. Bu bağlamda 1943'te Aydın taraflarından gelen Aydınlı aşireti Kılıneli, Cihadiye, Yarımca köylerine yerleştirilmiştir.⁷¹⁸ Bu bağlamda kötü sağlık koşullarının etkili olduğu 1935-1940 yılları dışında nüfus artışı Türkiye ortalamasından yüksek olmuştur. Nüfus artışı II. Dünya Savaşı döneminde de devam etmiş, savaş sonrası dönemde ise önemli rakamlara ulaşmıştır. Ketteki uygun yaşam koşulları ve bol çalışma imkânları nedeniyle yapılan göçler yanında savaş ve iskân siyaseti sonucunda yapılan göçler de bu artışta etkili olmuştur.

Adana nüfusunun artmasında çeşitli sebeplerle yapılan iç göçler yanında dış göçler de etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrası Almanya'dan gelerek Çukurova'ya yerleşen Türkistanlılar bu kapsamda yer almıştır. II. Dünya Savaşı'nda

⁷¹⁶ Özellikle 1949 yılında Orta Anadolu'da hüküm süren kıtlık nedeniyle Çukurova'ya insan akını yaşanmıştır. Hayvan yemi yetersizliği yüzünden çift hayvanlarını da satarak Çukurova'daki çiftliklerde çalışmaya gelen insanlar Çukurova iş hacmini kısa sürede doldurmuştur. Bu gelen insanlar kalifiye işçi olmadıkları için perişan bir halde ve karın tokluğuna çalışmak zorunda kalmışlardır. Göç özellikle Kayseri civarından gerçekleşmiştir. Pamuk toplama işleri sona erdiği için insanların durumu feci bir hal göstermiştir. Bu yüzden pamuk tarlalarından çeltik bölgesine bir göç başlamıştır. Ancak bölgenin sınırlı bir alanında bulunan çeltik işleri fazla talebi karşılamaktan uzak kalmıştır. İş ve İşçi Bulma Kuruluna başvurarak sözleşme ile işyerine gönderilen işçi toplamı 59.600'e ulaşmıştır. Diğer taraftan Çukurova'nın ova ve dağlık kesimlerindeki kışlık ekimin büyük bir kısmı tamamlanmıştır. **Demokrat Gazetesi**, "Kıtlık Yüzünden İşçi Akını Devam Ediyor", 4 Kasım 1949.

⁷¹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Orta Anadolu'dan Yüzlerce Aile Çukurova'ya Göç Ediyor", 14 Ekim 1949; Çukurova'nın birçok yerinde olduğu gibi Adana'da da Anadolu'nun iç kısımlarından gelen birçok göçmen yerleşmiştir. Bunların bir kısmı belediyenin inşa ettirmekte olduğu ve inşası yarıda bırakılmış Köylü Han'ının içinde barınmaktadır. Bu nedenle durumları pek perişan bir haldedir. İçerisinde hasta vaziyette olup bakımsız kalmış olanları olduğu gibi, orada açıkta doğum yapan ve her haliyle tabiata terk edilmiş kadınlarla çocuklar da bulunmaktadır. **Demokrat Gazetesi**, "Adana'dan Göç Eden Vatandaşlar", 13 Aralık 1949.

⁷¹⁸ Z. Fahri Fındıkoğlu, "Adana'nın Teşekkülü", **Türk Yurdu Dergisi**, C.10, S.276, 1959, s.29; Yusuf Gürçınar, "Adana'da Tarihsel Kentsel Dokuyu Koruma Sorunları", **Güney Mimarlık Dergisi**, S.7, Mart 2012, s.20; 1947 yılında da Van, Ankara, Niğde, Malatya, Elaziz, Aydın, Seydişehir, Konya Ereğlisi, Manisa ve Ahlat'tan Adana'ya zümrevi göçler gerçekleştirilmiştir.

Sovyetler Birliği ordusuna asker olan Türkistanlı gençler çeşitli cephelerde Almanlara esir düşmüştür. Almanların savaşta yenilmesinden sonra oradaki Türk elçiliğine başvurarak Türkiye'ye gelmek istediklerini bildirmişlerdir. 1947-1949 yılları arasında kabileler halinde Türkiye'ye gelen Türkistanlıların bir kısmı Adana'ya yerleşmiştir. Devlet gelenlerden bazılarını Yeşiloba'dan ev vermiştir. Bu dönemde Afganistan'dan da az sayıda Türkistanlı gelmiştir.⁷¹⁹ Atatürk döneminde olduğu gibi bu dönemde de yapılan dış göçler nüfusun artmasında etkili bir faktör olmuştur. Bu dönemde de devlet dış göç yoluyla gelen nüfusa yardımda bulunmuş ve bu nüfusu iskân etmeye çalışmıştır.

1940⁷²⁰ yılında Adana'nın kent nüfusu az da olsa artmış olmasına karşın, kırsal kesimde gözlemlenen azalma 1,25 olarak gerçekleşmiştir. İldeki kır ve kent kesimi, farklı hızlarda büyümüşlerdir. 1945-1950 dönemi dışında, kent kesimi, kır kesiminden daha yüksek hızla büyümüştür. Buna göre, 1940'ta köy nüfusu 257.271 iken şehir nüfusu 118.506 olmuştur. Sırasıyla 1945 ve 1950 yıllarında ise köy nüfusu 279.247, şehir nüfusu 139.493; köy nüfusu 341.822, şehir nüfusu 166.696 olarak belirlenmiştir.⁷²¹ Bu bağlamda bu dönemde kent nüfusunun artış hızı daha yüksek olmakla birlikte önceki dönemlerde sürdürülen yerleşim faaliyetlerinin de etkisiyle kır nüfusu rakamsal olarak daha yüksek çıkmaya devam etmiştir.

Adana'daki nüfus artışı ve kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunların çözümü ile “belediyeler” ilgilenmiştir. Bu sorunları aşmak amacıyla 1939'da Prof. Hermann

⁷¹⁹ Çağatay Koçar, “Çukurova'ya Yerleşen Türkistanlıların Sosyolojik Durumu”, **Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 20-24 Kasım 1991, s.406.

⁷²⁰ 1940 yılında gerçekleştirilen Nüfus Sayımı'nda Adana dâhilinde ani şekilde devamlı ve şiddetli yağan yağmurlara bağlı olarak özellikle kenar mahallelerdeki yazım işlerinde güçlükler yaşanmıştır. Bazı memurlar bu yüzden kendiliklerinden işlerini terk etmiştir. Bunun üzerine çamurdan geçebilecek araçlar temin edilerek yerlerine yeni memurlar gönderilmiştir. Bununla birlikte hâlihazırda yapılmış olan sayıma göre şehir nüfusunun 86 bin küsur kişi olduğu ve bu rakamın daha önceki sayıma göre nüfus itibarıyla 90 bin kişi fazla olduğu görülmüştür. **Yeni Adana Gazetesi**, “*Vilayetimiz Nüfus Sayımı İşi Ne Safhada*”, 21 Teşrinievvel 1940.

⁷²¹ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.105-106; Tefik Yıldırım, “Çukurova-Adana'nın İmar Tarihi, Planlama Çalışmaları”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010, s.31; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.59-60; **T.C. Adana Valiliği Nüfus İl Müdürlüğü**, Adana İli Nüfus İstatistikleri, 1998; Yıldırım, **a.g.m.**, s.31; 1945-1960 yılları arasında Adana ilindeki yıllık ortalama nüfus artışları için **Bkz. Tablo-17**; 1945-1960 yılları arasında Adana ve Türkiye'de yıllık ortalama nüfus artış oranları için **Bkz. Tablo-18**.

Jansen'e bir imar planı yaptırılarak, kent kuzeydeki eşik alanlara kaydırılmıştır. Böylece Adana 1940'a kadar tarihsel merkezinin çevresinde Zelnar'ın sağ yanında yoğunlaşmış bir bütünden ve Tarsus yolu boyunca uzanan bir parmakten oluşmuştur. O tarihlerde ırmağın sol kıyısında önemli bir gelişme olmamış ve kentin tren istasyonundan itibaren kuzeye genişlemesi öngörülmüştür. Bu yerlerden eski merkezin çevresiyle Tarsus yolu boyunca eski istasyon dolayındaki sanayi kuruluşlarına kadar olan bölgede, orta gelir grupları oturmuştur. 1940 planında yeni konut alanı olarak belirlenen merkezin kuzeyi, yani batıda yeni istasyon caddesi, doğuda Seyhan nehri, güneyde 16. sokak ve kuzeyde demiryolu arasında kalan bölgede yüksek standartlı yapılarda üst gelir grubu oturmuştur. Ancak kent plana aykırı şekilde gelişmeye başlayınca, 1943 yılında Necmi Ateş tarafından 113 ha'lık bir alanı içine alan ek bir 1/1000 ölçekli imar planı hazırlanmış ve bu plan Karşıyaka Mahallesi'ni de kapsamıştır. Bu planın yeterli olmaması üzerine 1948 yılında Asım Kömürcüoğlu tarafından 183 ha'lık bir alanda ek bir imar planı daha hazırlanmıştır.⁷²² Bu veriler ışığında nüfusun yapılan göçlerle hızlı şekilde artması kent yaşamını etkilemiş ve belediyeçilik anlamında bazı sorunlara neden olmuştur. Bu sorunların giderilebilmesi amacıyla Atatürk döneminde olduğu gibi kent planı yapımına başvurulmuştur. Nüfus, tarım alanlarının güney bölgesinde bulunması, güney kısımların daha yumuşak arazilerden oluşması ve deniz tarafından çevrelenmesi nedeniyle olsa gerek kuzeydeki eşik alanlara kaydırılmıştır. Ancak nüfusun yapılan bu plana rağmen hızlı bir şekilde artmaya devam etmesi ek bir plan yapımını gerektirmiştir. Bu ek plan, daha sonra yapılan göçler ve kent planına aykırı şekilde inşa edilen binaların başlangıcını oluşturmuştur. Bu başlangıçla birlikte kentteki çarpık gelişimin temelleri atılmıştır.

Yapılan planlar dışında dönem içinde şehirdeki kadastro işlerinde de ilerleme sağlanmıştır. 1943'te Mirza Çelebi, Akkapı mahallelerinin kadastrolarına başlanmış iki mahalle 369 parselden ibaret Mirza Çelebi mahallesinin kadastro su tamamlanmış ve kütükleri yazılmaya başlanmıştır. Kütük işlerinin tamamlanmasının ardından tapu dairesine devredilmiştir. 1.514 parselden ibaret Akkapı mahallesinin de sınırları

⁷²² **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.115-117; Akgül (Haz.), *"Kentleşme ve Yerel Yönetimler"*, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, s.92-93; Yaygın (Haz.), **a.g.e.**, s.42; Yıldırım, **a.g.m.**, s.31.

belirlenmiştir. 1944 yılında ise Cumhuriyet mahallesinin kadastroına başlanmıştır. Cumhuriyet mahallesinin kadastroından sonra Mıdık, Seyhan, Karşıyaka mahallelerinin kadastroına devam edilmiştir. Kadastro işlerindeki ilerlemeyle birlikte mülkiyet, diğer bölgelerde olduğu gibi Adana’da da resmîlik kazanmıştır. Bu durum mahalle teşkilatı kanununun hazırlanmasını gerektirmiştir.⁷²³ Buradan hareketle kadastro çalışmalarıyla mahallere ait sınırlar belirlenmiştir. Bu sınırların belirlenmesiyle mahalle sınırları dahilinde kalan bireylere ait yerlerin sınırları da netlik kazanmıştır. Bu suretle de özel mülkiyetin korunması sağlanmıştır.

Şehirdeki nüfus artışına bağlı olarak 1943 yılında Adana’da bir yapı kooperatifi kurulmasına karar verilmiştir. Adana Valisi Akif Eyidoğan bu işle yakından ilgilenmiştir. Bu planın gerçekleştirilmesi ile Adana’da daha planlı ve modern binaların inşa edilmesi düşünülmüştür.⁷²⁴ Bu çabalar sonucunda 1944 yılında Adana’nın konut buhranını karşılamak ve aynı zamanda sıhhi evler kurmak kaygısıyla bir yapı kooperatifi kurulmuştur. Bu kooperatife Seyhan Milletvekili ve Dâhiliye Vekili olan Hilmi Uran da katılmıştır. Tüzüğü tamamlanan bu kooperatif inşa edeceği evleri asfalt yol üzerinde yapmak isterken sonradan bu fikirden vazgeçerek evleri Dilberler Sekisi üstünde ve Askeri Hastane arkasındaki güzel manzaralı ve havalı yerlerde yapmaya karar vermiştir. Böylece kadastro teşkilatı işe öncelikle Dilberler Sekisi bölgesinden başlamıştır.⁷²⁵ Bu bağlamda kadastro çalışmalarına yeni binalar yapılmasına karar verilen yerlerden başlanmıştır. Bu suretle de planlı ve düzenli bir kentleşme sağlanmak istenmiştir.

Bu dönemde gecekondü yapımına paralel olarak spekülâtif amaçlarla yapılan lüks ve gösterişli apartman oluşumu artmıştır. Maliyeti ve kiralari alt gelir gruplarının erişemeyeceği seviyelere varan, varsıl konutlarının yapımından dolayı kırı

⁷²³ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Kadastroı Verimli Çalışmalarda”, 4 Haziran 1943; **Yeni Adana Gazetesi**, “Bölge Kadastro Teşkilatı İşleri”, 19 Nisan 1944; Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, 20. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.331; **15 Nisan 1945 Mahalle Teşkilatı Kanunu**.

⁷²⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Yapı Kooperatifi”, 24 Mart 1943.

⁷²⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Yapı Kooperatifi Ne Vaziyettedir?: Evler Nerelerde Yapılacak?”, 15 Temmuz 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Bağlar Semsindeki Kadastro İşleri ve Adana Yapı Kooperatifi”, 20 Temmuz 1944.

kaynaklar emilmiştir. Orta ve alt gelir grupları ise barınma ihtiyacını düşük standartlı konutlar ve gecekonduyla karşılamaya çalışmıştır. Dönemin sonu itibarıyla gerek özel gerek kamu bankaları bütün Türkiye’de olduğu gibi Adana’da da konut anlamında sadece yüksek gelir düzeyindeki kesimi desteklemiştir.⁷²⁶ Bu bağlamda dönem içinde oluşan gelir seviyesi farklılığı iki farklı konut türünün oluşmasına neden olmuştur.

1945 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımına göre Adana şehir merkezindeki nüfusun 101 bin, merkez köylerin de yaklaşık olarak 15 bin nüfusa sahip olduğu belirtilmiştir. Buna ek olarak şehirde beş yıllık nüfus artışının 16 bin küsur olduğu ifade edilmiştir.⁷²⁷

1947 yılı içerisinde özellikle Haziran ayı ile birlikte Adana’daki inşaat yapım faaliyetleri hız kazanmıştır. Belediye Fen Müdürlüğü’nün, Mayıs ayı içerisinde 17 inşaat, 57 tamir ruhsatı, Haziran ayı içerisinde 27 inşaat ve 43 tamir ruhsatı vermiş olması inşaat faaliyetinin hızlandığının kanıtı olmuştur. Aynı zamanda Şehir Oteli ve Çiftçi Hanı inşaatları ilerlemiştir. Diğer taraftan banka, sinema, lokanta ve buna benzer yeni bina yapımı yanında Çiftçi Birliği Binası inşaatı da sürdürülmüştür. Karşıyaka’da yapılmakta olan Çiftçi Hanı’ndaki 12 dükkânın inşası ile işçi pavyonu inşaatı hızla bitirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan başka şehir içerisinde bulunan yolların bir kısmının yapımı tamamlanmıştır. Mahallelerde ise trotuar, lağım ve yollara çakıl döşeme işlerinin tamamlanmasına çalışılmıştır.⁷²⁸ Bu bağlamda kentte yapılan bina sayısının artması nüfus artışına bağlı olarak konut ve işyeri ihtiyacının da arttığının göstergesi olmuştur.

Adana’daki refah genellikle pamuk ekim ve hasat zamanlarında Güney Doğu Anadolu’dan gelen mevsimlik işçilerin dikkatini çekmiş, bu işçilerin çoğunluğu hasattan sonra kendi bölgelerine dönmeyerek Adana’da yerleşmiştir. Geri dönenler

⁷²⁶ Çakırer, a.g.m., s.214.

⁷²⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “İlimizde Dün Yapılan Nüfus Sayımı”, 22 Ekim 1945.

⁷²⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehrimizdeki İnşaat Gün Geçtikçe Artıyor”, 25 Haziran 1947.

sayesinde ise Güneydoğu Anadolu insanı, Adana hakkında bilgi sahibi olmuştur. Böylece Adana, Güneydoğu Anadolu'nun ilgi odağı haline gelmiştir. Bu bölgelerden Adana'ya göç ederek yerleşen insanların, Adana'nın sosyal ve kültürel yapısına uyum sağlayabilmeleri için ne devlet, ne de yerel kurumlar tarafından uygulanan programlar olmadığı için, bu insanlar kendi kaderleriyle baş başa kalmıştır. Bu da ilin hem endüstriyel, hem demografik, hem de kültürel yapısını etkilemiştir.⁷²⁹ Bu bağlamda yapılan göçler nüfus artışına neden olduğu gibi kentin sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamında da değişime neden olmuştur.

Atatürk dönemi ile kıyaslandığında kent nüfusu bu dönemde de artmaya devam etmiştir. Atatürk döneminde nüfus mübadelesi ile bölgeye yapılan iç ve dış göçler nüfus artışında etkili olurken; İnönü dönemi nüfus artışında da benzer sebepler etkili olmuştur. Sonuç itibarıyla Atatürk döneminden itibaren göç almaya başlayan Adana, İnönü döneminde de göç almaya devam etmiş ve dönemin sonunda önemli miktarda nüfus artışı yaşamıştır.

2. Sosyal Yaşam

Dönemin başlangıç itibarıyla savaş dönemine denk gelmesi, cephe gerisinde bulunan halkın korunması amacıyla bazı tedbirlerin alınmasını gerektirmiştir. Bu amaçla 1939'da Seyhan Seferberlik Müdürlüğü tarafından halka yönelik hava taarruzlarından korunma bilgisi yayınlanmıştır. Buna göre her evde bir kişinin pasif korunma amiri, diğerlerinin ev itfaiyecisi olmasına karar verilmiştir. Bir evde yaşı 15'ten yukarı 60'tan aşağı olan (kadın, erkek) şahısların adedi beşten fazla ise ev korunma amirinden başka bir muavin, bir sığınak amiri, bir hasta bakıcı iki ve daha fazlası ev itfaiyecisi seçilmiştir.⁷³⁰ Ayrıca hava taarruzlarına karşı ışıkların söndürülmesi ve karartılması hakkında Ankara Valiliği'nden yapılan bildirime rağmen bazı nakliye araçlarının ışıklarını kapatmadıkları görülmüştür. Özel ve resmi

⁷²⁹ Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor, s.282.

⁷³⁰ T.C. Seyhan Seferberlik Müdürlüğü, Halk İçin Hava Taarruzlarından Korunma Bilgisi, Türksözü Basımevi, 1939; T.C. Seyhan Seferberlik Müdürlüğü, Şehirlerde Mahalle Mümessillerinin ve Köylerde Muhtar ve İhtiyar Heyetlerinin Sefer İşleri Kılavuzu, Türksözü Basımevi, Adana, 1939.

nakil vasıtalarının lambalarını ışık sızmayacak şekilde özenle maskelemeleri, aksi takdirde seferden men edilecekleri bildirilmiştir. Bu gibiler hakkında ayrıca kanuni soruşturma yapılmıştır.⁷³¹ Görüldüğü gibi aktif bir şekilde savaşa katılmayan Türkiye, savaş nedeniyle oluşabilecek zararları önlemeye yönelik tedbirler almış ve bu önlemler Adana'da da uygulanmıştır. Ayrıca tedbirlerin gerektiği şekilde uygulanabilmesi için kurallara uymayanlar cezalandırılmaktan çekinilmemiştir.

Savaş rüzgarları ile birlikte bir yandan korunma önlemleri alınmaya çalışılırken diğer yandan şehir yaşamını kaliteli hale getirmeye yönelik adımlar atılmıştır. Bu bağlamda 30 Eylül 1939 tarihinde Seyhan Nehri üzerinde yapılmakta olan sulama kanallarına ait barajın temel atma töreni yapılmıştır. Saat 16'da başlayan tören Nafia Vekili Ali Fuat Cebesoy'un katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bunun için Ankara'dan su işlerine mensup bir heyet de gelmiştir. Barajın inşaatı iki milyon dört yüz bin liraya Alman Hohtif Şirketi'ne ihale edilmiştir.⁷³² Bu bağlamda savaş ortamının özellikle ekonomik kısıtlayıcılığının söz konusu olduğu bu yıllarda şehrin su ihtiyacının karşılanması, sellerden korunması ve tarım alanlarının sulanması vb. alanlarda büyük öneme sahip bir hizmetin yerine getirilmesi Adana'nın gelişimine verilen önemin bir göstergesi olmuştur.

Hava taarruzlarından korunma tedbirleri 1940 yılında da sürdürülmüş ve 12 Nisan günü saat 10.45'te hava hücumlarına karşı pasif korunma denemesi yapılmıştır.⁷³³ Bu tedbirler göstermektedir ki, Adana halkı herhangi bir hava saldırısı olması durumunda nasıl davranması gerektiği konusunda bilinçlendirilmeye

⁷³¹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Karartma İşinde İhmal Gösterenler", 11 Ağustos 1944.

⁷³² **Yeni Adana Gazetesi**, "Seyhan Barajı'nın Temel Atma Töreni", 29 Eylül 1939; **Yeni Adana Gazetesi**, "Seyhan Sulama Regülâtörünün Temel Atma Töreni Yapıldı", 2 Teşrinievvel 1939; Daha sonraki yıllarda da Seyhan Toprak Barajının inşaatı ile ilgili incelemelerde bulunmak üzere beş kişilik bir Türk-Amerikan heyeti uçakla Adana'ya gelmiştir. Amerikalı Profesör Karl Terzahhı eşliğinde bulunan Hubert Kleinsarg, Garnet Oven Sadlar, Tool Mondal ve Esat Doğruer incelemelerine bir süre devam etmiştir. Bu incelemeler doğrultusunda baraj inşaatında kullanılacak öncelikli maddelerin yerleri tespit edilmiştir. Uzmanlar barajın dünya ölçüsünde bir ilgiyi üzerinde topladığını ve bunun çok önemli bir inşaat olacağını ve bu nedenle de daha başka birçok inceleme yapılacağını belirtmişlerdir. Yapılan incelemeler sonucunda İmar ve Kalkınma Bankası beş kişilik heyetinden Seyhan konusunda araştırmalar yapan grup Ankara'ya dönmüş ve barajla ilgili kredi desteğinin sağlanacağını belirtmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, "Toprak Baraj İnşaatı İçin Gelen Heyet", 22 Eylül 1949; **Yeni Adana Gazetesi**, "Toprak Barajı İçin Verilen Müsbet Rapor", 22 Ekim 1949.

⁷³³ **Yenigün Gazetesi**, "Adana'da Dün Pasif Korunma Tecrübeleri Yapıldı", 13 Nisan 1940.

çalışılmıştır. Böylece herhangi bir saldırı karşısında oluşabilecek zararlar önlenmek istenmiştir.

Savaş koşulları ile başlayan dönem içinde hayat pahalılığı büyük bir hızla ilerlemiştir. Bu durum aile reislerinin bakmakla yükümlü oldukları nüfusun azlığı veya çokluğuna göre durumlarını zorlaştırmıştır. Bunda et, sebze, nohut, yağ, şeker, pirinç, kahve gibi gıda maddeleriyle odun, kömür gibi yakacak ve giyim eşyası fiyatlarının nispet ve mantık kabul etmeyecek derecede yükselmiş olması etkili olmuştur. Bunlara ek olarak otomobil ve yük arabaları tarifeleriyle elektrik tüketim bedelleri de artış göstermiştir. Ülke genelinde görülen bu sıkıntılar Adana'da da yaşanmıştır. Bunun sonucunda Adana'da yaşayan 3 çocuklu 5 kişilik bir ailenin 1939'da 83,10 olan geçinme endeksi 1947'de 298,60 liraya yükselmiştir.⁷³⁴ Hayat pahalılığının sonraki yıllarda da devam etmesi üzerine hükümet tarafından çeşitli tedbirler alınmıştır.⁷³⁵ Bu bağlamda dönemin dış konjonktürüne ve ülke içi dinamiklerine bağlı olarak oluşan hayat pahalılığı bütün ülkeyi etkilediği gibi Adana'nın gündelik yaşamına da yansımış, hükümetin bu durumu önlemek amacıyla aldığı önlemler Adana'da da uygulanmıştır.

İthalatı durduğu için ekmek fiyatlarının artmasına neden olan buğday karaborsaya konu olan ürünlerin başında gelmiştir. Sorunun çözümü amacıyla Adana Belediye Reisinin daveti üzerine Tarsus, Ceyhan Belediye Reisi ve temsilcileri Adana Belediyesi'nde toplanarak bu şehirlerde yerli buğdaylardan ekmek yapıp kullanılması konusunu incelemişlerdir.⁷³⁶ Buna rağmen ekmek fiyatının artması üzerine yoksullara ucuz ekmek verilmesi hakkında kararname⁷³⁷ yayınlanmış ve

⁷³⁴ Vural, **Adana Ticaret Rehberi 1943-1944**, s.94; Vural, **Adana Ticaret Rehberi**, s.107; 1943 yılı yaz aylarında Adana'da et fiyatlarının yüksek olduğu belirtilmiştir. Yaz ayları olması ve hayvanların yem masraflarının ortadan kalkması nedeniyle et fiyatlarının ucuzlaması beklenmiştir. Bununla birlikte et fiyatları ucuzlamamış, kasapların kış aylarıyla birlikte fiyatları iki katına çıkaracağı düşünülecek bu konuda önlem alınması istenmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, "Et Fiyatları Tetkik Edilmeli", 3 Ağustos 1943.

⁷³⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Otomobil ve Yük Arabaları Tarifesi: Bunların Tarifesi Ne Olacak?", 8 Temmuz 1943; **Yeni Adana Gazetesi**, "Artık, Halkın Sırtından Geçinmek Yok!", 17 Mayıs 1949;

⁷³⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Şehirlerimizde Yerli Buğdayların Sarfı Meselesi", 10 Ağustos 1939.

⁷³⁷ *İcra Vekilleri Heyeti Tarafından 6 Ocak 1943 Tarihinde Kabul Edilen 2/19276 No'lu Ekmek ve Ekmeklik Hububat İhtiyaçlarının 22.10.1942 Tarihli ve 2/18887 Sayılı Kararnameye Bağlı*

ekmek satışı karneye bağlanmıştır. Milli Korunma Kanununa⁷³⁸ uymayarak karnesiz ekmek satan 20 fırıncı hakkında belediyece tutulan evraklar Cumhuriyet Savcılığı'na verilmiştir.⁷³⁹ Ek olarak Adana Belediyesi'nin Ticaret Vekâleti'ne başvurusu sonucunda şehrin ihtiyacı olan buğdayın Toprak Ofis tarafından 45 yerine 26 kuruştan verilmesi kabul edilmiştir. Böylece 600 gramı 30 kuruştan satılan ekmeğin ayın dördünden itibaren 18 kuruşa ve kesinlikle karne ile satışına başlanmıştır. Satışla birlikte memur ve halk ekmeklerinde oluşan ikilik ortadan kalkmıştır.⁷⁴⁰ Ancak Adana'da arzuhalcilik yapan bir vatandaşın TBMM Başkanlığı'na yazdığı şikâyet dilekçesi, insanların çektiği sıkıntıların devam ettiğini ortaya koymuştur. Bu kişi, aile nüfusunun dokuz kişiden oluştuğunu, her ay dört kuruş karne parası, bir kuruş pul parası verdiğini, altı ekmek karnesini ödediği halde üç tanesini ödeyemediğini yazmıştır. Kendisi gibi ödeyemeyen kişiler olduğundan, duruma bir çare bulunmasını istemiştir.⁷⁴¹ Bu durum göstermektedir ki, hayat pahalılığının yarattığı sorunlara çözüm olması amacıyla uygulamaya konan karne uygulaması da halkın sorununu tam anlamıyla ortadan kaldıramamıştır. Hatta karne uygulamasına bağlı daha başka problemler yaşamasına neden olmuştur.

Talimatname Hükümleri Dairesinde Temini Hakkında Kararname (5800 Sayılı, 9 Ocak 1943 Tarihli TC. Resmi Gazete)

⁷³⁸ Savaş yıllarında alınacak iktisadi önlemlerin çerçevesini oluşturan Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Kanun, hükümet ve belediyeler tarafından saptanan fiyatlara uymayanlara (muhtekirlere) ve mal stok edenlere çok ağır cezalar getirmiştir. Ayrıca hükümete özel mallara el koyma yetkisi verilmiştir. Şehirlerde Fiyat Denetleme Encümenleri kurulmuş, narh sisteminin alanı genişletilmiştir. Buna ek olarak Hükümet, Milli Korunma Kanununa (MKK) dayanarak çıkarttığı kararnamelerle, pek çok piyasayı denetim altına almaya çalışmıştır. Bu bağlamda alınan 477 sayılı koordinasyon kararı ile Tarım Bakanlığı'na boş devlet arazileri üzerinde ve devlet hesabına tarım yapma yetkisi verilmiştir. Ayrıca komisyoncu, ithalatçı, ihracatçı, fabrikatör, imalatçı, toptancı, yarı toptancı ve perakendeci gibi tüccar sınıfının yapacağı her türlü alım-satım işlerinde fatura kullanılması zorunluluğu getirilmiştir. Yenal, **a.g.e.**, s.90; Topuz, **a.g.m.**, s.386; *“Milli Korunma Kanununda Fatura Meselesi”*, **Hukuk Dergisi**, c.1, S.4, Temmuz 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, *“Milli Korunma Kanununda Değiştirilen Madde”*, 26 Birinci Kanun 1940; Şefik Taylan Akman ve İnci Solak Akman, *“II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi”*, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1 (2), 2011, s.75-79; **Yeni Adana Gazetesi**, *“Korunma Kanununu Tadili Meriyette”*, 16 Ağustos 1944.

⁷³⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, *“Karnesiz Ekmek Satmaktan Suçlu 20 Fırıncı Mahkemeye Verildi”*, 7 Mart 1943; **Yeni Adana Gazetesi**, *“Yine Ekmek Meselesi”*, 28 Şubat 1944; Cumhuriyet Savcılığı bu evrakları inceledikten sonra Arif Bükülmez, Mehmet Özgür, Mehmet Eke, Saffet Eraslan, Mehmet Yılmaz, Hasan Ekmekçi, Osman Çapak, Seyit Varkara, Suphi Andaç, Nurullah Yiğit, Mehmet Diler, Abdurrazzak S. Şenyuva, Ahmet Turban, Abdullah Özkaynak, Mehmet Pişkin, Kemal Çelik, Hüseyin Sever, Adnan Arlı adındaki fırıncılar karnesiz ekmek satmak suçuyla Milli Korunma Mahkemesine verilmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, 7 Mart 1943.

⁷⁴⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, *“Ekmek Fiyatı Ucuzladı”*, 3 Ağustos 1943.

⁷⁴¹ Şinasi Sönmez, *“İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”*, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.47, Bahar 2011, s.625.

Üretimdeki durgunluk nedeniyle kumaş ve giyim eşyası sıkıntısı yaşanmıştır. Bu nedenle 1944 yılında Adana yerli mallar pazarının her iki mağazasında da basma ve diğer pamuklu mensucat dağıtımına devam edilmiştir. Her gün biraz daha düzenli şekilde gerçekleştirilen satışlarla ihtiyaç sahiplerinin sayısı azaltılmıştır. Mağazaların yeni memur kadrosunda çalışanlar ile Sümerbank yerli mallar pazarı müessesesi çalışanları halkın takdirini kazanmıştır. Elde bulunan kupon hesabına göre, Adana nüfusunun yüzde 50'den fazlasının giyim ihtiyacı sağlanmıştır. Buna bakılarak Ekim ve Kasım aylarında yerli mallar pazarlarının önünde herhangi bir kalabalığa rastlanmayacağı öngörülmüştür.⁷⁴² Bu bağlamda üretimdeki durgunluk temel gıda maddelerinin teminini zorlaştırdığı gibi kumaş ve giyim eşyası sıkıntısı yaşanmasına da neden olmuştur. Bununla birlikte Adana'da uygulamaya konan kupon hesabı ile giyim eşyası verilmesi sıkıntıları gidermiştir.

Savaş yıllarında ithalatı durduğu için karaborsaya giren ürünlerden biri de ilaçlar olmuştur. Özellikle Almanya ve İtalya'nın ihraçları durdurması nedeniyle bazı ilaçlar karaborsaya düşmüştür. Bu dönemde ecza depolarında bizmut, ürotropin ve frengi tedavisinde kullanılan bazı ilaçları bulmak neredeyse imkânsızlaşmıştır.⁷⁴³ Yaşanan bu sıkıntılara bağlı olarak yaşanan fiyat artışlarını kontrol altına almak amacıyla Adana İhtikârla Mücadele Kontrolörleri mağaza ve dükkânlardaki mallarla tüccar ve esnaf tarafından konulan etiketleri faturalarla karşılaştırmıştır. Bunun sonucunda kanuni işlemlerde eksiklik gösterenler tespit edilmiştir. Yeni kanuna göre; verilen kâr hadleri üzerinden düzenlenen fiyatlarda ve özellikle ayakkabılarda 5-8

⁷⁴² **Yeni Adana Gazetesi**, “*Yerli Mallar Pazarı Çalışmaları*”, 8 Temmuz 1944.

⁷⁴³ M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, **a.g.m.**, s.322; İlaç bulma konusunda yaşanan zorluklar Adana'da pek çok halk tıbbi uygulamasının, modern tıp uygulamaları karşısında varlık göstermesine neden olmuştur. Bu uygulamalar, dinsel ve büyüsel nitelikli tedavilerle halk hekimliği ve geleneksel müdahaleler yoluyla tedaviler şeklinde varlık göstermiştir. Örnek vermek gerekirse, halk hekimliğinde hastalık nedenlerinin doğaüstü güçlerden geldiğine inanılmıştır. Dinsel tedaviler yatırlara, türbelere, ziyaretlere gidilerek buralarda yapılan uygulamalardan oluşmuştur. Büyüsel nitelikte olanlar ise hocalara ve büyücülere başvurularak yapılan veya hastanın kudretli, sağlıklı, canlı ve cansız kuvvetlerle temasa geçmesini sağlamak amacıyla yapılmıştır. Yaygın uygulamalardan birisi hastalıktan korunmak amacıyla muska yaptırılması olmuştur. Hazırlanan muska özellikle kalbe yakın taşınmıştır. Bu amaçla yapılan bir sıtma muskasında “*sıtma, bu adamı tutma, tutarsan da bırakma*” yazılmıştır. Gülnaz Savran, “*Adana Bölgesinden Derlenen Bazı Halk Tıbbi Uygulamalarının Tıbbi Antropoloji Açısından Değerlendirilmesi*”, **Çukurova Üniversitesi III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998, s.1-2.

lira arasında bir düşme oluşmuştur.⁷⁴⁴ Ayrıca Milli Korunma Kanununda yapılan değişiklikler doğrultusunda idare tarafından doğrudan arama yapılmasına yönelik bazı haberler basında yer almıştır. Adana’da bir tüccarın sakladığı 32 ton şekerin meydana çıkarılmasına ilişkin haber bunlardan biri olmuştur. Habere göre, vilayetin emriyle piyasada yapılan sıkı bir kontrol sonucunda, bazı tüccarlarla ve onlarla bağlantılı bakkalların depolarında 32 tona yakın saklı şeker bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Karaborsada kilosunu 250 kuruşa satan bu kişiler mahkemeye verilmiştir.⁷⁴⁵ Ancak savaş yıllarında oluşan karaborsacılık ortamı, bütün ülkede olduğu gibi Adana’da da ücretli kesimi ezerken, diğer taraftan kalabalık bir savaş zenginleri sınıfının oluşmasına neden olmuştur.⁷⁴⁶ Buna göre savaş ortamının yarattığı karaborsa ortamı önlenmeye çalışılmış, bununla birlikte eşitlik sağlanamamıştır. Dolayısıyla da bu ortamdan yararlanan bir zengin sınıfının oluşması engellenememiştir.

Savaşın getirdiği ağır yük nedeniyle TBMM, 11 Kasım 1942 tarihinde “4305 Sayılı Varlık Vergisi Hakkında Kanun”u⁷⁴⁷ kabul etmiştir. Bu yasa, verginin konusu, miktarı, tarhı, verginin tebliği ve tahsili, zaman aşımı ve yürürlüğü bölümlerini içeren 17 maddeden oluşmuştur.⁷⁴⁸ Varlık Vergisi, Türkiye genelini olduğu gibi

⁷⁴⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehrimizdeki Fiyat Kontrolü”, 9 Mayıs 1944.

⁷⁴⁵ Birgül Ayman Güler (Ed.), **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, KAYAUM, T.C. İdare Tarihi Araştırması, Ankara, Aralık 2008, s.233-234.

⁷⁴⁶ M. Selçuk Özkan ve Abidin Temizer, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Karaborsacılık”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 2/9, 2009, s.321.

⁷⁴⁷ 4305 No’lu Varlık Vergisi Hakkında Kanun (5255 Sayı, 12 Teşrinisani 1942 Tarihli T.C. Resmi Gazete); Varlık Vergisinin kendini hissettirdiği iller arasında ön sıralarda yer alan Adana’da yayınlanan yerel gazeteler de, ülke çapındaki diğer gazetelerde olduğu gibi Varlık Vergisini ve hükümetin uygulamalarını destekleyen yazılara yer vermişlerdir. Mehmet Çelik, “Adana’da Varlık Vergisi Uygulamaları (1942-1944)”, **Kebikeç**, S.21, 2006, s.202.

⁷⁴⁸ Cahit Kayra, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi: Tepkiler ve Yanıtlar**, Genişletilmiş 3. Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.49-51; Rıdvan Akar, **Varlık Vergisi Kanunu: Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s.50-53;39; Behice Tezçakar Özdemir, “Varlık Vergisine Dünyadan Tepki”, **Atlas Tarih Dergisi**, S.18, Şubat-Mart 2013, s.107-108; Kerem Karabulut, “11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), Erzurum, 2005, s.2-327; **Yeni Adana Gazetesi**, “Varlık Vergisinin Tasfiyesi İşleri”, 12 Nisan 1944; **Cumhuriyet Gazetesi**, “Varlık Vergisi Kanunu Bütün Şartlarıyla Tatbik Edilecektir”, 21 İkinci kanun 1943; **Son Posta Gazetesi**, “Varlık Vergisini Ödemeyenler: İlk Kafile Dün Aşkale’ye Yollandı”, 28 İkinci Kanun 1943; Varlık Vergisi uygulamaları sonucunda bütün Türkiye’de olduğu gibi Adana’da da sermaye büyük oranda gayrimüslimlerden Müslüman Türklere geçmiştir. Bkz. Çelik, **a.g.m.**, s.207-208; Bu maddeler doğrultusunda vergi, servet ve kazanç sahiplerinin varlıklarından ve olağanüstü kazançlardan bir defaya mahsus olmak üzere alınacaktı. Kanunun ikinci

Adana'yı da etkilemiştir. Buna bağlı olarak Adana'nın her kazasında Varlık Vergisi komisyonları oluşturulmuştur. Bu komisyona Adana merkezinde şehir meclisinden Tevfik Kadri Ramazanoğlu ve Kemal Çelik; Ticaret Odasından Hasan Atıl ve İbrahim Buduroğlu; Ziraat Odasından Recai Tarımer ve Halim Savatlı seçilmiştir. Komisyon dönemin Adana Valisi Akif Eyidoğan ve defterdarı Cevdet Şenol başkanlığında çalışmalarına başlamıştır. Komisyonun hazırladığı birinci liste 16 Aralık 1942 tarihinde Abidin Paşa Caddesindeki maliye şubesinde ilan edilmiştir. Listeye göre Adana'da 1.057 mükellefe 8.024.462 lira vergi tarh edilmiş ve Adana bu vergi miktarı ile iller arasında 5. sırada yer almıştır. 1.057 mükellefin 508'i tüccar, 512'si çiftçi ve 37'si de bina ve arsa sahiplerinden oluşmuştur.⁷⁴⁹ Bu bağlamda savaş yükünün hafifletilmesi amacıyla uygulamaya konan Varlık Vergisi ülke genelini etkilediği gibi Adana'yı da etkilemiştir. Buna bağlı olarak Adana'da da Varlık Vergisi komisyonları oluşturulmuş ve verginin tahsil edilmesine çalışılmıştır.

Varlık Vergisi listelerine bakıldığında Adana'da 47 Yahudi⁷⁵⁰ mükellefe⁷⁵¹ tarh ettirilen Varlık Vergisi miktarının 2.030.250 lira olduğu görülmüştür. Ayrıca

maddesi, verginin kimlerden alınacağını belirlemektedir: Büyük kazanç vergisi mükellefleri, büyük çiftçiler, belli değerler üstündeki gayrimenkul malların sahipleri, işleri ticaret, komisyonculuk, tellallık ve simsarlık olmadığı halde bir ve birkaç kez, 1939 yılından sonra bu işleri yapmış olanlardır. Verginin miktarı mükelleflerin daha önce tarh veya tahakkuk edilmiş vergileri, büyük çiftçilerin zirai durumları, gayrimenkullerin değerleri göz önünde tutularak hesaplanacaktır. Bu hesaplama il ve ilçelerde kurulacak komisyonlar tarafından yapılacaktır. Komisyonlar vergi hesaplama ve tarh işlemlerini on beş günde bitirmekle yükümlüdür. Komisyonların aldıkları kararlara, bu suretle yapılan tarhiyata itiraz edilemez, dava açılamaz. Tarh olunan vergiler, vergi miktarının ilanından itibaren 15 gün içinde ödenmek zorundadır. Zamanından sonra yapılacak ödemeler faize tabidir. Borçlarını bir aylık süre içinde ödemeyenler memleketin herhangi bir yerinde çalıştırılırlar. Vergi mükelleflerinin ve yakınlarının evlerinde, işyerlerinde vb. yerlerde bulunan mallarla, bunlara ait gayrimenkuller haczedilir, paraya çevrilerek vergi borcuna yatırılır. Verginin amacı savaş koşullarında olağanüstü kazanç sağlayanların kontrolüdür. Ancak vergi mükelleflerinin çoğunlukla azınlıklardan oluşması ve vergi tarh edilen gayrimüslim mükellefler arasında ücretlilerin yanı sıra küçük işletmecilerin de olması verginin amacından sapmasına neden olmuştur. Böylece vergi, iktisadi faaliyetlerin gayrimüslimlerden Türklerin eline geçmesine hizmet etmiştir. Vergi, on bir aylık uygulamadan sonra 17 Eylül 1943 tarih ve 4501 sayılı üç maddelik bir yasa ile yürürlükten kaldırılmıştır. Kayra, **a.g.e.**, s.49-51; Akar, **a.g.e.**, s.50-53;39.

⁷⁴⁹ Çelik, "Adana'da Varlık Vergisi Uygulamaları (1942-1944)", s.202-205; Muhammet Güçlü, "Varlık Vergisi ve Seyhan (Adana) Uygulaması", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, c.21, S.203, 1997, s.30; Rıfat N. Bali, "Adana Yahudileri", **Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı**, (Haz. Erman Artun ve M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000, s.347; **Yeni Adana Gazetesi**, "Yeni Varlık Vergisi Mükellefleri Cetveli", 18 Mart 1943.

⁷⁵⁰ Adana Yahudilerinin iktisadi durumları iyidir. Genel Harpten sonra gelmiş bulunan Yahudilerin tamamı manifatura satışı ile meşguldür. Geriye kalan Yahudiler ise çeşitli malzemelerin ticareti ile meşgul olup çeşitli meslekleri icra etmektedirler. Rodoslu Salamon Alhadeff ailesinin bir pamuk ipliği fabrikası vardır. Rafael Gilodo zeytinyağı fabrikasına sahiptir. İshak Eskenazi Osmanlı Bankası A.Ş.

Adana’da çiftçi mükellefler sayıca daha fazla olduğu halde bunlara tahakkuk ettirilen vergi miktarı, tüccarlara oranla düşük kalmıştır. Bunda vergi esaslarına göre çiftçilerin gelirlerinin ancak %5’ini verecek olmaları etkili olmuştur.⁷⁵²

Varlık Vergisi listelerinin asılmasının ardından tahsil süreci başlamıştır. Adana’da ilk ödemeyi 1.000 lira olarak Dr. Tevfik Palamutçu yapmıştır. Daha sonraki yedi çiftçi 49.500 lira, on üç tüccar 32.400 lira ödemiştir. 15 gün içinde vergi borcunu ödemeyen mükelleflerin mağaza ve işyerlerine ihtiyati haciz konulmuş olduğundan, “*maliye memurları nezareti altında satış yapmak üzere*” mağazaları açtırılmıştır. Bazı mükellefler ise vergi borcuna karşılık, pamuk satmışlardır. Örneğin Salim Serçe 30.000 kilo pamuğu 22.500 lira karşılığında Sümerbank’a Varlık Vergisi borcu olarak ödemiştir. Varlık Vergisinin tahsilatı sürecinde, mükellefler önce ellerindeki nakdi ortaya çıkarmışlar, daha sonra da vergi borcunu kapatmak için ev ve işyerlerindeki menkul malları satmaya başlamışlardır. Verginin ödenmesi için belirlenen 15 günlük sürenin dolması ile Adana’da 162 mükellef borcunu ödemekte iyi niyet göstermediği için haklarında Tahsil-i Emval Kanunu uygulanmıştır. Buna bağlı olarak hacizler yapılmış, gayrimenkul satışları artmıştır. Türkiye’de Aşkale’ye sevk edilen insanlar bulunmakla birlikte, Adana’dan hiçbir mükellef toplama kampına alınmamış ve iş merkezine sevk edilmemiştir.⁷⁵³ Bu bilgiler ışığında Varlık

Adana Şubesinin müdür muavini olup aynı bankada çalışan birçok Yahudi memur bulunmaktadır. Geçmişte İsaac Levi Adana’nın tarım müfettişliğini yapmıştır. Yusuf Selami Gabay da Adana Ticaret Mahkemesi Reisliğini yapmıştır. Bali, **a.g.m.**, s.349.

⁷⁵¹ Adana’da şu anda Yeğenağa apartmanının bulunduğu yerde Benyeşler’in 1937 yılında inşa ettiği ve zaman zaman Adanalıların ziyaret ettiği bir konak bulunmaktaydı. 1916 yılında kurulan ticarethanesinde kamyon, lastik, pamuk ve inşaat malzemelerinin ticaretiyle meşgul olan Benyeşler bu konağı Varlık Vergisi sırasında 72.000.000 liraya satmak zorunda kalmıştır. Benyeşler’in Fransızlar’ın Adana’yı işgal ettikleri zamandan kalma on bir adet pavyonları da vardı. Bunları da Varlık Vergisi sırasında satılmıştır. Bali, **a.g.m.**, s.347.

⁷⁵² Çelik, **a.g.m.**, s.204-205; Varlık Vergisi konusu hala güncelliğini koruyan bir konu olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda 7 Şubat 2013 tarihinde Bursa Devlet Tiyatrosu’nda Varlık Vergisini konu alan “*Kuzguncuklu Fazilet*” oyunu sergilenmiştir. Yılmaz Karakoyunlu’nun yazdığı, Galip Erdal’ın yönettiği ve 11 kişilik oyuncu kadrosuna sahip olan oyunda 1942-1944 arasında yürürlükte olan Varlık Vergisinin toplum üzerinde yarattığı çarpıklıklar yansıtılmıştır. <http://www.devdiyatro.gov.tr>; <http://www.bursaport.com/fotogaleri/avp-kuzguncuklu-fazilette-acildi>.

⁷⁵³ Çelik, **a.g.m.**, s.206-208; Güçlü, **a.g.m.**, s.32; Necati Aksanyar ve Murat Biçer, “*II. Dünya Savaşı’nda Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında Ve Kamu Oyunda Yansımaları (11 Kasım 1942-15 Mart 1944)*”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.21, Ağustos 2008, s.390; Adana Varlık Vergisi Komisyonu’nca mükellef tutulan birçok kimsenin özellikle orta kısmın borçlarını hemen toptan denilecek surette vaktinde ödemiş bulunmalarına rağmen, hal ve vakitlerine nazaran oldukça yüksek tarhiyat yapılmıştır. Bu kimselerden bazıları kısmen, bazıları da hiç vergi

Vergisi borcunun tahsili sırasında birçok menkul ve gayrimenkul satışa çıkarılarak el değiştirmiştir. Bu süreçte pamuk da önemli bir değişim aracı olmuştur.

Mükelleflerin toplama kamplarına alınmamasında Adana ve havalisindeki Varlık Vergisi mükelleflerinin mahalli mebuslarca sürekli olarak korunmaları etkili olmuştur. Buna ek olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında Adana’da valilik yapan, CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, Adana havalisinde bir tetkik gezisi yaparak mükelleflerin her birinden ne kadar vergi alınması icap ettiği hususunda bir liste hazırlamıştır. Türk Tarihinde “*Hilmi Uran Listesi*” olarak bilinen bu listeyi hükümete sunmuştur. Zamanın Gelirler Umum Müdürü Ferit Melen bu listeyi tanımak istemeyince; tahsilat yeniden başlatılmıştır. Ancak Adanalı mebuslar bu konudaki baskılarına devam etmiştir.⁷⁵⁴

Varlık Vergisi konusundaki yolsuzluk söylentileri, Demokrat Parti (DP) listesinden seçilen, kısa bir süre sonra bağımsız olan Seyhan Milletvekili Sinan Tekelioğlu tarafından TBMM gündemine getirilmiştir. Tekelioğlu, verdiği üç soru önergesiyle, özellikle siyasilerin Varlık Vergisi konusunda ön ayak oldukları düzenlemeleri sorgulamıştır. Bu bağlamda Tekelioğlu 3 Temmuz 1950 tarihinde, hukuk devleti, vergilemede genellik ve objektiflik ilkelerinden hareketle, Varlık Vergisinin tarh ve tahsilinde dostluktan doğan suiistimaller üzerinde durarak, Adana’da 55 kişinin vergisinin affedildiğini belirtmiştir.⁷⁵⁵

ödemeye yanaşmamış böylece Adana Varlık Vergisini ödeyememiş vilayetler kapsamına girmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, “*Adana’da Varlık Vergisi Borcunu Ödememiş Olanlar*”, 12 Nisan 1943.

⁷⁵⁴ Çelik, **a.g.m.**, s.206-208; Güçlü, **a.g.m.**, s.32; Aksanyar ve Biçer, **a.g.m.**, s.390.

⁷⁵⁵ Nevin Coşar, “*Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, c.58, S.2, 2003, s.20-21; Ali Sinan Tekelioğlu ya da Ali Ratip (d. 1889 Uzunköprü-Edirne). Türk asker ve siyaset adamıdır. 1911’de Harbiye’yi bitirdi. Balkan Savaşları’nda tutsak düştü. Özgürlüğüne kavuşunca Yemen ve Çanakkale Savaşlarına katıldı. 1916’da yaralanması üzerine geri hizmette görevlendirildi. Yüzbaşı rütbesiyle Anadolu’ya geçerek Kurtuluş Savaşı’nda Kayseri Jandarma Komutanlığı Subaylığı, Tekelioğlu Sinan Paşa takma adıyla 4. Kolordu Batı Kilikya Cephesi Kumandanlığı ve Garp Cephesi 4. Alay Subaylığı yaptı. 1924’te Binbaşı rütbesinden emekli oldu. Fethiye, Daday, Akşehir ilçelerinde kaymakam olarak çalıştı. 1935’te İstanbul Hukuk Fakültesi’nden mezun oldu. İktisat Bakanlığı Ölçüler ve Ayarlar Memurluğu ve Müfettişliği, Serbest Avukatlık, Ulaştırma Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü Müfettişliği yaptı. VI., VII, VIII, IX. ve X. dönem milletvekilliği yaptı. Evli ve yedi çocuk babası olan Tekelioğlu 15 Aralık 1965’te hayatını kaybederek Ankara Cebeci Şehitliği’nde toprağa verildi. **Parlamento Tarihi**, TBMM 9. Dönem 7.Cilt (1950-1954), Seyhan, s.980-982.

Hükümet, iâşe sorununu çözmek üzere 1941 yılının Şubat ayından itibaren yeni bir uygulama başlatmıştır. Üreticilerin hububat ürünlerini daha önceden belirlenen fiyatlarla TMO'ya satmaları istenmiştir. Ancak önceden belirlenen resmi fiyatlar piyasa fiyatının altında kalmıştır. Bu nedenle bu tür bir müdahalecilik iâşe sorununu çözememiştir. Ağustos 1942 yılında çıkarılan bir talimatname ile hububat ürünlerinin tümüne değil, belirli oranlarına el konulmasına, el konulamayan bölümlerin ise üretici tarafından serbestçe satılmasına karar verilmiştir. 1943 yılında iâşe sorununun daha da ağırlaşmasıyla hububata ek olarak baklagiller de uygulama kapsamına alınmıştır. 1943 yılında çıkarılan ve Varlık Vergisi'nin bir uzantısı sayılabilecek "*Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunuyla*"⁷⁵⁶ belli başlı tüm ürünlere uygulanan ve aynı olarak toplanan yeni bir vergi getirilmiştir. Bu verginin oranı %25 kapsamına giren hububat ve baklagillerde %8, diğer ürünlerde %10 olarak belirlenmiştir. Toprak Mahsulleri Vergisi'ni toplamak, stoklamak ve paraya çevirmek işi de TMO'ya verilmiştir. Söz konusu vergi, hububat ve baklagillerdeki %25'lik devlet payına ek olarak toplanmamıştır. Ancak, devlet bu payların tümüne kendi saptadığı fiyatlar üzerinden ödeme yaparken, vergi çıktıktan sonra el konulan ürünün bir bölümü için hiç ödeme yapılmamıştır. İltizam usulüne müsaade edilmeyen bu verginin, doğrudan devlet eliyle toplanmasına karar verilmiştir. Bazı ürünler için mükelleflerin beyanları mahalli takdir komisyonlarınca denetlendikten sonra vergi matrahı olarak kabul edilmiştir. Fakat toplam tarımsal üretimin büyük bir yüzdesini oluşturan hububat için vergi matrahı hasat yerinde bir maliye memuru ve bir de mahalden seçilmiş memur tarafından ürün ölçülmek suretiyle yapılmıştır. Ölçme yapılmadan önce köylü ürününü ambarına kaldıramamıştır. Ürünün yerinde ölçülmesinin yarattığı sakıncalar nedeniyle verginin belirlenmesinde Tahmin Komisyonları'nın⁷⁵⁷ görevlendirilmesine karar verilmiştir. Mecliste Seyhan mebusu Cavit Oral tarafından kanunda yapılan bu değişiklikleri açıklamaya yönelik bir

⁷⁵⁶ 4429 No'lu *Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu* (5423 Sayı, 7 Haziran 1943 Tarihli T.C. Resmi Gazete); Toprak mahsulleri vergisine tabi ürünler şunlardı: a) Hububat: Akdarı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, kumdarı, kaplıca, kuşyemi, mahlût, mısır, yulaf; b) Bakliyat: Bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut; c) Diğer mahsuller: Afyon (sakız), antep fıstığı, ayçiçeği, fındık, kendir (tohum), keten, kuru incir, kuru üzüm, narenciye, pamuk, pancar, patates, susam, tütün ve zeytin. Bu ürünlerden bazılarının vergileri aynen, bazılarının vergisi de nakden tahsil edilmiştir. Ayrıca vergi, halk arasında "*Yeşil Ekin Vergisi*" olarak da anılmaktadır. İbrahim İnci, "*1923-1960 Döneminde Türkiye'de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler*", **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, S.1, 2009, s.118.

⁷⁵⁷ Tahmin komisyonları, dört hükümet temsilcisinden ve dört de mahalden seçilmiş üyeden oluşturulmuştur. İnci, **a.g.m.**, s.118.

konuşma yapılmıştır. Bütün bu uygulamalar 1945 yılından sonra kaldırılmıştır.⁷⁵⁸ Bu bağlamda vergi ile ilgili değişikliklerin Adana'yı temsil eden ve yörenin büyük çiftlik sahiplerinden bir milletvekili tarafından Meclis gündemine taşınmış olması verginin Adana'yı da önemli ölçüde etkilediğinin göstergesi sayılabilir.

Demokrasi rüzgarlarının estiği savaş sonrası dönem yasal engelleri ortadan kaldırarak Adana'da sendikal hareketin başlamasında etkili olmuştur. Bu dönemde kurulan sendikalar merkezi sendikacılık yerine birbiri ile rekabet eden, küçük, zayıf, meslek temelinde işyerini temel alan türden gelişmiştir. Daha çok sosyal faaliyetlerde bulunan dernekler özelliği taşıyan bu sendikalar bölgede bilinçlenmenin sağlanmasına zemin oluşturmuştur.⁷⁵⁹ Buradan hareketle kentte kurulan sendikalar, küçük sendikalar olmakla birlikte kentin ülkenin geçirmekte olduğu siyasi değişiklikten payına düşeni aldığının ve bilinçlenmeye başladığın ilk nüveleri olarak değerlendirilebilir.

Sendikal hareketlerle birlikte bir bilinçlenme başlamışsa da Milli Korunma Kanunu'nun (MKK) kadın ve çocukların çalışmasına ilişkin hükümlerine bağlı olarak 1937-1943 yılları arasında İş Kanunu kapsamındaki işyerlerinde çalışan Türkiye genelindeki 12-18 yaş aralığındaki işçi sayısının 23.347'den 51.871'e çıkmasını önleyememiştir. Toplam işçiler arasındaki oranları ise %8.80'den

⁷⁵⁸ **TBMM (ZC)**, D.7, C.9, 19.4.1944:65; İnci, **a.g.m.**, s.116-117; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Hububat Devlet Vergi Tahakkuku Yapıldı*”, 18 Temmuz 1944; Topuz, **a.g.m.**, s.386; Ş.Ertan Çomaklı vd., “*Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi*”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, c.4, No.2, 2012, s.64-65; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Toprak Mahsulleri Vergisi Kaldırıldı*”, 19 Ocak 1946; Özdiç, **a.g.m.**, s.10; M.N. Sepetçioğlu'nun üçlemesinin ilkinde Toprak mahsulleri vergisi ile toplumun İnönü Dönemi hükümetlerinden soğuduğu belirtilmiştir. Tarım ürünlerindeki artıştan yararlananları hedef alan verginin amacına ulaşamayarak, küçük ve yoksul köylü üzerinde ağır bir yük oluşturduğu belirtilmiştir. Jandarma eşliğinde köylere giden tahsildarlar köylünün elinde neyi var neyi yoksa almıştır. Köye tahsildarlar geldiğinde köy sanki boşalmakta, korkudan camide ezan okunmamakta, köylü camiye dahi gitmemektedir. Bu dönemde ekmek yapacağı bir torba mısır için koca bir ineği veren köylünün dahi bir torba mısıra “*ağnam vergisi*” adı altında tahsildarlar tarafından el konulmuştur. Yunus Ayata, “*Sepetçioğlu'nun “Bugünkü Türkiye” Üçlemesinde Devrin Sosyal Meselelerinin Yansıması*”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XI/2, 2007, s.233; Kaldırılan Toprak Mahsulleri Vergisinin yerine geçmek üzere 9 Haziran 1949 tarihinde 5421 sayılı “*Gelir Vergisi Kanunu*” yürürlüğe konmuştur. İnci, **a.g.m.**, s.116-117; Çomaklı, **a.g.m.**, s.64-65.

⁷⁵⁹ Yüksel Akaya, “*Çukurova'da Sendikacılık ve İşçi Eylemleri (1923-1960)*”, **Kebikeç**, Yıl.2, S.5, 1997, s.187-191.

%18.86'ya çıkmıştır. Aynı yıllar içinde kadın işçilerin sayısı 50.131'den 56.937'ye, oranları ise %18.89'dan %20.70'e çıkmıştır. Bu düzenlemeler II. Dünya Savaşı yılları sırasında azalan işgücü ihtiyacının karşılanmasını kolaylaştırmış, hem de kadın ve çocuk işçi ücretleri yetişkin erkek işçi ücretlerine göre daha düşük olduğu için, bu çözümü daha kârlı kılmıştır. Bu kârlı uygulama çerçevesinde MKK'nın yaş ve çalışma sürelerine ilişkin katı düzenlemeleri dahi aşılmıştır. Üstelik uygulama mükellefiyete göre daha kalıcı bir nitelik kazanmıştır. Buna bağlı olarak mükellefiyetin 1947 yılında sona ermesine karşılık, kadın ve çocuklara ilişkin 106 sayılı düzenleme ancak 1959'da yürürlükten kaldırılmıştır.⁷⁶⁰ Açıklaması yapılan bu durum Adana'yı da etkilemiştir. TBMM Çalışma Komisyonu üyesi milletvekillerinin raporunda yer alan durumlara ek olarak kadın ve çocuk işçilerin durumu gazetelere de yansımıştır. Bu gazetelerden biri olan İşçi Sesi Gazetesi'nin 7.9.1949 tarihli nüshasında bir kız çocuğu, *"Milli Mensucat Fabrikası'nda, dokuz yaşından beri, beş senedir, gece ve gündüz 12 saat çalıştığını"* belirtmiştir. Aynı gazetenin 16.10.1949 tarihli nüshasında, bazı çırçır fabrikalarında *"8-10 yaşındaki yavruların"* geceleri ve gündüzleri 12'şer saat kaçak olarak çalıştırıldıkları ve hüviyetlerinin tespit edilmeye çalışıldığı belirtilmiştir.⁷⁶¹ Bu konu ile ilgili olarak 15 Mayıs 1949 tarihinde Çukurova Mensucat Sanayi İşçiler Sendikası bir kongre düzenlemiştir. Kongrede söz alan sendika başkanı Nusret Anafarta durumu *"feragatli Çukurova işçisi 9 yıldır günde 12 saat çalışmaktadır. Hiçbirimizin suratında kan yok. Bu hayat pahalılığı karşısında, gıdasızlığa bir de fazla çalışmaktan kaynaklanan yorgunluk eklenmektedir ki, sonu, vücutlarımızın erken çökmesine ve çalışma gücümüzün vaktinden evvel ölmesine varacaktır"* şeklinde ifade etmiştir. Bu bağlamda 12 saat olan çalışma sürelerinin 8 saate indirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.⁷⁶² Buna göre Milli Korunma Kanunu kapsamında uygulamaya konulan ve II. Dünya Savaşı'nın yarattığı ortam nedeniyle uygulanmasına devam edilen kadın ve çocuk

⁷⁶⁰ Ahmet Makal, **65. Yılında Koruma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti**, A.Ü. SBF Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri, Eylül 2004, s.9; **Yeni Adana Gazetesi**, *"İş Kanunu Tatbikatına Dair Yeni Nizamname"*, 26 Birinci Kanun 1940.

⁷⁶¹ Makal, **65. Yılında Koruma Kanunu**, s.9; **Yeni Adana Gazetesi**, *"İş Kanunu Tatbikatına Dair Yeni Nizamname"*, 26 Birinci Kanun 1940; **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya:505, Sayı: 731, Yer No:735.505..1., Tarih: 17.2.1949; Mükellefiyet konusunda bir de *"Mükellefin urganı, terli olur yorganı; mükelleften kurtulan çifte kessin kurbanı"* adlı anonim türkü bulunmaktadır. Makal, **65. Yılında Koruma Kanunu**, s.9.

⁷⁶² **Yeni Adana Gazetesi**, *"Çukurova Mensucat Sanayi İşçiler Sendikasının Mühim Kongresi"*, 17 Mayıs 1949.

işçilerin çalıştırılmasına ilişkin hükümler savaş bittikten sonra da uygulanmaya devam edilmiştir. Bu durum işgücüne ait emeğin sömürülmesine neden olduğu gibi işçilerin güçsüz düşmesine de neden olmuştur. Güçsüz düşen bu işçilerin yeterli gıdayı alamadığı durumlarda ise bölgede görülen salgın hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamıştır.

Yaşam şartlarının güçlüğüne ek olarak 20 Mart 1945 saat 10.59'da Ceyhan-Misis'te otuz beş saniye devam eden bir deprem meydana gelmiş ve 2.500 binanın yıkılmasına neden olmuştur. 13 kişinin ölmesine neden olan deprem Kozan ve Adana'da ağır hasara yol açmıştır. Depremde ev, dükkânı yıkılan veya ağır hasar gören Ceyhanlılar, bu hali gidermek ve daha iyisini yapmak istemişlerse de birçok zorlukla karşılaşmışlardır. Mesela; çivinin kilosu beş, altı liraya; bir lata yirmi liraya, bir torba çimento on iki, on beş liraya bulunamamıştır. Bu nedenle devlet Ceyhanlılara gerekli yardımın sağlanmasına karar vermiştir.⁷⁶³ 1947'de Ceyhan, Misis ve Adana'da hasara neden olan bir deprem daha yaşanmıştır.⁷⁶⁴ Bu bağlamda her yıl yaşanan sel olayları yanında önemli bir deprem kuşağı üzerinde olması nedeniyle bölgede zaman zaman şiddetli depremler de yaşanmıştır. Bölge arazilerinin bir kısmının yumuşak araziden oluşması nedeniyle de ağır hasarlara yol açabilmiştir. Bu tür durumlarda devlet, sağladığı yardımlarla bölge insanına destek olmuştur.

1945 yılında Seyhan müfettiş ve mebusları Adana'da incelemelerde bulunarak, sosyal ve kültürel hayatındaki problem ve isteklerini gösteren raporlar yazmışlardır. Seyhan bölgesi Müfettişi Konya Milletvekili Muhsin Adil Binal'ın raporuna göre, ilk olarak Adana'nın tamamında sıtma hakimdir. Bölgedeki bataklıkların ve küçük su birikintilerinin kurutulmasına ve aynı zamanda sıtmalı vatandaşların elde bulunan ilaçlarla tedavilerine önem vermek zaruri hale gelmiştir.

⁷⁶³ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 99B308, Sayı: , Yer No: 120.850..9., Tarih: 23.3.1945; **Akşam Gazetesi**, "Adana Çevresinde Zelzeleler Oldu", 21 Mart 1945; **Yeni Adana Gazetesi**, "Zelzele Felaketzedeleri Yardım İstiyor: Ceyhan'da Çivi, Kereste, Demir, Çimento Karaborsaya İntikal Etti", 5 Nisan 1945.

⁷⁶⁴ TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası, **Adana Kent Konseyi Yerel Gündem 21 Yayınları-3: Doğu Akdeniz Depremleri Jeofizik Toplantısı 16 Mart 2001**, s.47.

Bu konuda üzerinde hassasiyetle durulması gereken çeltik ziraatı, çocuk kayıpları ile özdeşleşmiştir. Bu sebeple sıtma ile olağanüstü savaş kanununun uygulanacağı bölgenin üç ilinde çeltiğin yasaklanması gerekli görülmüştür. İkinci olarak bölgenin bütün ilçelerinde ortaokul eksikliği yaşandığını belirtmiş, bu eksiklik tamamlanırken bir plan dahilinde ve bölgenin coğrafi, iktisadi şartları göz önünde bulundurularak yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra bölgedeki yollara değinen Binal, Hatay hariç olmak üzere, bölgedeki ilçelerle il merkezleri arasında düzgün yol bulunmadığını ifade etmiştir. Binal son olarak bölgede yetiştirilen turuncgillere değinmiş, portakallarda çeşitli hastalıkların görüldüğünü belirtmiş ve bu konuda önlem alınmasını gerekli bulmuştur.⁷⁶⁵

1948 Şubat ayında sağanak halinde yağan yağmurlar sonucunda Seyhan dördüncü kez yükselmiş ve ova sular altında kalmıştır. Büyük çaptaki sel nedeniyle birçok ev yıkılmıştır. Sel felaketzedelerine Kızılay, belediye ve doğrudan devlet tarafından yardımlar yapılmıştır.⁷⁶⁶ Daha sonraki aylarda oluşan sağanak halindeki yağmurlar Toroslardaki karların da erimesiyle Seyhan nehrinin yeniden yükselmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda Yalmanlı, Kavaklı ve Koyuncu köylerindeki sedde yarıklarından geçen sular bir kısım araziye basmıştır, ancak önemli bir zarar oluşmamıştır. Yiyecek maddesinden ve giyim eşyasından başka ekinleri selden zarar gören muhtaç çiftçilere dağıtılmak üzere 1.400 ton tohumluk çığit tahsis edilmiştir. Ayrıca Adana ve Tarsus'ta etkili olan sel nedeniyle alınması gereken tedbirler hakkında Maraş milletvekilleri tarafından bir rapor⁷⁶⁷ hazırlanmıştır. Bununla birlikte devlet tarafından alınması tasarlanan esaslı tedbirler bir an önce gerçekleştirilmediği takdirde felaketin tekrarlanmasının her zaman için

⁷⁶⁵ **BCA**, Fon Kodu:490..1.0.0., Dosya: 2. Büro, Sayı:, Yer No:512.2058..1., Tarih: 14.5.1945; Seyhan mebusları Damar Arıkoğlu, Sinan Tekelioğlu, Ali Münif Yeğenağa, Naci Eldeniz, İbrahim Mete, Selahattin Çam, Tevfik Tarman bölgede inceleme yapan diğer isimler olmuştur. Mebuslar incelemelerinde farklı olarak öğretmen eksikliği, ulaşım konusunda vasıta eksikliği, yol ve köprülerin yapımı, sulama, aydınlatma, çeltik ekimi ve iskân konularına değinmişlerdir.. Bu bağlamda CHP İçel Bölgesi Müfettişi İzmir Mebusu Halit Onaran da Haruniye nahiyesinin köy enstitüsü gibi büyük bir eğitim kurumunun merkezi olması nedeniyle gelişime açık olduğunu, iktisadi bir merkez olmaya da uygun olması nedeniyle kaza merkezinin değiştirilmesi gerektiğini belirtmiştir. **Aynı Yer**.

⁷⁶⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 46-85, Sayı: 3/8803, Yer No: 118.101..4., Tarih: 4.3.1949; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Seyhan Yükseldi*”, 9 Şubat 1948; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Seyhan Nehri Yükseliyor: Sürekli Yağmurlar Bölgemizde Büyük Zararlar Yapıyor*”, 13 Şubat 1948; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Adana Nadir Görülen Bir Sele Maruz Kaldı*”, 16 Şubat 1948.

⁷⁶⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: C1, Sayı: , Yer No: 42.251..5., Tarih: 21.2.1948.

muhtemel olduğu bildirilmiştir.⁷⁶⁸ Bu bağlamda Seyhan nehrinin kontrol altına alınamamış olması düzensiz yağış rejimine sahip Adana’da yağışların arttığı kış ayları ile karların erimeye başladığı ilkbahar aylarında sellerin oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle de sel afetinin tamamen çözümlenebilmesi amacıyla devlet tarafından esaslı tedbirler alınması gerekli hale gelmiştir.

Her yıl yaşanan seller nedeniyle büyük hasarlara yol çan Seyhan Nehri’nin ıslahı amacıyla, Knappen-Engineering Company ve Morisson Knudson Company ile ortak çalışan International-Engineering Company şirketleri ile görüşmeler yapılmıştır. Bu firmaların teknik ve mali durumları hakkında Türkiye’nin Washington Büyükelçiliği vasıtasıyla incelemeler yapılarak teklifleri karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda her iki firmanın da güvenilir oldukları görülmüştür. Bununla birlikte International-Morrison müessesesinin teklifinin daha açık ve kesin hükümler içermesi, hemen uygulamaya konabilecek bir mukavele niteliği taşıması, 100.000 nüfuslu şehrin üzerine inşa olunacak toprak baraj işinin bir an evvel halledilmesi mecburiyeti nedeniyle baraj işi International-Morrison firmasına verilmiştir.⁷⁶⁹

1949 yılında Seyhan vadisinin selden korunması, sulama ve elektrik işlerinin ele alınması amacıyla bir Amerikan heyeti gelerek yapılacak toprak barajla ilgili tetkiklerde bulunmuştur. İncelemeleri sonucunda detaylı bir rapor hazırlayan Amerikan heyeti Adana’yı Amerika’nın Teksas’ına benzetmiştir. Ayrıca 28 milyon dolara mal olacak tesislerin her yıl 19 milyon dolarlık gelir sağlayacağını belirtmişlerdir.⁷⁷⁰ Heyetin hazırladığı rapor Bayındırlık Bakanlığı’na teslim edilmiş ve Bakanlık, rapor ve proje üzerine tetkikata başlamıştır. Rapor doğrultusunda

⁷⁶⁸ Salâhaddin Onur, “Çukurova’da Sel Felaketi”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.13, 15 Nisan 1948, s.3; Kenan Ünal, “Milyonlarımız Mezar, Betonarmelerimiz Ona Taş Olabilir”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.14, 15 Mayıs 1948, s.4; Sık sık yaşanan seller nedeniyle halk arasında “Misis yılanla, Ceyhan yelle, Adana selle gidecektir” diye bir söylenti yayılmıştır. Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, s.7.

⁷⁶⁹ BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: E8, Sayı:, Yer No: 74.567..10., Tarih: 27.3.1948.

⁷⁷⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “Çukurova’nın Sulama ve Sel Tesisleri Hakkında Amerikalıların Bir Raporu”, 12 Temmuz 1949.

projenin tatbiki konusunda Milletlerarası Bankanın kredi verebileceği düşünülmüştür.⁷⁷¹

Seyhan Barajı'nın inşası konusu Müstakil Demokratlardan Ahmet Çınar tarafından sorulan sorularla Meclis görüşmelerine de taşınmıştır. Çınar, Seyhan Barajı'nın inşaatı ve projesinin tanzimi konusunda sorular sormuştur. Çınar'ın takririne Bayındırlık Bakanı Nihat Erim cevap vermiş, Seyhan Nehri üzerinde halen yapılmakta olan baraj etütlerinin ve tanzim edilmiş projelerin mevcut şartlar içerisinde en zorlayıcı vaziyet olduğunu, inşaatın 40-44 milyon liraya mal olacağını, projelerin de bu maliyetin yüzde birini teşkil ettiğini ifade etmiştir. Projelerin yabancı mütehassıslara yaptırılmasının güven verici bir durum olduğunu eklemiştir. Ardından söz alan Çınar, Adana'da çok eski tarihlerden itibaren yaşanan ve 1937 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün yerinde gördüğü sellerle ilgili ancak yakın bir zamanda girişimde bulunulmuş olmasını eleştirmiştir.⁷⁷²

1949 yılının Şubat ayında yapılacak toprak barajla ilgili incelemelerde bulunmak üzere Türk-Amerikan mütehassıslardan oluşan bir heyet daha Adana'ya gelmiştir. Amerikalı profesör Karl Terzahhı'nın eşliğinde bulunan Hubert Kleinsarg, Garnet Oven Sadlar, Tool Mondal ve Esat Doğruer Adana'nın çeşitli yerlerinde incelemeler yapmıştır. Bu incelemeler doğrultusunda toprak barajın kullanılabilecek iptidai maddelerin yerleri tespit edilmiştir.⁷⁷³

Dönem içerisinde özellikle Hazım Savcı'nın (1947-1950) belediye başkanlığı sırasında gündelik yaşamı modernleştirmeye yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda içme suyu sağlanan abone sayısı 700'den 2.200'e, çeşme sayısı da 36'dan

⁷⁷¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Amerikalıların Çukurova İçin Hazırladığı Kalkınma Raporu”, 15 Temmuz 1949; **Yeni Adana Gazetesi**, “Seyhan Barajı İnşaatı”, 25 Temmuz 1949; Amerikalıların Çukurova için hazırladığı kalkınma raporu ile ilgili gazete haberi için **Bkz. EK-17**; Seyhan Barajı inşaatı ile ilgili gazete haberi için **Bkz. EK-18**.

⁷⁷² **Demokrat Gazetesi**, “Seyhan Barajı Meselesi”, 13 Ocak 1949.

⁷⁷³ **Yeni Adana Gazetesi**, “Toprak Baraj İnşaatı İçin Gelen Bir Heyet”, 22 Eylül 1949; Uzmanlar barajın dünya ölçüsünde bir ilgiyi üzerine topladığını ve bunun çok önemli bir inşaat olacağını belirtmişlerdir. **Aynı Yer.**

42'ye çıkarılmıştır. 1.500 beygir kuvvetinde iki dizel motor ile işletilen elektrik santrali, Amerika'dan montajı ile birlikte getirilen elektrojen ile güçlendirilmiştir. Sebze pazarında büyük bir hal yaptırılmış, sebze ve meyvelerin çamurdan ve tozdan kurtularak modern beton ve rampalı beton tablalar üzerinde satılması sağlanmıştır. Karşıyaka'nın en büyük dertlerinden birisi olan Sarıçam deresinin taşkınlıkları önlenmiş, Karşıyaka çarşısı ıslah edilmiş; Şehit Duran Mahallesi'nin gecekondualarının bir düzene sokulmasına çalışılmış, şehir suyu ve elektrik şebekelerinin ıslahı çalışmaları yapılmıştır.⁷⁷⁴

Bölgedeki yaşam şartları Hükümetler ve yerel yönetimler tarafından iyileştirilmeye çalışılırken halkın gündelik yaşamı olağan akışına devam etmiştir. İnsanların bir araya gelmesini sağlayan cenaze, sünnet ve düğün törenlerinin düzenlenmesinde farklılıklar oluşmaya başlamıştır. Örneğin; 1940'lı yıllarda Adana'da düğünler büyük avlulu evlerde yapılmıştır. Avlunun bir kenarına gerilen iplerin üzerine atılan kilim veya çarşaf ile saz heyetinin davetlileri görmesi engellenmiş, onların çaldıkları oyun havaları ile diğer taraftaki davetliler bolca eğlenmiştir. Diğer taraftan, Adana'nın önde gelen aileleri düğünlerini Kristal Palas, Erciyes Palas, Çiftçi Birliği ve Santral Palas salonlarını kiralayarak yapmışlardır. Buralardaki düğünlerde çarşaf ve kilimle saz heyetinin görünmesi engellenmemiştir. Hatta oyun pistinde, o zamanlar moda olan davul ve zurnalı şovlar yapılmıştır. İşte o zamanın gençleri düğün salonlarında yapılan bu düğünlere, davetsiz misafir bile olsalar katılıp dans gösterileri yapmışlardır. Bu gençler, davetliler tarafından büyük ilgiyle izlenmiştir. Celal Serin de bu dansçı gruplar içinde büyük bir yere sahip olmuştur. Çünkü çok güzel dans eden Serin, gittiği her düğünde şov yapmıştır.⁷⁷⁵ Buna göre Adana'da düğünlerin yapımında ailelerin ekonomik seviyelerine bağlı olarak uygulama farklılıkları oluşmuştur. Bu düğünler, bazı şovlara da sahne

⁷⁷⁴ Yaygın (Haz.), **a.g.e.**, s.86-87.

⁷⁷⁵ Yalçın Öcal, **Yalçın Öcal'ın Adana'sı**, Altınkoza Yayınları, Adana, 2008, s.31-33; Eski Adana'da Mestanade Mahallesi'nde Abdullah Çavuş'un çocukları içinde en cevvali olmuştur. Ömrü Adana tabiri ile "*fiyakalı*" yaşayarak geçmiştir. Gençlik yıllarında bir süre gazetecilik yapmıştır. Celal Serin, politik yaşamının dışında gece hayatı ile tanınmıştır. Sanayicilerin işleri için gittiği Ankara'da gazinoların ve gece kulüplerinin vazgeçilmez isimlerinden biri olmuştur. Gazinolarda etrafındaki masalara yaptığı ikram ve jestlerle dikkat çekmiştir. Hatta bu jestlerinden dolayı "*Helal Adanalı Celal*" sözünü ününü Türkiye'ye yaymıştır. Öcal, **a.g.e.**, s.31-33.

olmuştur. Sergilenen bu oyunlar sayesinde bazı isimler adını duyurmuş ve bu konuda nam kazanmıştır.

Atatürk döneminde yapılan devrim ile başlayan kılık kıyafetlerdeki değişim bu dönemde devam etmiştir. Genç kızların göze sürme çekmeleri, ellere kına yakmaları, kadife şalvar ve tül elbise giymeleri yaygın bir şekilde görülmüştür. Altın küpe, elde çeşit çeşit yüzükler bulunması adet olarak benimsenmiştir. Öyle ki burma bilezik ve altın zincir kadınların ziynetinden çok kollarından eksik olmayan benlere dönüşmüştür. Ayrıca restoranlarda, sinemalarda Adanalı bayanlar şık döpiyesler, erkekler takım elbise, şapka, papyon, kravat ile görülmüştür.⁷⁷⁶ Bu bağlamda geleneksel giyim-kuşam özellikleri sürdürülmüştür. Bununla birlikte gündelik yaşamda modern giyim-kuşam geleneği de kullanılmaya başlanmıştır. Buradan hareketle Adana insanı, geleneksel yerel kıyafetlerle modern yaşamı temsil eden kıyafetleri yerine göre kullanmıştır.

Dönem içerisinde gündelik yaşamı modernleştirmeyi amaçlayan faaliyetler yanında sosyal yaşamı geliştirmeye yönelik çalışmalar da yürütülmüştür. Bu bağlamda Adana Halkevinde kadının sosyal yaşamını ilgilendiren konferanslar verilmiştir. Bu konferanslar sayesinde genç kızlar bir araya gelmiş, aynı zamanda Adana'nın gündelik yaşamında daha aktif bir rol üstlenmişlerdir.⁷⁷⁷

Konferanslar yanında belli amaçlarla düzenlenen kutlama ve törenler de Adana halkının ayırım gözetilmeksizin bir araya geldiği yerler olmuştur. Bu bağlamda 23 Mart günü toprak bayramı başka bir deyişle ağaç bayramı olarak kutlanmıştır. Bütün okulların öğrencileri ve daire şefleri şehir stadyumunda

⁷⁷⁶ İsmail Ergi, “Karacaoğlan’daki Çukurova Gelenekleri”, **Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, 20-24 Kasım 1991, Adana, s.15; Taş, **a.g.m.**, s.116; Neslihan Cangöz, “Adana Erkeğe ve Küfre Kesmiştir”, **Adana’ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar**, 3. Baskı, (Der. Behçet Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.374; Altın takı geleneği Karacaoğlan’ın dizelerine de yansımıştır: Bir çift güzel gördüm yolda yolakta, Altın küpe şan veriyor kulakta; Yeşil ördek sulanıyor gölekte, Altın küpe şan veriyor kulakta veya Gümüş yüzükleri takmış parmağa şeklindedir. Ergi, **a.g.m.**, s.15.

⁷⁷⁷ Fikri Sayar, “Halkevlerinde Temsil Kollarının Önemi”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.85-86, 1945, s.15.

toplanarak sahaya yeni fidanlar dikmiştir.⁷⁷⁸ 15 Haziran 1945'te Toprak Bayramı Kanununun kabul edilmesiyle birlikte Toprak Bayramı resmen kutlanmaya başlanmıştır. Bu amaçla 17 Haziran'da Adana'da kutlama törenleri düzenlenmiştir. Çukurova köylüsü 1948 yılında milli bayramlar arasına girmesi ve mülk sahipleri lehine yapılan bir değişiklik olması nedeniyle Toprak Bayramını kutlamıştır.⁷⁷⁹ Verilen kısa söylevler ve konferanslarla Dil Devriminin 13. yıldönümü düzenlenen kutlamalar arasında yer almıştır.⁷⁸⁰ Bunlara ek olarak her yıl düzenlenen törenlerle kutlanan milli bayramlar da insanların bir araya gelmesini sağlamıştır.⁷⁸¹

Dini bayramlar da Adana insanının bir araya gelmesini sağlayan başka bir faktör olmuştur. Dini bayram kutlamalarına özel bir önem verilmiştir. Örneğin; 1939 yılı Kurban Bayramı Adana'da çok neşeli geçmiş ve Seyhan kenarında çocukların eğlenmeleri amacıyla bir bayram yeri kurulmuştur. Bayramın ikinci günü az yağmurlu geçmesine rağmen üç gün havanın güneşli olması da şehirde Kurban Bayramının güzel geçmesine olanak sağlamıştır.⁷⁸²

3. Sağlık ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Bu dönemde görülmeye devam eden sıtma yaz ve sonbahar aylarında sivrisineklerin çoğalması ile artış göstermiştir. Bu nedenle sıtmanın yok edilmesinin sadece bir devlet işi olmadığı ifade edilmiştir. Halk, hükümetin dediklerini yapmaz ve hükümetle işbirliği etmezse yapılan çalışmaların sonuç vermeyeceği belirtilmiştir. Yurt çapında sıtmadan sonuç alınamamasının nedeni gerekli işbirliğinin

⁷⁷⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "Ağaç Bayramı Kutlanıyor", 23 Mart 1943; **Yeni Adana Gazetesi**, "Ağaç Bayramı Dün Kutlandı", 24 Mart 1943.

⁷⁷⁹ Salahaddin Onur, "Toprak Kanunu, Toprak Bayramı", **Çiftçi Yolu Dergisi**, C.2, S.15, 15 Haziran 1948, s.6; "Toprak Bayramı", **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.77-78, Mayıs-Haziran, s.3-4.

⁷⁸⁰ 15 Haziran 1945 Tarihinde Kabul Edilen 4760 No'lu Toprak Bayramı Kanunu (6033 Sayılı, 16 Haziran 1945 Tarihli TC. Resmi Gazete)

"Evimiz Mayıs Haziran Çalışmaları", **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.77-78, 1945, s.16; "Halkevi Çalışmaları", **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.81, 1945, s.16; **Yeni Adana Gazetesi**, "Atatürk Gençliği! 19 Mayıs Türk Tarihinde Dönüm Noktasıdır. Bu Günü Unutma!", 19 Mayıs 1947.

⁷⁸¹ "Evimizin 1940 Kânunusani Çalışma Hülasası", **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.24, 1940, s.31-33; **Yeni Adana Gazetesi**, "19 Mayıs Bayramı", 18 Mayıs 1944; **BCA**, Fon Kodu, 490.01, Yer No, 11.58.65.2, 25.10.1947; **Yeni Adana Gazetesi**, "Yurttaş! Cumhuriyet Bayramın Kutlu Olsun", 28 Teşrinievvel 1939; **Ulus**, 30 Ekim 1942; **Yeni Adana Gazetesi**, "30 Ağustos Zafer Bayramı Dün Şehrimizde Parlak Merasimle Kutlanmıştır", 31 Ağustos 1939.

⁷⁸² **Yeni Adana Gazetesi**, "Kurban Bayramı", 4 Şubat 1939.

sağlanamamış olmasına bağlanmıştır.⁷⁸³ Atatürk döneminde olduğu gibi İnönü döneminde de bölgede görülen sıtma en büyük sağlık problemi olmuştur. Ciddi bir mücadele gerektiren sıtmanın aşılabilmesi için de devlet ve halkın işbirliği içinde olmasının şart olduğu belirtilmiştir.

Sivrisineklerin üredikleri ortamları ortadan kaldırmak amacıyla bayındırlık faaliyetleri uygulanmaya başlanmıştır. 12 Şubat 1937’de çıkarılan 3132 sayılı kanunla hükümete 1937-1941 döneminde su işlerine 31.000.000 TL harcama yetkisi verilmiştir. Sıtmaya neden olan ortamları ortadan kaldırmak amacıyla yapılan bayındırlık faaliyetlerinin yanı sıra sulak ve nemli arazilerde ağaçlandırma faaliyetlerine girişilmiştir. Okaliptüs ağaçlarının sıtma üreten alanlarda yaprakları vasıtasıyla hızlı bir buharlaşma yaptığı bilindiğinden bataklıkların kurutulmasında okaliptüs ağaçlarının kullanılmasına başlanmıştır. Sıtma mücadelesinin hızlanmasıyla kavak ve söğüt ağaçlarının da bataklık kurutucu etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır. 1939 yılında Adana ve Ege kıyılarında ilk uygulama gerçekleşmiştir.⁷⁸⁴ Adana Sıtma Mücadele Enstitüsü’nde çalışacak stajyer ve daimi doktorlara ait kadroların belirlenip onaylanmasıyla mücadele daha sistemli hale getirilmiştir.⁷⁸⁵ Bu bağlamda bölgedeki sıtma mücadelesi gerek sürdürülen bayındırlık faaliyetleri gerek sulak ve nemli arazilerin ağaçlandırılması gerekse de Adana Sıtma Mücadele Enstitüsü’nde çalışacak personelin sağlanması yoluyla desteklenmiştir.

1939’da Adana okullarında trahom savaşına başlanarak 8 ilkokul trahomlu olarak ayrılmıştır. 1939 yılı başında bütün Adana okullarında 11.258 öğrenci muayene edilmiş ve bunun 2.410’u trahomlu olarak tespit edilmiştir. 1941’de İstanbul’dan gelen Ama Mithat tarafından Halkevi bahçesinde “*Göz Hastalıkları ve Trahom*” konulu bir konferans verilmiştir. Ayrıca iki yüz hasta ve trahomlu muayene

⁷⁸³ “*Sıtmadan Korunma Öğütleri*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, C.8, S.74, Şubat 1945, s.13.

⁷⁸⁴ Tuğluoğlu, **a.g.m.**, s.356-357.

⁷⁸⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 242-236, Sayı: 118172/, Yer No: 88.84..2., Tarih: 3.8.1939; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 197-118, Sayı: 141642/, Yer No: 92.80..4., Tarih: 10.8.1940; Tıp Fakültelerinden yeni mezun olan öğrenciler 1943 yılında Adana’ya gelerek Adana Sıtma Enstitüsünde kurs görmüşlerdir. Bu amaçla 3 Ağustos sabahı saat 9’da Enstitü’de bir tören düzenlenmiştir. Törenin ardından Enstitü salonunda toplanılmış ve genç doktorlara ilk ders Dr. Seyfettin Okan tarafından verilmiştir. **Yeni Adana Gazetesi**, “*Sıtma Enstitüsünde Bu Sabahki Tören*”, 3 Ağustos 1943.

edilerek ilaçları verilmiştir.⁷⁸⁶ Daha sonraki dönemde Adana Trahom Mücadele Reisliği ve Adana Sıtma Enstitüsü'nde kurs görecektir. stajyer doktorlarla; trahom ilaççıları yetiştirme kurslarında öğretmen olarak çalıştırılacak kişilere ait kadrolar onaylanarak Adana'daki trahom mücadelesi desteklenmiştir.⁷⁸⁷

1940 Şubat ayında “*Verem ve Veremin Bulaşıcılığı*” hakkında bir konferans verilerek halkın bilinçlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yanında 68 fakir hastaya yardım sağlanmıştır.⁷⁸⁸ Bu bağlamda bölge insanı verilen konferanslarla bilinçlendirilerek hastalıklardan korunmaya çalışılmıştır.

1943 Mart ayı içerisinde Adana'da tifüs vakalarına rastlanmış ve on beş yirmi kişide tespit edilmiştir. Yetkililerin verdiği bilgilere göre, son zamanlarda alınan sıkı tedbirler çok iyi sonuçlar vermiş ve hastalığın yayılmasının önüne geçilmiştir. Sıhhi tedbirlerin her ihtimale karşı bir süre daha uygulanmasına karar verilmiştir.⁷⁸⁹ Tifüs hastalığı dolayısıyla 27 ilkokul öğrencisine sosyal yardım amaçlı 270 kilo sabun dağıtılmıştır. Aynı hastalıktan korunmayı tavsiye eden 2.000 broşür, 100 adet levha hazırlanıp asılmıştır. Fakir hastalar muayene edilerek ilaçları verilmiştir.⁷⁹⁰ Bu bağlamda bölgede gerekli sıhhi tedbirler alınarak tifüs vakalarının yayılması önlenmiştir. Bölge halkı broşürler ve levhalar vasıtasıyla bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hastalığa yakalanan insanlara yardımda bulunulmuştur. Bu suretle de hastalığın gerek oluşması gerekse de yayılması engellenmek istenmiştir.

⁷⁸⁶ İzzet Bilger, **Adana Okullarında Trahom Savaşı**, Türksözü Matbaası, Adana, 1950, s.11; “*Evimizin Haziran Ayı Faaliyeti*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.36, 1941, s.36; “*Evimizin Temmuz ve Ağustos Faaliyeti*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.37, 1941, s.27.

⁷⁸⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 201-42, Sayı: 201162, Yer No: 102.44..2., Tarih: 15.6.1943; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 33-262, Sayı: 3/5069, Yer No: 112.78..14., Tarih: 16.12.1946; Trahom ilaççıları yetiştirme kurslarında öğretmen olarak çalışacak olan kadrolar ücretleri Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı bütçesine konulan ödenekten karşılanmıştır. Bilger, **a.g.e.**, s.11-12.

⁷⁸⁸ “*Evimizin 1940 Şubat Çalışma Hılasası*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.25-26, 1940, s.35-36.

⁷⁸⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Tifüs Hastalığının Önüne Geçildi: Alınan Tedbirler İyi Netice Verdi*”, 23 Mart 1943.

⁷⁹⁰ İlhan Tarus, “*Evimizin Bir Aylık Tarihi*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.52, 1943, s.15; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Şehrimizin Sıhhi Durumu*”, 13 Mart 1943.

1943 yılında Sıhhat Bakanlığı tarafından Adana’da bir Verem Dispanseri kurularak başhekimliğine Bursa Verem Dispanseri başhekimi Ali Yürük tayin edilmiştir. Dispanser geçici olarak eski İstasyon kuzeyindeki Doğumevi karşısında bir binada kurulmuştur. Veremli olanlar ayaktan tedavi edilerek gerekli ilaçlar verilmiştir. Dışarıdan gelip yatmak zorunda olanlar ise Memleket Hastanesi’ndeki verem pavyonuna gönderilmiştir.⁷⁹¹ Buradan hareketle bölgede görülen verem hastalığının önlenmesi amacıyla gerekli sağlık kuruluşları oluşturularak personelleri sağlanmıştır.

Bahar aylarında ovanın birçok kısımlarını ve şehre yakın toprakları su basması nedeniyle sivrisinek artmıştır. Buna bağlı olarak sıtma da çoğalmıştır. Sıtmanın daha da artmaması için yetkililerin başta kinin, atebrin temini ve su birikintilerinin mazotlanması olmak üzere gerekli önlemleri alması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁹² Ancak sonraki zamanlarda Sıtma Mücadele Teşkilatına başvuran hasta sayısı kış aylarına nispetle artış göstermiştir. Muayeneleri yapılan bu insanlara atebrin verilerek, serum bağlanmıştır. Sıtma mevsimi olan yaz aylarında gerek şehirde gerekse köylerde bu hastalığı önlemek ve etkisini azaltmak için azami gayret sarf edilmiştir. Sivrisineklerin imhası amacıyla su birikintileri ve bataklıklara mazot dökülmüştür. Bununla birlikte alınan önlemler yetersiz kalmış ve sıtmanın önüne geçilememiştir. Bu nedenle de sıtma mücadele teşkilatının ne ile uğraştığı ve sadece kâğıt üzerinde bir kurum mu olduğu yönünde eleştiriler yapılmıştır.⁷⁹³ Bu bağlamda gerekli önlemler alınmış olmakla birlikte sıtmanın bölgede görülen ciddi bir sağlık problemi olması nedeniyle bu tedbirler yeterli gelmemiştir.

Çukurova Bölgesi’ndeki sıtma mücadelesi işi ihmal edilmiş, ilgililerin dikkatini çekmeye çalışmak işe yaramamıştır. Adana’daki yatılı okullardan birisinin Maarif Vekâleti’ne gönderilen yıllık sıhhi istatistikleri üzerinde yapılan incelemede

⁷⁹¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana’mıza Kurulan Hayırlı Bir Müessese: Verem Dispanseri Faaliyete Geçti”, 27 Şubat 1943.

⁷⁹² **Yeni Adana Gazetesi**, “Sıtmaya Karşı Tedbir Alınması Gerekir”, 20 Nisan 1944.

⁷⁹³ **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehirde Sineklerle Mücadele İşleri”, 5 Mayıs 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Bölgemizde Sıtma Mücadele Teşkilatı Ne ile Meşguldür?”, 15 Mayıs 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Sıtma Mücadelesi Ne İle Meşgul?: Ova Köylerinde Yeniden Kerpiç Çukurları Açılıyor”, 14 Haziran 1944.

mevcudu fazla olmayan okulda 128 sıtmalı öğrenci olduğu tespit edilmiştir. Mevcuduna nazaran sıtmalı öğrenci sayısının fazla olması, sıtma mücadelesinin gerektiği şekilde yürütülmediğini daha açık şekilde göstermiştir.⁷⁹⁴ Ayrıca fabrikaların lağım suları ile sebzelerin sulanması nedeniyle şehirde tifo hastalığı görülmüştür. Bunun üzerine Hıfzıssıhha Meclisi toplanarak bu durumun önlenmesi için acil kararlar almıştır.⁷⁹⁵ Hastalığın birçok insanın bir arada bulunduğu okullarda da tespit edilmesi göstermektedir ki sıtma bölge için önemli bir problem haline gelmiştir. Bu nedenle de bu konuda yardımcı dokunabilecek kurumların işbirliği ile sürdürülecek uzun ve ciddi bir mücadeleyi gerektirmiştir.

Tepebağ'da bir Memleket Hastanesi yapılması yıllar boyunca Adana gündemini meşgul etmiştir. Uzun tartışmalardan sonra arsası istimlak edilen Hastanenin yeri park haline getirilmiş, hastanenin Ticaret Lisesi ve Elektrik Fabrikası yanına yapılmasına karar verilmiştir. Hastanenin merkezi bir yer olan Tepebağ yerine başka yerde yapılması yönündeki kararı nedeniyle belediyeye karşı tepki oluşmuştur. Sağlık alanındaki bu olumsuz habere karşın Adana doğum evinin modern aletlere sahip bir doğum salonuna kavuşturulması olumlu bir gelişme olmuştur.⁷⁹⁶

Nisan 1944'te Adana'da iki tifüs vakası görülmüştür. Sıhhat Müdürlüğü her iki hasta ile ilgili gerekli sıhhi tedbirleri almış ve evlerinde fenni temizlik yaptırmıştır. Diğer taraftan tifüsle mücadele için belediye eski aşhaneyi genişletmiş, burada çağdaş bir hamam ve aşhane yaptırmıştır. Bu çağdaş tesisat ovaya amele akınının başladığı sırada faaliyete geçirilmiştir.⁷⁹⁷ Bu bilgiler ışığında kentte görülen tifüs vakalarının önlenmesi amacıyla önlemler alınmıştır. Bu tür vakaların artış göstermemesi için de tifüsle mücadele amaçlı tesis ovaya amele akınının yoğunlaştığı zamana denk getirilmiştir. Bu suretle hastalıkların ameleler arasında

⁷⁹⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana'nın Sıtma Vaziyeti Dikkate Değer Görüldü”, 22 Haziran 1944.

⁷⁹⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehirde Tifo Var; Tedbirler Alınacak”, 27 Eylül 1944.

⁷⁹⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “Tepebağ'da Yapılacak Hastane Meselesi”, 18 Temmuz 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Yeni Memleket Hastanesi Binası”, 9 İlk Teşrin 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Doğum Evinde Asri Tesisat”, 19 Temmuz 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Hastane İşİ”, 25 Ocak 1950.

⁷⁹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehrimizde Sıhhi Durum”, 21 Nisan 1944.

yayılması engellenmek istenmiş, aynı zamanda insan sağlığı yanında işgücü verimi de korunmaya çalışılmıştır.

16.6.1945 tarihinde kurulan Adana verem dispanserinde Ağustos 1947 tarihine kadar 600 küsur veremli insanın tedavisi yapılmıştır. Adana'nın sıcak ve tozlu bir muhit oluşu bu bulaşıcı hastalığın her gün biraz daha yayılmasına neden olmuştur. Bundan başka insanların bakımsız kalmış olmaları da verem için uygun ortam hazırlamıştır. Yüz bin nüfuslu Adana gayet fakir olmakla beraber, oldukça da zengindir. Ancak zengin olanlar bu nüfusun sadece yüzde teşkil etmiştir. Geriye kalan büyük bir kısım ise birçok şeyden mahrum yaşamıştır.⁷⁹⁸

1945'te çeşitli köyler dolaşarak sağlık taraması yapılmıştır. Dolaşılan bu köylerden Yenice'de 39'u sıtma, 5'i uyuz, 5'i de diğer hastalıklar olmak üzere 49 hastaya bakılmış, hepsine yetecek kadar ilaç verilmiştir. İğne yapılması gerekli görülenlere kinin iğnesi yapılmıştır. Hacıhasan Köyü'nde 81 hastaya bakılmıştır. Bunlardan 58'inin sıtma olduğu tespit edilerek ilaçları verilmiştir. Dolaşılan diğer köylerle birlikte toplam 295 hastaya bakılarak ilaçları verilmiş, sıtmalılardan ateşi yüksek olanlara ampul kinin yapılmıştır. 38 kişiye de değişik reçeteler yazılmıştır.⁷⁹⁹ 1946'da ise Adana Halkevi Sosyal Yardım Komitesi tarafından fakir hastalar tedavi ettirilmiş ve ilaç yardımında bulunulmuştur.⁸⁰⁰ Bölgede sağlık taraması yapılarak gerekli görülenlere müdahale edilmesi göstermektedir ki bölgenin sağlıklı bireylere sahip olması için gerekli önlemlerin alınmasına önem verilmiştir.

1945-1946 senesinde D.D.T.'nin tatbiki ile sıtma mücadelesi hızlandırılmıştır. Mücadele ile özellikle Adana mıntıkasında, bütün Türkiye'de olduğu gibi geniş tatbikat yapılarak sıtmanın kökü adeta kurutulmuştur. Bu başarının kazanılmasında her eczanede mutlaka atebrin ve kinin ampülü bulundurulmasının, atebrin ve kinin

⁷⁹⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "Mücadele İşine Yardım Etmiyoruz", 2 Ağustos 1947.

⁷⁹⁹ Kazım Eke, "Köyde Sağlık ve İlköğretim Davası", **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, C.8, S.74, Şubat 1945, s.8-9.

⁸⁰⁰ "Adana Halkevi Çalışmaları", **Çukurova Kültür Dergisi**, S.1, 1946, s.16.

ampulü bulundurmayan veya yok diyen eczaneler hakkında seri ve kesin takibat yapılmasına ek olarak ilaçların parasız olması etkili olmuştur.⁸⁰¹

Adana Hıfzısıhha Meclisi, Vali Zühtü Durukan'ın başkanlığında olmak üzere sağlık müdürü, milli eğitim müdürü, veteriner müdürü, hükümet tabibi, belediye başkanı ve sıtma savaş başkanının katılımıyla toplanarak şehrin sıhhi durumu üzerinde uzun bir konuşma yapmış ve önemli kararlar almıştır. Mecliste sağlık müdürünün raporuyla kontrol ve incelemelerine ait raporlar okunarak tartışılmış ve aynen kabul edilmiştir. Buna göre, sıhhi durumu bozuk olan bazı fırın ve hanların sıhhi durumlarının düzelmesine kadar kapatılmasına ve cadde ortasında fiilen bir ahır niteliği taşıyan Büyük Küpeli Han'ın kapatılarak kaldırılmasına, Köprübaşı'nda bulunan umumi tuvaletin temizletilmesine ve bitişiğindeki kahvenin sıhhi durumunun düzeltilmesine karar verilmiştir.⁸⁰² Ek olarak hastalığa tutulan köpekler tarafından ısırılan Adana'daki birçok vatandaş kuduz tedavisine alınmıştır.⁸⁰³ Buna göre bölgenin sıhhi açıdan problemsiz bir yer haline gelmesi için toplantılar düzenlenmiştir. Bu amaçla bölgede bulunan işletmeler kontrol edilerek sağlık yönünden yetersiz bulunanlar düzeltilene kadar kapatılmıştır. Bütün bunlar yerel yönetimin de bölgedeki sıhhi koşulların iyileştirilmesi yönünde faaliyette bulunduğunu göstermiştir.

Veremle savaş haftası dolayısıyla kendisiyle konuşma yapılan Adana Verem Savaş Dispanseri Baştabibi Yalçın Ceylanoğlu Veremle Savaş Derneği'nin faaliyetleri hakkındaki düşüncelerini aktarmıştır. Adana Veremle Savaş Derneği çalışmalarında sebebi bilinmeyen bir sürüncemenin olduğunu belirtmiştir. Buna bağlı olarak dernek gerektiği şekilde faaliyet gösterememiştir. Zengin bilinen fakat fakiri daha çok olan Adana'da verem hissedilir şekilde artmıştır. Ancak hastalar için vilayet dâhilinde yatacak tek bir yatak dahi bulunamamıştır. Veremle Savaş Derneği bunu sağlayabilmek adına oldukça çaba sarf etmesine rağmen bu çabalar ihtiyacın

⁸⁰¹ **Türksözü Gazetesi**, “B.M. Meclisinde Sıtma Kanunu Görüşüldü”, 24 Aralık 1959; **Yeni Adana Gazetesi**, “Sıtma Savaşı: Sıtma İlacı Parasız Verilecek”, 31 Mart 1945.

⁸⁰² **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehir Hıfzısıhha Meclisi Önemli Kararlar Aldı”, 26 Haziran 1947.

⁸⁰³ Muzaffer Çelikkan, “Kuduz-Daülkelp-Lyssa”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.2, 15 Nisan 1947, s.13.

karşılanmasına yeterli gelmemiştir. (...) ⁸⁰⁴ Bunun üzerine Adana bölgesinde yaşayanlar etkisini günden güne arttıran veremle savaşmak için Veremle Savaş Derneğine yardımda bulunmuştur. ⁸⁰⁵ TBMM'nin 11 Nisan 1949 tarihinde kabul ettiği “*Verem Savaşı Kanunu*” ise veremle mücadelenin yürütülmesi konusunda destekleyici olmuştur. ⁸⁰⁶

1949'da Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, daha önceki tecrübelerine dayanarak, yıl içinde daha geniş programla sıtma mücadelesine karar vermiştir. Mücadele için gerekli malzeme temin edilmiş ve sıtma mücadelesine yeni bir sistemle başlanmıştır. ⁸⁰⁷ Ancak Adana, nüfusunun fazlalığına, hastalıkların çeşitli olmasına ve bütün Güney bölgesinin ilk sağlık istasyonu olmasına rağmen bir Çocuk hastanesinden mahrum kalmıştır. Yalnız Adana'nın değil bütün Güney bölgesinin ihtiyacını karşılayacak bir çocuk hastanesinin gerekliliğini anlatmak gereksiz bulunmuştur. Bu amaç için Belediye'nin acizler yurdunun çocuk hastanesi yapmaya uygun olduğu belirtilmiştir. ⁸⁰⁸

4. Spor

Bir toplumda sporun yaygınlaşması ve sportif başarının artması için o toplumda spora aktif olarak katılan insan sayısı ile spor tesislerinin artması gerekli görülmüştür. Adana çevre olanakları ile ele alındığında yıl boyunca birçok spor dalının kesintisiz yapılabileceği iklim koşullarına sahip olmuştur. Ayrıca, dağlık ve ovalık yüzey şekillerine sahip olması ve Seyhan nehri ile gölü etrafında kentsel yerleşimin bulunması değişik spor dallarının rahatlıkla yapılabilmesi şansını

⁸⁰⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 13-49, Sayı:3/7555, Yer No: 116.38..7., Tarih: 2.6.1948; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Veremle Savaş Derneği: Teşekkül, Ümit Edilen Faaliyeti Gösterememekte Devam Ediyor*”, 8 Ocak 1949.

⁸⁰⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkımız Tarafından Seyhan Veremle Savaş Derneğine Yapılan Bağışlar*”, 15 Nisan 1947.

⁸⁰⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Büyük Millet Meclisinde Verem Savaş Kanunu Dün Kabul Olundu*”, 12 Nisan 1949; 11.4.1949 tarihinde TBMM'de kabul edilen 5368 No'lu Verem Savaşı Hakkında Kanun (7183 Sayı, 15 Nisan 1949 Tarihli TC. Resmi Gazete)

⁸⁰⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Sıtma Savaşı: Bu Yıl Daha Geniş Bir Programla Mücadele Edilecek*”, 25 Mayıs 1949.

⁸⁰⁸ **Demokrat Gazetesi**, “*Adana Çocuk Hastanesi*”, 28 Ekim 1949.

tanımıştır.⁸⁰⁹ Bu bağlamda Adana'nın değişik yeryüzü şekillerine sahip olması çeşitli spor dallarının bir arada yürütülebilmesi için uygun ortam sağlamıştır.

At koşularının daha sistemli hale gelmesi amacıyla da 1940 yılında Adana Valisi Faik Üstün başkanlığında Adana Atlı Spor Kulübü kurulmuştur. Vali, kulübün tüzüğünü vilayete vermiş ve 30 Mayıs 1940 tarihinde kanuni izni almıştır.⁸¹⁰ At koşuları Adana'da önem verilen spor dalları arasında yer almıştır. Buna bağlı olarak bu spor dalını daha sistemli şekilde yürütmeyi sağlayacak bir kulüp kurularak, bu spor dalı ile ilgili uyulması gereken kurallar belirlenmiştir.

Adana'da spor kulüplerinin faaliyetleri Adana Demirspor Kulübü'nün (1940) kurulmasıyla başlamıştır. 1940'lı yıllar henüz profesyonel düşüncenin gelişmediği, bonservis, lisans ve benzeri kavramların yerleşmediği, oyuncu sayısının az olduğu, takım kadrolarının bir türlü düzene bağlanamadığı yıllar olmuştur. Takımlar sahaya her hafta hazırladıkları bir listeyle çıkmışlardır. Demirspor ligdeki ilk yılında bu yöntem nedeniyle şampiyon olamamıştır. 1941 sezonunun son maçında Milli Mensucat ile karşılaşmıştır. Bu aynı zamanda şampiyonluk maçı olmuştur. Milli Mensucat bu maçı 5-0 alması halinde şampiyon olabilmıştır. Milli Mensucat bir haftalığına Galatasaray'dan Katır Cemil ve Haşim'i getirtip Demirspor'u 5-0 yenmiş ve şampiyon olmuştur. Ertesi yıl Adana şampiyonu olan Demirspor, 12 yıl boyunca şampiyonluğu kimseye kaptırmamıştır. Ancak bu şampiyonluklar Türkiye ligleri henüz kurulmadığı için bölgesel olmuştur.⁸¹¹ Bu bağlamda spor kulüplerinin kurulmasıyla canlanmaya başlayan bölge sporu profesyonel düşüncenin yerleşmesiyle gelişmeye başlamıştır.

⁸⁰⁹ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.14.

⁸¹⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Atlı Spor Kulübü Resmen Teşekkül Etti", 1 Haziran 1940; Adana Atlı Spor Kulübü Reisliğine Vilayet mektupçusu Agah Yüce, veznedarlığa ve kitabete Osmanlı Bankası Müdürü Calip Sertel, muhasipliğe fabrikatör Bekir Karabucak, üyeliklere tüccar Tahsin Erman, çiftçi Mustafa Dinkçi ve yedek üyeliklere de tüccar İbrahim Telici, fabrikatör İsmail Burduroğlu seçilmişlerdir. **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Atlı Spor Kulübü Resmen Teşekkül Etti", 1 Haziran 1940.

⁸¹¹ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.166; Sabit Oktan, **Dünden Bugüne Adana Demirspor**, Üstün Yayıncılık, Kemal Matbaası, Adana, 1986, s.84; 1940-1949 yılları arasında Adana'da açılan kulüp sayısı 3'tür ve bu sayı ile açılma oranı bakımından % 2,7 seviyesine ulaşmıştır. **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.167.

Çeşitli spor dallarının bir arada yürütüldüğü Adana'da avcılık ve atıcılık da yaygın olarak yapılan sporlar arasında yer almıştır. Bu bağlamda 14 Şubat 1941 tarihinde saat 17'de avcı ve atıcı elemanlardan oluşan bir heyet toplanarak bir süre avı programı hazırlamıştır. Bu programa göre, hava iyi olduğu takdirde Sarıçam havalisinde, hava yağmurlu olduğu takdirde Şevketiye ve çinkolu dam civarında 2 Mart 1941 tarihine denk gelen Pazar günü süre avı yapılması planlanmıştır. Oluşturulan 13 maddelik programın onaylı örnekleri Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı ile Atıcılık Ajanlığına ve Ziraat Mücadele Başteknisyenliğine sunulmuştur.⁸¹² Bu bağlamda avcılıkla ilgili bir programın hazırlanmış olması bölgede avcılık ve atıcılığa verilen önemin bir göstergesi olmuştur.

1943 yılında Adana Demirspor gençleri her türlü spor faaliyetine büyük bir hız vermişler ve sistemli bir çalışma ile bölgede göze çarpacak bir ilerleme kaydetmişlerdir. Bu nedenle Adana halkının sempatisini kazanmışlardır. 1943 yılında voleybol maçlarında dört kulüp arasında şampiyon olan Demirsporlular, futbol lig maçlarında da bölge şampiyonu olmuşlar ve bunu takip eden şilt kupasında da bütün takımları yenerek ikinci kez şilt kupasını kazanmışlardır. Sonrasında Seyhan bölgesinde düzenlenen Cumhuriyet kupası maçlarında bütün rakiplerini büyük sayı farklarıyla yenerek şampiyon olmuşlardır.⁸¹³

Adana'da su sporları oldukça gelişmiştir. Adana bu alanda kıyı kentlerinden bile ileride bir yere sahip olmuştur. Adana'da su sporları için gerekli tesisler yetersiz olmasına karşın Adanalı yüzücüler, İstanbullu, İzmirli sporculara bile çoğu kez üstün gelmişlerdir. Adana'nın su sporu tesisi olarak Atatürk Yüzme Havuzu hizmet vermiştir. 1938'de Turhan Cemal Beriker ve Bölge Müdürü Rıza S. Saray tarafından hizmete açılan havuz 50x22m boyutunda ve 4.50m derinliğinde yapılmıştır. Havuza atlama platformu da eklenmiştir. 1942'de kurulan ilk su topu takımı 1962'ye dek aralıksız şampiyon olmuştur.⁸¹⁴ Buradan hareketle sıcak bir yer olması ve insanların

⁸¹² **Yeni Adana Gazetesi**, "Süre Avı Programı", 21 Şubat 1941.

⁸¹³ Kenan Gülgün, "Adana'da Demirspor", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, S.16, Nisan 1944, s.21.

⁸¹⁴ Rıza Salih Saray, "Adana'da Su Sporları", **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, S.22-23, İkinci Teşrin 1944, s.21; Yüzülebilecek tesislerin yetersiz olmasına karşın Çukurova'nın sıcak olması Adanalıları

serinleme ihtiyacı duyarak suya girmelerinin su sporları konusunda bir temel oluşturduğu söylenebilir. Atatürk yüzme havuzunun kurulmasıyla sistemli bir şekilde çalışma imkânına kavuşan sporcuların önemli başarılarla imza atmaları da bu temelin bir ürünü sayılabilir.

Beden Terbiyesi Bölge Başkanlığı'nın bildirdiğine göre, Adana poligonunda 13 Nisan 1944 sabahı başlayarak 23 Nisan Pazar günü saat 12'de sona ermek üzere bütün Adanalıların katılabileceği ikramiyeli atış müsabakaları düzenlenmiştir. Müsabakalara katılım şartlarını belirleyen 9 maddelik bir de şartname hazırlanmıştır.⁸¹⁵

Adana'da sıcakların başlaması su sporları mevsimini açtığı gibi beş on yaşında çocukların ve yetişkinlerin Seyhan Nehri'de yıkanmaya başlamaları tehlikeli durumlara davetiye çıkarmıştır. Tehlike arz eden bu durum çirkin bir manzaraya da sebep olmuştur. Bu nedenle boğulmalara davetiye çıkaran bu tehlikeli durumun önlenmesi amacıyla gerekli tedbirlerin yetkililerce alınması gerekli görülmüştür.⁸¹⁶ Yüzme mevsiminin başlamasıyla birlikte yurdun her tarafında her hafta birincilik yarışları yapılmıştır. Adana'da kulüpler arasında yapılacak olan yüzme birinciliklerinde birinci gelecek kulübe ödül olarak verilmek üzere Halil Dalhan tarafından bir kotra ortaya konulmuştur.⁸¹⁷ 22-23 Temmuz 1944 tarihlerinde Adana yüzme havuzunda teşvik müsabakaları yapılmıştır. Yüzme sporunun yaygınlaşmasında ve başarıya ulaşmasında Adana Demirspor Kulübünün büyük katkıları olmuştur. Adana'nın en köklü spor kurumlarından olan Adana Demirspor, futbolda sağladığı başarılarını sutopu alanında da sürdürerek 1945'ten itibaren Türkiye Sutopu birincilikleri kazanmıştır.⁸¹⁸ Bu tarihten itibaren 13 yılı aralıksız

ırmakta yüzmeye sevk etmiştir. Bu nedenle Adanalıların çocukluk hatıralarını biraz öğrenmeye çalışınca “*ana ve babalarından habersiz ırmakta çimmelerine, yıkanmalarına*” ait çeşitli hikâyeler anlatırlar.

⁸¹⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Şehrimizde Büyük Atış Müsabakaları*”, 13 Nisan 1944.

⁸¹⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Nehirde Yıkanmayı Önlemek Lazım*”, 20 Nisan 1944.

⁸¹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Adana'da Barbaros Yüzme Birinciliği*”, 1 Temmuz 1944.

⁸¹⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Yüzme Havuzunda Bugünkü Yarışlar*”, 22 Temmuz 1944; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.162-163.

olmak üzere toplamda 17 yıl suture birincisi olan Adana, aralıksız kazandığı şampiyonluklar dolayısıyla “Yenilmez Armada” olarak anılmaya başlanmıştır.⁸¹⁹

Adana’da atletizm sevilen ve rağbet gösterilen bir spor olmuştur. Özellikle Adana okullarındaki öğrenciler atletizm ve kır koşularına büyük önem vermişlerdir. Bunun sonucunda 1944 yılında, Milli atletizm kadrosu seçimini hazırlayan Türkiye atletizm grup birinciliklerinde Çukurova takımı, Türkiye ikinciliği kupasını kazanmıştır.⁸²⁰ 12-13 Ağustos 1944 tarihlerinde İstanbul’da yapılan Türkiye atletizm birinciliklerinde ise Adana’dan Selahiddin Canka uzun atlamada 6,70 ile Türkiye birincisi olmuştur.⁸²¹ Bu bağlamda atletizm ve kır koşuları önem verilen spor dalları arasında yer almış, okullar da düzenlenen koşulara katılmıştır. Bu ise spor yapma bilincinin eğitim yoluyla da kazandırılmaya çalışıldığının bir göstergesi olmuştur.

Dönemin son yıllarında Adana’da su sporlarının hızla geliştiğini gören Bölge temsilcileri, gerek Türkiye birinciliklerine hazırlık, gerek sporseverlere güzel bir gün yaşatmak maksadıyla Ankara Bölgesi yüzücülerini Adana’ya davet etmiştir.⁸²²

Futbol alanında kurulan Adana Türk Ocağı, Adana Seyhanspor, Adana İdmanyurdu, Torosspor, Adana Topçu Alayı Gücü ve Milli Mensucat gibi futbol takımları, artarda kurularak 1940’a dek bölge lig şampiyonu olmuşlardır. 1940’ta kurulan Adana Demirspor aynı yıl bu lige katılarak 15 şampiyonluk almıştır.⁸²³ 1945-1946 futbol bölge lig maçları her seneki gibi verimli, canlı ve düzenli şekilde yapılmıştır. Puan cetveli sıralamasında bölge şampiyonu Demirspor olmuştur.⁸²⁴

⁸¹⁹ Ruhi Polisci, “Yenilmez Armada”, **Sıcağıyla Acısıyla Adana Futbolu**, (Der. Yavuz Yıldırım ve Mustafa Uçar), İletişim Yayınları, İstanbul, s.20.

⁸²⁰ Rıza Salih Saray, “Adana’da Atletizm”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, S.24, İ. Kanun 1944, s.27.

⁸²¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Atletizmde Seyhan Bir Birincilik Aldı”, 14 Ağustos 1944.

⁸²² **Yeni Adana Gazetesi**, “Su Sporları”, 26 Temmuz 1944.

⁸²³ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.163.

⁸²⁴ Nuri Pamukçu, “Adana’ımızda Spor”, **Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi**, S.85-86, Ocak-Şubat 1946, s.29.

1940'lar atletizmin filizlenme dönemi olmuştur. Bu başlangıç yıllarında bile Adana'dan yetişmiş birçok sporcu Türk atletizminin önemli isimleri arasına girmiştir. 100 ve 200m'de Fahri Aybar (Torosspor); 110m engellide, tek adım ve üç adım atlamada Kemal Koçak (Torosspor) yer almıştır. 1500m'de Saadettin Dindar (Seyhanspor); 800m'de İsmet Özlüpinar (İncirlikspor); yüksek atlama, gülle ve çekiç atmada Adil Bozdoğan (Torosspor) önemli başarılar kazanmıştır. Disk atma dalında Nedim Aksoy (Torosspor); cirit atmada Bedri Şensert (Demirspor) bu yılların ünlü atletleri arasına girmiştir.⁸²⁵ Bu bağlamda Adana çeşitli spor dallarında üne kavuşan önemli isimlerin yetiştiği bir yer olmuştur.

Adana'da ilk basketbol çalışmaları 1940'ta başlamıştır. Bu dönemde basketbol okullarda oynanmıştır. Atıcılık çalışmaları da 1940'ta başlamıştır. Doğal çevrenin elverişliliği sayesinde atıcılık gelişmiştir. 1946-1949 arasında yapılan Türkiye Yivli Silahlar yarışmalarını Adana Bölgesinden İzzet Erozan 3 kez kazanmıştır.⁸²⁶

1945-1946 yılında Seyhan Spor ve Torosspor Gençlik Kulüplerinin düzenlemiş oldukları teşvik yarışları bütün köylülerin ve güreşçilerin güreş zevklerini geliştirmiş ve Adana halkına zevkli bir spor yaşatmıştır. Boks alanında ise Avrupa Boks Şampiyonu R.E. Hanter tarafından boks antrenmanları yapılmaya başlanmıştır. Bu spor Adana'da ilk kez yapıldığı halde heveslileri fazla olmuştur. Türkiye'de eşi bulunmayan Adana'daki boks ringi çalışma saatlerinde hevesli gençlerle dolup taşmıştır.⁸²⁷ Bu bağlamda bölgede geleneksel spor dalları yanında farklı spor dallarının gelişimi için de uğraşılmıştır.

At neslinin ıslahı ve üretilmesi bakımından yetiştiricileri teşvik maksadıyla Adana'da yarışlar düzenlenmiştir. Bu amaçla 1948 yılının Nisan ayından itibaren yarışlar yapılmıştır. 25 Nisan Pazar günü yapılan resmi tay koşusuna 13 tay girmiş,

⁸²⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.165.

⁸²⁶ **Aynı Yer.**

⁸²⁷ Pamukçu, **a.g.m.**, s.29.

yarışı Basri Karabucağın Seçkin'i birinci olarak bitirmiştir. Bu koşudan başka üç koşu daha yapılmış ve yarışlar toplam iki hafta sürmüştür.⁸²⁸ Bu bağlamda at yarışlarına önem verilen bölgede at neslinin ıslahı ve üretilmesi bakımından üreticileri teşvik amacı taşıyan yarışlar da düzenlenmiştir.

10 Nisan 1949'da Adana'da yapılacak "*Adana Atletizm Bayramı*"na katılmak üzere Toros ekspresi ile beş atlet gelmiştir. Bu atletler sırikla yüksek atlama rekortmeni Muhittin Akın, cirit atma rekortmeni Halil Zıraman, dekatlon rekortmeni ve 110 engelli şampiyonu Mustafa Batman, süratçi Yalçın Okay, gülleci Necdet Akın'dan oluşmuştur. Ayrıca Erkek Lisesi önünden başlayacak ve Tarsus yolunda gidiş-geliş olmak üzere 50 km mesafe içinde gençlik kulüpleri arası bisiklet yarışları yapılmıştır.⁸²⁹

Milli Güreş Takımı ile Avrupa turnesine çıkan Çukurovalı güreşçilerden Mustafa Yoylu 14 Nisan 1949 tarihinde Adana'ya gelmiştir. Avrupa turnesinde sağlamış olduğu başarı ve dürüstlüğü dolayısıyla iyi bir izlenim bırakan güreşçi, bir süre Adana'da kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür. 1949 Mayıs ayında Kadirli'de güreş müsabakaları düzenlenmiştir. İlçe Gençlik Kulübü'nün kendi çıkarına düzenlediği bu güreşlere Adana'nın ünlü pehlivanlarından Zanapalı Hanifi Demirkavada da katılmıştır.⁸³⁰

5. Dernekler (Kızılay Derneği, THK, ÇEK)

30 Ocak 1939 Pazartesi gününden itibaren bir hafta süreyle Kızılay haftası olarak kabul edilmiştir. Bu haftada deprem, su baskını, yangın gibi insanlar ve insanlık için en büyük afetlerde Kızılay'ın bir ana ve babadan daha çok şefkatli olan ve daha etkili bulunan yardımları ön safta yer almıştır. Kızılay'a üye olmak en kutsal

⁸²⁸ Abdurrahman Eroğlu, "*Adana At Yarışları*", *Çiftçi Yolu Dergisi*, Yıl.2, C.2, S.14, 15 Mayıs 1948, s.11.

⁸²⁹ *Yeni Adana Gazetesi*, "*Yarın Yapılacak "Adana Atletizm Bayramı"na Katılmak Üzere Atletler Geldi. Bisiklet Yarışmaları da Yapılacak*", 9 Nisan 1949.

⁸³⁰ *Yeni Adana Gazetesi*, "*Milli Güreşçilerimizden Mustafa Yoylu Dün Şehrimize Geldi*", 15 Nisan 1949; *Yeni Adana Gazetesi*, "*Kadirli'de Tertip Edilen Güreş Müsabakaları*", 24 Mayıs 1949.

bir borcu yerine getirmekle eşdeğer sayılmıştır. Buna ek olarak Kızılay'ın daha fazla yardımda bulunabilmesi için vatandaşların yardımlarını kurumdan esirgememeleri gerektiği belirtilmiştir. Kızılay haftası içinde bir de balo verilmesi kararlaştırılmıştır. Kızılay'ın senelik balosu olan bu balo Şubat'ın dördüncü günü akşamı Halkevi salonunda gerçekleştirilmiştir.⁸³¹ Bu bağlamda insanlığın yaşadığı afetlerde en büyük destekçilerinden biri olan kurumun güçlenebilmesi için halkın yardımlarına başvurulmuştur. Bu amaçla balo tarzında toplantılar da düzenlenmiştir.

22 Şubat 1943 saat 17.30'da Halkevi salonunda Kızılay kongresi toplanmıştır. İkinci Reis Ziya Rona kongreyi açmış ve kongre reisliğine Parti müfettişi Halid Onaran, kâtipliklere ise Doktor Osman Bozkurt ile Halkevi Reisi Doktor Kemal Satır seçildikten sonra çeşitli konularda görüşmelere başlanmıştır.⁸³² Bu bağlamda Kızılay'ın sistemli çalışabilmesi amacıyla belirli aralıklarla kongreler düzenlenmiştir.

14 Nisan 1949 tarihinde her yıl olduğu gibi Kızılay binasında Kızılay Cemiyeti yıllık kongresi yapılmıştır. Bini aşkın üyesi olan yardım kurumunun kongreyi otuza yakın üyenin katılımıyla gerçekleştirmesi hazin bir tablo oluşturmuştur. Nejat Rona'nın başkanlığı ile başlanan müzakerelerde il olarak gelir bütçesi üzerinde durulmuş ve bütçesi 24.807 lira olarak kabul edilmiştir. 24.807 liralık gelir bütçesinin yüzde kırkı genel merkez hissesi, 14.884 lirasının da diğer şubeler hissesi olarak ayrılması kararlaştırılmıştır. Sonrasında idare kurulu seçimlerine başlanmıştır.⁸³³

1946'da Adana'daki dernek sayısı 16'ya ulaşmıştır.⁸³⁴ Bunlarda biri olan Kızılay Derneği Adana şubesinin yıllık genel kurul toplantısı 14 Nisan 1949 günü saat 17'de dernek binasında yapılmıştır. Eczacı ve kimyager Nejat Rona'nın

⁸³¹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Kızılay Şefkat Müessesesi", 4 Şubat 1939; **Yeni Adana Gazetesi**, "Bu Gece Halkevinde Kızılay Balosu Var", 4 Şubat 1939; **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana'da Kızılay Haftası Bugünden İtibaren Başladı", 27 Teşrinisani 1939.

⁸³² **Yeni Adana Gazetesi**, "Kızılay'ın Kongresi", 23 Şubat 1943.

⁸³³ **Demokrat Gazetesi**, "Kızılay Kongresi", 25 Nisan 1949.

⁸³⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.136.

başkanlığında çalışmalarına devam eden kongre, gündemindeki maddeleri görüşmüş ve yeni idare heyeti seçimleri yapılmıştır.⁸³⁵

Her yıl ortaöğretim çağında olup da şehit, yetim özellikle Adana'da barınacak yeri olmadığı ve sınıflarını pekiyi veya iyi derecede geçtiği tespit edilenlerden seçilmiş olan öğrenciler Türk Maarif Cemiyetinin pansiyonunda barındırılmıştır. Pansiyonun tekrar gerektiği şekilde açılması için hazırlıklara başlanmıştır. Bununla birlikte her yıl Türk Maarif Cemiyeti ve ÇEK çıkarına olarak gerçekleştirilen Eşya piyangosunun daha zengin şekilde yapılması için hazırlıklara girilmiştir.⁸³⁶ Bu bağlamda TMC ve ÇEK Adana şubeleri kentte bulunan okuma çağındaki öğrencilere sağladıkları yardımlarla eğitime destek olmuşlardır. Yardımları Adana halkınca takdir edilen bu kurumlar ise düzenlenen piyangolar, balolar vb. vasıtasıyla desteklenmiştir.

Maarif Cemiyeti idare heyeti 25 Ekim 1939 tarihinde saat 16.00'da vilayet dairesindeki odasında Adana Valisi Faik üstün başkanlığında toplanmış, gerekli işler üzerinde konuşmalar yapmış ve kararlar vermiştir.⁸³⁷

ÇEK yemekhanesinin açıldığı 17 Ekim 1939 tarihinden 30 Kasım 1939 tarihine kadar her gün kimsesiz ve yoksul dört yüz elli öğrenciye öğle üzeri 19.674 kap yemek ve 440 öğrenciye elbiselik kumaş ve 150 öğrenciye ayakkabı vermek suretiyle yardımda bulunmuştur.⁸³⁸ ÇEK Seyhan Merkezi tarafından her yıl olduğu gibi şehirli ve köylü fakir, yetim çocukların 30 Ağustos 1947 tarihine rastlayan Cumartesi günü Halkevi bahçesinde sünnet ettirileceği duyurulmuştur. Sünnet olacak

⁸³⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “Kızılay Derneğinin Yıllık Kongresi”, 15 Nisan 1949; Gizli oyla yapılan seçim sonucunda idare heyetine şu kişiler seçilmiştir: Nejat Rona, Bekir Karabucak, Şükrü Güven, Ahmet Naşal ve Ahmet Sapmaz. **Aynı Yer**.

⁸³⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Türk Maarif Cemiyeti Pansiyonu Hazırlığı”, 7 Teşrinievvel 1939; **Yeni Adana Gazetesi**, “Maarif Cemiyeti ve Çek Eşya Piyangosu”, 7 Teşrinievvel 1939.

⁸³⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Maarif Cemiyeti İdare Heyeti Valimizin Başkanlığında Toplandı”, 26 Teşrinievvel 1939.

⁸³⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “ÇEK Seyhan Merkezinin Yardımı”, 2 Birinci Kanun 1939.

çocukların isimlerini kayıt ettirmek isteyenlerin her gün Şafak Lokantası karşısındaki ÇEK'e başvurabilecekleri bildirilmiştir.⁸³⁹

Maarif Cemiyeti, bu dönemde Türk Eğitim Derneği adıyla da anılmıştır. Cemiyet, Adana'daki kimsesiz ve fakir öğrenciler için her yıl diğer cemiyetlerle el ele vererek 300 çocuğa yardım etmiştir. Bu çocukların hemen her türlü ihtiyaçları parasız şekilde karşılanmıştır. Aynı zamanda yardım sağlanan 80 öğrenci Cemiyete bağlı Adana öğrenci yurdunda parasız şekilde yararlanmıştır.⁸⁴⁰

THK faaliyetleri kapsamında Türk Kuşu paraşütçü kolları 15 Eylül 1940 Pazar günü Ankara'dan uçarak Adana'ya inmiştir. Adana'da kalacakları süre zarfında paraşüt tecrübeleri yapmışlardır. Türk Kuşu paraşütçü kollarının Adana'ya geleceği haberini alan Adana THK gerekli duyurulara başlamış ve bu haber Adanalılar tarafından ilgiyle karşılanmıştır. Adana'daki tecrübeler bittikten sonra paraşütçü kolları İskenderun, Antakya, Gaziantep, Maraş, Urfa, Malatya, Kayseri, Diyarbakır ve Elazığ'a da uğrayarak uçak meydanlarında paraşütle atlayış gösterileri yapmıştır.⁸⁴¹ Adana'ya tecrübeler yapmak üzere gelen paraşütçülerin başında tarihçi THK Müfettişi Emin Ali de gelmiştir. Uçuşlardan önce uçak alanında uçak ve paraşütçülük bakımından önemli bir konferans vermiştir.⁸⁴²

C) Adana'nın Kültürel Yapısı

Elinde başkalarının ihtiyaç duyacağı kültürü bulunmayan yerlere hiç kimse değer vermemiştir. Çünkü kendi kültürü olmayan şehirlerin evrensel kültürlerle de katkıları olmamıştır. Oysa Adana, doğal varlıkları, coğrafi konumu ve kültürel dokusuyla Türk milletinin yaşamında önemli rol oynayan Anadolu kültürlerinin harman olduğu bir zenginlikler yurdu olagelmıştır.⁸⁴³

⁸³⁹ **Demokrat Gazetesi**, "ÇEK Seyhan Merkezinden", 25 Haziran 1947.

⁸⁴⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: 526, Sayı: 80, Yer No: 80.526..9., Tarih: 1.6.1940.

⁸⁴¹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Türk Kuşu Paraşütçü Kolu Şehrimize Geliyor", 13 Eylül 1940; **Yeni Adana Gazetesi**, "Paraşütçülerimiz Dün Geldi", 10 Eylül 1940.

⁸⁴² **Yeni Adana Gazetesi**, "Kıymetli Tarihçimiz THK Müfettişi Bay Emin Ali", 10 Eylül 1940.

⁸⁴³ Abdullah Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, Ares Kitap, İstanbul, 2009, s.9.

1. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

Eğitim, Atatürk döneminde olduğu gibi, bu dönemde de öncelikle, kalkınma ve modernleşme problemi olarak ele alınmıştır. Hümanistleştirme ve laikleştirme şeklindeki kültür politikaları, eğitim programlarına yansımakla beraber, milli anlayıştan büsbütün uzaklaşmamıştır. Ayrıca bu ikilik hükümet programları ile eğitim uygulamalarına da yansımıştır. Yeni bir yapıya yöneliş ile II. Dünya Savaşı yıllarında sürdürülen tarafsızlık politikası ve savaşa hazır olma psikolojisi böyle bir ikiliğe yol açmıştır.⁸⁴⁴ Bu bağlamda hükümet politikaları ile yeni bir yapıya yöneliş ve tarafsızlık politikasına rağmen savaşa hazır olma durumunun eğitim alanında yarattığı ikilik bütün ülkede olduğu gibi Adana’da da hissedilmiştir.

Maarif Vekâleti, illere gönderdiği bir tamim ile 1939 yılında çıkarılan ilkokul çağındaki bütün öğrencilerin okullara devamını mecbur kılan kanuna uyulmasını istemiştir. Buna göre, şehirde ve okulu olan köylerde ilkokul çağındaki bütün çocuklar okullara devam etmekle zorunlu tutulmuştur. Okulların açılmasının ardından mahalle temsilcileri ve köy muhtarları şehir ve köylerde taramalar yaparak okula devam etmeyenlerin adlarını zabıtaya bildirmişlerdir.⁸⁴⁵ İlkokulun zorunlu tutulmasıyla beraber eğitim-öğretim hizmetinde bulunacak daha fazla sayıda kişiye ihtiyaç duyulmuştur. 21 Ekim 1939 günü saat 13.30’da Adana’da düzenlenen törenle eğitim kursunu bitirenlere Güneşli Okulu’nda mezuniyet belgeleri dağıtılmıştır.⁸⁴⁶ Daha sonraki günlerde ise il merkezindeki ilkokul öğretmenlerinin teknik bilgilerini arttırmak amacıyla gözlem ve inceleme gezilerine başlanmıştır.⁸⁴⁷ Bu bağlamda temel eğitim olarak kabul edilen ilkokul eğitime önem verilmiş ve herkesin bu eğitimden faydalanmasını sağlamaya yönelik resmi kontroller gerçekleştirilmiştir.

1939 ders yılında, merkez ilkokullardaki öğrenci sayısı önceki ders yılına oranla 1.085 kişi artmıştır. Bu durum okul çağında bulunan bütün çocukların okula

⁸⁴⁴ Ali Ata Yiğit, *İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1038-1950)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992, 53-54.

⁸⁴⁵ *Yeni Adana Gazetesi*, “İlk Tahsil Maarif Vekâleti’nin Mühim Bir Tamimi”, 2 Eylül 1939.

⁸⁴⁶ *Yeni Adana Gazetesi*, “Eğitmen Kursu Mezunlarına Belgeleri Tevzi Töreni”, 21 Ekim 1939.

⁸⁴⁷ *Yeni Adana Gazetesi*, “Öğretmenlerin Teknik Tetkikatı”, 28 Teşrinievvel 1939.

gidebilmesi için, Adana’da her yıl 8’er derslikli iki okul yapılarak 18 öğretmenin atanmasını zorunlu kılmıştır. Ancak sorun sınıf mevcutlarını arttırmak ve çifte tedrisat yapmak gibi tedbirlerle çözülmeye çalışılmıştır.⁸⁴⁸ Ayrıca Maarif Vekilliği, matematik dersleriyle ilgili alınan yeni kararlara göre, daha önceki ders yılında okullara gönderilen müfredat programında yazılı olduğu üzere, yıl içerisindeki fen konulu matematik derslerinin yedi saat içinde verilmesini kararlaştırmıştır.⁸⁴⁹ Yapılan bu kanun ve düzenlemelerle eğitimin yaygınlaştırılmaya, okuma-yazma bilen kişi sayısının arttırılmaya ve bu sayede daha nitelikli bir eğitim sağlayarak yetişmiş bir nüfusa sahip olmaya çalışıldığı söylenebilir.

Adana Maarif Müdürlüğü, 1940 yılı başında Seyhan Vilayeti’nin eğitim durumu ile ilgili olarak İl Genel Meclisi’ne bir rapor sunmuştur. Bu raporda vilayetdeki kasaba ve köylerde aktif durumda olan 167 ilkokulda 323 öğretmen, 36 eğitimci ile 15.113’ü erkek 6.677’si kız olmak üzere 21.790 öğrenci bulunduğu belirtilmiştir.⁸⁵⁰ Rakamlardan hareketle öğrenci sayısının artmış olması halkın okumaya verdiği önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Sanat okullarında ise öğrencilerin bir kısmı mali bir kısmı da ailevi nedenlerle beş yıllık sanat okullarındaki eğitimlerini yarıda bırakmak durumunda kalmıştır. Ayrıca fabrikalarda ve sanayi müesseselerinde daha az tahsilli ve daha kısa bir zamanda yetişmiş pratik işçilere ihtiyaç duyulmuştur. Bunun üzerine Sanat Okullarının teşkilatı değiştirilerek iki devreye ayrılmıştır. Buna göre ilk üç yıllık dönem bir devre, ikinci iki yıllık kısım bir devre olarak kabul edilmiş ve kısa zamanda hayata atılmak isteyenlerin ilk üç yıllık devreyi bitirdikten sonra çalışabilmelerinin önü açılmıştır.⁸⁵¹ Bu durum Türkiye’nin ilk sanayileşen kentlerinden biri olan Adana’da daha hızlı ve yoğun bir eğitim verilerek kalifiye eleman ihtiyacının karşılanması yoluna gidildiği şeklinde değerlendirilebilir.

⁸⁴⁸ **Türksözü Gazetesi**, “Adana Maarifi Ne Vaziyettedir?”, 26 Kânunusani 1939.

⁸⁴⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Okullarda Riyaziye Dersleri”, 16 Teşrinisani 1939.

⁸⁵⁰ **Türksözü Gazetesi**, “Çukurova’daki Maarif Nasıldır? Neler İster?”, 4 Şubat 1940.

⁸⁵¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Sanat Okulları Teşkilatı Değiştirildi”, 29 İkinci Teşrin 1940.

Yaşamsal zorluklara ek olarak ışık söndürme mecburiyeti dolayısıyla akşam meslek okullarındaki eğitimin mümkün olduğu kadar gündüz saatlerinde yapılması istenmiştir. Vakitleri gündüz saatlerinde devamı müsait olmayıp da ışık söndürme saatinden sonra derslere gelmek isteyen öğrenci ve bu vakitten sonra ders vermeye semtleri müsait öğretmen de bulunduğu takdirde saat 16.30'dan sonra eskisi gibi derslere devam edilmesi Maarif Vekâleti'nce kararlaştırılmıştır.⁸⁵² Bu bağlamda yaşamsal zorluklara ve ışık söndürme mecburiyetine bağlı olarak eğitimde oluşan aksaklıklar çeşitli düzenlemeler yoluyla giderilmeye çalışılmıştır.

Merkez okullarından Gazipaşa ilkokulunun 1940-1941 ders yılında numune ve tatbikat okulu haline gelebilmesi için Vilayet Maarif Müdürlüğü gerekli hazırlıklara başlamıştır. Hazırlıklar tamamlandıktan sonra bu okulun birkaç dershanesi en modern sıralarla donatılarak öğrencilere hayati bilgilerin gösterilmesi planlanmıştır.⁸⁵³ Bunun yanı sıra 1940 yılında ilk ve ortaokullarda okuyan öğrencilerin iktisat ve havacılık dersleri görmelerine karar verilmiştir. Öğretmen okulları müfredat programına ziraat dersleri eklenmiştir. Öğretmen olacak gençlerin köylerde başarılı olmalarını sağlayacak ziraat derslerinin uygulamalı olarak gösterilmesine önem verilmiştir. Ayrıca ülkede mümkün olduğu kadar fazla pilot yetiştirerek pilot sayısını arttırmak için okullarda Türk gençliğinin havacılığa ilgi duyması sağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁵⁴

1940 yılında Adana'ya iskân edilmiş olan Erzincan depremi felaketinde çocuklarından, ilk ve ortaokullar ile Kız Lisesi'ne bütün masraf ve aylıkları Kızılay tarafından verilmek suretiyle yüzden fazla öğrenci kaydettirilmiştir.⁸⁵⁵ Buna göre yaşanan felaketlere bağlı olarak Adana'ya iskân edilen okuma çağındaki çocukların eğitimlerinin aksamaması amacıyla birtakım tedbirler alınmıştır. Ayrıca ekonomik sıkıntılar nedeniyle eğitimlerinin kesintiye uğraması önlenmek istenmiş, bu amaçla çocuklara yardımda bulunulmuştur.

⁸⁵² **Yeni Adana Gazetesi**, “*Vilayetimize Gelen Tamimler*”, 16 Birinci Kanun 1940.

⁸⁵³ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Gazi Paşa Okulu*”, 3 Temmuz 1940.

⁸⁵⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Okullarda Yeni Okutulacak Dersler*”, 16 Teşrinievvel 1940.

⁸⁵⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Adana Okullarına Kaydettirilmiş Olan Felaketinde Çocuklarına Cumartesi Elbise, Ayakkabı Verildi*”, 13 Şubat 1940.

II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı yıllar, Türkiye genelinde olduğu gibi Adana ilkokullarında da öğretmen ve öğrencilerin ihtiyaçlarında kısıntıya yöneldiği; okullaşma oranının yavaşladığı; okul çağında olup da okula gidemeyen çocuk sayısının arttığı; ders araç-gereçlerinin sağlanmasında sıkıntıların yaşandığı yıllar olmuştur. Savaşın getirdiği ekonomik durgunluk nedeniyle eğitimde tasarrufa gidilmiştir. Eğitim alanında tasarrufa gidilmesi, ambalaj kâğıtlarının defter ve yazı kâğıdı olarak kullanılması ve kullanılırken israfın önüne geçilmesi Maarif Vekâleti'nin genelgelerinde de yer almıştır.⁸⁵⁶ Bu sıkıntıları bir nebze azaltabilmek amacıyla okul kitaplarının kolaylıkla temin edilmesini sağlayacak bir kitap yayınevi açılmıştır. Eski Halk Partisi binasının altındaki dükkânların bir kısmında açılan yayınevinin hazırladığı kitapları güney bölgelerine dağıtması düşünülmüştür. Memuru Ankara'dan tayin edilen yayınevinin, devlet matbaası tarafından çıkarılan kitapları da satması düşünülmüştür.⁸⁵⁷ Bu bağlamda savaş ortamı ülkede ekonomik bir durgunluk yaratmıştır. Bu durgunluk bütün alanları etkilediği gibi eğitime de yansımıştır. Buna bağlı olarak eğitimde tasarruf sağlanmaya çalışılarak israfın önüne geçilmek istenmiştir. Eğitim-öğretim konusunda rastlanan bu sıkıntılar Adana'da da yaşanmış ve bu sorunlara çözüm olabilecek çareler aranmıştır.

Savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar okulları tasarrufa yönelttiği gibi üretici duruma gelmeye de zorlamıştır. Maarif Vekâleti de okulların üretici hale gelmesini istemiş ve bu konuda genelge hazırlamıştır. Genelge ile ilkokullar ve diğer eğitim kurumları elindeki bahçe, tarla ve arazilerin Adana'nın şartlarına uyacak şekilde işletilmesi suretiyle ihtiyaç duyulan gıda maddelerinin üretilmesi istenmiştir. Bu amaçla vilayette bir toplantı yapılarak "*Okul Ekim İşleri Komisyonları*" kurulması kararlaştırılmıştır.⁸⁵⁸ Bu bağlamda savaş ortamının yarattığı ekonomik durgunluğun aşılabilmesi için okulların da üretici duruma gelmeleri gerekmiştir. Bu durum devlet politikası kanalıyla da desteklenmiştir.

⁸⁵⁶ **Türksözü Gazetesi**, "Talebenin Kâğıt İsrafı Önüne Geçilecek", 23 Mayıs 1940.

⁸⁵⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Kitap Yayımları Evi Açıldı", 3 Eylül 1940.

⁸⁵⁸ **Türksözü Gazetesi**, "Vilayette Yapılan Toplantıda Okul Ekim İşleri Görüşüldü", 7 Mart 1942.

Savaş döneminin sıkıntılarına ek olarak Adana köylerinin küçük ve dağınık olması her köye devlet eliyle okul yaptırma işini güçleştirmiştir. Bu nedenle okulu bulunmayan köy sakinlerine büyük görevler düşmüştür. Okulun ve okumanın önemini kavramış Adana köylüleri de okulsuz köylerine köy yaptırmak için büyük çaba sarf etmişlerdir.⁸⁵⁹ Bu çabalar 19 Haziran 1942’de çıkarılan 4274 Sayılı “*Köy Okulları ve Teşkilatı Hakkında Kanun*” ile daha organize hale getirilmeye çalışılmıştır.⁸⁶⁰ Ayrıca Köy okulları öğretmenlerinin okulun tatil edildiği saatlerde veya gece uygun görülecek bir saatte köylüye faydalı bilgiler üzerinde konferanslar vermeleri kararlaştırılmış ve bu karar ilgililere bildirilmiştir. Köy öğretmenleri konferansları haftada bir veya iki defa olmak üzere verilmiştir. Bu mevzular sıhate, ziraata, köy kanunlarına ve özellikle Türk tarihi inkılâbı konuları etrafında hazırlanmıştır. Köy öğretmenleri bu konular etrafında daha fazla ihtisas sahibi olan diğer öğretmenlerle anlaşmış ve konferanslara Cumhuriyet Bayramından itibaren başlanmıştır.⁸⁶¹ Bu suretle köy halkı, örgün ve yaygın eğitim imkânları seferber edilerek eğitime ve bilinçlendirilmeye çalışılmıştır.

15-21 Şubat 1943’te 2. Maarif Şurası toplanmıştır. Bu toplantılarda “*okullarda ahlak eğitiminin geliştirilmesi*” ve “*ilkokullarda bu ilkelerin gerçekleştirilmesini sağlayacak tedbirlerin düşünülerek programa alınması*” konusuna yer verilmiştir.⁸⁶²

Öğretmen okullarında yetiştirilen öğretmenlerin yanı sıra, kırsal alanda eğitim ve okuma-yazma seferberliğinin yaygınlaştırılması amacıyla, 1936’da okuma-yazma bilen, askerliğini yapmış kişilerin “*eğitmen*” olarak çalıştırılmasını öngören bir yasa çıkarılmıştır. 1940’ta okulların 123’ü öğretmenli, 62’si de eğitimli faaliyet göstermiştir. Bu durum, Cumhuriyetin ilk yıllarında, eğitimli okulların ilköğretim seferberliğindeki önemini ortaya koymuştur. 1943’te Adana’daki 221 okulun 150’si

⁸⁵⁹ **Türksözü Gazetesi**, “*Köylerde Mektep İnşaatı*”, 2 Teşrinievvel 1940.

⁸⁶⁰ 19.6.1942 Tarihinde TBMM’de Kabul Edilen 4274 No’lu Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu (5141 Sayılı, 25 Haziran 1942 Tarihli TC. Resmi Gazete)

⁸⁶¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Köy Öğretmenleri Köylüye Rehber Olacak!*”, 21 Teşrinievvel 1940.

⁸⁶² Medine Sevim, “*Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923’ten Günümüze)*”, **DEM Dergi**, Y.1, S.2, Ekim-Aralık 2007, s.67.

öğretmenli, 71'i ise eğitimci okullardan oluşmuştur. Öğretmen sayısı 350'yi aşmıştır.⁸⁶³ Daha sonraki yıllarda ortaokullarda yaşanan öğretmen sıkıntısını aşmak amacıyla ilköğretim öğretmenlerinden ve lise mezunlarından ortaokul öğretmeni olmak isteyenler Gazi terbiye enstitüsünde bir sınava tabi tutularak başarılı olanlar atanmıştır.⁸⁶⁴ Ayrıca Maarif Vekâleti tarafından hazırlanan yeni bir kanun projesi ile ilköğretim mecburiyetine uymayan velilerin cezalandırılması öngörülmüş, bu suretle ilköğretimin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.⁸⁶⁵ Bu bilgiler ışığında Atatürk döneminde olduğu gibi bu dönemde de okuma-yazma bilen eğitimli insan sayısı arttırılmak istenmiş ve öğretmen eksikliği en büyük problem olmuştur. Buna bağlı olarak ilköğretimdeki öğretmen açığının karşılanması amacıyla bu dönemde de eğitimci uygulamasına başvurulmuştur. Ayrıca devletin öğretmen açığını kapatmaya çalışması yanında ilköğretim mecburiyetine uymayan velileri cezalandırmayı öngörmesi ilköğretime ve okuma-yazmanın kazandırılmasına verilen önemin bir göstergesi olmuştur.

Cumhuriyetin ilk on beş yılında, Adana'da okur-yazarlığın yaygınlaştırılması çabaları olumlu sonuçlar vermiş ve daha sonraki yıllarda ilköğretimdeki öğrenci sayısında artışlar yaşanmıştır. 1945-1950 arasında, öğrenci sayısındaki artış hızı genel olarak düşmekle birlikte, köylerdeki artış hızı daha belirgin bir şekilde düşüş göstermiştir.⁸⁶⁶ Bu durum göstermektedir ki Atatürk döneminde Adana'da sürdürülen ilköğretim mecburiyeti ve okur-yazarlığın yaygınlaştırılması konusunda halkı bilinçlendirmeye yönelik çabalar bu dönemde sonuç vermiştir. Buna bağlı olarak da İnönü döneminde ilköğretimdeki öğrenci sayısında artışlar yaşanmıştır.

20 Mart 1945 tarihinde yaşanan deprem, okulların hasar görmesi nedeniyle eğitim-öğretimin aksamasına neden olmuştur. Depremde, okulların hasar gören sınıfları tamir edilirken, hasarsız sınıflarda eğitime devam edilmiştir. Hasarlı sınıflardaki öğrencilerin eğitiminin aksamaması için, hasarsız sınıflarda çifte eğitim

⁸⁶³ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, Adana, s.121.

⁸⁶⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, "Ortaokul Öğretmen Olacaklar", 31 Temmuz 1944.

⁸⁶⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "İlköğretim İçin Yeni Bir Proje", 11 Ekim 1944.

⁸⁶⁶ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, Adana, s.121.

yapılmıştır. Ayrıca depremde sonra bölgede inceleme gezisi yaparak sorunları dinleyen Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, okullara gerekli yardımların yapılacağını ifade etmiştir.⁸⁶⁷ Bu bağlamda bölgede yaşanan tabi afetler eğitimde bazı aksaklıkların yaşanmasına neden olmuş, bununla birlikte eğitimin kesintiye uğramasını önleyecek tedbirler alınmaya çalışılmıştır.

Sanat okullarında okuyan öğrenciler için birçok imkân tanınmıştır. Bütün vilayet merkezlerinde Erkek Sanat Enstitüleriyle yapı usta okullarına yatılı parasız olarak alınacak öğrenciler için sınavlar düzenlenmiştir. Sınavlar teknik öğretim müsteşarlığı tarafından incelenerek kazananların listesi Maarif Müdürlüklerine gönderilmiştir.⁸⁶⁸ 1944 yılı itibarıyla Adana’da bir Sanat Okulu daha açılmıştır. Bu okulda demircilik, elektrikçilik, tesviyecilik ve marangozluk olmak üzere dört şube açılması planlanmıştır.⁸⁶⁹ 1945-1950 arasında Yapı Sanat Enstitüsü’nde her öğretim yılına ortalama 32 öğrenci düşmüştür. Bu ortalama Sanat Enstitüsü’nde 615 öğrenci olurken, Ticaret Lisesi’nde 251 erkek, 39 kız öğrenciden oluşmuştur.⁸⁷⁰ Bu bağlamda bölgedeki gençlerin çeşitli sanat alanlarında yetişerek birer zanaat sahibi olmalarını sağlayacak okulların açılmasına da önem verilmiştir. Bu okullara gireceklerin bu konularda yetenek sahibi kişilerden seçilmesi amacıyla sınavlar uygulanmış, kazananlara ise yardım sağlanarak destek olunmuştur.

1948 yılında köy okulları ve daha geniş şekilde köy öğretmeni meselesi ülkenin hassasiyetle eğildiği temel konu olmuştur. 40 bin Türk köyünü, en kısa zamanda hiç olmazsa bir ilkokula ve öğretmene kavuşturmak amacıyla seferberlik ilan edilmiştir. Hükümet köy okulunun inşaatında köylüye en üst düzeyde kolaylık göstermiştir. Öğretmen sağlanmadan bina yaptırılması, yaptırılmış olan binanın iyi bir şekilde korunması, köylüden ancak kendi imkânları içinde yapabileceği fedakârlıkların istenmesi konuları Milli Eğitim Bakanlığı’nın göz önünde

⁸⁶⁷ **Türksözü Gazetesi**, “Beş İlkokulun Tamirâtı Bitti”, 20 Eylül 1945; **Türksözü Gazetesi**, “Milli Eğitim Bakanı’nın Şehrimizdeki Gezileri”, 20 Nisan 1945.

⁸⁶⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “Sanat Öğrencileri İçin İmkânlar”, 15 Eylül 1944.

⁸⁶⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Yeni Bir Okula Kavuşuyor: Akşam Sanat Okulu”, 19 Birinci Teşrin 1944.

⁸⁷⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1., Adana, s.123-124.

bulundurduğu başlıca esaslar olmuştur. Buna bağlı olarak Bakanlık ilkokul binası yapımı ve öğretmen ihtiyacı hakkında bir talimat hazırlamış ve ilgililere tebliğ etmiştir. Köy okullarının meydana gelmesini düzenleyen 3803 ve 5274 sayılı kanunlarla bunları değiştiren mevzuata bağlı olan talimatname okul yaptırma usulünü düzenlemiştir. Buna göre, okul yaptırma usulünün ülkenin değişik köşelerinin taşıdığı özelliklere göre değiştirilebilmesi sağlanmıştır.⁸⁷¹ Buna göre ülkedeki ilkokulların köylere kadar yayılması istenmiştir. Ülkedeki köylerin birer ilkokula ve öğretmene kavuşması önemli bir konu olarak ele alınmıştır. Bu amaçla da köy okulu yaptırma usulü esnek bir yapıya kavuşturulmuştur.

Dönemin zor ekonomik koşulları nedeniyle Adana öğretmenleri tarafından 1 Mart 1949 tarihinde Adana Öğretmenleri Biriktirme ve Yardım Sandığı adıyla bir sandık kurulmuştur. Sandığın kurulması ile sandığa üye olan kimselerin biriktirme konusundaki istekleri sağlanmaya çalışılmıştır. Sandık üyelerine tüzükteki yazılı şekil ve suretlerde para yardımında bulunulmuştur. Sandık üyelerinin mümkün oldukça zaruri ve maddi ihtiyaçları toptan sağlanarak kolaylık ve ucuzluk elde edilmiştir. 1 Mart 1949 tarihinden itibaren faaliyetine başlayacak sandığa üye alımında bazı şartlar aranmıştır.⁸⁷²

27 Nisan 1949 tarihinde basın toplantısı yapan Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Bakanlığını ilgilendiren çeşitli işler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Yurt çapında uygulanmakta olan yardımcı öğretmenler işinin uygulamadan kaldırılacağını ve en az dört yıl hizmette bulunmuş kimselerin kadroya

⁸⁷¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “İlköğretim Davamız: Köy Okulları Yapımına Köylü Emeğiyle Yardım Edecek”, 12 Mart 1948.

⁸⁷² **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Öğretmenleri Biriktirme ve Yardım Sandığı Tüzüğü”, 5 Mart 1949; Adana Öğretmenleri Biriktirme ve Yardım Sandığı tüzüğü toplam otuz sekiz maddeden oluşmuştur. Bu sandığın kurulması ile Adana öğretmenleri aralarında dayanışmayı sağlayacak bir birliğe sahip olmuştur. Tüzüğe ait bazı maddeler şu şekildedir: 1- Bu sandığa Adana Merkez kazasına bağlı köy okulları öğretmenleriyle Milli Eğitim teşkilatı memurları üye olabilirler. Ancak numunesine uygun bir yüklenme senedi vermeleri şarttır. 2- Sandığa üye olmak ayda en az on beş lira yüklenmek ile başlar. İsteyenler beş lira yatırmak suretiyle de üye olabilirler. Ancak aidat sene başlarında kabul edilir. 3- Sandığa kaydolan üyeler, yazıldığı tarihten bir ay sonra sandıktan borç para alabilme hakkını kazanırlar. 4- Uzun vadeli senetle verilecek borç paralardan faiz, kırtasiye ve komisyon masrafı olarak yüzde sekiz alınır. Herhangi olağanüstü bir zamanda yılda iki defayı geçmemek üzere bir sonraki maaşını almak isteyen kişilere yüzde iki kesilerek maaşı ödenir. (...) **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana Öğretmenleri Biriktirme ve Yardım Sandığı Tüzüğü”, 5 Mart 1949.

alınacağını belirtmiştir. Ankara’da iki yıldan fazla hizmet etmiş yardımcı öğretmenlerle İzmir, Adana, Bursa, Konya, Erzurum, Gaziantep, Eskişehir ve Kayseri gibi diğer sekiz büyük şehirdeki yardımcı öğretmenlerin kadroya alınacağını açıklamıştır.⁸⁷³ Yeni ders yılının yaklaşması dolayısıyla valiliklere bir tebliğ gönderen Banguoğlu bazı noktalara dikkat çekmiştir. Buna göre, bina darlığını gidermek için eldeki okul binalarından azami derecede faydalanarak fazla dersane açılmaya çalışılmalıdır. Asgari şartları taşıyan başka binalar da kiralanmalı, gerekirse çifte öğretim yapılmalıdır. Öğretmen ihtiyacını karşılamak için Bakanlıkça hazırlanmış rasyonel kadrolar hakkı ile uygulanmalıdır. Hiçbir okulda ihtiyaçtan fazla öğretmen bırakılmamalı ve hiçbir öğretmen okul dışı vazifede kullanılmamalıdır. Açık öğretmenliklere derhal vekil tayin edilmelidir. Tahsil çağındaki bütün çocukları okullara kaydettirmek ve devamlarını sağlamak için çocuk yazımı ciddi ve planlı şekilde yaptırılmalıdır. Öğretmenler, zabıta ve bekçiler yardımıyla evleri dolaşarak çocukların okula yazılması ve devamı hatırlatılmalıdır. Kahvelerde, köy odalarında, camilerde bu yolda telkinlerde bulunulmalıdır. Halkevlerinde, halkodaları sinema ve tiyatrolarında aydınlatıcı konuşmalar yaparak halk bu yolda yardıma davet edilmelidir. Banguoğlu ayrıca bu konularda yaşanan güçlüklerin doğrudan doğruya bildirilmesini de istemiştir.⁸⁷⁴

Liselerde eğitim-öğretim durumunu inceleyen Milli Eğitim Şurası, liselerdeki öğretim süresini 1949 yılından itibaren dört yıla çıkarmış, ayrıca liselerde yeni bir usul uygulanmasına karar vermiştir. Bu karar Milli Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanmış ve bir programa bağlanarak bir tamimle bütün valiliklere bildirmiştir. Liselerin yeni durumlarına göre hazırlanan haftalık ders dağılım cetvelinde Türk Dili ve Edebiyatı, Felsefe, Tarih, Coğrafya, Matematik, Fizik, Kimya, Tabiat Bilgisi, Yabancı Dil, Resim, Sanat, Müzik, Beden Eğitimi ve Askerlik gibi derslere yer verilmiştir.⁸⁷⁵

⁸⁷³ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Milli Eğitim Bakanının Beyanâtı*”, 8 Ocak 1949; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Milli Eğitim Bakanı Dün Basın Toplantısı Yaptı*”, 28 Nisan 1949.

⁸⁷⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Milli Eğitim Bakanı Valilere Bir Tamim Yolladı*”, 19 Eylül 1949.

⁸⁷⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Liselerimizde Bu Sene Tatbik Edilecek Usul*”, 23 Eylül 1949.

1949 yılı Ekim ayında Adana’da bulunan bütün okullarda ilköğretim çağındaki 7-16 yaşları arasında bulunan çocukların sayımı yapılmıştır. Bu suretle ilkokullara devam edenlerle etmeyenlerin listeleri hazırlanmış ve okuldan dışarıda kalan çocukların okullara gönderilmesi sağlanmak amaçlanmıştır. Bu önemli davada halkın sayım memurlarına gerekli kolaylığı göstermesi Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından rica edilmiştir.⁸⁷⁶ Buna göre ilköğretim çağındaki çocukların sayımı yapılarak okula devam etmeyenlerin de eğitime kazandırılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Adana Milli Eğitim Müdürlüğü, 1949-1950 ders yılı başında kanunen mecburi olan ilköğretimin daha geniş şekilde uygulanması amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. Bu kapsamda geçimlerini esnafların yanında çalışarak sağlamak zorunda kalan ilköğretim çağındaki çocukların eğitimlerine devam edebilmelerine yönelik çareler bulunmaya çalışılmıştır. Bu çareleri uygulamaya yönelik Milli Eğitim Müfettişleri ve Milli Eğitim Müdürü Şefik Ergündüz, Öğretmenler Birliği Başkanı, Lise Müdürü, Birlik İdare Heyeti bir toplantı yaparak bazı kararlar almışlardır. Buna göre, esnaf yanında çalışan çocukların okula devamları mümkün olmadığından, bunların gece dershanelerinde eğitim görmeleri düşünülmüş ve her akşam sekizden ona kadar iki ders verilmek suretiyle birden beşe kadar sınıflar programının basitleştirilerek okutulması uygun görülmüştür. Her sınıfta başarılı olan çocukların yılı doldurmadan daha yüksek bir sınıfa alınmasına karar verilmiştir. Bütün öğretmenlerin bu savaşa katılmaları sağlanmaya çalışılarak, gece okulları için her mahallede imkânlar ölçüsünde bir dershane açılmıştır. Ayrıca akşam okullarına devam edecek öğrencilerin ders araç gereçlerinin hayır cemiyetlerince karşılanmasına çalışılmıştır.⁸⁷⁷

Yerel iklim koşulları Adana’daki ders saatlerini de etkilemiş ve sıcaklıkların arttığı bazı yıllarda ders saatleri değiştirilmiştir. Bu kapsamda Nisan 1950’de sıcaklıkların artması üzerine Milli Eğitim Müdürü başkanlığında Ortaöğretim

⁸⁷⁶ **Demokrat Gazetesi**, “Çocuk Sayımı”, 19 Ekim 1949.

⁸⁷⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “İlköğretimin Daha Sıkı Olarak Tatbiki”, 7 Kasım 1949.

müdürleriyle İlkokullar başöğretmenlerinin katılımıyla İnkılâp İlkokulu'nda bir toplantı yapılmıştır. Toplantı sonucunda ise ilk ve ortaöğretimde öğleden sonraları ders yapılmamasına karar verilmiştir.⁸⁷⁸ Bu bağlamda yerel iklim koşullarına bağlı olarak kimi aylarda yüksek sıcaklıkların yaşanması eğitimi de etkilemiştir. Hatta buna bağlı aksaklıklar da yaşanmıştır.

2. Kültür Kurumları ve Kültürel Yaşam

Dönemin kültürel yaşamına damgasını vuran gelişmelerden biri özellikle II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü ortamda henüz az sayıdaki gazetelere uygulanan sansür olmuştur. Genel olarak uygulanan bu sansürden yerel gazeteler ve basın-yayın kuruluşları da etkilenmiştir.⁸⁷⁹ Buna bağlı olarak Adana'da yayınlanan Bugün gazetesi devletin dış siyasetine aykırı yayın yapması nedeniyle iki hafta süreyle kapatılmıştır.⁸⁸⁰ Adana Türksözü Basımevi'nde basılmış olan Abidin Dino tarafından yazılmış Kel adlı piyesin de dağıtılması yasaklanarak mevcutları toplattırılmıştır.⁸⁸¹ Bu bağlamda ülke genelinde görülen sansür ortamı Adana'yı da etkilemiş ve yerel basın-yayın faaliyetlerinin kısıtlanmasına neden olmuştur.

Bu dönemde ithalatta karşılaşılan güçlükler nedeniyle gazete kâğıdı temin edilememesi basının yaşadığı bir diğer sıkıntıyı oluşturmuştur. Bu nedenle değişik zamanlarda Milli Korunma Kanunu'na dayanılarak gazete kâğıdı tüketimi sınırlandırılmış ve basın bu konuda yardım elde etmeye çalışmıştır. Adana'da çıkan aylık Ürün adlı dergi abonelik suretiyle yardım talebinde bulunmuş ancak talebine olumlu bir yanıt alamamıştır.⁸⁸² Türk'e Doğru gazetesi ise kâğıt yardımı yapılan şanslı basın kuruluşları arasında yer almıştır.⁸⁸³ Gazetelerin yardım taleplerinin karşılanıp karşılanmaması Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği politikaya uygun yayın yapmaması ile paralellik göstermiştir. Buna göre, Türkiye'nin

⁸⁷⁸ **Demokrat Gazetesi**, “*Sıcak Dolayısıyla Okul Ders Saatleri Değişti*”, 28 Nisan 1950.

⁸⁷⁹ Cemil Koçak, “*Milli Şef Döneminde Yönetim ve Basın Hayatı*”, **Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S.2, 1995, s.149-150.

⁸⁸⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 86-375, Sayı: 146402, Yer No: 93.103..20., Tarih: 5.11.1940.

⁸⁸¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 52-29, Sayı: 17323, Yer No: 106.76..16., Tarih: 28.10.1944.

⁸⁸² **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 8. BÜRO, Sayı:, Yer No: 1379,579..2., Tarih: 12.4.1947.

⁸⁸³ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 8. BÜRO, Sayı: , Yer No: 1379.579..1., Tarih: 27.5.1949.

İkinci Dünya Savaşı'nda izlediği, denge politikası olarak adlandırılan politika, iktidarın basın üzerindeki denetimini ve güdümünü arttırıcı bir etki yaratmıştır. Bu dengeli tutum, iç politikaya ve basına tavrında ve müdahalelerinde temel belirleyici etken olmuştur. Başka bir deyişle, iktidar, basın yayınların, izlediği dış politikaya uygun olmasına özen göstermiş, bu uyumu sağlaması için, basın üzerinde siyasal rejimden kaynaklanan baskısını daha da arttırmıştır.⁸⁸⁴ Bu bağlamda basın yayın organlarının kapatılmasında ya da yardım taleplerinin yerine getirilip getirilmemesinde iktidarın izlediği dış politikaya uygun yayın yapıp yapmamalarının etkili olduğu sonucu çıkarılabilir.

Adana'da yayınlanmakta olan gazetelerin bazılarında ihtikârın alıp yürüdüğüne dair çeşitli yazılar da yazılmıştır. Eşya ve zaruri eşyalar fiyatları üzerinde görülen artışların gerçek sebepleri ve önlenmesi çareleri sık sık toplanmakta olan komisyon tarafından gerektiği şekilde incelenmiştir. İnceleme sonucunda haksız ve gayrimeşru kazanç sağlama yoluna sapan muhtekirler hakkında gerekli kanuni işlemlerin yapılabilmesi faillele ilgili maddi delil bulunması koşuluna bağlanmıştır. Komisyon 16 Ekim 1940 tarihli toplantısında bu konu üzerinde durmuştur. Yaptığı incelemede bu mevzuda şikâyetle bulunacakların vilayet murakabe komisyonu adına muntaka iktisat müdürlüğüne başvurmaları durumunda komisyonun bu şikâyetleri inceleyeceği belirtilmiştir. Gazetelerin de bu yolda yapacakları yayınlarla halkı aydınlatarak doğru yolu göstermesi gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁸⁵

Ressam Edip Hakkı Köseoğlu 1938-1943 yılları arasında yurt çapında düzenlenen Anadolu gezileri kapsamında Seyhan'ı da ziyaret etmiştir. Köseoğlu,

⁸⁸⁴ Ahmet Çelik, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Muhalif Basın (1939-1945)**, Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2011, s.25; Temmuz 1941'de Başbakan Refik Saydam Müsteşara gönderdiği yazıda savaşı taraflar, özellikle de Sovyetler aleyhinde yayın yapılmasının engellenmesini istemiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: A20, Yer No: 30.179..1., Tarih: 18.7.1941; 1942 Kasımında Orhan Conker tarafından yayınlanan Türk-Rus savaşları adlı kitabın dağıtılması yasaklanmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 86-405, Sayı: 189792, Yer No: 100.94..10., Tarih: 16.11.1942.; 7 Aralık 1942'de de Vatan Gazetesi, birinci sayfasında "*Büyük Diktatör*" filminden Chaplin'in Hitler rolünde bir resmini yayınladığı için üç ay kapatılmıştır. Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Birinci Baskı, (Çev. Arif Gelen), Onur Yayınları, Ankara, t.y., s.22, 26.

⁸⁸⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "*Adana'da İhtikâr Teşebbüs Edeceklerin Derhal Alakalı Makamlara Bildirilmesi Lazım*", 23 Teşrinievvel 1940.

1940 yılında ziyaret ettiği Seyhan'da halkla iletişim kurmuştur.⁸⁸⁶ Ressamın kurduğu bu iletişim Adana halkının sanat konusunda bilinçlenmesi ve sanat zevkinin gelişmesi açısından önemli bir basamak oluşturmıştır.

Dadaloğlu,⁸⁸⁷ Gündeşlioğlu,⁸⁸⁸ Hasibe Hatun⁸⁸⁹ gibi âşıklar bu dönemde de sazları ve sözleri ile yeni anlamlar, bakışlar üreterek dünyaya seslenmeye devam etmiştir. Bu yönüyle Adana'nın kültür ve sanat dünyasını besleyen bir kaynak olmasını sağlamışlardır.⁸⁹⁰ İnsanlığın ortak ıstırabının canlı bir şekilde ifade edildiği edebi metinler olan ağıtlar Adana'da sıkça kullanılmıştır. Ayrıca türküler, âşık deyişleri ve destanlar önemli bir geleneksel motif oluşturmıştır.⁸⁹¹ Bu bağlamda kozmopolit nüfus yapısı ve nesilden nesile aktarılan halk gelenekleri önemli bir birikim sağlamıştır. Bu birikim sayesinde Adana'ya özgü genel-geçer bir halk edebiyatı kültürü oluşmuştur.

Çukurova geleneğinde bilmece, muamma, atasözü, deyim ve lugazlar da önemli bir yere sahip olmuştur.⁸⁹² Şalgamın Adana kültüründe önemli bir yere sahip

⁸⁸⁶ Candaş Keskin, "Yurdu Gezen Ressamlar", **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.27, Aralık 2012, s.150.

⁸⁸⁷ Dadaloğlu (XIX. yy.): Önemli bir âşıktır. Doğum yeri ve tarihi ile hakkındaki diğer bilgiler kesin değildir. Toroslarda göçebe yaşayan Avşarlardan Dadaloğlu Âşık Musa adlı şairin oğludur. Asıl adı Veli'dir. İyi saz çalıp, şiir söylemekte ve hikâye anlatmaktadır. Bazı bilgilere göre Avşar beyleri yanında kâtiplik ve imamlık yapmıştır. Kozanoğullarının ayaklanması üzerine Fırka-i İslâhiye adlı orduyla Derviş Paşa görevlendirilmiş ve ayaklanmayı bastırmıştır. Avşarların bir kısmı Sivas'a yerleştirilmiş, bazı Avşar beyleri İstanbul'da oturmaya mecbur edilmişlerdir. Dadaloğlu şiirlerinde bu mücadeleyi işlemiş, kahramanlık ve yiğitlik şiirleri söylemiştir. Aydoğan, **a.g.m.**, s.5.

⁸⁸⁸ Gündeşlioğlu (XVIII-XIX. yy.): Âşıktır. Elbeylioğlu'nun kayınbabası olduğu, Düziçi'nin Bayındırlık köyünden olduğu, bu köyde hala aynı ad ve soyadını taşıyan kişilerin yaşadığı rivayet edilmiştir. Zengin bir bey iken yoksul düşüp çobanlık yaptığı da onun hakkında verilen bilgiler arasında yer almıştır. Aydoğan, **a.g.m.**, s.6.

⁸⁸⁹ Hasibe Hatun (?-1945 Adana): Âşıktır. Ağıt türünde söylediği şiirlerle tanınmıştır. Aydoğan, **ag.m.**, s.6.

⁸⁹⁰ Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, s.11; Bu âşıklardan biri olan Aşık Hüseyin Adana, Ankara, İstanbul'da dolaşmış, Adana Halkevi ve Ankara Radyosunda vezinsiz ve kafiyesiz olmakla birlikte içli türküler söylemiştir. Ali Nadir Ünler, "Âşık Hüseyin", **Başpınar**, C.3, S.56-57 (Ocak-Şubat 1944), s.15-17.

⁸⁹¹ İsmail Görkem, "Çukurova Ağıtlarında İnsanların Fiziki, Sosyal ve Psikoloji Özellikleri", **Çukurova Üniversitesi I. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, Adana, 21-23 Kasım 1990, s.438; 457-461; İnsanoğlunun ölüm karşısında veya canlı-cansız bir varlığı kaybetme, korku, telaş ve heyecan anındaki üzüntülerini, feryatlarını, isyanlarını, talihsizliklerini düzenli-düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türküllere ağıt adı verilmiştir. **Aynı Yer**.

⁸⁹² Osman Fikri Sertkaya, "Çukurova'da Düzenlenen Bilmece, Muamma ve Lugazlar", **Çukurova Üniversitesi III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, Adana, 30 Kasım-2 Aralık

olmasına bağılı olarak şalgamla ilgili deyişler kullanılmıştır. “*Abdal ata binerse bey oldum sanır, şalgam aşı girerse yağ oldum sanır*” deyişi de bunlardan biri olmuştur. Bu deyiş, rastlantı sonucu layık olmadığı bir duruma kavuşan görmemiş birinin bu durum kendisinin hakkıymış gibi böbürlendiğini ifade etmek için kullanılmıştır.⁸⁹³ Bu bağlamda deyişler Adana kültüründe önemli bir yere sahip olmuş, bu sayede yerel özellikte birçok deyiş ortaya çıkmıştır.

1943-1944 yılında Adana müzesinde sergilenen eser sayısı 19.446’ya ulaşmıştır. 1944 yılında Adana’nın Şevkiye köyünde Eski Yunanca ile yazılmış dört mezar kitabesi bulunmuştur. Aşağı yukarı miladi birinci yüzyıldan kaldığı tahmin edilen bu eserleri yerlerinde incelemek üzere Müze Müdürü bu köye gitmiştir. Eserleri, Devlet Demiryollarında puantör olan Reşat Çoban bulmuştur.⁸⁹⁴ Bu bağlamda müzede sergilenen eser sayısının Atatürk dönemine göre artış gösterdiği söylenebilir.

3 Mart 1947 günü saat 17.30’da Halkevi’nde Adana’da bulunan İstanbul ve Avrupa akademisinden yüksek mimar, ressam ve dekoratörlerin katıldığı bir sanat galerisi açılmıştır. Törende Vali Muavini Emin Kırış, şehrin ileri gelen simaları ve kalabalık bir halk kitlesi hazır bulunmuştur. Galeri davetliler tarafından takdirle karşılanmış ve sanatkarlar tebrik edilmiştir. Açılış töreninde ayrıca yüksek mimar Nihal Şanlı tarafından galerinin önemini ve değerini belirten bir konuşma yapılmıştır.⁸⁹⁵

8 Mart 1947 tarihinden itibaren Adana Halkevi’nde müzikli temsiller verilmeye başlanmıştır. Yeterli derecede olmamakla birlikte Halkevi musiki

1998, s.1-2; Nail Tan, “Çukurova ve Çevresi Atasözü, Deyim ve Ölçülü Sözlerinden Bir Bölümü Üzerine”, **Çukurova Üniversitesi III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998, s.634-635.

⁸⁹³ Eren Akçiçek, “Tıbbi ve Folklorik Yönden Şalgam”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Merkezi II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, Adana, 20-24 Kasım 1991, s.269.

⁸⁹⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “Bölgemizde Tarihi Eserler”, 19 Temmuz 1944.

⁸⁹⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “Sanat Galerisi Dün Törenle Açıldı: Galeri Halkımız Tarafından Takdirle Karşılandı”, 4 Mart 1947.

elemenlarının Ayşe Opereti tipinde olan eserlere eşlik edebilecek seviyede olduğu görülmüştür. Çeşitli temsiller sonucunda Adana halkının artık daha başka, daha derli toplu, daha çeşitli faaliyetler istediği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda sahnelenen Ayşe Opereti'nin başka ve hatta daha büyük müzikli temsillere zemin oluşturması ümit edilmiştir.⁸⁹⁶

1947 yılında Halk Partisi Çukurova Kadınlar Ocağı kurulmuş ve 6 Nisan 1947 tarihinde yapılan bir törenle faaliyete geçmiştir. Açılış töreni saat 15.30'da Parti binası altındaki Parti şubesinde yapılmıştır. Törende müteşebbis heyetten başka birçok kadın partili ve ayrıca diğer partililer hazır bulunmuşlardır. Törende ilk olarak CHP Bucak İdare Heyeti Başkanı Mithat Saraçoğlu söz alarak kısa bir konuşma yapmıştır. Saraçoğlu bu konuşmasında Parti'nin kadına verdiği hürriyet ve toplumsal durumunu açıklamış, toplantıya katılanlara teşekkür ettikten sonra yeni müteşebbis heyete başarı dileğinde bulunmuştur. Sonrasında Müteşebbis Heyet Başkanı Hatice Sözübatmaz söz almış ve CHP'nin kadınlara verdiği hayat seviyesini açıkladıktan sonra geçen imparatorluk devrindeki kadınla şimdiki kadının hak ve hürriyeti bakımından bir karşılaştırmasını yapmıştır. Ardından bugünkü durumun açık şekilde kadınlar için olağanüstü şekilde gelişmiş ve erkeklerle aynı haklara sahip bulunulduğunu belirtmiştir.⁸⁹⁷ Buradan hareketle Atatürk döneminde kadınlara verilen hak ve hürriyetler etkisini bu dönemde göstermeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak da kentteki kadınlar siyasi oluşumlar içerisinde yer alma cesaretini göstermiştir.

1947 yılının Ağustos ayında Adana Halkevinin yayınlamakta olduğu aylık "*Çukurova*" adlı derginin parasızlık nedeniyle bir süre çıkarılmamasına Halkevi İdare kurulunca karar verilmiştir. Özel İdarenin 1947 yılı bütçesinde Halkevlerine ve Halkodalarına ayrılan yardım parası tahsil edilememiştir. Başka bir gelir kaynağının da mevcut olmaması nedeniyle sıkışık duruma düşen Halkevi elindeki dergiyi çıkaramamıştır. Bu nedenle Adana Halkevi için esaslı ve devamlı bir gelir kaynağı

⁸⁹⁶ İzzet Aslan, "*Ayşe Opereti*", **Yeni Adana Gazetesi**, 7 Mart 1947.

⁸⁹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "*CHP Kadınlar Ocağı Dün Merasimle Açıldı*", 7 Nisan 1947.

temin edilmesi gerekli görülmüştür. Bu amaçla da Halkevi sinemasının Ekim ayından itibaren faaliyete geçirilmeye çalışılmıştır.⁸⁹⁸

20 Mart 1949 saat 9.30'da Cumhuriyet Mahallesi'nde CHP Cumhuriyet Ocağı'nın açılış töreni yapılmıştır. Törende CHP İl Başkanı İbrahim Burduroğlu, İl İdare Heyetinden Nevzat Güven, CHP İlçe Başkanı Kerim Ulusçütürk, Türksözü Gazetesi başyazarı Ferit Celal Güven, Yeni Adana Gazetesi yazarlarından Mustafa Bakşi ve oldukça kalabalık bir davetli topluluğu hazır bulunmuştur.⁸⁹⁹

a. Adana Halkevi ve Faaliyetleri

1939 yılı halkevlerinin yayın çalışmaları açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda Adana Halkevi Akgünler Dergisini çıkarmıştır. Çıkarılan diğer süreli yayınlarla birlikte bu dergi Adana halkının okuma, öğrenme, bilgilenme ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmuş, merkezle bu yayınlarla ilgili yazışmalar yapılmıştır.⁹⁰⁰ Yayıncılığın yanı sıra konferanslara da büyük önem verilmiş ve Halkevi salonunda önemli konferanslar düzenlenmiştir.⁹⁰¹ Daha sonraki dönemlerde de bu konferanslar devam etmiş, CHP Genel Sekreterliği tarafından gönderilen doçent ve profesörler tarafından konferanslar verilmiştir.⁹⁰² Bu bağlamda Halkevi, Adana halkının kültür seviyesinin arttırılmasında önemli faaliyetlerde bulunmuştur.

Adana Halkevi Hars Komitesi 10 Ocak 1939 tarihinde Akkapı, Seyhan, Cumhuriyet ve Mirzaçelebi'den oluşan dört mahalleye öğretici nitelikte geziler düzenlemiştir. Bu gezilere Hars komitesi üyeleri, Kız Lisesi, Erkek Öğretmen Okulu öğrencileri, ilk ve ortaokullardan birçok kadın ve erkek öğretmenler katılmıştır. Hars

⁸⁹⁸ BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 524, Sayı: 902, Yer No: 902.524..1., Tarih: 2.8.1947.

⁸⁹⁹ Yeni Adana Gazetesi, "CHP Cumhuriyet Ocağı Törenle Açıldı", 21 Mart 1949.

⁹⁰⁰ BCA, Fon Kodu: 490..1.0.0, Dosya: 5. BÜRO, Sayı: , Yer No: 902.524..1., Tarih: 11.08.1947.

⁹⁰¹ "Milli Şef'ten Halkevlerine Direktifler", Ülkü Dergisi, S.75, Mayıs 1939, s.195-196.

⁹⁰² "Evimizin Mart Ayı Çalışma Hülasası", Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi, S.25-26, 1940, s.60-62; "Evimizin Nisan Ayı Hülasası", Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi, S.27, 1940, s.39.

komitesi üyeleri tarafından yapılan bu geziler asırlar boyu ihmal edilmesi nedeniyle Çukurova’da oluşan dil ve kültür ayrılığını gidermek açısından faydalı olmuştur.⁹⁰³

Takip edilen kültür politikalarının halka benimsetilmesi için üniversite hocalarından yararlanılarak konferans verdirilen yerlerden biri Adana Halkevi olmuştur.⁹⁰⁴ Bu bağlamda Bingöl Milletvekili Feridun Fikri de dünya vaziyeti hakkında bir konferans vermiştir.⁹⁰⁵

1 Haziran 1939’da toplanan CHP Beşinci Büyük Kurultayı’nda Halkevlerinin açılma koşullarını sağlayamayan kırsal kesimlere bu görevi üstlenecek Halkodalarının kurulmasına karar verilmiştir. Kurulacak Halkodalarının küçük yerler ve kırsal alanlarda faaliyet göstermesi kararlaştırılmış ve bununla ilgili yirmi maddelik Halkodaları Talimatnamesi hazırlanmıştır. 19 Şubat 1940 tarihinde ilk olarak 141 Halkodası faaliyete geçmiştir. Bunlardan biri Adana Halkodası olmuş ve Oda’ya bağlı bir Okuma Odası açılmıştır.⁹⁰⁶ Bu bağlamda Halkodasına ait bir şubenin Adana’da açılması suretiyle kültürel faaliyetlerin kentin kırsal alanlarına da ulaşabilmesi sağlanmak istenmiştir.

Cumhuriyetin on altıncı yıldönümü dolayısıyla 20 Ekim ile 31 Ekim 1939 Pazartesi akşamı Asri Sinema’da Halkevi temsil kolu gençleri tarafından Ateş ve Mahcuplar piyesleri oynanmıştır. Piyese giriş kartlarının Halkevinden temin edilmesi istenmiştir.⁹⁰⁷ 25 Kasım 1939 Cumartesi gecesi Halkevinde düzenlenen aylık konser

⁹⁰³ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Hars Komitesinin İrşad Gezileri*”, 11 İkinci Kanun 1939.

⁹⁰⁴ Işıl Çakan, **Konuşunuz Konuşturunuz Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz**, İstanbul, 2004, s.182-183.

⁹⁰⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevindeki Dünkü Konferans*”, 1 Teşrinievvel 1940.

⁹⁰⁶ “*Halkevleri Postası: Halkodaları Talimatı*”, **Ülkü Dergisi**, Eylül 1939, s.78-80; Şerafettin Zeyrek, **Türkiye’de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006, s.32-33; Yavuz Özdemir ve Elif Aktaş, “*Halkevleri: 1932’den 1951’e*”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S.45, Erzurum, 2011, s.258; **CHP Halkevleri Halkodaları (1932-1942)**, Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul-Ankara, 1942, s.13.

⁹⁰⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevi Temsil Kolu*”, 28 Teşrinievvel 1939.

ise büyük ilgi uyandırmıştır. Orkestra konserde klasik parçalar çalmış ve sololar dinletilmiştir.⁹⁰⁸

1940 yılında Halkevleri Çalışma Talimatnamesinde yapılan düzenlemeyle birlikte ulusal ve yerel tarihle ilgili çeviri çalışmaları ve konferanslara ağırlık verilmiştir. Yerel tarihle ilgili araştırmalardan bazıları yayınlanmıştır. Fransızca olarak yayınlanan bir broşürde Adana Halkevinin Milli Mücadelede destan yaratan kahramanlıklara ilişkin bir araştırması ile Adana Halkevinin Adana tarihine ilişkin yayınına da yer verilmiştir.⁹⁰⁹

Adana Halkevi Temsil Kolu 28 Temmuz 1940 Pazar günü öğleden sonra yirmi beş kişilik bir kabile halinde Karayusuflu Köyü'ne giderek kadın, erkek çok kalabalık bir köylü seyirci karşısında İstiklal piyesi ile Otelci komedisini başarılı bir şekilde oynamıştır.⁹¹⁰ Bu bağlamda Halkevi, düzenlediği gezilerle kentin kırsal kesiminde yaşayan halkın da tiyatro, piyes vb. kültürel faaliyetlerle tanışmasını ve bir sanat zevkine sahip olmasını sağlamıştır. Bu faaliyetler aynı zamanda halkın bilinçlendirilmesi amacıyla kullanılan önemli birer araç olmuştur.

23 Ekim 1940 Çarşamba günü saat on beşte Adana Türk Maarif Cemiyeti idare heyeti Vilayet Maarif Müdürlüğü dairesinde toplanmış ve bu toplantıya Cemiyet pansiyon müdürlüğünü de üstlenmiş olan birinci ortaokul müdürü de katılmıştır. Cemiyet pansiyonunun yine birinci ortaokul üzerindeki yerinde açılmasına ve pansiyona dâhil öğrencilerin anlaşılan lokantadan yemeklerini

⁹⁰⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevimizde Verilen Konser*”, 27 Teşrinisani 1939.

⁹⁰⁹ Oğuz Temizhan, **Halkevleri ve Halkevlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı, Ankara, 2006, s.61-62.

⁹¹⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevi Temsil Kolu Gençlerinin Köy Gezileri*”, 29 Temmuz 1940; Adana Halkevi Temsil Komitesi Başkanı Fikri Sayar; Halkevlerindeki tiyatro olayını, devrim felsefesinin yaygınlaştırılmasında önemli bir araç olarak görmüştür. Bunun yanında tiyatro olayını oluşturan ekibin aynı zamanda kendini eğittiğini, yetiştirdiğini böylece de Halkevlerinin, halk eğitimi alanında önemli bir görev yaptığını belirtmiştir. Nurhan Karadağ, “*1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları*”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, S.8, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü, 1988, s.138.

almalarına karar verilmiştir. Yıl içinde pansiyona paralı ve parasız olarak seksen kadar öğrenci alınması kararlaştırılmıştır.⁹¹¹

1941 yılının Ocak ayında amatör fotoğraf sergisi açılmış, sergi açık olduğu günlerde 7.121 kişi tarafından ziyaret edilmiştir. Ay içerisinde cazlı ve çaylı bir aile toplantısı düzenlenmiş, toplantıya 60 aile katılmıştır. Halkevi orkestrası bir konser vermiş, halk türküleri ekibi ve bando faaliyetini sürdürmüştür. Halkevi Temsil Şubesi tarafından “*Kafa Tamircisi*”, “*Fars Komedi*”, “*Sancağın Şerefi*” adlı piyesler sergilenmiştir. 22 Şubat 1941 tarihinde ise Halkevlerinin kuruluş yıldönümü büyük bir törenle kutlanmıştır. Saat 15’te Vali ve şehrin önemli şahsiyetleri önünde törene başlanmış, ardından Halkevinin bir yıllık faaliyeti hakkında bilgi verilmiştir. Akşam da bir balo düzenlenmiştir. Ayrıca “*Zehirli Kucak*” piyesinin provalarına başlanmıştır.⁹¹² Halkevi’nde gerçekleştirilen sergi, konferans, konser, tören ve temsillerin uygun bir ortamda yapılması amacıyla gerekli eşyaların teminine ve içsel dekorasyon ve döşemesine özen gösterilmiştir.⁹¹³ Bu bağlamda Halkevi Adana halkının birçok kültürel faaliyetle tanışmasına olanak tanımıştır. Aynı zamanda insanların bir araya gelerek kaynaşmasını sağlayan bir ortam da olmuştur.

1941-1942 komite çalışmalarında Halkevi tarih ve müze şubesinin çalışma esasları dahilinde, memleketteki anıtları korumak, tanımak ve tanıtmakla beraber bunların tarihçe ve kılavuzlarını hazırlamak amacıyla çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Adana merkezi de dahil olmak üzere, bütün Çukurova’da birçok yığma tepeler –höyük- arkeoloji tabiriyle tümülüsler olduğu tespit edilmiştir.⁹¹⁴

27 Mart 1943 Cumartesi günü bir süreden beri Türkiye’de seyahat etmekte olan İngiliz Kültür Reisinin girişimiyle Halkevi’nde bir fotoğraf sergisi açılmasına

⁹¹¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Dün Adana Maarif Cemiyeti İdare Heyeti Toplantı*”, 24 Teşrinievvel 1940.

⁹¹² “*Evimizin Kânunusani Ayı Faaliyeti*”, **Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi**, S.31, 1941, s.36; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevinin Bayramı*”, 23 Şubat 1941.

⁹¹³ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 13. BÜRO, Sayı:, Yer No: 1800.1306..., Tarih: 2.9.1941.

⁹¹⁴ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 8. BÜRO, Sayı:, Yer No: 1379.577..1., Tarih: 6.3.1950.

karar verilmiştir. İngiliz eğitim kurumlarının iç ve dış manzaralarını gösteren fotoğraflar bir hafta süreyle Adana halkının ziyaretine açık tutulmuştur.⁹¹⁵ Nisan ayı içerisinde farklı konularda çeşitli konferanslar verilmiş ve törenler düzenlenmiştir. “*Yanlış Yol*” ve “*İstiklal*” adlı dram ile “*Kinin*” adlı köy oyunu temsil edilmiştir. Halk türküleri ve müzik ekipleri konserler vermiştir. 28 Nisan 1943 tarihinde ise Düziçi Köy Enstitüsü öğrencilerinden on beş kişilik ekip milli danslardan Aydın Zeybeği, Harmandalı, Sepetçioğlu oyunlarını oynamıştır.⁹¹⁶ Ayrıca Adana Halkevi sinemasında gösterilmek üzere merkezden çeşitli filmler gönderilmiştir.⁹¹⁷

22 Nisan 1944 akşamı saat 21’de Halkevi salonunda zengin programlı bir Karacaoğlan gecesi düzenlenmiştir. Ev bandosunun çalacağı İstiklal Marşı’ndan sonra, Ticaret Lisesi Edebiyat Öğretmeni Vehbi Evinç tarafından halk edebiyatı ve Karacaoğlan konulu bir konuşma yapılmıştır.⁹¹⁸

4 Şubat 1944 tarihinde Cambridge Üniversitesi Profesörü S.J. Davies “*İngiltere’de Teknik Öğretmeni ve Öğrenciler*” konulu bir konferans hazırlamış, sunumunu ise Türkiye Güney Alanları Mersin Temsilcisi Mr. Toomlin gerçekleştirmiştir. 8 Şubat’ta Giresun Milletvekili Necmi Osten “*İkinci Dünya Savaşı’nı Hazırlayan Sebepler*” başlıklı bir konferans vermiştir.⁹¹⁹ 23 Nisan 1944 Pazar günü saat 17’de ise önemli ressamlardan ve aynı zamanda Halkevi Güzel Sanatlar Komitesi Reisi Latif Ariş ve eşi Nezihe Ariş tarafından Türkiye’de reklamcılık; Türk süsleme sanatı ve minyatür resimlerine ait zengin bir koleksiyon Halkevi salonunda sergilenmiştir.⁹²⁰ Bu bağlamda Adana halkı Halkevleri sayesinde farklı ülkelerdeki uygulamaları öğrenebilmiştir. Bu yönüyle Evler, önemli bir genel kültür edinme kaynağı olmuştur.

⁹¹⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevinde İngiliz Kültür Sergisi*”, 26 Mart 1943.

⁹¹⁶ İlhan Tarus, “*Evimizin Bir Aylık Tarihi*”, **Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi**, S.52, 1943, s.15.

⁹¹⁷ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 8. BÜRO, Sayı:, Yer No: 1208.7..3., Tarih: 15.10.1943.

⁹¹⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevinde Karacaoğlan Gecesi*”, 22 Nisan 1944.

⁹¹⁹ “*Adana Halkevinin İki Aylık Çalışması*”, **Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi**, S. 61-62, 1944, s.23.

⁹²⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevimizde Sergi ve Tören*”, 21 Nisan 1944.

1 Mart 1945 tarihinde Toprak Bayramı kutlanmış, Temmuz ayında ise “*Toprak Kanunu*”nu anlatan bir konferans düzenlenerek halkın bu konuda bilinçlenmesi sağlanmaya çalışılmıştır.⁹²¹

Adana Halkevi Tiyatro Kolu; 1946 yılında, tiyatro zevkini kökleştirmek ve halka en iyi eserleri mükemmel biçimde sunmak için konservatuar mezunu bir rejisör getirmiştir.⁹²² Ayrıca Adana Halkevi Sosyal Yardım Komitesi tarafından fakir olan hastalar tedavi ettirilmiş ve ilaç yardımıyla bulunulmuştur. Parası biten öğrencilere para yardımı sağlanmış, Adana Halkevi Kurslar Komitesi tarafından 504 öğrencinin devam ettiği Türkçe, Edebiyat, Fizik, Matematik, İngilizce, Fransızca ve Almanca kursları açılmıştır. Spor Komitesi Atatürk parkındaki tenis kortunda tenis turnuvası düzenlemiştir. Ayrıca tarih ve coğrafya öğretmenlerinden oluşan 25 kişilik bir grup, Mersin-Silifke arasında meşhur Korikos harabelerine inceleme yapmak üzere gezi düzenlemiştir.⁹²³ Bu bağlamda Halkevi sosyal ve kültürel alanlarda düzenlediği faaliyetlerle Adana halkının bilinçlenmesinde aktif bir role sahip olmuştur.

23 Şubat 1947 tarihinde Halkevlerinin 15. kuruluş yıldönümü dolayısıyla Halkevi’nde bir tören düzenlenmiştir. Partililer, Halkevliler, okullar, izciler, spor kurumları ve kamu kurumlarının katıldığı törenler saat 15’te Ankara radyosundan yayınlanan bir nutukla açılmıştır.⁹²⁴

22 Şubat 1948’de Halkevlerinin kuruluşunun 16. yıldönümü her yerde olduğu gibi Adana’da da büyük törenlerle kutlanmıştır. Törene saat 15’te Halkevi Başkanı Dr. Celal Gökberk’in söylevi ile başlanmış, bunu kız ve erkek öğrencilerin okudukları şiirler takip etmiştir. Halkevi önündeki bu merasimden sonra Atatürk

⁹²¹ “*Evimiz Mart, Nisan Çalışmaları*”, **Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi**, S.75-76, 1945, s.16; “*Evimiz Temmuz 1945 Ayı Çalışmaları*”, **Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi**, S.79-80, 1945, s.24.

⁹²² Karadağ, **a.g.m.**, s.150.

⁹²³ “*Adana Halkevi Çalışmaları*”, **Çukurova Adana Halkevi Kültür Dergisi**, S.1, 1946, s.16.

⁹²⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevlerinin 15. Yılı: Dün Şehrimizde Güzel Bir Törenle Kutlandı*”, 24 Şubat 1947.

Parkına gidilerek çelenk konulmuştur.⁹²⁵ 20 Şubat 1949 tarihinde yapılacak 17. yıldönümü kutlamaları için bir program hazırlanmıştır. Bu programa göre, bütün davetliler saat 15'te Halkevi binası önünde toplanmıştır. Tam saat 15'te Ankara Radyosundan verilen bir nutukla törene başlanmıştır. Bu nutkun ardından Halkevi Başkanı Dr. Nevzat Arman Halkevinin bir yıllık çalışmaları hakkında bilgi vermesi; hava yağışlı olduğu takdirde kutlamanın Halkevi salonunda yapılması planlanmıştır.⁹²⁶

1949 yılında Adana Halkevi tarafından iki yerde Türkçe okuma ve yazma kursu açılmıştır. Bu kurslardan ilki Hürriyet mahallesinde 46 öğrencinin devam ettiği ve derslerin Vehbi Timur tarafından verildiği kurs olmuştur. İkinci kurs ise Alidede mahallesinde gerçekleştirilmiş ve 74 öğrencinin katıldığı kursun öğretmenliğini Hüseyin Kalaba yapmıştır.⁹²⁷

Halkevlerinin on yedinci yılının kutlanacağı 1949 yılında Evlerin sayısı 474'e halkodalarının sayısı ise 4306'ya ulaşmıştır. Ancak 19 Şubat 1949 tarihinde yayınlanan Demokrat Gazetesi birçok sosyo-ekonomik ve kültürel faaliyet organize eden Halkevlerinin özellikle 1946'dan itibaren gereksiz ve faydasız bir kurum haline geldiğini belirtmiştir. Kurumun gereksizliğini ispatlamak amacıyla yurdun dört bir yanında Halkevlerinin okul veya hastane yapılması yönündeki teklifleri göstermiş ve buna dayanarak Halkevlerinin "*Millet evleri*" haline getirilmesini ve idarecilerini halkın seçmesini istemiştir.⁹²⁸ Bu tür haberler sonrasında 1950 yılında Mecliste Maliye Bakanlığı bütçesinin Halkevlerine yardımı konusu görüşülürken Demokrat Parti Afyon Milletvekili Kemal Özçoban ile yirmiye yakın CHP milletvekili arasında geniş tartışmalar yaşanmıştır. Sonrasında Kemal Özçoban tarafından Evlere verilen tahsisatın kaldırılması ile ilgili bir karar verilmiştir. Karar reddedilmiş ancak yurt çapında faaliyet gösteren yüzlerce Halkevinin kapanması sürecinin başlangıcını

⁹²⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Halkevlerinin Kuruluşunun 16. Yıldönümü", 23 Şubat 1948.

⁹²⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Halkevlerinin Kuruluş Yıldönümü Yarın", 19 Şubat 1949.

⁹²⁷ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 1063, Sayı: 1058, Yer No: 1058.1063..1., Tarih: 28.3.1950; Bunun dışında Kadirli ilçesi, Ceyhan'a bağlı Sarıbahçe ve Mercimek köyleri Halkodalarında açılan Türkçe okuma-yazma kursları için 200'er liradan 600 lira gönderilmiştir.

⁹²⁸ Müfide İlhan, "*CHP Halkevleri*", **Demokrat Gazetesi**, 19 Şubat 1949.

oluşturmuştur.⁹²⁹ Bu bağlamda düzenlediği faaliyetlerle halkın bilinçlendirilmesinde ve kent hayatının geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiş olan Evlerin varlığına karşı çıkanlar da olmuştur.

b. Köy Enstitüleri

Eğitim öğretimin yaygınlaştırılabilmesi, okulsuz köy, öğretmensiz okul bırakmama hedefine ulaşabilmek amacıyla Köy Enstitülerinin kurulmasına ilişkin yasa tasarısı hazırlanarak 17 Nisan 1940'ta TBMM'ye sunulmuştur.⁹³⁰ Tasarı komisyonun önerisi üzerine hızla görüşülmeye başlanmıştır. Yapılan uzun görüşmeler sonucunda tasarı 22 Nisan 1940'ta yasalaşmıştır.⁹³¹ Yasa ile köy öğretmeni ve diğer köy meslekleri erbabını yetiştirmek üzere Maarif Vekilliği'nce Köy Enstitüleri⁹³² açılacağı hükme bağlanmıştır.⁹³³ Biri Adana Düziçi'nde⁹³⁴ açılan

⁹²⁹ **Demokrat Gazetesi**, “Halkevleri İçin Ayrılan Ödenek”, 18 Şubat 1950.

⁹³⁰ Abdülhalim Yener, “Bir Dönemin Aynası: Köy Enstitüleri”, **Köprü Dergisi**, S.68, Güz 99, s.1-2; Ersoy Taşdemirci, “1936 Yılında Sovyet Rusya’da Yüksek Öğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor ve Bu Raporun Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.11, 2001, s.9.

⁹³¹ 17 Nisan 1940 Tarihinde TBMM’de Kabul Edilen 3803 No’lu Köy Enstitüleri Kanunu (4491 Sayılı, 22 Nisan 1940 Tarihli TC. Resmi Gazete), Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.416; **Köy Enstitüleri Kanunu**: S.54-55, TBMM Matbaası, 22 Nisan 1940.

⁹³² Pera Film, 6 Eylül-25 Ekim 2012 tarihleri arasında, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü’nde sergilenen “*Düşünen Tohum Konuşan Toprak: Cumhuriyet’in Köy Enstitüleri 1940-1954*” sergisi kapsamında yeni sezonda yedi belgeselden oluşan ikinci programını sunmuştur. Programda Ahmet Soner’in hazırladığı Düziçi Köy Enstitüsü belgeseli de yer almıştır. **Hayal Perdesi-Belgesel (31.08.2012)**, <http://www.hayalperdesi.net/printable.aspx?type=haber&id=2489>.

⁹³³ Necdet Aysal, “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.35-36, Mayıs-Kasım 2005, s.274; Köy Enstitülerinin ilk Müdürü Necdet Biziz anılarında Enstitülerin kuruluş çalışmalarıyla ilgili olarak şunlardan bahsetmiştir: “Kamlık Kurs Müdürlüğü’ne tayin emrimi Nisan’ın 15’inde aldıktan sonra 19 Nisan 1940 tarihinde Ankara’ya geliyorum ve Maarif Vekilliği’nden aldığım emir üzerine Enstitülerin yer seçimi hakkında bir görüşe sahip olmak için ertesi gün Antalya-Aksu Köy Enstitüsüne gidiyorum. 24 Nisan’da dönüyorum. 26 Nisan’da Maarif Vekilliği Öğretim Umum Müdürü Sayın Hakkı Tonguç ile birlikte Adana-Düziçi, Malatya-Akçadağ Köy Enstitülerini de bu amaçla gezdikten sonra 30 Nisan günü Ladik’e geliyoruz.” Baki Sarısakal, “*Ladik Akpınar Köy Enstitüsü*”, s.2.

⁹³⁴ Pera Filmin sunduğu ve Ahmet Soner’in yönettiği Köy Enstitüleri belgesellerinin sekizincisini oluşturan Düziçi Köy Enstitüsü belgeseli 65 dakika olarak hazırlanmıştır. Belgeselin konusu; 1940 yılının Mart ayında Güneşli’de Eğitim Kursuyla başlayan çalışmalar, Ahmet Lütfü Dağlar’ın kurucu müdür olduğu Haruniye ilçesine kaydırılmış, 1915’lerde kimsesiz Ermeni çocuklarının toplandığı Almanlardan kalma binalarda Enstitü eğitimi sürdürülmüştür. Seyhan, Maraş, İçel, Hatay ve Antep’ten gelen öğrencilerle genişleyen Düziçi Köy Enstitüsü, kapatılana kadar 536 öğretmen yetiştirmiştir. Ozan Ali Yüce de bunlardan biridir. Yazar Osman Şahin Düziçi’nde sadece bir hafta kalabilmiş, sonra Malatya’daki Akçadağ Köy Enstitüsü’ne gönderilmiştir. “*Pera Filmde Köy Enstitüleri*”, 29 Ağustos 2012, <http://www.banubozdemir.com/pera-filmde-koy-enstituleri-belgeselleri/>

bu Enstitülerden, on bini öğretmen, sekiz bini eğitimci, bini sağlık memuru olmak üzere 20 bin kadar köy genci yetişmiştir.⁹³⁵ Köy Enstitüleri eğitimi, kişinin çevresine olan bağlılığını, köylünün esenliği için duyduğu ilgiyi düzenli bir gelişme sonucunda sağlamlaştırmak amacını gütmüştür. Bu sayede köy problemlerini basit bir yoldan çözmeye kararlı yeni bir aydın tipi ile yazarlar yetişmiştir. Bu yazarların uğraşları köy edebiyatı denen bir hareket doğurmuştur.⁹³⁶ Buradan hareketle ülke genelinde uygulamaya kanun ve düzenlemeler Adana'yı da etkilemiştir.

Kurulan bu Köy Enstitülerine öğrenci alımında bazı şartlar aranmıştır. Buna göre; çocuğun köylü olması, annesinin ve babasının köyde olması ve ebeveynlerinin tarımla uğraşması, sağlık yönünden de bir probleminin olmaması istenmiştir.⁹³⁷ Ayrıca Köy Enstitülerinin devlet bütçesine minimum yük getirecek şekilde yapılması planlanmıştır. Buna göre, köylüler ve öğrenciler Enstitü binalarının yapımında kullanılmış, gerekirse Enstitü binalarının yapımı için onlardan toprak da istenmiştir. Fay Kirby, şehirlinin her türlü ve daha iyi eğitim kolaylıklarını bedavadan elde etmesi karşısında köylünün hem ödeme hem de çalışmaya mecbur tutulduğu bu durumun köylüde hoşnutsuzluk yarattığını belirtmiştir.⁹³⁸

25 Eylül 1940 tarihinde Adana'dan Düziçi Köy Enstitüsü'ne seçilecek 60 öğrencinin seçimi için gerekli fişler tam teşkilatlı köy okulları başöğretmenlerine gönderilmiştir. Seçilecek öğrencilerin beş sınıflı köy okullarından mezun köylü çocukları olmalarına ayrıca dikkat edilmiştir.⁹³⁹ Bu bağlamda köy enstitülerinde eğitim görecekt kişiler rastgele seçilmemiş, bu kişilerin seçiminde belirli kurallar

⁹³⁵ Mevlüt Kaplan, **Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.63; S. Uygun, "Sözlü Tanıkların Dilinden Köy Enstitülerinde Okul Atmosferi", **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.2, S.26, 2004, s.8; Cevdet Geray, "Türkiye'de Köy Enstitüleri Hareketi ve Köy Kalkınması", **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem, Makale No:11705, 06.02.2012, s.199.

⁹³⁶ Kemal Karpat, **Çağdaş Türk Romanında Sosyal Konular**, İstanbul, 1971, s.39.

⁹³⁷ Nurgün Koç, **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007, s.193-195; Reşat Türker, "Köy Enstitülerimizi Düşünürken", **Köye Doğru Dergisi**, S.73, İstanbul, 1943, s.10.

⁹³⁸ M. Asım Karaömerlioğlu, "Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler", **Toplum ve Bilim**, S.76, Bahar 1998, s.64-65.

⁹³⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Vilayetimiz Düziçi Köy Enstitüsüne Talebe Seçimi", 25 Eylül 1940.

uygulanmıştır. Bu suretle de verilecek eğitimin amacına ulaşması sağlanmaya çalışılmıştır.

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel 27-20 Mart 1943 tarihleri arasında Adana’da tetkiklerde bulunmuştur. Şehirdeki eğitim-öğretim kurumlarını kontrol eden Yücel, Haruniye’deki Düziçi Köy Enstitüsü’ne giderek denetlemelerde bulunmuştur.⁹⁴⁰

Enstitülere alınacak öğrencilerde bulunması gereken şartları taşıyan öğrenciler arasından seçilen Adana Düziçi Köy Enstitüsü öğrencileri 1944 yılında dikkate değer çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Enstitünün son sınıf öğrencileri bu çalışmalar kapsamında köy okullarında tatbikatlar yapmıştır. Bir öğrenci grubu da Osmaniye köylerine ve merkezlerine giderek incelemelerde bulunmuştur. Ayrıca dört köyde birer okul binası inşası için hazırlıklara başlanmıştır.⁹⁴¹ Adana Düziçi Köy Enstitüsü öğretmenlerinden Lütfi Dağlar, bu döneme ait deneyimlerini aktardığı mektubunda, Köy Enstitülerinin çevrelerine olan hizmetlerine değinmiş, Köy Enstitülerinin çevre hizmetlerinin kolay olanları yanında çok zor olanları, sürekli savaşım vermeyi gerektirenleri; sevindiren, yüreklendiren, cesaret kıran, ürküten, korkutan, uyku kaçıranları da olduğunu belirtmiştir. Bunları da ancak yapanların, yaşayanların sergileyebileceğini eklemiştir.⁹⁴²

1944 yılında Düziçi Köy Enstitüsü eğitim kursu öğretmenliğine Asım Özdel, Mekki Doğan, Selahattin Baysay ve Haydar Kuzucuoğlu tayin edilmiştir.⁹⁴³ Cumhurbaşkanı’nın 1944 yılında yaptığı çeşitli konuşmalar Adana’da ilköğretim seferberliğinin başlatılmasını sağlamıştır. İlköğretimde başlatılan bu seferberlik kısa sürede önemli bir gelişme kaydetmiştir. Bunun sonucunda 1944-1945 yılında Düziçi Köy Enstitüsü’nden mezun 23 öğretmen, vilayetin emrine verilerek okullara atanmıştır. Ayrıca Adana ve bağlı yerlerde eğitime kazandırılmak istenen 23 okuldan

⁹⁴⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Maarif Vekilimizin Tetkikleri*”, 30 Mart 1943.

⁹⁴¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Köy Enstitüsünde Devamlı Çalışmalar*”, 27 Son Kanun 1944.

⁹⁴² Mustafa Ekmekçi, **Öksüz Yamalığı: Köy Enstitüleri**, 2. Baskı, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 2009, s.154.

⁹⁴³ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Düziçi Köy Enstitüsü Kadrosunda*”, 6 Haziran 1944.

13'ü tamamlanmış; 3'ünün çatı, 7'sinin duvar inşaatları yapılmıştır.⁹⁴⁴ Bu bağlamda enstitüler burada verilen eğitimi tamamlayanların meslek edinmelerini sağlayarak önemli bir istihdam kaynağı olmuştur.

Düziçi Köy Enstitüsü 1944 yılında ilk mezunlarını vermiştir. Seyhan, İçel, Hatay, Maraş, Gaziantep vilayetlerine dağılan ve sayıları 83 olan bu öğrencilerden 23'ü Adana'da işe başlamıştır. Düziçi Köy Enstitüsü mezunlarından Hasan Kınay, Ali Çetin (Kadıköy), Mustafa Özdemir (Müminli), Hüseyin Gezen (Zıbıkçı), Halil Yurd (Suluca), İsmail Çetin (Baklalı), Mustafa Genç ve Osman Karadavud Karaisalı'nın (Dorak), Hüseyin Şahin, İsmail Şen (İncirgediği), Ali Irmak (Hamidiye), Halil Bahar Ceyhan'ın (Doruk), Nebi Uzun (Çelemlı), Yusuf Öktem Osmaniye'nin (Gökdere), Zühtü Başar Kozan'ın (Gazi), Mehmet Yılmaz (Faydalı), Mehmed Saygılı Kadirli'nin (Hardallık), Hilmi Saygılı (Haraçtıği), M. Ali Çınşar (Aşağı Çıyanlı), Mustafa Kararmaz Bahçe'nin (Çamiçi), Sami Alkan, İbrahim Alkan, Ali Özkan da Enstitünün kurulduğu Haruniye köyü öğretmenliklerine tayin edilmiştir. Misis köyünden Saime Çetin, Ceyhan'dan Bekir Ural ise Ankara Hasanoğlan Köy Enstitüsünün yüksek kısmı yarışmasını kazanarak buraya yollanmışlardır.⁹⁴⁵

1946 yılında Haruniye bucağında kurulan Düziçi Köy Enstitüsü'nde, Enstitülerin kuruluşunun on altıncı yıldönümü kutlanmıştır. Kutlama ile ilgili hazırlıklar Enstitü İdarecisi Müdür Lütfi Dağlar ve yardımcıları tarafından yürütülmüştür. Kutlamalara Adana valisi de iştirak etmiştir.⁹⁴⁶

1948 ders yılı içinde Düziçi Köy Enstitüsü'nde üzücü bir olay meydana gelmiştir. Tatil günlerinde Enstitü'nün şeref direğine çekilen Türk bayrağı, bazı

⁹⁴⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “Adana’da İlköğretim Seferberliği Başladı”, 1 Eylül 1944; **Türksözü Gazetesi**, “Vilayetimizde İlköğretim”, 24 Eylül 1944; 1944 yılında aynı zamanda Seyhan Vilayetinin Bahçe kazasının Haruniye nahiyesindeki Düziçi Köy Enstitüsü civarında bulunan 1.485 dönümden ibaret arazi Enstitünün ders tatbikatı ihtiyacını karşılamak üzere istimlak edilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 7, Sayı:104, Yer No: 104.7..22., Tarih: 12.1.1944.

⁹⁴⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, “Düziçi Enstitüsü İlk Mezunlarını Verdi”, 13 Son Teşrin 1944.

⁹⁴⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “Düziçi Köy Enstitüsünde”, 18 Nisan 1946.

kimseler tarafından parçalanarak üzerine orak ve çekiç resimleri çizilmiş ve okulun çeşitli yerlerine atılmıştır. Olayın Emniyet, Milli Eğitim Müfettişleri ve Adalet görevlileri tarafından yapılan soruşturması sonucunda, sanık olarak, Enstitü'nün matematik öğretmeni Hasan Hüseyin Çukuroğlu, beden terbiyesi öğretmeni Muzaffer Angün, elektrik öğretmeni Kadir Köktener ve dokuz öğrenci tutuklanarak, haklarındaki soruşturma evrakı, Adana Ağır Ceza mahkemesine sevk edilmiştir. 11 Ekim 1949 tarihinde davanın ilk duruşması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca soruşturma sırasında marangozluk öğretmeni Sami Demirkol, demircilik öğretmeni İbrahim Uluğ ve toplu dersler öğretmeni Ragıp Sarıcının görevlerine son verilmiştir.⁹⁴⁷

Yaşanan bazı tatsız olaylara karşın toplumsal alanda önemli bir yere sahip olan ailenin gelişimi için özellikle kızların enstitü eğitimi almalarının faydalı olduğu belirtilmiştir. Buna göre yarının anneleri olan iyi yetişmiş kızların yeni esaslar ve kültürle yetiştirecekleri çocuklar toplumun devamını sağlayacaktır. Bu devamlılığın sağlanmasında enstitülerin aile idaresi konusunda vereceği teknik bilgilerin hayati öneme sahip olduğu ifade edilmiştir.⁹⁴⁸

c. Tiyatrolar, Sinemalar, Konserler, Balolar, Sergiler, Konferanslar

Dönemin başlangıcı itibarıyla savaş zamanına denk gelmesi kültürel yaşamı kısıtlayıcı bir faktör olmuştur. Savaşın bitmesiyle yoğunlaşan kültürel faaliyetler özellikle dönemin sonlarında büyük bir canlılık arz etmiştir. Bu canlılığın birer örneği olarak çeşitli sinema filmleri oynatılmış; temsiller ve tiyatro oyunları sahnelenmiş; çeşitli amaçlarla balolar, sergiler ve konferanslar düzenlenmiştir. Bu kültürel faaliyetler sırasıyla ele alınacak olursa;

İnönü döneminde sinema üzerindeki tiyatro etkisi yavaş yavaş kırılmaya başlamış, bu nedenle bu döneme geçiş dönemi adı verilmiştir. Geçiş döneminin ilk yarısı olan 1939-1945 dönemi İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastladığı için sinemada

⁹⁴⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “İki Öğretmen, Dokuz Talebe ve Bir Usta Hapsedildi”, 7 Temmuz 1949; **Yeni Adana Gazetesi**, “Düziçi Köy Enstitüsü’ndeki Bayrak Hadisesinin Duruşması”, 12 Ekim 1949; **Yeni Adana Gazetesi**, “Düziçi Köy Enstitüsü’ndeki Bayrak Hadisesinin Duruşması”, 27 Ekim 1949.

⁹⁴⁸ Neriman Öztan, “Kızlarımız İçin Enstitü Kültürü Faydalıdır”, **Demokrat Gazetesi**, 22 Nisan 1949; Hayrünnisa Canka, “Kızlarımız İçin Enstitü Kültürü Faydalıdır”, **Demokrat Gazetesi**, 26 Nisan 1949.

sansür yaşanmıştır. Yabancı filmlerin Türk sinemasına hâkim olduğu bu dönemde bariz bir Amerikan ve Mısır etkisi görülmüştür. Sinemada ithal filmlerin baskın konumda olması bazı aydınlarca eleştirilmiştir. Bu eleştiriler doğrultusunda Türkiye'nin yurtdışında tanıtılmasına yönelik bazı filmler çekilmiştir. Bu filmlerden birisi Atatürk'ün Adana'ya seyahatini konu alan film olmuştur.⁹⁴⁹

Bu dönemde Adana, çekilen sinema filmlerine konu olduğu gibi sinemada oynatılan filmlerin çeşitli amaçlar için kullanıldığı da olmuştur. Kızılay haftası dolayısıyla Adana hayırseverlerinden Alsaray ve Tan sinemaları sahibi Bay Raşit Ener'in en yeni ve en güzel filmlerin gösterileceği 10 Aralık 1940 Salı akşamı elde edilecek sinema hâsılatını tamamen Kızılay'a bağışlaması bu kapsamda yer almıştır.⁹⁵⁰ Bu örnek göstermektedir ki, Adana'daki sosyal yardım kurumlarının desteklenmesinde kültürel faaliyetlerden yararlanılmıştır.

Önemli işlerin desteklenmesinde kullanılan ve Adana halkının rağbet gösterdiği sinemalarla ilgili şikâyetler de olmuştur. Buna göre sinemaların halka iyi bir istirahat sağlamadığı halde 60 kuruş gibi yüksek bir ücret aldığı belirtilmiş ve sinema bilet ücretlerinin incelenmesi istenmiştir.⁹⁵¹ Bu bağlamda o yıllarda kurulan sinemalara rağbet gösterilmesine bağlı olarak ücretinin yüksek olduğu bununla birlikte insanların rahatını sağlayacak ergonomiklikten uzak olduğu sonucu çıkarılabilir.

Sinema biletlerinde uygulanan ücret tarifesinin pahalı olduğu 1943 yılının Ekim ayında da gündeme gelmiştir. Buna göre aydınlatma vb. masraflar olmadığı halde sinema biletleri elli kuruştan satılmaya devam edilmiştir. Maliye Vekâleti sinemalardaki bazı resimleri indirttiği halde bilet ücretleri değişmemiştir. Buna bağlı

⁹⁴⁹ Serdar Öztürk, *Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaset*, Elips Yayınları, Ankara, 2005, s.47-84.

⁹⁵⁰ *Yeni Adana Gazetesi*, "Hamiyetli Bir Sinema Sahibi: Alsaray Sineması Bugün Kızılay Hesabına Çalışacak", 10 Birinci Kanun 1940.

⁹⁵¹ *Yeni Adana Gazetesi*, "Sinemalar Çok Pahalı", 15 Mart 1943.

olarak durumun yetkililerce incelenmesi istenmiştir.⁹⁵² Sinema bileti ücretinin yüksek olması konusu, sinema gösterimlerinin halk tarafından rağbet görmesi nedeniyle gündemde kalmıştır. Maliye Vekâleti'nin sinemalardaki bazı resimleri indirtmesinden anlaşılmaktadır ki, sinema ücretlerinin yüksekliği ile ilgili şikâyetler ülke genelinde yaşanmıştır. Bununla birlikte sinemalardaki bazı resimlerin Vekâlet tarafından indirilmiş olması Adana'da uygulanan sinema bileti ücretlerine yansımamıştır.

Dönem içerisinde Halkevleri vasıtasıyla yayınlanan ve halkı aydınlatmaya yönelik filmlere sıklıkla yer verilmiştir. Tifüs ve sıtma hakkında bilgi veren filmler ile otomobil için yollar, akümülatör imali, telefon rehberinin basılması ve dansa davet adlı filmler bu kategoride yer almıştır.⁹⁵³

Bu dönemde eğitim amaçlı filmler de kullanılmıştır. 1949 yılında Amerikan Haberler Bürosu uzmanları Çukurova'da kültürel ve zirai kalkınmaya ait filmler göstermek üzere Adana'ya gelmiştir. 26 Ekim 1949 günü Adana'ya gelmiş olan Amerikan Haberler Bürosu Direktörü Mr. Stroms'un başkanlığındaki elçilik memurlarından Haluk, Ertuğrul ve Hayri Tunçbil'den oluşan heyet ilk filmini Kız Öğretmen Okulu bahçesinde göstermiştir. Bu sebeple Adana ileri gelenleriyle Kız Öğretmen Okulu öğrencilerinin hazır bulundukları okulda Amerika'da otobüs seyahati, fen ve endüstri müzesi, insan vücudu, "*Los Anjelos'ta Kaliforniya Üniversitesi*" ve bir miki filmi gösterilmiştir. Adana'da üç ay kalacak ekip bu zaman zarfında jlp kaptıkaçtıyla dolaşarak arzu eden kaza ve köylerde filmler göstermiştir. Öğretimde görerek ve duyarak öğrenmenin öncelikli olduğunu kabul eden Milli Eğitim Bakanlığı da ekibin yanına etütler yapmak üzere bazı kimseler yollamıştır.⁹⁵⁴

Dönem içerisinde sinema yanında sahnelenen tiyatro oyunları ve temsiller de halkın ilgisini çekmiştir. 1941-1948 yılları arasında Halkevi'nin başkanlığını yapan

⁹⁵² **Yeni Adana Gazetesi**, "*Şehirde Sinemaların Bilet Ücreti Bahalı*", 6 Teşrinievvel 1943.

⁹⁵³ **BCA**, Fon Kodu: 490..1.0.0., Dosya: 15, Sayı: 1210, Yer No: 1210.15..2., Tarih: 1.9.1943.

⁹⁵⁴ **Demokrat Gazetesi**, "*Bölgemize Gelen Amerikan Filmcileri*", 28 Ekim 1949.

gazeteci Nihat Oral'ın kurduğu Adana tiyatrosunun gençlik kolu Adana tiyatrosu tekrar kapandığı halde oyunlar sergilemeye devam etmiştir.⁹⁵⁵ 1943 yılında Adana Halkevi'nde sahnelenen Para Delisi adlı şarkılı komedi bu kapsamdaki oyunlar arasında yer almıştır.⁹⁵⁶

Bu dönemde Adana'da farklı konularda birçok konferans verilmiş ve bunların çoğu Halkevi kanalıyla düzenlenmiştir. Bu kapsamda İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Fakültesi Profesörü Bay Bossert, eşi ve iki asistandan oluşan dört kişilik heyet ile Adana havalisi ve İçel'de arkeoloji incelemeleri yapmak üzere Adana'ya gelmiştir. İki gün boyunca inceleme ile uğraşan ve Adana Halkevi tarafından misafir edilen bu heyet Halkevinin ricası üzerine 18 Ocak 1939 akşamı Evde bir konferans vermiştir.⁹⁵⁷

29 Eylül 1943 Çarşamba akşamı Adana Halkevinde bir İngiliz profesörü tarafından “*Tarihte Kilikya*” konulu bir konferans verilmiştir.⁹⁵⁸

Bu dönemde okullara ait sergiler yanında farklı amaçlarla çeşitli şahsi sergiler de düzenlenmiştir. Bunlardan bir kısmının düzenlenmesinde Halkevi destek sağlamıştır. Bu sergiler sıralanacak olursa;

1 Ekim 1939 tarihinde Adana'da ehli hayvan sergisi açılmıştır. Serginin kayıt ve kabul işlemleri ise yirmi yedi Eylül akşamına kadar devam etmiştir.⁹⁵⁹

1944 yılında İsmet İnönü Kız Enstitüsü ve Akşam Sanat Okulu tarafından bir sergi düzenlenmiştir. Dikiş, nakış, erkek ve kadın çamaşırı, şapka ve diğer moda eşyası, çiçek ev idaresi, çocuk bakımı, yemek pişirme, pastacılık, konservecilik gibi gerekli bilgilerle yetişen kızlar, ucuz malzeme ile iş yapmanın, eskiyi bozarak

⁹⁵⁵ Habora, **a.g.e.**, s.164-168.

⁹⁵⁶ Nuran Karadağ, **Halkevi Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s.247.

⁹⁵⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Bu Akşam Halkevinde Konferans Var*”, 18 İkinci Kanun 1939.

⁹⁵⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Halkevimizde Bir Konferans Verilecek*”, 27 Eylül 1943.

⁹⁵⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Ehli Hayvan Sergisi*”, 25 Eylül 1939.

yenileştirmenin birçok örneklerini sergideki eserlerde göstermişlerdir. Oda ve giyim eşyasını süsleyen ve tabiattan kopya edilerek yapılan fantezi çiçekler; eski motiflerden, eşyalardan fikir alarak modernize edilmiş örneklerle meydana getirilen işler ve bu arada özellikle simle işlenmiş masa takımı sergiye çeşitlilik getirmiştir.⁹⁶⁰ 24 Mayıs 1944 tarihinde düzenlenen ilkokulların el işi sergileri de Gazipaşa, İnönü ve Namık Kemal ilkokullarında açılmıştır.⁹⁶¹

5 Haziran 1944 tarihinde 20 yıldır Adana’da çalışan Refika Tümerkan biçki yurdunun yıllık sergisi Halkevi salonunda açılmıştır. Vali Akif Eyidoğan’ın kısa bir konuşmasıyla açılan sergiyi yüzlerce davetli gezmiştir. Eserler bir hafta süresince sergilenmeye devam edilmiştir.⁹⁶²

1947 yılına kadar sadece kızların açtıkları sergileri görmeye alışkın olan Adanalılar Erkek Sanat Okulu’nun sergisi karşısında büyük bir sürpriz yaşamıştır. Sanat Okulu, geniş ve büyük olmasına rağmen ihtiyaca karşılık gelmeyen binasında yerli malzeme ve Türk sanatkâr çocuklarının emeği ile meydana gelen eserlerden oluşan bir sergi hazırlamıştır. Aşağı yukarı yarım asırlık bir geçmişi olan Okul, tesviyecilik, demircilik, dökümcülük, ağaç işleri ve model atölyesi olmak üzere beş branş üzerinden faaliyet göstermiştir.⁹⁶³ Okulun önemli işlere imza atması nedeniyle okulla ilgili konularda kolaylıklar gösterilmiş ve bu kapsamda Adana Erkek Sanat Okulu’nun yarım yatılı öğrencilerinin ekmek ihtiyacının karşılanmasına yönelik ihale özellikle desteklenmiştir.⁹⁶⁴

⁹⁶⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “Kız Enstitüsünde Açılacak Sergi”, 29 Mayıs 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Kız Enstitüsünün Yıllık Sergisi”, 12 Haziran 1944; **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehrimizde Açılan El İşİ Sergileri”, 15 Haziran 1944; Vehbi Evinç, “Kız Enstitüsü Sergisinde”, **Yeni Adana Gazetesi**, 17 Haziran 1944.

⁹⁶¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Gazi İlkokulunda Açılacak Sergiler”, 23 Mayıs 1944.

⁹⁶² **Yeni Adana Gazetesi**, “Biçki Yurdu Sergisi Açıldı”, 6 Haziran 1944.

⁹⁶³ O. Güven, “Erkek Sanat Enstitüsü Sergisinde”, **Yeni Adana Gazetesi**, 22 Eylül 1947.

⁹⁶⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 4-128, Sayı: 3/7873, Yer No: 117.54..5., Tarih: 29.7.1948.

1949 yılında Adana Halkevi'nde açılan “*Bugünkü Britanya*” sergisi Adanalıların beğenisini kazanmıştır.⁹⁶⁵

Geleneksel ilişkilerin egemen olduğu bir toplumsal gerçeklikte balolar, daha önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de modernleştirme misyonu üstlenmişlerdir.⁹⁶⁶ Sosyal yardım kurumlarının desteklenmesinde kullanılmışlardır. Bu bağlamda 8 Şubat 1941 Cumartesi gecesini Halkevi salonunda senelik Kızılay balosu düzenleneceği duyurulmuştur. Bu balo için Kızılay Merkez Heyeti, 3 Şubat günü saat on altıda balo işleri hakkında görüşmek üzere Balo komitesi ile ortak bir toplantı yapmıştır. Halkevi Sinema salonunda Vali, Komutan, Parti Müfettişi, Adana'daki Milletvekilleriyle birçok davetlinin katılımıyla Kızılay senelik balosu düzenlenmiş, balo gece saat beşe kadar devam etmiştir. Kızılay bu balo sayesinde büyük bir yardım toplamıştır.⁹⁶⁷

⁹⁶⁵ **Demokrat Gazetesi**, “*Halkevindeki Sergi Yarın Kapanyor*”, 10 Aralık 1949.

⁹⁶⁶ M. Nuri Gültekin, **Orhan Kemal'in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat**, Ürün Yayınları, Ankara, 2007, s.178.

⁹⁶⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Kızılay Balosuna Hazırlık*”, 3 Şubat 1941; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Kızılay Balosu Çok Neşeli Geçti*”, 10 Şubat 1941.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE ADANA’NIN SOSYO-EKONOMİK ve KÜLTÜREL YAPISI (1950-1960)

İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle birlikte, dünya üzerinde ortaya çıkan yeni dengeler, ülkelerin kendi iç siyasetlerini değerlendirmelerini gerektirmiştir. Türkiye’de 27 yıldır devam eden tek parti iktidarı, gerek bu dış koşullar, gerekse de yönetimi iyice aşındırmış olan iç koşullar nedeniyle çok partili hayata geçiş kararı almıştır.⁹⁶⁸ Bu ortamda Çiftçiye Topraklandırma Kanunu sırasında muhalefet ederek “*dörtlü karar*”ı veren grup, Cumhuriyet Halk Partisi’nden (CHP) ayrılarak 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’yi (DP) kurmuştur.⁹⁶⁹ DP, kurulduktan kısa bir süre sonra Türkiye genel seçimlere gitmiş, ancak DP bu seçimlerde başarı gösterememiştir. Yıllarca CHP içerisinde aktif siyaset yapan DP yöneticileri Tek Parti döneminin olumsuz konjonktürünü kullanarak örgütlenmeye devam etmişlerdir. Böylece Tek Parti döneminde, savaş koşullarının neden olduğu kıtlık ve yokluk gibi sıkıntıların ve darlıkların yarattığı küskün halk kitlelerinin tepkileri, DP’yi 14 Mayıs 1950 genel seçiminde tek başına iktidara taşımıştır.⁹⁷⁰

⁹⁶⁸ Ayşe Elif Emre Kaya, “*Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri*”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S.39, 2010, s.94.

⁹⁶⁹ Sedef Bulut, “*27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.19, Mayıs 2009, s.74; Süleyman İnan, “*Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)*”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007, s.117

⁹⁷⁰ Atiye Emiroğlu vd, “*Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar*”, **Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.8, 2012, s.74; Suat Oktar ve Arzu Varlı, “*Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası*”, **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.XXVIII, S.1, 2010, s.6; Çok partili dönemin 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimi, seçim öncesinde çıkarılan 5545 sayılı “*Milletvekili Seçimi Kanunu*”na göre, tek dereceli, eşit, genel, gizli oy, açık tasnif usulüne göre adli denetim altında yapılan ilk seçim olmuştur. Bkz. TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2008, s.XII; Partilerin 14 Mayıs 1950 seçimlerinde Adana’da aldıkları oyların oranı ise CHP %45.0, DP %48.1, MP %2.1, Bağımsızlar %4.8 şeklinde dağılım göstermiştir. Sinan Tekelioğlu, Zeki Akçalı, Remzi Oğuz Arık, Arif Nihat Asya, Dr. Sedat Barın, Tevfik Coşkun, Dr. Yusuf Ziya Eker, Reşat Güçlü, Mahmut Kibaroglu, Dr. Salim Serçe ve Dr. Cezmi Türk ise Adana’dan seçilen milletvekilleri olmuştur. **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.52; TÜİK, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2007**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2008, s.8.

A. Adana'nın Ekonomik Yapısı

CHP'den daha liberal bir ekonomi anlayışına sahip olan DP iktidara geldikten sonra; halkın, büyük toprak sahiplerinin ve savaş dönemi zenginlerinin desteğini alarak Türkiye'yi çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmayı amaçlamıştır. Böyle bir ekonomik kalkınmayı sağlamak için o dönemde dış yardıma ihtiyaç duyulmuş, bu bağlamda Truman Doktrini ve Marshall Yardım Programı doğrultusunda ABD'den ekonomik yardımlar alınmıştır. Bu yardımları iyi değerlendirmek isteyen DP; tarımda, sanayide ve ticarette önemli çalışmalar gerçekleştirmek istemiştir. Ekonomide bireysel teşebbüsü artırmak için üreticilere büyük miktarlarda düşük faizli krediler verilmiştir. Esnaflar fabrika kurmaları için teşvik edilmiştir. Tarıma önem verilmiş ve Türkiye için tarımın hayati bir değer olduğuna inanılmıştır. Tarımı geliştirmek amacıyla yurtdışından zirai ilaçlar, kaliteli tohumlar, çok fazla sayıda traktör getirilmiş; bataklıklar kurutulup tarım alanlarına çevrilmiş, sulama yapabilmek aynı zamanda enerji üretebilmek için çok sayıda baraj açılmıştır. Bütün bu çalışmalar gibi sanayi alanında da önemli adımlar atılmak istenmiştir. Bireysel teşvik kredileriyle şeker, çimento, kumaş ve iplik fabrikaları kurulmuştur.⁹⁷¹ Dolayısıyla İnönü döneminde yönünü Batı'ya çeviren Türkiye'nin Batı eksenli politikaları bu dönemde de devam etmiştir. Bu politikalar, Seyhan Barajı inşası konusunda gelen yabancı heyetler ve stratejik öneme sahip Adana'da kurulan İncirlik Üssü ile kendini çok daha fazla hissettirmiştir. Kurulan üs nedeniyle Adana'ya gelen askerlerin ve yabancıların ihtiyaçlarını temin amacıyla yeni yerler açılması şehrin sosyo-ekonomik yaşamında değişiklik yaratan bir unsur olmuştur. Ayrıca DP'nin izlediği “*dinamik ziraat*”, “*dinamik sanayi*” ve “*dinamik ticaret*” politikası savaş sonrası yeni yeni oluşan zengin sınıfların daha da güçlenmesini sağlayarak, şehirde büyük bir tüketim kültürü oluşturmuştur.

Şehrin sosyo-ekonomik ve kültürel hayatında önemli bir fark yaratacak diğer bir gelişme kurulan Seyhan Barajı ile sulu tarımın başlaması olmuştur. Atatürk ve özellikle İnönü dönemlerinde atılmış temel üstünde yükselmesine rağmen DP döneminde yaşanan gelişmeler birlikte ele alındığında Adana açısından bir dönüm

⁹⁷¹ Emiroğlu vd, **a.g.m.**, s.74.

noktası olmuştur. Adana bazında önemli bir köşe taşı olan bu dönemi daha iyi analiz edebilmek amacıyla söz konusu dönemde yaşanan gelişmeleri ve bunun Türkiye genelindeki tablo ile bağlantısını incelemek gereklidir.

1. Adana’da Tarım

a. Pamuk Tarımı

Çukurova Bölgesi’nde çok eski tarihlerden itibaren yapılan pamuk tarımı özellikle Cumhuriyet’ten sonra gittikçe daha yaygın bir hal almıştır. Bu yaygınlıkta gerek artan ihtiyaçlar, gerek sağlanan ticaret kolaylıkları kapsamında karayolları, demiryolları ve denizyollarında taşıma imkânlarının artması etkili olmuştur. Tohum ıslahı-temini ve hükümetçe sağlanan diğer kolaylıklar bu artışın sağlanmasındaki diğer faktörleri oluşturmuştur.⁹⁷² Bu bağlamda DP döneminde Adana’da sürdürülen pamuk tarımının yaygınlaşması ve sağlanan verim artışı daha önceki dönemlerde yapılan çalışmaların da katkısıyla gerçekleştirilebilmiştir.

1950’den sonra çeşitli yıllara göre belli dalgalanmalar gösteren Adana’daki pamuk üretimi Çukurova toplamının 2/3’ünü oluşturmuş ve bu oran 1956’dan itibaren yirmi yıl boyunca sabit kalmıştır. Türkiye’deki pamuk üretiminde ise Adana’nın payı ¼ dolayında olmuştur. 1956-1960 arasında hektar başına verimlilik 192 kilogram olmuş, Coker’in⁹⁷³ ovaya giriş tarihi olan 1959’a değin, Akala neredeyse tek tür pamuk olarak ekilmiştir. 1945’te %20 dolayında olan yerli pamuk üretimi 1955’te hemen hemen bırakılmıştır. 1959-1960 döneminde ovadaki toplam pamuk üretiminin %2’sini oluşturan Coker, iki yıl sonra %66 oranına ulaşmış, Akala

⁹⁷² **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.17-18.

⁹⁷³ *Gossypium Hirsutum* L türü içerisinde yer alan bu tür, Nazilli Pamuk Araştırma ve Uygulama Enstitüsü tarafından ıslah edilmiştir. Bitki boyu uzun (90-95 cm), tarakları ve çiçekleri orta büyüklükte, 3-4 adet odun dalı ve 14-16 meyve dalı vardır. Kozaları büyük, koza kütlü ağırlığı ortalama 5,8-6,3 gr arasındadır. Tohumları havlı olup, 100 tohum ağırlığı 10,2-10,6 arasındadır. Lif uzunluğu 28-30 mm; lif inceliği, 4,5 mikroner, çırçır randımanı, %43-45’tir. Ökkeş Duymaz, **Pamukta (*Gossypium* spp.) F₁ Döl Kuşağında Tarımsal ve Teknolojik Özelliklerin Genetik Yapısı Üzerinde Bir Çalışma**, Yüksek Lisan Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarla Bitkileri ABD., Adana, 2007, s.16.

ekimi düşmeye başlamıştır.⁹⁷⁴ Bu bağlamda bölgede üretimi yapılan pamuk türlerinin değişime uğraması aynı zamanda verim artışı yaşanmasını sağlamıştır.

Adana’da üretimine başlanan yeni pamuk türleri ve diğer tarımsal gelişmelerle birlikte 1950’lerden sonra tarım işçileri daha uzak illerden gelmeye başlamıştır. Bu işçiler, özellikle Urfa ve Doğu Anadolu’ya kadar uzanan geniş bir alandan Adana’ya gelmişlerdir. Bu işçiler geçici bir zaman için gelmiş olmakla birlikte Adana’da büyük bir iş ve işçi hareketliliğine sebep olmuşlardır. İşçi hareketliliğine bağlı olarak İş ve İşçi Bulma Kurumu Adana şubesi Türkiye’nin en faal şubelerinden biri haline gelmiş ve sadece 1957 yılında 37.130 işçiyi çeşitli sanayi ve tarım sahalarında iş sahibi yapmıştır.⁹⁷⁵ Bu bağlamda bölgede üretilen pamuk türlerinin kısa zamanda toplanmayı gerektiren açık kozalı pamuklar haline gelmesi ve bu pamuklardan daha fazla verim elde edilebilmesi daha fazla işgücüne ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Bu durum bölgede mevsimlik işgücü hareketliliğinin oluşmasına yol açmıştır. Bununla birlikte gerekli işgücü zaman zaman bulunamamış, bu ise üreticilerin Adana İş ve İşçi Bulma Kurumu ile işbirliği yapmasını gerekli hale getirmiştir.

Adana tarımında asıl büyük değişiklik 1940’lar sonu ile 1950’ler başında ortaya çıkmıştır. 1950’den sonra, tarımsal ürün vergileri kaldırılmış, kimyasal gübre kullanımı ve tarımsal savaşım özendirilmiştir. Traktör alımı kolaylaştırılarak tarımda makineleşme geliştirilmiştir. Taşkınların önlenmesiyle toprağa saplanma tehlikesi ortadan kalkan ağır tarım araçları giderek yaygınlaşmıştır. Hızlı makineleşme tarımsal düzeni ve toplumsal tabakalaşmayı etkilemiştir. Makineleşme sonunda, ortakçılık giderek azalmış ve kırsal alandan kentlere ve Adana dışına göçler başlamıştır. Bununla birlikte 1950-1960 dönemiyle başlayan dönüşüm sürecinde sayıları az olmakla birlikte kapitalist çiftliklerin ortaya çıktığı ve varlıklarını korudukları görülmüştür.⁹⁷⁶ Bu bağlamda bölge tarımında yaygınlaşmaya başlayan

⁹⁷⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.76; Pamuk üretiminde 1912 Tarım Sayımı’ndaki 40.000 tondan, 1950’de 122.400 tona çıkılarak küçümsenmeyecek bir artış kaydedilmiştir. **Aynı Yer**.

⁹⁷⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.85; **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.31.

⁹⁷⁶ Murat Belge (Genel Yön.), “*DP Döneminde Kapitalizm ve Kırsal Dönüşüm*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İletişim Yayınları, 1988, s.1947.

mekanizasyon ile birlikte toplumsal hareketlilik meydana gelmiştir. Bu hareketlilik ile birlikte sosyal yapı değişime uğramış, toplumsal tabakalar oluşmaya başlamıştır.

Makineleşmenin yaygınlaşması beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Bozulan traktörler ve ziraat aletleri tamirhanelerin önünde birikmeye başlamıştır. Şehrin hemen her tarafından bu tür manzaralar oluşmuştur. Bu manzaraya rağmen partilerin memleket ziraatını kalkındırıyoruz, binlerce traktör getirildi, çiftçi motorize hale geldi diyerek oy almaya çalışmaları halkın tepkisine neden olmuştur. Memlekete giren çeşitli cinsten traktörün, tamirden anlayan usta ve yedek parça eksikliği yüzünden kısa bir zaman sonra çürüğe çıktığı ifade edilmiştir. Bunun sonucu olarak da şehrin her köşe bucağında bir baraka altına giren, eline bir tornavida alan kişilerin usta geçinmeye başladığı belirtilmiştir.⁹⁷⁷ Bu bağlamda gerek makine kullanımı ve tamiri konusunda teknik bilgi gerek makineleşme sonucu oluşacak yedek parça ihtiyacını karşılayacak alt yapı oluşturulmadan makineleşme yoluna gidilmesi sorunların temel nedeni olmuştur. Alet ve makinelerin tamir edilememiş olması önemli miktarda kaynağı atıl hale getirmiştir.

Adana'da topraksız ailelerin yanı sıra, az topraklı köylüler ve küçük işletmecilik büyük yer tutmuştur. 1950 Tarım Sayımında 50 dekardan küçük işletmelerin bütün içindeki yeri %50'ye yaklaşmıştır. Bunlara düşen ekili toprak miktarı ise çok düşük kalmıştır. Öte yandan büyük toprak mülkiyeti oldukça yaygınlaşmıştır. 1960'larda aynı durum sürmüştür. 50 dekardan küçük işletmeler büyük çoğunluğu oluşturmuş, 200 dekardan büyük olanlar ise, oldukça büyük bir toprak payını işlemiştir. 1960'larda köylü ailelerinin %72,8'i 50 dekardan küçük işletmeler kapsamında yer almış ve toprağın %26,3'ünü işlemiştir. Başka bir deyişle, ailelerin yaklaşık 3/4'ü toprağın dörtte birini kullanmıştır. 51-100 dekarlık işletmeler ise tüm aileler içinde %15,2 oranına sahip olmuş ve toprağın %20,8'ini işlemiştir. Ailelerin %7,6'sını oluşturan 101-200 dekarlık işletmelerin toprak payı %19,9'a ulaşmıştır. Toprağın üçte birini ise bütün içinde %4,4 oranındaki 200 dekardan büyük işletmeler kullanmıştır.⁹⁷⁸

⁹⁷⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Çukurova Makine Mezarlığı Halinde", 2 Ekim 1952.

⁹⁷⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.84.

1940 yılında kurulan Çukurova Pamuk Satış Kooperatifleri Birliği (Çukobirlik) 1953 yılı itibarıyla, Adana'nın en önemli iktisadi, ticari ve hatta zirai müesseselerinden biri haline gelmiştir. Müessesenin piyasada oynamış olduğu olumlu rol, bölgenin en belirgin iktisadi ve ticari hareketini oluşturmuştur. Çukobirlik Adana, Ceyhan, Osmaniye, Maraş, Yenice ve Tarsus'taki altı pamuk tarım satış kooperatifini idare etmiştir. Ayrıca İskenderun ve Antakya'da birer satın alma ekibi bulunduran müessese, Hatay ve Kozan kooperatiflerini kurmak üzere de faaliyete geçmiştir. Kooperatifler vasıtasıyla, ortak teslimatı veya hükümet tarafından satın alınan pamukları piyasa için hazırlamak ve kalitelerine göre gruplandırmak Çukobirlik'in görevleri arasında yer almıştır. Pamuğu teknik ve piyasa taleplerine uygun standart şekilde ambalajlamak, toplanmış pamukların ticaret ve verimliliği bakımından tabi tutulmaları gereken işlemleri yapmak, nakliyeciliğin gerektirdiği önlemleri almak, tesisler oluşturmak da Çukobirlik'in asli vazifeleri arasında yer almıştır.⁹⁷⁹ Pamuğu muhafaza, piyasaya sevk, kıymet ve kabiliyetinden hiçbir şey kaybetmeyecek tarzda stoklamak gibi daha birçok vazifeleri yerine getirmiştir. Bölgedeki gerek üretici ve gerek tüketici için oldukça faydalı bir kurum olan Çukobirlik'e yabancı firmalarla özellikle küçük üreticilerin ilgi ve güveni çok artmıştır. Çukobirlik kooperatiflere teslim edilen ortak malı pamuklar için her sene avans olarak birkaç milyon lira dağıtmıştır. Hükümet namına yapılan satın almalar için Ziraat Bankası 20 ila 50 milyon lira civarında ayrıca kredi açmıştır. Böylece Çukobirlik oldukça geniş bir iş sahası yaratmıştır. Görevlerini aksatmadan yerine getirebilmek için Ceyhan ve Yenice'de iki modern çırçır fabrikası kurmuş, Adana'da eski Belçika fabrikasını Ziraat Bankası'ndan satın almış, Mersin'de bir müddet Turyağ'ın işlettiği nebati yağ fabrikasına da sahip olmuştur. Çukobirlik, Ceyhan ve Yenice fabrikalarını, en yeni tekniklere uygun olarak Sawgin makineleriyle teçhiz etmiştir. Bu sawgin makineleri çırçırladıkları pamuğu yabancı maddelerden tamamen temizlemiş, tekdüze elyafı ve Amerika'nın Middling pamukları derecesinde beyaz, standart bir hale getirmiştir. Bu teşebbüs Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının pamukları standartlaştırma konusunda giriştiği teşebbüsle paralel ilerlemiştir. Adana, Ceyhan ve Yenice fabrikalarında birçok yeni ekler yaptıran Çukobirlik, bu modern tesislerin yangın ve sigortacılık bakımından da kusursuz olmasını sağlamıştır. Pamuk

⁹⁷⁹ Yusuf Ayhan, "Çukobirlik", **Yeni Adana Gazetesi**, 7 Ocak 1953.

depolama tekniğinin bütün gerekleri dahilinde gayet geniş yeni hangarlar da oluşturulmuştur.⁹⁸⁰ Üretim sürecinin bütün aşamalarında üreticiye destek olacak bu kurumun oluşturulmasıyla bölgede yetiştirilen pamukların önemli bir kâr aracı olması sağlanmıştır.

Çukobirlik'in faal hale gelmesiyle, ortaklardan alınan kütlü pamuk kooperatiflerin fabrikalarında çırçırılarak, saf pamuk ve çiğit elde edilmiştir. Saf pamuğun büyük bir bölümü iç ve dış pazarlara sürülürken, bir bölümü Birliğin iplik fabrikalarında hammadde olarak kullanılmıştır. Çiğitte de benzeri bir süreç söz konusu olmuştur. Bu süreç içinde ortaklara ana ödeme, ilk aşamada kütlü alımları sırasında yapılmıştır.⁹⁸¹ Bu bağlamda Çukobirlik'in faal hale gelmesiyle birlikte bölgede üretilen pamuk daha iyi şekilde değerlendirilmeye başlanmıştır.

Çukobirlik Çukurova'nın iktisadi ve zirai kalkınmasında önemli rol oynarken, bölgede toprak mahsullerini işleyecek sanayinin doğmasında da etkili olmuştur. Adana, Ceyhan ve Yenice'deki fabrikalar çırçır ve prese yapmıştır. Özellikle Ceyhan ve Yenice fabrikalarının Sawgin makineleriyle donanmış olması, İngiltere'nin Çukobirlik'ten pamuk almasını sağlamıştır. Çukobirlik fabrikalarında kütlü aspiratör tesisatıyla makineler vermiştir. Makinelerde çekirdeğinden ayrılan pamuk doğrudan prese sandıklarına akıtılarak preselenmiş, gruplandırılmış ve ihraca hazır hale getirilmiştir. Üreticiyi koruyan, ona tohumluk veren, nakdi yardım yapan Çukobirlik, hükümetten gördüğü destek sayesinde, fırsat düşkünlerinin spekülâtif hareketlerine meydan vermemiştir. Böylece Çukobirlik'e ortak bir köylü malını daha tarlada iken yok pahasına satmak mecburiyetinden kurtulmuştur.⁹⁸²

1950'lerden itibaren Adana'da verim artışı yaşanan ürünlerden biri pamuk olmuş, bu artışı sağlayan etmenlerin başında gübre gelmiştir. Sulama, tohumun niteliği, tarım zararlıları ile mücadele ve toprağı işlemede kullanılan araçlar ise diğer etmenleri oluşturmuştur.⁹⁸³ Verim artışına bağlı olarak 1951'de bütün Türkiye'deki

⁹⁸⁰ Aynı Yer.

⁹⁸¹ Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.77.

⁹⁸² Yusuf Ayhan, "Çukobirlik", Yeni Adana Gazetesi, 8 Ocak 1953.

⁹⁸³ Aynı Yer, s.78-79.

155.000 ton lif pamuğun %56,5'i Çukurova'da üretilmiştir. Bu üretimin halen gayet sınırlı ölçüde uygulanmakta olan sulamanın bütün ovaya ulaşması ve suni gübre kullanılması halinde daha da artacağı öngörülmüştür.⁹⁸⁴ Bu bağlamda pamuk tarımında verim artışını sağlayan etmenlerin etkili şekilde kullanılmasıyla birlikte üretimde büyük bir artış sağlanmıştır.

Sulamanın bütün ovaya ulaştırılabilmesi amacıyla Seyhan Nehri üzerinde kurulacak olan baraj ve hidro-elektrik tesislerinin inşaatı 1953 yılının Mart ayında ihaleye çıkarılmıştır. 1953 yılında inşaatına başlanacak barajın tamamlanmasıyla Çukurova'nın altınova olacağı öngörülmüştür.⁹⁸⁵

Üretimin arttırılması konusunda üreticiye sağlanan destek bu dönemde de sürdürülmüştür. Bu bağlamda 1955 ekim mevsiminde Ziraat Vekâleti müesseseleri ve kooperatiflerle sözleşmeli çiftçiler eliyle üretilen iyi vasıflı tohumluklardan 1200-1500 ton pamuk tohumluğu Ziraat Bankası tarafından satın alınmıştır. Sonrasında ise ihtiyaç mahallerinde çiftçilere maliyet fiyatına satılmış, artan kısmı ise yağ fabrikalarına sevk edilmiştir.⁹⁸⁶

Sadece sulamanın yaygınlaştırılması ile dahi pamuk üretiminde 23.693 ton üretim artışı sağlanabileceği düşünülmüştür.⁹⁸⁷ Çeşitli parametrelere bağlı olarak pamuk üretiminde gerçekleşen verim artışı tarımsal araç ve makinelerin her türlü arazide kullanılamaması ve pamuk üretiminin işçilik gerektirmesi nedeniyle işgücüne olan ihtiyacı arttırmıştır. Tarımdaki istihdamın mevsimlik niteliği, aynı işyerinde aynı işçilerin sürekli çalıştırılmasını engellemiştir. Böyle olmakla birlikte 1955'te kentlerde oturan ve imalat sanayi ile hizmet sektöründe çalışan ücretlilerin yoğunlaştığı sekiz ilden biri Adana olmuştur.⁹⁸⁸ Bu bağlamda sadece sulamanın

⁹⁸⁴ **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santralı Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, s.10.

⁹⁸⁵ **Demokrat Gazetesi**, "Seyhan Barajının İnşaatına Başlanıyor", 1 Şubat 1953; 1957 yılında ise Adana ovasının drenaj ve sulama projelerinin düzenlenmesi için gerekli mühendislik ve müşavirlik işlerinin yapılması amacıyla ihale açılmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 99-10, Sayı: 94924, Yer No: 147.48..19., Tarih: 20.9.1957.

⁹⁸⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 90, Sayı: 137, Yer No: 137.90..12, Tarih: 26.10.1954

⁹⁸⁷ **Aynı Yer**, s.15.

⁹⁸⁸ Murat Belge (Genel Yön.), "Demokrat Parti Dönemi: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988, s.1963.

yaygınlaştırılması bile tek başına verim artışı sağlayan önemli bir faktör olmuştur. Verim artışı ise tarım araçlarının henüz her türlü arazide kullanılmaması nedeniyle kayda değer bir nüfusa istihdam kaynağı oluşturmuştur.

Çukurova Bölgesi'ndeki sulama olanaklarının artırılması çalışmaları 1940'larda başlatılmış olmakla birlikte, sulanan toprakların oranında önemli yükselme özellikle Seyhan Barajı'nın yapılmasından sonra gerçekleşmiştir. Dünya Bankası'nın kredi desteğinin sağlandığı bu alanda, kamu kuruluşlarının yanı sıra özel kuruluşlar da çalışmalarda bulunmuştur. Özel girişimcilerin sulamaları genellikle ikincil akarsulardan çekilme, ikincil ve büyük sulardan pompalama, yer altı sularından pompalama ve artezyen yoluyla gerçekleştirilmiştir. Büyük işletmeler bu alanda belirli bir gelişme göstermekle birlikte, daha büyük ölçekli sulama çalışmaları Devlet Su İşleri, Yol-Su-Elektrik ve Toprak-Su gibi kamu kuruluşlarınca yürütülmüştür. 1960'ların başında, Adana'daki sulamanın 11.000 hektarını devlet, 52.000 hektarını özel girişimciler sağlamıştır. Çukurova'nın tamamında devlet kuruluşlarının sulama çalışmaları yürüttükleri alan 30.000 hektar, özel girişimcilerin ise 170.000 hektarı bulmuştur.⁹⁸⁹ Buna göre bölgenin sulama ihtiyacı Seyhan Barajı'nın yapılmasıyla karşılanmış olmakla birlikte İnönü döneminde başlatılan çalışmaların bir sonucu olmuştur. Ayrıca sulama sorununun özel girişim yoluyla çözülmeye çalışılması sonuçsuz kalmış ve tamamen çözümlenebilmesi ancak devlet kanalıyla gerçekleşmiştir.

⁹⁸⁹ **Demokrat Gazetesi**, “*Seyhan Toprak Barajı İnşaatına Başlanıyor*”, 11 Ekim 1952; Seyhan Barajı kentin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde etkili olduğu gibi filmlere de konu olmuştur. “*Suyun Kontrolü*” adlı filmde doğru şekilde kontrol edilemeyen suyun verdiği zararlara değinilmiş, yeni teknikler sayesinde hem bu zararların önlenilebileceği hem de verimliliğin dolayısıyla da “*servet*”in artırılabilceği vurgulanmıştır. Bu amaçla özellikle ilkbahar yağmurları ve eriyen karlarla birlikte nehirlerin kabardığı, ovaları su bastığı ve hem tarladaki mahsulün ziyan olduğu hem de zengin toprak tabakasının süpürüldüğü açıklanmıştır. Ardından Seyhan ve Ceyhan Nehirleri tarafından sulanan Adana ve Kilikya Ovaları örnek gösterilmiştir. “*Türkiye'nin başka bölgelerinde olduğu gibi burada da halkın, çok önemli bir mevzu olan nehirlerin kontrolü bahsinde faaliyete girdiği*”, inşa edilen duvarlar ve kanallar yardımıyla suyun kontrol altında tutulduğu ve tarlaları sulamak için kullanıldığı anlatılmıştır. Ne var ki, “*Türkiye nehirlerinin kontrol edilebilmesi ve sularından tam faydalanılabilmesi için mevcut olanlardan çok daha fazla sayıda baraj, set ve sulama kanalı yapılması gerektiği*” vurgulandıktan sonra hükümetin Adana Bölgesi'nde bazı yeni projelere adım attığı ve “*Marshall Planı malzemesiyle Seyhan üzerine yeni set inşaatının şimdiden başladığı*” söylenmiştir. Böylece filmde Marshall Planı, Türkiye'de modernleşmenin itici gücü olarak konumlandırılmış; hem ülkenin hem de bireylerin kalkınmasının aracı olarak sunulmuştur. Modern metotların kullanımıyla verimin artırılıp zenginleşmenin sağlanacağı ise filmin ana temasını oluşturmuştur. İren Dicle Aytaç, **Marshall Planı Filmleri (1948-1953): Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Ankara, 2008, s.47-48, 60.

1940'lerden itibaren tarım alanında makineleşen Adana'da, 1950'lerden sonra karasaban, döven, hayvan pulluğu gibi geleneksel tarım araçlarında azalma görülürken, traktör, kültivatör, harman makinesi ve öbür ekim makinelerinin kullanımını önemli ölçüde artırmıştır. Tarımda makineleşme ekim alanlarının genişlemesine yol açmış, toprağın daha iyi ve zamanında sürülmesini sağlayarak, verim artışında belli bir etkisi olmuş ve geleneksel ortakçılığın azalmasına yol açarak toprağın kullanım biçiminde değişikliklere neden olmuştur. 1950 Kasım'ından itibaren Amerika'dan getirtilen traktör bedelleri gibi Avrupa'dan getirtilen traktör bedelleri için de kolaylıklar sağlanarak, 5 yıllık taksit süresi ve %3'lük faiz oranı uygulanmıştır.⁹⁹⁰ Böylece 1951'de ülkedeki traktör sayısı 20.000'e yaklaşmış, 1952'de 30.000'i aşmıştır. 1948-1952 arasında, traktörlerin en fazla yayıldığı alanların başında Çukurova, özellikle de %449 artış oranıyla Adana gelmiştir. Bu durum 1950'den sonra hızlanan tarımsal gelişmenin belli başlı etmenlerinden olmuştur. Buna bağlı olarak 1950'li yıllardan itibaren tarım sektöründeki üretimin temel kaynağı tarımsal mekanizasyon süreci olmaya başlamıştır. Başka bir deyişle bu dönemde tarımsal mekanizasyonda sağlanan gelişme sayesinde tarımsal istihdam sabit tutulabilmiştir.⁹⁹¹ Buradan hareketle Adana'da görülmeye başlayan tarımsal

⁹⁹⁰ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.80-81; Tarımda makineleşme istihdam olanaklarını ortadan kaldırdığı gibi geçimini tarım aleti yapımından sağlayan zanaatların da yok olmasına neden olmuştur. Bu neden sonuç ilişkisi Orhan Kemal'in "*Eskici ve Oğulları*" ve Yaşar Kemal'in "*Höyükteki Nar Ağacı*" adlı romanlarında da yer etmiştir. Buna göre; "*Toprak sahipleri, fabrikatörler, yurda dışarıdan mal getirip dışarıya yurdun mallarını gönderenler memnundu ama Topal demirci gibilerin yüzünden düşen bin parça oluyordu. Bir zamanlar onu işe, paraya boğanlar artık uğramaz olmuşlardı. Toprak renk renk traktörlerle sürülüyor, mibzerlerle ekiliyordu. "Dinamik ziraat" başlamıştı. Memleket ziraatının işi bundan böyle Amerikan makineleriyle görülecekti. Ortaçağdan kalma köhne demirci dükkânlarına ne ihtiyaçları vardı?"* Kemal, **Eskici ve Oğulları**, s.22; "*Benim de bir başımı sokacak evim, bir toprağım olsa da acımdan ölsem.*" Başını salladı. "*Ah benim de... Şimdi ben ne yapayım? Ah bu Amerikan gavuru, ah bu mühendis Mareşal... Zulüm.*" Kemal, **Höyükteki Nar Ağacı**, s.24; Yaşar Kemal'in aynı romanında yer alan şu cümleler ise "*Hemen şimdi köyden çıkarın bunları*" dedi. "*Çiftliğe de hiçbir dağlıyı almayacaksınız. Ulan yaşasın şu traktör, şu biçerdöver! Ulan ağız kokusunu çekmiyoruz artık bu soylu Beyefendiler! Ulan, vay soylularım vay! Dadalın kodalın soyundanlarmış... Ulan yaşasın Mareşal Marşal...*" makineleşmeyle ilgili diğer bakış açısını oluşturmuştur. **Kemal Höyükteki Nar Ağacı**, s.64.

⁹⁹¹ **Aynı Yer**; Marshall Planı kapsamında sağlanan yardımlarla ilgili olarak yürütülen bilimsel çalışmalar dışında, aynı zamanda propaganda amacıyla taşıyan bilgilendirici filmler hazırlanmıştır. Görsel eğitim ya da traktörün nasıl kullanıldığını anlatan teknik filmlerin dışındaki bütün filmler öyle ya da böyle propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Bu filmlerden yedisi Türkiye ile ilgilidir. Türkiye'de Tarım Dizisi kapsamında Denis Clarke ve Clifford Hornby tarafından çekilen dört film, "*Yusuf ve Sapanı*", "*Köy Traktörü*", "*Suyun Kontrolü*" ve "*Traktörün Bakımı*" başlıklarını taşımıştır. Bunlardan Yusuf ve Sapanı, Marshall Planı kapsamında getirilen araçlar ile teknik tarım okulunda öğrendiği yeni metotları kullanarak tüm köye örnek olan genç Yusuf'un hikâyesini anlatmaktadır. Köy Traktörü filminde de o güne kadar tarlayı sürmek, mahsul toplamak, su çekmek ve malları taşımak gibi işlerin hayvanlarla ve çiftçilerin kol gücüyle yapıldığını fakat "*Marshall Yardımı*"

araç kullanımı ile birlikte ekilmeye başlanan alan artmıştır. Tarımda makineleşme ile zamanında ekilip biçilebilen arazilerde verim artışı yaşanmıştır. Verim artışı ve makineleşme konusunda sağlanan kolaylıklar nedeniyle makineleşme daha da artmış, buna bağlı olarak bölgede işgücüne duyulan gereksinim azalmıştır. İstihdam imkânlarının ortadan kalkması ise kırdan kente göçün sebeplerinden birini oluşturmuştur.

Adana Ticaret Odası (ATO)'nın girişimiyle 12 ve 13 Haziran 1959 günlerinde Adana'da Türkiye çapında bir pamuk kongresi toplanmıştır. Bu kongrede İstanbul ve Ankara Üniversiteleri profesörleriyle büyük elçilikler ve Ticaret Ataşeliği Odalar ve Borsalar Birliği temsilcileri, Türk Standartları Enstitüsü (TSE) ve Adana Vilayeti Şube Müdürleri hazır bulunmuştur. Ayrıca Sümerbank Adana Bez Fabrikası ve pamuk satın alma müdürleri, Adana'da mevcut dernekler temsilcileri, Adana'da Çukobirlik, İzmir'de Tariş, Antalya'da Ant Birlik temsilcileri, Ticaret Odaları ve Ticaret Borsalarının temsilcileri, Bakanlıklar ve Sanayiciler, İhracatçı Tüccarlar ve Basın temsilcileri katılmışlardır. Kongrede ele alınan başlıca konular; istihsal, ticaret ve sanayi konularında 3 gruba⁹⁹² ayrılmış ve kongre katılımcıları buna göre komisyonlara ayrılmıştır.⁹⁹³ Bu bağlamda Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de Adana'da bir pamuk kongresi toplanması pamuk üretiminin bölge ekonomisindeki yerini koruduğunun bir göstergesi olmuştur.

dolayısıyla ülkeye alet ve teçhizatın geldiğini duyan köy halkının ortaklaşa bir traktör almaya karar vermesini anlatmaktadır. Traktörün Bakımı, traktörün periyodik kontrol ve bakımlarının nasıl yapılması gerektiğinin gösterilip izah edildiği bir eğitim filmidir. Federal Ajansı-Eğitim Ofisi tarafından hazırlanmış olan film, Türkiye'de sesli anlatımı ve ara yazıları Türkçeleştirilerek gösterilmiştir. Filmin başlangıcına ise *"Bu Film Türk-Amerikan İşbirliği Vasıtasıyla Getirilmiştir"* ibaresi ve Marshall Planı logosu yerleştirilmiştir. Sandra Schulberg, Zafer Toprak, *"Marshall Planı Filmleri"*, **Mithat Alan Film Merkezi Söyleşi, Panel ve Sunum Yıllığı 2008**, s.546-547; Aytaç a.g.t., s.44-49.

⁹⁹² İstihsal komisyonu başkanlığına Kasım Ener, raportörlüğe Fazlı Meto seçilmiş; komisyonda toprak işlemesi, tohum temini, sulama ve gübreleme, hastalık ve haşerelerle mücadele, pamuk hasadı ve kütlü muhafazası, zirai krediler, mahsulün değerlendirilmesi, zirai kazançlar ve zirai sigorta ve planlama konuları ele alınmıştır. Ticaret komisyonu başkanlığına Haydar Emiroğlu, raportörlüğe Halil Nihal Kürklü seçilmiştir. Sanayi komisyonu başkanlığına Süreyya Çolak, raportörlüğe İbrahim Karabucak seçilmiş, komisyonda çırçır ve çırçırılama, banka kredileri ve vergiler, MKK, uzun vadeli yatırımlara ait dış ödemelere bağlı döviz alış priminin tahsili, gider vergileri kanunu, işçi problemleri, ücretleri, kadın ve erkek işçilerin gece veya gündüz çalıştırılması, dış piyasadan yapılan ithalat ve ihracat konuları tartışılmıştır. Sergici, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı**, s.123.

⁹⁹³ Sergici, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı**, s.123.

b. Tahıl Tarımı

Olumlu dış gelişmeler ve uygun hava şartları tarımsal üretimi arttırmıştır. Buna bağlı olarak buğday ekim alanları 1949 yılında 4 milyon hektar iken 1953 yılı sonunda 6 milyon hektarın üzerine çıkmıştır. Aynı şekilde 1949'da 2,5 milyon ton olan buğday üretimi 1953 sonunda 8 milyon tona ulaşmıştır. Ayrıca 1950'de 1.301 milyon lira olan krediler genel toplamı 1953'te 3.429 milyon liraya yükselmiştir. Bu kredilerin tarıma ayrılan miktarı 1950'de 412 milyon lira iken 1954'te 1.497 milyon liraya çıkmıştır.⁹⁹⁴ Bu bağlamda olumlu dış koşullar ve uygun hava şartları bir araya gelerek Adana'daki tahıl üretim alanlarını hem alan hem de alınan verim açısından arttırmıştır.

1950-1960 yılları arasında Adana'daki tahıl ekimi alanlarında %45 oranında genel bir genişleme yaşanmıştır. Bu genişleme özellikle buğday ekim alanlarını etkilemiş ve %114,2 oranında artış yaşanmıştır. Tarımda makineleşmenin hızla gelişmesi, ekim alanlarında yaşanan bu gelişmenin temel nedenini oluşturmuştur. 1950'den itibaren Adana'nın pamuktan sonra gelen belli başlı bitkisi buğday olmuştur. 1950'de buğdaya ayrılan alan 71.057 iken, tahılların toplamına ayrılan alan 173.340 hektara çıkmıştır. Bu ekim alanları diğer yıllarda artış göstermiştir. Bununla birlikte, 1950'den itibaren buğday ekim alanları artmış olmasına rağmen, üretim aynı miktarda artış göstermemiştir. Çünkü 1947 ile 1954 yılları arasında buğday fiyatları % 50'ye varan ölçüde düşmüştür. Türkiye'deki buğday üretiminin en üstün verim düzeyine ulaştığı bu dönemde, ABD ve Kanada'nın ellerindeki stok buğdayı dünya pazarlarına sürmesi nedeniyle fiyatlar hızla düşüşe geçmiştir. Büyük tarım işletmeleri TMO'nun desteğine rağmen, tahıl tarımını yaygınlaştırmak istememiştir. Tarım makineleri ithalatına konan sınırlandırmaların büyük işletmecilere dünya pazarında rekabete girmelerine elverecek yoğun bir üretime geçme imkânı sunmaması nedeniyle, bu isteksizlik daha da büyümüştür. Ayrıca büyük tarım işletmeciliğinin toprakların büyük kısmına sahip olması nedeniyle, küçük işletmeciler topraklarında daha büyük verimlilik sağlayan ürünlerin (örneğin pamuk ve tütün) üretimine yönelmiştir. Öte yandan II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, daha Marshall Planı

⁹⁹⁴ Sefer Şener, *"Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları"*, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 3:1, 2005, s.144-145.

yürürlüğe konmadan, dış talebin fazlalığına bağlı olarak Türkiye'nin yaptığı tarım ihracatı hızla artmıştır. Buna bağlı olarak ülkede kişi başına düşen buğday tüketimi ciddi bir düşüş göstermiştir. Üretimdeki düşmeye bağlı olarak 1949'dan itibaren buğday ithali siyaseti benimsenmiştir.⁹⁹⁵ Bu bağlamda üretim yapılan alanın ve sağlanacak kârın belirlenmesinde ülkenin iç dinamikleri yanında dış konjonktür de etkili olmuştur.

Çukobirlik, 1958 yılında Ziraat Bankası'nın aracılığıyla çeltik üreticilerine dağıtmak üzere çeltik tohumu ithal etmiştir. Üreticilerin çeltik tohumu ihtiyaçlarını bildirmeleri için tanınan sürenin son günü 10 Ocak 1958 olarak belirlenmiştir. Sürenin sonunda toplanan ihtiyaç tutarına göre sipariş verilmiştir.⁹⁹⁶

Adana'nın buğday üretim miktarındaki artış ile Türkiye toplamı arasında büyük bir fark oluşmamıştır. Ayrıca Adana'daki buğday üretiminin Türkiye'deki payı yıllara göre dalgalanmalar göstermiştir. 1950'de %5 olan bu oran, 1960'ların başında %3 civarına düşmüştür.⁹⁹⁷ 1950'de Türkiye çapında işlenen arazi, tarıma elverişli arazinin %25,1 kadarını oluşturmuştur. Ayrıca bu arazide üretilen ürünler içinde buğday 1944'te olduğu gibi en önemli mevkide yer almıştır.⁹⁹⁸ Türkiye'de buğdaya dayalı beslenme olduğundan tüketim fazla olmuştur. Buna bağlı olarak buğdayda en hızlı üretim artışı 1950-1960 döneminde gerçekleştirilmiştir. Ekim alanındaki artışa paralel olarak, üretim de artmıştır.⁹⁹⁹ 1956 yılında 143.557 hektar arazide 71.778 ton buğday üretimine karşılık, 2.624 hektar arazide 7.872 ton çeltik üretimi yapılmıştır.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁵ Murat Belge (Genel Yön.), “DP Dönemi: Tarım Alanındaki Gelişmeler”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İletişim Yayınları, 1988, s.1944; Buğday tarımında başlayan makineleşme süreci pamuk tarımında olduğu gibi bölgede işsizliğe neden olmuştur. Bu durum Yaşar Kemal'in “*Höyükteki Nar Ağacı*” adlı romanına şu cümlelerle yansımıştır: “*Bu var ya, hem biçer hem döver, hem çuvala doldurur verir eline. İş kalmadı gayrı. Irgadın bini gelip bini gidiyor her gün. Adamın yüreği parça parça oluyor hallerine. Bizim usta bir yarıyor bunlara. Şu motorların hepsini kır, yak diyor, git Topalın yanına... Bizim ustanın çok yüreği acıyor ırgat milletine.*” Kemal, **Höyükteki Nar Ağacı**, s.20.

⁹⁹⁶ **Türksözü Gazetesi**, “Çukobirlik Tohumluk Çeltik İthal Edecek”, 4 Ocak 1958.

⁹⁹⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.70-72.

⁹⁹⁸ Güven Gülöksüz ve Yiğit Gülöksüz, “Kırsal Yapı”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 5. Cilt, İletişim Yayınları, 1983, s.1246.

⁹⁹⁹ Bülent Miran, “*Tarımsal Yapı ve Üretim*”, **Türkiye’de Tarım**, (Ed. Fahri Yavuz), Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Aralık 2005, s.25.

¹⁰⁰⁰ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.6.

c. Narenciye Üretimi

1950’de Adana’da narenciye üretimine ayrılan alan 2.251 hektardan oluşmuştur. Çukurova ile karşılaştırıldığında Adana’daki turunçgil ağaçlarının oranı 1960’ların başında toplam sayının %22,8’ini oluşturmuştur. Dikili ağaç bakımından Adana’nın Türkiye’deki payı 1950’de %13,1 iken, 1960’ta %12,5’e düşmüştür. Üretim miktarı ise 1950’de 128,6 milyonken, 1960’ta 235,5 milyona yükselmiştir.¹⁰⁰¹ Bu bağlamda narenciye üretimi yapılan alan azalmış olmasına rağmen üretim miktarı artmıştır. Buradan hareketle narenciye üretiminde verimi arttırıcı tekniklerin kullanıldığı sonucu çıkarılabilir.

1950 yılı içerisinde Adana’da beklenmedik soğuklar hüküm sürmüştür. Bu soğuklar nedeniyle narenciyeler büyük zarar görmüştür. Buna göre, Adana’da sıcaklıklar sıfırın altında -9,02 dereceye kadar düşmüştür. Narenciye fidan ve mahsulleri bu sıcaklıklara karşı dayanıklı olmadıklarından, narenciye bahçelerinde mahsulde %60-70, yaprak ve yeni sürgünlerde %80-90, genç fidanlarda ise %60-70 nispetinde tahribat oluşmuştur. Bu durum, Adana’da tesis edilen narenciye bahçelerinin nerelerde tesis edildiğinin ne kadar önem arz ettiğini göstermiştir. Soğuklar sonucunda Karşıyaka’da Tarım Bakanlığı tarafından satın alınmış bulunan fidanlıkta zeytine %50, turunçgillere %30 ve diğer çeşitli meyvelere de %20 nispetinde yer verilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁰²

1950’li yıllarda Toroslar ve vadilerinde meyvecilik, bağcılık ve hayvancılık konularında projeler uygulanmıştır. Bu çalışmalar sonucunda meyvecilikte %35, bağcılıkta %40, sebzecilikte %30 artış olmuştur. Adana’daki narenciye ekim alanları genişlemiş ve üretici için pamuk ve buğdaya ilaveten önemli bir gelir kaynağı olmuştur.¹⁰⁰³ Bu bağlamda bu dönemde yürütülen projeler sayesinde Adana’daki narenciye üretimi ticari bir değer kazanmış ve bu sayede önemli bir gelir kaynağı olmuştur.

¹⁰⁰¹ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.72; 1950 yılı İçel ve Seyhan illeri mahsulü olan ve durumları Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından tespit edilecek olan donmuş narenciyenin, 3/9726 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ve Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 13 sayılı karar hükümleri dışında 31.3.1950 tarihine kadar Suriye’ye ihraç edilmesine izin verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 105, Sayı: 121, Yer No: 121.105..17., Tarih: 9.2.1950.

¹⁰⁰² **Yeni Adana Gazetesi**, “*Bölgemizdeki Meyve Bahçelerinin Durumu*”, 6 Mart 1950.

¹⁰⁰³ **Demokrat Gazetesi**, “*Narenciye Kongresi Tarım Bakanının Nutku ile Açıldı*”, 16 Aralık 1952.

16 Aralık 1952 tarihinde İçel, Seyhan, Hatay, Antalya, Samsun, Ankara ve diğer bölgelerden gelen 500’den fazla mütehassıs üyenin katılımıyla Türkiye Birinci Narenciye Kongresi toplanmıştır. Mersin Kız Sanat Enstitüsü şeref salonunda düzenlenen kongre saat 10’da Tarım Bakanı Nedim Ökmen tarafından açılmıştır. Ökmen, İçel, Seyhan, Antalya ve Denizli Milletvekillerinden bir kısmının ve Vali Şakir Canalp’ın hazır bulunduğu kongrede tabi şartlardan başlayarak narenciye ile ilgili bütün konuların ele alınacağını ifade etmiştir. Tarımsal faaliyetlerin her alanında olduğu gibi narenciye konusunda da temel üç sorun ile karşılaşıldığı belirtilmiştir. Ek olarak araştırma faaliyeti, üreticinin çalışması ve araştırma faaliyeti ile üretici arasındaki ilişkilere dair izlenimlerini aktaran Ökmen, hedefe en kısa yoldan ulaştıracak bir çalışma sistemi takip edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁰⁰⁴ Bu bağlamda daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de narenciye üretimine önem verilmiştir. Narenciye üretiminde yaşanan sorunların aşılabilmesi amacıyla Mersin’de bir Narenciye Kongresi düzenlenmesi de bu önemin göstergesi olmuştur.

Teknik Ziraat Teşkilatı yardımı ile ve ilacı üretici tarafından karşılanmak suretiyle 1955 yılı içinde Adana’daki 195.456 portakal, 9.634 mandalina, 9.358 turunc, 5.328 limon ağacı ilaçlanmıştır.¹⁰⁰⁵ Bu bağlamda narenciye üretiminin daha kaliteli hale getirilebilmesi amacıyla Teknik Ziraat Teşkilatı tarafından Adana’daki narenciye üreticilerine destek sağlanmıştır.

2. Adana Ekonomisinde Tarım Dışı Faaliyetler

a. Hayvancılık

Makineli tarım her ne kadar büyükbaş hayvanların azalmasına sebep olmuşsa da küçük arazilerde yine de hayvandan yararlanılarak tarım yapılmıştır. 1955 yılı istatistiklerine göre Adana’daki hayvan varlığı 33.082 at, 39.101 öküz, 9.331 manda, 2.166 katır, 25.315 eşek, 237.357 inek, 6.015 deve, 182.948 koyun ve 542.561 keçi şeklinde dağılım göstermiştir. Kümes hayvanları ise, 550.032 tavuk ve horoz, 5.395

¹⁰⁰⁴ Aynı Yer.

¹⁰⁰⁵ **Türksözü Gazetesi**, “Adana’da İlaçlanan Ağaç ve Sahalar”, 24 Ocak 1956.

hindi, 17 kulučka ve ana makinesinden oluşmuştur.¹⁰⁰⁶ Bu rakamlar İnönü dönemiyle kıyaslanacak olursa; İnönü döneminin sonu olan 1950 yılı itibarıyla 618.000 olan hayvan varlığı sayısı, DP döneminin sonu olan 1960 yılı itibarıyla 1.203.986'ya çıkmıştır. Buna ek olarak kümes hayvanlarının sayısı 698.000'e ulaşmıştır. Buradan hareketle DP döneminde Adana'daki hayvan varlığı açısından önceki dönemlere nazaran önemli bir artış yaşanmıştır.

1951 yılında Karataş'ın yakında Çukurova'nın en büyük ihraç merkezlerinden biri olacağı öngörülmüştür. Buna bağlı olarak da Karataş'a bir dalyan kurulması düşünülmüştür. Bu amaçla Ankara'dan gelen bir heyet yanlarında Bayındırlık Müdürü Celal Migal ile birlikte Karataş'a giderek incelemelerde bulunarak bir rapor hazırlamıştır. Hazırlanan rapor, ilgili mercilere gönderilmiş ve onaylanması halinde ya özel teşebbüse devredilerek ya da devlet eliyle bir dalyan inşa edilmesi planlanmıştır.¹⁰⁰⁷

1950-1960 arasında, koyun, sığır ve tavuk sayısında belli bir artış olurken, kıl keçisi, manda, at ve deve sayısında azalma görülmüştür. Bu yıllarda koyun sayısı 250.000'den 360.000'e, sığır 210.000'den 275.000'e, tavuk ise 525.000'den 1.000.000'a çıkmıştır. Kıl keçisi sayısının ise 1960'ta 740.000 olduğu tespit edilmiştir. At ve deve sayısının azalmasında göçebe yaşamın giderek sona ermesi ile birlikte, bu yaşamın ürünü hayvancılığın da değişime uğraması etkili olmuştur. Bölgede yapılmakta olan koyunculuğun çiftlik ve aile koyunculuğuna dönüştürülmesine koşut olarak, koyun sayısında da artışlar olmuştur. Kıl keçileri ile savaşımlar sonucu sayıları 1960'lardan itibaren değişmekle birlikte düşüş göstermiştir.¹⁰⁰⁸ Bu bağlamda bölgede sürdürülen göçebe yaşama şeklinin değişime uğraması bu kültürün ürünü olan at vb. gibi hayvanların azalmasına neden olmuştur. Kıl keçilerinin bölgedeki mevcut orman varlığına zarar vermeleri nedeniyle bölgedeki keçi sayısı sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında kalan hayvan varlığı ise dönem boyunca önemli bir artış kaydetmiştir.

¹⁰⁰⁶ Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958, s.6.

¹⁰⁰⁷ Yeni Adana Gazetesi, "Karataş'ta Yeni Tesisler Yapılacak", 27 Ocak 1951.

¹⁰⁰⁸ Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.86.

b. İmalat Sanayi

Adana'da tarım ve sanayi gibi temel ekonomik faaliyetler, Çukurova'nın tabii kaynakları üzerine kurulmuş ve gelişmiştir. Dünyanın en bereketli ovarından biri olan Çukurova'da 1950'li yıllarda sulu tarıma geçilmesiyle, tarım sektöründe başlayan hızlı büyüme ve kaynak birikimi, sanayi faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve sektörün hızla gelişmesini sağlamıştır.¹⁰⁰⁹ Sanayi ve İşyerleri Sayımı'na göre 1950'lerin ilk yarısında Adana'da 85 büyük işyeri faaliyet göstermiştir. Bu rakamlar Adana'da sanayi hamlesinin 1950-1960 yılları arasında gerçekleştiğinin göstergesi olmuştur. Ayrıca bu dönem fabrikalarının büyük çoğunluğu pamuklu dokuma sektörüne yönelik olmakla birlikte, diğer sektörlerle hizmet eden fabrikaların kuruluşu da bu tarih aralığında başlamıştır.¹⁰¹⁰ Bu bağlamda tarımda yaşanan verim artışı hammaddeyi tarıma dayanan sanayinin gelişme kaydetmesini sağlamıştır. Bu gelişime bağlı olarak sanayi alanında büyük bir hamle gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak da sadece bu dönemde kurulan büyük işyeri sayısı Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kurulmuş ve Adana'da faaliyet gösteren işyeri sayısına eşit olmuştur.

1940'ların sonlarından başlayarak 1950'li yıllar Adana sanayisi için genellikle '*birinci sıçrama*' dönemi olarak kabul edilmiştir. 1950-1962 yılları arasına tarihlenen bu döneminin ilk yıllarında Adana'da, aralarında Paktaş, Güney Sanayi A.Ş., Akdeniz Mensucat A.Ş. ve Bossa'nın da bulunduğu dev yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Bu tarihlerde mevcut işyerlerinin yüzde 51'i esas hammaddeyi tarımsal ürün olan dokuma ve gıda sanayindeki işyerlerinden oluşmuştur. Buna bağlı olarak yapılan yatırımlar Türkiye'de özel kesimin mensucata yönelmesine manevi güç vermiştir. Bölgenin ihraç potansiyelinin %95'ini de burada üretilen sanayi mamulleri oluşturmuştur. Pamuk üretimi ise, 1950'de 47.400 ton, 1955'te 40.000 ton, 1960'ta 65.000 ton olmuş, aynı yıl ihracat miktarı ise 3,5 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. 1950-1960 döneminde en fazla gelişme gösteren sanayi kolu ise dokuma endüstrisi olmuştur.¹⁰¹¹ Bu dönemde Adana'daki yerel girişimlere ve

¹⁰⁰⁹ Fethi Kamışlı, "*Odanın Kuruluş Yıllarında Adana'nın Ekonomik Durumu*", *Çağının Tanığı Yeni Adana*, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, s.79.

¹⁰¹⁰ Ayça Aslıhan Özudoğru ve Onur Erman, "*Adana'da Dokuma Sanayi Yapıları (1900-1960)*", *Güney Mimarlık Dergisi*, S.3, Mart 2011, s.72.

¹⁰¹¹ *Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor*, s.396.

devralınan eski yatırımlara paralel olarak, ülke genelindeki özel teşebbüs yatırımları, eski dönemlerdekinin tersine büyük ölçekli işletmelere çevrilmiştir.¹⁰¹²

1945 yılında Türkiye'nin Batılı anlamda demokratik düzene geçmesi ve 1950 yılında iktidarın değişmesi siyasi açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Bu durum Çukurova'nın tabii kaynakları üzerine kurulup gelişen tarım ve sanayi gibi temel ekonomik faaliyetlerin bir arada yürütüldüğü Adana'yı da etkilemiştir. Bu bağlamda dünyanın en bereketli ovalarından biri olan Çukurova'da 1950'li yıllarda sulu tarıma geçilmesiyle, tarım sektöründe başlayan hızlı büyüme ve kaynak birikimi, sanayi faaliyetlerini yoğunlaştırmış ve sektörün hızla gelişmesini sağlamıştır. Sanayinin hızla gelişmesine paralel olarak enerji ihtiyacı artmış ve Seyhan Barajının kurulmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır. Seyhan Barajı'nın elektrik üretimine geçtiği 1956 yılı itibarıyla da sanayi üretimi artmıştır. Aynı yıl içinde Adana'da sanayi alanında çalışan 7.900 kişi olduğu tespit edilmiştir.¹⁰¹³ Bu bağlamda tarımsal üretimin artmasına bağlı olarak oluşan sermaye birikimi bölgede büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının oluşmasını sağlamıştır. Bu kuruluşların enerji gereksiniminin karşılanması ihtiyacı ise Seyhan Barajı'nın kurulması yönündeki çalışmalarının başlatılmasını gerektirmiştir. Seyhan Barajı'nın kurulmasıyla bölgenin sanayi alanındaki enerji ihtiyacı karşılanmıştır. Ancak barajın bu tür ekonomik sonuçları yanında iklimin yumuşaması, sellerin kontrol altına alınması, baraj çevresinin insanların bir araya gelmesini sağlayan bir toplanma alanına dönüşmesi gibi toplumsal sonuçları da olmuştur.

Adana, önce tarım alanının, daha sonra tarıma dayalı sanayinin gelişmesiyle ilk sanayileşen kentler arasında yer almıştır. Yaşadığı süreçlerden dolayı Türk sanayisinin parlayan yıldızı olarak kabul edilen Adana ekonomisinin yükselişi uzun yıllar devam etmiştir. Bu durum Adana'nın kısa sürede “Zengin Kent” görüntüsü

¹⁰¹² Aktan, a.g.e., s.133-134.

¹⁰¹³ Hacıoğulları, **Adana'ya Yön Verenler**, s.64; Mustafa Albayrak, “DP Hükümetlerinin Politikaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul, 2002, s.1579; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.240.

yakalamasını sağlamıştır. Nüfusun artmasıyla birlikte işadamlarının¹⁰¹⁴ sayısı da çoğalmıştır.¹⁰¹⁵ Bu bağlamda tarımsal üretim sonucunda oluşan sermaye birikimi sanayi yatırımlarına dönüşmüştür. Bölgede sanayinin yaygınlaşarak istihdamı arttırmasıyla zengin kent görünümü oluşmuştur. Sanayi olanaklarının artmasına paralel olarak bölgedeki nüfus da artmıştır. Bu nüfusla birlikte girişimci niteliğe sahip insanların da aynı oranda artış göstermesi sayesinde Adana ekonomik anlamda önemli bir yatırım alanı haline gelmiştir. Buna bağlı olarak da DP dönemi Adana ekonomisi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

1950'lere kadar Adana'nın ekonomik yapısına egemen olan pamuk ve buğday üretimi ile pazarlaması, bu tarihten başlayarak yeni pamuk türlerinin ekilmesi, makineleşme, sulama ve gübreleme, üretimin artmasına ve kentin Türkiye'nin ilk sanayileşen bölgelerinden biri olmasına katkıda bulunmuştur. Bu süreçte tarımdan elde edilen artı gelirlerden oluşan tasarruflar ve liberal görüşlü hükümetlerin özel sektörü teşvik edici politikaları sonucu özellikle tarıma dayalı sanayinin gelişmesine ortam hazırlamıştır. Böylece tarımsal faaliyetlerden sağladığı kaynak ve birikimle sanayi işletmeleri kurabilen ilk ve örnek il durumunda olan Adana, 1950'lerden itibaren gösterdiği hızlı sanayileşme sonucunda, bir endüstri şehri görünümü kazanmıştır.¹⁰¹⁶ Buna göre tarımdan elde edilen artı gelirler yanında dönemin hükümetlerinin izlediği teşvik edici politikalar da bölgenin sanayi alanındaki gelişimine olanak tanımıştır.

Menderes döneminde döviz sıkıntısının had safhada oluşu endüstrileşmeyi engellemiştir. Başbakan Menderes, ülkenin sanayide hamle yapması gereken bir döneminin, salt döviz sıkıntısına kurban edilmemesi gerektiğini belirtmiştir. 1953-1954'lerde bu düşünceden doğan montaj kıpırdanmaları, temelde otomobil sanayinin

¹⁰¹⁴ 1950'li yıllar Hacı Ömer için de ekonomik atılım yapma dönemi olmuştur. ABD'nin Marshall yardımı, Türkiye'nin demokrasiye geçişi, biraz da zamanın DP hükümetlerinin desteğiyle Bossa fabrikasını Yüreğir'de, Sarıçam deresinin kıyısında kurmuştur. Yine bu dönemde Taşköprü'nün Yüreğir başındaki Salih Efendi Un ve Çırçır Fabrikası da Sabancıların eline geçmiştir. Hacı Ömer'in sanayi ve ekonomik hayattaki güçlenmesi, kaynağını Çukurova'nın insan emeği, alın teri ve pamuğundan almıştır. Cezmi Yursever, "Adana'dan Dünya'ya Açılan Sanayi İmparatorluğu: Sabancı Holding", **Adana Ekonomi Bülteni**, Yıl.1, S.2, Haziran 2001, s.7.

¹⁰¹⁵ Hacıoğulları, **Adana'ya Yön Verenler**, s.64; Albayrak, **a.g.m.**, s.1579; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.240.

¹⁰¹⁶ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.396; 20-21.

kurulma gayretlerindeki başlangıcı oluşturmuştur.¹⁰¹⁷ Küçük sanayide verimlilik oldukça düşük seviyelerde kalmıştır. Var olan finansman kaynakları ile esnaf ve sanatkârlara yönelik Halk Bankası kredileri, küçük sanayinin sıçrama yapmasına yeterli olmamıştır. Bununla birlikte 1950'lerden itibaren giyim, orman ürünleri, mobilya, deri, madeni eşya, makine ve elektrik makineleri yapım ve onarımı, taşıt araçları donanımı yapımı ve onarımı gibi alanlarda gelişmiş; dokuma metal-dışı maden (taş ve toprak ürünleri sanayi) gibi alanlarda ise silinmiştir.¹⁰¹⁸ Buna bağlı olarak il merkezinde faaliyet gösteren yerler: madencilğe dayalı zanaatkârlıklarda 155 kalaycı, 50 tenekeci, 70 sobacı, 22 bakırcı, 70 kuyumcudan oluşmuştur. Ayrıca 65 şekerçi ve helvacı, 25 tamirci, 100 tamir atölyesi, 255 terzi, 15 lastik tamirhanesi, 225 ayakkabıcı, 80 dokumacı, 80 fotoğrafçı, 41 hızarıcı, 55 tuğla harmanı, 150 marangoz ve mobilya imalathanesi şeklinde dağılım göstermiştir.¹⁰¹⁹ Bunların dışında kalan küçük sanayi kolunda el tezgâhları ve dokumacılığı anmaya değer bir faaliyet alanı haline gelmemiştir. Özellikle dağ köylerinde dokunan ve “*savan*”¹⁰²⁰ tabir edilen dokumalar ıslah edildiği takdirde daha geniş bir ticaret metası haline gelmesinin mümkün olabileceği umut edilmiştir.¹⁰²¹

Büyük sanayi kolları içinde ise ağaç ve mobilya sanayi diğer branşlara göre daha az yatırım yapılan sahalardan biri olmuştur. Oysaki Adana'nın mevcut orman serveti, bölgede şiddetle ihtiyacı duyulan kaplama, kontrplak, ambalaj sandığı ve doğrama inşaat malzemesi sanayini besleyebilecek zenginlikte bir yer olmuştur. 1950'den itibaren ağaç ve mobilya sanayi, yüksek bir ilerleme hızı ortaya koymuş olmasına rağmen potansiyel durumuna göre yaratılan değer yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Bu devre zarfında ağaç ve mobilya sanayinin yıllık ortalama gelişme hızı %17,3 olmuştur.¹⁰²² Adana'daki diğer büyük ölçekli kuruluşlar tekstil sektöründe yoğunlaşmıştır. Adana'da kurulan entegre tekstil fabrikaları, kuruluş

¹⁰¹⁷ Muhittin Şimşek, **Cumhuriyet Dönemi Endüstrileşme Maceramız: Yarım Kalan Devrim Rüyası**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s.10-11.

¹⁰¹⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.96.

¹⁰¹⁹ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.10.

¹⁰²⁰ Eski bez parçalarını birbirine eklemek suretiyle elde edilen kaba ipliklerden el tezgâhları ile dokunan bir nevi kilim, fakir halkın ihtiyacını karşılayan dokumalardır. Bunların sanayi ve ticaret hayatı bakımından bir değeri yoktur. Sadece eski bez parçalarının kıymetlendirilmesi gibi bir faydası bulunmaktadır. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.13.

¹⁰²¹ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.13.

¹⁰²² **Cumhuriyetin 50. Yılında Adana**, s.107.

tarihleri bakımından, birinci ve ikinci kuşak olarak sınıflandırılmıştır. Birinci kuşak fabrikaların kuruluşu 1950’li yıllarda gerçekleşmiştir. Bunların en önemlileri Güney Sanayi¹⁰²³ ve Bossa olmuştur.¹⁰²⁴ Bu bağlamda dönem içinde ağaç ve mobilya sanayi alanında kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Bununla birlikte tekstil alanındaki yatırımlar önem arz etmiştir. Bu dönemde kurulan tekstil kuruluşlarından ikisi ön plana çıkmış ve sonraki dönemlerde de anılmaya devam edilmiştir.

1950’li yıllarda özel sektördeki tekstil kuruluşları için atılım dönemi başlamıştır.¹⁰²⁵ Sümerbank,¹⁰²⁶ Bossa,¹⁰²⁷ Mensa, Güney Sanayi, Türkiye Pamuklu Mensucat Sanayi, Çukurova Pamuklu Mensucat Sanayi ve Çukobirlik tekstil ürünleri ihracına yönelik Adana’da üretimde bulunacak entegre tesislerden bazılarını oluşturmuştur.¹⁰²⁸ Bu bağlamda dönem içinde tekstil sanayi alanındaki yatırımlar ön plana çıkmıştır. Büyük ölçekli bütünleşmiş tesislerden oluşan bu tekstil kuruluşları ihracatta bulunarak bölge ticaretinin gelişmesine de katkı sağlamıştır.

¹⁰²³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-506, Sayı: 3/13967, Yer No: 127.84..17., Tarih: 24.11.1951; Güney Sanayi, Adana’da sanayileşme hamlesinin başladığı dönemde 1952 yılında 30 çırçır makinesi ve 5 bin iğlik küçük bir iplik fabrikası olarak faaliyete geçmiştir. Seyit Ali Akgül (Haz.), “*Güney Sanayi A.Ş. 70 Milyon Dolarlık İhracat Hedefliyor*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, s.72; **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.38.

¹⁰²⁴ **BCA**, Fon Kodu:30..18.1.2., Dosya: 9-480, Sayı: 3/12533, Yer No: 124.107..6., Tarih: 14.2.1951; Bossa Ticaret ve Sanayi İşletmeleri T.A.O., Hacı Ömer Sabancı, Kemal Pekün, Hacı Mehmet Sbancı, Sinan Bosna, Sakıp Sabancı, Mustafa Fadıl Bosna, İhsan Sabancı, Hacı Sabancı, Eşrefe Bosna, Aysel Bosna, Mesrure Pekün tarafından 1951 yılı başında 1 milyon TL sermaye ile kurulmuştur. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.33.

¹⁰²⁵ Seyit Ali Akgül (Haz.), “*Adana Tekstilinden Bir Örnek: Mensa Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş.*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, s.70.

¹⁰²⁶ Sümerbank Kayseri Pamuklu Sanayi Müessesesi Adana Bez Fabrikası, 1946 yılında Sümerbank’a devredilmiştir. 1949 yılında eski dokuma tezgâhlarından bir kısmı yeni ve otomatik tezgâhlarla değiştirilmiş, 1954 yılında ise fabrikanın kalan bütün eski kısımları bina ve makineleri ile beraber tamamen kaldırılmış, yeni bina ve yeni makinelerle donatılarak modernleştirilmiştir. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.50.

¹⁰²⁷ Sabancı ailesinin en önemli firmalarından olan Bossa Tekstil Fabrikasının kuruluşu Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın Adana’ya yaptığı bir ziyarete dayanır. Ziyaretin amaçlarından biri de pamuk yetiştiren Adana bölgesinde tekstil fabrikaları kuracak bir girişimci bulmaktır. Bu göreve uygun olduğu düşünülen Hacı Ömer, Adana’nın ünlü bir ailesiyle ortak olarak bu fabrikayı kurmaya başlar. Dünya Bankası’nın destekleriyle Türkiye Sınai Kalkınma Bankası çok önemli bir kredi sağlayarak yatırımın gerçekleşmesini sağlar. Ayşe Berktaş Mirzaoglu (Yay. Haz.), **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, Mayıs 1999, s.87-88.

¹⁰²⁸ Seyit Ali Akgül (Haz.), “*Güney Sanayi A.Ş. 70 Milyon Dolarlık İhracat Hedefliyor*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, s.72; Bu tekstil kuruluşlarından biri de 1956’da kurulan Adana Tekstil Sanayi Türk Anonim Şirketi olmuştur. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 10-602, Sayı: 75604, Yer No: 143.56..10., Tarih: 30.6.1956.

Bir yandan Çukurova’da üretilen pamuğun artması ve diğer yandan fiyatların uygun bir seyir izlemesi Adana’da pamuk endüstrisinin çok büyük çapta gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişimin özellikle özel teşebbüs kanalıyla gerçekleşmiş olması önem arz etmiştir. Çok kısa bir zamanda gerçekleşen bu gelişmenin kalifiye işçi konusunda herhangi bir zorlukla karşılaşmamış olması da diğer bir önemli noktayı oluşturmuştur.¹⁰²⁹ Böylece üreticiden başlayarak tüccar, sanayici ve nihayet işçi müesseselerinin el birliği ile oluşturdukları kalkınma hamleleri Adana’yı pamuk endüstrisi konusunda Türkiye’nin hatta Ortadoğu’nun önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir.¹⁰³⁰ Bu bağlamda Çukurova’da üretilen pamuğun artışı ve pamuk fiyatlarının uygun seyir izlemesi yanında bölgede bulunan özel teşebbüs ile kalifiye işçi varlığı da pamuk endüstrisinin gelişmesinde etkili olmuştur.

Adana’nın pamuk endüstrisinin kurulması için uygun koşullara sahip olması dönemin ilk yıllarında itibaren bu alanda üretimde bulunan yatırımların yapılmasını sağlamıştır. Çırçır ve prese işletmek, her türlü ticari, sınai, zirai sigorta işleriyle uğraşmak, fabrika ve tesisler kurmak amacıyla merkezi Adana olmak üzere kurulan Pamuk Ticaret ve Sanayi Türk Anonim Şirketi bu yatırımlardan biri olmuştur. Şirket elli yıl süre ve üç milyon Türk lirası sermaye ile kurulmuştur.¹⁰³¹

Hammadde ve el emeğinin çok olduğu Çukurova bölgesi bol ve ucuz elektrik enerjisine kavuştuğu takdirde güçlü bir pamuklu sanayi merkezi haline geleceği öngörülmüştür. 1951 yılı itibarıyla bu sanayi kolunun gelişmesini köstekleyen başlıca unsur enerji sıkıntısı olmuştur. Buna rağmen mevcut fabrikalar genişletilmeye devam edilmiştir. Adana’da Sümerbank Fabrikası modern tezgâhlarla

¹⁰²⁹ 1950’lerin son yıllarında Adana’da tekstil sanayinde çalışan işçi sayısı 13.500’e ulaşmıştır. Çok kısa bir zaman öncesine göre on misli fazlasını ifade eden bu rakam Türk işçisinin sanayi hayatına uyum kabiliyetinin de ölçüsüdür. Adana’da mevcut sanayi tesisleri en küçük bir aksama göstermeden tam randıman ve en yüksek kapasite ile çalışmaktadır. Bu başarının sırrı Adana işçilerinin uyum yeteneğidir. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.31; Çukurova’da özel teşebbüs tarafından kurulmuş olan pamuklu fabrikalarının kapasitesi 56.000 iğ ve 1.130 tezgâhtan oluşmaktadır. Bu fabrikalarda 1951 yılında 11.000 ton pamuklu imal edilmiştir. Buna göre Çukurova’da yetiştirilen pamuğun ancak %12,5’u mamul hale getirilmiştir. 1951 yılında ithal edilen 15.000 ton pamuklu ile beraber Türkiye’nin tüketimi 50.000 tona ulaşmıştır. Nüfus başına 2,33 kilodan ibaret olan pamuklu tüketimi diğer Avrupa ülkelerine nazaran çok düşüktür. **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, s.10-11; **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.18.

¹⁰³⁰ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.18.

¹⁰³¹ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-484, Sayı:3/12607, Yer No:125.16..20., Tarih: 24.2.1951.

donatılmış, Milli Mensucat Fabrikasının üretim kapasitesi %60 arttırılmıştır. Daha sonraki yıllarda atılan adımlarla Adana’da 2 basma, 2 iplik ve 5 dokuma fabrikası faaliyete geçmiştir. Dokuma fabrikalarının yıllık bez imalatı 54.100.000 metre, iplik imalatı ise 10.783 tonu bulmuştur. Basma Fabrikalarının yıllık imalatları 40.000.000 metre civarına ulaşmıştır. Dokuma fabrikalarında 111.284 iş üretim faaliyetinde bulunmuştur. Fabrikaların çalıştırdığı işçi sayısı ise 6.370 kişiye çıkmıştır.¹⁰³² Bu bağlamda dönemin başı itibarıyla Adana’da elektrik sıkıntısı yaşandığı halde hammadde ve el emeğinin bolluğu sayesinde fabrikalar genişletilmiştir. Hatta mevcut fabrikalara yenileri de eklenmiştir.

Dokuma sanayi yanında pamukla ilgili bir sanayi kolu olan yağ sanayi de hayli gelişmiştir. Adana’da faaliyet gösteren nebati yağ fabrikalarından biri 1951’de Paksoy kardeşler tarafından 550.000 TL sermaye ile kurulan Paksoy Ltd. Ortaklığı olmuştur. Başlangıçta sadece küçük bir çırçır fabrikası olarak iş hayatına atılan Paksoy; geçirdiği unvan değişikliklerine paralel olarak iş sahasında yaptığı değişiklik ve gelişmelerle kapasitesini gittikçe arttırmıştır. 1951 yılında çırçır ve prese fabrikası ile üretime başlayan Paksoy, onun hemen ardından yağ üretimine ve onun hemen ardından da sabun üretimine geçmeyi planlamış ve bunlar gerçekleştirilmiştir.¹⁰³³ 1951’de Çukurova’da üretilen 156.000 ton pamuk çekirdeğinin 48.000 tonu Adana ve Mersin’deki nebati yağ fabrikalarında işlenmiş geri kalanı Ege Bölgesi’ndeki fabrikalara veya yabancı ülkelere sevk edilmiştir. Üretilen nebati yağ yaklaşık 6.000 tona ulaşmıştır.¹⁰³⁴ 1953’te merkezi Adana olan Akdeniz Nebati Yağlar ve Tekstil Sanayi İşletmeleri T.A.O. kurulmuştur.¹⁰³⁵ 1950’li yılların sonu itibarıyla da bölgede 6 yağ fabrikası faaliyet göstermiştir. Bunlar yılda 22.200 ton çiğit yağı, 37.000 ton

¹⁰³² Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri, s.10-11; Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958, s.18.

¹⁰³³ Seyit Ali Akgül (Haz.), “Adana İmalat Sanayi’nin Dünü Bugünü”, Çağının Tanığı Yeni Adana, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, s.68; Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958, s.44; Akgül (Haz.), “Adana İmalat Sanayi’nin Dünü Bugünü”, s.69; Paksoy fabrikasında üretilen sabun için Bkz. EK-19.

¹⁰³⁴ Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958, s.10; 19; Adana’da üretilen Marsa nebati yağları için Bkz. EK-20.

¹⁰³⁵ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-577, Sayı: 754/, Yer No: 131.4..15., Tarih: 26.1.1953; Kudret Emiroğlu, “Adana’da Sanayi ve Sanayiciler Hakkında”, Adana’ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar, 3. Baskı, (Der. Behçet Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.291; Akdeniz Nebati Yağlar ve Tekstil Sanayi İşletmeleri TAO 1953’te Darendeli Sabuncu ailesinden Ahmet Sabuncu, Hanım Sabuncu, Mehmet Sabuncu, Nuri Sabuncu, Sunar Sabuncu, Kifayet Ocakçı, Ahmet Ertik ve Mustafa Ökke tarafından kurulmuştur. Emiroğlu, a.g.m., s.291.

küspe ve 1.000 ton sabunluk Sobstok üretmiştir. Yağ imalatının tali mahsulü olan küspe hayvan yemi olarak Danimarka, Hollanda ve Belçika'ya ihraç edilmiştir. Pamuk yağından bir miktar da sabun üretilmiştir.¹⁰³⁶ Bu bağlamda merkez kazada faaliyet gösteren ve yıllık kapasiteleri toplamı 1.100 ton sabun olan 4 imalathane bulunduğu belirlenmiştir. Sanayici tarifine uymayan bu imalathanelerde 12 işçi çalıştırılmış olup günlük ücretleri ortalama 4-8 TL arasında değişmiştir.¹⁰³⁷ Rakamlardan da anlaşılacağı gibi ucuz elektrik enerjisi dışında, Çukurova Bölgesi'nde nebati yağ sanayinin gelişmesi için gerekli bütün şartlar sağlanmıştır. Çukurova'da nebati tohumlar üretiminin sulu tarımla geniş ölçüde artacağı tahmin edilmiştir. Bu nedenle Adana'da Türk Nebati Yağlar A.Ş.'nin mevcut tesislerine hidrojenasyon kısmı eklenmesi kararı alınmıştır. Mersin'de bulunan İçel Akdeniz Nebati Yağlar Müessesesi de Adana'da senede 2.000 ton yağ üretecek ikinci bir fabrika kurma kararı almıştır. Bu karara bağlı olarak 1953'te sipariş edilen fabrikanın 1955 yılında monte işlerine başlanmış ve 1956'da işletmeye açılmıştır. Tesisler Japonya'dan getirilmiştir.¹⁰³⁸ Sayılı müteşebbis de nebati yağ üretimine önem vermiştir.¹⁰³⁹

Bölgede kurulmasına başlanan tekstil sanayinin daha sağlam temeller üzerine oturtulması amacıyla yabancı uzmanlardan yararlanılmıştır. Birleşmiş Milletler Teknik Yardım İdaresi aracılığıyla getirilen tekstil uzmanı Arne Lejefors tarafından Adana'da incelemeler yapılarak bir rapor hazırlanmıştır. Birer nüshası İşletmeler, Ekonomi ve Ticaret ve Ziraat Vekâletlerine sunulan bu rapora göre, Adana'daki

¹⁰³⁶ Sabun üretimindeki artışla birlikte 1956 yılı itibarıyla Adanalı bazı iş adamları ile bir Amerikan firmasının düşük asitli yağlardan gliserin ve sabun üretmek üzere kuracakları tesis için yabancı ortağın getireceği sermayeden 6224 sa. kn.'den yararlanılmasına izin verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 97-103, Sayı: 78664/, Yer No: 144.71..15., Tarih: 24.8.1956.

¹⁰³⁷ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.10; 19; Çiğit yağı özellikle 1950'lerin sonlarında, margarinin fazla miktarda kullanılmasından sonra hayli aranan bir madde olmuştur. **Aynı Yer.**

¹⁰³⁸ Akdeniz Nebati Yağlar ve Tekstil Sanayi T.A.O., fabrikası 32.500 iğlidir. 1954 modeli olup 20 penye makinesi bulunmaktadır. Türk pamuğundan 80 numaraya kadar iplik yapmaktadır. 1.000.000 TL sermaye ile kurulan fabrikanın ortakları Ahmet Sabuncu, Hanım Sabuncu, Mehmet Sabuncu, Nuri Sabuncu, Sunar Sabuncu, Kifayet Ocakçı, Ahmet Ertik ve Mustafa Ökke'den oluşmaktadır. 85.000 m² arsada 28.000 m² üzerine kurulan fabrikanın elektrik enerjisi Hidroelektrik santralinden karşılanmaktadır. Ayrıca fabrikanın 3000 kws'lık elektrojen grubu mevcuttur. Tesise 27 milyon TL sarf edilmiştir. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.32.

¹⁰³⁹ Akgül (Haz.), "*Adana İmalat Sanayi'nin Dünü Bugünü*", s.44; Paksoy Şirketi'nin adı Aralık 1958'de Paksoy Ticaret ve Sanayi İşletmeleri Ltd. Şti., Ekim 1960'ta da Paksoy Limited Sanayi Ticaret Şti. olmuştur. Akgül, "*Adana İmalat Sanayi'nin Dünü ve Bugünü*", s.68-69.

Sümerbank'a bağlı tekstil fabrikasının verdiği genel izlenim modern bir kuruluş olduğu yönünde olmuştur. Ancak otomatik tezgahı olmadığı ve farklı kalitelere pamuk kullanıldığı görülmüştür. Farklı kalitelereki pamukların analiz edilebilmesi ve ona göre işlenmesi için de bazı tavsiyelerde bulunulmuştur.¹⁰⁴⁰

1955 itibarıyla il merkezinde sanayici tarifine uymayan 19 mezbaha - debbağhane- bulunduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte modern mezbaha ve soğuk hava deposu niteliği taşımayan bu yerlerde kesilen hayvanlar hemen tüketilmediği takdirde bozulmuştur. Toplu sermayeleri 100.000 lira olan bu imalathanelerin yalnız dördünde gerekli makineler kullanılmış, diğerleri ise ilkel usullerle ve beden kuvvetiyle çalışmıştır. Bu şekilde 16 işçi çalıştırmak suretiyle yıl içinde 89.000 kilo çeşitli cins (kromlu kösele, vidala, meşin sahtiyan) deri üretilmiştir.¹⁰⁴¹ Üretim ilkel koşullara dayanmakla birlikte bol ve ucuz elektrik enerjisi temin edildiği takdirde modern soğuk hava depoları kurularak bu kıymetli gıda maddelerini sıcak hava etkisinden korumanın mümkün olabileceği öngörülmüştür. Bu tesisler sayesinde aynı zamanda Akdeniz sahillerinde önemli miktarda balık avlanarak korunabileceği ve bu sayede ihraç edilebileceği planları yapılmıştır.¹⁰⁴² Bu bilgiler ışığında gerekli elektrik enerjisinin sağlanmasıyla kurulacak tesisler sayesinde gıda maddelerinin kısa zamanda bozulması önlenmiştir. Bu sayede tasarruf sağlanabilmiştir. Ayrıca avlanan balıkların soğuk hava depolarında korunmasıyla bölgedeki balıkçılığın ticari değer kazanması imkânı doğmuştur.

Çeşitli hayvan yemlerinin bol miktarda yetiştiği Çukurova Bölgesinde süt, yağ, peynir ve diğer hayvan mahsulleri modern metotlara göre kıymetlendirilmiştir. İhraç edilmekte olan pamuk küspelerinin, sulı tarımın uygulanmasıyla üretilen yonca ve diğer yemlerle hayvan beslemenin, elde edilecek süt ve diğer mahsulleri

¹⁰⁴⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30.10.0.0., Dosya: 24344, Sayı:, Yer No: 202.378..21., Tarih: 4.5.1954.

¹⁰⁴¹ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.9; Kesim imalathanelerinde çalışan işçiler 3-7 TL. ücret almaktadırlar.

¹⁰⁴² **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, s.11; 1955 yılında ayrıca her türlü sınaî faaliyette bulunmak üzere elli yıl müddet ve üç milyon lira sermaye ile Yüreğir Ticaret ve Sanayi İşletmeleri Türk Anonim Şirketi kurulmuştur. **BCA**, Fon Kodu:30..18.1.2., Dosya: 9-96, Sayı: 58324, Yer No: 140.81..11., Tarih: 6.9.1955.

kıymetlendirmenin önemli bir sanayi kolunun doğmasına imkan vereceği öngörülmüştür.¹⁰⁴³

Turfanda sebze Çukurova'nın başlıca mahsullerinden biri olmuş, bütün yıl boyunca Türkiye'nin çeşitli şehirlerine ihraç edilmiştir. Bu mıntıka aynı zamanda en önemli narenciye üretim merkezi haline gelmiştir. Konserve sanayinin kurulması, oldukça müsait iklim ve toprak şartlarının yetişmesini mümkün kıldığı sebze ve meyve üretiminin artmasını mümkün kılmıştır. Bu alandaki geniş imkânlar üretimi destekleyen bir faktör olmuştur.¹⁰⁴⁴ Bu bağlamda bölgede bir konserve sanayinin kurulması verim artışını sağladığı gibi üretilen ürünlerin bozulmasını da önlemiştir. Ayrıca konserve sanayinde işlenen tarım ürünleri kıymetlenerek ticari bir değer de kazanmıştır.

1955 yılı itibarıyla gıda sanayi kapsamında il merkezinde iki adet un fabrikası faaliyet göstermiştir. Günde 130 ton un üretebilecek kapasitede olan bu müesseselerde, 122 işçi çalıştırılmak suretiyle yıl içinde 21.470 ton un üretilmiştir. Bu alanda çalışan işçilere 4-6 lira arasında ücret ödenmiştir. Ayrıca halk tipi un üreten 22 adet un değirmeni mevcut olup 1955 yılında 63 işçi çalıştırılarak 3.300 ton un imal edilmiştir.¹⁰⁴⁵

Adana il merkezinde Adana ve civar yerlerin ihtiyaçlarını karşılayan iki de makarna imalathanesi yer almıştır. Kuruluş sermayeleri 115.000 TL olan bu müesseselerde 1955 yılında 14 işçi çalıştırılmak suretiyle 335 ton çeşitli makarna ve şehriye üretilmiştir. Günlük kapasiteleri 1.600 kg. makarna olan bu müesseseler çalıştırdıkları işçilerine 3-5 TL arasında ücret ödemiştir.¹⁰⁴⁶ Bu bağlamda bölgede üretilen tahıllı işleyerek mamul haline getiren bu imalathaneler sayesinde bölge tarımı desteklenmiştir. Bu imalathaneler aynı zamanda birer istihdam kaynağı da olmuştur.

¹⁰⁴³ Aynı Yer.

¹⁰⁴⁴ Aynı Yer; Bu sanayi kollarına ek olarak Çukurova'da genişletme veya yeniden tesisi mümkün olan sanayi tesisleri: un değirmenleri, ziraat makineleri imalathaneleri, dökümhaneler, makine tamirhaneleri, suni gübre, şeker ve elektrometalürji sanayi şeklindedir.

¹⁰⁴⁵ Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santralı Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri, s.101.

¹⁰⁴⁶ Aynı Yer.

12 yıldan beri Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin Çukurova'daki deneme istasyonunda yapılan araştırma ve tecrübeler bu bölgenin şeker kamışı yetiştirilmesine müsait olduğunu göstermiştir. Kamıştan elde edilen şekerin maliyeti pancara nazaran önemli miktarda ucuz olduğu gibi kamış ziraatından çiftçinin eline geçecek kazancın da diğer mahsullere nazaran fazla olması nedeniyle şeker fabrikalarının kurulması kazançlı görülmüştür. Ovada sulu tarımın uygulanması sonucunda artacak olan suni gübre ihtiyacını karşılamak amacıyla da Seyhan Barajı'nın temin edeceği bol ve ucuz enerjiden faydalanılması düşünülmüştür.¹⁰⁴⁷ Gerekli altyapı ve hammadde konusunda geniş imkânların bulunmasına bağlı olarak da Türkiye Şeker Fabrikası A.Ş. tarafından Adana İncirlik'te bir şeker kamışı fabrikası kurulup işletilmesine izin verilmiştir.¹⁰⁴⁸ Bu bağlamda kârlı bir yatırım alanı olmasına bağlı olarak bu dönemde de bölgede şeker fabrikası kurulmasına yönelik girişimlerde bulunulmuştur. Ayrıca İnönü döneminde olduğu gibi bu dönemde de gerekli hammaddenin bölgede oluşturulan üretim alanlarından sağlanması yoluna gidilmiştir.

Adana'da ve Çukurova'da 1950'lerdeki hızlı kentleşme, metal-dışı maden sanayi kapsamındaki inşaat malzemesi fabrikalarının gelişmesini sağlamıştır. Bu alandaki en önemli fabrika, Adana Çukurova Çimento Sanayi olmuştur. 1951 itibarıyla Çukurova'da halen çimento fabrikası bulunmaması nedeniyle bölgenin ihtiyacı İstanbul veya Sivas fabrikalarından veya yabancı ülkelerden getirilen çimento ile karşılanmıştır. Çukurova bölgesinde inşaat seri bir tempo ile devam etmiş, buna bağlı olarak çimento ihtiyacı gittikçe artmıştır. Bununla beraber üzerindeki ağır nakliye masrafları inşaat faaliyeti üzerinde olumsuz etkilere sahip olmuştur. Bu nedenle de Çukurova Bölgesi'nde modern bir çimento fabrikasına mutlak surette ihtiyaç duyulmuştur. Tarsus ve Mersin'de bulunan kalker oluşumlarının sanayi için gerekli hammaddeyi müsait şartlarla temin edebileceği düşünülmüştür. Burada kurulacak bir çimento fabrikası ile Çukurova Bölgesi'nden

¹⁰⁴⁷ Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri, s.12; Cumhuriyetin 50. Yılında Adana, s.101.

¹⁰⁴⁸ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 82-6, Sayı: 95464, Yer No: 147.51..11., Tarih: 1.10.1957.

başka civardaki illerin ihtiyacının da karşılanabileceği hesap edilmiştir.¹⁰⁴⁹ Bu sebeple 1953 yılı başlarında, Türkiye'nin imar ve kalkınması için gerekli olan çimentonun karşılanması amacıyla, Çukurova Bölgesi'nde geniş çapta inceleme ve araştırmalar başlamıştır. Yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda o yıllarda gerek Türkiye'deki fabrikalardan getirilmek, gerek ithal edilmek suretiyle Çukurova'da 150.000 ton çimento tüketildiği tespit edilmiş ve Adana'da bir çimento fabrikası kurulması öngörülerek etütlere başlanmıştır.¹⁰⁵⁰ Bu bağlamda gerek ülkede gerek Adana'da yaşanan hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak gelişen yapılaşma önemli bir çimento ihtiyacı yaratmıştır. Bölgede mevcut oluşumlar ise Adana'da bir çimento fabrikası kurulması için gerekli zemini oluşturmuştur. Buna bağlı olarak da bölgede etütler yapılmıştır.

Sivas Çimento Fabrikası'nda çalışan Yüksek Kimya Mühendisi Cavit Borçbakan, Adana'da bir çimento fabrikası kurulması konusunda hazırladığı 16 Nisan 1953 tarihli raporunda, Çukurova'nın Türkiye'de çimento fabrikaları kurulacak bölgelerin başında geldiğine işaret etmiştir. Bölgenin tüketim, ulaşım, yakıt, enerji ve hammadde olanaklarının analizini yapmış ve çimento fabrikası için bugün bulunduğu İncirlik-Çaldağı bölgesini en uygun yer olarak seçmiştir. Ayrıca o günkü ölçülere göre düşünülen küçük 85.000 ton/yıl kapasiteli fabrikalara karşılık Çukurova'nın gelişim ve tüketim durumunu göz önüne alarak fabrikanın 150.000 ton/yıl kapasitede olmasını tavsiye etmiştir.¹⁰⁵¹

Çimento fabrikasının Adana'da kuruluş çalışmaları Türkiye Emlak Bankası, Akbank ve Türkiye İş Bankası öncülüğü ile 1953 yılında başlamıştır. Bu arada Türkiye'de başlatılan büyük çaptaki yatırımların çimento ihtiyacını karşılamak ve özel sermaye ile devlet olanaklarını birleştirerek ilk etapta 15 muhtelif çimento fabrikası kurmak amacıyla 23.10.1953 tarihinde Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş. kurulmuştur. Türk Ticaret Kanunu hükümleri gereğince 5.10.1954 tarihinde tescil ve

¹⁰⁴⁹ Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri, s.12.

¹⁰⁵⁰ Adana Çimento'da 50 Yıl: 1954-2004, Adana Çimento: Elektronik Çimento Şirketi, Oyak, Ankara, 2004, s.10; C.1, s.95; 1954 yılında 5.000.000.-TL olan şirket sermayesi, 1957 yılında 20.000.000.-TL olmuştur.; 3 Şubat 1955 tarihinde temeli atılmış olan fabrikanın Tesis Müdürlüğü'ne 17.11.1955 tarihinde Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş. tarafından Vahdet Baylas atanmış olup 29.06.1957 tarihine kadar görev yapmıştır. Adana Çimento'da 50 Yıl: 1954-2004, s.10.

¹⁰⁵¹ Adana Çimento'da 50 Yıl: 1954-2004, s.10; Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.95.

7.10.1954 tarihinde ise mahalli gazetede ilan edilerek resmen kurulan Adana Çimento Sanayi'nde Portland çimentosu üretilmiştir.¹⁰⁵² 3 Şubat 1955 tarihinde temeli atılmış olan fabrikanın Tesis Müdürlüğü'ne 17.11.1955 tarihinde Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş. tarafından Vahdet Baylas atanmış olup 29.06.1957 tarihine kadar görev yapmıştır. Mayıs 1956 tarihinde montajına başlanan fabrika, Nisan 1957 sonlarında tamamlanmış, 7 Mayıs 1957 günü döner fırın ateşlenmiş ve deneme üretimine başlanmıştır. Döner fırın sistemi ile birlikte yine Alman KHD firması tarafından projelendirilen çimento değirmeni de Mayıs ayında devreye girmiştir. Açılışı 26 Mayıs 1957 tarihi olup, 1957 Haziran ayında çimento sevkiyatına başlanmıştır. Şirketin ilk çimento ihracatı 1963 yılında Kıbrıs'a 2.775 ton olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁵³ Bu kesimde diğer önemli fabrikalar da, tuğla-kiremit üretiminde, dönemin ölçüleriyle modern bir kuruluş olan Kil Toprak Ticaret ve Sanayi Ltd. Şirketi ile Adana Zeytinli'de kurulan SABA Toprak Sanayi İşletmeleri Ltd. Şti. olmuştur.¹⁰⁵⁴ Bu bağlamda Adana Çimento Sanayi'nin kurulması finans alanındaki önemli kurumların da desteğiyle gerçekleşmiştir. Sanayinin kurulması konusunda yabancı firmaların uzmanlıklarına da başvurulmuştur. Bu sanayi dalının kurulmasıyla birlikte bölgede ticareti yapılan ürünlere bir yenisi daha eklenmiştir.

¹⁰⁵² **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-687, Sayı: 34704/, Yer No: 136.71..3., Tarih: 16.8.1954; **Adana Çimento'da 50 Yıl: 1954-2004**, Adana Çimento: Elektronik Çimento Şirketi, Oyak, Ankara, 2004, s.10; **Yurt Ansiklopedisi**, c.1, s.95; Sermayenin %25'i Türkiye Emlak Bankası A.O, Akbank T.A.Ş ve T. İş Bankası A.Ş. ve özel şahıslar tarafından, %75'i ise Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş. tarafından taahhüt edilmiştir. 12.07.1954 tarihinde Adana Ticaret ve Sanayi Odası'na kuruluş protokolü tasdik ettirilmiş ve Çukurova Çimento Sanayi Türk Anonim Şirketi adı altında 2340 sicil numarası ile Bakanlar Kurulu'nun 16.08.1954 tarih ve 4/3470 sayılı kararıyla şirketin kurulması için izin alınmıştır. Çukurova Çimento Sanayi T.A.Ş. Türk Ticaret Kanunu hükümleri gereğince 05.10.1954 tarihinde tescil ve 7.10.1954 tarihinde ise mahalli gazetede ilan edilmek suretiyle resmen kurulmuş, fabrikanın açılışı başvekil Adnan Menderes tarafından yapılmıştır. Bu çimento fabrikasının kurulmasında 1950'li yıllarda hızlı sanayileşmeye bağlı olarak inşaat malzemesine duyulan ihtiyacın artması da etkili olmuştur. **Adana Çimento'da 50 Yıl: 1954-2004**, s.10.

¹⁰⁵³ **Çukurova Press Gazetesi**, "Çimento Fabrikası", 17 Şubat 2013, s.4; **Adana Çimento'da 50 Yıl: 1954-2004**, Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK), 2004, s.10-11; Yeni üretime başlayan Adana Çimento fabrikasının imal ettiği çimentoların satış fiyatı hükümet tarafından belirlenerek bir tebligat yayınlanmıştır. Buna göre, açık Adana çimentosunun tonu toptan 80, kağıt torbalar içindeki çimentonun tonu 90 ve bez torbalar içindeki çimentonun da tonu 120 liradan satılmasına karar verilmiştir. **Türksözü Gazetesi**, "Adana Çimentosu Toptan Fiyatını Hükümet İlan Etti", 15 Nisan 1958.

¹⁰⁵⁴ Yusuf Ayhan, "Çukurova Saba Tesisleriyle Muhteşem Bir Eser Kazandı", **Yeni Adana Gazetesi**, 5 Temmuz 1955; Fabrika 1953 yılında Ömer Başeğmez ve ailesi tarafından 1,5 milyon TL sermaye ile kurulmuştur; Saba tesislerinin kuruluşu ile ilgili gazete haberi için **Bkz. EK-21**.

Bunun dışında, Çukurova'ya dağılmış irili ufaklı birçok kuruluş faaliyette bulunmuştur. Ayrıca Adana'da sanayici tarifine uyan ve karo-mozaiik ve karo siman ile çeşitli ebatta büz üreten dört imalathane olduğu belirlenmiştir. Bu imalathanelerde 25 işçi çalıştırılmış olup günlük ücretleri ortalama 4-8 TL arasında değişmiştir.¹⁰⁵⁵

Türkiye'de kimya sanayi alanındaki gelişmeler 1950'den itibaren hız kazanmıştır. Matbaa mürekkeplerinin üretimi ilk bu dönemde gerçekleşmiş, ilk deterjan ise 1955'te üretilmiştir. Bu üretimlerin yapıldığı kimya sanayinin kurulduğu şehirlerden biri Adana olmuştur.¹⁰⁵⁶ Bu bağlamda Adana sanayisi bu dönemde çeşitlenmiş ve diğer dönemlerde mevcut olanlardan farklı bir sanayi dalına daha kavuşmuştur.

14 Mayıs 1956 tarihinde Özgüç Ltd. Ortaklığı Amyant-Çimento-Atermit Fabrikası kurulmuştur. Tesis faaliyete geçtikten bir buçuk ay sonra çimentosuzluktan faaliyetine ara vermiş ve faaliyetine ancak 21 Ocak 1957 tarihinde geçebilmiştir. Fabrika sahipleri, mevcut düz ve oluklu levha makinelerine ek olarak tazyikli su borusu üretecek bir makine getirtmek için teşebbüslerde bulunmuştur. 1957-1958 yılı itibarıyla tesiste yılda 12 bin ton çimento ve 2.500 ton amyant işlenerek bir milyon m² oluklu levha üretilebilecek düzeye ulaşılmıştır. Mevcut makineler ise iki adet 150'şer beygirlik dizel jeneratörü, 1 adet amyant ezme değirmeni, 1 adet iki silindirli Hatschek sistemi plaka makinesi, 1 adet kesme makinesi, 1 adet oluk yapma makinesi, 1 adet istif makinesi ve teferruatından oluşmuştur.¹⁰⁵⁷

Çukurova'nın makineli tarımın yoğunlaşmış olduğu bir bölge olması nedeniyle ziraat alet ve makineleri imalathaneleri ile oto tamir atölyeleri gibi müesseseler bölgede geniş bir faaliyet göstermiştir. Bu bağlamda makine imalatı sanayinde ziraat araçları ve yedek parça yapan bir işyeri faaliyette bulunmuştur.

¹⁰⁵⁵ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.10;40; Kil-Toprak Ltd Ortaklığı Tuğla ve Kiremit Fabrikası, 1 Ocak 1953 tarihinde kurulmuştur. Kurucuları Mustafa Özgür, Emin Özgür, Kemal Özgür, Mustafa Salih Özgür, Turhan Cemal Beriker ve Korkut Beriker'den oluşmaktadır. Şirket 400 bin TL sermaye ile kurulmuş iş ve tesis hacmi genişlediğinden 1955 yılı içerisinde sermayesi 2 milyon TL'ye çıkmıştır. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.40.

¹⁰⁵⁶ İhsan Çataltaş, "*Türkiye'de Kimya Sanayi ve Gelişimi*", **Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Sanayinin Gelişmesi Sempozyumu Bildirileri**, İTÜ, 23-26 Kasım 1981, s.14.

¹⁰⁵⁷ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.45; Ortaklığın sahipleri Emin Özgür, Mustafa Salih Özgür, Reşat güçlü ve Hilkat Güçlü'den oluşmaktadır.

Ancak bunların üretimi öteki iş kollarındakilerle karşılaştırılamayacak derecede düşük kalmıştır. Bu nedenle tarımda kullanılan makinelerin büyük bir bölümü Adana dışından gelmiştir.¹⁰⁵⁸

Yedek parça sanayinde gözlenen gelişime rağmen yardımcı sanayi kollarında henüz rasyonel bir gelişim kaydedilmemiştir. Ayrıca yedek parça sanayinde gözlenen canlılık da ihtiyacı karşılamaktan çok uzak kalmıştır. Büyük sanayi tesislerinin tamir ve kendi yedek parça ikmalini sağlamak amacıyla oluşturdukları tamir atölyeleri dışında yedek parça sanayinin fabrikasyon seviyesine ulaşmaması mevcut sanayinin belli başlı sıkıntısını oluşturmuştur. Bununla birlikte olumlu adımlar atılmış, yakın bir gelecekte dokuma sanayi kolunun yanında ihtiyaca yeter derecede bir yedek parça sanayinin kurulması için çalışmalar ilerletilmiştir.¹⁰⁵⁹ Bu konuda ayrı ayrı faaliyette bulunan küçük sanayi erbabının meydana getirdikleri 1.250.000 lira sermayeli Anadolu Makine Sanayi ve Ticaret T.A.O.'lığı faydalı ve önemli bir girişim olmuştur.¹⁰⁶⁰ Bu girişimi merkezi Adana olmak üzere kurulan Toros Makine ve Ticaret T.A.Ş.'ın kurulması izlemiştir.¹⁰⁶¹ Bu bağlamda bölgede yoğunlaşmaya başlayan makileşme yedek parça ve tamir ihtiyacını doğurmuştur. Buna bağlı olarak tamir atölyeleri ve yedek parça alanında sanayileşme kıpırdanmaları başlamıştır. Bununla birlikte bu girişimler bölge ihtiyacını karşılamaya yeterli gelmemiştir.

Adana'da tarım ve sanayi ilişkisi pamuğa bağlı bir gelişim seyri izlemiştir. Tarıma dayalı sanayi kuruluşları mevcut altyapı kuruluşları nedeniyle tarım arazileri üzerine kurulmuştur. Özellikle de E5 karayolu üzerinde kurulan bu tesisler daha sonraki dönemlerde hammadde sağlayan alanları azaltarak bindikleri dalı

¹⁰⁵⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.95-96.

¹⁰⁵⁹ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.13; Yedek parça sanayinin kurulması beraberinde bu alanda koordinasyon oluşturulmasını gerektirmiştir. Yedek parça ihtiyacını tam olarak karşılamak ve bunun için de Vekaletle her an temas edebilmek amacı ile İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan yedek parçacı dernekleri bir federasyon halinde toplanmak kararı almışlardır. Ankara'dan (Ankpar), Adana'dan (Çukopar), Konya'dan (Kopat), Kayseri'den (Kopad), Samsun'dan (Kopalıt), Trabzon'dan (Tropalit), İstanbul'dan (Hakopar ve ve Opalid), İzmir'den (Emonad) dernekleri katılmıştır. Federasyon yedek parça tahsislerinin, bütün Türkiye ihtiyacını karşılayacak şekilde, tek elden yapılmasını sağlamaya çalışmıştır. **Yeni Adana Gazetesi**, "Yedek Parçacılar Bir Toplantı Yapıyor", 17 Mayıs 1955.

¹⁰⁶⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-592, Sayı: 6324/, Yer No: 132.32..11., Tarih: 24.4.1953.

¹⁰⁶¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-200, Sayı: 73064/, Yer No: 143.43..18., Tarih: 10.5.1956.

kesmişlerdir.¹⁰⁶² Bu bağlamda bölge tarımının hammaddesini sağladığı sanayi faaliyetleri yoğunlaşmıştır. Ancak bu sanayi kuruluşları hammaddeye yakınlık gibi sebeplerle tarım alanlarına yakın yerlere kurulmuştur. Sanayi faaliyetlerinin artıp genişlemesiyle birlikte bu durum önemli tarım ve yerleşim alanlarının daralmasına neden olmuştur. Bu yönüyle de tarımın, sanayileşmenin ve kentleşmenin gelişimini olumsuz etkilemiştir.

1950-1960 arası dönemde 10 fabrika kurulmuş ve bunlardan 6'sı günümüze ulaşmıştır. Bu dönemde kurulan fabrikalar önceki dönemlerde kurulan fabrikalara oranla daha büyük ölçekli tesislerden oluşmuştur. Çırçır ve prese ünitelerinin yanı sıra iplik üretimi, dokuma ve boyahane ünitelerinin de yer aldığı bu tesisler, kuruldukları dönemde kentin çeperinde inşa edilmiştir. Karayolu taşımacılığının gelişmesiyle şehirlerarası otoyol doğrultusunda konumlandırılmışlardır. Seyhan yakasındaki fabrikalar Adana-Mersin yolu üzerinde, Yüreğir yakasındaki fabrikalar ise Adana-Kozan ve Adana-Ceyhan yolları üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁰⁶³ Bu bağlamda DP döneminde kurulan fabrikalar önceki dönemlere göre daha büyük ölçekli sanayi kuruluşları haline gelmiştir. Ayrıca kurulan bu fabrikalar üretim üniteleri bakımından çeşitlilik de kazanmıştır.

Cumhuriyetten sonraki dönemde, pamuk üreten, ihraç eden ve iplik, giysi ithal eden Türkiye, 1950'den sonra tekstil ürünleri ihracına başlamıştır. Bu amaçla üretimde bulunacak entegre tesisler kurulmuştur. Sümerbank, Bossa, Mensa, Güney Sanayi ve Çukobirlik bunlardan bazılarını oluşturmuştur. Kurulan bu fabrikalarla birlikte işgücüne ve uzmanlaşmaya duyulan ihtiyaç artmıştır. Bu ihtiyaçla birlikte Adana'ya dışarıdan yoğun bir işçi göçü yaşanmıştır. Çalışmak için bir araya gelen farklı kültür ve seviyedeki işçiler, ülkedeki sendikalaşma, grev hakkı gibi gelişmelerin de etkisiyle zaman zaman işverenlere karşı harekete geçmişlerdir. Bunlardan biri de 16 Eylül 1955'te Adana Sümerbank Çırçır Fabrikası işçileri tarafından gerçekleştirilen grev olmuştur.¹⁰⁶⁴ Bu bağlamda Adana'da yürütülen

¹⁰⁶² Ökten, **a.g.m.**, s.44.

¹⁰⁶³ Özüdoğru, **a.g.m.**, s.73.

¹⁰⁶⁴ Makal, **a.g.e.**, s.298; Saat 16'da işe girecek olan 38 kişilik posta, ücretlerinin eksik verildiğini ileri sürerek toplu bir halde grev yapmıştır. Fabrika idaresinin müdahalesi olayı önleyemediği için Emniyet

sanayi faaliyetlerinin gelişimine bağlı olarak uzmanlaşmaya ve kalifiye işgücüne duyulan ihtiyaç da artmıştır. Kurulan fabrikalardaki teknik bilgi eksikliğini giderecek işgücü ihtiyacı ise İstanbul, İzmir gibi ülkenin daha fazla sanayileşmiş kentlerinden sağlanmıştır. Sanayileşmenin gerektirdiği bilinçlenme ile daha önce karşılaşılan bu kentlerdeki usta ya da işçilerin Adana'ya gelmesiyle birlikte de bölge işçileri arasında sendikalaşma, grev hakkı vb. konularda sınıf bilinci oluşmaya başlamıştır.

Çukurova'da özel teşebbüs tarafından kurulmuş olan pamuklu fabrikalarının kapasitesi 56.000 iğ ve 1.130 tezgâhtan oluşmuştur. Bu fabrikalarda 1951 yılında 11.000 ton pamuklu imal edilmiştir. Buna göre Çukurova'da yetiştirilen pamuğun ancak %12,5'u mamul hale getirilmiştir. 1951 yılında ithal edilen 15.000 ton pamuklu ile beraber Türkiye'nin tüketimi 50.000 tona ulaşmıştır. Nüfus başına 2,33 kilodan ibaret olan pamuklu tüketimi diğer Avrupa ülkelerine nazaran çok düşük kalmıştır. Bununla birlikte 1952'de özel sektörün, toplam dokuma üretimi içerisindeki payı %38'e ulaşmıştır. 1953'te ise devlet sektörünün payı ilk defa aşılmıştır. Bu arada 1950 sonrasında bir yandan da büyük sanayinin boş bıraktığı alanlar, sayıca giderek artan küçük sanayi işletmeleri tarafından doldurulmuştur.¹⁰⁶⁵

Bu sanayi kollarına ek olarak Çukurova'da genişletme veya yeniden tesisi mümkün olan sanayi tesisleri: un değirmenleri, ziraat makineleri imalathaneleri, dökümhaneler, makine tamirhaneleri, suni gübre, şeker ve elektrometalürji sanayi şeklinde dağılım göstermiştir. Bu dönemde kol kuvveti yerine makinenin kullanılmaya başlaması ile üretim maliyeti düşmüş, aynı zamanda işçiye daha fazla ücret ödenmesini mümkün kılmıştır. Üretimin artması iş hacmini genişleterek halkın satın alma gücünü arttırmış ve bu da tüketimi teşvik ederek daha fazla üretim yapılmasını sağlamıştır. Sanayileşme halka yeni ve devamlı iş sahaları temin etmiş, daha geniş eğitim ve tedavi imkânlarının doğmasına olanak tanımıştır. Çeşitli kamu hizmetlerinden daha geniş ölçüde faydalanmak da mümkün hale gelmiştir.¹⁰⁶⁶ Bu bağlamda genişletilen ve yeni tesis edilen sanayi kuruluşları ile birlikte bölgede

durumdan haberdar edilmiş ve olay yerine giden polisler grevin elebaşı olarak görülen üç işçiye nezaret altına almıştır. Makal, **a.g.e.**, s.298.

¹⁰⁶⁵ **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, s.10-11; Aktan, **a.g.e.**, s.133-134.

¹⁰⁶⁶ **Aynı Yer.**

endüstri kuruluşlarının en yoğun olduğu dönem yaşanmıştır. Bölgede makineleşerek gerçekleşen sanayileşme maliyeti düşürerek üretimi arttırmıştır. Üretim artışı ise piyasaya sunulan arz miktarını arttırarak insanların üretilen ürünleri daha kolay satın almasını sağlamıştır. Bu yönüyle de tüketimi kamçılamıştır. Bu ise daha fazla üretim yapılmasını gerektirerek yeni istihdam olanakları yaratmıştır. Daha fazla istihdam, daha fazla üretim ise daha fazla gelir elde edilmesine imkân tanımıştır. Elde edilen bu gelir ile bölgede eğitim, sağlık gibi alanlara da yatırım yapılmıştır. Böylece bölgenin yaşam ve refah seviyesi yükselmiştir.

1956 yılı itibarıyla Adana’da, 7 bitkisel yağ fabrikası, 3 un fabrikası, 2’si basma tesislerine sahip 7 iplik ve dokuma fabrikası, 1 çimento fabrikası, 49 çırçır ve prese fabrikası, 2 tuğla ve kiremit fabrikası, 4 sabun imalathanesi, 1 asbestli levha fabrikası, 4 karo-mozaiik imalathanesi bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan başka diğer büyük küçüklü imalathaneler birlikte faaliyette bulunmuştur.¹⁰⁶⁷ Bu rakamlara göre DP dönemi, Atatürk ve İnönü dönemlerine nazaran sanayileşmenin en yoğun olduğu ve çeşitlik gösterdiği dönem olmuştur.

Sanayi dışında şehrin ekonomik yaşamında etkin olan esnaf ve sanatkârların örgütlenmesinde kamusal faaliyetler; finansal örgütlenme, işyerlerinin kurulması ve kazandırılması, kendini mesleki eğitim ile göstermiştir. Bununla birlikte tekstilin hangi dalında olursa olsun Çukurova’nın sanayide genel eksikliği; tarlada üretimden, mamul konfeksiyona kadar branş eğitimi eksikliği olmuştur. Kurulan dev tekstil sanayileri de ekonomik güçlerini kullanarak küçük tekstil işletmelerinin kurulmasını engellemiş, kurulanların da yok olmasına sebep olmuşlardır.¹⁰⁶⁸ Bu bağlamda bölgede kurulan büyük tekstil kuruluşları bu alanda faaliyet gösteren küçük esnaf ve zanaatkârları yok etmiştir. Ayrıca hazır giyim alanında görülen mesleki ve teknik eğitimin yeterli olmaması durumu bölgede önemli bir eksiklik yaratmıştır.

¹⁰⁶⁷ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.305-306; 240; 1950-1960 yılları arasında Adana’daki fabrikalar için Bkz. **Tablo-19**.

¹⁰⁶⁸ **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.314-315,440; Etnaf ve sanatkârların finansal örgütlenmesi; Türkiye Halk Bankası A.Ş’nin bu kesimin finansal sorunlarının çözümlenmesi amacıyla 1938 yılında kurulmuştur. 1950’li ve 1960’lı yıllarda kuruluş konumundaki değişikliklerle yurt düzeyinde teşkilatlanmıştır. Yurt düzeyine yayılması, bu arada kooperatifler kanununun yasalaşması ve zaman içinde amaca göre değiştirilmesi ile T. Halk Bankası marifetiyle esnaf ve sanatkârların finansal kredi desteklerinin oluşturulmasına çalışılmıştır. **Aynı Yer**.

c. Madencilik Sektörü

Bölgenin toprak altı servetleri çok zengin ve çeşitli olmasına rağmen buna ait sanayi, sanayi kurulan diğer yerlerde olduğu gibi ziraata dayanan sanayi yanında neredeyse hiç düzeyinde kalmıştır. Büyük maden deposu Toroslar hammadde üretimine ait sanayinin bir girişimde bulunmasına muhtaç kalmıştır. Bununla birlikte dönem içinde faaliyete geçecek olan Seyhan Barajının sağlayacağı enerjiden faydalanılarak civarda bol miktarda rastlanan krom, boksit madenlerini işleyip kıymetlendirecek elektrometalürji tesisleri kurulması düşünülmüştür.¹⁰⁶⁹ Seyhan havzası, kurulacak böyle bir sanayi tesisin işleyeceği krom, manganez, kurşun ve diğer maden cevherlerini sağlayacak nitelikte bir yer olarak görülmüştür. Kömür bulunmamakla beraber petrol bulunması muhtemel görülmüş ve bu amaçla Adana yakınında araştırmalar yapılmıştır.¹⁰⁷⁰ Tarsus ve Mersin yakınlarında ise çimento imaline çok elverişli kireçtaşı bulunduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁷¹ Bu bağlamda daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de bölgedeki petrol araştırmaları sürdürülmüştür. Bununla birlikte maden çeşitliliği ve rezervi açısından önemli bir yer olarak görülen bölgede farklı maden araştırmalarının yapılmasına da önem verilmiştir. Ayrıca Seyhan Barajı'ndan elde edilecek enerjiye bağlı olarak elektrometalürji alanında kurulacak bir sanayinin bölgedeki maden varlığının kıymetlendirilmesi açısından önemli bir atılım olacağı düşünülmüştür.

Çukurova Bölgesinin sahip olduğu tabii zenginliklerin işlenmesi ve kıymetlendirilmesi amacına uygun olarak kurulacak sanayinin bölgenin gelişmesine hizmet etmekten başka sermaye birikimi, ihracatın artması, ithalatın azalması ve çeşitli vergiler yoluyla devlet gelirlerinin çoğalması gibi ülke çapında olumlu etkileri de olacağı öngörülmüştür.¹⁰⁷²

Maden kaynakları yönünden önemli bir potansiyele sahip olan Adana'da, rezervler yeterli şekilde değerlendirilememiştir. İlde var olan başlıca madenler: Krom

¹⁰⁶⁹ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.13.

¹⁰⁷⁰ Öyle ki petrol bulunması muhtemel görülen bölgedeki petrol araştırmalarının kesintiye uğramaması amacıyla Adana petrollerinde çalışan teknisyenlerin askerlikleri ertelenmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2, Dosya: 65-101, Sayı: 3/10824, Yer No: 122.22..3., Tarih: 8.3.1950; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 55-101, Sayı: 3/11322, Yer No: 122.47..1., Tarih: 5.6.1950

¹⁰⁷¹ **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santrali Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, s.8.

¹⁰⁷² Akgül (Haz.), "*Adana Sanayi'nin Tarihçesi*", s.57.

(Karaisalı ve Osmaniye-550 bin ton), Manyezit (5 bin ton), Manganez (Bahçe), Linyit (Kozan ve Mağara-600 bin ton), Alüminyum (12 milyon ton), Demir (11,5 milyon ton), Kuvarsit (3 milyon ton), Çinko, Kurşun, Antimon, Fosfor, Kükürt, Amyant, Civa ve Petrol'den oluşmuştur.¹⁰⁷³

Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığına (TPAO) devrinden hemen sonra petrol arama ve rafineri faaliyetlerine büyük hız verilmiştir. Bu faaliyetlerden olarak TPAO'ya bağlı Mobil şirketi Adana Bulğurdağı'nda petrol sahası tespit etmiş ancak bu petrolün henüz rezerv tahmini yapılmamıştır.¹⁰⁷⁴ Bunun dışında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın Amerika'dan getirttiği petrol uzmanları, Çukurova'da üç petrol kuyusu açmaya çalışmıştır. Hâlihazırda kurulan 700, 1500 ve 2100 metre derinlikteki kuyularda petrole rastlanmamıştır. Bununla birlikte Amerikalı uzmanlar tabiat koşulları nedeniyle Adana'da kesinlikle petrol bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷⁵ Bu bağlamda Adana ve çevresinde petrol bulunduğuna kesin gözüyle bakılmıştır. Bu sebeple Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de petrol araştırmalarına devam edilmiş ve bu konuda yabancı uzmanlardan yararlanılmıştır.

Adana'da hâlihazırda en fazla çıkarım yapılan maden krom olmuştur.¹⁰⁷⁶ Bu nedenle yöredeki kromu değerlendirebilmek amacıyla bölgedeki çeşitli şirketlere krom arama¹⁰⁷⁷ ve işletme ruhsatı verilmiştir.¹⁰⁷⁸ Ancak krom çıkarımı yıllar itibarıyla inişli çıkışlı bir grafik görünümü arz etmiştir. Bu görünüm madene olan talep ile bağlılık göstermiştir. Çünkü krom çıkarımı dış talebe ve fiyata bağlı olarak

¹⁰⁷³ Aynı Yer.

¹⁰⁷⁴ **50 Yılda Türk Sanayi**, s. 41-49; Turan Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Türkiye**, 4. Kitap: 2. Bölüm, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999, s. 156.

¹⁰⁷⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Çukurova'da Yeni Petrol Araştırmaları", 25 Mart 1953; **Demokrat Gazetesi**, "Bölgemizde Petrol Sondaj Faaliyeti", 22 Haziran 1953.

¹⁰⁷⁶ Zemine yakınlığı ve çıkarılmasındaki kolaylıklar sebebiyle krom madeninin az miktarda çıkarılması bölgenin ekonomik faaliyetleri arasında ancak ikinci planda bir mevki işgal etmektedir. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı**, s.13.

¹⁰⁷⁷ **BCA**, Fon Kodu: 310..10.0.1., Dosya: 274, Sayı: , Yer No: 95.120..0., Tarih: 29.12.1950; **BCA**, Fon Kodu: 310..10.0.1., Dosya: 281, Sayı: 338, Yer No: 45.56..0., Tarih: 15.1.1954; **BCA**, Fon Kodu: 310..10.0.1., Dosya: 281, Sayı: 338, Yer No: 44.55..0., Tarih: 15.1.1954.

¹⁰⁷⁸ **BCA**, Fon Kodu: 310..10.0.1., Dosya: 288, Sayı: 926, Yer No: 61.79..0., Tarih: 15.2.1950; **BCA**, Fon Kodu: 310..10.0.1., Dosya: 176, Sayı: 267, Yer No: 37.47..0., Tarih: 10.3.1953; **BCA**, Fon Kodu: 310..10.0.1., Dosya: 726, Sayı: 240, Yer No: 32.39..0., Tarih: 23.6.1958; **BCA**, Fon Kodu: 310..10.0.1., Dosya: 283, Sayı: 924, Yer No: 57.74..0., Tarih: 27.6.1958.

gerçekleştirilmiştir. Dış talebin veya fiyatın düşmesi ise üretimin gerilemesine neden olmuştur. Dalgalı bir çıkarım sergileyen kromdan 1960 yılında 15.330 ton çıkarılmıştır. Bu durum 1958 yılındaki TL'nin devalüe edilmesinden 1970'lere kadar devam etmiştir.¹⁰⁷⁹

Krom çıkarımını 25.600 ton ile demir, 1.000 ton ile kuvarsit ve 600 ton ile linyit izlemiştir. Adana'dan çıkarılan demirin değeri düşük kalmıştır. 11.5 milyon ton olarak tespit edilen demir rezervinin ancak 2,5 milyon tonunun kullanılabilir nitelikte olduğu saptanmıştır. Aynı şekilde linyit madeninin tenörü düşük bulunmuştur. Bu nedenle yıldan yıla talebi ve çıkarımı düşen linyitten 1960 yılında 10 bin ton çıkarılmıştır.¹⁰⁸⁰

d. Ticari Faaliyetler

Çukurova Bölgesi'nde üretilen tarım ürünleri, yurdun çeşitli bölgelerine sevk edilmiş ve piyasa hareketliliği fazla olmuştur. Bunun sonucunda bölgede kurulan Ticaret Odası ve Borsası'nın faaliyetleri büyük bir önem arz etmiştir.¹⁰⁸¹ Bu nedenle de 27.02.1950 tarihinde çıkarılan ve ticari faaliyetleri düzenleyen "*Tağışın Men'i ve İhracatın Murakabesi*"ne dair 1705 sayılı Kanuna dayanarak hazırlanan "*Preselenmiş Pamukların Denetlenmesine Dair Tüzük*"¹⁰⁸² Adana ticaretini de etkilemiştir. Ayrıca pamuk piyasası hareketli görünmesine rağmen, Avrupa'nın özellikle Aralık ayında pamuk alış fiyatlarını bir hayli düşürmesi ticarete de yansımıştır. Bunun üzerine kliring anlaşması yapılmış olan bazı ülkelerle temasa geçilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda yakında pamuk yüklemesi yapılmasına

¹⁰⁷⁹ Cumhuriyetin 50. Yılında Adana, s.95-96.

¹⁰⁸⁰ Aynı Yer.

¹⁰⁸¹ Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958, s.1-2; Odalar Birliği 1950 yılında yürürlüğe giren 5590 sayılı "*Ticaret ve Sanayi Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları Birliği Kanunu*"nun 61. maddesi gereğince Ticaret Bakanlığı'na 07.02.1952 tarihinde kurulmuş olan "*Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği*" olarak anılmıştır. Aynı Yer.

¹⁰⁸² BCA, Fon Kodu: 30.18.1.2., Dosya: 73-119, Sayı: 3/10773, Yer No: 122.19.12., Tarih: 27.2.1950; Preseli pamukların denetlenmesine dair tüzük hükümlerine göre Türk pamukları (Yerli ve Akala) olmak üzere 2 guruba ayrılmış olup, bunlardan yerli grubu pamuklar I,II, III, IV ve Akala grubu I,II, III olmak üzere tiplere ayrılmıştır. Pamukların grupları ve tipleri henüz istikrar bulmamıştır ve Nazilli ile Adana'da tesis olunan pamuk ıslah ve üretme çiftliklerinin devamlı tecrübe ve deneme ekimleriyle elde ettikleri yeni yeni cins ve tipler çiftçiye tavsiye edilmekte olduğundan tasnif ve kontrole tabi tutulacak pamukların grupları ve tipleri her yıl üretim bölgelerinde kurulacak olan tip numune heyetlerince tespit olunmuştur. Sergici, Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı, s.104-105.

karar verilmiştir.¹⁰⁸³ Bu bağlamda tarımı yapılan ürünler sanayiye besleyen bir kaynak olduğu gibi bölge ticaretinin canlanmasında da etkili olmuştur. Bu canlı ticaret ortamına bağlı olarak ülke ticaretine yönelik hazırlanan kanun ve düzenlemeler bir şekilde Adana ticaretini de etkilemiştir.

Pamuk fiyatlarının dünya fiyatlarının altına düşmesi karşısında ağır maliyet fiyatlarını yüklenmiş bulunan üretici zor duruma düşmüştür. Bunu dikkate alan DP, ilgililer nezdinde temaslarda bulunmak üzere Ankara'ya bir heyet göndermiştir. Adana'ya dönen heyetin yaptığı görüşmeler sonucunda Çukurova pamuklarının dünya piyasasına uygun olarak Çukobirlik ve Sümerbank tarafından satın alınmasına karar verilmiştir. Alınan bu karar doğrultusunda harekete geçen Çukobirlik borsada dünya fiyatları üzerinden pamuk talebinde bulunmuştur.¹⁰⁸⁴ Bu bağlamda dış piyasalardaki hareketlik ve fiyat farklılığı bölgedeki üreticiyi etkilemiştir. Üreticinin oluşan fiyat farklılığı nedeniyle uğrayacağı zarar devletin dünya piyasaları üzerinden alım yapılmasını sağlamasıyla önlenmiştir. Bu da devletin yaptığı alımlar vasıtasıyla bölgedeki ticareti ve tarımsal üretimi korumaya çalıştığının göstergesi olmuştur.

Adana borsası; pamukların kontrolünü ele almadan önce Avrupa'ya gönderilen pamuk balyalarının içine yabancı maddeler ve kalitesi bozuk pamuklar konulmuş ve dolayısıyla Adana pamuklarına karşı dış piyasalarda güven azalmıştır. Bunun üzerine 1.8.1950 tarihinde yürürlüğe giren; pamukların kontrolüne dair 3/10773 sayılı nizamname hükümlerine göre pamukların kontrolü görevi Pamuk Baş Ekspertliğine devredilmiş olduğundan Yönetim Kurulunun 7.6.1950 tarihli kararıyla Borsanın Kontrol teşkilatı kaldırılmıştır. Yine dekontroller yeterli olmamış ve 1955 yılında Almanya'dan Adana Borsası'na bir mektup gelmiştir. Buna göre, İstanbul'da Birtaş Şirketi tarafından Almanya'ya ihraç olunan pamukların içinde (kırap parçaları, ağaç parçaları, gazoz tapası vesaire) gibi yabancı maddeler görülerek şikâyet edilmiştir. Bu pamuğun ayıplarını gösteren 12 fotoğraf da ilişik olarak gönderilmiştir.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸³ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Pamuk Piyasası Hareketli Görülüyor*”, 28 Ocak 1950; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 24, Sayı: 128, Yer No: 128.24..17., Tarih: 20.3.1952.

¹⁰⁸⁴ **Demokrat Gazetesi**, “*Çukobirlik Düinden İtibaren Pamuk Mübayaasına Başladı*”, 23 Kasım 1952.

¹⁰⁸⁵ Sergici, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı**, s.112-113.

Ticaret Borsası ile ilgili 1944 yılında yürürlüğe giren 4355 sayılı kanunun yetersizliği üzerine 08.03.1950 tarih 5590 sayılı kanun yürürlüğe konmuştur. 21.05.1951 tarihinde de bu kanunun uygulanmasına yönelik 3/13070 sayılı tüzük yürürlüğe girmiştir. 8 Mart 1952’de de Ticaret ve Sanayi Odaları,¹⁰⁸⁶ Ticaret Borsaları Kanunu kabul edilmiştir. Adı geçen kanun ve tüzüğün uygulamaya girmesinden sonra Adana Borsası, gelişen zirai, sınai ve ticari faaliyetlerinin de yardımıyla mali yönden güçlenmiştir. Kadrosunu daha iyi hizmet verir hale getirmiş, iç ve dış piyasaları günü gününe takip ederek, üyelerini piyasa hareketleri hakkında vaktinde haberdar etme imkânını sağlamış, gerekli yönetmelik ve talimatnameler ile ücret tarifeleri hazırlanmış, mahalli usulleri tespit ederek, gerek iç bünyesini ve gerek alım-satımları tam anlamıyla disipline etmiştir. Ayrıca borsa işlemlerine aracılık edecekler Komisyoncu, Ajan, Simsar namlarıyla üçe ayrılmıştır. Bu kimselere verilecek ücretin Borsa meclisince tespit ve Ticaret Bakanlığı’nca onaylanarak bir tarifeyle dayandırılması gerekli görülmüştür. Adana Borsası’nın hazırladığı tarife Ticaret Bakanlığı’nın 12.11.1952 tarihli onayından sonra uygulanmaya başlanmıştır.¹⁰⁸⁷

1705 sayılı kanuna dayanılarak çıkarılan tüzük 1 Eylül 1952’den itibaren uygulamaya konulmuştur. Tüzükte yazılı tasnif ve kontrol işlerinin yerine getirilmesi için mütehassıs eleman yetiştirmek amacıyla 1952 yılında Nazilli Sümerbank basma fabrikasında eksper kursu açılmıştır. İki ay kadar devam eden bu kursta yetişen eksperler pamuk bölgelerinde kurulan “*Pamuk Başekspertiği*” teşkilatına gönderilmiştir. Türkiye pamukçuluk bakımından 8 bölgeye ayrılmış, bu bölgelerden biri Çukurova olmuştur.¹⁰⁸⁸ Bu bağlamda ülkedeki pamuk üretimini geliştirmek ve

¹⁰⁸⁶ Adana Sanayi Odası, üyelerinin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak, mesleki faaliyetlerini kolaylaştırmak, üyelerinin birbirleriyle ve kamu idaresi ile olan ilişkilerinde yardımcı olmak, ilgili yasalar ile kendisine verilen görev ve sorumlulukları yerine getirmek ve bu konuda yazılı hizmetleri görmek amacıyla kurulan kamu kurumu niteliğinde tüzel kişiliğe sahip bir meslek kuruluşudur. Yasalar, odalara önemli görev ve sorumluluklar vermekte ve Odaların özel sektör ve kamu idaresi arasında ekonomik koordinatör olarak çalışmasına imkân tanımaktadır. **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.271-272.

¹⁰⁸⁷ **Kuruluşunun 80 Yılında Adana Ticaret Odası**, Adana Ticaret Odası Yayını, Kemal Matbaası, Adana, 1974, s.28; Sergici, **Adana Ticaret Borsası’nın 50. Yıl Kitabı**, s.80-85;92;119; Akgül (Haz.), “*Adana’da Ticari Yaşamın Gelişme Seyri*”, s.78; Samiye Yılmaz (Yay.), “*Adana Ticaret ve Sanayi Odası Tarihçesi*”, **Tarihi Yönleriyle Adana Özel Ansiklopedisi**, Özel Sayı:1, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, Yıl:19.5.1966, s.8.

¹⁰⁸⁸ Sergici, **Adana Ticaret Borsası’nın 50. Yıl Kitabı**, 103-104.

teşvik etmek gibi amaçlarla kurslar düzenlenerek uzmanlar yetiştirilmiştir. Bu uzmanlar Türkiye'nin önemli pamuk bölgelerine gönderilmiştir. Sekiz pamukçuluk bölgesinden biri olan Çukurova'ya da uzmanlar gönderilmiştir. Böylece pamuk tarımında bilgi eksikliğine bağlı olarak yaşanan sorunlar giderilmeye çalışılmış, bu suretle de bölgedeki pamuk üretimi daha kaliteli hale getirilmek istenmiştir.

Adana'da çiftçi teşekküllerinin, çırçır ve prese fabrikacılarının ve borsa meclisinin katılımıyla 29.1.1952 tarihinde Borsada bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda pamukların çırçırdan geçtikten sonra çeşitli sebeplerle iyi vasıflarının bozulmakta olduğu ileri sürülerek çırçırdan geçen pamukların hemen prese edilmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu karara pamuk ihracatçıları itiraz etmiştir. Bunun sonucunda Adana'nın kaba balya halindeki pamuk satışlarının yasak edilmesi konusu Ziraat Vekâleti pamuk işleri müdürlüğünce de ele alınmıştır. 21 Aralık 1953 tarihinde ise Türkiye pamuk bölgelerinden davet edilen temsilcilerin katılımıyla yapılan toplantıda kaba balya halinde pamuk satışlarının yasak edilmesi gündeme getirilmiştir. Ticaret Vekâletinin 10 Temmuz 1954 tarihli yazısı Adana Borsasına iletilerek yasağın Borsa kararıyla uygulanması istenmiştir.¹⁰⁸⁹

1950'li yıllarla birlikte Adana ve çevresinde ticaret evrimleşmiş, kentin bölge merkezi kimliği pekişmiş ve şirket merkezleri kent merkezinde bürolar açmıştır. Artık Hatay ve İçel'in de içerisinde olduğu geniş bir '*bölge*' söz konusu olmaya başlamıştır. Bu sırada çırçır ve presenin azalma eğiliminin zirveye ulaşmasıyla bu tesislerde teknoloji yenilenmesine gidilmiştir. Özellikle pamuklu dokumanın alt dallarında yeni yatırımlar ve belirli ürünlerde uzmanlaşmalara gidilmeye başlanmıştır.¹⁰⁹⁰ Bu bağlamda ticaretin gelişmesiyle birlikte Adana, Hatay ve İçel'i de içine alan geniş bir bölgenin ticari merkezi haline gelmiştir.

1950-1952 yılları ülkede ithalat özgürlüğü yıllarını, 1953 sonrası ise kısıtlamalar ve dolayısıyla iç ticari gelirlerin arttığı yılları oluşturmuştur. Bu dönemler bir yazarın deyişiyle 1950'li yılların yaklaşan "*boom*"u ve diğer yaygın

¹⁰⁸⁹ Aynı Yer, s.134.

¹⁰⁹⁰ Aktan, a.g.e., s.134.

benzetmeyle 'kalkış' için gerekli yakıtı hazırlamıştır.¹⁰⁹¹ Sonuç olarak ülke içerisindeki bu ticari ortamın Adana'yı da etkilemesi kaçınılmaz olmuştur.

Adana pamuklarına yabancı memleketlerden yeni pazarlar temini amacıyla Çukobirlik Umum Müdürü Fevzi Alptekin 1953 yılının Haziran ayında Almanya ve İsviçre'ye giderek görüşmeler yapmıştır. Alptekin seyahati sırasında İsviçre'den sonra Almanya'ya geçerek Hamburg, Bremen ve Frankfurt'ta Adana pamuğunun vaziyetini tetkik etmiştir. Almanlar, Adana pamuğundan memnun olduklarını bildirmişlerdir. Bu tetkik ve temaslar aynı zamanda Çukobirlik'e ait harici teşkilatın genişletilmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁹²

1954 yılının Kasım ayında tüccar eliyle de ihracat imkanlarının hükümetçe kolaylaştırılması için Adana piyasasının tanınmış ihracatçılarıyla Ticaret Vekâleti arasında temasa geçilmiştir. Bu amaçla da Ankara'ya bir heyet gitmiştir. Bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınması umut edilmiştir. Zira, iş yapamadığı sürece tüccar da zor bir durumda kalmıştır. Esasen borçlu olan üretici, fiyatlar geriledikçe durumunu düzeltme imkanından biraz daha uzaklaşmıştır. Çukobirlik de henüz piyasadan alımda bulunmamıştır. Hemen her gün, iki parti pamuk almıştır. Fakat, Çukobirlik'in büyük miktarda mal alımına başlaması gerekli hale gelmiştir.¹⁰⁹³

1954 tarihinde Çukobirlik eliyle Almanya, Belçika, İspanya, Polonya ve Çekoslovakya'ya pamuk ihracının başlamasıyla Adana piyasasındaki canlılık çok artmış ve fiyat üretici lehine yeni gelişmeler kaydederek 245 kuruşu bulmuştur.¹⁰⁹⁴

1955 yılının Ağustos ayında kütlü fiyatlarının düşüklük kaydetmesi üzerine Çukobirlik piyasaya girerek hükümetin verdiği fiyat baremi üzerinden ve 115 kuruştan başlayarak alımlarda bulunmuştur. Ortakları haricindeki müstahsillerden çeşitli kalitelerde 86.000 kilo kütlü satın almıştır.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹¹ Aktan, a.g.e., s.133-134.

¹⁰⁹² **Demokrat Gazetesi**, "Çukobirlik Faaliyet Sahasını Genişletiyor", 19 Haziran 1953.

¹⁰⁹³ **Yeni Adana Gazetesi**, "Çukobirlik Mal Alacak", 8 Kasım 1954.

¹⁰⁹⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, "Çukobirlik Belçika'ya Üç Bin Tonluk Bir Satış Yaptı", 13 Aralık 1954.

¹⁰⁹⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Pamuk Fiyatlarını Korumak Üzere Çukobirlik Müdahale Mübaaçasına Girdi", 30 Ağustos 1955.

1956 yılında ise kuru üzüm, kuru incir ve pamuk mahsulleri için müdahale mübaaayalarında bulunmak üzere İzmir üzüm, incir, pamuk ve Çukurova Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri görevlendirilmiştir. Bu görevle Çukurova Akala I-A preseli pamuğun 280 kuruş seviyesinden aşağı düşürülmemesi uygun görülmüştür.¹⁰⁹⁶

DP döneminin sonuna doğru toptan ticaretin merkezi olan İstanbul, bu özelliğinin bir kısmını diğer büyük merkezlere bu arada Adana'ya da terk etmiştir. İthalatçı tüccar sayısının artması, büyük bir ilerleme ile genişleyen Adana sanayinin mahsulleri bölgeyi önemli bir toptan merkezi haline getirmiştir. İhracat işleri de hayli büyük yekunlara ulaşmıştır. Ancak zirai mahsullerin bir kısmı özellikle pamuğun maliyet fiyatlarının dünya piyasasından yüksek olması bu metanın devlet himayesinde Çukobirlik eliyle satılmasını gerektirmiştir. Buna bağlı olarak 13.08.1957 tarihli ve 4/9313 sayılı kararname ile pamuk için müdahale satışlarında bulunmak üzere Adana'da Çukobirlik görevlendirilmiştir. 1107 sayılı kararla da 1957-1958 mahsulü Çukurova Akala I. A. Preseli pamuğun 340 kuruştan aşağı düşürülmemesi için gerekli müdahalede bulunması görevi Çukobirlik'e verilmiştir.¹⁰⁹⁷ Bu bağlamda zirai ve sınai ürünler bakımından gelişen Adana önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu sayede de diğer dönemlerden farklı olarak bu dönemde Adana, ülkedeki önemli ticaret merkezleri sıralamasında üst sıralara tırmanmıştır.

27 Mayıs 1960 ihtilalından sonra devlet idaresini eline alan Milli Birlik Komitesi (MBK)'nin çıkardığı 14.06.1960 tarih ve 2 sayılı kanunla tüm oda ve borsalarda olduğu gibi Adana Borsası'nın idari organları da feshedilmiştir. Adana Valiliği'nin 20.06.1960 tarih ve 214 sayılı yazıları ile Borsa'nın idari işlerini yürütmek ve seçim kurulu görevlerini yerine getirmek üzere; Yaşar Sungur, Hüseyin Candan, Ekrem Özsüt, Selim Sarp ve Esat Özbilen'den oluşan 5 kişilik idare komitesi tayin olunmuştur. Meclis yönetim kurulu yetkilerine sahip olan komite

¹⁰⁹⁶ BCA, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 78, Sayı: 144, Yer No: 144.78..12., Tarih: 14.9.1956.

¹⁰⁹⁷ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.28; Sergici, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı**, s.102; İhraç edilen diğer ürünlerden bazıları da küspe, çiğit yağı, yağlı tohumlar, ham bez, pirinç ve kepek olarak sıralanabilir. **Aynı Yer**.

15.07.1960¹⁰⁹⁸ günü yapılan Borsa seçimlerine kadar görevde kalmıştır. Ayrıca Borsa'nın idari işleri dışında büyük bir gayret göstererek, yeni Borsa binasının inşası yolunda ilk adımı atmış ve 13.07.1960 tarihli kararıyla Salamon Gilodo'ya ait olan 807 m² arsayı 185.000 liraya satın almıştır.¹⁰⁹⁹

e. Ulaşım

Adana şehri, Türkiye'nin güneyinde, Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda yer almıştır. Şehir Cumhuriyet öncesinde E-5 karayolunun güneyinde Seyhan Nehri'nin batısında 40 hektarlık bir alana yayılmıştır. 1950'lerden itibaren gelişen endüstrinin, kırsal kesimden ve diğer illerden yapılan göçlerin, şehirlerarası kara ve demiryolunun etkisi ile E-5 karayolunun kuzeyine ve Seyhan Nehri'nin doğusuna doğru genişlemeye başlamıştır. Bunun sonucunda 1956 yılında kapladığı alan 1.141 hektara ulaşmıştır.¹¹⁰⁰ Bu bağlamda endüstrileşme ve ticaretin kentte izlediği seyir ve yapılan göçlerin gerçekleştiği doğrultu ulaşımın hangi yönde gelişeceğini belirleyen temel etkenlerden olmuştur.

Bayındırlık Bakanlığı'nın 1951 yılında yaptırdığı istatistiğe göre Türkiye'nin en işlek güzergâhı aralarında Adana'nın da bulunduğu İstanbul-Bolu-Ankara-Kayseri-Niğde-İçel-Adana-Gaziantep-Hatay güzergâhı olmuştur. Bu yolu günde yaklaşık 200 araç kullanmıştır. Trabzon-Erzurum-Malatya-Adana yolu ise diğer işlek güzergâhı oluşturmıştır. Karayolu yapımına paralel olarak ithal edilen motorlu araç

¹⁰⁹⁸ 15.07.1960 tarihinde yapılan Borsa seçimleri sonunda Ekrem Özsüt, Esat Özbilen, Mehmet Bostancı, Mehmet Ünal, Alber Diyar, Abdülhadi Özpağda, Niyazi Kamışlı, Cabbar Özdemir, Veli Kocaoğlu, Sait İpekbayrak, Yaşar Sungur ve Vitalis Eskenazi'den oluşan Borsa Meclisi işbaşına geçmiştir. Geçici idare komitesi zamanında alınan arsa üzerinde bugünkü borsa binasını yaptırmak üzere derhal faaliyete geçmiş ve kendi arasından seçtiği Mehmet Bostancı, Mehmet Ünal ve Abdülhadi Özpağda'dan oluşan inşaat komitesi vasıtasıyla bina inşaatına başlanmıştır. **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.28; Sergici, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı**, s.102.

¹⁰⁹⁹ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.28; Sergici, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı**, s.102.

¹¹⁰⁰ Ersin Kaya Sandal, "Sosyo-Ekonomik Temelli Kültür Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Adana Örneği", **Coğrafi Bilimler Dergisi**, 6 (1), 2008, S.55.

sayısında¹¹⁰¹ da artış yaşanmıştır. Buna göre, 1955 sayımında Türkiye’de bulunan 71 Cadillac’ın 3’ü Adana’da yer almıştır.¹¹⁰²

1953 yılında Adana’dan Konya üzeri İstanbul’a motorlu tren seferlerinin yapılması amacıyla yetkililerce etütlerde bulunulmuştur. Etütler sonucunda bu seferlerin düzenleneceğine kesin gözüyle bakılmaya başlanmıştır. 12 saat gibi bir sürede Adana’dan İstanbul’a varacak olan bu trenin ticari hayata canlılık getireceği öngörülmüştür.¹¹⁰³ Bu bağlamda sınai ve ticari değeri başta olmak üzere çeşitli nedenlerle yoğun nüfus hareketliliğine yol açan Adana’nın önemli merkezlerle olan bağlantısı kurulmuştur. Ayrıca sürdürülen daha başka araştırmalarla kurulan ulaşım hatları geliştirilmeye çalışılmıştır.

1954 yılında Osmaniye, Gaziantep, İçel ve Konya¹¹⁰⁴ yollarının birinci sınıf durumuna gelmiş olması Adana’nın transit merkezi olmasını sağlamış ve önemini son derece arttırmıştır. Mersin’den başlayıp Adana ve Toprakkale üzerinden İskenderun’a kadar uzanan demiryolu ve karayolu şebekesinin varlığı ise bu önemi pekiştirmiştir. Her iki şebeke de hinterlanda ve Orta Anadolu’ya bağlanmasını sağlamıştır.¹¹⁰⁵

1958 itibarıyla Adana komşu illerden Mersin’e 69 km, Niğde’ye 210 km, Gaziantep’e 225 km, Kayseri’ye 345 km’lik kısmen asfalt kısmen stabilize çok muntazam karayolları ile bağlanmıştır. Kazalarının çoğunluğunun komşu illere bağlanan yollar üzerinde bulunması ve diğerlerine de ayrıca yollar yapılması

¹¹⁰¹ Karayollarının artışına paralel olarak motorlu araç sayısının da arttığı 1947 yılında Adana’da bulunan 135 otomobil, 53 otobüs, 257 kamyonu karşılık; 1951’de 256 otomobil, 81 otobüs ve 339 kamyon bulunmasından çıkarsanabilir.

¹¹⁰² Sandal, **a.g.m.**, s.5.

¹¹⁰³ **Demokrat Gazetesi**, “Adana-İstanbul Motörlü Seferler”, 7 Şubat 1953.

¹¹⁰⁴ 1949’da Amerikan özel teşebbüsü için incelemeler yapmak üzere Türkiye’ye gelen Max Weston Thornburg, 1954’te birtakım incelemeler yapmak üzere tekrar gelmiştir. Metin Toker, Thornburg’ın Türkiye ekonomisine ilişkin 1954 yılı kanaatlerini şöyle aktarmıştır: “Adana’dan, Konya’ya otomobille gelirken kuvvetli bir tipiye yakalandığımız halde, son senelerde yapılan gayet düzenli yollarda hiçbir güçlükle karşılaşmadık. Bu yolların eski feci halini bildiğim için çok memnun oldum.” Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-Demokrat Partinin Altın Yılları (1950-1954)**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990, s.286.

¹¹⁰⁵ Hacıoğulları, **Adana’ya Yön Verenler**, s.26-27, 64.

nedeniyle merkezle olan bağlantılarını kolayca sağlayabilmişlerdir.¹¹⁰⁶ Bu bağlamda komşu illerle olan ulaşımı sağlamaya yönelik olarak yapılan yollar aynı zamanda kentin kazalarıyla da bağlantı kurulmasını sağlamıştır.

1956 yılında demiryollarının modernizasyonuna yönelik adımlar atılmış, dizel lokomotifler alınarak buharlı lokomotifler kademeli şekilde hizmet dışına alınmıştır. Aralık 1956'da Pan American Invertisement firmasıyla 40 milyon \$'lık ve kredili olmak üzere, 90 dizel lokomotif ile bunların malzemesine ait sözleşme imzalanmıştır. Yapılan bu sözleşmeye bağlı olarak alınan lokomotiflerden biri de Ulukışla-Adana-Fevzipaşa hattında kullanılmıştır. 1958 itibarıyla il merkezinden Gaziantep, İskenderun, Mersin,¹¹⁰⁷ Malatya ve Kayseri istikametlerine demiryolu mevcut olduğu için bu bölgenin ziraat mahsulleri ve sanayi ürünleri kolaylıkla ve ucuz fiyatlarla bu nakliye siteminden faydalanmıştır.¹¹⁰⁸ Bu bağlamda kentin önemli merkezlerle bağlantısını sağlayan demiryolu hatları bu yerlerle ticaret yapmayı mümkün hale getirmiştir. Bu yönüyle de bölgedeki ticaretin gelişmesini sağladığı gibi pazarlaması yapılan tarım ve sanayi ürünlerinin üretiminde de artışa zemin hazırlamıştır.

İskenderun ve Mersin Akdeniz'de bulunan iki önemli limanı oluşturmuştur. Adana'nın denizle olan bağlantısı Mersin ve İskenderun limanları vasıtasıyla sağlanmıştır. Her iki limana il merkezinden demiryoluyla ve muntazam asfalt karayollarıyla ulaşılabilmiştir.¹¹⁰⁹ İskenderun liman tesislerinin Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan alınan kredi ile genişletilmesi ve büyük bir hububat silosu inşa edilmesi planlanmıştır. Mersin limanının inşası da hükümetin on senelik liman programına alınmıştır. Bu iki liman hinterlanddan başka Doğu Anadolu'nun da ulaşım ihtiyacını karşılamıştır. Bu ulaşım imkânlarına bağlı olarak Çukurova Bölgesi

¹¹⁰⁶ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.2

¹¹⁰⁷ 3 Haziran 1956 tarihinden itibaren Adana-Mersin arasında işleyecek olan motorlu tren seferlerinin ilk tecrübe seferleri 1 Haziran günü Adana-Mersin arasında gerçekleştirilmiştir. **Türksözü Gazetesi**, "Motorlu Trenin İlk Tecrübe Seferi", 1 Haziran 1956.

¹¹⁰⁸ **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1956; Sözleşmeye göre, şirket ilk yıl 14 lokomotif teslim edecek, kredi süresi sekiz yıl olacak, adı geçen 40 milyon \$ bu süre içinde ödenecektir. **Cumhuriyet**, 30 Aralık 1956.

¹¹⁰⁹ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.2.

yetiştirdiği mahsulleri i ve dış pazarlara kolaylıkla sevk edebilmiştir. Ayrıca bu imkânların yakın bir zamanda daha da genişletilmesi dışınılmıştır.¹¹¹⁰ Bu bağlamda kentin i ve dış pazarlarla bağlantısını sağlayarak bölge ekonomisinin gelişmesinde etkili olan iki ulaşım merkezi, kent sınırları içinde bulunmamasına rağmen Adana için büyük önem arz etmiştir.

Mersin ve İşkenderun limanlarının yanında daha önceki dönemlerde gündeme gelen Adana’da bir i liman¹¹¹¹ kurulması konusu tekrar ele alınmış ve önemli bir aşama kaydedilmiştir. Öncelikle i liman kurulması amacıyla yedi kişilik müteşebbis bir heyet oluşturulmuş ve 100.000 lira temin edilmiştir.¹¹¹² Müteşebbis heyet limanın kurulması için ayrıca Yugoslav devlet inşaat müesseseleri ve inşaat endüstrisi fabrikaları birliğiyle de olumlu temaslarda bulunmuştur. Bu temaslar sonucunda Yugoslavya’dan i liman yapan bir müessese kendi hesaplarına limanın projesini yapmak üzere Adana’ya davet edilmiştir. Teşebbüsün sonuçlanması halinde Adana’nın bütün açık liman tehlikelerinden korunmuş bir i liman haline gelmesi öngörülmüştür. Böylece Adana’nın dolayısıyla Güneydoğu Anadolu’nun kalkınmasına büyük katkı sağlanması amaçlanmıştır. Büyük bir pamuk üretim alanı olan Adana’nın deniz yolu nakliyatının kolayca ve güvenli bir şekilde sağlanması yanında nakliye masraflarının da büyük ölçüde azalacak olması ikinci amacı oluşturmuştur.¹¹¹³ Bu bağlamda Adana’nın ticari açıdan büyük gelişme kaydetmesini sağlayacak bir i limana kavuşması konusu Atatürk dönemi sonrasında bir kez daha gündemi meşgul etmiştir. Limanın kurulması amacıyla bazı teşebbüslerde bulunulmuş olmakla birlikte bu girişimler sonuçsuz kalmıştır.

¹¹¹⁰ **Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santralı Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri**, s.9.

¹¹¹¹ Adana’yı i liman haline getirmek, yani Adana’yı Seyhan nehri vasıtasıyla denize bağlamaya yönelik bir teşebbüstür. **Yeni Adana Gazetesi**, “İ Liman Teşebbüsleri Tahakkuk Yolunda”, 1 Nisan 1953.

¹¹¹² **Yeni Adana Gazetesi**, “Seyhan’ın Liman Mevzu Tahakkuk Yoluna Girdi”, 27 Mart 1953; Ayrıca Adana’da inşa edilecek i liman ve denizden limana kadar Seyhan Nehrinin seyrüsefere elverişli hale getirilmesi amacıyla bulunulan talep onaylanmıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: E8, Sayı: Yer No: 74.469..8., Tarih: 1.2.1954.

¹¹¹³ **Yeni Adana Gazetesi**, “İ Liman Teşebbüsü Büyük İlgi Gördü”, 14 Nisan 1953; **Yeni Adana Gazetesi**, “Vali Kınık İ Liman Mevzusunda Bir Beyanat Verdi”, 5 Mayıs 1953.

Bu dönemde Adana’da iki havaalanı ulaşım hizmetinde bulunmuştur. Bunlardan sivil havaalanı olarak kullanılan Şakirpaşa, kentin batısında, Tarsus yolunun güneyinde konumlandırılmıştır. Askeri havaalanı olarak kullanılan İncirlik ise kentin dışında, Ceyhan yolunun kuzeyinde kurulmuştur. Adana sivil havaalanı iş hacmi açısından İstanbul, Ankara ve İzmir havaalanlarından sonra ülkenin dördüncü büyük havalimanını oluşturmuştur. Uluslar arası standartlara göre A sınıfı grubunda yer almıştır. İç ve dış hatlarla bağlantısı olan havaalanının pist kapasitesi 20.000 iniş-kalkıştan oluşmuştur. Ancak kullanım düzeyi bunun altında kalmıştır. Havaalanına yapılan iniş-kalkışlar, taşınan yolcu ve yük sayısı ise sürekli artış göstermiştir.¹¹¹⁴

Adana Şakirpaşa havaalanı, bölgesel bir havaalanı olarak kurulmuştur. Daha çok İçel, Adana ve Hatay illerine hizmet etmiştir. Çukurova’nın ekonomik olarak gelişmesi ve geliri artan kişilerin zamanı değerlendirmede duyarlı duruma gelmeleri, Adana havaalanının önemini gittikçe arttırmıştır. Buna bağlı olarak Adana-Ankara uçuş ücreti 52 liradan 75 liraya; Adana-İstanbul ücreti ise 98 liradan 126 liraya çıkarılmıştır. Bu hatların dışında Adana-Gaziantep, Adana-İskenderun, Adana-Urfa, Adana-Van hattındaki uçak ücretlerine de zam yapılmıştır.¹¹¹⁵ Bu bağlamda Adana’nın ekonomik olarak gelişmesi ile havayolunun tercih edilen bir ulaşım seçeneği haline gelmesi birbirine paralel bir gelişim seyri izlemiştir.

1952’de yaşanan akaryakıt sıkıntısına bağlı olarak her gün düzenlenen İstanbul-Ankara-Adana-İskenderun seferleri haftada dörde, İstanbul-Afyon-Konya-Adana seferleri haftada dörtten ikiye düşürülmüştür. 1958 itibarıyla da THY yurt içi taşımacılığında önemli bir mevki olan Adana’ya yaz kış programlarında muntazam uçak seferleri yapmıştır.¹¹¹⁶ Bu bağlamda kullanılan makine sayısının artmasına bağlı

¹¹¹⁴ **Cumhuriyetin 50. Yılında Adana**, ATO, Adana, 1973, s.38; **Demokrat Gazetesi**, “Havaalanının Temeli Atıldı”, 31 Ekim 1952; **Demokrat Gazetesi**, “Uçak Seferlerine Yakında Başlanıyor”, 3 Kasım 1952.

¹¹¹⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.120; **TBMM (ZC)**, 1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası ve Bütçe Mazbatası, Nafia Vekâleti, XI. Devre, Cilt: 12-1, s.31-32; Adana Havaalanının önem kazanması ile havaalanı için gerekli olan çeşitli malzemelerin pazarlık yoluyla satın alınmasına izin verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 7-256, Sayı: 3/13062, Yer No: 125.39..13., Tarih: 23.5.1951.

¹¹¹⁶ **Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, s.2.

olarak tarımsal üretimi de etkileyen akaryakıt eksikliği ulaşımın da aksamasına neden olmuştur.

1950’li yıllarda çeşitli uçak kazaları yaşanmıştır. Bunlardan biri de 4 Nisan 1954’te Adana-Ankara seferini yapan ve kalktıktan 15 dakika sonra infilak eden uçak kazası olmuştur. Kazada ölenler arasında Köylü Partisi lideri Remzi Oğuz Arık ve İstanbul milletvekili Salamon Adato’nun da bulunduğu tespit edilmiştir. Bu kaza sırasında ölen 5 uçucu personelin ailesine, kazadan kısa bir süre önce, 20 Mart’ta çıkarılan 6380 sayılı kanuna dayanarak 7.500 lira tazminat verilmiştir.¹¹¹⁷

DP döneminde açılan ilk havaalanı, bir Amerikan şirketi tarafından yapılan Adana havaalanı olmuştur. İncirlik mıntıkasında yapılmasına karar verilen hava limanı inşası ile ilgili tetkiklerde bulunmak üzere 11 Nisan 1951 saat 10.30’da başta Hava Kuvvetleri Komutan Vekili Tümgeneral İhsan Ongun olmak üzere General Aleksandır ile 10 kişiden oluşan bir heyet gelmiştir. Misafirler uçaktan indikten sonra Vali Ahmet Kınık ile birlikte İncirlik mıntıkasına gitmişler ve bu mevzu etrafında tetkiklerde bulunmuşlardır. İncelemeler sırasında sivil hava meydanının da genişletilerek ıslah edilmesine karar verilmiştir. Tetkiklerini bitirdikten sonra Adana’ya dönen ekip özel uçakları ile Ankara’ya dönmüştür.¹¹¹⁸ Sonrasında ABD Hava Kuvvetleri Mühendislik Grubu tarafından 1951’in bahar aylarında Adana’nın 10 km doğusunda havalimanının inşası için çalışmalara başlanmıştır.¹¹¹⁹ Bu arada 14 bin dönüm olarak istimlakine karar verilen arazinin 20 bin dönüme çıkarılması da kesinleşmiş ve istimlakin Mutlu köyü civarına doğru genişletilmesi düşünülmüştür. Diğer taraftan Adana’da bir büro açarak üs ile alakalı çalışmalarda bulunan

¹¹¹⁷ **TBMM (ZC)**, D: , C: , 6. Birleşim, 09.06.1954, s.6.

¹¹¹⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, *İncirlik’te İnşa Edilecek Havalimanı İçin Dün Bir Heyet Geldi*”, 12 Mart 1951; İncirlik Hava Üssü’nün yapılma kararı, 1943 Aralık ayında İkinci Kahire Konferansı sırasında alınmıştır. (Bu konferansa Roosevelt ve İnönü de katılmıştır.) Çalışmaları ise II. Dünya Savaşı’ndan sonra başlamıştır. 1951 yılından itibaren ise inşaatı başlamış, 1954 Aralık ayında Türkiye ile ortak kullanım anlaşması imzalanmıştır. S. Haluk Uygur, **Akdeniz’de Bir Güneş: Güneş Yüreğir**, Adana Yayınevi, Adana, s.13.

¹¹¹⁹ **Demokrat Gazetesi**, *“Adana Hava Limanı İnşaatı Tamamlanıyor”*, 3 Ekim 1952.

Amerikan bürosu şefi Mr. Comphey halihazırda inşaatın ne zaman biteceği hakkında bir şey diyemeyeceğini belirtmiştir.¹¹²⁰

1952 yılında inşasına devam edilen İncirlik havalimanının yakın zamanda biteceği bildirilmiştir. Hava limanı inşaatındaki en yeni sistem ve teknik üzerine tesis edilen İncirlik Hava Limanı, modern nitelik ve büyüklüğe sahip olmasıyla dünya limanları arasında ilk sıralarda yer almıştır. Liman inşaatını gezen mütehassısların, komutanların, özellikle de Nato Başkomutanı General Ridgvay'ın Adana'yı ziyaretinden sonra meydanın yanlardan birer kilometre daha genişletilmesi uygun görülmüştür. Böylece pistlerin genişliği 50 metreden 60 metreye çıkarılmıştır.¹¹²¹

Üsteki işler arttıkça Amerikan şirketleri olan Metcalfe-Hamilton-Wilson ve Krüge üs imkânlarını arttıracak tesisler ve destek yapılarını inşa etmeye başlamıştır. İnşaatı 1954 yılında tamamlanan İncirlik Üssünün kullanımına ilişkin hukuki zemin 23 Haziran 1954 tarihli Askeri Kolaylıklar Anlaşması ile oluşturulmuştur. Genelkurmay Başkanlığı ile ABD Hava Kuvvetleri arasında 6 Aralık 1954'te İncirlik Hava Meydanı Müşterek Talimatının imzalanmasıyla Üssün ortak kullanımına ilişkin düzenlemeler yapılmış ve Üs Adana havaalanı olarak 15 Şubat 1955'te açılmıştır. Döneme göre modern bir havaalanı olan Adana havaalanının açılışı, Amerikalı Korgeneral Pick ve Hava Kuvvetleri Komutanı Muzaffer Gökseven'in de katıldığı bir törenle yapılmıştır. 21 Şubat 1955'te Üs resmi olarak "*Adana Hava Üssü*" adını almıştır.¹¹²² 10 Mart 1956 tarihi itibarıyla Türkiye'ye giriş ve çıkış için hudut kapısı

¹¹²⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, "İlimizde Yapılması Kararlaştırılan Hava Limanı", 21 Mart 1951.

¹¹²¹ **Demokrat Gazetesi**, "Adana Hava Limanı inşaatı Tamamlanıyor", 3 Ekim 1952.

¹¹²² Osman Atalay Akman, **İncirlik Üssünün Kullanımı ve Türk-Amerikan Stratejik Ortaklığındaki Rolü**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler ABD, Kırıkkale, 2007, s.39-40; Bölme, **a.g.e.**, s.188-194; İdris Bal, "*Türk Dış Politikası (1960-1980)*", **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, İstanbul, 2002, s.167; İncirlik Üssü, başlangıçta Sovyetler Birliği'ne karşı ABD Stratejik Hava Komutanlığı'nın ağır ve orta bombardıman uçaklarına ileri üs görevi yapmak amacı ile planlanmış, ancak ABD yetkilileri bu üssün Ortadoğu'daki krizlere müdahaledeki önemini de erkenden kavramış ve üs çift amaçlı kullanılmıştır. Bundan başka uzun süre Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı eğitim birlikleri tarafından Harekât İntikal Meydanı olarak kullanılan Üs, ABD'nin karşı çıkmasına rağmen Kıbrıs Barış Harekâtında da önemli görevler üstlenmiştir. Akman, **a.g.t.**, s. 39-40; 52.

olmasına karar verilen üssün adı 28 Şubat 1958 tarihinde “*İncirlik Hava Üssü*”¹¹²³ şeklinde değiştirilmiştir.¹¹²⁴

Üs, İskenderun ve Yumurtalık’ta bulunan malzeme ikmal depoları, yakıt ikmal depoları, boru hattı ve Karataş’taki muhabere terminali ile Doğu Akdeniz Bölgesi’nde ABD’nin en önemli askeri üssü haline gelmiştir. 1950’li yıllarda İncirlik Üssüne değişik görevler verilmiştir. Bunlardan biri de 2. Müfreze 1110. Hava Destek Grubunun 1955 yılında 119 L projesi kapsamında İncirlikte görevlendirilmesi olmuştur. Birim görevi gereği, dünyadaki meteorolojik araştırmalar için istenildiği kadar hava tahmin balonları fırlatmıştır. Üs personeli balon görevini desteklemek için Butler kulübelerini ve Dallas Barakalarını inşa etmek için aylarını harcamıştır. Ayrıca bir araç park alanını da balon indirme yerine dönüştürmüşlerdir. İncirlik Üssü bu görevden sonra birçok operasyonda ve projede görev almıştır. U-2 Operasyonunda (Overflight ‘TL-10’ Operasyonu), 1958 yılında Lübnan krizi sırasında, Lübnan’daki Amerikan birliklerinin lojistik desteğinin sağlanmasında, Ortadoğu bunalımlarında ve irili ufaklı birçok operasyonda kullanılmıştır.¹¹²⁵

DP dönemi ulaşım faaliyetleri, Atatürk ve İnönü dönemlerinde sürdürülen ulaşım faaliyetlerine nazaran büyük bir ilerleme kaydetmiştir. II. Dünya savaşının sona ermesiyle başlayan bölgedeki makineleşme Marshall yardımlarıyla önemli boyutlara ulaşmıştır. Marshall yardımları Çukurova bölgesini büyük oranda etkilemiştir. Bununla birlikte ülke genelindeki ulaşım politikasını değişime uğratmıştır. Bu değişimden Adana da nasibini almış ve karayolu yapımına ağırlık verilmeye başlanmıştır. Bu tercihin etkili olmasında önemli bir tarım ve sanayi merkezi olan Adana’ya ait ürünlerin en uç köşelere dahi ulaştırılması isteği yanında

¹¹²³ İnşaatının tamamlanmasının ardından 27 Aralık 1954 tarihinde Türkiye’ye devredilen İncirlik Hava Üssü ulusal bir hava üssüdür. Selin Bölme, **İncirlik Üssü: ABD’nin Üs Politikası ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s.203.

¹¹²⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 128-1, Sayı: 68924/, Yer No: 142.23..9., Tarih: 10.3.1956; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.120; Adana’daki İncirlik Hava Üssü, Yaşar Kemal’in “*Dağın Öte Yüzü*” adlı üçlemesinde “*Üstlerinden, İncirlik Hava Üssü’nden kalkan Amerikan jetleri toprağa sürünürcesine geçtiler*” ifadesiyle yer bulmuştur. Yaşar Kemal, **Ölmez Otu /Dağın Öte Yüzü 3**, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.179.

¹¹²⁵ Akman, **a.g.t.**, s.39-40; Bölme, **a.g.e.**, s.188-194.

en ücra köşelerin merkezle bağlantısının sağlanmaya çalışılması da etkili olmuştur. Buna bağlı olarak Atatürk ve İnönü dönemlerine nazaran en fazla karayolu yapımı bu dönemde gerçekleşmiştir. Demiryolu yapımı ise oldukça gerilerde kalmıştır. Bu nedenle bu dönem demiryolu yapımının Adana çevresinde de en düşük olduğu dönem olmuştur. DP dönemi havayolu ulaşımının da gelişim gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu gelişimin sağlanmasında Atatürk ve İnönü dönemlerinde bu alanda elde edilen birikim etkili olmuştur. Havayolu ulaşımının bölgedeki ilerleyişini etkileyen bir başka faktör ise ülkenin kapitalist ülkelerle kurduğu ilişkilerin gelişimine bağlı olarak bölgede gerçekleştirilen yatırımlar olmuştur.

B) Adana'nın Sosyal Yapısı

Adana'da ilk gecekondu, Türkiye'nin diğer büyük kentlerinde olduğu gibi, 1950-1955 arasında yapılmaya başlanmıştır. 1953'te Adana havaalanının batı kesiminde, Tarsus yolunun hemen güneyinde, o tarihlerde kent dışında kalan Şakirpaşa Mahallesinde ilk gecekondu yapılmıştır. 1955 yılı itibarıyla da Adana'daki gecekonduların manzarası, insanın içini burkacak bir hal almaya başlamış; özellikle Karşıyaka ve Tepebağ ile kenar mahallelerde inşa edilenler, toz ve pislik deryası içinde kalmıştır. On binlerce aileyi barındıran bu gayri sıhhi evler kışın yağmur, yazın tozun etkisinden kurtulamamış, böylece burada yaşayanlar gün geçtikçe biraz daha harap olarak hayatlarını tehlikeye atmışlardır. Özellikle Karşıyaka'daki bu tip evlerin hemen hepsi kamıştan inşa edilmiş olduğundan, ufak bir kıvılcım yüzlerce evin bir anda yanması riskini doğurmuştur. Gecekonduların yarattığı kötü görüntü ve tehlikeler nedeniyle yetkililerin bu yerleri en kısa zamanda ıslah etmek için harekete geçmeleri istenmiştir.¹¹²⁶ Ancak Adana'daki imarsız ve çarpık kentleşme sürecini diğer kentlerden ayıran en önemli fark; vatandaşların bu konutları hazine arazisi üzerine değil, bedel ödeyerek satın aldıkları kendilerine ait arsalar üzerinde yapmaları olmuştur. Bunun yanı sıra şehir merkezinde kaçak yapılaşma olduğu görülmüştür. Daha sonra Seyhan'ın doğusunda ve kentin yine o tarihlerde epeyce dışında kalan Kozan yolundaki hisseli vakıf arazisinde bulunan Kiremithane Mahallesinde gecekondu inşa edilmiştir. 1950'lerin sonunda sanayinin yerleştiği ana bölgelerden biri Kiremithane ile Taşköprü arasında yer

¹¹²⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Tehlikeli Gecekondu", 17 Mayıs 1955.

almıştır. Böylece gecekonducularla sanayinin konum yeri arasında mekân bakımından organik bir bağ kurulmuştur. Fakat bu gecekondulaşma süreci ile birlikte kent, gelişme ve büyüme yerine sadece hızla genişlemiştir. Coğrafi konum ve sermaye yapısı gibi iç potansiyellerin itmesiyle zoraki metropolleşme yolunda bir kent olarak da görülebilir.¹¹²⁷ Buradan hareketle Adana’da oluşmaya başlayan gecekondulaşma Türkiye geneli ile eş zamanlı şekilde görülmeye başlanmıştır. Kentteki yerleşme imkânlarının yoğun göçü kaldıramaması üzerine oluşmaya başlayan gecekondulaşma sonucunda endüstri bölgeleri ile yerleşim yerleri arasındaki mesafe de azalmaya başlamıştır.

1. Nüfus

Cumhuriyetten itibaren büyük nüfus hareketlerine ve nüfus gelişmesine sahne olan Adana’da özellikle 1950’den sonra kırsal bölgeden kente ve il dışından şehir merkezine göç büyük önem kazanmıştır. Adana’da hareketliliğin artmasını ve nüfusun yoğunlaşmasını iki temel etmen belirlemiştir. Etmenlerden birincisini, tarımda 1950’lerde başlayan sulama ve makineleşmeye dayanan gelişmeler oluşturmuştur. Diğeri de, 1950’lerden sonra önem kazanan ve önce tarıma dayalı olarak başlayan, sonra belli ölçülerde çeşitlenen sanayileşme olmuştur. Sanayi kentlerinin yabancılaşma olgusunu beraberinde getirmesi ve yoğun göçü bu kentsel alanlara çekmesi varlıklı ile yoksulu aynı toplumsal mekânı paylaşmak durumunda bırakmıştır. Birbirine yabancı kalabalık, kimseye ve herkese ait daraltılmış, sıkıştıran toplumsal ve fiziksel mekânda, yani kentte, ekonomik kriz ve işsizliğe yenik düşmüş; farklılıklarıyla bir arada yaşayamamış; birbirine karşı husumet duyguları

¹¹²⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.118; Çakırer, **a.g.m.**, s.218; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.54-55; 218; Kentleşme olmadan sanayileşmenin olamayacağını belirten Lefebvre’nin dediği gibi, geç kapitalistleşen bir ülke olarak Türkiye, aynı yazgıyı paylaşan diğer pek çok ülke gibi, “*demografik kentleşmeyi*” yaşamak zorunda kalmıştır. Sanayileşmeden hızlı ilerleyen kentleşme sonucunda da, çalışmak için kente göç eden işçi adaylarının barınma sorununa çözüm olan gecekondulaşma oluşmuştur. Söz konusu bu durum Türkiye’nin sanayileşme sürecini yaşayan önemli bir kenti olan Adana’da da etkisini göstermiştir. Kentleşme ve işçi sınıfını gerektiren sanayileşmenin, kentleşme ile eş zamanlı gelişmemesi ve istihdamı gerçekleştirilemeyen kalabalık bir işçi sınıfının Adana’ya göçü demografik kentleşmeyi yoğunlaştırmış; gecekondulaşma olgusunu ise içinden çıkılmaz hale getiren süreci başlatmıştır. Henri Lefebvre, **Modern Dünyada Gündelik Hayat (1968)**, (Çev. Işın Gürbüz), Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s.53; Enzo Mingione, **Social Conflict and the City**, Typsetting by Belmont Press, Oxford, 1981, s.56-57; Orhan Türkdoğan, **Yoksulluk Kültürü Gecekonducuların Toplumsal Yapısı**, Dede Korkut Yayınları, Erzurum, 1977, s. 3-4.

geliştirmiştir.¹¹²⁸ Bunlar Adana'nın ekonomik dönüşümündeki ve nüfusun artış ve dağılımındaki gelişmelerde büyük rol oynamıştır.¹¹²⁹ Bu bağlamda tarımsal ve endüstriyel gelişimi arttırmaya yönelik iktisadi girişimler kentin toplumsal yaşamını etkileyen sonuçlar da doğurmuştur.

1950-1955 döneminde nüfus artışı doruk noktasına ulaşmıştır. Nüfus artışında bölgedeki yüksek doğurganlık kadar, yapılan göçler de önemli rol oynamıştır. Böylece toplam nüfus artışında olduğu gibi, kentli nüfus artış hızında da zirveye ulaşılmıştır. Bu, kuşkusuz tarımda makineleşmenin yarattığı kırsal kesimden kente göç nedeniyle gerçekleşmiştir. Makineleşme dışında 6 Nisan 1956'da açılışı yapılan Seyhan Hidroelektrik Santrali ve Toprak Barajı da etkili olmuştur. Rezervuar alanı içinde kalan köy arazileri yüksek değerle istimlak edilmiştir. Hayatı boyunca hayal bile edemeyeceği parayı bir anda elinde gören köylü akın akın kente gelmiştir. Aldıkları oldukça yüksek istimlak bedelleri dolayısıyla halkı Adana'ya taşınan köyler arasında Kurttepe, Hacıhalilli, Sarıçam, Zeytin, Bilali, Sırık, Kırmıt köyleri ilk sıralarda yer almıştır.¹¹³⁰

Köydeki insanın şehre taşınmasıyla birlikte tarımda ortaya çıkan işgücü açığı Güneydoğu illerinden getirilen tarım işçileri ile giderilmeye çalışılmıştır. Ancak, bu insanların bir kısmı geri dönmemiş bu bölgeye yerleşmiş ve daha sonra yakınlarını da buraya çekmiştir. Sonuçta kentin nüfus yapısı büyük oranda değişmiştir. Değişen nüfus yapısı ile birlikte kent ve kır kesimindeki nüfus oranları da değişim göstermiştir. Buna göre Adana'nın 1950 genel nüfusu 117.642 kişi, kent arazisi 350 hektar ve yerleşme yoğunluğu 336 kişi/hektar olarak belirlenmiştir. Ayrıca köy nüfusu 341.822, şehir nüfusu 166.696 olarak tespit edilmiştir. 1955 nüfus sayımına göre yalnız merkezde 186.485 (Bahçe'de 26.328, Ceyhan'da 77.947, Feke'de

¹¹²⁸ Çakırer, a.g.m., s.214.

¹¹²⁹ Gülin Payaslı Oğuz ve Işık Aksulu, "Adana Tepebaşı'daki Tarihi Yerleşim Dokusunun İncelenmesi, Koruma Sorunları ve Öneriler", **Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt:22, No:2, 2007, s.208.

¹¹³⁰ Tefik Yıldırım, "Çukurova-Adana'nın İmar Tarihi, Planlama Çalışmaları", **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010, s.31; Duygu Saban Ökesli, "Adana'da Mimarlık Ortamı ve Mimarlar (1940-1980)", **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010, s.78; Fındıkoğlu, a.g.m., s.29; 1955 yılında Adana'daki nüfus durumu için **Bkz. Tablo-20**.

14.778, Kadirli'de 43.837, Karaisalı'da 49.594, Kozan'da 52.844, Osmaniye'de 34.479, Saimbeyli'de 23.076, Pozantı'da 8081) nüfus ikamet etmiş ve 9 kazası, 14 nahiyesi ile 732 köyden oluşmuştur. Nüfus dinlere göre 627.501 İslam, 772 Hristiyan, 110 Musevi, 8 Diğer dinler, 91 dinsiz, 23 bilinmeyen olmak üzere toplam 628.505 kişi şeklinde dağılım göstermiştir. 1960'ta ise 757.578 İslam, 2.926 Hristiyan, 218 Musevi, 36 diğer dinler, 15 dinsiz, 30 bilinmeyen olmak üzere toplam 760.803 kişi şeklinde dağılım göstermiştir.¹¹³¹ 1960 yılında köy nüfusu 390.178, şehir nüfusu 238.327; köy nüfusu 426.764, şehir nüfusu 334.039'e çıkmıştır.¹¹³² Buradan hareketle birden çok faktörün bir araya gelmesi ile kent nüfusunun en yüksek olduğu dönem yaşanmıştır.

1950'de %14,2 olan başka ilde doğmuş olanların il nüfusuna oranı, Türkiye genelindeki ortalamanın oldukça üstünde gerçekleşmiştir. Adana'ya dış ülkelerden özellikle Yugoslavya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler yerleşmiştir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden ve bir kısmı Adana'ya yerleştirilen göçmenlerin gelişinde 1950-1952 yılları arasında, Türkiye ekonomisini Kore Savaşı'na ve NATO'ya katılımından dolayı cezalandırmak isteyen Stalin'in emri üzerine Bulgaristan'ın, 152.000 ila 156.000 civarında Türk'ü ülkeden kovması etkili bir faktör olmuştur. 1950'lerden itibaren hızla artan Türk nüfusu ve etnik Bulgar nüfusun artışında görülen durgunluk ise diğer bir faktörü oluşturmuştur. Ancak Bulgaristan'dan Adana'ya gelen nüfus ilde önemli bir kitle oluşturmamıştır.¹¹³³ Dış ülkelerden Çukurova'ya yerleşenler arasında Afganistan, Pakistan ve Suudi Arabistan'dan gelen Türkistanlılar da yer almıştır. Özellikle 1952 yılında Afganistan'dan 72 aile serbest göçmen olarak Adana'ya gelip yerleşmiştir. Kızılay ve Adanalı hayırseverlerin verdiği yardımlar ile şimdiki Gazipaşa Bulvarı ve İstasyon civarında geçici çadırlarda yaşamışlardır. Başlangıçta pamuk tarlalarında ve türlü işyerlerinde işçi olarak çalışmışlardır. Seyhan Barajı inşaatının başlaması onlara yeni bir çalışma alanı yaratmıştır. Baraj inşaatında çalışan Türkistanlılar kısa

¹¹³¹ Adana Ticaret ve Sanayi Odası, **Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı 1957-1958**, Zemin Matbaası, Adana, 1958, s.1; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.85-86

¹¹³² **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.105-106; Çakırer, **a.g.m.**, s.218; **Adana Güçbirliği Vakfı Sosyo-Ekonomik Rapor**, s.76; Habora, **a.g.e.**, s.102-103; Hacıoğulları, **Adana'ya Yön Verenler**, s.15.

¹¹³³ Kemal Karpaz, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.415, 425.

zamanda ekonomik durumlarını düzelterek Adana'nın Yavuzlar ve Sinanpaşa mahallelerinde yer satın alarak yerleşmiştir. Buralarda dükkânlar açarak esnaflığa da başlamışlardır.¹¹³⁴ Bu bağlamda Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de Adana'ya dış göçler yapılmıştır. Bu göçler Türkiye ortalamasının altında olmakla birlikte kent nüfusunun artmasında etkili bir faktör olmuştur.

Bu dönemde Adana'ya gelen Bulgaristanlılar da nüfusun artmasında etkili olmuştur.¹¹³⁵ Bulgaristan'dan göç eden göçmenlerin büyük bir kısmı Kozan'a, birkaç aileden oluşan küçük gruplar ise Devlet çiftliği ile Karataş'a gönderilmiştir. Adana misafirhanesine 3 aile yerleştirilmiştir. Yerleştirilen bu göçmenlere yardım sağlamak amacıyla Vali Ahmet Kınık Milli Mensucat Hastanesi ile Nebati Yağlar Fabrikası'na gitmiştir. Milli Mensucat para, Nebati Yağlar Fabrikası ise yağ ve sabun vermek suretiyle yardımda bulunacakları teminatında bulunmuşlardır.¹¹³⁶ Daha sonraki zamanlarda da göçmenlere yardım faaliyeti sürdürülmüştür. Bunun sonucunda göçmenler için Milli Mensucat 25.000, Cabbar Kibaroglu 1.000, Mustafa Yılmaz 250, Ali Er 400, Mehmet Ünaldı 150, Mustafa İrgi 150, Şevket Ekici 150, Ömer Başegmez 250, Yusuf Çerçi 100, Hakkı Arpacı 100, Alber Diyar 700, Alber Amado 300, Ünal Sineması Müdüriyeti 100, Gaston 75, Mustafa Şekerci 200, Ömer Pişkin 150, J. Zablitz 150, Şevket Tatlıtuğ 100, Mahmut Toraman 80, Ali Nesibi Eczanesi 100, Cemal Saraçoğlu 50, Mehmet Üzüygür 375, Fikri Tuncer 100 (ayrıca 50 kilo pamuk), Nebati Yağlar fabrikası 25 teneke yağ ile 10 sandık sabun, Hamdi Toplar ve Yapı Kardeşler de iki karyola hediye etmek suretiyle yardımda bulunmuşlardır. Bunlardan başka sinema biletlerine 5, loca biletlerine 20'şer kuruşluk bir göçmen zammı yapılması da kabul edilmiştir.¹¹³⁷ 5 Mayıs günü göçmen ve mültecilere yardım birliği kadınlar kolu tarafından göçmen günü olarak ilan edilmiştir. Göçmen günü ilan edilen bu günde Adana'nın bütün eğlence yerlerinin bir günlük hâsılatları

¹¹³⁴ Hacıoğulları, *Adana'ya Yön Verenler*, s.15; Yaygın (Haz), *a.g.e.*, s.38; Koçar, *a.g.m.*, s.406-407; Koçar, *a.g.m.*, s.407

¹¹³⁵ Fındıkoğlu, *a.g.m.*, s.30; *Demokrat Gazetesi*, "Göçmenler İçin Alınan Karar", 29 Haziran 1950.

¹¹³⁶ Mehmet Kemal, "Göçmen Meselesi", *Yeni Adana Gazetesi*, 18 Ocak 1951.

¹¹³⁷ *Yeni Adana Gazetesi*, "Göçmenler İçin Yardım Hızlandı", 23 Ocak 1951; *Yeni Adana Gazetesi*, "Göçmenler İçin Yeni Yardımlar Başladı", 13 Şubat 1951; *Yeni Adana Gazetesi*, "Göçmenlere ve Mültecilere Yardım Derneği de Toplandı", 14 Şubat 1951.

yardım amacıyla toplanmıştır.¹¹³⁸ Daha sonraki yıllarda Toprak ve İskân İşleri Umum Müdürlüğü'nce hicret ve iltica suretiyle Türkiye'ye gelen insanların üretici haline gelmelerini sağlamak amacıyla ev, arsa ve döner sermaye verilmesine devam edilmiştir. Kendilerine arazi verilmiş olup da akrabaları yanında bulunmayı tercih ederek yerlerini terk eden göçmenlerin yerlerine iadeleri ve dönmek istemeyenlerin iskân edildikleri yerlerdeki haklarından vazgeçmek suretiyle serbest iskâna tabi tutulmaları bildirilmiştir.¹¹³⁹ Bu bağlamda Atatürk ve İnönü dönemlerine benzer şekilde bu dönemde de dışarıdan yapılan göçler sonucunda gelen nüfus iskâna tabi tutularak yardımda bulunulmuştur.

Büyük göç dalgalarının ardı arkası kesilmemiş ve 1952 yılında Adana dahilinde kurulması planlanan göçmen köylerinin ikisi daha tamamlanmıştır. Osmaniye Sakaryalık ve Cihadiye'de yapılan bu köylerin yakında sahiplerine teslim edileceği duyurulmuştur. Göçmen yerleşimleri konusunda başarılı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bu konuda bazı eleştiriler de olmuştur. Örneğin; CHP Meclis Grubu adına konuşan Adana Milletvekili Kemal Sarı İbrahimioğlu Meclis konuşmasında: *"1950'den sonra gelen göçmenleri dahi toprak, mesken ve işletme kredisine kavuşturmak mevzularında tatminkâr bir başarı sağladığını iddia etmek en insaflı ölçülerde dahi mümkün görünmemektedir. 38.723 göçmen ailesinden 3.584'üne mesken temin edilemediği gibi pek çoklarına da yeteri kadar toprak ve işletme kredisi verilmemiştir"* şeklinde ifade etmiştir. Bu iddialara cevaben DP Meclis Grubu adına Siirt Milletvekili Mehmet Daih Süalp: *"DP devrinde yurdumuza 158.124 nüfus göçmen e mülteci gelmiştir. Bunlar 38.000 aileden oluşmaktadır. Bu 38.000 aileden 35.000 aileye ev yapılmıştır. Kendileri 1950 senesine kadar kaç göçmene ev yaptılar? Ayrıca bu göçmenler içinde çiftçi olanlarına bir milyon dönüm arazi dağıtılmıştır"* diyerek yapılanları savunmuştur.¹¹⁴⁰ Mecliste bu tartışmalar sürerken 27 Ocak 1953 tarihinde Yarımca köyünde inşaatı bitmiş olan 100 hanelik göçmen evinin kuraları çekilmiştir. Adana dahilinde yapılan göçmen köylerinin

¹¹³⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "Göçmen Günü", 5 Mayıs 1951.

¹¹³⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, "İlk Gelen Göçmenlere de Arazi Tevzi Edilecek", 24 Aralık 1954; 14.6.1934 Tarihinde TBMM'de Kabul Edilen 2510 No'lu İskân Kanunu (2733 Sayılı, 21 Haziran 1934 Tarihli TC. Resmi Gazete)

¹¹⁴⁰ **Demokrat Gazetesi**, "İlimizde İki Göçmen Köyünün İnşaatı Bitti", 21 Ekim 1952; **TBMM (ZC)**, XI. Devre, İnikat 50, Celse 2, Cilt: 12-2, 28 Şubat 1960, s.1037-1040.

altıncısı bu suretle bitirilmiş ve binlerce göçmen evlerine yerleştirilmiştir. Sonradan otuz yeni ev ile bir okul inşa edilen köyün adı Sarıçam olarak değiştirilmiştir. Göçmen köyleri bitince Misis ve civarında depremde hasar görmüş ve yerlerinin değiştirilmesine karar verilmiş köylerin inşasına başlanmıştır.¹¹⁴¹

Başbakan Adnan Menderes'in de özel ilgisiyle 1957-1960 yılları arasında Adana'da alışılmadık altyapılar gerçekleştirilmiştir. Ana kanalizasyon sisteminde büz ve açık isale kanalları yerine kapalı betonarme sisteme geçilerek şebeke genişletilmiştir. Başkan Ali Sepici'ye büyük itibar sağlayan süreçte yüzlerce bina istimlak edilip ordu araçlarının da yardımıyla yıkılarak Özler Caddesi genişletilmiştir. Tamamen iskân altında olan Yeni Cami ile Yüzme Havuzu arası açılarak yeniden inşa edilen Ziyapaşa Bulvarı'na bağlanmıştır.¹¹⁴² Atatürk ve İnönü dönemlerinde kent yaşamını daha kaliteli hale getirmek üzere çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da bu çalışmalar yetersiz kalmıştır. Ancak DP döneminde gerçekleştirilecek çalışmalar için bir birikim sağlamıştır. Böylece DP döneminde Adana'nın alt yapı açısından modernleştirilmesi amacıyla sürdürülen çalışmalar kayda değer sonuçlar doğurmuştur.

Adana'ya göç edenler, büyük çoğunlukla ya komşu illerden ya da Kahramanmaraş-Van hattı ile bu hattın güneyinde kalan illerden gelmiştir. 1957 yılında gerçekleştirilen göçlerle Kozluk-Siirt, Gemerek-Sivas, Yozgat, Kayseri, Trabzon, Kilis, Eskişehir, Malazgirt, Bursa, Şirvan, Sorgun, Palu, Eleşkirt, Hasankale, Şarkışla, Urfa, Konya Aksaray, Beşiktaş-İstanbul'dan Adana'ya yerleşenler olmuştur. 1960 rakamlarına göre, başka ilde doğmuş olanların %96,55'i 23 ilden gelmiştir. Bunlar arasında Kahramanmaraş, İçel, Kayseri, Gaziantep ve

¹¹⁴¹ **Demokrat Gazetesi**, “Yarımcadaki Göçmen Evleri”, 28 Ocak 1953; **Demokrat Gazetesi**, “Yeniden 30 Göçmen Evi İnşa Edilmekte”, 1 Şubat 1953.

¹¹⁴² Orhan Cemal Fersoy, **Bir Döneme Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Garanti Matbaası, İstanbul, 1971, s.279; Hacıoğulları, **Adana'ya Yön Verenler**, s.15; Yaygın, **a.g.e.**, s.38; Koçar, **a.g.m.**, s.406-407.

Niğde gibi komşu illerle, Malatya, Elazığ, Sivas ve Urfa yer almıştır.¹¹⁴³ Bu bağlamda göç kent nüfusunun artmasındaki en önemli faktörü oluşturmuştur.

Amerikan Marshall yardımıyla başlayan tarımda makineleşme hamlesi, büyük arazilere sahip üreticilerin binlerce dekarlık pamuk tarlalarının yanı sıra tekstile dayalı sanayinin gelişmesine ciddi olanak sağlamıştır. Başka illerden (Güneydoğu Anadolu) gelen kitlelerin bir kısmı pamuk tarlalarında çalışırken bir kısmı da pamukların işlendiği fabrikalarda çalışmaya başlamıştır. On binlerce işçinin çalıştığı çırçır ve tekstil fabrikalarında kendiliğinden bir işçi sınıfı oluşmuştur. Ekonomik anlamda kırsaldakinden daha ciddi bir refah düzeyine ulaşan bu kesim, kent kültürüyle barışık yaşadığı gibi; kentin sosyo-kültürel yaşamında önemli bir rol üstlenmiştir.¹¹⁴⁴ Bu bağlamda kentin yarattığı istihdam olanakları önemli bir göç merkezi haline gelmesini sağlamıştır. İktisadi sebeplerle oluşan bu nüfus hareketliliği kentteki toplumsal ve kültürel ortamı da etkilemiştir. Farklı çevrelerden gelen bu insanlar Adana'yı kültürel açıdan zenginleştirmiştir. Farklı kültürlerin kaynaşmasına olanak sağlayan bu ortam sayesinde kentte farklılıklara karşı hoşgörü de oluşmuştur.

Adana'nın adını duyuran sanat ve edebiyat adamları bu dönemde ortaya çıkmış ve bu dönemdeki yapıdan beslenmiştir. Etem Çalışkan, Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Yılmaz Güney, Yılmaz Duru, Demirtaş Ceyhun, Ali Özgentürk... Sanat-edebiyat dergileri, tiyatro grupları bu dönemde ciddi bir atılım yapmıştır. Göç yoluyla gelen kitleler de bu kültürel hareketlerden payına düşeni almıştır.¹¹⁴⁵

23 Ekim 1955 tarihinde yapılacak genel nüfus sayımı için Adana'da hazırlıklar yapılmıştır.¹¹⁴⁶ Hızlı nüfus artışına bağlı olarak bütün diğer kentlerde olduğu gibi Adana da 1950'li yıllardan itibaren plansız ve hızlı bir yapılaşma ile

¹¹⁴³ Adnan Gümüş, "Eriyik ve Tortu: Adana'da Karışma ve Karışmama Halleri", **Adana'ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar**, 3. Baskı, (Der. Behçet Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.97; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.110-111; Fındıkoğlu, **a.g.m.**, s.30.

¹¹⁴⁴ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.110-111; Akgül (Haz.), **a.g.m.**, s.92.

¹¹⁴⁵ Metin Bahçıvan, "Göç Yolları: Göçlerin Çukurova'ya Sosyal ve Kültürel Etkileri", **Altın Şehir Adana: Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, S.3, Temmuz-Ağustos 2011, s.82.

¹¹⁴⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Nüfus Sayımı ile İlgili Hazırlıklar", 27 Temmuz 1955.

karşılaşmıştır. Yapılaşmanın büyük bir bölümü imar kurallarına uyulmadan kontrolsüz biçimde oluşmuştur. Arsanın rant getirmesi ve yapılan hisseli satışlar bu süreci daha da hızlandırmıştır. Daha sonraki yıllarda kendiliğinden meydana gelen yapılaşmalar, çıkarılan imar affı kanunları ile yasal hale gelmiştir. Kaldı ki imar planı yapılan yerlerde de yörenin iklimi, sosyo-ekonomik yapısı dikkate alınmadığından ve ülke genelinde geçerli olan tip yönetmelikler hazırlandığından tamamen birbirine benzer kent dokuları ortaya çıkmıştır.¹¹⁴⁷

Plansız yapılaşmanın yanında şehir genelinde altyapı sorunu başta olmak üzere birçok sosyo-kültürel ve ekonomik sorunu, kırsal alanlarda ise doğal alanların tahribi ve kirletilmesi ile tarım arazilerinin daralmasını beraberinde getirmiştir. Birçok kentte olduğu gibi Adana’da da büyük oranda kontrolsüz arazi kullanımı gerçekleşmiştir. Böylece verimli tarım arazilerinin sanayi ve yerleşim alanı olarak kullanıma açılması, orman alanlarının tarım arazisi olarak kullanılmak üzere tahrip edilmesi, yerleşim alanlarının zemin açısından uygun olmayan alanlar üzerinde gelişmesi gibi farklı şehirlerde gözlemlenen benzer birçok problem yaşanmıştır. Bu problemlerin yaşanmasında tarım burjuvazisinin oluşturulması amacıyla birkaç yılda on binlerce traktör alınması sonucu işsiz kalan tarım işçilerinin başta İstanbul ve Adana olmak üzere büyük kentlere akın etmesi de etkili olmuştur. Önceleri ailelerinden ayrı yaşayan bu yeni sanayi işçileri hükümetin göz yumduğu gecekondulaşma ile birlikte ailelerini de yanlarına alarak hızla gelişen bir plansız kentleşmeye yol açmıştır. Derme çatma, iş güvencesiz, sendikası, yoksul, en önemlisi sağlıksız bir yaşamın kentlerde de yaygınlaşmasında etkili bir faktör olmuştur.¹¹⁴⁸ Bu bağlamda hızlı nüfus artışının yarattığı plansız yapılaşma kent ortamını etkilediği gibi kırsal alanda da sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

19 Ocak 1956’da Büyük Millet Meclisi toplantısında Seyhan Milletvekilleri tarafından Seyhan vilayetinin “Adana” vilayeti olmasına dair yapmış oldukları

¹¹⁴⁷ Akgül (Haz.), a.g.m., s.99.

¹¹⁴⁸ Mehmet Emin Sönmez, “Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.57, 2012, s.56; Gazanfer Aksakoğlu, “Sağlıkta Sosyalleştirmenin Öyküsü”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, S.8, 2008, s. 13.

kanun teklifi görüşülmüş ve heyeti umumiye tarafından teklif kabul edilmiştir. Seyhan adının “*Adana*” olarak değiştirilmesinin resmi gazetede yayınlanmasından sonra yürürlüğe girmesine karar verilmiştir.¹¹⁴⁹

1960’larla birlikte Adana’da yaşanan hızlı nüfus artışı, devletin büyük yatırımlar sonucu sulamaya kavuşturduğu verimli tarım alanlarının oturma alanları haline dönüşmesine neden olmuştur. Oysa birinci sınıf tarım topraklarına sahip olan bu kesimler, önemli pamuk, turfanda sebze ve narenciye bahçelerini oluşturmuştur.¹¹⁵⁰ Bu bağlamda tarım ve sanayi olanaklarına bağlı olarak Adana kent merkezine yaşanan hızlı göç hareketi, tarım alanlarının yerleşim yeri olarak kullanılmasına ve tarımsal üretimin zarar görmesine neden olmuştur.

2. Sosyal Yaşam

Adana, Türkiye’de kentleşme sürecinin en yoğun yaşandığı illerden biri olmuştur. Özellikle tarıma dayalı ekonomisiyle hızla artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan şehrin en önemli hazinesini pamuk oluşturmuştur. Ayrıca, İncirlik’teki Nato üssü, Adana’nın ekonomik ve sosyal yaşamındaki canlılığın en önemli nedenleri arasında yer almıştır. 1950’lerden sonra yolların, limanların ve sulama tesislerinin yapılması, bataklıkların kurutulması, nehir taşkınlarının önlenmesi, yeni endüstri alanları kurulması, geniş caddeler açılması, planlı bir yapılaşmaya gidilmesi gibi etkenler gelişimi daha da hızlandırmıştır. Adana ve İçel bölgesinde faaliyette bulunmak üzere kurulan Çukurova Elektrik A.Ş. de gelişimi hızlandırıcı bir faktör olmuştur.¹¹⁵¹ Bu bağlamda kenti modernleştirmeye yönelik

¹¹⁴⁹ **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 3/7-29, Fihrist No: 3778, Tarih: 30.1.1956; **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 3/7-29, Fihrist No: 3778-1, Tarih: 30.1.1956 **Türksözü Gazetesi**, “*Seyhan ‘Adana’ Oldu*”, 19 Ocak 1956; Seyhan Vilayeti adı, şimdiki hudutları içinde bulunan ve Adana merkez, Ceyhan, Osmaniye, Bahçe, Kadirli, Kozan, Fekke, Saimbeyli, Karaisalı ve Pozantı kazalarını içermek üzere Adana olarak kabul edilmiştir. Kanun hükümlerini uygulama görevi İcra Vekilleri Heyeti’ne verilmiştir. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Yer No: 3/7-9, Fihrist No: 3778-3, Tarih: 25.1.1956.

¹¹⁵⁰ Hamdi Kara, “*Çukurova’da Kentleşme ve Sanayileşmenin Tarım Topraklarına Etkisi*”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Çukurova Araştırmaları Makaleleri** (20.01.2012), s.269.

¹¹⁵¹ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 9-564, Sayı:3/15939, Yer No: 130.86..8., Tarih: 20.11.1952. Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, s.13.

yapılan iktisadi, sosyal ya da kültürel her türlü düzenleme gündelik yaşamı geliştirici bir etkide bulunmuştur.

Her yıl tekrarlanan sel olayları nedeniyle maddi ve manevi büyük kayıplara yol açan Seyhan Nehri üzerinde bir baraj inşa edilmesi konusu dönemin başından itibaren ele alınmıştır. Bu amaçla Yüksek Mündendis Nazmi Karatekin Seyhan Barajı projesi hakkında incelemelerde bulunmuştur. Karatekin inceleme raporunda, Adana ovasının başlıca derdini oluşturan sel tehlikesinin Seyhan Nehri'nden ileri gelenlerini tamamıyla ortadan kaldırmak amacıyla tahliye kanalları, seddeleme, baraj yöntemlerinin kullanılacağını belirtmiştir. Projede sel tehlikesinin önlenmesinin ardından barajdan sulama ve elektrik üretimi amacıyla yararlanılacağı ifade edilmiştir.¹¹⁵²

Bölge açısından büyük yararlar sağlayacağı düşünülen Seyhan Barajı'nın finansmanı konusunda Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ile görüşmeler yapılmıştır. Washington'da yapılan görüşmeler sonucunda Banka, projenin uygulamaya konulması için bir an evvel harekete geçilmesini istemiştir. Bu amaçla ilk iş olarak bir müşavir mühendis firması ile anlaşılmasını, bu firmanın desteği ile ihale şartnamelerinin ve detay projelerin hazırlanmasını, öte yandan inşaat teçhizat ve makineleri ile şantiye teçhizatının tespit edilerek sipariş edilmesini teklif etmiştir. Bunlar yerine getirildikten sonra 1952 Temmuzunda işe başlanarak 1953 başında temel hafriyatına başlanması planlanmıştır.¹¹⁵³

Adana'da yapılacak Hidro-Elektrik santrali sahasında incelemeler yapmak, inşaat başlangıç yerini tespit etmek ve sedde durumunu gözden geçirmek üzere 1952 yılında Dünya Bankası temsilcisi Mr. Bass başkanlığındaki bir heyet Adana'ya gelmiştir.¹¹⁵⁴ 3 Aralık 1952 tarihinde baraj inşaatı konusunda incelemeler yapmak üzere iki Türk ve içlerinde iki profesörün bulunduğu altı Amerikalı uzmandan oluşan

¹¹⁵² BCA, Fon Kodu: 30..10.0.0., Dosya: E8, Sayı:, Yer No: 74.469..3., Tarih: 0.0.1951.

¹¹⁵³ BCA, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: E8, Sayı:, Yer No: 74.469..4., Tarih: 9.4.1952.

¹¹⁵⁴ **Demokrat Gazetesi**, "Dünya Bankası Heyeti Şehrimizden Ayrıldı", 22 Kasım 1952.

bir başka heyet Adana'da tetkikat yapmıştır. Heyet incelemelerini bitirir bitirmez hazırladığı raporu Bayındırlık Bakanlığına sunmuş ve baraj inşaatına başlanmıştır.¹¹⁵⁵

Çeşitli incelemelerden sonra yapımına başlanan Seyhan Barajı Adana'nın yaklaşık 8 km kuzeyinde ve Seyhan Nehri üzerinde inşa edilmiştir. Bu amaçla Seyhan Barajı ve hidroelektrik tesisleri sahasına giren Seyhan Vilayetine bağlı Gübe, Kurttepe, Balcalı, Menekşe, Bayramhacılı, Kaslılar ve Dörtler köyleri sınırları içinde bulunan 45.000 dönümlük arazi istimlak edilmiştir. Çok amaçlı bir tesis olan Seyhan Barajı, Çukurova'da 85.000 hektar arazinin selden korunmasını, 144 hektar arazinin sulanmasını sağlamıştır. Buna ek olarak bent seviyesinde inşa edilecek bir santralde 54.000 kw. saat ile yılda 284.000.000 kw saat enerji üretilebilmiştir. Bütün inşaatının keşif bedeli, istimlak masrafları hariç 97.000.000 TL tutmuştur. Bunun yaklaşık 37.000.000 TL'si iç ödenek, 60.000.000 TL'si (\$20.600.000) dış ödenekle sağlanmıştır. Dış ödenek Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasından sağlanan borçla karşılanmıştır.¹¹⁵⁶

Nafia Vekili Kemal Zeytinoğlu, büyük hızla yapımına devam edilen Seyhan Barajı'nın 1955 yılı Mart ayında açılacağını ve bu konudaki hazırlıklara başladığını bir telgrafla bildirmiştir.¹¹⁵⁷ Ancak 974 günde tamamlanabilen barajın inşası 25 milyon \$'a mal olmuştur. Bu baraj sayesinde 174.000 hektar arazi sulanabilir hale gelmiştir. Aynı yıllarda Seyhan Hidroelektrik Santrali de Çukurova Elektrik A.Ş.'ye devredilmiştir.¹¹⁵⁸ 8 Nisan 1956 tarihinde saat 14.30'da düzenlenen törenle de açılışı

¹¹⁵⁵ **Demokrat Gazetesi**, "Toprak Barajı İnşaat Etüdü", 3Aralık 1952.

¹¹⁵⁶ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya:20, Sayı: 135, Yer No: 135.20..8, Tarih: 10.3.1954; **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya:E21, Sayı:, Yer No: 94.587..10., Tarih: 0.0.1955; **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: E21, Sayı: , Yer No: 94.587..11.,Tarih: 0.0.1955; 1956'da tamamlanarak hizmete açılan Seyhan Barajı hidroelektrik tesislerinden üretilecek enerjinin kafi gelmesi halinde diğer muhtaç yerlere de nakledilmesine karar verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 51, Sayı: 132, Yer No: 132.51..16., Tarih: 25.6.1953.

¹¹⁵⁷ **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: E8, Sayı: , Yer No:74.470..7., Tarih: 6.11.1955.

¹¹⁵⁸ **Demokrat Gazetesi**, "Hidro-Elektrik Anonim Şirketi", 20 Kasım 1952; **Demokrat Gazetesi**, "Hidro-Elektrik Santrali İnşaatı", 14 Ocak 1953; **Demokrat Gazetesi**, "Seyhan Barajının İnşaatına Başlanıyor: 1953'te Başlayacak İnşaat 1956'da İkmal Edilmiş Olacak", 1Şubat 1953; **Demokrat Gazetesi**, "Toprak Baraj Sahasında Temel Sondajlarına Başlandı", 7 Şubat 1953; Adana ve yöresi, bu baraj sayesinde hayatı boyunca hayal bile edemeyeceği parayı bir anda elinde gören köylünün

yapılmıştır. Toprak baraj ve hidroelektrik santralının açılışı dolayısıyla Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, Meclis Reisi Refik Koraltan beraberlerinde bazı bakanlar, 150 milletvekili, yabancı devlet sefirleri, basın ve ajans temsilcileri Adana'ya gelmiştir.¹¹⁵⁹

Seyhan Baraj gölünün yapılması ve sulama kanallarının inşası ile Adana çevresinde sulu tarıma geçilmiştir. Sulamanın getirdiği tarımda verim artışı sonucu, uygun politik koşulların yardımıyla, Çukurova Bölgesi genelinde fark edilir bir gelir artışı yaşanmıştır. Gelir artışından ilk ve en önemli payı alan, yerleşik toprak aristokrasisi olmuştur. Bu gelir artışının büyük bir bölümü sanayileşmeye ayrılırken, diğer etkilediği alan, gelir grubu yüksek kullanıcılara ait konutların inşası olmuştur. Kentin kuzeye doğru kurulan mahallelerinde çoğunlukla toprak sahiplerine ait ve arsa sınırını çevreleyen yaklaşık 2 metre yüksekliğindeki duvarlar arkasında evler yapılmıştır. Bu evler yeni bir yaşam tarzını simgelemiştir. Bu evlere daha sonra 3-4 katlı apartman blokları eklenmiştir. Batılı etkilere sahip bu yapılarda da bahçe duvarı önem arz etmiştir.¹¹⁶⁰ Bu bağlamda Seyhan Barajı'nın kurulmasıyla yaygınlaşan sulamanın, tarımsal verim ve geliri arttırması gibi iktisadi sonuçları yanında lüks konutların yapılmasını sağlaması gibi sosyal sonuçları da olmuştur.

1950'den itibaren kat mülkiyeti ile “yapsatçı” konut üretim ve tüketim anlayışı Adana'da hâkimiyetini sürdürmüştür. Sermaye azlığı ve kentlerde altyapısı olan arsaların yetersizliği gibi nedenler apartmanların yayılmasında etkili olmuştur. Tekil mülkiyette olan ve kiralanmak üzere inşa edilmiş olan bu yapılar özellikle belirli bir sermaye birikimine sahip kişiler arasında yatırım aracı olarak kabul görmeye başlamıştır. Ayrıca bu dönemde çoğunluğu aile apartmanı olan çok katlı

akınına uğramıştır. Bunun yanı sıra bol ve ucuz enerji üretimine dayalı olarak bir yandan fabrika üstüne fabrikalar açılmış, diğer yandan da elektrikli motopomplar tarım arazilerinde hızla yayılmıştır. Bütün bu nedenler Adana'yı son derece cazip bir iş ve aş merkezi haline getirmiştir. Hacıoğulları, **Adana'ya Yön Verenler**, s.64.

¹¹⁵⁹ **Türksözü Gazetesi**, “Hidro-Elektrik Santrali Bugün Törenle Açılıyor”, 8 Nisan 1956.

¹¹⁶⁰ Çakırer, **a.g.m.**, s.218-219.

konutların yanı sıra, kent bütününi gözetmeyen yüksek katlı, otel, fabrika, banka ve şirket binaları tasarlanmıştır.¹¹⁶¹

Seyhan ve Yüreğir olmak üzere iki merkez ilçe belediyesinden oluşan Adana kenti kozmopolit bir görünüm sergilemiştir. Seyhan ilçesindeki konut alanları daha çok apartman yapılaşması ve bazı yerlerde villa bölgeleri olmak üzere, kira ve satın alma gücü yüksek gruplara hitap eden bir konut stokuna sahip olmuştur. Yüreğir ilçesinde ise; çevre kalitesi epey düşük, alt yapısı eksik, gecekondü veya devamı niteliğinde ve bireysel çabaların ürünü bir yapılaşma görülmüştür.¹¹⁶² Ruhsatsız veya başkalarının arsalarına kaçak olarak yapılan inşaatların durumu Adana'nın üzerinde durulan başlıca konularından olmuştur.¹¹⁶³ Bu dönem konutları yerelliğin, yüksek kalitede malzeme kullanımı ile sağlanmış göreceli bir anıtsallıkla da kaynaştırıldığı, genelde geniş bahçeler içine yerleştirilmiş, iki katlı modernist yapılar şeklinde gelişmiştir.¹¹⁶⁴ Bu bağlamda konut alanlarının bulunduğu ilçe, bu yerlerin nasıl bir yapıya sahip olduğunu belirleyen bir faktör olmuştur.

İki ilçe arasındaki fiziki belirleyici olan Seyhan nehri, kenti doğu ve batı olmak üzere hem fiziksel hem de aynı zamanda sosyal olarak ikiye bölmüştür. E-5 Karayolu ise yine kenti kuzey ve güneye ayırmıştır. E-5 yolunun güneyi ve kuzeyinde ve Seyhan nehrinin iki yanı arasında mekânsal olarak da farklılıklar mevcut olduğu gibi, derin sosyal uçurumlar da yaşanmıştır. Bu farklılıkların mevcut kentin gelişiminden ve özellikle kentin aldığı yoğun göçün getirdiği olumsuzluklardan kaynaklanmıştır. Adana'da konut üretimi tüketime yönelik bir inşaa ve planlama sürecinden geçmiştir ve kent, ne fiziksel ne de sosyal yapı bütünlüğü dikkate alınmadan planlanıp sürekli genişlemiştir.¹¹⁶⁵ Fiziksel olarak dört parçaya

¹¹⁶¹ Aynı Yer.

¹¹⁶² Çakırer, a.g.m, s.218-219.

¹¹⁶³ **Türksözü Gazetesi**, “Kaçak İnşaatlar Hakkında Ne Gibi Muamele Yapılmıştır?”, 23 Ağustos 1960.

¹¹⁶⁴ İpek Durukan vd, “Adana’da, 1930’lardan Günümüze, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Değişimler Bağlamında Konut Mimarisinin Gelişimi”, **Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 22 (2), 2007, s.240-241; Onur Erman, “Aile Apartmanları: 1950-1960’larda Adana Örneklemeleri”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.7, Mart 2012, s.50.

¹¹⁶⁵ Çakırer, a.g.m., s.228-229.

ayrılmış bir kent izlenimi veren Adana kenti, bu dört bölgede sosyal olarak da farklı yapılar sergilemiştir. Güneydoğu ve güneybatı bölgeleri ve çoğunlukla kent çeperleri yoksul ve göçle gelen grubun yerleşim yeriye, kuzeybatı orta-üst gelir grubuyla, kuzeyin en üstü Seyhan barajı manzaralı noktalar üst gelir grubunun ve kuzeydoğu yerleşimi de daha çok orta gelir grubunun yerleşimi niteliğini göstermiştir. Ruşen Keleş'in vurguladığı gibi, kentler, parçası oldukları ülkenin ekonomik ve sosyal sisteminin aynası olmuştur.¹¹⁶⁶ Bu bağlamda Adana, ülkedeki sosyo-ekonomik gelişim ile paralel bir gelişim kaydetmiştir.

Adana'nın 1950'den itibaren sanayileşmesi, ticaretin hızlanması ve makineli tarıma geçiş, yüzlerce yıllık kültürel yapıyı sarsmıştır. Bu dönemde, önce kentte giyim-kuşam, beslenme, inançlar, vb. geleneksel kültürel öğeler çağdaş biçimler almaya başlamıştır. Türk sinemasına konu olan Cadillac'lı "*hacığa*" tipi de bu dönemin ürünü olmuştur. Kent ve köy arasında kültürel bir ayrım ortaya çıktığı gibi, kent içi bir ayrımlaşma da görülmüştür. Üst gelir gruplarının bulunduğu yerleşimlerde değişik bir yaşayış biçimi oluşurken, gecekonduarda yaşayan işçiler arasında geleneksellik, bir ölçüde direnmekle birlikte, yeni koşullara uymaya başlamıştır. Geleneksel düğün, ölüm törenleri, türkülerin etkinliği bölgeler arasında farklılıklar göstermiştir.¹¹⁶⁷ Bu bağlamda uygulanan geleneksel ritüeller açısından kır ve kent yerleşimleri arasında bir farklılaşma yanında gelir seviyesine bağlı bir ayrımlaşma da oluşmuştur. Ancak gelir seviyesine bağlı ayrımlaşma tarım, sanayi ya da ticaret alanlarından kısa sürede elde edilen kazanca bağlı olarak oluştuğundan düşünce biçiminde bir değişimin oluşmasına yeterli olmamıştır. Bunun sonucu olarak gelir seviyesi değişse de geleneksel öğeler korunmaya devam edilmiştir. Böylece modern çağın teknolojik gelişmelerine uyduğu halde şalvarından ya da buna benzer geleneksel alışkanlıklarından vazgeçmeyen *hacığa* tipi ortaya çıkmıştır.

¹¹⁶⁶ Çakırer, a.g.m., s.219.

¹¹⁶⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.139; Ekonomik, sosyal ve coğrafi özellikler Adana yöresinin giyim özelliklerini dağlık ve ovalık bölge olmak üzere iki kısma ayırmayı zorunlu kılmıştır. Dağlık bölgeler daha soğuk olduğundan giyim biçimleri ona göre şekillenmiştir. Adana'da giyim-kuşam kent merkezlerinden kırsal kesime doğru gidildikçe değişiklik göstermiştir. Kırsal kesime doğru gidildikçe geleneksel Adana giyimi ağırlık kazanarak, pantolon yerini şalvara bırakmıştır. Son model arabalarıyla tarlalarına gelen çağdaş giyimli "*ağa*"lar bile tarlalara kara şalvarlarını giyerek girmiştir. Kadın-erkek herkes ovada çalışırken siyah Adana şalvarı giymiştir. Seyit Akgül (Haz.), "*Sosyal ve Kültürel Yapı*", **Çağının Tanığı Yeni Adana**, s.106.

Yeni Adana’da 1950’lerden itibaren yeni bir insan tipi ortaya çıkmıştır. Adana’nın bu yıllardaki ekonomik gelişiminden fazla pay alan kesimler, alabildiğine batılı bir yaşam biçimine yönelirken, kente gelerek işçileşmiş kesimin insanları da, geleneksel niteliklerinden sıyrılmıştır. Adanalının geleneksel niteliklerinden olan yiğitlik, cömertlik, konukseverlik vb. öğeler toplumsal koşullarla birlikte değişime uğramıştır. Her biri biraz Karacaoğlu, biraz Dadaloğlu olan Adana insanının toplum yaşamına bağlılığı giderek azalmıştır. Yeni koşullara uyamayan bir kesim de, bunaltısını kahve köşelerinde, meyhanelerde sürdürülen “*mavra*” atışmalarına dökerek rahatlamıştır. Varlıklı insanların meydan şölenlerinde koyun ve dana kestiği günler geride kalmış, “*ocakbaşı*”lar ve “*birahaneler*” yaygınlaşmaya başlamıştır.¹¹⁶⁸ Buna göre kent merkezine doğru gerçekleşen yoğun göç sonucu büyük nüfus kitlelerinin kaynaşması toplumun her kesiminde değişim yaratmıştır. Bunun sonucu olarak da geleneksel anlamda gelir seviyesinden bağımsız şekilde her kesimde bir değişme yaşanmıştır. Böylece Adana insanına özgü nitelikler kaybolmaya başlamıştır. Bununla birlikte kentte birtakım yeni alışkanlıkların da oluştuğu görülmüştür.

Eğlence yerlerinden biri sayılan kahvehanelerin yaygınlaşması beraberinde bazı şikâyetleri de getirmiştir. Bu konu hakkında yazılmış bir gazete haberine göre, 1955 itibarıyla Adana’da 294 kahvehane olduğu tespit edilmiştir. Bunun on altısı hariç diğerlerinde tavlasından, damasına; iskambil kâğıdından bilardosuna ve dominoya kadar eğlence ve oyun aletleri olduğu ifade edilmiştir. Nüfusu 150 küsur bin olan Adana için 294 kahvehanenin çok olduğu belirtilerek, bir yerdeki hayat standardının tembelhane yuvası olan kahvehane sayısı ile belirlendiği vurgulanmıştır.¹¹⁶⁹ Sonrasında önceleri daha kaliteli birer toplanma ortamı olan kahvelerin bozularak birer kumar oynama alanı haline geldiği belirtilmiştir.¹¹⁷⁰

¹¹⁶⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.139; Adana’da ortaya çıkan yeni insan tipi için **Bkz. EK-22**.

¹¹⁶⁹ Hasan Rasim, “*Kahvehanelerimiz: Adana’da Kaç Kahve Vardır?*”, **Yeni Adana Gazetesi**, 15 Haziran 1955.

¹¹⁷⁰ Hasan Rasim, “*Korkunç Bir Bela: Kumar: Bu Hastalıkla Mücadele Etmeliyiz*”, **Yeni Adana Gazetesi**, 16 Haziran 1955; Hasan Rasim, “*Elliliğin Körü! Ver Diyom Saa!*”, **Yeni Adana Gazetesi**, 1 Temmuz 1955; Hasan Rasim, “*Rekor Kıran Kumarhane*”, **Yeni Adana Gazetesi**, 8 Temmuz 1955.

1955 sonrasında Çukurova bölgesinin yaşadığı hızlı toplumsal gelişme Adana ve yöresinde eğlenceye düşkünlüğü kamçıl原因, pamuk ve dokuma sanayinin ilerlemesiyle oluşan zenginlik, “gazino”, “pavyon” ve “bar” merakını arttırmıştır. Bu merakın önem kazanmasında İncirlik Havaalanının çalışmaya başlamasıyla, oradaki Amerikalıların Adana’nın eğlence ve sosyal yaşamında yerlerini almaları da etkili olmuştur. Amerikalıların sosyal hayattaki yerlerini almaya başlamasıyla birlikte Amerikan jeepleri ortalıkta boy göstermeye başlamıştır. Bu şekilde ortaya çıkan Adana pavyonları kaliteli müzik, sanatsal program ve kadrolarla, Adana eğlence hayatında uzun yıllar görevlerini yaparak misyonlarını tamamlamışlardır. Önceleri pavyonlar, şimdiki Demirköprü ile Sabancı Kültür sarayı arasındaki açık hava eğlence merkezi olarak faaliyet göstermişlerdir. Ama kışlık bölümleri Adana merkezindeki şimdiki Küçüksaat ile Büyüksaat arasındaki Ali Münif Yeğenağa Caddesi’nde yol güzergâhında iki katlı binaların ikinci katlarında yer almıştır. Bu salonlara ve açık hava bahçelerine Adana’nın zengin kesimi, İncirlik’teki üst kademe askerler gelmişler, bol para bırakmışlardır. Amerikalı müşterilerin yanlarında eşleri veya Amerikalı ve Türk Hanım arkadaşları ile geldikleri pavyonlarda, olağanüstü geceler yaşanmış, kaliteli müzik açısından, caz müziği ile birlikte o yılların Rock’n Roll Twist-Slow gibi danslarla sabahlara kadar süren geceler yaşanmıştır.¹¹⁷¹ Adana’da oluşan eğlence düşkünlüğü Orhan Kemal’in “Eskici ve Oğulları” adlı romanına da yansımıştır. Bu eğlence kültürü ve lüks düşkünlüğü romanda şu cümlelerle ifade edilmiştir: “Pamuk yedi, hatta sekiz liraya satıldı, yerden biten mantarlar gibi apartmanlar, barlar memleketin biçimini değiştiriverdi. Para deste deste kazanılıyor, oluk gibi harcanıyordu. Bar kızlarının kolları dirseklerine kadar hacıağa bilezikleri, burmalarıyla doldu. Köy yollarında Desoto’lar, Kadillak’lar Çukurova güneşiyle fırın külüne dönmüş tozları havaya savuruyor, ağızları sıra sıra altın dişli ağaların kahkaları Çiftçi Birliği’nin kalın, sağlam duvarlarında çınlıyordu.”¹¹⁷² Bu bağlamda kentin gelir seviyesinin artmasıyla oluşan iktisadi

¹¹⁷¹ Hasan Rasim, “Saz Âlemlerimiz”, **Yeni Adana Gazetesi**, 21 Temmuz 1955 Bkz. Öcal, **a.g.e.**, s.120-121; Adana’nın önemli simgelerinden Büyüksaat fotoğrafı için **Bkz. EK-23** ; Yaygınlaşan pavyonlara ait bir afiş için **Bkz. EK-24**.

¹¹⁷² Orhan Kemal, **Eskici ve Oğulları**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s.22; **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.139; Habora, **ag.e.**, s.104; Sakıp Sabancı ise anılarını kaleme aldığı kitabında Amerikalı askerlerin kentte boy göstermesiyle yaşanan değişime ilişkin başka bir boyuta değinmiştir. Buna göre; “1950’li yıllarda Adana’da İncirlik yöresine bir hava alanı inşa edildi. Amerikan Hava Kuvvetlerine ait uçaklar burada üslendi. Amerikalı askerler geldi. Onların Adana’ya gelmesi şehrin hayatını

değişim sosyal yaşamı da etkilemiştir. Buna bağlı olarak kentte eğlenceye düşkünlük artmıştır. Bunun bir sonucu olarak da bu ihtiyacı karşılayacak mekânlar oluşmaya başlamıştır.

Yerel basında yer alan bir habere göre barların artış göstermesi şehirde aralıklarla da olsa sık sık olayların yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu olayların tamamında polisin seferber edilemeyeceği belirtilmiştir. Zaten dar bir kadro içerisinde çırpınan Adana zabıtasının diğer işlerine zor yetiştigi belirtilerek, halkın huzur içinde eğlenebilmesi için bar sahipleri tarafından nöbetçiler dikilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹¹⁷³ Bununla birlikte gizli hücreciklerin kaynaştığı, vatandaşlar için birer yıkım yuvası haline gelen bar ve pavyonların kontrol altına alınamadığı ifade edilmiştir. Türlü entrikaların çevrildiği zümrelerin korunduğu, zümre tahakkümünün devam ettiği barların kontrol altına alınamaması üzüntü yaratmıştır. Bu mekânlardan Yıldız Pavyonda kısa bir zaman zarfında 105 bol içen kadınların durumları ile ilgilenilmemesi nedeniyle vatandaş sömürüye uğramıştır. 105 bolun karşılığı olan 808,50 liranın nasıl ödeneceği merak konusu olmuş ve ilgililer göreve davet edilmiştir.¹¹⁷⁴

Pavyonların ötesinde Atatürk Caddesi üzerinde, şimdiki Universale Hastanesi'nin batısındaki bahçe içinde yer alan “*Emirgan Aile Çay Bahçesi*” Asfalt Rıza'ya ait güzel programlı bir çay bahçesi olmuştur. Bu dönemde faaliyet gösteren Seyhan Saz ve Lokantasında da güzel programlar sergilenmiştir. Ulus Parkı¹¹⁷⁵ da

değiştirdi. Amerikalı askerler, askeri satış mağazaları PX'lerden kaçak çıkardıkları yiyecek içecek maddelerini, giyim eşyalarını, buzdolaplarını, kullanılmış arabaları satıyorlardı. Birçok kimse Amerikalılarla dost olmak için İngilizce öğreniyordu.

1952-1953 yılları Ross isimli bir çavuşla tanıştım. Amerikan üssünde yangın söndürme bölümünde görevliymiş. Onu evime çağırıyorum. Bana “Coca-Cola”, viski falan getiriyor. Ama benim amacım İngilizce öğrenmek. İnadım ve ısrarım ile Ross'un da yardımıyla İngilizceyi söktüm.” Sabancı, a.g.e., s.46-47; 77.

¹¹⁷³ **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehirdeki Barlar Birer Hadise Yuvası Oldu”, 25 Ocak 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, “Barlarda Hadiseler”, 21 Mart 1951.

¹¹⁷⁴ **Türksözü Gazetesi**, “Barların Hali Ne Olacak?: Yıkım Yuvaları Kontrol Edilmiyor”, 14 Eylül 1960.

¹¹⁷⁵ Ulus Parkı; bol çam ağaçlı, palmyeli, düzenli peyzajı ile donanımlı bir mekân olmuştur. Ulus Parkı'nın içindeki piknik aile çay bahçesinde her akşam müzikli programlar, tiyatrolar, İstanbul'dan organize edilen geceler organize edilmiştir. O zamanki şöhretler: Müzeyyen Senar, Ali Şenozan ve Balarıları gibi şöhretler ilk kez orada dinlenmiştir. Ulus, aynı zamanda bütün Adana gençlerinin

Adana'nın sosyal hayatına çok büyük katkıları olan bir mekân özelliği göstermiştir. Bunların dışında biri Oroz Dibek Meydanı'ndaki Mavi Köşe, diğeri de Küçüksaat meydanının arkasındaki defterdarlık binası arkasındaki Berikman Pastanesi insanların buluşma yeri olmuştur.¹¹⁷⁶ Bu bağlamda bu dönemde kentin sosyal yaşamına canlılık getiren farklı mekânlar oluşmaya başlamıştır.

Kentte oluşan yeni insan tipi ile değişime uğrayan alışkanlıklara rağmen Adana kebabı yemek kültüründeki yerini korumuştur. Dönemin önemli kebabçılarından biri Asmaaltı Kebab Salonu olmuştur. Parası çok olan bir şehir olan Adana yabancıları kendine çekmiştir. Bir şekilde Adana'ya gelenler ilk önce meşhur Adana kebabını tatmak istemiş, bunun için de genellikle Asmaaltı Kebab Salonunu tercih etmişlerdir. Asmaaltı Kebab Salonunun bir önemli özelliği de Adana'ya gelen ses ve saz sanatkarlarının mutlaka Adana kebabını burada yemeleri olmuştur. Mesela Müzeyyen Senar, bu kebab salonunda rica ederek ta Ankara'ya kadar uçakla kebab ve şalgam suyu siparişinde bulunmuştur.¹¹⁷⁷ Dönemin diğeri önemli kebabçısı Büyüksaat'te Kazancılar Çarşısı civarındaki Onbaşılar olmuştur. 1950'li yılların Adana'sında, Kazım ve Sadık Kıyan kardeşler Büyüksaat civarında köşkerler arasındaki kebab salonlarında Galatasaraylılıkları ile isim yapmaya, markalaşmaya başlamıştır. Galatasaray futbol takımı her Adana deplasmanında, Onbaşılar Kebab salonuna gelmiştir. Bayraklar asılmış, köşkerler arasındaki Onbaşı Kebab Salonu bir panayır yerine dönmüştür. Bu sayede Adana kebabının ünü önce Türkiye'de, sonra dünyada duyulmuştur.¹¹⁷⁸ Bu bağlamda Adana kebabı, Atatürk ve İnönü

gündüzleri özellikle öğleden sonraları toplanma yeri olmuştur. Kimileri iskambil, kimileri domino taşı oyanmış, bazen de bir köşede abartılı sohbetler yapılmıştır. Spor yapmak isteyenler, yan taraftaki beden terbiyesinin sahasında futbol oynamıştır. O yıllarda Adana'nın çok futbolcusu o sahadan yetişmiştir. Öcal, *a.g.e.*, s.20-21.

¹¹⁷⁶ Öcal, *a.g.e.*, s.120-127; **Yeni Adana Gazetesi**, "Seyhan Saz ve Lokantasında", 29 Haziran 1955; Asfalt Rıza ünlü bir kabadayı olmasına rağmen, orada o bahçede o yılların en önemli sanatçıları getirirdi. Neşe Karaböcek, Neşe-Can-Bal Arıları, Şükran Ay, Semahat Özdenes, Hamiyet Yüceses, Müzeyyen Senar, Zeki Müren. Daha birçok sanatçının buraya gelip program yapmasını tüm Adanalılarla birlikte, Gaziantep'ten, Antakya'dan ve daha birçok kasabadan gelen aileler, hatta o zamanki Adana Valileri de özel localarından tüm programları semaverlerde masalarına gelen çaylarını yudumlayarak, gerine gerine nargilelerini tütürerek dinlerler ve mest olurlardı.; Seyhan Saz ve Lokantasında sahne almak üzere Ankara Radyosunda ve plaklardan sesine aşına olunan Avare şarkısını okuyan Orhan Subay-Hüseyin ileri ve arkadaşları getirilmiştir. Öcal, *a.g.e.*, s.120-127.

¹¹⁷⁷ Hasan Rasim, "Adana'nın Şöhreti?: Asmaaltı Kebab Salonu", **Yeni Adana Gazetesi**, 20 Ağustos 1955.

¹¹⁷⁸ Öcal, *a.g.e.*, s.24-26.

dönemlerindeki önemini korumuştur. Kebap konusunda döneme özgü mekânlar ortaya çıkmıştır. Bu yerler düzenlenen maçlar, turneler, temsiller, konserler vb. gibi sosyal ya da kültürel aktiviteler nedeniyle kente gelenlerin de yardımıyla kebabın Adana ile özdeşleşmesini sağlamıştır. Adana kebabı böylelikle gerek ulusal gerekse uluslar arası alanda kayda değer bir üne kavuşmuştur.

1950'den sonra Adana'nın en popüler mahallesi Sugediği Mahallesi olmuştur. Mahallenin bir de Holywood Sokağı vardır ki bu sokak o zaman pek nadir görülen bir şekilde asfaltlanmıştır. Mahallenin sakinleri yaz akşamları saat 5-6'dan sonra yolun her iki tarafında evlerinin önünü temizleyerek masalarını atmış, keyifle akşam yemeklerine ve sohbetlerine başlamıştır.¹¹⁷⁹

Adana'nın yaz aylarında cayır cayır yanmasına bağlı olarak maddi durumu iyi olanlar sıcakların artmasıyla birlikte Tekir, Bürücek gibi yaylaların yolunu tutmuştur. Yoksullar ise genelde gidecek bir yer bulamamıştır. Ancak Seyhan Barajı'nın yapılmasıyla kentin çevresi kanallarla dolmuş, özellikle çocuklar serinlemek için kendilerini kanallardaki sulara atmışlardır. Bir bölümü de o yıllarda in-cinin top oynadığı Baraj gölüne bisikletleriyle gitmeye başlamıştır.¹¹⁸⁰ Bu bağlamda Adana ikliminin yazları sıcak ve kurak olması nedeniyle yaylalara çıkma alışkanlığı sürdürülmüştür. Bununla birlikte Seyhan Barajı'nın yapılmasıyla oluşan yerler gelir seviyesi yaylalara çıkmaya elvermeyen aileler için alternatif bir gezi alanı yaratmıştır.

Dönem içerisinde köylerden kente göçlerin yaşanması kültür çatışmalarını da beraberinde getirmiştir. Yeni kültürleşme ve toprağa bağlı Adana ekonomisinin sanayi toplumuna geçişi sürecinde yöre insanının bu değişim ve gelişim karşısında sosyo-ekonomik konumu değişmiştir. Bu hızlı değişim ve gelişim geniş bir zaman boyutunda olmadığı için yeni yaşama biçimi Adana'da bir bocalama yaratmıştır.

¹¹⁷⁹ Öcal, a.g.e., s.153.

¹¹⁸⁰ Faruk Morkal, **Sulama Kanallarından Olimpiyat Oyunlarına Faruk Morkal'ın Gerçek Yaşam Öyküsü**, Ulusoy Ofset, İstanbul, 2011, s.17-20; Habora, a.g.e., s.150-151.

Adana'ya, iç ve dış göçler nedeniyle konar-göçer, köy kültürü ve çeşitli illerden kültürler taşınmıştır. Köy kültürü çevresiyle şehir kültürü çevresi iç içe yaşamaya başlamıştır. Farklı geleneklerin bir arada yaşaması Adana halk kültürüne de yansımıştır. Çeşitli kültürlerin yaşadığı Adana'da kentleşme süreci tamamlanamamıştır. Doku kaynaşması da henüz gerçekleşmediğinden diğer büyük şehirlerde olduğu gibi şehir merkeziyle, kenar semtleri arasında iki ayrı kültür oluşmuştur. Buna bağlı olarak Adana'nın sosyal yapısını, tarıma dayalı geçim biçimi ve onun uzantısı olan tarımsal endüstri toplumu oluşturmuştur.¹¹⁸¹

Köyden kente yapılan göçlerle birlikte sanayi alanında çalışan nüfus artış göstermiş, bununla birlikte kentte başka çalışma alanları oluşmuştur. Bunlardan birini de işportacılık oluşturmuştur. Adana'da işportacılık ara sıra işportacı namıyla İstanbul'dan gelip bağıra çağıra para toplayan kişiler tarafından yapılmıştır. Bunlar dışındaki işportacılar yerli halktan oluşmuştur. Müşterilerinin çoğunluğunu köylü halk oluşturmakla birlikte, her sınıftan halk işportacılardan alışverişte bulunmuştur. Sermayesiz ve kredi ile çalışmaya başlayan işportacılardan sabit yere sahip olanları, bono kullanarak kredi temin etmiştir. Kredi temin ederek çalışmaya başlayan bu kimselerin en büyük sorunu belediye tarafından yer gösterilirken bazılarına haksızlık edilmesi olmuştur. Hatta kimi işportacılar vergi verip ruhsatiye aldığı halde rahat bir şekilde satış yapabilme imkânı bulamamıştır.¹¹⁸² Bununla birlikte Küçük Saat, Türk Ticaret Bankası ve Büyük Saat civarları gibi şehrin en işlek ve trafiğin en kesif bulunduğu kesimlerde seyyar satıcılar ve işportacılar rahatlıkla cirit atmıştır. Bu durum cadde ve sokakları tıkayarak şehir trafiğinin normal şekilde akmasına ve hatta yayaların dahi serbestçe gelip geçmelerine engel olarak şikâyetlere neden olmuştur.¹¹⁸³

¹¹⁸¹ Erman Artun, "Adana Halk Kültürüne Bakış", **III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Söleni**, 30 Kasım-2 Aralık 1998, s.1-2.

¹¹⁸² Kamuran Göçük, "Şehirden Notlar: Seyyar Satıcılar", **Demokrat Gazetesi**, 29 Haziran 1950; Yıldırım Calbay, "Adana'da İşportacılık", **Yeni Adana Gazetesi**, 9 Ocak 1953.

¹¹⁸³ **Türksözü Gazetesi**, "Yolları Tıkayan Seyyar Satıcılar", 25 Eylül 1960; Kentin makine ile dolması kırsal alandan kente bir göç oluşmasına neden olmuştur. Kent merkezinde endüstri alanında istihdam olanağının bulunması yoğun bir nüfus hareketliliğine yol açmıştır. Kente çalışma imkânlarının üzerinde bir nüfus gelmesi iktisadi ve sosyal sorunlara ortam hazırlamıştır. İşportacılık, dilencilik gibi durumların oluşması bu sorunlardan bazılarını oluşturmuş ve Orhan Kemal'in "Eskici ve Oğulları" adlı romanında ifadesini bulmuştur. Buna göre: "Memlekete doldu makine, doldu

1951 yılı içerisinde pamuk fiyatlarının yükselmesiyle beraber Adana'ya giren lüks araç sayısında artış kaydedilmiştir. Buna göre yılın neredeyse ilk bir ayı içinde Adana'ya fiyatı 18 bin liradan 18 adet Kraysler, fiyatı 14 bin liradan 24 adet Pileymunt, fiyatı 16 bin liradan 14 adet Buik ve fiyatı 11 liradan 18 adet de Şevrole satılmıştır. Bu 74 otomobile ödenen para toplamı 984 bin lira olarak kaydedilmiştir. Ayrıca sayısı belli olmayan miktarda ve sekiz bin lira kıymetinde küçük otomobiller de şehri kaplamıştır.¹¹⁸⁴ Bu bağlamda Adana ekonomik zenginliğine bağlı olarak lüks otomobillerin ilk kullanılmaya başlandığı kentler arasında yer almıştır.

Dönem içerisinde Adana'da görülen araç sayısındaki artışa paralel olarak ülke çapındaki araç sayısında da bir artış yaşanmıştır. Buna bağlı olarak trafiği düzenleyecek kurallara ihtiyaç duyulmuştur. Trafik Kanunu'nun altı ilde yürürlüğe girmesi sonucunda kanun hükümleri Adana'da da uygulanmaya başlanmıştır. Uygulama ile birlikte trafik görevi Belediye'den polise devredilmiştir. Belediye zamanında olduğu gibi, görevi Trafik polisinin devralmasından sonra da motorlu nakil vasıtalarının fazla hız yapmaları önlenememiştir. Belediye kurallarına göre nakil vasıtalarının şehir içinde 30 km'den fazla hız yapmaları yasak olduğu halde bu konuya dikkat edilmemiş ve birçok kaza oluşmuştur. Bu nedenle ilgililerin şehir içinde seyredecek araç sürücülerinin görebilecekleri yerlere ikaz levhaları asmalarının ve trafik memurlarının fazla hız yapan sürücülere kanuni işlem uygulamalarının gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁸⁵

Trafik Kanunu bütün illerde aynı anda uygulamaya konulmadığından bazı sıkıntılar yaşanmıştır. Adana'daki birçok şoför cemiyetlerine başvurarak Trafik Kanunu'nun civar illerde uygulanmaması konusunda şikâyetle bulunmuşlar ve

makine, işsizlik çoğaldı. Makine insanı yerinden ekmeğinden etti. Köylerden şehre ırgat akını var. Görmüyor musunuz, memleket dilenciyle doldu. Bu kadar dilenciği ne zaman gördük? Köylerden şehre akın var ana! Şehir işçisinin de dirliği bozuldu. Fabrikaların önüne git bak. Boy boy, çeşit çeşit babayiğitler, ana kuzuları. (...) Herkes ekmek peşinde koşuyor.” Kemal, **Eskici ve Oğulları**, s.112.

¹¹⁸⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, “Pamuk Fiyatlarının Yükselmesiyle Beraber Şehrimize Giren Lüks Otomobil Sayısında da Artış Kaydedildi”, 7 Şubat 1951; İstatistiklere göre 1956 yılının başında Türkiye’de bulunan 28.599 aracın 2.482’si Seyhan (Adana)’da bulunmaktadır ve Adana bu rakamla dördüncü sırada gelmektedir. Ercan Kumcu-Şevket Pamuk, **Her Mahallede Bir Milyoner**, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s.37.

¹¹⁸⁵ **Türksözü Gazetesi**, “Şehir İçinde Süratli Giden Vasıtalar Tehlikeli Oluyor”, 14 Şubat 1956.

herhangi bir kaza ya da olay sırasında kendilerinin zararlı çıktıklarını belirtmişlerdir. Bunun üzerine Seyhan şoförlerinden bir heyet Ankara'ya giderek bu konu ile ilgili olarak yetkilileri ziyaret etmiştir. Heyet ziyaretinde Trafik Kanunu'nun diğer illerde de acilen uygulanmasını ya da bir müddet için Adana'da da uygulanmamasını talep etmiştir.¹¹⁸⁶ Bu talebin ne kadar yerinde olduğunu Kanunun uygulanması ile yaşanan sorunlar daha net göstermiştir. Buna göre, Kanun gereği Adana'da 14.000 ehliyetin değiştirilmesi gerekmiştir. Ancak 22 kişilik trafik kadrosundan ancak üçü bu işle uğraşabilmiştir. Kaldı ki bu üç memur daha başka işlerle de ilgilenmiştir. Bu nedenle Trafik bürosuna başvuran seksen kişiden ancak birkaçının işlemleri yapılabilmektedir. Buna ek olarak trafik muayeneleri dört kişilik bir heyet tarafından yapılmış ve kanun hükümlerine göre eksik olan kısımların tamamlanması istenmiştir. Ancak taksi, kamyon, motosiklet ve traktör sürücüleri ve sahipleri piyasadan eksik olan yedek parçayı bulamamış, bulduğu takdirde de bu parçalara çok fahiş fiyatlar istenmiştir. Birçok şoför bu nedenlerle araçlarını bağlamak mecburiyetinde kalmıştır. Diğer yandan traktör ve naylon arabalarının şehre girmeleri yasaklanmıştır. Mahsulünü naylon arabalarla ve traktöre bağladıkları arabalarla şehre getiren fakir köylüler, kamyon kiralayamamaları nedeniyle zor duruma düşmüşlerdir. Bunlara bağlı olarak Trafik Kanunu uygulaması tedbirler alınmaması ve kadro yetersizliği gibi nedenlerle iyi sonuçlar vermemiştir.¹¹⁸⁷ Buradan hareketle toplumun geçirmekte ekonomik ve toplumsal değişim hızına uygun bir bürokratik ve yasal dönüşüm sağlanamamıştır. Bunun sonucu olarak gündelik yaşamı olumsuz etkileyen sorunlar yaşanmıştır.

1952'de Çalışma Bakanı Samet Ağaoğlu tarafından bir beyanatta bulunulmuştur. Sosyal yaşama yönelik bu beyanatta İstanbul, Zonguldak, İzmir, Ankara ve Adana'da dört bin işçi evi inşa edileceği ilan edilmiştir. Buna ek olarak İstanbul, İzmir ve diğer bazı yerlerde uygulanan umumi sağlık sigortalarından işçilerin yanı sıra yakınlarının da faydalanmasının sağlanacağı açıklanmıştır.¹¹⁸⁸ Adana'nın bu evlerin kurulacağı kentler arasında yer alması, endüstrinin

¹¹⁸⁶ **Türksözü Gazetesi**, "Adana Trafik Kanununun Kaldırılması Talep Edilecek", 17 Ocak 1956.

¹¹⁸⁷ **Türksözü Gazetesi**, "Trafik İşlerimiz Tam Bir Çıkmaza Saplanmaktadır", 24 Ocak 1956.

¹¹⁸⁸ **Demokrat Gazetesi**, "İşçi Hayatımız Tanzim Edilecek", 11 Aralık 1952.

gelişmişliğine bağlı olarak işçi nüfusun yoğunluk gösterdiği bir yer olmasına bağlanabilir.

1952’de Misis-Adana’da bir deprem meydana gelmiştir. Depremde 10 kişi ölmüş, 179 bina yıkılmış, 438 bina ağır hasar görmüştür. Deprem Misis, Sirkeli ve Kürt köyünde geniş hasara neden olmuştur. Yaşanan ağır hasar ve korku nedeniyle halk geceyi sokaklarda geçirmiştir.¹¹⁸⁹ Halkın çeşitli ihtiyaçlarını görüşmek üzere Ankara’ya giden Demokrat Parti heyeti Misis depremi dolayısıyla yapılacak yardımlar konusunda da temaslarda bulunmuş ve bizzat Başbakan Adnan Menderes’in ilgisiyle karşılaşmıştır. Deprem dolayısıyla evlerinden olan kişilerin büyük bir yekûn tutması ve bucağın şimdiki yerinin depreme dayanıklı olmaması nedeniyle başka bir yere nakledilmesine karar verilmiştir.¹¹⁹⁰ Bunun üzerine gerekli hazırlıklara derhal başlanmış ve konunun bir kanun konusu olması nedeniyle hükümetçe bu konuda bir tasarı hazırlanması kararlaştırılmıştır.¹¹⁹¹ Aralık ayında depremde felakete uğrayan insanların durumu göz önüne alınarak Ziraat Bankası, Tarım Kooperatifi ile Zırai Donatım Kurumu’na borçları bulunanların borçlarının ertelenmesi ile ilgili hazırlıklar tamamlanarak Teknik Ziraat Müdürlüğü’ne bildirilmiştir.¹¹⁹² Bu bağlamda devlet, Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de Adana’da afetten zarar gören insanlara yardımda bulunmuştur.

¹¹⁸⁹ TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası, **Adana Kent Konseyi Yerel Gündem 21 Yayınları-3: Doğu Akdeniz Depremleri Jeofizik Toplantısı 16 Mart 2001**, s.47; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Dün Bölgemizde Oldukça Şiddetli Bir Deprem Oldu*”, 23 Ekim 1952; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Son Depremin Kati Bilançosu Belli Oldu*”, 24 Ekim 1952; **Demokrat Gazetesi**, “*Dün Gece Çok Şiddetli Bir Deprem Oldu*”, 23 Ekim 1952; Deprem felaketzedelerine ilk yardım olmak üzere Kızılay Genel Merkezi’nden 5.000 liralık para yardımı yapılmış, 250’si merkezden, 172’si Seyhan deposundan olmak üzere 422 adet çadır gönderilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30..1.0.0., Dosya: 418, Sayı: 67, Yer No: 67.418..1, Tarih: 24.10.1952; Adana’da meydana gelen depremle ilgili gazete haberi için Bkz. **EK-25**.

¹¹⁹⁰ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 76-2483, Sayı: 2754/, Yer No: 131.14..15., Tarih: 20.02.1953; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 76-2483, Sayı: 3264/, Yer No: 131.17..5., Tarih: 2.3.1953; Deprem bölgesinde bulunan ve felakette büyük zarar görmüş oldukları için başka yerlere nakli hakkında karar verilmiş olan köylerin yeni yerlerinin kesin şekilde belirlenmesi için 12 Aralık 1952 tarihinde Adana’ya gelmiş olan beş kişilik bir heyet deprem bölgesine gitmiştir. İncelemelerine başlayan heyetin araştırmaları sonucunda hazırlayacağı rapor Bakanlığa sunulduktan az bir zaman sonra köylerin inşaatına başlanacaktır. **Demokrat Gazetesi**, “*Misis Bölgesi’nde Yerleri Değiştirilecek Köyler*”, 13 Aralık 1952.

¹¹⁹¹ **Demokrat Gazetesi**, “*Misis Depreminde Zarar Görenler*”, 19 Kasım 1952.

¹¹⁹² **Demokrat Gazetesi**, “*Depremden Zarar Görenlerin Durumları*”, 12 Aralık 1952; Deprem nedeniyle yapılan yardımlardan biri de Adana İli Havraniye köyünden Hasan’a Yavuz’a devlet ormanlarından parasız kereste verilmesi olmuştur. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 46-232, Sayı: 35184/, Yer No: 136.73..10., Tarih: 27.7.1954.

Sürekli tekrarlanan sel olayları nedeniyle Adana'daki yerler, suların taşmasıyla su baskınına uğrayabilecek saha olarak tespit ve ilan edilmiştir.¹¹⁹³ 24 Aralık 1952 tarihinde dört gün aralıksız bir şekilde yağan şiddetli yağmurların Seyhan nehrinin taşmasına neden olması ilanın haklılığını göstermiştir. Sel nedeniyle Denizli, Hürriyet, Kocavezir, Eski İstasyon mahallelerinde birçok evi su basmıştır. Sel sularının bir demiryolu köprüsünü tahrip etmesi nedeniyle Mersin-Adana tren seferleri iptal edilmiştir. Selin kesin bilançosuna göre üç ev, altı huğ yıkılmıştır.¹¹⁹⁴ 1956'da sekiz seneden sonra ilk kez Adana'ya kar yağmış ve yağış gece geç saatlere kadar devam etmiştir. Bu yüzden halk evlerinin pencerelerine ve sokaklara çıkarak karın yağışını izlemiştir.¹¹⁹⁵ 1953 yılında son yağan şiddetli yağmur yüzünden yavaş yavaş yükselmekte olan Seyhan nehri, Kayseri'den gelen sellerin de birleşmesi ile tehlikeli bir hal almıştır. Nehir hiçbir taraftan gedik açmamış ve seddeleri de yaramamıştır. Yalnız Kız Lisesi ile Ulus Parkı önündeki lağımalar patlamamış, civardaki evler sular içerisinde kalmıştır. Şehrin kenar mahalleleri tamamen sular içerisinde kalmış, Karşıyaka'daki gecekondularından bir kısmı tahliye ettirilmiştir. Sarıçam deresi tamamen tıkanmış, Karataş yolunu sular kaplamış ve köyleri de tehdit eder hale gelmiştir. Selden etkilenen felaketzedelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere bölgeye yardım toplanmıştır. Hükümet de deprem ve selden zarar gören insanlara yardım amacıyla 525 bin lira göndermiştir.¹¹⁹⁶ Bu bağlamda sel felaketi Adana'nın değişmeyen kaderi haline gelmiştir. Devlet, yaşanan bu afet karşısında Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi bölge insanına yardım elini uzatmıştır.

¹¹⁹³ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 76-325, Sayı: 3/12920, Yer No: 125.32..11., Tarih: 17.4.1951; **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 99-1, Sayı: 58274/, Yer No: 140.81..6., Tarih: 6.9.1955.

¹¹⁹⁴ **Demokrat Gazetesi**, "Yağmurlar Kenar Mahallelerde Kısmi Tahribata Neden Oldu", 24 Aralık 1952; **Demokrat Gazetesi**, "Yağmur ve Sellerin Kesin Bilançosu: 3 Ev, 6 Huğ Yıkıldı", 26 Aralık 1952.

¹¹⁹⁵ **Türksözü Gazetesi**, "Adana'ya Kar Yağdı", 1 Şubat 1956.

¹¹⁹⁶ **Demokrat Gazetesi**, "Devamlı Yağmurların Sebep Olduğu Zarar", 23 Ocak 1953; **Yeni Adana Gazetesi**, "Seyhan ve Ceyhan Nehirleri Süratle Yükselerek Şehrimizi, Civar Köyleri Tahdide Başladı", 10 Şubat 1953; **Demokrat Gazetesi**, "Seyhan ve Ceyhan Nehirleri Taştı", 10 Şubat 1953; **Yeni Adana Gazetesi**, "Seyhan İndi, Ceyhan Yükseliyor: Yükselen Nehir Yalmanlı'da Seddeyi Patlattı; Sular Ovaya Yayılmaktadır", 11 Şubat 1953; **Demokrat Gazetesi**, "Bütün Çukurova Su Altında", 11 Şubat 1953; **Demokrat Gazetesi**, "Seyhan Seylâp Felaketzedelerine Geniş Ölçüde Yardımlar Başladı", 18 Şubat 1953; **Demokrat Gazetesi**, "Hükümetimiz 525 Bin Lira Gönderdi", 20 Şubat 1953; **Yeni Adana Gazetesi**, "Seyhan ve Ceyhan Suları Yeniden Yükselmeye Başladı", 3 Nisan 1953.

Dönem içerisinde karaborsacılığın önlenmesine yönelik çıkarılan “*Milli Korunma Yasası*” ile birlikte halk arasında bazı rivayetler de yayılmıştır. Buna göre, Adanalı bir karaborsacı o zamanlar şeker bulunmadığı için topladığı şekerleri, ilerde satmak için Toroslarda açtığı çukurlara doldurmuştur. Yağmur ardına yağmur yağınca da Toroslardan şerbet dereleri aktığı söylentisi yayılmıştır.¹¹⁹⁷ Bu tür durumların yaşanmasını önlemek amacıyla öncelikle 18 Eylül 1954 tarihinde yeni kâr hadleri bildirisi yayınlanarak piyasanın daha sıkı bir kontrole tabi tutulması amaçlanmıştır. Ancak Adana’daki 26 firmanın buna uymadığı belirlenerek, bunlar savcılığa sevk edilmiştir. Daha sonra da ihtikârla mücadele layihası hazırlanarak meclise verilmiştir.¹¹⁹⁸ Piyasadaki şeker buhranının devamı üzerine Belediye ve İktisat Müdürlüğü’nce bazı tedbirler alınması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla Belediye Reis Vekili Selahattin Canka ve Bölge Ekonomi Müdürü Cavit Celasu, toptancıların durumlarını incelemiş ve perakendecilerin sıkı şekilde kontrol edilmesine karar vermişlerdir.¹¹⁹⁹ Sonraki aylarda şeker buhranının iyice çıkmaza girmesiyle sorunun çözülmesi amacıyla Adana’ya iki kamyon daha şeker gelmiş ve perakendecilere birer torba (75 kilo) dağıtılmıştır. Bunu haber alan halk bakkal dükkânlarının önünde kuyruk oluşturmuştur.¹²⁰⁰ 1955 yılında yeniden bir şeker buhranı yaşanmıştır. Buhran nedeniyle kristal şekerden sonra küp şeker de bulmak güçleşmiş ve karaborsa olayları çoğalmıştır. Şekerin nüfus itibarıyla belli miktarda ve semt bakkalları vasıtasıyla dağıtımının kaldırılması üzerine şekerin bollaştığı düşüncesi gelişmiştir. Ancak İskenderun ve Hatay’da karşılaşılan şeker yokluğunun giderilmesi amacıyla Ceyhan’dan şeker gönderilmesi gerekmiş ve bu durum şehirde şeker sıkıntısı yaşanmasına neden olmuştur.¹²⁰¹ Şeker sıkıntısına ek olarak çay sıkıntısı baş göstermiş ve çayın paketi karaborsada 4-5 liraya yükselmiştir.¹²⁰² Daha sonraki yıllarda hükümet, 20 Ocak 1957’den itibaren geçerli olmak üzere şeker fiyatlarına

¹¹⁹⁷ Habora, a.g.e., s.27-28.

¹¹⁹⁸ Mustafa Albayrak, “*Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)*”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XXIII, S.67-68-69, Mart-Temmuz-Kasım 2007, s.6; *Türksözü Gazetesi*, “*İhtikârla Mücadele Layihası Hazırlandı*”, 15 Ocak 1956.

¹¹⁹⁹ *Yeni Adana Gazetesi*, “*Şeker Karaborsası ile Mücadele Şiddetlendi*”, 6 Temmuz 1954.

¹²⁰⁰ *Yeni Adana Gazetesi*, “*Şehrimizde Şeker Tevziine Başlandı: Partiler Halinde Şeker Gelecek*”, 10 Aralık 1954.

¹²⁰¹ *Yeni Adana Gazetesi*, “*Ceyhanlılar Yine Şekersiz Kaldılar: Ceyhan Şekeri Hatay’a Gidiyor*”, 6 Haziran 1955.

¹²⁰² *Yeni Adana Gazetesi*, “*Bütün Memleket Çay ve Şeker Sıkıntısı Çekmektedir*”, 15 Haziran 1955.

zam yapmış ve şeker beyannameye tabi tutulmuştur.¹²⁰³ Şeker satışına konulan bu kuralların Adana'yı da etkilediği ve karaborsacılığa neden olduğu yorumu yapılabilir.

Dönem içerisinde çeşitli ürünlerin fiyatlarında artışlar yaşanmıştır. 1956 yılında kasapların yeterli miktarda et kesmemesi üzerine belediye tarafından toplamda 50 kuruşluk bir zam yapılmıştır. Bunun üzerine etin kilosu 350 kuruştan satılmaya başlanmıştır.¹²⁰⁴ Ancak kasaplar et için belirlenen bu narhı yeterli bulmamıştır.¹²⁰⁵ Ayrıca şehir ihtiyacı için yeterli et kesimi yapılmaması nedeniyle şehirde kaçak et satışları görülmüştür. Buna bağlı olarak piyasaya at eti sürmek isteyen bir şebeke yakalanmıştır.¹²⁰⁶ Çektaş şirketi ile un ve unlu maddeler sendikası arasındaki anlaşmazlık üzerine de işçiler işyerlerini toptan terk etmiştir. Bunun üzerine şehir halkı ekmeksiz kalmış ve ekmek karaborsaya düşerek fiyatı 20 kuruştan 25 kuruşa çıkmıştır.¹²⁰⁷ Bu fiyat artışları karşısında belediyenin yapacağı düzenleme ile fiyatların azalmasını bekleyen halk yapılan zam ile şaşmıştır.¹²⁰⁸ 3 Ocak 1956'da Adana fırın işçilerinin greve gitmesi üzerine şehirdeki ekmek sıkıntısı daha da artmıştır. Sorunun çözümü amacıyla valinin başkanlığında Çektaşlılarla işçi temsilcileri arasında bir toplantı yapılarak sorunun çözümüne çalışılmıştır.¹²⁰⁹ Ancak ekmek konusunda yaşanan sıkıntılar daha sonraki yıllarda da çözümlenememiş ve ekmek fiyatlarına yeni zamlar uygulanmıştır.¹²¹⁰ Bu bağlamda hayat pahalılığı ve bunun sonucunda oluşan karaborsa olayları önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de yaşanmıştır. Bu durumlarla baş edilebilmesi amacıyla devlet müdahalesi gerekli hale gelmiştir. Bu nedenle de Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi gerek ulusal gerek yerel müdahaleler yoluyla bu sorunun çözümüne çalışılmıştır.

¹²⁰³ **Türksözü Gazetesi**, “Hükümet, Şeker Fiyatlarına Zam Yaptı”, 19 Ocak 1957.

¹²⁰⁴ **Türksözü Gazetesi**, “Belediye Etin Kilosuna Dün 30 Kuruş Daha Zam Yaptı”, 5 Ocak 1956.

¹²⁰⁵ **Türksözü Gazetesi**, “Kasaplar Ete Konulan 350Kuruş Narhı Az Buluyor”, 7 Ocak 1956.

¹²⁰⁶ **Türksözü Gazetesi**, “Piyasaya At Eti Sürmek İsteyen Bir Şebeke Yakalandı”, 17 Ocak 1956.

¹²⁰⁷ **Türksözü Gazetesi**, “Şehir Halkı Dün Ekmeksiz Kaldı”, 5 Ocak 1956; **Türksözü Gazetesi**, “20 Kuruşluk Ekmeği Karaborsacılar 25 Kuruşa Satıyor”, 8 Ocak 1956.

¹²⁰⁸ **Türksözü Gazetesi**, “Halk Ucuzluk Beklerken Belediyenin Fiyatlarda Ayarlama Yapması Hayretle Karşılandı”, 13 Ocak 1956.

¹²⁰⁹ Ahmet Makal, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.300; **Türksözü Gazetesi**, “Şehirde Akşamları Ekmek Sıkıntısı Had Safhaya Girdi”, 29 Ocak 1956.

¹²¹⁰ **Türksözü Gazetesi**, “Ekmek Fiyatına Yeni Zam Yapıldı”, 10 Ocak 1957.

Karaborsacılık olayları öyle bir safhaya ulaşmıştır ki sinema biletlerinin fiyatları da günden güne artmaya başlamıştır. Halkın özellikle cumartesi ve pazar günleri sinemaya akın ettiğini bilen karaborsacılar, daha gündüzden yüzlerce bileti satın alarak, sinema saatinden çok evvel gişelerin kapanmasına neden olmuşlardır. Böylece sinemaya girmek isteyenler karaborsacılarla karşı karşıya kalmıştır. Sinema karaborsacılarından birçoğu bunu bir meslek haline getirmiştir.¹²¹¹

Milli Korunma Kanunu'nun¹²¹² uygulamada olmasına rağmen bütün ülkede olduğu gibi Adana da etkili olan hayat pahalılığı önlenememiştir. Bu durum TBMM'ye taşınmış ve çıkarılan kanuna rağmen neden hayat pahalılığının önüne geçilemediği sorulmuştur.¹²¹³ Buna göre ülke genelinde görülen bu sorunla mücadele amacını taşıyan bir kanunun yürürlükte olması dahi bu konunun çözülebilmesi için yeterli olmamıştır.

1960'ta Adana'da odun ve kömür fiyatları olabildiğine yükselmiştir. Odunun tonu 100-120, kömürün kilosu ise 50 kuruştan satılmıştır. Geçen yıllara oranla taşıma ücretlerinde bir hayli düşme olmuştur. Buna karşın çevredeki ormanlık bölgelerden Adana'ya getirilen odunla, kömür fiyatlarının mevsime göre, çok yüksek olduğunda hemfikir olunmuştur. Buna bağlı olarak da ilgililerin bu konuda gerekli tedbirleri alması gerektiği ifade edilmiştir.¹²¹⁴ Bu bağlamda dönem içerisinde yaşanan hayat pahalılığı insanın yaşamını sürdürmesi için gerekli olan bütün yaşamsal maddelerin temininde zorluklara neden olmuştur. Buna bağlı olarak da yaşanan fiyat artışlarının önlenmesi konusunda tedbir alınması gerekli hale gelmiştir.

¹²¹¹ Yıldırım Calbay, "Zavallı Karaborsacılık", **Yeni Adana Gazetesi**, 2 Ocak 1953; **Türksözü Gazetesi**, "Sinema Bileti Karaborsacılığı Aldı, Yürüdü", 25 Ocak 1956; **Türksözü Gazetesi**, "Sinema Karaborsacıları ile Mücadele Şiddetleniyor", 6 Ocak 1957.

¹²¹² Milli Korunma Kanunu uygulamaları kapsamında yere sigara izmariti atmak, tükürmek gibi şeyler yasaklanmıştır. Milli Korunma memurlarının aynen vergi memurları gibi ticari defterleri inceleme yetkisi de olduğu ve acımasız şekilde çok ceza yazdıkları için ticaretle uğraşanlar arasında korku yaratmışlardır. Öcal, **a.g.e.**, s.126-127.

¹²¹³ **Türksözü Gazetesi**, "Hayat Pahalılığı Yine Büyük Millet Meclisine Aksettirildi", 12 Ocak 1957; **Türksözü Gazetesi**, "Fiyat Yükselişine Karşı Hükümet Tedbir Aldı mı?", 13 Ocak 1957; **Türksözü Gazetesi**, "Milli Korunma Kanunu ile Hayat Pahalılığı Önlenemedi", 22 Ocak 1957.

¹²¹⁴ **Türksözü Gazetesi**, "Odun, Kömür Fiyatları Yüksek", 15 Ağustos 1960.

1960 yılında Adana sokaklarında da sık görülen kara çarşafıla mücadele amacıyla 60 kadar imam ve mahalle muhtarının katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Toplantıda çarşafın gerici bir zihniyetin üniforması olduğu, aydınların itibar edecekleri bir kıyafet olmadığı ve İslamiyet ile en ufak bir ilgisi olmadığı belirtilmiştir. Toplantıya katılan imam ve muhtarlar, çarşafın ortadan kaldırılması amacıyla yapılacak köklü mücadelede kendilerine düşen görevi yapacaklarını vurgulamışlardır.¹²¹⁵

Dönem içerisinde gerçekleşen yoğun nüfus artışına bağlı olarak halkın zamanını geçirdiği sosyal ortamlar da değişime uğramıştır. Bu değişimle birlikte kahvehaneler, çay bahçeleri, saz lokantaları, pastaneler, ocakbaşıları, mahallelerde evlerin bulunduğu sokaklar, Seyhan Barajı'nın kurulmasıyla da baraj çevresi önemli bir toplanma alanı haline gelmiştir. Halkın toplanarak vakit geçirdiği bu sosyal ortamlar dışında milli ve dini bayramlar da insanların bir araya gelmesini sağlamıştır. Dolayısıyla halkın birlik ve beraberlik içinde toplanmasını sağlayan bu bayramlara önem verilmiş ve her yıl düzenlenen törenlerle kutlanmıştır.¹²¹⁶ Bu bağlamda bayramlar daha önceki dönemlerdekine benzer şekilde kutlanmaya devam edilmiştir.

1950'li yıllarda Adana'da dini bayramların kutlandığı asıl yer İstasyon yakınındaki Demirspor antrenman sahasına kurulan bayram yeri olmuştur. Rengârenk giysilerini giymiş çocuklar aileleriyle oraya doluşmuşlardır. Küçüklerin elleri, büyüklerin ellerinde, biraz büyümüş olanlar kendi başlarına, bayram yerinin sunduğu zenginlikleri yaşamıştır. Salıncaklar, dönme dolaplar, insanların duvarlarına

¹²¹⁵ **Türksözü Gazetesi**, “Kara Çarşafın İslamiyet ile Bir İlgisi Yoktur”, 7 Eylül 1960.

¹²¹⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “Çukurovalılar Bayramınız Kutlu Olsun”, 5 Ocak 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, “Beş Ocak Bayramımız Kutlu Olsun”, 5 Ocak 1953; **Yeni Adana Gazetesi**, “Milli Hâkimiyet Bayramı Kutlu Olsun!”, 23 Nisan 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, “Bugün Yapılacak Büyük Törenlerle Milli Hâkimiyet ve Çocuk Bayramlarını Kutlamaktayız”, 23 Nisan 1953; **Türksözü Gazetesi**, “Gençlik Bayramı”, 26 Haziran 1960; **Yeni Adana Gazetesi**, “30 Ağustos Zafer Bayramını Kutluyoruz”, 30 Ağustos 1954; **Türksözü Gazetesi**, “Büyük Bayramımız, Büyük Milletimize Kutlu Olsun!”, 29 Ekim 1959; **Cumhuriyet**, 29, 30, 31 Ekim 1957; **Milliyet**, 30 Ekim 1957.

yapıştığı rotorlar... Üç atış 25 kuruş üzerinden penaltı yarışları... Üçünü de gol yapıp kazananlar çikolata kazanmıştır.¹²¹⁷

TSK'nın ülkede yaptığı inkılâp hareketini takiben, Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi Adana'da da sabık iktidarın suçlu mensupları hakkında başlamış olan tahkikata önemle devam edilmiştir. Bu bağlamda DP il merkezleri araştırılarak bütün evraka el konulmuş, parti binaları kapatılarak kapılarına muhafız konulmuştur.¹²¹⁸ El konulan bu evraklar, daha sonraki süreçte merkezden gelen müfettişlere devredilmiştir.¹²¹⁹

3. Sağlık ve Sosyal Yardım Hizmetleri

Bir şehrin medeniyet ölçütlerini, yolları, okulları, içme suları, kanalizasyonu, mezbahası ve hastanelerinin oluşturduğu ifade edilmiştir. 1950'lerde Adana Devlet Hastanesi'nde en önde gelen şey, *"İnsana verilen önemdir"* denilmiştir. Adana Devlet Hastanesi, 1960'lara doğru yepyeni bir ek binaya kavuşmuştur. Bu ek bina Hacı Ömer Sabancı'dan, Kadir Has'a kadar Adana'nın tüm zenginleri tarafından yapılan bağışlarla inşa edilmiştir. *"Keresteden, demirden, çimentodan, işçi ücretlerine kadar, yataklara çarşafı, mutfak malzemelerine, hatta röntgen vb. tıbbi aletlere kadar her şey bağışlarla yapılmıştır."*¹²²⁰ Bu bağlamda Adana'nın zengin aileleri yaptıkları yardımlarla kentin sağlık alanında geliştirilmesine destek olmuşlardır.

1951'de Refik Saydam Hıfzısıhha Müdürü Niyazi Erzin Adana'ya gelmiştir. Adana Sağlık Müdürlüğünde bir basın toplantısı yapan Erzin, vereme karşı büyük bir muafiyet arz eden B.C.G. aşısının Adana'da da vatandaşlara uygulanacağını ifade etmiştir. B.C.G. aşısının uygulanması ile Adana'da büyük tahribat yapan vereme

¹²¹⁷ Fevzi Acevit, "Adana'da Eski Bayramlar", **Altın Şehir Adana: Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, S.3, Temmuz-Ağustos 2011, s.74.

¹²¹⁸ **Türksözü Gazetesi**, "Şehrimizde de Dün Yeni Tevkipler Oldu", 4 Haziran 1960.

¹²¹⁹ **Türksözü Gazetesi**, "Merkezden Gelen Müfettişler Tahkikat Yapıyorlar", 11 Haziran 1960; **Türksözü Gazetesi**, "Adana'daki Sabıkların Durumu", 19 Haziran 1960.

¹²²⁰ Habora, a.g.e., s.37.

karşı tedbir alınmış olacağını belirtmiştir. Ayrıca Adana'da Karşıyaka, Reşatbey, Belediye ve Debboy civarında olmak üzere dört aşı istasyonu kurulacağını açıklamıştır. Veremle Savaş Derneği de gerek bu dönemde gerek daha sonraki zamanlarda yaptığı faaliyetlerle veremle mücadeleye katkıda bulunmuştur.¹²²¹ Sonraki aylarda Adana'da bir verem hastanesi kurulmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte Adana'da verem tehlikesine karşı alakasızlık olduğu vurgulanmıştır.¹²²² Dört aşı istasyonunun kurulmasına çalışılması, B.C.G. aşısının uygulanması ve verem hastanesi kurulmasına karar verilmesi Adana'da verem hastalığının önlenmek istendiğinin göstergesi olmuştur. Bu ise Adana'nın sıhhi açıdan sorunsuz bir yer haline getirilmeye çalışıldığını göstermiştir.

Seyhan Trahom Savaşı, mütevazı kadrosu ile seneler boyu feragatli çalışmalarda bulunmuştur. Yirmi yataklı hastanesi, şehir dâhilinde iki büyük dispanseri, çeşitli köylerdeki göz ilaçlama evleriyle faaliyette bulunan bu teşkilatta; bir sene zarfında 28.411 vatandaş muayene edilmiştir.¹²²³ Bu bağlamda Atatürk döneminden itibaren Adana'nın önemli bir sorunu haline gelen trahom hastalığına karşı sürdürülen mücadele bu dönemde de devam etmiştir. Bu mücadele kapsamında kentte önemli faaliyetlerde bulunulmuştur.

1951 itibarıyla Adana'nın ihtiyacını karşılayacak Memleket Hastanesinin tamamlanamamış olmasının büyük bir ıstırap haline geldiği belirtilmiştir.¹²²⁴ Daha Verem Hastanesinin temeli atılmadan önce Verem Savaş Derneği tarafından Namrun yaylasında bir çocuk kampı kurulmuştur. Bu kampa yirmisi erkek olmak üzere yirmi beş yoksul çocuk alınmıştır. Çocuklar şehir içinde yapılan tarama sonucunda vereme müsait yapıdaki 6-10 yaş arasındaki zayıf gıdasız çocuklardan seçilmiştir. Namrun'da güzel bir sağlık tesisi kuran Adana'nın tanınmış doktorlarından İhsan

¹²²¹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Verem ve B.C.G. Aşısı: Hıfzısıhha Başkanı Bir Konferans Verdi", 22 Mart 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, "Veremle Savaş: Şehrimizin Dört Yerinde BCG Aşısı İçin İstasyon Kurulacak", 20 Mart 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, "Verem Savaşı!", 29 Mart 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, "Veremle Savaş Derneği Milli Sağlık Hizmetinde", 15 Aralık 1954.

¹²²² **Yeni Adana Gazetesi**, "Bölge Verem Hastanesi İçin Dün Bir Toplantı Yapıldı", 5 Nisan 1951; **Demokrat Gazetesi**, "Adana'da Verem Tehlikesine Karşı Alakasızlık", 2 Ocak 1951.

¹²²³ **Yeni Adana Gazetesi**, "Trahom Savaşı Ne Âlemde?", 12 Haziran 1951.

¹²²⁴ Cevdet Baykal, "Hastane İhtiyacı", **Yeni Adana Gazetesi**, 31 Mart 1951.

Önal da binasını parasız olarak çocuklara tahsis etmiş ve ayrıca yardımda bulunmuştur.¹²²⁵ 30 Ekim 1952 tarihinde de Verem Hastanesinin temel atma töreni yapılarak bölgenin önemli bir eksiği giderilmeye çalışılmıştır.¹²²⁶ Bu bağlamda kentte önemli bir sorun haline gelen veremin önüne geçilebilmesi amacıyla devlet kanalıyla sürdürülen mücadele yanında halkın desteği de sağlanmıştır.

1952 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın sıtma ile mücadelesi sonucunda Adana'da başarılı sonuçlar alınmıştır. Sıtma Savaş Genel Müdürlüğü'nün ihtiyaçlarını zamanında temin etmesi karşısında, Çukurova Bölgesi Sıtma Savaş Başkanı Beytullah Turhan bütün teşkilatı seferber etmiştir. Böylece Kasım sonuna kadar olan on bir aylık faaliyet sırasında 325.173 kilo saf mazot, 85.112 kilo gaz, 32.228 kilo yüzde 75 DLT'li Wettable Powder, 28 bin kilo Mobilttox, 45.437 litre Xylei, 2.023 litre Triton, 2.055 litre Klor kullanılmak suretiyle başarılı sonuçlar elde edilmiştir.¹²²⁷ Daha önceki dönemlerde de yoğun savaşım gerektiren sıtma mücadelesine bu dönemde devam edilmiştir. Sorunun çözümü amacıyla da ilaçlamalar yapılmıştır.

Bölgedeki işçi sayısının fazla olması nedeniyle Adana'da Erkek Sanat Enstitüsü civarında 200 yataklı bir İşçi Hastanesi kurulması planlanmıştır. Çalışma Vekâleti de inşa edilmesi düşünülen bu hastane için 150 bin liralık bir ödenek ayırmıştır.¹²²⁸ Adana önemli bir tarım ve endüstri kenti olması nedeniyle yoğun bir işçi nüfusuna sahip olmuştur. Bu ise bir İşçi Hastanesi yapılmasını gerekli hale getirmiştir.

19 Haziran 1953'te, halk sağlığına ve hastalara fedakârlık ve feragatle hizmeti ideal bilen meslek geleneklerini korumak ve geliştirmeye çalışmak amacıyla Dr. Ali

¹²²⁵ Cevdet Baykal, “Verem Savaş Derneğinin Çocuk Kampında Neler Gördük”, **Demokrat Gazetesi**, 21 Eylül 1952.

¹²²⁶ **Demokrat Gazetesi**, “Verem Hastanesinin Temel Atma Töreni”, 30 Ekim 1952; **Demokrat Gazetesi**, “Verem Hastanesi İnşaatı İlerlemekte”, 1 Şubat 1953; Verem hastanesinin temel atma töreni ile ilgili gazete haberi için **Bkz. EK-26**.

¹²²⁷ **Demokrat Gazetesi**, “Sıtma ile Mücadele Başarılı Oluyor”, 3 Aralık 1952.

¹²²⁸ **Demokrat Gazetesi**, “İşçi Hastanesinin İnşaatına Başlanıyor”, 18 Şubat 1953.

Menteşoğlu tarafından Adana Tabip Odası kurulmuştur. Kamu kurumu niteliğinde tüzel kişiliğe sahip bir meslek kuruluşu olan Oda'nın diğer amaçları da şunlardan oluşmuştur: Hekimlerin maddi ve manevi haklarını ve çıkarlarını korumak ve devletin çıkarları ile en iyi şekilde denkleştirmek istenmiştir. Tıp etiğinin korunarak geliştirilmesine, ülkenin sağlık politikaları hakkında fikir üreterek yetkili makamlara iletilmesine çalışılmıştır. Ayrıca halk sağlığını koruyucu, geliştirici çalışmaları yürütmek ve bu konunun diğer tarafları ile işbirliği yapmak diğer amaçlarını oluşturmuştur. Daha sonraki bir tarihte de tamamlayıcı nitelikteki tüzel kişiliğe sahip bir meslek kuruluşu olan Adana Eczacılar Odası kurulmuştur.¹²²⁹ Adana'nın sağlık alanında teşkilatlanmasını ve bu sayede gelişmesini sağlamak amacıyla Adana Tabip Odası ile Adana Eczacılar Odası kurulmuştur. Bunların kurulması ile Adana'nın sağlık konusunda ilerlemesine yönelik önemli bir adım atılmıştır.

1953'te Adana kadınları bir araya gelerek, Adana Valisi Ahmet Kınık'ın eşi Nilüfer Kınık'ın teşebbüsüyle Verem Savaş Derneği'nin Kadınlar Kolunu kurmuştur.¹²³⁰ Bu yıl içinde ayrıca birkaç yıl üzerinde etüt yapılarak projeleri hazırlanan müesseselerin temeli atılmıştır. Bu bağlamda inşasına karar verilen müesseselerden biri de Verem Hastanesi olmuş ve temel atma töreni yapılmıştır. Kızılay'ın da yapımını desteklediği hastanenin kısmen bitmesiyle başhekimliğine Dr. Feyyaz Bitiz getirilerek, kadrosu belirlenmiştir. Bununla birlikte verem yatağı 1.097'den 5.337'ye çıkarılarak Verem Hastanesi'nin hizmet kapasitesi kısa sürede arttırılmaya çalışılmıştır.¹²³¹ Verem hastanesinin faaliyete geçmesiyle hastanede yatan hastalardan bakımsız bırakıldıkları yönünde şikâyetler yükselmiştir. Bu bağlamda hastaların yiyecekten mahrum bırakıldığı, koskoca hastanede röntgen cihazı bulunmadığı ve hastabakıcı eksikliğinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca soğuk hava

¹²²⁹ Hacıoğulları, **Adana'ya Yön Verenler**, s.124-127; Adana Eczacılar Odası 13 Ağustos 1956 tarihinde kurulmuştur.

¹²³⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Veremle Savaş Derneğinin Kadınlar Kolu Teşekkül Etti: Kuruluş, Büyük Alaka Gördü*”, 23 Nisan 1953.

¹²³¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Verem Hastanesinin İnşasına Başlanıyor*”, 25 Ekim 1952; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Verem Hastanesinin Temeli Dün Atıldı*”, 29 Ekim 1952; **Demokrat Gazetesi**, “*Kızılay'ın Veremle Mücadelesi Genişledi*”, 30 Ocak 1953; **Demokrat Gazetesi**, “*Verem Yatağı 1097'den 5337'ye Çıkarıldı*”, 4 Ocak 1953; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Verem Hastanesinin İnşası Devam Ediyor*”, 30 Mayıs 1955

tertibatı olduğu halde işletilmemesi nedeniyle hastaların sıcaktan, terden uyuyamadığı, suların da sıcak olduğu ifade edilmiştir.¹²³²

Adana'daki sıtma savaşı konusunda hassasiyet gösteren alakalılar, önceki yıl aksayan savaşı hızlandırmak için erkenden tedbirler almak üzere faaliyete geçmişlerdir. Özellikle sülfe savaşı mücadelenin başlıca özelliğini oluşturmuştur. Bilindiği üzere evvelki yıl bu savaş için 350 bin lira civarında masraf yapılmış ve bunun müspet neticeleri alınmıştır. Sıtma savaşı konusunda alakalılarla temaslarda bulunmak ve gerekli görülen tedbirleri almak üzere Sıtma Savaş Teşkilatı Başmüfettişlerinden Rıdvan Ünal ile Ertuğrul Akıncı Adana'ya gelmiştir.¹²³³

1953 yılında yapılan düzenlemeler sonucunda Çukurova'daki sıtma savaş bölgesinin iki kısma ayrılmasına ve bölgede bir tenasül hastalıkları dispenseri açılmasına karar verilmiştir. Özellikle işçiler arasında hastalık araştırmaları yapacak olan bu dispanserler için 3 doktor, 3 hemşire, 3 sağlık memuru ve 3 kâtip kadrosu oluşturulmuştur.¹²³⁴ Buna ek olarak otuz yataktan oluşan Adana Doğum ve Çocuk Bakımevinin 100 yataklı modern bir hastane haline getirilmesine karar verilmiştir.¹²³⁵

Temmuz 1954'te Adana'nın birçok mahallesinde sivrisinek görülmeye başlanmıştır. Karasinekten sonra sivrisineklerin de çoğalması halkı rahatsız etmiştir. Her ne kadar Sıtma Savaş ekipleri günün hemen her saatinde ev ve müesseselerde sineklerle mücadele etmekte ve ilaç kullanmakta ise de, şehir dâhilinde sinekleri

¹²³² **Yeni Adana Gazetesi**, "Verem Hastanesinden Şikâyetler Başladı", 13 Temmuz 1955.

¹²³³ Selahattin Demirkan, "Seyhan Bölgesinde Sıtma Savaşı", **Yeni Adana Gazetesi**, 24 Ocak 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, "Sıtma Savaşı", 18 Nisan 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, "Dün Valinin Başkanlığında Sıtma Savaşı ile İlgili Bir Toplantı Yapıldı", 13 Haziran 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, "Sivri ve K. Sinek Mücadelesi: Sıtma Savaş Başkanlığının Faaliyeti Müspet Bir Yolda", 26 Haziran 1951; **Yeni Adana Gazetesi**, "Sıtma Savaşına Bu Yıl da Önem Verilecek", 27 Ocak 1953; **Demokrat Gazetesi**, "1953 Sıtma Savaş Faaliyet Programı", 30 Ocak 1953; **Yeni Adana Gazetesi**, "Sıtma Savaşına Devam Edilecek", 30 Mayıs 1953.

¹²³⁴ **Demokrat Gazetesi**, "Adana'da Kurulacak Yeni Sağlık Tesisleri", 15 Ocak 1953.

¹²³⁵ **Demokrat Gazetesi**, "100 Yataklı Çocuk Hastanesi Açılıyor", 27 Şubat 1953.

besleyen yuvalar yok edilemediğinden bu mücadelede bir sonuç vermemiştir.¹²³⁶ Sıtma konusu bu dönemde de yoğun bir mücadele gerektirmiştir. Bu nedenle sıtmanın önlenmesine yönelik ciddi bir çalışma yürütülmüştür.

1954'ün son aylarında Adana süratle bir hastaneye kavuşmazsa sayısı 200'e yakın olan Adana'daki doktor sayısının ileriki zamanda 500 olacağı belirtilmiştir. Adana'da bu kadar doktor iş yaptığina göre, ne çeşit, ne elim, ne insafsız hastalıklarla kıvranıldığının görüleceği vurgulanmıştır. Eğer Adana'da tam manasıyla modern bir hastane olsaydı, modern zihniyette mükemmel çalışsaydı 200 kadar doktora ihtiyaç olmayacağı ifade edilmiştir. Böylece hala doktorsuzluğun ıstırapıyla inleyen kaza ve nahiyelerin birer ikişer doktora kavuşabileceği belirtilmiştir. Bu nedenle de Adana gibi büyük vilayet merkezi olan bir yere büyük hastaneler açılması suretiyle doktor yoğunluğunun azaltılması gerekli görülmüştür.¹²³⁷ Devlet hastanesinin faaliyete geçmesiyle 1956 yılında bir ameliyathane daha açılmıştır. En modern cihazlarla donatılan ameliyathane şehirdeki önemli bir eksikliği ortadan kaldırmıştır.¹²³⁸

Mayıs 1955'te Türkiye'nin ilk kanserle savaş dispanserinin temeli Adana'da atılmıştır. Ahmet Antiçen adlı bir vatandaşın kanser kurumuna hibe ettiği 200 bin lira ile tamamlanacak olan inşaatın bütün mimari işlerini bir mimar ücretsiz olarak üzerine almıştır. İnşaatın tamamlanması amacıyla bir mühendis, bir usta ve birkaç işçi de ücretsiz çalışacaklarını belirtmiştir.¹²³⁹ Bu bağlamda bu dönemde diğer dönemlerden farklı olarak kanserle mücadele etmeyi amaçlayan bir kurum oluşturulmuştur. Bu kurumun faaliyete geçmesi Adana halkı tarafından da

¹²³⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, “Karasinekten Sonra Sivrisinek de Şehri İstilaya Başladı”, 3 Temmuz 1954; Sıtma ve sivrisinek konusu bölge için öyle ciddi bir problem halini almıştır ki bununla ilgili olarak “*Torosun kaplanı, Çukurova'nın sivrisineği*” sözü ortaya çıkmıştır. Kemal, **Höyükteki Nar Ağacı**, s.81.

¹²³⁷ Yusuf Ayhan, “*Bölgemizin Zaruri Bir Sağlık Davası Üzerinde Duruyoruz: Devlet Hastanesi Meselesi*”, **Yeni Adana Gazetesi**, 13 Aralık 1954.

¹²³⁸ **Türksözü Gazetesi**, “*Devlet Hastanesinde Yeni Bir Ameliyathane Daha Açılıyor*”, 15 Mart 1956.

¹²³⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Türkiye’de İlk Kanser Savaş Dispanserinin Temeli Atıldı*”, 31 Mayıs 1955.

desteklenmiştir. Halk bu amaçla yaptığı bağışlar ve yardımlarla bu kurumun bir an önce faaliyete geçmesini sağlamaya çalışmıştır.

Haziran 1955'te Adana'ya 250 yataklı bir işçi hastanesi inşa edilmesi amacıyla gerekli ödenek ayrılmıştır. İşçi Sigortaları Kurumu, 1955 yılı içinde tesis edeceği sağlık merkezleri için de 3 milyon liralık tahsisat ayırmıştır.¹²⁴⁰

8 Ocak 1956'da veremle savaş haftası başlatılmış, bu amaçla şehrin çeşitli yerlerinde eğitici filmler gösterilmiştir. Veremin tedavi edilebilir bir hastalık olduğu belirtilerek verem haftası dolayısıyla yerel basında bilgilendirici yazılara yer verilmiştir.¹²⁴¹ Bu bağlamda bölgede tedavi edici sağlık hizmetleri yanında önleyici sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine de önem verilmiştir.

31 Ocak 1956'da "*Hekimler Türk Anonim Şirketi*" HEKTAŞ kurulmuştur.¹²⁴²

Nisan 1956'da bölgede yaşanan ilaç sıkıntısı nedeniyle ilaçların fiyatı artmış ve ölüm vakaları çoğalmıştır. Pentacaine, Oksit de Zenk, Codein, Dionin, Penicilin, Strep Tomicin, Röntgen filmi, Felamin, Strepde Potas, Teremicin bulmak zorlaşmıştır. Bu ilaçlardan veremliler için kullanılan ve Verem Hastanesine verilen Codein Dionin ve diğer ilaçların piyasada bulunamayışı hastaları zor bir duruma sokmuştur.¹²⁴³

¹²⁴⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, "250 Yataklı İşçi Hastanesi İnşası", 15 Haziran 1955.

¹²⁴¹ Mevlüt Ocakçıoğlu, "*Veremle Mücadele*", **Yeni Adana Gazetesi**, 5 Mart 1953; **Türksözü Gazetesi**, "*Veremle Savaş Haftası Başladı*", 8 Ocak 1956; Abdurrahman Çatıklı, "*Veremden Nasıl Korunmalı*", **Türksözü Gazetesi**, 6 Ocak 1957; Yalçın Ceylanoğlu, "*Veremden Korkmayınız*", **Türksözü Gazetesi**, 9 Ocak 1957.

¹²⁴² **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2., Dosya: 9-192, Sayı: 72294, Yer No: 143.40..2., Tarih: 5.5.1956; Habora, **a.g.e.**, s.136-140; Önceki bir tarihte olmakla birlikte 1954'te de merkezi Adana olmak üzere Seyhan Ecza Deposu Ticaret Türk A.Ş.'nin kurulmasına izin verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2., Dosya: 9-664, Sıra No: 135, Yer No:17, Tarih: 25.04.1954.

¹²⁴³ **Türksözü Gazetesi**, "*İlaç Sıkıntısı ve Fiyat Artması Devam Ediyor*", 19 Nisan 1956.

1957’de Adana’da görülen Asya gribini önlemek için kahvehaneler ve sinemalar kapatılmıştır.¹²⁴⁴ Bu bağlamda kentte gerekli önleyici sağlık tedbirlerinin alınmasına önem verilmiştir.

1959 yılında Refik Saydam Merkez Hıfzısıhha Enstitüsü ile Diyarbakır ve Adana Hıfzısıhha Enstitülerinin ihtiyacı olan 2.102.000 lira değerindeki malzeme, cihaz ve kimyevi maddelerin, araya komisyoncu girmeksizin doğrudan firmalarla görüşerek ve sözleşme yapılmadan alınmasına karar verilmiştir.¹²⁴⁵

1959 yılında Sıtma Kanunu’nun TBMM’de görüşülmesi sırasında söz alan Adana Milletvekili Ali Menteşoğlu sıtma kökünden kazınmadığı takdirde ülke için bir afet halini alacağını belirtmiştir.¹²⁴⁶ Böylece Sıtma Savaş teşkilatı tarafından gerçekleştirilen sivrisinek mücadelesi hızlandırılmıştır.¹²⁴⁷ Sonraki yıllarda da belediye tarafından oluşturulan ekiplerle gerek şehir içinde gerek dış mahallelerde geniş ölçüde kara ve sivrisinekle mücadeleye başlanmıştır. Kıyı köşe bu ekiplerce taranmış, evler, çöp ve su birikintisi olan yerler ilaçlanmıştır. Kuduz hastalığının bulaşmasında önemli rol oynayan başıboş köpeklerle ayrı ekipler oluşturularak mücadele edilmiştir.¹²⁴⁸

1959’da Adana’da görülen tropikal göz hastalığına dair bir rapor hazırlanmıştır. İşçi Sigortaları Kurumu Adana hastanesi Göz Kliniği Şefi Dr. Op. İsmail Erhan bölgede görülen “*Myase Oculair*” adı verilen göz hastalığının paraziter

¹²⁴⁴ Yaygın, **a.g.e.**, s.93; 1957-1958 itibarıyla Adana il merkezinde halkın sağlığını korumak amacıyla kıymetli uzmanları bulunan 190 yataklı Devlet Hastanesi, 200 yataklı Göğüs Hastalıkları Hastanesi, 20 yataklı Deri ve Zührevi Hastalıklar Hastanesi, 200 yataklı Askeri Hastane ile bunlara ek olarak 40 yataklı Doktor İhsan Önal Cerrahi ve Doğum Kliniği, 20 yataklı Dr. Emin Baykam’ın Doğum ve Cerrahi Kliniği, 15 yataklı Algan Cerrahi Hastanesi, 20 yataklı Milli Mensucat Hastanesi, 75 yataklı İşçi Sigortaları Hastanesi, 30 yataklı Doğum ve Çocuk Bakımevi ve Verem Mücadele, Trahom Mücadele, Deri ve Tenasül Hastalıkları Dispanserleri faaliyet göstermiştir. **Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı 1957-1958**, s.1.

¹²⁴⁵ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 5-277, Sayı:153, Yer No: 153.49..6., Tarih: 31.8.1959.

¹²⁴⁶ **Türksözü Gazetesi**, “*B.M. Meclisinde Sıtma Kanunu Görüşüldü*”, 24 Aralık 1959.

¹²⁴⁷ **Türksözü Gazetesi**, “*Sivrisinekle Mücadele Hızlandırılıyor*”, 12 Ağustos 1960.

¹²⁴⁸ **Türksözü Gazetesi**, “*Kara ve Sivrisinekle Mücadele Başladı*”, 25 Ağustos 1960.

ve Tropikal hastalıklar arasında önemli bir hastalık olduğunu belirtmiştir.¹²⁴⁹ Bu bağlamda çeşitli hastalıkların oluşmasında iklim koşulları da etkili olmuştur.

4. Spor

1940 yılında kurulan Adana Demirspor aynı yıl bölge ligine katılmış ve 1943-1959 arasında 15 kez şampiyon olmuştur. Bir dönemin ünlü takımları Milli Mensucat ve Torosspor ise bu yılların öbür şampiyonlarını oluşturmuştur. Adana Demirspor, 1954'te Türkiye futbol şampiyonu olarak, yurt çapında bir üne kavuşmuştur. 1956'da gerçekleştirilen Adana lig maçlarında Seyhanspor İşçispor'u mağlup etmiştir.¹²⁵⁰ Buradan hareketle DP dönemi Adana sporu açısından da önemli bir dönem olmuştur.

1951'de Adana şehir hipodromunda ÇEK menfaatine düzenlenen koşudan ibaret at yarışları yapılmıştır. Bu nedenle üzerine zengin ikramiyeler konan koşular düzenlenmiştir. Çifte bahis ve ikili bahsi içeren yarışlara ve özellikle hiç koşu kazanmamış dört ve daha yukarı yaştaki vesikalı vesikasız at ve kısıraklara mahsus koşulara sürprizler konmuştur.¹²⁵¹ Daha sonraki yıllarda yapılan at yarışlarında ise bu yarışlar üzerine her yerde ortak bahis oynanabilmesi sağlanmıştır.¹²⁵² Bu bağlamda bölgede sürdürülen spor faaliyetleri sosyal yardım kuruluşlarının desteklenmesi amacıyla kullanılmıştır. Bu sayede bu yardım kuruluşlarının daha fazla insana yardımda bulunabilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

27 Eylül 1952 tarihinde Atatürk Parkındaki Beden Terbiyesi Yüzme Havuzunda “*Türkiye Ferdi Yüzme, Atlama ve Sutupu Birincilikleri*” yarışları yapılmaya başlanmıştır. Bu yarışlara İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli ve Seyhan bölgelerinden 150'yi aşkın yüzücü katılmıştır.¹²⁵³ Yarışlar sonucunda Adana Seyhan Spor kulübüne kayıtlı bulunan Erzurum Timuçin 5.30 puan farkla yeni bir

¹²⁴⁹ **Türksözü Gazetesi**, “*Şehrimizde Görülen Tropikal Göz Hastalığına Dair Rapor Hazırlandı*”, 10 Kasım 1959.

¹²⁵⁰ **Türksözü Gazetesi**, “*Seyhanspor İşçispor'u Tek Golle Mağlup Etti (1-0)*”, 15 Ocak 1956.

¹²⁵¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*At Yarışları*”, 5 Mayıs 1951.

¹²⁵² **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 76-2675, Sayı: 33714, Yer No: 136.66..4., Tarih: 10.6.1954.

¹²⁵³ **Demokrat Gazetesi**, “*Türkiye Sutupu ve Yüzme Birincilikleri*”, 23 Eylül 1952; **Demokrat Gazetesi**, “*Türkiye Yüzme Birincilikleri Bugün Saat 14'te Başlıyor*”, 27 Eylül 1952.

Türkiye rekoru kırmıştır.¹²⁵⁴ Bu bağlamda Adana bu dönemde su sporları konusunda Türkiye'nin önemli kentleri arasında yer almıştır.

1953 yılında İstanbul takımlarının Adana'da yapmış oldukları maçlar etrafında Yeni İstanbul'da dikkati çeken bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıya göre başarılı ve köklü iki İstanbul takımının Adana'da almış oldukları mağlubiyetler, Adana kulüplerinin oyunlarını ilerletmiş olmasından kaynaklanmıştır.¹²⁵⁵ Daha sonra da Hacettepe ve Kasımpaşa'nın katılımıyla Adana'da bazı maçlar gerçekleştirilmiştir.¹²⁵⁶ Bu bağlamda Adana'nın futbol alanında göstermiş olduğu ilerleme kent dışında da dikkat çekmiştir. Bu durumun spor alanında büyük öneme sahip İstanbul gibi bir kentte çıkarılan gazetede dile getirilmesi bu gelişimi daha net şekilde ortaya çıkarmıştır.

Profesyonelliğin başladığı 1956'da kurulan Türkiye Liginde Adana'yı Milli Mensucat Takımı temsil etmiştir. 1958-1960 yıllarında ise Türkiye Futbol Liginde oynayan Adana takımı olmamıştır.¹²⁵⁷

1953'te ilk basketbol takımı Torosspor kurulmuştur. Bu takım 1953-1960 yıllarında 7 kez birincilik kazanmıştır. Adana'da uluslar arası kurallara uygun voleybol çalışmaları ise 1957 sonlarında başlamıştır. Adana karması 1960'ta Türkiye üçüncülüğünü elde etmiştir.¹²⁵⁸ Bu bağlamda Adana futbol, basketbol ve voleybol konusunda gelişme kaydetmiş ve yer aldıkları maçlarda başarılar kazanan çeşitli takımlara sahip olmuştur.

¹²⁵⁴ **Demokrat Gazetesi**, "Yüzme ve Sutopu Türkiye Birincilikleri Başladı", 28 Eylül 1952; **Demokrat Gazetesi**, "Türkiye Yüzme Birinciliği Pazar Günü Sona Erdi", 30 Eylül 1952; Yüzme ve Sutopu Türkiye Birinciliklerinde bölge rekoru kıran Seyhan takımı için **Bkz. EK-27**.

¹²⁵⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Futbolu İnkişaf Ediyor", 3 Nisan 1953.

¹²⁵⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Hacettepe ve Kasımpaşa'nın İştirakiyle Cumartesi ve Pazar Günleri Adana'da Çok Zevkli ve Heyecanlı Maçlar Yapıldı", 13 Nisan 1953.

¹²⁵⁷ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.163.

¹²⁵⁸ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.165.

Türkiye yüzme ve atlama birincilikleri ile su topu Türkiye birinciliği yarışlarına Adana yüzme havuzunda başlanmıştır. Adana, İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa yüzücülerinin katıldığı bu yarışların ilk gününde İstanbul takımından Yılmaz Özüak 500m yüzmede 21.39 ile yeni Türkiye rekoru kırmıştır. Trampelen atlamalarında Seyhan'dan Ergun Temuçin 150,38 puanla yeni bir Türkiye rekoru elde etmiştir.¹²⁵⁹ Bu bağlamda Adana'daki yüzme havuzu Türkiye yüzme yarışlarının gerçekleştirildiği önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu sayede yüzme alanında önemli başarılar kazanan isimlerin bu başarılarını elde ettiği yer olarak kayıtlara da geçmiştir.

1951'de Adana Güreş ve Boks İhtisas Kulübü müteşebbis heyeti çalışmalarına başlamıştır. Güreş bakımından Türkiye'nin en kuvvetli elemanlarına sahip olan Adana, kendini duraklama devresinden bir türlü kurtaramamış ve Türkiye birincilikleri yarışlarına da katılamamıştır. Bu ihtisas kulübü ile bölge sporcularının önemli başarılar kazanacağı düşünülmüştür.¹²⁶⁰

6 Temmuz 1952 günü saat 16'dan itibaren Adana stadyumunda atletizm birincilikleri yapılmıştır. Yarışlarda derece alan atletlere ve birinci olan takıma kupa verilmiştir.¹²⁶¹ 3 Mayıs 1953'te Adana bölgesi atletizm bayramı yarışmaları gerçekleştirilmiştir.¹²⁶² 1955'te Adana'da gerçekleştirilen atletizm bölge birincilikleri yarışmasına 42 atlet katılmıştır. Havanın çok sıcak olması ve atletlerin derece yapmaktan çok kulüplerine sayı kazandırmak için çalışmaları yüzünden yarışmada iyi dereceler alınamamıştır. Takım sıralamasında 58 sayı ile İdman Yurdu birinci olmuştur. İkinci sırada 34 sayı ile Demirspor, üçüncü sırada 13 sayı ile Sümerspor ve dördüncü sırada 4 sayı ile İncirlikspor yer almıştır.¹²⁶³ Bu bağlamda yarışlarda başarı elde ederek sıralamaya giren sporcular ödüllendirilmiştir.

¹²⁵⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Yüzme Müsabakaları Bitti", 29 Eylül 1952.

¹²⁶⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, "Adana Güreş ve Boks İhtisas Kulübü Faaliyete Geçti", 17 Ocak 1951.

¹²⁶¹ **Yeni Adana Gazetesi**, "Birinci Olan İ. Yurdu Takımına ve Atletlere Mükâfat Verildi", 7 Temmuz 1952.

¹²⁶² **Yeni Adana Gazetesi**, "Atletizm Bayramı Yarışmaları", 4 Mayıs 1953.

¹²⁶³ **Yeni Adana Gazetesi**, "Atletizm Bölge Birinciliği", 14 Haziran 1955.

1953'te bölge güreş birincilikleri kalabalık bir seyirci kitlesi önünde belediye tiyatro salonunda yapılmıştır. Yarışlar kalabalık bir seyirci kitlesi tarafından izlenmiştir. Adana'nın güreş branşında da büyük bir varlık olduğunu ortaya koyan bu güreşlerde önemli teknik dereceler alınmıştır.¹²⁶⁴

Futbol federasyonu tarafından değiştirilmesine karar verilen hakem, müsabaka, profesyonel talimatnamelerini incelemek üzere Adana'dan bölge müdürü Cemil Oka çağırılmıştır. 13 Haziranda yapılan ilk toplantıda bölge futbolunun aksaklıkları incelenerek talimatnamede buna göre değişiklikler yapılmıştır. Böylece Adana futbolunun geliştirilebilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çabalar sonucunda Adana futbolu özellikle dönemin ortalarında Türkiye sınırlarını aşan bir ün kazanmıştır. Orta Avrupa'nın namılı bazı takımlarının Adana'ya gelme konusunda ısrar etmeleri de bunu doğrulamıştır. Buna paralel olarak Adana seyircisi kaliteli futbol izlemek için hiçbir maddi fedakârlıktan kaçınmayan ideal tipteki kişilerden oluşmuştur. Bütün bunlara rağmen Adana takımlarının reklamsız şekilde önemli başarılar kazanmaları büyük şehirli bazı yazarların çatlak sesler çıkarmalarına neden olmuştur. Bu durum Adana basınında da yer almış, gerekli çalışma koşullarının çoğundan gerekli şekilde yararlanamadığı halde önemli başarılar kazanan Adana takımlarının desteklenmesi gerektiği belirtilmiştir.¹²⁶⁵

Su sporları mevsimi içinde bulunulan günlerde heyecanla havuza girecekleri dakikaları bekleyen gençlerin önüne beklemedikleri bir engel çıkmıştır. Su sporları ajanlığı 1955 yaz sezonundan itibaren havuzda serbestçe yüzecek gençlerden 10 lira almaya karar vermiştir. Bu karar karşısında iki kulüp idarecisi bu konuda dert yanarak, ellerinde halen 15 genç yüzücü bulunduğunu, bunlara mayo ve vesaire masrafı olarak 400 lira harcadıklarını ancak her birine 10 lira verilmedikçe havuzdan yararlanamayacakları konusunda şikâyetlerini ifade etmişlerdir. Kulüpler su sporları

¹²⁶⁴ **Yeni Adana Gazetesi**, "Bölge Serbest Güreş Birincilikleri Yapıldı", 19 Ocak 1953.

¹²⁶⁵ Metin Mete, "Çukurova Futbolu", **Yeni Adana Gazetesi**, 11 Aralık 1954; Metin Mete, "Bölgemiz Futbolu ve Temenniler", **Yeni Adana Gazetesi**, 7 Haziran 1955; **Yeni Adana Gazetesi**, "Cemil Oka Çalışmalar Etrafında İzahat Veriyor", 24 Haziran 1955; **Yeni Adana Gazetesi**, "Beliren Fikir ve Kanaatlere Göre Adana Futbolu Nasıl ve Ne Şekilde İnkişaf Ettirilebilir?", 30 Haziran 1955; **Yeni Adana Gazetesi**, "Profesyonellik ve Adana Kulüplerinin Menfaatleri", 6 Temmuz 1955.

konusunda ilerlemek amacıyla gerekli fedakârlıklara katlanırken su sporları ajanlığının da destek olması gerektiğini belirtmişlerdir.¹²⁶⁶ Bu bağlamda su sporları alanındaki ilerlemeye destek olmak amacıyla kurulan su sporları ajanlığının yüzme havuzundan yararlanma konusunda getirmiş olduğu düzenleme bu sporun gelişimine sekte vurucu bir etkiye bulunmuştur.

Adana'nın sahip olduğu yüzme havuzu ülke çapındaki namıyla bütün Adana halkı için bir iftihar vesilesi olmakla birlikte varlığını hissettiremeyecek derecede kaldığı belirtilmiştir. Birçok yönden övülmeye değer özelliklere sahip olan havuzda müsabakaları takip imkânını verecek tribünlerin bir an evvel yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca havuzda bayanların da yüzmesinin sağlanması gerektiği vurgulanmıştır.¹²⁶⁷ Bu bağlamda yüzme yarışlarında da kullanılan Adana yüzme havuzunun fiziki donanımındaki yetersizlikler bu konuda şikâyetlerin oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca havuzdan bayanların da yararlanmasına çalışılarak su sporları alanında Adana'dan bayan sporcuların da çıkması sağlanmaya çalışılmıştır.

Adana güreş takımı, dört karşılaşma yapmak üzere Suriye ve Lübnan'a gitmiştir. Yapılan dört karşılaşmadan üçünü kazanan takım son müsabakasını gerçekleştirdiği Beyrut'ta 4-3 mağlup olmuştur.¹²⁶⁸ Bu bağlamda Adana geleneksel güreş sporu konusunda uluslar arası bir başarı elde etmiştir.

1957 yılında Bölge Müdürü Cemil Oka, Adana'nın spor alanındaki gelişimini sağlamak amacıyla Umum Müdürlük nezdinde görüşmeler yapmak üzere vali tarafından Ankara'ya gönderilmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Adana'da bir spor sarayı yapılarak 1957 yılı içinde gençlerin hizmetine açılması kararlaştırılmıştır. Güreş, boks, atletizm gibi sportif faaliyetler için ilgili federasyonların malzeme vermesine karar verilmiştir. İhtiyaca cevap veremeyen tribünlerin de en kısa sürede genişletilip kullanıma açılması planlanmıştır. Adana'nın günden güne ve her

¹²⁶⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Su Sporları Mevzusunda Gençler Teşvik Olunmalıdır: Ajanlığın 10 Liralık Talebi", 19 Haziran 1955.

¹²⁶⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "Yüzme Havuzu", 26 Temmuz 1955.

¹²⁶⁸ **Türksözü Gazetesi**, "Güreş Takımımız Dün Gece Lübnan'dan Döndü", 28 Nisan 1956.

bakımdan gelişmesi nedeniyle de Adana'nın güney bölgesinin spor merkezi olmasının gerekli olduğu düşünülmüştür.¹²⁶⁹ Bu bağlamda Adana'nın spor konusunda taşıdığı önem Umum Müdürlük tarafından da kabul edilmiştir. Kentte sürdürülen her türlü spor dalıyla ilgili çalışmada kullanmak üzere gerekli alt yapının oluşturulmasına çalışılmıştır. Bu ise Adana'nın spor alanındaki gelişimine verilen önemin bir göstergesi olmuştur.

26 Mart 1957'de Türkiye kır koşuları birinciliği Adana'da yapılmıştır. Yarışlar gençler ve büyükler olmak üzere iki kategoride gerçekleştirilmiştir.¹²⁷⁰

1959'da Türkiye'ye gelerek 14, 17, 21 Kasım tarihlerinde, sırasıyla İstanbul, İzmir ve Ankara'da üç temsili maç yapan Bavyera bölgesi boksörlerinin rövanş müsabakaları için, Almanya'ya davet edilen Türk temsili boks takımına Adana'nın iki önemli boksörü de alınmıştır.¹²⁷¹ Bu bağlamda uluslararası bir müsabakaya Adana'dan da sporcular seçilmiş olması yeni yeni oluşmaya başlayan boks sporunda da ilerleme kaydedildiğini göstermiştir.

Türkiye'de ilk gece yüzme yarışmaları 2 Ağustos 1960 tarihinde Adana Atatürk yüzme havuzunda gerçekleştirilmiştir. Yüzme yarışları dışında A ve B takımları arasında su topu yarışları yapılmıştır.¹²⁷² 10 Ağustos gecesi gerçekleştirilen yarışlarda Adanalı yüzücü Mustafa Acet 100m kelebekte 1,17 yüzerek yeni bir bölge rekoru kırmıştır.¹²⁷³

1960'ta Bölge lig şampiyonu Demirspor çeşitli maçlar yapmak üzere Kıbrıs'a gitmiştir. Aynı tarihte İstanbul takımlarından Karagümrük takımı da Lefkoşa'da

¹²⁶⁹ **Türksözü Gazetesi**, "Adana Sporü İçin Yeni Hamleler Yapılıyor", 8 Şubat 1957.

¹²⁷⁰ **Türksözü Gazetesi**, "Türkiye Kır Koşusu Birinciliği Bugün Şehrimizde Yapılıyor", 26 Mart 1957.

¹²⁷¹ Mustafa Elsever, "Almanya'ya Giden Adana Boksörleri ile Röportaj", **Türksözü Gazetesi**, 25 Haziran 1960.

¹²⁷² **Türksözü Gazetesi**, "Türkiye'de İlk Gece Yüzme Müsabakaları Düz Atatürk Yüzme Havuzunda Yapıldı", 3 Ağustos 1960.

¹²⁷³ **Türksözü Gazetesi**, "Mustafa Acet 100 Metre Kelebeğe Yeni Bir Bölge Rekoru Tesis Etti", 11 Ağustos 1960.

bulunacağından Demirspor'un Lefkoşa'da Karagömrük ile karşılaşma ihtimali oluşmuştur. Çetinkaya futbol takımının davetlisi olarak Kıbrıs'a giden Demirspor iki galibiyetle dönmüştür. Demirspor, Akcumaspor'un tertip ettiği organizasyon dolayısıyla Adana'da iki maç yapmayı kabul eden Fenerbahçe'ye karşı da mücadele etmiştir. Fenerbahçe ile Demirspor arasında gerçekleştirilen maçta Fenerbahçe 4-1 galip gelmiştir.¹²⁷⁴

Türkiye yüzme ve sutopu Adana grup birinciliği 24 ve 25 Eylül 1960 cumartesi ve pazar günleri Adana'da yapılmıştır. Bu gruba Adana, İçel, Urfa, Hatay, Trabzon ve Konya dâhil edilmiştir.¹²⁷⁵ Bu bağlamda Adana su sporları alanındaki yarışların düzenlenmesinde tercih edilen önemli bir yer haline gelmiştir.

5. Dernekler (Kızılay Derneği, THK, ÇEK)

Kızılay 1953 yılında, yeni ve bazı önemli konuları ele alarak çalışmalarına hız vermiştir. Bu konular arasında birinci sıraya alınan işler, verem, trahom ve sıhhat işleri olmuştur. 400 bin liraya yaptırılması düşünülen Adana Verem Hastanesinin yerini tespit etmek ve inşaaata başlamak üzere Fen Müşaviri Yüksek Mimar Muhittin Adana'ya gelmiştir. Bu suretle, hastanenin bir an evvel faaliyete geçmesi sağlanmak istenmiştir. Diğer taraftan Genel Merkez tarafından gönderilen 936 litreden ibaret süttozu fakir halka dağıtılmıştır. İnşası tamamlanmak üzere olan Kızılay Hanı'nın açılış töreninin yapılması amacıyla da hazırlıklara başlanmıştır. 9 Şubat tarihinde de Adana Valisi Ahmet Kınık ve Kızılay Umum Müdürü Fikri Okurgel'in katıldığı bir

¹²⁷⁴ **Türksözü Gazetesi**, “*Demirspor Kıbrıs'a Gidiyor*”, 6 Nisan 1960; **Türksözü Gazetesi**, “*Demirspor Kıbrıs'tan İki Galibiyetle Döndü*”, 13 Nisan 1960; **Türksözü Gazetesi**, “*Fenerbahçe Adana'da*”, 17 Eylül 1960; **Türksözü Gazetesi**, “*Fenerbahçe:4-Demirspor:1*”, 18 Eylül 1960; Demirspor Kıbrıs'taki birinci açında Çetinkaya'yı 3-1, ikinci maçta da bir İngiliz takımını 8-0 mağlup etmiştir. **Aynı Yer**.

¹²⁷⁵ **Türksözü Gazetesi**, “*Türkiye Yüzme ve Sutopu Grup Birincilikleri Cumartesi Başlıyor*”, 22 Eylül 1960; **Türksözü Gazetesi**, “*Türkiye Yüzme ve Sutopu Grup Birincilikleri Bugün Başlıyor*”, 24 Eylül 1960.

törenele açılmıştır.¹²⁷⁶ Bu bağlamda kentteki sosyal yardım kuruluşları bölgedeki sağlık işlerinin desteklenmesinde önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir.

1953 yılında Askeri Hastane civarında inşaatına devam edilmekte olan Verem Hastanesi'ne Kızılay tarafından önemli miktarda yardımda bulunulması amacıyla genel merkez tarafından harekete geçilmiştir. Bu konu ile ilgili olarak Ankara'dan Adana'ya gelen bir Kızılay ekibi tetkiklerde bulunmuştur. İncelemeler sonrasında verilen bilgilere göre Kızılay haşerelerin imhasında kullanılmak üzere Adana emrine üç adet Kızılay tayyaresi tahsis etmiştir. Bunlardan başka Kızılay Osmaniye kazasındaki Memleket Hastanesine bir adet röntgen makinesi göndermiştir.¹²⁷⁷

Adana Kızılay Başkanı Tahsin Uğurlu, Kızılay'a yardımın her vatandaş için bir vatan borcu olduğunu belirtmiştir. Kızılay'ın Adana'da bir talebe yurdu yapması planlanmıştır. Ayrıca Kızılay'ın bir yıl içinde fakir halka 28 bin lira nakdi, 5 ton tereyağ, 5 ton peynir ve 7 ton süttozu yardımı yaptığı ifade edilmiştir.¹²⁷⁸ Buradan hareketle Adana Kızılay şubesi kentin eğitimine destek olmuştur. Halkın ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla da yardımlarda bulunmuştur.

Kızılay Cemiyeti Adana Merkez İdare Kurulu büyük bir kadirşinaslık örneği göstererek, sağlıklarında bu hayır cemiyetine yüz binlerce lira değerinde mal bağışında bulunan merhum Kadri Ramazanoğlu ile diğer hayırsever vatandaşların ruhlarına ithaf edilmek üzere Mevlüdü Şerif okutmaya karar vermiştir. 21 Mart 1960 Pazartesi günü öğle namazını takiben Ulu Cami'de okutturulacak Mevlüdü Şerif için İstanbul'un tanınmış mevlüdhanlardan Hafız Halil İbrahim ve Çanakkaleli M. Ali Sarı getirtilmiştir.¹²⁷⁹

¹²⁷⁶ **Yeni Adana Gazetesi**, "Kızılay'ın İnşa Ettireceği Verem Hastanesi Hazırlıkları İlerliyor, Kızılay Hanı da Yakında Açılıyor", 27 Ocak 1953; **Demokrat Gazetesi**, "Kızılay Hanı Dün Merasimle Açıldı", 10 Şubat 1953.

¹²⁷⁷ **Demokrat Gazetesi**, "Verem Hastanesi İnşaatı İlerlemekte", 1 Şubat 1953.

¹²⁷⁸ **Türksözü Gazetesi**, "Kızılaya Yardım Bir Vatan Borcudur", 1 Ocak 1958.

¹²⁷⁹ **Türksözü Gazetesi**, "Kızılay'ın Büyük Mevlüd Günü", 19 Mart 1960.

Yeni inşa edilmiş olan THK şubesinin açılış töreni 15 Mart 1956 tarihinde saat 15.30'da gerçekleştirilmiştir. Bu münasebetle Adana Valisi ve THK Başkanı birer konuşma yapmıştır. Ayrıca açılış töreni ile birlikte planör kursu da başlamıştır.¹²⁸⁰ Bu bağlamda Adana THK şubesi kuruluşundan itibaren düzenlediği kurslarla aktif bir kurum haline gelmiştir.

Irak Tayyare Cemiyeti'nin davetlisi olarak Irak'ı ziyaret edecek olan Adana Türkkuşu ekibini karşılamak üzere Irak'ta büyük hazırlıklar yapılmıştır. Biri Bağdat'ta diğeri Musul'da iki gösteri yapacak olan Adana Türkkuşu ekibinin bu ziyareti dolayısıyla Türk Kuşu Genel Müdürü Kurmay Albay Burhan Göksel Bağdat'a gelmiştir.¹²⁸¹ Daha sonra da THK ikinci başkanı Aydın milletvekili Cevat Ülkü'nün başkanlığındaki THK heyeti ile Irak'ta hava gösterileri yapacak olan 5 uçaktan oluşan Türkkuşu filosu ve Türkkuşu paraşütçüleri 32 kişilik bir kfile halinde Bağdat'a gelmiştir.¹²⁸²

Adana ÇEK'in yıllık kongresinde başıboş çocukların ıslahı ve bir çocuk yuvası kurulması konuları ele alınmıştır. İşsiz çocukların sanat sahibi olmaları için kurumun faaliyet sahasını genişletmesi gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca kurumun faydalı olabilmesi için Doğum evleri ve Çocuk Esirgeme Kurumu ile işbirliği içinde olması gerektiği ifade edilmiştir.¹²⁸³

Adana ÇEK, sessiz mütevazı köşesinde çalışarak her gün bin okul öğrencisine sıcak yemek yardımında bulunmuştur. Bu rakamın azımsanamayacağı belirtilerek, şehirdeki ailelerin büyük bir çoğunluğunun çocuklarına sıcak bir öğle yemeği sağlayamadığının göstergesi olduğu vurgulanmıştır.¹²⁸⁴

¹²⁸⁰ **Türksözü Gazetesi**, “*THK Yeni Binası Açılıyor*”, 15 Mart 1956.

¹²⁸¹ **Türksözü Gazetesi**, “*Türkkuşu Ekibinin Bağdat Gösterileri*”, 9 Haziran 1956.

¹²⁸² **Türksözü Gazetesi**, “*THK Uçak ve Havacıları Bağdat'ta*”, 21 Haziran 1956; **Türksözü Gazetesi**, “*Türk-Irak Hava Gösterileri Dün Bağdat'ta Yapıldı*”, 24 Haziran 1956; **Türksözü Gazetesi**, “*THK Filosu Bugün Dönüyor*”, 29 Haziran 1956.

¹²⁸³ **Yeni Adana Gazetesi**, “*ÇEK Yıllık Kongresini Dün Yaptı*”, 22 Ocak 1951; **Demokrat Gazetesi**, “*ÇEK Kongresi Dün Saat 15'te Toplandı*”, 10 Aralık 1952.

¹²⁸⁴ Ferit Celal Güven, “*Yoksulların Yardımına Koşmalıyız*”, **Türksözü Gazetesi**, 19 Ocak 1956.

27 Eylül 1952 cumartesi gecesi ÇEK tarafından Seyhan Park'ta bir Sünnet Düğünü organize edilmiştir. Bu törende 100 çocuk sünnet edilmiştir.¹²⁸⁵ 1956'da 1.000 yoksul okul öğrencisine destek olarak sıcak yemek veren Adana ÇEK'e, Adana halkı tarafından yardımda bulunulmuştur. Buna göre; Milli Mensucat Fabrikası 2500, Sümerbank Mensucat Fabrikası 250, Türkiye Kredi Bankası 100, Mehmet Musabalı 300, Feyzi Dural 100, Paktaş Fabrikası 100, Avukat Cemal Ergin 100, Elektrik İşletmesi 100 lira aynı zamanda Tüccar Ali Er 22 kilo sabun, 33 kilo nebati yağ, 128 kilo kuru fasulye, 132 kilo mercimek bağışta bulunmuşlardır. (...) ¹²⁸⁶

Bin yoksul okul öğrencisine sıcak yemek veren Adana Çocuk Esirgeme Kurumuna gösterilen ilgi 1956 yılında da devam etmiştir. Bu ilginin sonucu olarak kuruma önemli miktarda yardımda bulunulmuştur. Buna göre, Milli Mensucat Fabrikası 2.500, Sümerbank Mensucat Fabrikası 250, Türkiye Kredi Bankası 100, Mehmet Musabalı 300, Feyzi Dural 100, Paktaş Fabrikası 100, Avukat Cemal Ergin 100, Elektrik İşletmesi 100, Mahmut ve Niyazi Toraman 100, Fehmi Özen 50, Emlak Kredi Bankası 30, Huriye Kurdak 50, Mehmet Alp 30, İbrahim Aran 10 lira aynı zamanda Ali Er 22 kilo sabun, 33 kilo nebati yağ, 128 kilo kuru fasulye, 132 kilo mercimek, Ali Emeksiz 75 kilo pirinç, Yahya Görgün 100 kilo pirinç, Emin Durmuş 17 kilo Berta yağı Ali Rıza Akkan bir teneke sade yağ, Hacı Avni Özşahin 2.500 adet portakal, Mustafa Karabucak, Hüseyin Ağba, Sabiha Gözütok, İbrahim Gezginci, Salih Yontar, Mahmut Aktoros, Ahmet Arabacı, Hamit Altundağ, Nezihe Gül birer koyun ve Toramanlar 40 kilo helva bağışında bulunmuştur. ¹²⁸⁷

16 Kasım 1959 tarihinde de ÇEK Adana merkezine ait aşevi kış mevsimi boyunca tekrar faaliyete geçmiş ve yıl boyunca 1.100 fakir ve bakıma muhtaç öğrenciye yemek verilmesi planlanmıştır. ¹²⁸⁸

¹²⁸⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "ÇEK'in Sünnet Düğünü", 29 Eylül 1952.

¹²⁸⁶ **Türksözü Gazetesi**, "ÇEK'e Yeni Bağışlarda Bulunuldu", 9 Mart 1956.

¹²⁸⁷ **Türksözü Gazetesi**, "ÇEK'e Yeni Bağışlarda Bulunuldu", 9 Mart 1956.

¹²⁸⁸ **Türksözü Gazetesi**, "ÇEK Yemekhanesi Açılıyor: 1100 Yavruya Öğle Yemeği Verilecek", 14 Kasım 1959.

9 Mart 1960 tarihinde her yıl yüzlerce bakıma muhtaç okul öğrencisine sıcak yemek vermekte olan ÇEK Adana şubesinde bir toplantı yapılarak, idare kurulu seçilmiştir.¹²⁸⁹

ÇEK Ceyhan şube idare heyeti, ikinci bir karar alarak haftanın bir gününde fakir çocukların sıhhi muayenelerini yaptırmak amacıyla dispanser açmaya karar vermiştir.¹²⁹⁰

Adana, 1950'lerden başlayarak, hızlı bir dernekleşme yaşamıştır. 1946'da 16 olan dernek sayısı, 1960'ta 593'e çıkmıştır. Bunların büyük çoğunluğu spor, din ve kültürle ilgili derneklerden oluşmuştur. Adana'da mimar ve mühendis odaları kurulmuş, tabipler ve eczacılar da kendi birliklerini oluşturmuştur.¹²⁹¹ Buradan hareketle 1946'da başlayan dernekleşme süreci bu dönemde büyük bir gelişim göstermiştir.

Kentteki sosyal kurumlar Atatürk ve İnönü dönemlerinde olduğu gibi faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ancak bu dönem içinde gerçekleşen yardımlar dönemin imkânlarının daha bol olması sayesinde artış göstermiştir.

C) Adana'nın Kültürel Yapısı

Çukurova'nın doğa olarak büyüklüğü, kullanılan Türkçe bakımından zengin olmasına bağlı olarak Adana'da iz bırakanlar çok olmuştur. Bu yüzden Adanalılar Orta Asya'dan bu yana birçok kültürle karşılaşarak gelmişler, birçok kültürden beslenmişler ve büyük şairler, destancılar, masalcılar yetiştirmişlerdir. Bu verimli topraklar üzerinde yetişen Adana'nın ünlü bilim adamları; şair, yazar ve âşıkları; sinema-tiyatro oyuncular, yönetmen ve yapımcıları; müzik adamları; resim, heykel, fotoğraf sanatçıları ve karikatüristleri; gazetecileri ve tv sunucuları; siyaset adamı; sporcuları gibi ünlülerinin hepsi birer iz bırakarak zengin bir Adana kültürü

¹²⁸⁹ **Türksözü Gazetesi**, “ÇEK Bugün İdare Kurulunu Seçecek”, 9 Mart 1960.

¹²⁹⁰ **Türksözü Gazetesi**, “Çocuk Dispanseri Açılacak”, 16 Mart 1960.

¹²⁹¹ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.136.

oluşmasını sağlamışlardır.¹²⁹² Bu bağlamda geçmişten bu döneme kadar uzanan kültürel birikim Adana'nın Adana olmasında etkili olmuştur. Bu birikim sayesinde kültürel alanda bir yer edinerek adını duyurabilmiştir.

Türk kültürü, bu dönemden itibaren köyden kente yoğun ve kontrolsüz göç, hızlı nüfus artışı, iktisadi politikaların ve sosyal devlet uygulamalarının başarısızlığı, sözlü kültürün değersizleştirilmesi, anonimliğin artması, batılılaşmanın batı özentiliğine dönmesi vb. gibi sebeplerle kararsız bir devreye girmiştir. Bu kararsızlık içinde kültürel açıdan bir kutuplaşmanın işaretleri görülmeye başlanmıştır. Özellikle büyük şehirlerde olmak üzere, birbirinden kopuk, habersiz kültürel hayatlar kendilerine ait gettolarda varlıklarını sürdürür hale gelmiştir.¹²⁹³ Adana da dönem içindeki bu kültürel ortamdan nasibini almış ve şehirde birbirinden kopuk bir kültürel yapı oluşmaya başlamıştır.

1. Eğitim-Öğretim Faaliyetleri

DP dönemi milli eğitim, bir memlekette iktidarı elinde bulunduran kadroların en çok önem vermesi gereken konulardan birisi olarak görülmüştür. Bu dönem milli eğitim programlarında, milli ve manevi değerlere bağlılığı olmayan bir cemiyetin kötü bir akıbete sürükleneceği ifade edilerek, böyle bir ülkede ilmin ilerlemeyeceği vurgulanmıştır. Eğitim konusu ciddiyetle ele alınarak detaylı bir plana bağlı kalınmış ve memleket dâhilindeki ilk, orta, yüksek ve teknik öğretim şubeleri tek bir genel eğitim siyaseti ile idare edilmiştir.¹²⁹⁴

Adana'nın okuryazarlık durumu, öğrenim düzeylerine göre nüfusun dağılımı ve okullaşma oranlarının Türkiye ortalamaları ile karşılaştırılması eğitim düzeyine ilişkin anlamlı sonuçlar vermiştir. 1950-1960 arasında, artan nüfusa oranla Adana'daki eğitim hizmetleri yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte, Türkiye

¹²⁹² Hacıoğulları, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, s.76.

¹²⁹³ Kadir Koçdemir, *"Atatürk Dönemi Kültür Politikası ve Küreselleşme"*, **Türk İdare Dergisi**, S.429, 2000, s.161.

¹²⁹⁴ Tunay Karakök, *"Menderes Dönemi'nde (1950-1960) Türkiye'de Eğitim"*, **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, C.1, S.2, Ağustos 2011, s.91.

ölçeğindeki gelişmeye koşut olarak, Adana'da da okur-yazarlık oranı belli bir gelişme göstermiştir. 1927'de %7,9 olan okur-yazar oranı, 1950'de %30,6'ya ulaşmıştır. Adana'daki okuryazarlık oranı, Türkiye ortalamasından ilerde yer almıştır. 1955'e dek neredeyse aynı olan Adana ve Türkiye okuryazarlık oranları, bu yıldan sonra Adana lehine gelişmiştir.¹²⁹⁵ Bu bağlamda kentteki okur-yazarlık oranı önceki dönemlere göre artış göstermiştir. Bununla birlikte nüfusun bu alanda gerekli altyapı hazırlanmadan hızlı bir artış göstermesi kentteki eğitim imkânlarının yetersiz kalmasına neden olmuştur.

İlköğretim alanında temel ölçütlerden biri, okul çağındaki çocuklardan kaçının okula gidebildiğini gösteren okullaşma oranı olmuştur. Adana, bu bakımdan, pek çok ile göre daha ileri bir durumda yer almıştır. Özellikle, 1950-1960 arasında, okullaşma oranında önemli bir artış ortaya çıkmıştır. 1950'de her 100 çocuktan 55'i ilkokula gidiyorken, 1960'ta bu sayı 83'e yükselmiştir.¹²⁹⁶ Bu bağlamda dönem boyunca okullaşma oranında artış yaşanmaya devam edilmiştir.

İlkokula devam eden öğrenci sayısının artmasında Adana'daki sayısı arttırılmaya çalışılan ilkokullar etkili olmuştur. 1951'de üç okulun inşası ile ilgili ihale yapılmıştır. Ayrıca yapımı süren okulların tamamlanması içinde 40 bin liralık bir ödenek ayrılmıştır. İnşasına başlanacak ve yapımı tamamlanacak bu okullarla köylerin de kültür kurumlarına kavuşması sağlanmaya çalışılmıştır.¹²⁹⁷ Sonraki dönemde de devam eden ilkokul sayısını arttırma faaliyetine paralel olarak bu okullara öğretmenler tayin edilmiştir. Merkez, ilçe ve ilçelere bağlı köylerdeki ilkokul öğretmenleri arasında da yeniden bazı tayin ve nakiller olmuştur.¹²⁹⁸ Okul ve öğretmen sayısının arttırılmaya çalışılmasına karşılık kitap konusunda ticari zihniyetle hareket edilmesi şehirdeki ilk ve ortaokullarda kitap sıkıntısı yaşanmasına neden olmuştur.¹²⁹⁹

¹²⁹⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.122.

¹²⁹⁶ **Aynı Yer**.

¹²⁹⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, "İlkokul İnşaatı", 29 Mart 1951.

¹²⁹⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, "İlköğretimde", 3 Ekim 1952.

¹²⁹⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, "İlk ve Ortaokullarda Kitapsızlık Şiddetle Devam Etmektedir", 23 Ekim 1952.

1951 yılının Şubat ayında Adana’da yaşanan grip vakaları nedeniyle okullarda devamsızlıklar yaşanmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürü Dr. Fikret Kurutluoğlu bu vakaların artış görmemesi amacıyla bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Görülen hafif birkaç nezle ve bronşit vakasının öğrencilerin tavsiyelere uymayarak banyo sonrası kendilerini korumamalarına bağlı olduğunu belirtmiştir.¹³⁰⁰ Bu bağlamda kentin sağlık alanında görülen bulaşıcı hastalıklar gibi sorunlar eğitim faaliyetleri açısından da bir sorun oluşturmuştur. Bu tür sağlık problemleri eğitimde kesintilere neden olabilmektedir.

27 Şubat 1951 tarihinde Yeni Adana gazetesinde kaleme alınan bir köşe yazısında Kız Lisesi binasının sıhhi bakımdan kullanıma uygun olmadığı ve bu haliyle verem hastalığının yayılmasına müsait bir ortam oluşturduğu ifade edilmiştir. Okul binası geniş, havadar ve güneş alan bir konumda olmasına rağmen içinde bini aşan öğrenci kadrosunu barındırması eğitim açısından olumsuz bir faktör olmuştur. Diğer yandan bahçesi de yetersiz kalmıştır. Buna bağlı olarak Kız Lisesi’nde okuyan öğrencilerin radyoskopi muayenesine tabi tutuldukları takdirde öğrencilerin çoğunda veremin ilk işaretlerinin bulunacağı iddia edilmiştir. Bunun önlenmesi için belediyenin kötü şöhreti dışında bir işe yaramayan Ulus Parkını, Kız Lisesi’ne vermesi gerektiği belirtilmiştir. Böylece öğrencilerin hava ve güneşten bolca faydalanabileceği ve parkın atıl kalmaktan kurtulmuş olacağı söylenmiştir.¹³⁰¹

Adana’daki kültür kurumlarının arttırılması amacıyla sistemli bir çalışma yürütülmüştür. 26 Mart 1951 tarihinde ihalesi yapılan üç okul binasından sonra, bazı okul binaların yeniden gözden geçirilmesi düşünülererek 40.000 liralık bir ödenek ayrılmıştır. Bu okul binalarından bazılarının temeli atılmıştır. Diğerlerinden bir kısmı da çatı bölümü yapıldıktan sonra ödeneğin yetersizliği nedeniyle tamamlanamamıştır. Tamamen köylerde yapılması düşünülen bu okul binalarının Boynuyoğun, Kabasakal, Havraniye, Nacarlı, İsalı köylerinde inşa edilmesine veya yapımlarının tamamlanmasına karar verilmiştir. Bu suretle Adana köylerinin de birer

¹³⁰⁰ **Demokrat Gazetesi**, “Şehrimiz Okullarında Devamsızlık Başladı”, 1 Şubat 1951.

¹³⁰¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Kız Lisemizin Büyük Bir İhtiyacı”, 27 Şubat 1951.

kültür kurumuna sahip olması amaçlanmıştır. Böylece izleyen yıllarda yapımına köylülerin destek sağladığı diğer Adana köylerinde de birer kültür yuvası yapılabilmektedir.¹³⁰² Bu bağlamda eğitim hizmetlerinin arttırılabilmesi amacıyla kentteki okul sayısının arttırılmasına önem verilmiştir. Ayrıca okulların kent genelinde yaygınlaştırılmasına çalışılarak eğitim hizmetlerinin kentin en uç noktasına kadar ulaştırılmasına çalışılmıştır.

23 Mayıs 1951 tarihinde Yamaçlı İlkokulunun temel atma töreni gerçekleştirilmiştir. Ceyhan ve Osmaniye'den sonra vilayet dâhilinde bulunan üçüncü eğitim kurumunu oluşturan Yamaçlı İlköğretim okulunun temel atma töreninde başta Adana Valisi Ahmet Kınık olmak üzere birçok önemli isim yer almıştır. Tören sırasında geçmiş yıllarda vilayetçe yapılan okul adedinin ancak dört olduğu belirtilmiş, bu sayı 33 yıllık zamana bölündüğünde ise her sekiz yıla bir okul düştüğü ifade edilmiştir. Bu rakamlara bakılacak olursa sadece 1951-1952 ders yılında üç okulun eğitim-öğretime başlayacak olmasının vilayetteki eğitim için çok önemli olduğu vurgulanmıştır.¹³⁰³ Buna ek olarak öğrenci velileri tarafından vilayete başvurularak, ortaöğretim seviyesinde eğitim verecek bir Yüksek Ticaret ve İktisat Okulu açılması talebinde bulunulmuştur.¹³⁰⁴

Adana'da, genel ortaöğretimin yanı sıra, mesleki ve teknik ortaöğretim de öteden beri önem taşımıştır. 1950'lerin ortalarından itibaren Adana'daki ortaokul sayısında dikkate değer bir artış yaşanmıştır. 1954-1955 öğretim yılında, ilde 14 ortaokul olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ortaokul düzeyinde bir İmam Hatip Okulu, bir Kız Sanat Okulu, bir Öğretmen Okulu ve bir Yapı Sanat Enstitüsü eğitim faaliyetinde bulunmuştur.¹³⁰⁵ Bu bağlamda kentteki gençlere temel eğitim yanında mesleki ve teknik eğitim imkânları da sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sayede de kentin zanaatkâr ihtiyacının da karşılanması amaçlanmıştır.

¹³⁰² **Yeni Adana Gazetesi**, “İlkokul İnşaatı”, 29 Mart 1951.

¹³⁰³ **Demokrat Gazetesi**, “Yamaçlı İlkokulunun Temel Atma Töreni”, 24 Mayıs 1951.

¹³⁰⁴ **Demokrat Gazetesi**, “Adana Yüksek Ticaret Mektebi İçin Teşebbüs”, 24 Haziran 1951.

¹³⁰⁵ Yusuf Ayhan, “Değerli Bir İlim İrfan Ocağı: İmam-Hatip Okulu”, **Yeni Adana Gazetesi**, 10 Mayıs 1955.

1952 yılında Adana’da ilkokul seferberliği başlatılmış ve 4 Temmuz 1952 tarihinde altı köy okulunun ihalesi yapılmıştır. Okulların Demokrat Parti iktidarının aldığı kararla hükümet tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Okulların Ceyhan’ın Kaldırım, Yassıca, Kadırlı’nın Çağcık, Karaisalı’nın Dörtler, Osmaniye’nin Bebelli ve merkez ilçesinin Oymaklı köylerinde yapılması öngörülmüştür.¹³⁰⁶ Hükümet köylerde inşa edilecek okulların yapımına destek olmuştur. Bu anlamda devlet eğitim ve bilinçlenmenin Adana’nın köylerine kadar yayılmasına önem vermiştir.

Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, 22 Ağustos 1952 tarihinde beraberinde Samsun Milletvekili Muhittin Özkefeli ile Adana’ya gelmiştir. İnşa edilmekte olan Hamzabey ve İyidere bucağına bağlı Yapraklar Köyü okullarındaki binaları incelemiştir. Ayrıca çocukların hurafe ve safsatadan uzak bir şekilde Müslümanlığın gerçeklerini öğrenmeleri amacıyla din dersinin ilkokullarda zorunlu olacağını ifade etmiştir.¹³⁰⁷

1952 yılının Ekim ayında Adana merkez ilçe ile ilçelere bağlı köylerde görev yapan ilkokul öğretmenleri arasında yeniden bazı tayinler ve nakiller yapılmıştır. Buna göre; Bahçe Hacılar köyü Başöğretmeni Sami Algan Bahçe Haruniye Okulu öğretmenliğine, Bahçe Haruniye köyü öğretmenleri Mehmet Mülâyim Bahçe Gökçayır Okulu Başöğretmenliğine, Bahçe Gökçayır Başöğretmeni İbrahim Algan Bahçe Hacılar köyü Başöğretmenliğine, Karaisalı Kaşoba köyü Başöğretmeni Hikmet Çakır Adana Zeytinli Okulu öğretmenliğine, Adana Nacarlı köyü öğretmenleri Fatma Solmaz Adana Havraniye köyü öğretmenliğine, Adana Havraniye köyü öğretmenleri Hidayet Gürsoy Adana Milli Mensucat Okulu öğretmenliğine tayin edilmiştir.¹³⁰⁸ Bu bağlamda okulların öğretmen ihtiyacının karşılanmasına önem verilmiştir.

1953 yılında Adana Erkek Sanat Enstitüsü’nde, 1952 yılında Enstitü’de açılmış olan Traktör ve Ziraat makineleri şubesinin faaliyetlerini genişletmek üzere

¹³⁰⁶ **Demokrat Gazetesi**, “*Vilayetimizde, İlkokul Seferberliği*”, 5 Temmuz 1952.

¹³⁰⁷ **Demokrat Gazetesi**, “*İlk Mekteplerde Din Dersi Mecburi Olacak*”, 22 Ağustos 1952;

¹³⁰⁸ **Yeni Adana Gazetesi**, “*İlköğretimde*”, 3 Ekim 1952.

Alman makine uzmanı göreve başlamıştır. Bunun yanında yeni bir makine ve motor okulu açılması için girişimlerde bulunulmuştur. Erkek Sanat Enstitüsü mezunları alınarak teknikerler yetiştirilmesi planlanan bu okul, bölgedeki ilk yüksek dereceli okul olmuştur.¹³⁰⁹

7 Şubat 1953 Cumartesi günü Ziraat Fakültesi profesörlerinden Cahit Öncü başkanlığındaki 33 kişilik bir öğrenci grubu Adana'ya gelerek incelemelerde bulunmuştur. İncelemeler sonucunda Adana'nın tarım bakımından ileri vaziyeti göz önünde bulundurularak şehirde bir Ziraat Fakültesinin kurulması gerektiğini ifade etmiştir.¹³¹⁰ Buna göre Adana'nın önemli bir tarım kenti olması nedeniyle yaptığı araştırmalar vasıtasıyla bölge tarımının gelişmesine yardımcı olabilecek böyle bir kurumun oluşturulması gerekli görülmüştür.

Adana'da ilkokul çağında bulunan çocukların her gün biraz daha artması nedeniyle, mevcut okullar ihtiyacı karşılamaktan uzak kalmıştır. Eğitime önem veren ve okur-yazar sayısını arttırmak isteyen Hükümet, 1954 yılında Adana'daki okul inşası faaliyetlerini yeniden başlatmıştır. Sugediği, Havuzlubahçe, Cemal Paşa ve Osmaniye'de inşasına başlanacak okulların ders yılına yetiştirilmesi planlanmıştır.¹³¹¹ Milli Eğitim Müdürü Ali Yalkın ise vilayet dâhilindeki eğitim çalışmaları üzerine incelemelerde bulunmak ve yeni inşa edilen okulları yerinde görmek amacıyla kaza ve köylere geziler düzenlemiştir. Adana'ya bağlı Kayışlı ve Sungurlu köylerinde yapılan kontroller geç saatlerde sona ermiştir.¹³¹² Bu bağlamda temel eğitim niteliğindeki ilkokul eğitiminin yaygınlaştırılması amacıyla okul yapımına hız verilmiştir.

1952 yılında Adana ilk ve ortaokullarında şiddetli bir kitap sıkıntısı baş göstermiştir. Öğrenci velileri ile öğretmen ve öğrencileri zor bir duruma sürükleyen bir durumun birtakım gayretlerle örtbas edilmeye çalışılması bazı tedbirler alınmasını

¹³⁰⁹ **Demokrat Gazetesi**, “Yüksek Dereceli Ziraat Tekniker Okulu Açılıyor”, 7 Şubat 1953.

¹³¹⁰ **Demokrat Gazetesi**, “Adana'da Ziraat Fakültesi Kurulacak”, 10 Şubat 1953.

¹³¹¹ **Demokrat Gazetesi**, “Şehrimizde Yeniden Okul İnşa Edilecek”, 9 Temmuz 1954.

¹³¹² **Demokrat Gazetesi**, “Ali Yalkın'ın Tetkikleri”, 10 Temmuz 1954.

gerekli kılmıştır. Önemli bir konu olan bu sorun üzerine yapılan araştırmalara göre, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan bir talimatnamede okullar açılmadan yapılacak bir öğretmenler toplantısı ile okutulacak kitapların listesinin 15 gün önceden belirlenerek duyurulması belirtilmiştir. Ancak Adana ilk ve ortaöğretim kurumlarının buna uymamış olması kitap sıkıntısı yaşanmasına neden olmuştur. Bu sorunun aşılabilmesi için yetkilerin gerekli tedbirleri alması gerektiği ifade edilmiştir.¹³¹³

1954 yılı Temmuz ayında devlet tarafından orta ve yüksek dereceli parasız yatılı okullara alınacak öğrencilere uygulanacak sınavların yer ve zamanları belirlenmiştir. Buna göre, Adana Kız Öğretmen Okulu, Adana Düziçi İlk Öğretmen Okulu'na girmek isteyen öğrencilerin yazılı Türkçe sınavları 14 Temmuz, matematik sınavları 15 Temmuz günü Adana Ziyapaşa İlkokulu'nda gerçekleştirilmiştir.¹³¹⁴

Adana'ya bağlı Kızıltaş Köyü İlkokulu 1954 yılının Ağustos ayında esaslı bir tamirat görerek ders yılı başında eğitim-öğretime açılmıştır. Bu suretle üç yıl boyunca okulsuz kalan Kızıltaş Köyü'nün okul ihtiyacı karşılanmıştır. Diğer yandan Karataş nahiyesine bağlı Feyziye Köyü halkının yaptırmakta olduğu okul binası inşaatı sona ermiş ve başvuru üzerine köye öğretmen tayin edilmiştir. Karaisalı kazasının Karsantı Köyü ilkokul binası beş yıl kapalı kaldıktan sonra 1954 ders yılı başında faaliyete açılmıştır. Ancak okulun hangi durumda bulunduğunu incelemek amacıyla Milli Eğitim Teknisyeni İzzet Zorlutuna görevlendirilerek bölgeye gönderilmiştir.¹³¹⁵

Adana dâhilindeki eğitim çalışmaları ve yeni ilkokul inşası hiçbir zaman 1954 yılındaki seviyeye ulaşmamıştır. Yıl içinde sadece Adana'da 44 okulun inşası tamamlanmıştır. Bu okulların 5'i Adana'da, 6 tanesi Ceyhan merkezinde, 7 tanesi ise Osmaniye kaza merkezlerinde inşa edilmiş, geri kalanı ise vilayet dâhilindeki çeşitli

¹³¹³ **Yeni Adana Gazetesi**, “İlk ve Ortaokullarda Kitapsızlık Şiddetle Devam Etmektedir”, 23 Ekim 1952.

¹³¹⁴ **Demokrat Gazetesi**, “Yatılı Okul Kayıt Günleri”, 11 Temmuz 1954.

¹³¹⁵ **Demokrat Gazetesi**, “Vilayetimizin Okul İhtiyacı Karşılanıyor”, 26 Ağustos 1954.

semtlerde yer almıştır. Buna ek olarak Adana'daki ilkokul öğrencilerinin çoğunluğu oluşturması nedeniyle yeni ilkokulların yapılması hazırlıklarına girişilmiştir. Sonuç olarak 1953 yılında 32 birinci sınıf bulunurken 1954'te 74'e çıkmıştır. Bu faaliyet sonucunda oluşan artış Adana tarihinde bir rekor olarak nitelendirilmiştir.¹³¹⁶ Bu artış aynı zamanda Adana'ya ve Adana'daki eğitimin kalitesine verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İnşa edilen okul sayısındaki artışa paralel olarak 1954 yılı Eylül ayında başlayan okul kayıtları sırasında başvurular da artış göstermiştir. İlkokulların kayıtları açtığı andan itibaren büyük bir akın başlamış ve kısa zaman içinde kayıtların dolması nedeniyle birçok ilkokul öğrenci kaydına son vermiştir. Bu noktaları göz önünde bulunduran Milli Eğitim Müdürlüğü önceden önlem olarak belediye ile temasa geçmiş ve Bakım Yurdu'ndan 5 odanın ilkokullara tahsis edilmesini istemiştir.¹³¹⁷ Buna göre yeni okullar yapılmaya devam edilmiş, bununla birlikte bu okullar mevcut öğrenci sayısının fazlalığı karşısında yeterli gelmemiştir. Bu durum insanların bilinçlenerek eğitime önem vermeye başlamasının ve çocuklarını okullara kaydettirmesinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Maarif Vekâleti, 1954 yılı itibarıyla liselerde uygulanan olgunluk sınavlarında değişiklikler yapmak üzere incelemelere başlamıştır. Devam eden çalışmalar sonucunda liselerde uygulanan olgunluk sınavlarının kaldırılmasına ve bunun yerine öğrenciler lehine olacak daha başka bir sınavın yapılmasına karar verilmiştir. Diğer yandan lise ve ortaokullardan belge alıp da okullarla ilgileri kesilmiş olan öğrencilere, yeniden sınav hakkı verilmesi konusu da görüşülmüş ve buna dair

¹³¹⁶ **Demokrat Gazetesi**, “*Vilayetimizin Okul İhtiyacı Hallolundu*”, 2 Eylül 1954; **Demokrat Gazetesi**, “*Mithat Paşa İlkokulu İhdas Olundu*”, 6 Eylül 1954; **Demokrat Gazetesi**, “*İlköğretimde Büyük Başarı*”, 15 Eylül 1954; Adana'da inşası tamamlanan okulların dağılımı şu şekildedir: Havuzlubahçe, Mestanzade, Kurtuluş Mahallesi okulları ile Adana Kız Öğretmen Okulu'dur. Adana merkez, Ceyhan ve Osmaniye'de inşa edilen bu okulları Mahalli Özel İdareler yaptırmakta ve masrafı Özel İdare Bütçesi karşılamaktadır. Bunlar haricinde Adana köylerinde yapılan 26 okul 1954-1955 eğitim-öğretim yılında faaliyete geçecektir. Köylerde inşa edilen ilkokulların masrafları Milli Eğitim Vekâleti'nin Adana'ya ayırdığı tahsisat haricinde, Maarif Dairesinin köylerde yaptığı temas ve çalışma sonucunda sağlanmıştır. **Demokrat Gazetesi**, “*Vilayetimizin Okul İhtiyacı Hallolundu*”, 2 Eylül 1954.

¹³¹⁷ **Demokrat Gazetesi**, “*İlkokullara Tehacüm Fazla*”, 22 Eylül 1954.

yönetmeliğin değiştirilmesi konusunda girişimde bulunulmuştur.¹³¹⁸ Buna ek olarak Milli Eğitim Bakanlığı liselerin on bir yıla indirilmesini kararlaştırmıştır. Bu kararın uygulamaya konmasıyla liseler on birinci sınıftan itibaren mezun vermeye başlamıştır. Diğer yandan bu yıl 12. sınıfa geçen öğrencilerle 11. sınıf öğrencileri ortak şekilde ders görmüştür.¹³¹⁹ Liselerin üç yıla indirilmesinin ardından bir kısım ders kitaplarının gözden geçirilmesi de zorunlu hale gelmiştir.¹³²⁰ Öğrencilerin okula devam etmelerini ve bitirmelerini kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmıştır. Böylece okullaşma oranı arttırılmak istenmiştir.

Eğitim alanındaki girişimlerden¹³²¹ biri İlkokul Öğretmenleri Yapı Sandığı'nın banka haline getirilmesi amacıyla çalışmalara başlanması olmuştur. Çalışmalar bütün yurttaki olduğu gibi Adana ilkokul öğretmenleri arasında da büyük bir memnuniyet yaratmıştır. Bu konuda görüş belirten bazı öğretmenler haberi sevinçle karşıladıklarını ve sandığın bu tarihe kadar sınırlı sayıdaki bazı kişilere fayda sağlamış olduğunu, bunun dışında hiçbir işe yaramadığını belirtmişlerdir. Buna ek olarak kesilen yüzdelerin nerelerde kullanıldığını ve bunların bugüne kadar hangi işlere harcandığının da bilinmediğini söylemişlerdir. Diğer taraftan kurulacak bankanın ortaklara özellikle sosyal ve toplumsal yardımlarda bulunması, bu arada meslek sahiplerini birer eve kavuşturma imkânlarını da ön plana alması gerektiğini eklemişlerdir.¹³²² Bu bilgilerden hareketle Adana'daki ilkokul öğretmenlerinden ihtiyaç duyanlara yardım sağlaması amacıyla kurulan bu sandık uygulamada hoşnutsuzlara da neden olmuştur.

¹³¹⁸ **Demokrat Gazetesi**, “*Liselerde Olgunluk İmtihanları Kalkacak*”, 30 Eylül 1954; **Yeni Adana Gazetesi**, “*Olgunluktan Takıntısı Olan Öğrencilerin Yüksek Okula Devam Meselesi*”, 13 Aralık 1954.

¹³¹⁹ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Liseler 11. Sınıftan itibaren Mezun Verecek*”, 8 Eylül 1954.

¹³²⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “*Lise Kitapları Tadil Olunuyor*”, 27 Kasım 1954.

¹³²¹ 1954 yılındaki girişimlerden biri de Ekim ayında bütün vilayetlerde müstakil ilköğretim teşkilatları kurulmasına dair bir kanun tasarısı hazırlanarak TBMM'ye sunulması olmuştur. Bu tasarı ile ilköğretim kanun tasarısının yürürlüğe girmesinden sonra en fazla sekiz yıl zarfında ilköğretim davasının tamamen çözülerek okulsuz tek bir köy dahi kalmaması amaçlanmıştır. **Demokrat Gazetesi**, “*İlköğretim Sistemimizin İnkişafı için Çalışılıyor*”, 1 Ekim 1954.

¹³²² **Demokrat Gazetesi**, “*Öğretmenlerle Alakalı Mühim Bir Teşebbüs*”, 23 Eylül 1954; **Demokrat Gazetesi**, “*Öğretmenlerimizin Memnuniyetleri*”, 30 Eylül 1954; **Demokrat Gazetesi**, “*Öğretmenler Birliğinde Yapılan Toplantı*”, 12 Ekim 1954; **Demokrat Gazetesi**, “*Öğretmenler Bankası Kurulması Hakkındaki Çalışmalar Devamda*”, 3 Aralık 1954.

Öğretmenlere yardımda bulunacak bir banka kurulması amacıyla atılan adımlar yanında Adana Öğretmenler Derneği İdare Heyeti'nin çabalarıyla öğretmenlerin kışlık yakacak ihtiyaçları sağlanmaya çalışılmıştır. İdare Heyeti bir müteahhit ile anlaşarak, odun temin etmiş ve bunu piyasanın 15-20 lira altında isteyene dağıtmaya başlamıştır. Tonu piyasada 70-75 liraya kadar satılan odunun, öğretmenlere ihtiyaçları oranında 55 liradan verilmesi öğretmenler arasında memnuniyet yaratmıştır.¹³²³ Bu bağlamda kurulan Adana Öğretmenler Derneği bölge öğretmenleri arasındaki dayanışmanın bir göstergesi olmuştur. Dernek sayesinde öğretmenler ihtiyaçlarını daha uygun fiyatlarla temin etmiş, bu sayede de tasarruf sağlayabilmişlerdir.

Adana Valisi Cemal Dinç, 2 Ekim 1954 tarihinde makamında bir basın toplantısı yapmıştır. Vali konuşmasında 1954-1955 yılında Adana dâhilinde sürdürülen eğitim çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Vali özellikle vilayet merkezinde yeniden yapılan fabrikalar sayesinde oluşan sınai bir kalkınmadan bahsetmiştir. Diğer taraftan toprak barajın ve İncirlik hava meydanının inşaatına hızla devam edilmesinin, Adana nüfusunun hızla artmasına vesile olduğunu ifade etmiştir. Bu nüfus yoğunluğu karşısında, günün zaruri bir ihtiyacı haline gelen kültür işlerinin de organize edilmesi ve böylece Adana halkının okul çağında olan çocuklarını okutmakla beraber, okuma çağını geçirmiş olanlarını da iş yerlerinde asgari de olsa bilgili hale getirmenin milli bir görev olduğunu belirtmiştir.¹³²⁴ Bu bağlamda vali nüfusu hızlı bir şekilde artış kaydeden Adana'nın eğitim-öğretim ihtiyacını karşılamamanın da ihmal edilemeyecek derecede önemli bir kültür meselesi olduğunu ifade etmiştir.

1954-1955 eğitim-öğretim yılı 4 Ekim 1954 tarihinde açılmıştır. 1954 yılında ilkokullara alınan öğrenci sayısının fazlalığı karşısında neredeyse bütün Adana okullarında çifte öğretim usulü uygulanmasına karar verilmiştir. Adana dâhilinde yeniden eğitime açılan okullarla beraber, mevcudu 40'a yaklaşan ilkokullarda birinci

¹³²³ **Demokrat Gazetesi**, “Öğretmenlere Ucuz Odun Verilmekte”, 4 Aralık 1954; **Demokrat Gazetesi**, “Öğretmenler Derneği Faydalı çalışmaları”, 5 Aralık 1954.

¹³²⁴ **Demokrat Gazetesi**, “Vilayetimizin Maarif İşleri Süratle Geliştirilmektedir”, 3 Ekim 1954.

sınıfa devam edecek öğrenci sayısı her sene olduğundan bir misli artmıştır. Hatta ders yılının başlamasının sonrasındaki günlerde de okullara kayıt yaptırmak isteyenler olmuştur. Özellikle yazlık yerlerde yaşayan Adanalılar çocuklarını okullara yerleştirmek için büyük gayret sarf etmişlerdir. Buna rağmen Milli Eğitim Müdürlüğü'nün zamanında tedbir alması sayesinde okula devam etmek isteyen hiçbir öğrenci geri çevrilmemiştir.¹³²⁵

1954 yılının Ekim ayında Adana eğitimini etkileyecek bir gelişme yaşanmış ve vilayet dâhilinde öğretmen nakilleri gerçekleşmiştir. Nakiller dolayısıyla Adana ilkokullarındaki öğretmenlerden 23'ü tayin edilmiştir.¹³²⁶ Öğretmenlerle ilgili bir diğer gelişme ise ilk ve ortaokul öğretmenlerinin terfisini öngören yasa tasarısı olmuştur. Bu kanun ile vilayetlerde oluşturulacak disiplin komisyonlarının mahalli eğitim konularıyla ilgili kararlar alabilmesi de sağlanmıştır.¹³²⁷

1955 yılında ülkede yer yer yükselmiş bulunan İmam Hatip Okullarından biri Adana'da eğitime başlamıştır. Okul Adana gençliğinin özellikle spor alanındaki gelişimine uzun yıllar sahne olan, milli günlerde törenlerin yapıldığı ünlü kumluk alan üzerine inşa edilmiştir. Henüz 200 öğrencisi bulunan okulun geleceğin bilinçli din adamlarını yetiştireceği belirtilerek Adana'da böyle bir okulun açılmasından mutluluk duyulduğu vurgulanmıştır.¹³²⁸

Maarif Müdürlüğü 1956 yılında büyük bir faaliyet içine girmiştir. Bu faaliyet kapsamında şehirde açılacak yetiştirme yurdunun arsası Maliye Vekâleti tarafından tahsis edilmiş ve inşası için hazırlıklara başlanmıştır. Kız Enstitüsüne 247.000 keşif bedelli ek bir pavyon inşa edilmeye başlanmıştır. Erkek Lisesi'ne yapılan ek pavyonun da bitirilmesine çalışılmıştır. Ayrıca halen Kız Lisesi ile beraber çalışan

¹³²⁵ **Demokrat Gazetesi**, “İlkokullar Yarın Açılıyor”, 3 Ekim 1954; **Demokrat Gazetesi**, “İlkokullara Tehacüm Fazla”, 8 Ekim 1954.

¹³²⁶ **Demokrat Gazetesi**, “İlimiz Öğretmenleri Arasında Nakiller”, 22 Ekim 1954.

¹³²⁷ **Demokrat Gazetesi**, “Öğretmenler Terfi Tasarısı Başvekâlette”, 2 Aralık 1954.

¹³²⁸ Yusuf Ayhan, “Değerli Bir İlim İrfan Ocağı: İmam-Hatip Okulu”, **Yeni Adana Gazetesi**, 10 Mayıs 1955; A. Baki-Çınar Bahçeci, **Türkiye’de Din Eğitimi**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995, s.29.

orta kısım için ayrıca bir kız ortaokulu açılması planlanmıştır. Sekiz köy okulunun da ihalesi tamamlanmış, dördünün de yapılmasına karar verilmiştir.¹³²⁹ Bu bağlamda Adana'nın eğitim işleri devlet bütçesinden yapılan yardımlarla desteklenmiştir.

Dönemin ilk yıllarında mesleki ve teknik ortaöğretim konusunda birçok adım atılmış olmakla birlikte istenilen seviyede okullaşma sağlanamamıştır. Ayrıca özellikle traktör ve otomobil kullanımının artmasına koşut olarak sanat enstitülerinde motor bölümleri açılmıştır. Tamamen motor üzerine eğitim verecek iki sanat enstitüsünden biri de Adana'da faaliyete geçirilmiştir.¹³³⁰ Bu seçimde Adana'nın traktör ve otomobil kullanımında ön sıralarda yer alması, bu nedenle de motordan anlayan teknik elemanlara oldukça ihtiyaç duyulmasının etkili olduğu sonucu çıkarılabilir.

TBMM'nin 30 Haziran 1956 tarihli toplantısında Adana Milletvekili Mehmet Ünalı Ceyhan'da bir lise açılmasına dair sözlü soru yöneltmiştir. Milli Eğitim Bakanı Ahmet Özel bu soruya cevabında Türkiye'de 95 lise ve 441 ortaokulun bulunduğunu, bu okullar için halen 2.000 öğretmene ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bugünkü bu şartlar dâhilinde de Ceyhan'da lise açılmasının mümkün olmayacağını söylemiştir. Mehmet Ünalı ise Ceyhanlıların gerek bina, gerekse ders araç gereçlerini sağlayabileceklerini, Bakanlığın da Ceyhan'a öğretmen kadrosu vermesi isteğinde bulunmuştur.¹³³¹

Adana'da özel ortaokullar 1958'de açılmaya başlanmıştır. Daha önce başlıca özel öğretim kurumları olarak, Nuri Has İlkokulu ve Erkek Koleji yer almıştır.¹³³² Bu bağlamda bu dönemde Adana'nın eğitim alanında devlet kurumları yanında özel

¹³²⁹ **Türksözü Gazetesi**, “*Maarif Müdürlüğü Geniş Bir Çalışma Mevsimine Girdi*”, 12 Haziran 1956.

¹³³⁰ Erdoğan Başar, **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)**, MEB Yayınları, İstanbul, 2004, s.470-471.

¹³³¹ **Türksözü Gazetesi**, “*Ortaokul ve Liselerde Dört Bin Öğretmene İhtiyaç Var*”, 30 Haziran 1956.

¹³³² **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.122-123; Nuri Has İlkokulu 5 Ocak 1958 tarihinde Çukurova'nın tanınmış işadamlarından fabrikatör Nuri Has tarafından 400 bin liraya yaptırılarak Milli Eğitim Bakanlığı'na hediye edilmiştir. 1958-1959 ders yılında 900 öğrenci ile çift öğretim yapmıştır. **Tarihi Yönleriyle Adana Özel Ansiklopedisi**, Özel Sayı:1, Yıl.19.5.1966, s.28.

kurumlar da açılmaya başlanmıştır. Özel okulların görülmeye başlanması Adana'nın eğitim-öğretim işleri açısından önceki dönemlerden farklı bir gelişme olmuştur.

Adana'da iki lisenin eğitim faaliyetinde bulunduğu 1954-1955 eğitim-öğretim yılında öğrenci sayısı 1.000 dolayında iken, öğretmen sayısının da 54 olduğu görülmüştür. Ayrıca II. dönem mesleki ve teknik öğretim kurumu olarak bir Yapı Sanat Enstitüsü, bir Sanat Enstitüsü ve bir de Ticaret Lisesi varlık göstermiştir.¹³³³ Bu bağlamda yapılmaya devam edilen okullar nedeniyle bölgede eğitim hizmetinde bulunan kurumların sayısı aynı yılın dönemleri arasında bile farklılık gösterebilmiştir.

Adana, 1957-1958 yılı kültür hareketleri bakımından oldukça gelişmiştir. Buna göre il merkezinde Erkek Lisesi, Kız Lisesi, Ticaret Lisesi, Bölge Ziraat Okulu, Orta Okullar, Erkek Sanat Enstitüsü, Yapı Sanat Enstitüsü, Kız Öğretmen Okulu, Kız Enstitüsü, İmam Hatip Okulu, Motor ve Makine Okulu ile 39 ilkokul, Halk Eğitim Merkezi, Öğretici Filmler Merkezi gibi kurumlar öğrenim çağındaki gençlerin yetişmeleri için gayret sarf etmiştir.¹³³⁴ Buna göre kentteki gençlerin temel eğitim almalarını sağlayacak kurumlar yanında mesleki ve teknik bilgiler edinip beceriler kazanabilecekleri okullar da hizmet vermiştir.

1959'da çağdaş eğitimin bir parçası olarak uygulamaya konulan rehberlik hizmetlerinin verilmesi amacıyla "*Rehberlik Araştırma Merkezi*" kurulan il merkezlerinden biri de Adana olmuştur.¹³³⁵ Rehberlik Araştırma Merkezleri ilkokuldan en üst eğitim seviyelerindeki öğrencilere kadar eğitimin her alanında yaşanan sorunları araştırarak ortadan kaldırmak amacıyla kurulmuştur. Adana'nın önemli bir göç merkezi olması ve okulların ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birbirinden oldukça farklı özelliklere sahip çocukları bir araya getirmesi sorunlar yaşanmasını da kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu nedenle kişisel özelliklere ya da

¹³³³ Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.123.

¹³³⁴ Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı 1957-1958, s.1.

¹³³⁵ Cavit Binbaşıoğlu, Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi, MEB Yayınları, İstanbul, 1995, s.370.

alınan eğitime bağlı olarak yaşanan sorunları ortadan kaldırmayı ve öğrencileri eğilimleri konusunda bilinçlendirmeyi amaçlayan böylesi bir kurumun Adana’da bir merkez açması önemli bir gelişme olmuştur.

1960 yılında okul yapımı için Adana’ya 1.750.000 lira ödenek ayrılmıştır. Bu ödenekle köylerin bir kısmının, taş, kum, kireç bir kısmının kum, çakıl ve malzeme nakil işlerini temin etmeleriyle 60 köyde yeni okul, 10 köyde yeniden ayrı öğretmen evi ve 10 köy okulunun tamiri yapılmıştır. Bu okullara gerekecek her türlü diğer malzeme, köy sandıklarına Daimi Encümeninden tahsis edilen para ile aldırılmış, sadece işçilikleri bizzat çalışan ustalara her köy tarafından ayrı ayrı pazarlıkla verilerek yaptırılmasına hızla devam edilmiştir.¹³³⁶ Okul yapımı son hızla devam ederken bir yandan da öğrencilerin açıkta kalmaması için ilkokul kayıtlarında dikkat edilecek konular belirlenmiştir.¹³³⁷ Belirlenen kurallar çerçevesinde Adana merkez ilkokullarına 3.750 öğrenci kaydedilmiştir.¹³³⁸

1960 yılında CHP Adana Milletvekili Avukat Ahmet Karamüftüoğlu tarafından TBMM’ye sunulan köy öğretimi hakkındaki kanun teklifi ilgi ile karşılanmıştır. Devlet adamları ve aydınların üzerinde fikir birliğine vardıkları kanunun en büyük amacı Türk köylüsünü okutarak ilkokul davasını çözümlemek ve her köyde okul açmak suretiyle Türk köylüsünü aydınlatmak olmuştur.¹³³⁹ Bu kanunla temel eğitimin köylere de ulaşması sağlanmaya çalışılmıştır.

1960 yılında Milli Eğitim Bakanlığı’nda yeni bir İlköğretim kanun tasarısı hazırlamak üzere Prof. Dr. Fehmi Yavuz başkanlığında bir heyet oluşturulmuştur. Tasarının ihtiyaca cevap verecek ve bütün köyleri okula kavuşturacak yenilikleri

¹³³⁶ **Türksözü Gazetesi**, “Bu Sene 60 Köyümüz Okula Kavuştu, 10 Okul da Onarıldı”, 4 Eylül 1960.

¹³³⁷ **Türksözü Gazetesi**, “Öğrenci Kayıtları Mevzuunda Merkez Başöğretmenleri Bir Toplantı Yaptı”, 11 Eylül 1960; **Türksözü Gazetesi**, “Okullarda Öğrencilere Gösterilecek Kayıt Kolaylıkları”, 30 Eylül 1960.

¹³³⁸ **Türksözü Gazetesi**, “Okulsuz Öğrenci Kalmayacak: İlimiz Merkezinde İlkokul Birinci Sınıflarına 3.750 Öğrenci Kaydedildi”, 16 Eylül 1960.

¹³³⁹ **Türksözü Gazetesi**, “Köy Öğretimi İçin Hazırlanan Kanun Teklifi İlgi ile Karşılandı”, 5 Mart 1960.

içereceği belirtilmiştir. Tasarı kısa zamanda hazırlanarak Milli Birlik Komitesine sunulmuştur.¹³⁴⁰

2. Kültür Kurumları ve Kültürel Yaşam

TBMM 17 Haziran 1950 tarihli oturumunda, Arapça ezan ve kamet okuyanlar hakkında ceza hükmü taşıyan Türk Ceza Kanununun (TCK) 526. maddesi 5665 sayılı kanunla değiştirilmiş ve bu hüküm maddelerden çıkarılmıştır. Buna ek olarak 17 Haziran 1950 tarihinden itibaren ezanın ve kametin Arapça okunmasının serbest olduğu Başbakanlıktan vilayetlere gönderilen bir telgrafla bildirilmiştir. Bu tebliğin ulaştırıldığı ve uygulamaya konulduğu vilayetlerden biri Adana olmuştur.¹³⁴¹

Adana Arkeoloji Müzesi 1950 yılından itibaren eski bir kiliseyi bina olarak kullanmaya başlamıştır.¹³⁴² Müzecilik anlamında 1950-1957 yılları arasında Adana'da Türk Tarih Kurumu ve Maarif Müdürlüğü adına yürütülen ve kazı müdürlüğünü Dr. Bahadır Alkım'ın üstlendiği Karatepe kazısı gerçekleştirilmiştir. 1956-1957 yılında da kazı müdürlüğünü İTÜ profesörlerinden Alman arkeologlar Dr. Helmuth Theodor Bossert ve Dr. Ludwig Budde başkanlığındaki yabancı bir bilim kurulunun gerçekleştirdiği Misis arkeolojik kazısı yapılmıştır.¹³⁴³ Kazılarda ortaya çıkarılan eserlerin restorasyon işlerinde ise İtalyan restorasyon uzmanı Eliseo Zorzetto görev almıştır.¹³⁴⁴ Doğrudan bu dönemde yürütülen bu kazılar sonucu Adana'da iki müze kurulmuştur. Bunlardan ilki Karatepe Açık Hava müzesi,¹³⁴⁵ ikincisi de Misis Mozaik Müzesi¹³⁴⁶ olmuştur.¹³⁴⁷

¹³⁴⁰ **Türksözü Gazetesi**, “İlköğretim Kanun Tasarısı Hazırlanıyor: Bütün Köyler Okula Kavuşacak”, 26 Ağustos 1960; **Türksözü Gazetesi**, “İlköğretim Kanun Tasarısı Hazırlanıyor”, 26 Ağustos 1960.

¹³⁴¹ **Demokrat Gazetesi**, “Arapça Ezan Serbest Bırakıldı”, 17 Haziran 1950; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)**, 4. Kitap: İkinci Bölüm, Ankara, 1999, s.49-50.

¹³⁴² Mehmet Önder, **Türkiye Müzeleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1995, s.2.

¹³⁴³ Veriler, **ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni**, S.1, 1958; Bu kazılarda Alman Mimar Hinzl de yer almıştır. **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 136-10, Sayı: 78884, Yer No: 144.72..17., Tarih: 3.9.1956.

¹³⁴⁴ **BCA**, Fon Kodu: 30..18.1.2., Dosya: 27-56, Sayı: 93564, Yer No: 146.42..4., Tarih: 28.8.1957.

¹³⁴⁵ 1950-1957 yılları arasındaki çalışmalar sonucunda çıkarılan Karatepe mevkiindeki Geç Hitit Devri eserleri, 150.000 TL harcanarak beton çatı altına alınmış, eserlerin restorasyonu da yapılarak, 1958 yılında modern bir açık hava müzesi oluşturulmuştur. Sezdi, 1958, s.21; Kadirli ilçesinin Karatepe mevkiinde çıkan taş eserlerin restorasyonu işinde ve müzelerde çalışmak üzere İtalyan Ali

1950’li yıllarda Adana kültürel yaşamında yerini alan iki dergi yayınlanmıştır. Bunlardan ilki Haziran 1957’de yayınlanmaya başlayan “*Yol Kavşağı*” dergisi olmuştur. Aylık fikir, sanat dergisi olarak çıkmıştır. İkincisi olan “*Şölen*” ise 15 Kasım 1958 tarihinde çıkmıştır. On beş günde bir çıkan derginin son sayısı Temmuz 1959 tarihinde yayınlanmıştır. Dergide çeşitli konulardan yazılar yanında Adana’ya ait gerçekler de yer almıştır. Dönemin sonu olan 1959’da bir şiir ve edebiyat dergisi olan “*Ufuk*” dergisi yayınlanmaya başlamıştır.¹³⁴⁸

9 Şubat 1951 tarihinde Demokrat gazetesinde kaleme alınan bir köşe yazısında Adana’nın bir kültür merkezi olup olamayacağı ele alınmıştır. Buna göre, Türkiye’nin coğrafi konumu; geçirmekte olduğu devrimler devresi, Batı medeniyeti dairesinde almak istediği yer ve milli amaçları gibi bakımlardan kültür merkezlerinin çoğalmasını gerektirmiştir. Adana böyle bir merkez olmaya uygun bulunmuştur. Coğrafi konumunun elverişliliği nedeniyle zaten Güney bölgesinin merkezi halini almıştır. Bu merkezi konumu dolayısıyla ticari ve sınai hayatı gittikçe gelişmiştir. 120 bin nüfusu olan Adana, aldığı göçlerle daha da güçlenmiştir. Nüfusun artışına paralel olarak kendini yetiştirmiş aydın insanlar da artmıştır. Böyle olmakla birlikte kuvvetli bir milliyet ve ülke bilincine sahip Adana’nın bir kültür merkezi haline gelebilmesi için İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerin desteğine ihtiyacı olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle merkezi İstanbul’da bulunan Türk Kültür Cemiyeti’nin Adana’da bir şube açması önemli bir gelişme olarak görülmüştür. Bu Cemiyetin bir kültür merkezi yaratılabilmesi için şehrin sosyolojik yapısını incelemekle işe

Caravella’nın çalıştırılmasına izin verilmiştir. **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2., Dosya: 27-704, Sayı:4/1106, Yer No: 132.56..5., Tarih: 6.7.1953.

¹³⁴⁶ 1956’da Misis höyüğünde yapılan kazılar sonucunda Roma dönemine ait bir tapınağın mozaikleri bulunmuştur. 1959 yılında mozaiklerin üzerine camekânlı bir bina yapılarak müze haline getirilmiştir. Misis Mozaik Müzesi, Adana-Ceyhan arasındaki tarihi İpek Yolu üzerindeki antik Misis kentinde kurulmuştur. TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, **Türkiye Müzeleri**, 2002, s.13.

¹³⁴⁷ Ethem Sezdi, “*İstanbul Belediyesi’ne Bağlı Müzeler*”, **ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni**, S.2, 1958, s.21; TC. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, **Türkiye Müzeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s.13.

¹³⁴⁸ Mengi, **a.g.m.**, s.373.

başlaması gerektiği ve inceleme sonucunun kültür merkezi için temel oluşturacağı belirtilmiştir. Aydınlar yapılacak bu araştırmalar için göreve çağırılmıştır.¹³⁴⁹

28 Nisan 1953 tarihinde Teknik Ziraat Müdürlüğü'ne ait bir pavyonda Türk-Amerikan kütüphanesinin açılış töreni yapılmıştır. Derli toplu bir hale getirilen kütüphanede binden fazla kitap yer almıştır. Her ay yeni bir şekilde düzenlenecek olan vitrinlerde, Çukurova Bölgesi'nin özelliklerine göre bir ziraatçıya gerekli olabilecek bilgiler resimlerle ve maketlerle sergilenmiştir. Amerikan Haberler Merkezine üye olan bu kütüphanenin düzenlenmesi ile ilgilenen Amerikalı bir Bayan *"Bu kütüphane, dünyada, içinde ağacı da bulunan yegâne kütüphanedir"* şeklinde bir tanıtımda bulunmuştur. Bölgede böylesi bir kütüphanenin açılması mutluluk yaratırken neden Adana'da da açılmadığı sorusu akıllara gelmiştir.¹³⁵⁰

Bu dönemde bütün dünyayı meşgul eden çocuk bakımı ve eğitimi Adana'da da üzerinde önemle durulan konulardan olmuştur. Bu bağlamda Adana'da içerisinde Atatürk Köşesi de bulunan bir Maarif Müdürlüğü Çocuk Kütüphanesi açılmıştır. 15 Kasım 1954 tarihinde Adana Valisi Cemal Dinç ve Maarif Müdürü Ali Yalkın tarafından açılan kütüphanenin idaresini Mine İşıtışık ve Şahinde Oransal adlı öğretmenler üstlenmiştir. 2.500 üyesi bulunan kütüphaneye devam eden öğrenci sayısı gün geçtikçe artmıştır. Kütüphanede çocuk seviyesinde romanlar, hikâyeler, ayrıca ders kitapları olmak üzere iki binden fazla kitap yer almıştır. Ayrıca Adana çocuklarını insanlığın aydınlanması yolunda büyük önem taşıyan kitapların ışığı altında toplamak gerektiği düşünülmüştür. Bunun için de Adanalıların yardımı istenmiştir.¹³⁵¹ Bu bağlamda geleceğin önemli insanları arasında yer alacak çocukların seviyelerine uygun kitaplar okuyarak bilinçlenmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

¹³⁴⁹ **Demokrat Gazetesi**, "Adana Bir Kültür Merkezi Olabilir mi?", 9 Şubat 1951.

¹³⁵⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, "Kültür Ocakları", 29 Nisan 1953.

¹³⁵¹ Yusuf Ayhan, "Çocuk Kütüphanesi", **Yeni Adana Gazetesi**, 6 Temmuz 1955.

Kadınlar Birliği Adana Merkezi İdare Heyeti ve Haysiyet Divanı, diğer kollardan üyelerin katılımıyla bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıda en önemli konunun lüksle mücadele ve yerli malı kullanımı olduğu üzerinde fikir birliğine varılarak bu konuda bazı girişimlerde bulunulması kararlaştırılmıştır. İlk girişim olarak 16 Haziran 1956 Cumartesi günü bir garden parti verilerek, bu partiye katılacakların yerli ve ucuz kumaşlardan yapacakları elbiseleri giymeleri istenmiştir. Partide en zarif ve ucuz elbiseyi giymiş olan kişiye ise bir hediye verilmesi düşünülmüştür. İkinci olarak köy kolunun faaliyete geçerek Adana köylerine gidilmesi ve köylü kadınların her konuda aydınlatılmaları ve ekipte bulunan bir doktor tarafından yaz hastalıkları hakkında bilgilendirilmelerine karar verilmiştir.¹³⁵²

1956 yılında ülkenin kültürel olarak yükselmesini sağlayacak kolejler, lisan dershaneleri ve kurslar açmak amacıyla merkezi Adana olmak üzere elli yıl süre ve iki yüz bin sermaye ile Çukurova Koleji Türk Anonim Şirketi'nin kurulmasına İktisat ve Ticaret Vekaleti tarafından izin verilmiştir.¹³⁵³

Cumhuriyet dönemi özel sektör tarafından kurulan matbaaların toplandığı yerlerden biri Adana olmuştur. 1948'de 15 olan matbaa sayısı 1958'de 42'ye çıkmış ve bu matbaalarda ağırlıklı olarak gazete, dergi ve kitap yayınlanmıştır.¹³⁵⁴ Bu bağlamda bu dönemde kentteki basın-yayın faaliyetleri gelişim kaydetmiştir.

1958 yılında Basın-Yayın ve Turizm Bakanlığı kurulmuştur. 1959 yılında ise bir Türk firması tarafından İzmir, Adana, Gaziantep, Kars, Erzurum ve Van'da yeni radyo istasyonu kurulması için harekete geçilmiştir. Her biri 2 KW güçteki istasyonlardan önce, bir ara 27 ilde radyo istasyonu kurulması üzerinde durulmuşsa da sonradan bu sayı 7'ye indirilmiştir. Böylece 1954 yılında Adana, Erzurum ve İzmir Radyo istasyonlarının 100 KW güce çıkarılmasıyla başlayacak olan yurt çapında milli bir şebeke kurma projesi yerine, adı geçen illerde ikişer kilovatlık orta

¹³⁵² **Türksözü Gazetesi**, “Kadınlar Birliği Adana Merkezinin Faaliyeti”, 1 Haziran 1956.

¹³⁵³ **BCA**, Fon Kodu: 30.18.1.2., Dosya: 9-166, Sayı: 67074, Yer No: 142.14.7., Tarih: 15.2.1956.

¹³⁵⁴ **50 Yılda Türk Sanayi**, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara, 29 Ekim 1973, s.187.

dalga istasyonlarının kurulmasına başlanmıştır.¹³⁵⁵ Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Haluk Şaman, 28 Şubat 1960 tarihli meclis konuşmasında kurulan bu radyolarla ilgili olarak:

“...Yeni radyo istasyonları Erzurum, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır ve Edirne’de kurulacaktır... Bunlar bir iki kilovatlıktır... Adana’da küçük istasyonlarla kıyaslanamayacak şekilde büyük bir istasyon faaliyete geçecektir... Bu radyo istasyonlarının dışarıdan gelecek (Komünist propagandaları) tesirleri önleyecek istikametlerde Türkiye’nin hudut bölgelerine yerleştirilmiş olmasını memnunlukla karşılıyoruz” demiştir.¹³⁵⁶

a. Adana Halkevi ve Faaliyetleri

1950 yılında altı Demokrat Parti Antalya Milletvekili Halkevlerinin hiçbir partinin değil milletin malı olduğunu ifade ederek Evlerin tamamen millete mal edilmesi yönünde kanun teklifinde bulunmuşlardır.¹³⁵⁷ Takip eden günlerde Halkevleri hakkında farklı Milletvekilleri tarafından TBMM’ye sunulan kanun teklifi sayısı dördü bulmuştur. Dördüncü teklif Erzurum Milletvekili Emrullah Nutki tarafından verilmiştir. Bu teklif kabul edildiği takdirde bu tarihe kadar Halkevleri için hazineye vilayet, belediye ve köy bütçelerinden verilmiş olan yardım tahsisatının hepsinin hesabı çıkarılarak oluşan tutarın CHP zimmetine yazılmasına karar verilmiştir. Bu tutarı ödemesi için de CHP’ye üç ay süre tanınması düşünülmüştür.¹³⁵⁸

Hazineye devredilen Halkevi binasının belediyeye verilmesi kararlaştırılmıştır. Ankara’da yapılan görüşmeler sonucunda binanın kıymeti belirlendikten sonra ödemede kolaylıklar sağlanması suretiyle bedeli karşılığında belediyeye verilmesi uygun görülmüştür. Belediye Başkanlığı prensip olarak binayı Belediye Sarayı haline getirmeye karar vermiştir. Böylece dağınık halde bulunan

¹³⁵⁵ Ünal Oskay, **Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 316, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971, s.16.

¹³⁵⁶ **TBMM (ZC)**, XI. Devre, Celse 2, İnikat 50, Cilt: 12-2, 28 Şubat 1960, s. 1011-1012.

¹³⁵⁷ **Demokrat Gazetesi**, “Halkevleri İçin Kanun Teklifi”, 16 Haziran 1950.

¹³⁵⁸ **Demokrat Gazetesi**, “CHP’nin Halkevleri Yoluyla Aldığı Paralar Geri Alınacak”, 21 Ocak 1951.

Belediye teşkilatlarının aynı çatı altına toplanması amaçlanmıştır. Halkevinin sinema kısmının ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın da yardımıyla şehir tiyatrosu haline getirilmesi öngörülmüştür. Sinema kısmında oturan Halk Eğitim Müdürlüğü ve teşkilatının da, istedikleri takdirde Adliye Sarayı yanındaki belediye lojmanlarına nakledilmeleri kararlaştırılmıştır. İhtiyaç halinde ise tiyatro salonunun konferans, toplantı gibi faydalı etkinliklerde kullanılabileceği belirtilmiştir.¹³⁵⁹

1960 yılında İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri aralarında imza toplayarak eski Halkevlerinin tekrar açılması amacıyla bir kampanya başlatmıştır. Kampanyada toplanan imza sayısı yüzü aşmış ve aydınlar arasında destek bulmuştur. Gençlik de Halkevlerinin yeniden açılması amacıyla harekete geçmiş, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri Milli Eğitim Bakanına başvurarak eski Halkevleri ve Halkodalarının, Kültür Ocakları adıyla yeniden açılmasını teklif etmiştir.¹³⁶⁰

Ulus devlet yaratma sürecinde en önemli unsurlardan biri olan dil konusu 1960'larda da önemini korumuştur. Toplumun bireyleri arasında ortak bir dil yaratmak suretiyle bir bağ kurulmaya çalışılmış, bu amaçla "*Vatandaş Türkçe Konuş*" adı altında kampanyalar başlatılmıştır. Yurt çapında başlatılan bu kampanyalar Adana'ya da yansımış ve bölge insanların dili iyi öğrenilebilmesi amacıyla çeşitli kurslar açılmıştır.¹³⁶¹ Buradan hareketle ulus devlet inşa etme sürecinde önemli bir faktör olan dil birliğinin Adana'da da sağlanmasına çalışılmıştır.

b. Tiyatrolar, Sinemalar, Konserler, Balolar, Sergiler, Konferanslar

DP hükümetleri, tiyatro, güzel sanatlar, eski eserler ve müzelerin korunması ve geliştirilmesi yönünde ileri adımlar atmışlardır. Eski eserler ve müzeler alanında

¹³⁵⁹ **Türksözü Gazetesi**, "Halkevinin Belediye'ye Devri Katileşmiş Gibidir", 17 Mayıs 1956.

¹³⁶⁰ **Türksözü Gazetesi**, "Halkevlerinin İhyası için İmza Toplanıyor", 24 Haziran 1960; **Türksözü Gazetesi**, "Halkevlerinin Açılması İçin Girişilen Teşebbüsler Geniş Alaka Görmektedir", 26 Haziran 1960.

¹³⁶¹ **Türksözü Gazetesi**, "Vatandaş Türkçe Konuş: Yurt Ölçüsündeki Kampanya Gelişiyor", 7 Eylül 1960.

yapılan çalışmalar, ileri seviyelere ulaşmıştır. 1959 yılı sonu itibarıyla Adana Misis'te açılan Mozaik Müzesi bu adımlardan birini oluşturmuştur.¹³⁶² Bu bağlamda DP dönemi Adana'nın zirai, sınai ve ticari gelişimine paralel olarak kültürel olarak da geliştiği bir dönem olmuştur.

Bu dönemde Adana, genciyle, yaşlısıyla herkesin sanat, edebiyatla ilgilendiği, filmler, tiyatro yapıtları, resim sergileri, gazete, dergi ve kitaplara ilgi gösterdiği bir yer olmuştur. Bu bağlamda 5 Sabah gazetesi, 1 Akşam gazetesi, 11 sanat-edebiyat dergisi ya da gazetesi ve en az 100 satan kitaplarla tam bir kültür kenti olduğunu göstermiştir.¹³⁶³

Bu dönemde Adana'da sanat da, edebiyat da ayrı bir yere sahip olmuştur. Örneğin edebiyat matinaleri düzenlenmiş, Belediye içinde Devlet Tiyatrosu'nun da kullandığı salonda, okullarda münazaralar, şiir okuma günleri ve diğerleri... Tümü de hınca hınç dolmuştur.¹³⁶⁴ 18 Haziran 1950'de Adana'ya gelen Devlet Tiyatrosu bu defa ilk temsilini Halkevi sinema salonunda gerçekleştirmiştir.¹³⁶⁵ Bu bilgiden hareketle refah seviyesinin artmasıyla birlikte kentte kültürel anlamda bir bilinçlenme de oluşmaya başlamıştır. Düzenlenmeye başlayan kültürel etkinlikler ve bu etkinliklere katılım ise bu bilinçlenmenin göstergesi olmuştur.

1951 yılı itibarıyla büyüyen ve kentleşen Adana'nın tiyatro ihtiyaını karşılayacak bir şehir Tiyatrosu kurulması çalışmalarına başlanmıştır. 28 Mart 1951 tarihinde Milli Eğitim Müdürü Halis Tzng, Nevzat Güven, Ali Sepici, Turgur Arsoy ve Kemal Pekün'den oluşan bir komisyon toplanarak bu konuda fikir

¹³⁶² **TBMM (ZC)**, Maarif Vekâleti, *1960 Yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası ve Bt Encümeni Mazbatası*, XI. Devre, Cilt:12-1, s.234-235.

¹³⁶³ Habora, **a.g.e.**, s.61.

¹³⁶⁴ **Aynı Yer**, s.53.

¹³⁶⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Devlet Tiyatrosunun İlk Temsili", 19 Haziran 1950.

alışverişinde bulunmuştur. Bu sırada belediyenin yapacağı yardım meselesi görüşülmüş ve bu konuda belediye ile iletişim kurulmasına karar verilmiştir.¹³⁶⁶

Çeşitli oyunlar sergilenmesine rağmen Adana'nın sanat faaliyetleri genel olarak durgunluk sergilemiştir. Arada bir olağanüstü bir durum gerçekleşmezse sanatsız bir yer olarak kalmıştır. 1955 Mayıs'ında Yapı ve Kredi Bankası aracılığıyla İstanbul'dan gelen Küçük Sahne Adana'da bir canlılık oluşmasını sağlamıştır. Sahne, şehirde kaldığı kısa süre içerisinde iki komedi ve iki dramı arka arkaya sahnelemiştir. Bu çabasıyla tiyatro sevgisinin aşılması yolunda zor bir görevi yerine getirmiştir.¹³⁶⁷ DP döneminde kültür-sanat anlamında da çeşitlilik sağlanmış ve ilerleme kaydedilmiştir. Bununla birlikte kentte düzenlenen sanatsal faaliyetler süreklilik göstermemiştir. Bu ise sanatsal faaliyetlerin ihtiyacın altında kalmasına neden olmuştur.

22 Kasım 1955 tarihli Belediye Ruhsat komisyonu raporuyla birinci sınıf bir sinema olarak kabul edilen Ünal Sineması 1956 yılında düzenlenen rapor ile ikinci sınıflığa indirilmiş ve durum 22 Şubat 1956 tarihinde sinema sahibi Baha Ünalın'a tebliğ edilmiştir. Bu durumun DP Adana teşkilatındaki hizipleşmelerin bir sonucu olduğu iddia edilmiştir.¹³⁶⁸ Buna göre kentteki önemli kültürel mekânlardan birini oluşturan sinemaların niteliğinin belirlenmesinde siyasi çekişmeler etkili olmuştur.

Devlet Tiyatroları Genel Müdürlüğü'nün Türkiye'nin 4. büyük kenti olan Adana'da Bölge Tiyatrosu kurmaya karar vermesiyle 1956 yılında bir tiyatro

¹³⁶⁶ **Demokrat Gazetesi**, “Şehir Tiyatrosu”, 29 Mart 1951; Tekerek, a.g.e., s.210; Şehir Tiyatrosu dışında Devlet Tiyatrosu'nun bulunması ve Adana'da sürekli oyunlar oynayan bir Kent Tiyatrosu'nun varlığı Adana'ya gelen turne tiyatrolarının sayısını azaltmıştır. Buna ek olarak 1930-1950 döneminde turne tiyatrolarının sık ziyaretleri sonucu düşen seyirci potansiyelinin de etkisi olmuştur. Tekerek, a.g.e., s.207.

¹³⁶⁷ **Yeni Adana Gazetesi**, “Oktay Aksoy'un Görüşü İle Küçük Sahne ve Dünkü Çocuk”, 13 Mayıs 1955.

¹³⁶⁸ **Türksözü Gazetesi**, “Yeni Ünal Sineması Nihayet Tenzili Rütbeğe Uğradı”, 25 Şubat 1956; **Türksözü Gazetesi**, “Ünal Sineması Mevzusunda Belediye Başkanı Tezatlar İçerisinde”, 26 Şubat 1956.

kurulmuştur.¹³⁶⁹ Adana Şehir Tiyatrosu 15 Mart 1957’de Amerikalı piyes yazarı Richard Nash’ın Türkçe’ye çevirdiği “*Yağmurcu*” piyesi ile bir buçuk ay devam edecek temsillerine başlamıştır.¹³⁷⁰ Yağmurcu’dan sonra “*Üçüncü Selim*” adlı piyes sahnelenmiştir. Oyun büyük ilgi görmüştür. Oyunların Adanalıların ilgisini çekmesi üzerine Şehir Tiyatrosu müdürü Vedii Cezayirli yakında opera da sahneleneceğini belirtmiştir.¹³⁷¹ 21 Ocak 1958’de başarılı bir şekilde sergilenen “*Tahta Çanaklar*” oyunundan sonra “*Günah Gecesi*” adlı oyun sergilenmeye başlanmıştır. Ayrıca Adana Şehir Tiyatrosu Çocuk Tiyatrosu bölümü Adana’nın köy ve kazalarında turne temsillerine çıkmıştır.¹³⁷² Bu bağlamda kültürel anlamda önemli bir kuruluş olan Bölge Tiyatrosu’nun Adana’da kurulmasında ülkenin büyük kentleri arasında sıralamaya girmesi etkili olmuştur. Bölge insanı tiyatronun kurulmasıyla önemli çeviri eserlerin temsillerini de izleme imkânına kavuşmuştur.

Tiyatro, 15 Ekim 1958’de de Cevat Fehmi Başkut’un “*Harput’ta Bir Amerikalı*” oyunu ve yerleşik kadrosuyla sezonun ilk perdesini açmıştır. Aynı sezonda ikisi çocuk oyunu, tam on oyun oynanmıştır.¹³⁷³ Tiyatroda yerli eserler yanında çeviri eserler de oynanmıştır. Ayrıca çocukların hayal gücünü geliştirerek sağlıklı büyümesinde önemli bir yere sahip olan çocuk oyunlarına da yer verilmiştir.

Şehir Tiyatrosu “*Duvarların Ötesi*” piyesi ile 6 Ekim 1959 tarihinde ilk sezon perdelerini açmıştır. Piyes büyük beğeni toplamıştır. Günler boyu Vedii Cezayirli’nin gözetimi altında yapılan tiyatro çalışmaları başarılı sonuçlar vermiştir.

¹³⁶⁹ Habora, a.g.e., s.164-168.

¹³⁷⁰ **Türksözü Gazetesi**, “*Şehir Tiyatrosu Dün Temsillerine Başladı*”, 16 Mart 1957.

¹³⁷¹ **Türksözü Gazetesi**, “*Şehir Tiyatrosu Çok Alaka Görüyor*”, 2 Nisan 1957.

¹³⁷² **Türksözü Gazetesi**, “*Şehir Tiyatrosunda Bu Gece*”, 21 Ocak 1958; Adana’da tiyatro aracılığıyla bir kültür-sanat ortamı yaratılmaya çalışılsa da bu yöntem işe yaramamıştır. Çünkü tiyatrolar ülke gündemini yakalayamadıkları gibi Adana gündemini de yakalayamayan bir oyun politikası izlemişlerdir. Buna bağlı olarak oyunlar tiyatroların kökleşmesinden ve yaygınlaşmasından daha çok, kısa vadede gişe amaçlı bir uygulamaya dönüşmüş ve bir göç kenti olan ve nüfusunun %80’i gecekondualarda yaşayan Adana’nın sosyal gerçeğiyle örtüşmediği için yaygınlaşacağına seyirci sayısı azalmıştır. Tekerek, a.g.e., s.179-180.

¹³⁷³ Mahmut Hazım Kısakürek, “*Adana Belediye Şehir Tiyatrosu ve Tarihçesi*”, **Altın Şehir Adana Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, S.2, Mayıs-Haziran 2011, s.102; Tiyatro yerleşik kadrosuyla Harput’ta Bir Amerikalı (Cevat Fehmi Başkut), Cinayet Var (Fredrick Knott), Ters Yüz (Galip Gürcan), Hürrem Sultan (Orhan Asena), Adını Çocuklar Koysun (Mümtaz Z. Taşkın), Çemberler (Çetin Altan), On İkinci Gece (W. Shakspeare), Lilliom (Franz Molnar), Karagöz Amca (Ekmel Hürol), Ceza Kanunu (İ.A. Nuri Sekizinci) adlı oyunlar oynanmıştır. **Aynı Yer**.

Buna bağılı olarak sezon boyunca Adanalılara güzel ve zengin bir program sunulacağı beklentisi oluşmuştur.¹³⁷⁴

1960 yılında Adana’da Güney Tiyatro Derneğı kurulmuştur. Derneğın adı çalışmalarının sadece tiyatro ile ilgili olacağından değıl de, tiyatronun Adana’da en yaygın sanat dalı olmasından kaynaklanmıştır. Dernek, günün yeteneklerinden imkânlar ölçüsünde yararlanarak Adana’da yavaş yavaş belirmeye başladığı hissedilen birtakım sosyal yaşayışlara sanatla ilgili bir yön vermeyi ve kültürel bir platform elde etmeyi amaçlamıştır. Güney Tiyatro Derneğı Geçici İdare Kurulu Başkanı Demirtaş Göbekli, bu amaçları gerçekleştirmek için öncelikle kumar ve politikadan uzak toplanma yeri olabilecek bir lokal kurarak boş vakitlerini değerlendirmeyi hedeflediklerini belirtmiştir.¹³⁷⁵ Bu bağlamda bölgedeki kültürel bilincin artmasıyla birlikte sivil girişim de harekete geçmiştir. Bölgede kurulan ve sosyal yaşayışlara sanatla ilgili bir yön vermeyi amaçlayan Güney Tiyatro Derneğı de bu girişimin bir örneğı olmuştur.

Hakkında mahkeme kararı bulunan ve dosyası devlet şurasında incelenmekte olan Adana’nın eski Tiyatro Müdürü Vedi Cezayirli’nin bu defa rejisör olarak Şehir Tiyatrosuna gönderilmesi, tiyatro artistlerinin protestosuna sebep olmuştur. Bu nedenle Devlet Tiyatroları Genel Müdürü Cüneyt Gökçer’e bir yıldırım telgraf gönderilerek durumun düzeltilmesi, aksi takdirde oyuncuların toplu halde çekilecekleri bildirilmiştir.¹³⁷⁶

Şehir Tiyatrosu Müdürlüğü’ne getirilen Ahmet Evintan’ın bazı sebepler nedeniyle görevine devam edemeyeceğinin anlaşılması üzerine yerine Devlet Tiyatrosu Sanatkârlarından Haşım Hekimoğlu görevlendirilmiştir. Hekimoğlu görevinin başına geçmek üzere 26 Mart 1960 tarihinde Ankara’dan Adana’ya hareket

¹³⁷⁴ **Türksözü Gazetesi**, “*Şehir Tiyatrosu Sezonunu Açtı*”, 7 Ekim 1959; Turgut Özakman’ın eserinden alınan “Duvarların Ötesi” piyesi Ahmet Evinden Tan tarafından sahneye konulmuştur. **Aynı Yer.**

¹³⁷⁵ **Türksözü Gazetesi**, “*Güney Tiyatro Derneğı Başkanı Demirtaş Göbekli Gayeyi İzah Etti*”, 16 Mart 1960.

¹³⁷⁶ **Türksözü Gazetesi**, “*Şehir Tiyatrosu Sanatkârları Protesto Telgrafi Çektiler*”, 4 Eylül 1960.

etmiştir.¹³⁷⁷ Bu tepkiler sonucunda Vedi Cezayirli'nin Şehir Tiyatrosu rejisörlüğü reddedilmiştir.¹³⁷⁸

22 Eylül 1960 tarihinde Adana Şehir Tiyatrosu'nun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir toplantı yapılmış ve eksikler tespit edilmiştir. Şehir Tiyatrosu'nun Devlet Tiyatrosu gibi kaliteli hale getirilmesi amacıyla tespit edilen ihtiyaçların karşılanması yönünde harekete geçilmiştir. Bu kapsamda tiyatronun geliştirilmesi için kadrosunun güçlendirilmesi, bir tiyatro müdürünün veya devamlı başrejisör görevlendirilmesi, tiyatronun bütün sanat işlerinde yardımcı görev alacak Yönetim Kurulu'nun sanatkârlar arasından seçilmesi, sanatkârların maaş ve ücretlerinin imkânlar ölçüsünde iyileştirilmesi gibi konular ele alınmıştır.¹³⁷⁹ Bu bağlamda Adana Şehir Tiyatrosunun eksiklikleri giderilmeye çalışılarak tiyatronun geliştirilmesine çalışılmıştır.

Son yıllarda Adana'da önemli gelişim kaydeden yazlık sinemalar oldukça ilgi çekmiştir. Ancak sinemacılar fazla kazanç ve rekabet amacıyla şurada burada rastgele yazlık sinemalar kurmaya başlamıştır. Kurulan bu sinemalarda halkın sıhhat ve istirahati gözetilmediğinden asrın en önemli buluşlarından olan sinema gerektiği şekilde kullanılamamıştır. Bu nedenle de şehir meclisi üyelerinden Turhan Cemal Beriker 1955 yılında şehirdeki yazlık sinemaların sıhhi hale getirilmesini ve saat 23'te kapatılmasını istemiştir.¹³⁸⁰ Bu bağlamda yoğun ilgi görmesi üzerine yazlık sinemalar rastgele açılmaya başlanmıştır. Ancak açılan bu yerler halkın sağlığını gözetmekten uzak kalmıştır. Bu nedenle de denetim sağlamaya yönelik kurallar konulması gerekmiştir.

¹³⁷⁷ **Türksözü Gazetesi**, “Şehir Tiyatrosu Müdürü Geliyor”, 26 Mart 1960.

¹³⁷⁸ **Türksözü Gazetesi**, “Vedi Cezayirli'nin Şehir Tiyatrosu Rejisörlüğü Kabul Edilmedi”, 13 Eylül 1960.

¹³⁷⁹ **Türksözü Gazetesi**, “Şehir Tiyatrosunun İhtiyaçları”, 22 Eylül 1960; 21 Eylül günü yapılan toplantıda sanatkârlar geçici bir başkan seçimi ile Yönetim Kurulunu oluşturmuştur. Yönetim Kuruluna Orhan Çetinkaya, Osman Deloğlu, Zeki Dinçoy getirilmiştir.

¹³⁸⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “Yazlık Sinemalar İçin Turhan Cemal Beriker Tarafından Bir Teklifte Bulunuldu”, 13 Haziran 1955.

1955 yılının ağustos ayında kaleme alınan bir yazıda da Adana gibi zengin ve insanları sinemaya düşkün bir şehirde kış mevsimi için üç, yaz mevsimi için de otuz sinema bulunmasının yetersiz olduğu vurgulanmıştır. Devamında ise yaz aylarında bir şekilde idare edilebildiği halde yüz elli bini aşkın nüfusun bulunduğu şehirde kış mevsiminde her elli bin kişilik nüfusa bir sinema düşmesinin oldukça orantısız kaldığı belirtilmiştir. Toplum ve aile hayatında öğrenilmesi gereken birçok şeylerin beyazperdeden izlenerek öğrenilmesi nedeniyle sinema önemli görülmüştür. Buna bağlı olarak da Adana'daki sinema sayısının arttırılması gerekli bulunmuştur.¹³⁸¹ Bu bağlamda toplum ve aile hayatına ilişkin birçok konuda bilinçlenme sağlayan sinemaların yeterlilik derecesi mevsime göre farklılık göstermiştir. Buna bağlı olarak kış mevsiminin başlayıp yazlık sinemaların devre dışı kalmasıyla sinemalar kent nüfusunun ihtiyacını karşılayamaz hale gelmiştir.

Şehirdeki sinema sayısının arttırılması yönünde bir ihtiyaç baş göstermekle birlikte, hâlihazırdaki sinemaların sınıflandırılması belediye üyeleri arasında anlaşmazlıklara neden olmuştur. Bu anlaşmazlığa belediyede oluşan hizip neden olmuştur. Bunun sonucunda da 22 Kasım 1955 tarihli belediye ruhsat komisyonu ile birinci sınıf bir sinema olarak kabul edilen Kışlık Ünal Sineması daha sonraki bir raporla ikinci sınıf sinema olarak nitelendirilmiştir.¹³⁸² Bu bağlamda kentin kültürel hayatını oluşturan önemli kurumlardan biri olan sinemaların niteliklerinin belirlenmesinde siyasi kutuplaşmalar etkili olmuştur.

Ankara, İstanbul ve İzmir'den sonra Adana'daki Asri Sinema'da da gösterilen "*Ayşecik*" filmi seyirciler tarafından büyük ilgi görmüştür. Maarif Vekilliği'nce terbiyeli olarak nitelendirildiğinden öğrencilerin de izleyebileceği filmin başrolü 5

¹³⁸¹ Hasan Rasim "*Sinemalara Hücum*", **Yeni Adana Gazetesi**, 22 Ağustos 1955; Hasan Rasim, "*Sinemayı Cenazeye Tercih Edenler*", **Yeni Adana Gazetesi**, 24 Ağustos 1955; Hasan Rasim, "*Sinemaların Noksanlıkları*", **Yeni Adana Gazetesi**, 30 Ağustos 1955; Hasan Rasim, "*Bir Sinema Yarenliği*", **Yeni Adana Gazetesi**, 31 Ağustos 1955.

¹³⁸² **Türksözü Gazetesi**, "*Yeni Ünal Sineması Nihayet Tenzili Rütbeye Uğradı*", 25 Şubat 1956; **Türksözü Gazetesi**, "*Ünal Sineması Mevzuunda Belediye Başkanı Tezatlar İçerisinde*", 26 Şubat 1956.

yaşındaki Zeynep Demirmencioğlu ile oyuncularından Ahmet Tarık Tekçe'nin Adana'ya gelecek olması da halkta ayrı bir sevinç yaratmıştır.¹³⁸³

9 Mayıs 1950 tarihinde Kız Enstitüsü müsameresi düzenlenmiştir. Genel olarak oldukça gayret sarf edilmiş olmasına rağmen, müsamerede yaşanan karışıklıklar dikkat çekmiştir.¹³⁸⁴ 3 Mart 1953'te de enstitüde bir fıkra yarışması ile bir münazara düzenlenmiştir.¹³⁸⁵

Ziraat Vekâleti'nce Türkiye'ye davet edilerek bir süreden beri pamuk bölgelerinde incelemelerde bulunan Amerikalı pamuk sınıflandırma uzmanı ve hakem heyeti reisi Mr. L.E. Dowl 21 Ocak 1953 tarihinde Ticaret Borsası'nda pamukçuluk hakkında bir konferans vermiştir. Dowl, Adana'nın tanınmış fabrikatör, çiftçi, pamuk tüccarları ve basın mensuplarından oluşan kalabalık bir dinleyici grubunun bulunduğu toplantı salonundaki konuşmasına Türkiye'deki pamuk satışlarının da Amerika'daki gibi komisyonlar tarafından yapıldığını belirterek başlamıştır. Sonrasında sözü pamuk balyalarına getiren Dowl, bunların kalitesinden komisyonların sorumlu olduğunu, ancak üreticinin iyi kalitedeki pamuğunun karşılığını alamadığını ifade etmiştir.¹³⁸⁶ Bu bağlamda önemli bir pamuk üretim bölgesi olan Adana'da incelemeler yapmak üzere bulunan uzmanların bilgilerinden yararlanmak amacıyla konferans vermeleri sağlanmıştır. Bu sayede bölgedeki pamuk üreticilerinin dünyadaki en önemli pamuk üreticisi olan Amerika'daki pamuk üretimi ve ticareti hakkında da bilgi sahibi olmaları sağlanmıştır.

1953 yılında Erkek Lisesi öğrencileri tarafından Ziya Paşa ilköğretim okulu salonlarında bir sergi açılmıştır. Serginin organizasyonu, resimlerin paspartuları, çerçevelerin fakirliği gibi şekle bağlı kusurlarından bahsedilebilecek serginin en çok dikkati çeken tarafı seyircilerini gerçek bir sanat havası ile karşılaştırması olmuştur.

¹³⁸³ **Türksözü Gazetesi**, "Ayşecik Filminin 5 Yaşındaki Baş Artisti Zeynep Şehrimize Gelecek", 21 Ocak 1960.

¹³⁸⁴ Necmi Aktan, "Kız Enstitüsü Müsameresi", **Yeni Adana Gazetesi**, 9 Mayıs 1950.

¹³⁸⁵ **Yeni Adana Gazetesi**, "Kız Enstitüsünde Yapılan Münazara", 4 Mart 1953.

¹³⁸⁶ **Demokrat Gazetesi**, "Pamukçuluğumuza Dair Bir Konferans", 22 Ocak 1953.

Karakalem desenler, birkaç başarılı kâğıt yapıştırma ve birkaç suluboya dışında sergi genellikle yağlıboya çalışmalarından oluşmuştur. Öğrenciler tarafından başarılı resimler yapılmış olması izleyenlerin takdirini kazanmıştır.¹³⁸⁷ Bu resim sergisi barındırdığı şekli kusurlara rağmen bölgedeki sanat uğraşının okul seviyesinde de oluşturulmaya çalışıldığını göstermiştir.

12-15 Eylül 1954 tarihleri arasında Adana’da “*NATO Sulh Yolu Sergisi*” açılmıştır. Sergi, Adana halkına Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı’nın¹³⁸⁸ gaye, mahiyet ve kapsamı ile Türkiye’nin bu teşkilat içindeki yerini basit olduğu kadar açık bir şekilde göstermek amacıyla düzenlenmiştir. Sergi Adana’da kaldığı süre zarfında Adanalıların büyük ilgisi ile karşılaşmış ve Adana halkı sergiyi görmek, NATO’nun faaliyetlerini gösteren filmleri izlemek amacıyla Dörtöl ağzı meydanına akın etmiştir. Adana’da üç gün kalması kararlaştırılan sergi Seyhanlıların yoğun ilgisi nedeniyle süresi bir gün uzatılarak dört günü bulmuştur. NATO Sulh Yolu Sergisini izlemek için civar kaza ve köylerden de binlerce kişi Adana’ya gelerek sergiyi gezmiştir. Özellikle geceleri gösterilen filmlere büyük rağbet olmuştur.¹³⁸⁹ Bu bağlamda düzenlenen sergiler vasıtasıyla bölge halkının bazı tarihi konularda bilgi sahibi olmasına da çalışılmıştır.

12 Kasım 1954 tarihinde Yeni Adana gazetesinde kaleme alınan köşe yazısında Adana gibi nüfusu yüz bini aşkın, aynı zamanda da zengin olan bir şehrin sinema bakımından talihsiz olması ele alınmıştır. Köşe yazısında Adana halkının birçok filmi göremediği için şikâyetle bulunduğu, bununla birlikte birçoğuna gitmediği belirtilmiştir. Adana’da sadece üç kapalı sinema bulunduğu ve bunların

¹³⁸⁷ M. Agâh Önen, “*Liselilerin Sergisi*”, **Yeni Adana Gazetesi**, 23 Nisan 1953.

¹³⁸⁸ Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO), bütün mevcudiyetleri ile bağlı bulundukları hürriyet ve istikballerini herhangi bir taarruza karşı her ne pahasına olursa olsun, tek başına olduğu gibi, ortaklaşa da koruma azmi ile ittifak eden 14 barışsever milletin meydan getirdiği, barış ve emniyeti sağlamaya yönelik bir işbirliği teşkilatıdır. **Demokrat Gazetesi**, “*NATO Sergisi Dün Açıldı*”, 20 Temmuz 1954.

¹³⁸⁹ **Demokrat Gazetesi**, “*NATO Sergisi*”, 15 Eylül 1954; Mehmetçiğin Kore’de bütün dünyaya parmak ısırtan kahramanlık menkıbelerinin en canlısını gösteren filmler ve ayrıca NATO camiasında Türk milletinin ehemmiyetli mevkilerini ve göstermekte olduğu gelişimi gösteren sahneler Adana halkı tarafından gurur içinde seyredilmiştir. **Demokrat Gazetesi**, “*NATO Sergisi*”, 15 Eylül 1954.

ihtiyacı karşılayamadığı ifade edilmiştir. Bu durum şehrin kültürel bakımdan kısır kalmasına neden olabilecek bir faktör olarak görülmüştür.¹³⁹⁰

8 Aralık 1954 tarihinde Türkiye Ressamlar Derneği adına Adana’da bir sergi açılmıştır. Dernek Genel Sekreteri Ressam Sadi Güneşer Şehir Oteli’ndeki mezat salonunda açılacak sergi ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Buna göre dernek, Adana’dan önce Edirne, Bursa, Samsun ve Antep’te birer sergi açmıştır. Adana’daki sergide 35 ressamın ait 88 eser teşhir edilmiş ve sergi 10 gün açık kalmıştır. Arasında Mahmut Cüda, Jale Gün, Saim Renelli gibi tanınmış ressamların eserlerinin bulunduğu sergi Adanalılardan yoğun ilgi görmüştür.¹³⁹¹ Bu bağlamda DP dönemi bölge halkının resim sanatı konusunda da bilinçlendirilmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur.

Adana Kız Enstitüsü 1955 bahar aylarında açtığı eliş sergisinden sonra, 7 Mayıs gecesi de Çukurova kulübünde bir defile sergilemiştir. Öğrenciler tarafından sergilenen bu defile takdir görmüştür. Adana’ya gelmiş olan Ziraat Vekili Nedim Ökmen, Seyhan Valisi Cemal Dinç, ziraat, veteriner, orman, maarif müdürleri, basın mensupları, kalabalık ve seçkin davetliler de defilede hazır bulunmuştur. Büyük takdir kazanan defile sonrası Maarif Vekâleti, Enstitüye bağlı 12 atölyeyi içerecek bir pavyonun yıl içinde inşa edileceğini bildirmiştir.¹³⁹² Bu bağlamda Enstitülerde gördükleri eğitim sayesinde birtakım mesleki ve teknik beceriler edinen öğrencilerin yaptıkları ürünler serginin oluşmasını sağlamıştır. Bu ürünlerin sergilenmesi bir anlamda gelecekte Adana’nın önemli terzileri, el işi sanatçıları arasına girecek isimleri bu konuda faaliyette bulunmaya teşvik eden bir faktör olmuştur.

16 Mart 1956 tarihinde Öğretmen Okullarının kuruluşunun 108. yıldönümü sebebiyle saat 18’de Öğretmenler Derneği sinema salonunda bir tören düzenlenmiştir. Bu amaçla Adana Öğretmenler Derneği tarafından bir program

¹³⁹⁰ **Yeni Adana Gazetesi**, “Sinemasız Şehir”, 12 Kasım 1954.

¹³⁹¹ **Yeni Adana Gazetesi**, “Şehrimizde Bir Sergi Açılıyor”, 7 Aralık 1954.

¹³⁹² **Yeni Adana Gazetesi**, “Enstitü Defilesi Başarıyla Yapıldı”, 9 Mayıs 1955.

hazırlanmıştır. Program, törene İstiklal Marşı ile başlanmasını ve Öğretmen Hasan Keskin tarafından Öğretmen Okullarının tarihçesi hakkında bir konuşma yapılmasını öngörmüştür. Daha sonra, Kız Öğretmen Okulu öğrencileri tarafından marşlar söylenmiş ve Düziçi İlk Öğretmen Okulu öğrencileri tarafından milli oyunlar sergilenmiştir.¹³⁹³

18 Mart 1956 günü saat 15'te Adana Kulübü salonlarında Güney Bölgesi Gazeteciler Cemiyeti'nin yıllık kongresi¹³⁹⁴ toplanmıştır. Kongre nedeniyle Adana Yeni Ünal ve Asri Sinema sahibi Baha Ünalın yakında oynanacak olan “*Çıplak Ayaklı Kontes*” filminin ilk gecesine ait geliri Gazeteciler Cemiyetine tahsis etmiştir.¹³⁹⁵

1956 yılında Adana Merkez Halk Eğitim Müdürlüğü tarafından Türkiye'deki bütün şairlerin katılabileceği bir şiir yarışması düzenlenmiştir. Yarışmaya katılacak şiirler siyasi nitelikte olmamak ve genel ahlaka aykırı nitelikler barındırmamak şartlarıyla şekil, konu ve ekol bakımından serbest bırakılmıştır. 26 Nisan 1956 tarihine kadar gönderilmesi istenen şiirler arasından seçilenler 28 Nisan 1956 Cumartesi günü saat 15.30'da Halk Eğitim Sineması salonunda yapılan sanat toplantısı ile duyurulmuştur.¹³⁹⁶ Bu bağlamda bölgedeki kültürel faaliyetlerin düzenlenmesinde Adana Halkevinin de katkısı olmuştur.

¹³⁹³ **Türksözü Gazetesi**, “*Öğretmen Okulunun 108. Kuruluş Yıldönümü*”, 16 Mart 1956.

¹³⁹⁴ Kongre Divanı Başkanlığına Reşat Güçlü, kâtipliklere Nihat Calba ve Hilmi Kürklü seçilmiştir. İdare heyeti üyeliklerine Nevzat Güven, Çoban Yurtçu, Tevfik Can, Nihat Calba, Mehmet Selçuk; Haysiyet Divanına, Nihat Oral, Reşat Güçlü, kontrolörlüklere Selahhatin Canka ve Muzaffer Teoman seçilmiştir. **Türksözü Gazetesi**, “*Gazeteciler Cemiyeti Kongresi Dün Yapıldı*”, 18 Mart 1956.

¹³⁹⁵ **Türksözü Gazetesi**, “*Gazeteciler Cemiyeti Kongresi Dün Yapıldı*”, 18 Mart 1956.

¹³⁹⁶ **Türksözü Gazetesi**, “*Halk Eğitimin Tertiplelediği Şiir Yarışması*”, 20 Nisan 1956.

SONUÇ

Cumhuriyet öncesi dönemde tarım ve tarıma dayalı sanayinin gelişimine bağlı olarak kentleşme yolunda da önemli bir gelişme kaydeden Adana, bu konumunu Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. Cumhuriyet'in kuruluşu ile başlayan bu dönemde Adana, bir kopuştan ziyade tedrici bir değişim yaşamıştır. Bu değişimin tedrici gerçekleşmesinde kentteki pamuk tarımı sayesinde sermayenin süreklilik göstermesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı Devleti'nin mirası olan göç meselesini nüfus yoğunluğunun arttırılmasında bir politik yöntem olarak teşvik etmesi etkili olmuştur. Bu göçlerden etkilenen Adana'da, Cumhuriyet'in ilanından itibaren -gerek nüfus mübadelesi ve başka nedenlerle dışarıdan yapılan göçler gerek iç göçlere bağlı- büyük nüfus hareketleri ve nüfus artışı yaşanmış ve kentleşme süreci hız kazanmıştır. Demografik nüfus hareketleri dışında Adana'nın kent mekanı, kısmen, toplumdaki egemen grup ve kurumların yürürlükteki ideolojisini yansıtmış; kısmen de piyasa güçlerinin, ortaya çıkardığı dinamikler tarafından şekillendirilmiştir. Mülk edinilmesi ve dolaşımı, gelirin dağılımı, sadece kentleşmenin iç dinamiklerine bağlı kalmamış, aynı zamanda sanayi toplumunun getirdiği koşullar tarafından yönlendirilmiştir. Bu bağlamda kentsel aktörlere yakın olmak ve kentteki değişikliklere uyum sağlamak mülk edinilmesi ve gelirin dağıtılmasında etkili olan faktörler arasında yer almıştır. Bu durumun en somut örneği emval-i metrukelerin dağıtımında ortaya çıkmış; sanayinin faal hale getirilmesi amacıyla da kullanılan emval-i metrukelerin daha çok yapılan devrimlere uyum sağlayan ve kent yönetimine yakın olan kişilere bırakıldığı görülmüştür.

Adana'nın kentleşme süreci bir bakıma sanayileşme süreci ile senkronik şekilde ilerlemiştir. Bu ortamda Adana, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren iş imkanlarının gelişmiş olması nedeniyle başta Kayseri, Sivas, Niğde olmak üzere çevre illerden göç almıştır. Çevre illerden gelen bu kişilerin hemşerilik, akrabalık ilişkileri çerçevesinde kentin belirli semtlerinde yoğunlaşması mekansal ayrışmalara neden olmuştur. Kurdukları kişisel dayanışma ağları ile aralarında iş ortaklıkları kurarak yatırımlar yapmaları ise Adana'nın kentleşmesinde etkili olmuştur. Bu

bağlamda Kayseri’den göç ederek Adana’ya çalışmaya gelen kimselerin barınma ihtiyacını karşıladığı Dutlu Han, Boklu Han ve Saathane civarındaki hanlar mekansal ayrışmanın örneğini oluştururken; yine Kayseri’den göçle gelen Nuh Naci Yazgan, Nuri Has, Mustafa Özgür, Bekir ve Ahmet Sapmaz, Sabuncular, Hacı Ömer (Sabancı) vd. kişilerin, kişisel dayanışma ağları çerçevesinde hemşerilik ilişkilerine dayalı iş ortaklıkları sonucunda kurdukları fabrikalar bu durumun örneğini oluşturmuştur. Bu ortaklıklarla yapılan yatırımlar aynı zamanda Adana’nın sosyo-ekonomik dönüşümündeki önemli faktörler arasında yer almıştır.

Sanayi alanında yapılan bu yatırımlarla birlikte Türkiye’nin ilk makineleşen kentlerinden biri olan Adana’daki nüfusun bir kısmı, kentte kurulan fabrikalarda iş bulmak amacıyla merkeze göç etmiştir. Kentleşme, hem yapılan göçler, hem de kent nüfusundaki artışla hızlanmıştır. Adana’nın kentleşmeye başlamasıyla birlikte emek gücünün yeniden üretimi sağlanmış böylelikle sermayenin ikincil döngülerini yaratan yeni mekanlar, üretim ve tüketim çevreleri ile kent, hem kapitalist üretimin hem de yeniden üretimin mekanı haline gelmiştir. Bu etkileşime bağlı olarak toplumsal değişimler aynı zamanda ekonomik devinimi etkilemiş, nüfus miktarındaki değişim ise bunu desteklemiştir. Aynı zamanda ekonomik anlamda toplumun farklı kesimlerinde değişiklik yaratmıştır. Bu değişimle birlikte hem sermayenin yer değiştirmesinin hem de toplumun çeşitlenen ekonomik etkinliklerle birlikte farklı iş kollarında geçimini sağlamasının yolu açılmıştır. Buna bağlı olarak Adana’da (Atatürk döneminin sonu itibarı ile) sanayinin yanında hizmet kollarının da gelişimiyle işbölümü oluşmaya başlamıştır. Kentteki farklı iş kollarında çalışmaya başlayan bu kimseler çalıştıkları yerlere yakın olan ve çoğunlukla tanıdıkları insanların bulunduğu evlerden oluşan mahallelerde yaşamaya başlamışlardır. Oluşan yeni yaşam alanlarında bir araya gelen farklı kültürlerden bu insanlar geleneksel değerlerinden -yavaş da olsa- farklılaşmaya ve yeni örgütlenmeler çevresinde toplanmaya başlamıştır. Bu döneme ait dikkat çekici bir başka unsur ise uzmanlaşmaya duyulan ihtiyaçla birlikte Türkiye’nin sanayi alanında daha gelişmiş kentlerinden getirilen ustabaşı ve uzmanlarla birlikte Çukurova’daki sanayi işçisinde sınıf bilincinin ilk nüvelerinin görülmesi olmuştur. Oluşan bu uyanış ile birlikte daha

sonraki yıllarda oluşacak sendikalaşma ve hak arama gibi gelişmelerin zeminini oluşturmuştur.

Kentteki tarım ve tarıma dayalı olarak üretilen sanayi ürünleri -dönemin ulaşım politikasına uygun olarak- Adana-Mersin demiryolu hattının millileştirilmesiyle Mersin Limanına ulaştırılmıştır. Bu suretle ticaret beslendiği gibi kentlerin birbirine bağlanması sağlanarak denetim arttırılmıştır.

Adana'nın demografik olarak gelişme kaydetmesi, Türkiye'deki diğer kentlerde olduğu gibi kentin yönetimini sağlayıp ihtiyaçlarını karşılayacak olan belediye teşkilatının düzenlenmesini; aynı zamanda Adana'ya ait bir kent planı hazırlanması gerekmiştir. Böylece Adana Belediyesi tarafından başkent Ankara'nın mimarı Jansen'e bir kent planı yaptırılmıştır. Bu planla ülkede uygulanmaya çalışılan modele uygun çağdaş bir kent yaratılmak istenmiştir. Düzenli gelişen çağdaş bir kent yaratılması amacıyla Adana'nın, çoğu kentin aksine, önemli tarımsal üretim alanlarının bulunduğu güney yerine kuzeyindeki eşik alanlarına doğru gelişmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Kentin sosyo-ekonomik gelişimi olumsuz etkileyen sıtmanın yayılmasına ortam hazırlayan bataklıkların genel olarak güneyde yer alması da nüfusun kuzeydeki eşiklere çekilmesinde etkili bir faktör olmuştur.

Adana'nın gelişimindeki ikinci dönem olan İnönü dönemi II. Dünya Savaşı'nın etkisi altında başlamıştır. Türkiye savaşa girmemiş olmakla birlikte, ekonomik etkilerini derinden yaşamıştır. Ekonomide durgunluk ve yoksulluk yılları olarak nitelendirilebilecek bu dönemde uygulanan politikalar Adana'ya da yansımıştır. Bu politikaların bir sonucu olarak uygulamaya konulan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gündelik yaşamda görülen karaborsa, kaçakçılık, vurgunculuk, stokçuluk gibi durumların artmasına sebep olmuştur. Yaygınlaşan bu gibi durumlar halkta iktidara karşı bir tepki oluşturmuştur. Savaşın sonu olan 1945 yılı ile birlikte değişime uğrayan Türk dış politikası iç politikayı da değişime uğratmıştır. Bu değişime bağlı olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun görüşülmesi sırasında CHP içinde oluşan muhalefet tarafından DP kurulmuş ve bu

suretle çok partili yaşama geçilmiştir. Böylece devrimler ya da savaş yıllarında uygulanan politikalar nedeniyle iktidara tepki duyan Türkiye'nin diğer kentlerinde olduğu gibi Adana halkı da DP etrafında toplanmaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası oluşan politika değişimi kentteki siyasi eğilimleri bu şekilde değişime uğrattırırken; savaş yıllarındaki enflasyon ortamından yararlanabilenler sermayelerini oldukça arttırmıştır. Bu şekilde oluşan sermaye sınıfının da etkisiyle Adana'daki kentleşme süreci hız kazanmıştır. Kırsal alanda tarım ve hayvancılığı destekleyecek çalışmalar yapılmış olmasına rağmen devletin buralara yeteri kadar hizmet –hastane, okul, yol, su, elektrik, telefon vb- getirememiş olması nedeniyle bu çalışmaların tam anlamıyla başarılı olamaması, köylüyü (Osmanlı'dan miras kalan geleneksel toprak düzenindeki) büyük toprak sahiplerinin eline düşürmüştür. Bu sebepler ise göçe neden olarak kentleşme sürecini beslemiştir. Kentleşme sürecini besleyen bir diğer kaynak Truman Doktrini ve özellikle de Marshall Planı ile Adana'daki makineleşmenin önemli boyutlara ulaşması olmuştur. Fakat bu kentleşme, sanayileşme ve sermaye birikimi sonucunda oluşmakla birlikte modernleşmenin geç başlaması nedeniyle zamana yayılmak yerine kısa sürede gerçekleşmiştir. Bu ise kentte ve kırdaki farklı modernleşme temposuna sahip, sanayileşme ve örgütlenme hızından daha fazla bir nüfusun Adana'ya yığılmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda tarım alanındaki modernleşmeden kaynaklanan göç, Adana'daki nüfusu asimile ederek, sanayinin ve onun getireceği örgütlerin geç ve yavaş gelişmesine neden olmuş; bu ise toplumsal mobilité ile kurumsallaşma hızı arasında uyumsuzluk yaratmıştır. Bu bağlamda Trafik Kanununun uygulamaya konulduğu sayılı illerden biri olan Adana'da araçların muayenesini, gerekli belgelerin verilmesini sağlayacak kadronun yetersiz kalması bu uyumsuzluğun somut bir örneğini oluşturmuştur.

Kentleşme sürecinde kırsal alanlardan ayrılmak zorunda kalanlar, Adana merkezinde istihdam edilebilecekleri ve modern beceriler elde edebilecekleri yeterince sanayi ve işletme bulamamış, geçinebilmek amacıyla yeni beceriler gerektirmeyen, şoförlük, marangozluk, duvarcılık, terzilik gibi sanayi düzeninden

daha çok eski zanaatkarlık düzenine özgü sektörlerde çalışmaya başlamışlardır. Nüfusun kentteki gelişim hızının üstünde ilerlemeye devam etmesi dilencilik, seyyar satıcılık, işportacılık vb. gibi birtakım informel mesleklerin doğmasına da yol açmıştır. Ek olarak nüfustaki değişim hareketleri ekonomik anlamda toplumun farklı kesimlerinde değişiklik yaratmış, bu suretle de hem sermayenin yer değiştirmesinin hem de toplumun çeşitlenen ekonomik etkinliklerle birlikte farklı iş kollarından geçimini sağlamasının yolunu açmıştır. Böylece sadece kentteki sanayinin değil aynı zamanda hizmet kollarının da gelişimi hız kazanmış, işbölümü ve uzmanlaşma yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu uzmanlaşma ile birlikte kentteki yönetim sistemi daha katmanlı hale gelerek, devlet yönetiminin de karmaşıklaşmasına neden olmuştur.

Türkiye'deki bütün şehirler gibi Adana da kısa sürede gelişen kentleşmenin meydana getirdiği birçok problemi aynı anda çözmek durumunda kalmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası ivme kazanan göç süreci, sanayileşme ve Savaş sonrası iyice belirginleşen alt ve üst gelir gruplarının varlığı, kentte iki farklı konut türünün oluşmasına yol açmıştır. Bir yanda üst gelir gruplarının oturduğu iki katlı ve çoğu bahçeli evler ya da apartmanlar inşa edilirken; diğer yanda rant amaçlı yapsatçı konut tipi ile kalkınmışlık düzeyinin düşük olmasının bir sonucu olarak maddi imkanların kısıtlı oluşuna bağlı gecekondulaşma oluşmuştur. Gecekonduların oluşmasında II. Dünya Savaşı öncesinde ağırlık kazanan ithal ikameci sanayileşme politikası ile devletin birikim sürecinde merkezi bir rol üstlenmesi; ancak gelişmeyi sınırlı bir sermaye birikimiyle gerçekleştirmeye çalışması neticesinde kentlere yapılan yatırımları oldukça kısıması da etkili olmuştur. Türkiye'deki diğer kentlerde olduğu gibi kentin geleneksel ve yeni orta sınıflarının planlı gelişmeye karşı rant paylaşma kaygısı ve imar planlarının yapılmasını ya da uygulanmasını engelleyen siyasi kültür nedeniyle de Adana'daki gecekondulaşma kentin temel karakteristiklerinden biri haline gelmiştir. Gecekonduların ilk oluştuğu dönemlerde devlet, Osmanlı'dan kalan araziler sayesinde özel mülk olan topraklarda kamulaştırma/millileştirmeler yaparak mekansal modernizasyon için kamu arazisi üretme maliyetinden kurtulmuştur. Ancak bu durum 1950'lerden sonra hızlanan kırsal göçün kentsel mekanda kamu arazisine yapılan gecekondular yoluyla kendiliğinden yerleşmesine imkan tanımıştır. Bu gecekondular ahalisinde gelirin düşüklüğüne rağmen tam anlamıyla kendilerine özgü

bir kültür oluşmamıştır. Bu nedenle de Adana merkezine yapılan göçlerle oluşan kentleşme süreci, kırsal alandan gelen nüfusu bütünüyle dönüştürememiş, bunun yerine kırsal nüfusla kentin birbirini dönüştürdüğü bir süreç başlatmıştır. Göçün kısa sürede ve hızlı şekilde gerçekleşmesi sosyo-kültürel açıdan köyün uzantısı niteliğindeki yerleşim yerleri olan gecekondu kente eklemiştir. Bunun sonucu olarak da kentleşmenin gereği olan farklılıkları tanıyabilen, farklı kültürler, farklı hayat tarzları ile muhatap olma ve bunlarla etkileşime girme, formel kurallarla hareket etme bilincine sahip olma yerine, göç edenlerin aşına olduğu geleneksel hayat tarzı yeniden üretilmiştir. Geleneksel hayat tarzının yeniden üretildiği bu süreçte, göç edenler karmaşık fakat daha örgütlü şekilde bir araya gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte Adana, erken dönemlerden itibaren kentleşmek yerine, bir köy şeklinde genişlemiştir.

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesiyle birlikte başlayan ekonomideki liberalleşme ve sonrasında oluşan serbest piyasa ekonomisi, Batı'ya açılma ve artan sanayi yatırımları Adana'daki kentleşme sürecine farklı bir boyut kazandırmıştır. 1950'li yıllarda DP iktidarının başa geçmesiyle birlikte ekonomideki liberalleşme eğilimi artarak devam etmiştir. Bu dönemde uygulanmaya başlanan tarım alanındaki politikalarla birtakım vergiler kaldırılmış, tarım kredileri arttırılmış ve Seyhan Barajı'nın tamamlanmasıyla başlayan sulu tarımla birlikte kırdaki çalışan kesim daha fazla kazanmaya başlamıştır. Kazanılan bu paralarla traktörler alınması makineleşmeye ve dolayısıyla emek gücü fazlasının doğmasına yol açmıştır. Aynı zamanda dışarıdan büyük ölçüde tüketim malının alınarak iç pazara sürülmesiyle, satın alma gücü bir nebze arttırılarak geniş yığınların tüketim istekleri kamçılanmıştır. Kırsal alandaki insanların tüketim isteğinin de arttırılmasıyla tüketim toplumu oluşturulmuştur. Tüketim toplumunun oluşmasındaki bir diğer etken de II. Dünya Savaşı dönemindeki ekonomik ortamdan yararlanarak sermayesini arttıran bir kısım kesimin tarım, sanayi ve ticaret alanlarında uygulanan politikalarla kârını daha da arttırması olmuştur. Bu durum tüketim toplumunun oluşturmasının yanı sıra kentteki eğlenceye düşkünlüğün oluşmasında ve bar, gazino gibi eğlence mekanlarının ortaya çıkmasında da etkili olmuştur. Bu mekanlarla birlikte Türk

sinemasına konu olan, tarımsal üretimden önemli miktarda kâr eden ve kazandığı paraları gazino ya da barlarda harcayan Hacı Ağa tipi ortaya çıkmıştır.

Kentte oluşan tüketim ile eğlence kültürü ve çeşitlenen iş imkanlarının cazibesiyle köyden Adana merkezine yapılan göçler önemli miktarda artmıştır. Kırsal alandaki önemli bir nüfusun kente göç etmesi, köylerde kalan diğer akraba ve komşularını etkileyen bir faktör olmuş ve bu süreç hızlanarak devam etmiştir. Tarım alanında yaşanan hızlı modernizasyon, kentsel alanlardaki fabrikasyona dayalı üretim ve demiryolu ağırlıklı ulaşımdan karayolu ağırlıklı bir ulaşım sistemine geçilmesi de süreci hızlandıran önemli faktörler olmuştur. Göçler sürerken uzmanlaşmanın ve sanayi tesislerinin kentin her bölgesinde eşit derecede artmaması, gelen nüfusun kent içerisinde dengesiz dağılmasına yol açmıştır. Bu durum kente özgü problemleri oluşturduğu gibi büyük sanayi işletmeleri bulunmakla birlikte bunların yine de çok fazla olmaması, küçük sanayi ile imalat atölyeleri gibi küçük işletmelerin artmasına ortam hazırlamıştır. Devletin, bu işletme ve fabrikalarda çalışacak işçilerin barınma ihtiyacını karşılayacak konutlar inşa etmesi ya da işverenlerden lojman türü yapılar istemesi sanayileşme hızını yavaşlatacağından gecekondulaşmaya göz yumulmuştur. DP döneminde ortaya çıkan görece refah Adana'ya yapılan göçleri daha da arttırmıştır. Bu artışta Seyhan Barajı ve İncirlik Üssü'nün inşası için seçilen arazilerin istimlakinden eline toplu para geçenlerin kent merkezine gelmesi de etkili olmuştur. Bunun sonucunda modern yapılarla gecekonduların bir arada bulunduğu mekanlar oluşması ikilik yaratarak, plansız yapılaşmanın kaotik bir hale gelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte modernleşmenin kırdaki ve kentte eşit gelişmemesi, vasıfsız şekilde kente gelerek az bir maaşla çalışmaya başlayan ya da iş bulamayan insanlarda güven eksikliği yaratmıştır. Gecekondu çevrelerindeki işsizliğin artmasıyla birlikte de informel ekonomik faaliyetler yaygınlık kazanmıştır. Bu durum kentteki yatay ve dikey mobilizasyonu arttırarak toplumsal hareketliliğin bütün katmanlarının gözlenebildiği bir ortam yaratmıştır. Yaşanan hareketlilikle eşzamanlı şekilde köylerdeki çözülme-göçün had safhaya ulaşması ve Adana'daki kentleşmenin buna ayak uyduramaması başta gecekondulaşmanın yol açtığı çarpık kentleşme olmak üzere eğitim, sağlık, altyapı hizmetlerinin yetersizliği gibi sonuçları günümüze dek ulaşan birtakım sorunların kalıcı hale gelmesinin başlangıcını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Resmi Yayınlar

Adana Vilayet Salnamesi

Ayın Tarihi Mecmuası

İstatistik Göstergeler (1923-2007), TÜİK

Milletvekili Genel Seçimleri (1923-2007), TÜİK

Parlamento Tarihi

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Cerideleri

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Adana Tecim Gazetesi

Adana Ticaret Gazetesi

Akgünler Adana Halkevi Gazetesi

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Çukurova Pres Gazetesi

Demokrat Gazetesi

Ekonomi Gazetesi

Kızılırmak Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Son Posta Gazetesi
Türksözü Gazetesi
Ulus Gazetesi
Yeni Adana Gazetesi
Yenigün Gazetesi
Ziraat Gazetesi

Dergiler

Altın Şehir Adana: Kent Kültürü ve Sanat Dergisi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Arredamento Mimarlık Dergisi
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
Atatürkçü Düşünce Ekonomisi Dergisi
Bakış Müessesesi
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Coğrafya Araştırmaları Dergisi
Çiftçi Yolu Dergisi
Çukurova Ticaret Mecmuası
Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi
Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Çukurova'da Memleket (1929-1931)
Ekev Akademi Dergisi
Feshane Mensucat Dergisi
Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi
Görüşler Adana Halkevi Dergisi
Güney Mimarlık Dergisi

Hayat Tarihi Mecmuası
İktisadi Yürüyüş Dergisi
İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası
Köye Doğru Dergisi
METU JFA Dergisi
Modern Türklük Araştırmaları Dergisi
Mülkiyeliler Birliği Dergisi
Sıhhiye Mecmuası
Tarih ve Toplum Dergisi
Toplum ve Bilim Dergisi
Toplumsal Tarih Dergisi
Türk Dili Dergisi
Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
Türk Yurdu Dergisi
Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası
Ülkü Dergisi

Bülten, Ansiklopedi ve Yıllıklar

Adana İl Yıllığı
Büyük Türkiye Ansiklopedisi
Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
İslam Ansiklopedisi
Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi
Tarihi Yönleriyle Adana Özel Ansiklopedisi
Türkler Ansiklopedisi
Yurt Ansiklopedisi

Kitaplar

1.Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri 21-23 Kasım 1990-Adana, Adana, Arif Ofset, 1990.

1340-1341 Pamuk Mevsiminde Adana Borsası'nın Muamelatını Müessir İstatistik Cetvelleri, Adana, Eylül 1341.

1934 Senesi Çukurova Pamuk ve Hububat Mahsulü Birinci Tahmin Raporu, Adana: Ticaret ve Sanayi Odası, Tahmin Bürosu, 1934.

ACEVİT, Fevzi, **Bir Zamanlar Adana**, Adana, Ulusoy Ofset Yayınevi, 2006.

Adana Beynelmilel Ziraat Sergisi Talimatnamesi, Adana, Osmanlı Matbaası, 1923.

Adana Çimento'da 50 Yıl: 1954-2004, Adana Çimento: Elektronik Çimento Şirketi, Oyak, Ankara, 2004.

Adana Erkek Öğretmen Okulu 1937-1938 Mezunları Hatırası, Türksözü Basımevi, Adana, 1938.

Adana Güçbirliği Vakfı, **Uru Adania, Adanos, Batana, Danuna, Erdena, Ezene, Adana Sosyo-Ekonomik Rapor**, Adana, Çukurova Üniversitesi Basımevi, 1999.

Adana Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958, Adana Ticaret ve Sanayi Odası, Zemin Matbaası, Adana, 1958.

Adana Ticaret Odası ve Borsası, **Adana Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni**, Sayı: 1, Nisan 1938.

Adana Ticaret Odası, **Adana'da Pamuk Meselesi**, Türksözü Matbaası, Adana, 1341.

Adana Ticaret Odası, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Adana**, Ankara, Şenyuva Basım Sanayi, 1973.

Adana Ticaret Odası, **Cumhuriyet'in 80. Yılında Adana**, Adana, ATO, Aralık 2003.

Adana Ticaret Odası, **Kuruluşu'nun 100. Yılında Adana Ticaret Odası (1894-1994)**, Adana, ATO, Aralık 1994.

Adana Ticaret Odası, **Kuruluşu'nun 80. Yılında Adana Ticaret Odası (1894-1974)**, Adana, ATO, Aralık 1974.

Adana Ticaret Odası, **Kuruluşu'nun 90. Yılında Adana Ticaret Odası (1894-1984)**, Adana, ATO, Aralık 1984.

Adana Ticaret ve Sanayi Odası, **Yedinci Uluslar arası İzmir Fuarında Adana**, 1937.

Adana Türk İnşaat İrtizamet-ı Feniyye ve Sinaîye Anonim Şirketi Nizamname-i Dâhilîsi, Adana: Türksözü Matbaası, 1924.

Adana Türk Nebati Yağları Fabrikası Anonim Şirketi, **Adana Türk Nebati Yağları Fabrikası Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi 1945-1970**, Adana, Kemal Matbaası, 1970.

Adana'da Pamuk Meselesi, 5 Haziran, Adana Ticaret Odası, Adana: Türksözü Matbaası, 1923.

AĞANOĞLU, H. Yıldırım, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001.

AĞAR, Ömer Kemal, **12 Yılın Kültürü 1923-1935**, Adana Halkevi: Adana Türksözü Basımevi, 1936.

AKAKINCI, Münci, **50 Yılda Türk Sanayi**, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara, 29 Ekim 1973.

AKAR, Rıdvan, **Varlık Vergisi Kanunu: Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşısı Politika Örneği**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.

AKATA, Ahmet, **Adana'nın Yolları Taştan**, Adana, Hece Yayınları, 1997.

AKGÜL, Seyit Ali (Der.), **Adana'da Deprem Gerçeği: 27 Haziran 1998-4 Temmuz 1998**, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Adana, 1998.

AKGÜL, Seyit Ali (Haz), **Çağının Tanığı: Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayını, Adana, 1998.

AKGÜL, Seyit Ali ve T. Zeynep Yüreğir (Yay. Haz.), **Yeni Bir Başlangıç: 5 Ocak (5 Ocak 1922-5 Ocak 2002)**, Yeni Basın Bilişim, Adana, 2002.

AKTAN, Oğuz, **Türk İşadımı ve İşletmesi: Adana’da Pamuğa Dayalı Sanayi ve Ticaret İşletmelerinde Sosyal-Kültürel Etkiler**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996.

AKTOLGA, İsmail ve Belgin Tekeoğlu, **110. Kuruluş Yılında Adana Ticaret Odası (1894-2004)**, Eren Ofset, Adana, 2004.

AKVERDİ, Naci, **Adana: Cumhuriyetten Evvel ve Sonra**, Adana, 1938.

Âfî İktisat Meclisi Raporları, 1928 İkinci İçtima Devresi, Bölüm Hayat Pahalılığı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, 1929.

ALTAY, Hadi, **Adım Adım Çukurova**, Adana, Kemal Matbaası, 1965.

ANDERSON, Mathew Smith, **Doğu Sorunu:1774-1923**, 1. Baskı, (Çev. İdil Eser), İstanbul, YKY Yayınları, 2001.

ARIK, Remzi Oğuz, **Adana Ticaret Rehberi**, Cihan Biraderler Matbaası, Adana, 1340.

ARIK, Remzi Oğuz, **Adana Ticaret Rehberi**, Cihan Biraderler Matbaası, Adana, 1341.

ARIKOğLU, Damar, **Hatıralarım**, Tan Gazetesi ve Matbaası, İstanbul, 1961.

ARMAOğLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)**, Alkım Kitabevi, İstanbul, 2007.

ARMAOğLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)**, Genişletilmiş 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2005.

ARTUN, Erman (Derl.), **Adana Köprübaşı Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne**, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Yayınları, 2000.

ARTUN, Erman, **Adana Halk Kültürü Araştırmaları 1**, Adana Büyükşehir Belediyesi: Gelenek ve Folklor, Adana, 2000.

ARTUN, Erman, **Adana Halk Kültürü**, Adana, Ulusoy Matbaacılık, 2006.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, (Yay. Haz. Ali Sevim vd.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, (Yay. Haz. Ali Sevim vd.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk: 1929-1927**, (Yay. Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, 1. Cilt, Yükselen Matbaası, İstanbul, 1966.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, İstanbul, 1999.

AYHAN, Yusuf, **Çukurova Albümü I**, Kemal Matbaası, Adana, 1973.

BABUŞ, Fikret, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikalar Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık İstanbul, 2006.

BAKİ, A.-Çınar Bahçeci, **Türkiye'de Din Eğitimi**, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995.

BANOĞLU, Ahmet Niyazi, **Yayınlanmamış Belgelerle Atatürk: Siyasi ve Özel Hayatı İlkeleri**, Gözen Yayınları, İstanbul, 1981.

BAŞAR, Erdoğan, **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)**, MEB Yayınları, İstanbul, 2004.

BAŞGELEN, Nezh, **Bir Zamanlar Adana**, İstanbul, Kentbak Yayınevi, 1998.

BEHAR, Cem (Haz.), **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927: Tarihi İstatistikler Dizisi Cilt 2**, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 2003.

BELLİ, Mihri, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açıdan Bir Bakış**, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

BİLGİ, İzzet, **Adana Okullarında Trahom Savaşı**, Türksözü Matbaası, Adana, 1950.

BİLSEL, M. Cemil, **Lozan: İkinci Cilt**, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Türkiye'de Eğitim Bilimleri Tarihi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1995.

BÖLME, Selin M., **İncirlik Üssü: ABD'nin Üs Politikası ve Türkiye**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

BRAUDEL, F, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II**, Ankara, 1993.

BÜLBÜL, Mehmet, **Adana Ovası Tarım İşletmelerinin Ekonomik Yapısı Finansman ve Kredi Sorunları**, Ankara, Gıda Tarım Hayvancılık Bak Yayınları, 1973.

CAN, Cahit, **Cumhuriyet Devrimi ve Öngörülemeyen Bugünü**, 2. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.

CANKA, Selahattin, **Bitpazarı: Ticaret, Sanayi, Hırdavat, Matbuat, Zuhurat, Hitabet, Kitabet, Vukuat, Hikayat, Tezvirat, Tevkifat ve Tüm Mahsulat-ı Hayat...**, Adana, Karahan Kitabevi, 2011.

CAUNCE, Stephen **Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi**, (Çev. Ayşe Ozil Bilmez vd.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

CHP Halkevleri Halkodaları (1932-1942), Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul-Ankara, 1942.

COŞKUN, Alev, **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay**, 18. Baskı, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları Yayını, 2009.

ÇAKAN, Işıl, **Konuşunuz Konuşturunuz Tek Parti Döneminde Propagandanın Etkin Silahı: Söz**, İstanbul, 2004.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.

ÇELİK, Behçet, **Adana'ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar**, İstanbul, 2006.

ÇELİK, Kemal, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

ÇOMU, Aslı Emine, **The Exchange Of Populations And Adana (1830-1927)**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2011.

Çukurova Atlı Spor Kulübü İç Tüzüğü, Seyhan Basımevi, Adana, 1936.

DOĞAN, Osman-Ebul Faruk Önal, **Çukurova'ya Bereket Getiren Projeler**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2011.

EKMEKÇİ, Mustafa, **Öksüz Yamahğı: Köy Enstitüleri**, 2. Baskı, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.

ENER, Kasım, **Adana Tarihine ve Tarımına Dair Araştırmalar (Suriye'nin İddiasına Karşılık)**, 3. Baskı, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1978.

ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.

ERDEN, Ali Fuad, **İsmet İnönü**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

EVANS, Laurance, **Türkiye'nin Parçalanması ve ABD Politikası (1914-1924)**, 2. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.

FERSOY, Orhan Cemal, **Bir Döneme Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Garanti Matbaası, İstanbul, 1971.

Genel Nüfus Sayımı: 20 İlk Teşrin 1935, Seyhan Vilayeti Kati ve Mufassal Neticeleri, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul, 1937.

GLASNECK, Johannes, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, Birinci Baskı, (Çev. Arif Gelen), Onur Yayınları, Ankara, t.y.

GOLOĞLU, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara, 1974.

GÜLER, Birgül Ayman (Ed), **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1940-1949**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, T.C. İdare Tarihi Araştırması (TİDATA), A.Ü SBF Kayaum, Ankara, 2008.

GÜLER, Birgül Ayman (Ed.), **Açıklamalı Yönetim Zaman Dizini 1929-1939**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti İdare Tarihi Araştırması, Kayaum, Ankara, 2007.

GÜLTEKİN, M. Nuri, **Orhan Kemal'in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat**, Ürün Yayınları, Ankara, 2007.

GÜRBÜZ, Cenani **Millî Mücadele'de Develi ve Ermeniler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

GÜRTANIN, Neriman, **Adana İli Çiftçilerinin Köy El Sanatları Uğraşları Üzerinde Bir Araştırma (A Research on the village handicrafts activities of the farmers in the country)**, İstanbul, Ankara Üniversitesi Yayınevi, 1976.

HABORA, Bülent, **Benim Başkentim Adana**, Heyamola Yayınları, İstanbul, 2009.

HACIOĞULLARI, Abdullah, **Adana'ya Yön Verenler**, İstanbul, Ares Kitap, 2009.

HACIOĞULLARI, Abdullah, **Bereketli Toprakların Öncüleri**, Ares Kitap, İstanbul, 2009.

HANÇERLİ, H. Yüksel, **Giritli Mübadillerin Son Durağı: Adana (Parçalanmış Ailelerin Öyküsü)**, Adana, 2007.

HARVEY, David, **Sosyal Adalet ve Şehir**, (Çev. Mehmet Moralı), Metis Yayınları, İstanbul, 2003.

HATİPOĞLU, Süleyman, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

HOBSBAWN, Eric, **Tarih Üzerine**, (Çev. Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

İkinci Adana Pamuk Kongresi Zabıtnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1925.

İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929.

İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri**, Fasikül III, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara, 1929.

İZGÜ, Muzaffer, **Zıkkımın Kökü**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

KAPLAN, Mevlüt, **Aydınlanma Devrimi ve Köy Enstitüleri**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

KARA, Adem, **Türkiye'de Halkevleri**, Halkevleri Yayını, Ankara, 1999.

KARADAĞ, Nuran, **Halkevi Tiyatro Çalışmaları (1932-1951)**, TC. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

KARAER, İbrahim, **Türk Ocakları ve İnkılâplar (1912-1931)**, Türk Yurdu Neşriyatı, Sistem Ofset, Ankara, 1992.

- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.5, TTK Basımevi, Ankara, 1998.
- KARPAT, Kemal, **Çağdaş Türk Romanında Sosyal Konular**, İstanbul, 1971.
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARTAL, S. Kemal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentleşme**, 2. Baskı, Adım Yayıncılık, Ankara, 1992.
- KAYE, Harvey, J., **İngiliz Marksist Tarihçiler**, (Çev. Arif Köse), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- KAYRA, Cahit, **Savaş Türkiye Varlık Vergisi: Tepkiler ve Yanıtlar**, Genişletilmiş 3. Baskı, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- KAZGAN, Gülten, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001)**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.
- KELEŞ, Ruşen, **100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1978.
- KEMAL, Orhan, **Bereketli Topraklar Üzerinde**, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- KEMAL, Orhan, **Cemile**, Everest Yayınları, İstanbul, 2011.
- KEMAL, Orhan, **Eskici ve Oğulları**, Cep Boyu 7. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- KEMAL, Orhan, **Kanlı Topraklar**, 9. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2007.
- KEMAL, Yaşar, **Binboğalar Efsanesi**, 13. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- KEMAL, Yaşar, **Höyükteki Nar Ağacı**, 12. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- KEMAL, Yaşar, **Ölmez Otu /Dağın Öte Yüzü 3**, 5. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.
- KEMAL, Yaşar, **Teneke**, 15. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.
- KESER, İnan, Kent, **Cemaat, Etnisite: Adana ve Adana Nusayrilerinde Kamusalılık**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2008.

- KESER, İnan, **Nusayriler: Arap Aleviliği**, Adana, Karahan Kitabevi, 2011.
- KESER, İnan, **Nusayriler: Arap Aleviliği/ Gelenek-Görenek, Aile, Etnik Köken, Ekonomi, Siyaset, Tarih ve Din Açısından**, Chiviyazıları Yayınevi, 2002.
- KESKİN, Nuray Ertürk, **Türkiye’de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi**, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara, 2009.
- KEYDER, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989.
- KHERDİAN, David, **Hilal’in Gölgesinde Bir Ermeni Kızın Yazgısı**, (Çev: Haydar Işık), Peri Yayınları, İstanbul, 2001.
- KILIÇBAY, Ahmet, **Türk Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1994.
- KIZILÇELİK-S. Y. Erjem, **Açıklamalı Sosyoloji Terimleri Sözlüğü**, Attila Yayınları, Ankara, 1994.
- KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- KORKMAZ, Zeynep (Yay. Haz), **Nutuk: 1919-1927**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007.
- KORKUT, M. Şerif, **Isıtma ve Çeltik**, Yeni Matbaa, 1950.
- Köy Enstitüleri Kanunu**: S.54-55, TBMM Matbaası, 22 Nisan 1940.
- KRÜGER, K. **Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**, (Türkçe’ye Çev. Nihal Önal), Altın Kitaplar Basımevi, İstanbul, 1981.
- KUMCU, Ercan-Şevket Pamuk, **Her Mahallede Bir Milyoner**, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.
- KURT, Yılmaz, **Çukurova Tarihinin Kaynakları III: 1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri**, Ankara, TTK Yayınları, 2005.
- KURUÇ, Bilsay, **Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I. Cilt (1929-1932)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1988.

Kuruluşunun 80 Yılında Adana Ticaret Odası, Adana Ticaret Odası Yayını, Kemal Matbaası, Adana, 1974.

LEFEBVRE, Henri, **Modern Dünyada Gündelik Hayat (1968)**, (Çev. Işın Gürbüz), Metis Yayınları, İstanbul, 1998.

LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Ankara 2004.

MAALOUF, Amin, **Doğunun Limanları**, 24. Baskı, (Çev. Esin Talû-Çelikkan), YKY, İstanbul, 2003.

MADENOĞLU, Ragıp Ziya, **Köy Muallimlerine Verdiğim Meyvecilik Konferansları**, Türksözü Matbaası, Adana, 1933.

MAKAL, Ahmet, **65. Yılında Koruma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti**, A.Ü. SBF Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri, Eylül 2004.

MAKAL, Ahmet, **Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

MANGO, Andrew, **Atatürk: Modern Türkiye'nin Kurucusu**, 7. Basım, (Türkçesi: Füsün Doruker), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2009.

MİNGİONE, Enzo, **Social Conflict and tha City**, Typsetting by Belmont Press, Oxford, 1981.

MİRZAOĞLU, Ayşe Berkay (Yay. Haz.), **75 Yılda Çarkları Döndürenler**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, Mayıs 1999.

MORKAL, Faruk, **Sulama Kanallarından Olimpiyat Oyunlarına Faruk Morkal'ın Gerçek Yaşam Öyküsü**, Ulusoy Ofset, İstanbul, 2011.

OĞUZ, Mevlüt, **Anadolu'nun Fethi (Türk-Ermeni İlişkileri ve Kilise 1018-1923)**, Bayrak Yayıncılık Matbaacılık, İstanbul, 2004.

OĞUZ, Şeyda (Haz.), **1927 Adana Demiryolu Grevi**, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul, 2005.

OKTAN, Sabit, **Dünden Bugüne Adana Demirspor**, Üstün Yayıncılık, Kemal Matbaası, Adana, 1986.

OSKAY, Ünal, **Toplumsal Gelişmede Radyo ve Televizyon**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 316, Sevinç Matbaası, Ankara, 1971.

ÖCAL, Yalçın, **Yalçın Öcal'ın Adana'sı**, Altınkoza Yayınları, Adana, 2008.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir: Haberler-Belgeler-Yorumlar**, 4. Baskı, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

ÖNDER, Mehmet, **Türkiye Müzeleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1995.

ÖZÇELİK, İsmail, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

ÖZMEN, Ünsal **Kent Kent Türkiye Adana**, Ankara, Öz Yayınevi, 1996.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Devletler ve Hanedanlar (2. Basım)**, C.2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

ÖZTÜRK, Serdar, **Erken Cumhuriyet Döneminde Sinema Seyir Siyaset**, Elips Yayınları, Ankara, 2005.

PAMUK, Şevket, **İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm**, Yurt Yayınları, Ankara, 1988.

RAMAZANOĞLU, Gözde, **Adana'da Tarih Tarihte Adana**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2006.

RASİHZADE, Feyzi, **Dünya Pamukçuluğu ve Adana**, Türksözü Matbaası, Adana, 1341.

RASİM, Mehmet, **Ermeni Fırlıdakları (Adana Kahramanları Serisinden)**, yy yok, 1928.

SABANCI, Sakıp, **İşte Hayatım**, 2. Baskı, Aksoy Matbaacılık, 1985.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, **50 Yılda Türk Sanayi**, Ankara, 29 Ekim 1973.

SANDER, Oral, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, C.1: 1919-1980, 14. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

SENCER, Yakut, **Türkiye'de Kentleşme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Borsası: Tarih Sırasıyla 32 Yıl İçinde Olanlar**, Adana Ticaret Borsası, Bugün Matbaası, Adana, 1945.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Borsasının Kitabı 1945-1946**, Adana Ticaret Borsası Yayını, 1947.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Borsasının Kitabı 1946-1947**, Adana Ticaret Borsası Yayını, 1948.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Borsasının Kitabı 1947-1948**, Adana Ticaret Borsası Yayını, 1949.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Borsasının Kitabı 1950-1951**, Adana Ticaret Borsası Yayını, 1951.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Ticaret Borsası'nın 50. Yıl Kitabı: Tarih Sırasıyla 50 Yıllık Olaylar**, Gürpınar Basımevi, Adana, 1972.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1935-1936 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana 1937.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1936-1937 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana, 1938.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1937-1938 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana, 1939.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1938-1939 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana, 1940.

SERGİCİ, Süleyman, **Adana Ticaret ve Zahir Borsası 1939-1940 Yıllığı**, Bugün Matbaası, Adana, 1940.

SERPİ, Yaşar vd. (Haz.), **Ulusal Hububat Konseyi Buğday Raporu**, Mayıs 2011.

SEVGİN, Nazmi (Haz.), **Adana Belediyesi 1950-1954**, Adana, Demokrat Matbaası, 1955.

Seyhan Barajı: Hidroelektrik Santral Sulama ve Taşkın Önleme Tesisleri, T.C. ERİ Etüd İdaresi Müdürlüğü, Şubat 1952.

Seyhan Vilayeti Türk Hava Kurumu Kongresi Zabıtları, Adana, 4.11.1937.

SİLİER, Oya, **Türkiye’de Tarımsal Yapının Gelişimi (1923-1938)**, Boğaziçi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

SMİTH, Anderson, Mathew, **Doğu Sorunu: 1774-1923**, 1. Baskı, (Çev. İdil Eser), YKY Yayınları, İstanbul, 2001.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk’ten Hatıralar**, 6. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

SOYSAL, İsmail, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları I. Cilt (1920-1945)**, TTK, Ankara, 2000.

SÜMER, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, 5. Baskı, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.

ŞEN, Fügen Ünal, **Bir Avuç Mazi**, 2. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.

ŞEN, Leyla, **Türkiye’de Demiryolları ve Karayollarının Gelişim Süreci**, Tesav Yayınları, Ankara, 2003.

ŞENESEN, Refiye Okuşluk, **Çukurova Bölgesi Girit Göçmenleri Halk Kültürü Araştırması**, Karahan Kitabevi, Adana, 2011.

ŞİMŞEK, Muhittin, **Cumhuriyet Dönemi Endüstrileşme Maceramız: Yarım Kalan Devrim Rüyası**, 2. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.

T.C. Adana Valiliği Nüfus İl Müdürlüğü, Adana İli Nüfus İstatistikleri, 1998.

T.C. Seyhan Seferberlik Müdürlüğü, **Halk İçin Hava Taarruzlarından Korunma Bilgisi**, Türksözü Basımevi, 1939.

T.C. Seyhan Seferberlik Müdürlüğü, **Şehirlerde Mahalle Mümessillerinin ve Köylerde Muhtar ve İhtiyar Heyetlerinin Sefer İşleri Kılavuzu**, Türksözü Basımevi, Adana, 1939.

T.C. Ziraat Vekâleti Pamuk Bürosu Neşriyatı, **Pamuk Ziraatında Mibzer ve Çapa Makinesi**, 1937.

TANDOĞAN, Haluk, **Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri**, C.II, İstanbul, 1989.

TANJU, Sadun, **Hacı Ömer**, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1983.

TANYU, Hikmet, **Atatürk ve Türk Milliyetçiliği**, Töre Devlet Yayınları, Ankara, 1981.

TEKELİ, İlhan, **Tarih Yazımı Üzerine Düşünmek**, Dost Kitabevi, Ankara, 1998.

TEKEREK, Nurhan, **Cumhuriyet Döneminde Adana'da Batı Tarzı Tiyatro Yaşamı (1923-1990)**, TTK Basımevi, Ankara, 1997.

TEZEL, Yahya Sezai, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982.

TMMOB Jeofizik Mühendisleri Odası, **Adana Kent Konseyi Yerel Gündem 21 Yayınları-3: Doğu Akdeniz Depremleri Jeofizik Toplantısı 16 Mart 2001**.

TOKDEMİR, Ertuğrul, **Türkiye'de Tarımsal Yapı (1923-1933)**, İTÜ, İstanbul, 1988.

TOKER, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-Demokrat Partinin Altın Yılları (1950-1954)**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990.

TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan, **Kentlerimizin Adı Nereden Geliyor?**, Ankara, İsim Yayınları, 2011.

TOKSÖZ, Cemil, **Tarihte Çukurova**, Mersin, Turizm ve Tanıtma Mersin Bölge Müdürlüğü, 1965.

Toprak Reformu Hakkında Adana Çiftçi Birliği'nin Düşünceleri, Türksözü Basımevi, Adana, 1941.

TOROS, Taha, **Atatürk'ün Adana Seyahatleri**, Seyhan Basımevi, Adana, 1939.

TOROS, Taha, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, TTK Basımevi, Ankara, 2001.

TOROS, Taha, **Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde**, Tan Matbaası, İstanbul, 1938.

TUNÇAY, Mete, **Eleştirel Tarih Yazıları**, (Yay. Haz. H. Bahadır Türk ve H. Emrah Beriş), Liberte Yayınları, İstanbul, 2005.

TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi: Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960)**, 4. Kitap: İkinci Bölüm, Ankara, 1999.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Yoksulluk Kültürü Gecekonduların Toplumsal Yapısı**, Dede Korkut Yayınları, Erzurum, 1977.

UÇAR, Mustafa ve Yavuz Yıldırım (Derl), **Sıcağıyla, Acısıyla Adana Futbolu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

URAN, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti Çok Parti Hatıralarım**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2009.

USTA, Hilal, **Pamuk Sektör Profil Araştırması**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2003.

UYGUR, S. Haluk (Haz.), **Atatürk ve Adana**, Adana, Adana Büyükşehir Belediyesi Altınkoza Yayınları, 2005.

UYGUR, S. Haluk, **Akdeniz’de Bir Güneş: Güneş Yüreğir**, Adana Yayınevi, Adana.

UYGUR, S. Haluk, **Dört Bin Yıllık Öykü- A Four Thousand Year Story**, Adana, Adana Valiliği Yayınevi, 2006.

UYGUR, S. Haluk, **Tarihi, Turistik Yerleri ve Kentsel Dokusuyla Çukurova’nın Merkezi Adana**, Güncellenmiş 6. Baskı, Altınkoza: Adana Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Adana, 2010.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.2, 8. Baskı, TTK Basımevi, Ankara, 1998.

ÜSTEL, Füsün, **İmparatorluktan Ulus Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

VARLIK, Bülent vd., **Adana Sanayi Tarihi**, Yeniden Grup Matbaacılık, Adana, 2008.

VARLIK, Bülent, **Emperyalizm’in Çukurova’ya Girişi**, İstanbul, Türkiye İktisatçılar Birliği Yayınları, 1977.

VURAL, Hüsnü, **Adana Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret Rehberi**, Bugün Matbaası, Adana, 194?.

YALÇIN, E. Semih vd., **Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005.

YALÇIN, Osman, **Adana**, İstanbul, Özyürek Yayınevi, 1957.

YANSEN, Hermann, **Adana Şehrinin Umumi İmar Planına Ait İzahat Raporu**, Berlin, 22.9.1937.

YAYCIOĞLU, Necat (Derleyen), **Atatürk ve Çukurova**, Adana Rotary Kulübü Kültür Yayınları, Adana, t.y.

YAYGIN, Candan (Haz), **Geçmişten Günümüze Adana Belediyesi ve Başkanları**, Altınkoza Yayınları, Adana, 2009.

Yedinci İzmir Fuarında Adana, Adana Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Adana, 1938.

YENAL, Oktay, **Cumhuriyet'in İktisat Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

YILDIRIM, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001.

YİĞİT, Ali Ata, **İnönü Dönemi Eğitim ve Kültür Politikası (1938-1950)**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

YURTSEVER, Cezmi vd., **Adana'da Cumhuriyet Öncesi Ve Cumhuriyet Dönemi Eğitim**, Adana, Adana Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü, 1998.

YURTSEVER, Cezmi, **Atatürk ve Çukurova Kahramanları**, Çukurovalı Yayınları, Adana, 2000.

YURTSEVER, Cezmi, **Çukurova Tarihi**, Adana, Çukurovalı Yayınları, 2008.

ZEYREK, Şerafettin, **Türkiye'de Halkevleri ve Halkodaları (1932-1951)**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2006.

Ziraat Vekâleti Ziraat İşleri Umum Müdürlüğü Neşriyatı, **Pamuk ve Pamukçuluk Hakkında Raporlar**, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1936.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 20. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Makaleler

“Çiftçilerimize Tohumluk Buğday Dağıtılıyor”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.17, Kasım 1948.

“Evimiz Mayıs Haziran Çalışmaları”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.77-78, 1945.

“Evimizin 1940 Şubat Çalışma Hılasası”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.25-26, 1940.

“Evimizin Haziran Ayı Faaliyeti”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.36, 1941.

“Evimizin Temmuz ve Ağustos Faaliyeti”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.37, 1941.

“Halkevi Çalışmaları”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.81, 1945.

“Halkevleri Postası: Halkodaları Talimatı”, **Ülkü Dergisi**, Eylül 1939.

“Milli Şef’ten Halkevlerine Direktifler”, **Ülkü Dergisi**, S.75, Mayıs 1939.

“On Beş Günde İktisadi Olaylar”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, C.6, S.125, 1 Mart 1945.

“Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın 25 Yıllık Çalışmaları”, **Sağlık Dergisi**, C.XXII, S.10-11, Ekim-Kasım 1948.

“Sıtmadan Korunma Öğütleri”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, C.8, S.74, Şubat 1945.

“Toprak Bayramı”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.77-78, Mayıs-Haziran 1945.

ACEVİT, Fevzi, “Adana’da Eski Bayramlar”, **Altın Şehir Adana: Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, S.3, Temmuz-Ağustos 2011.

ADIYEKE, Nuri, “Anadolu Osmanlı Ölçeğinde Yerel Tarih Yazımında Kuramların Değişimi, Merkez Çevreden Çevreselleşmeye, Çevreselleşmeden Globalleşmeye”, **Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar, Küreselleşme ve Yerelleşme**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.

- AKALIN, Gülseren “*Adana’nın Gazi’li Günleri*”, **Adana: Köprü Başı Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne**, (Ed. Erman Artun, Sabri Koz), Yapı Kredi yayını, İstanbul, 2000.
- AKAR, Tuba, “*Adana Belediyesi Mezbahası*”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.3, Mart 2011.
- AKAYA, Yüksel, “*Çukurova’da Sendikacılık ve İşçi Eylemleri (1923-1960)*”, **Kebikeç**, Yıl.2, S.5, 1997.
- AKÇİÇEK, Eren, “*Tıbbi ve Folklorik Yönden Şalgam*”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Merkezi II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, Adana, 20-24 Kasım 1991.
- AKGÜL, Sayit Ali, “*Bir Kültür Mozaği Adana*”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, S: 415- 2001/5.
- AKGÜL, Seyit (Haz.), “*Adana Sanayi’nin Tarihçesi*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, 1998.
- AKGÜL, Seyit (Haz.), “*Adana’da Ticari Yaşamın Gelişme Seyri*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, 1998.
- AKGÜL, Seyit (Haz.), “*Sosyal ve Kültürel Yapı*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, 1998.
- AKGÜL, Seyit Ali (Haz.), “*Adana İmalat Sanayi’nin Dünü Bugünü*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, 1998.
- AKGÜL, Seyit Ali (Haz.), “*Adana Sanayi’nin Tarihçesi*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Yayınları, 1998.
- AKGÜL, Seyit Ali (Haz.), “*Adana Tekstilinden Bir Örnek: Mensa Mensucat Sanayi ve Ticaret A.Ş.*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, 1998.
- AKGÜL, Seyit Ali (Haz.), “*Akbank ve Sabancı Holding*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, 1998.
- AKGÜL, Seyit Ali (Haz.), “*Güney Sanayi A.Ş. 70 Milyon Dolarlık İhracat Hedefliyor*”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, 1998.

AKGÜL, Seyit, (Haz.), "*Kentleşme ve Yerel Yönetimler*", **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Adana, 1998.

AKMAN, Şefik Taylan ve İnci Solak Akman, "*II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi*", **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1 (2), 2011.

AKSAKOĞLU, Gazanfer, "*Sağlıkta Sosyalleştirmenin Öyküsü*", **Memleket Siyaset Yönetim Dergisi**, S.8, 2008.

AKSANYAR, Necati ve Murat Biçer, "*II. Dünya Savaşı’nda Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında Ve Kamu Oyunda Yansımaları (11 Kasım 1942-15 Mart 1944)*", **Dumlupınar Üniversitesi SBD**, S.21, Ağustos 2008.

AKSOY, Erdal, "*Nusayrilerin Sosyal Yapıları ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye’de Yaşayan Bu Topluluğa Devletin Yaklaşımları*", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, S.54, 2010.

AKTAR, Cengiz, "*Adana ve Çevresi Toplumsal ve Ekonomik Tarihi*", **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.191, Kasım 2009.

ALAP, Muzaffer, "*Çukurova Çiftçisi ve Kuraklık Felaketi*", **Çiftçi Yolu Dergisi**, c.1, S.3, 15 Mayıs 1947.

ALAP, Muzaffer, "*Çukurova ve Sulu Ziraat*", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.2, 15 Nisan 1947.

ALAP, Muzaffer, "*Çukurova’da Hıltan Mücadelesi Şart Oldu*", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.5, 15 Temmuz 1947.

ALAP, Muzaffer, "*Çukurova-Pamuk Tarım Satış Kooperatifleri Birliği Ortaklarının Zirai Kalkınma İmkânları*", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.8, Aralık 1948.

ALAP, Muzaffer, "*Sulu Ziraat Tekniğini Çukurova Çiftçisine Ulaştırma Çareleri*", **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.5, 15 Temmuz 1947.

ALBAYRAK, Mustafa, "*Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960)*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXIII, S.67-68-69, Mart-Temmuz-Kasım 2007.

ALBAYRAK, Mustafa, “Demokrat Parti Hükümetlerinin Politikaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.16, İstanbul, 2002.

ALKAN, Mustafa, “Adana’nın İdari Yapısı (1516-1923)”, **Ekev Akademi Dergisi**, S.21, 2005.

ALKIM, U. Bahadır, “Sam-al ile Asitavanda Arasındaki Yol: Amanos Bölgesi’nin Tarihi Coğrafyasına Dair Bir Araştırma”, **Belleten XXIV/95**, 1960.

ARDIÇ, Zihni, “Karacaoğlan”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl:1, S.5, İkinci Teşrin 1937.

ARLI, Alim, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Şehirleşme ve Gecekondular Araştırmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türk Şehir Tarihi**, C.3, S.6, 2005.

ARTUN, Erman, “Adana Halk Kültürüne Bakış”, **III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, 30 Kasım-2 Aralık 1998.

ASYA, N, “Adana’da Çıkmış Kitaplar, Mecmualar, Gazeteler”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.2, 1 Mayıs 1937.

AŞKUN, Vehbi Can, “Kızılırmak’tan Seyhan’a 5: Milli Mensucat ve Yağ Fabrikaları”, **Kızılırmak Gazetesi**, 16 Nisan 1946.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, “Adana Çiftçileri ve Esnafıyla Konuşmalarım (16 Mart 1923)”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S.69, 2002.

ATEŞ, M. “Çukurova’da Tarla Florası ve Pamuk Çapası Davası”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl:1, S.3, 15 Mayıs 1947.

AYATA, Yunus, “Sepetçioğlu’nun “Bugünkü Türkiye” Üçlemesinde Devrin Sosyal Meselelerinin Yansıması”, **C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XI/2, 2007.

AYDOĞAN, Bedri, “Adana’nın Ünlü İnsanları”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Çukurova Araştırmaları Makaleleri**, www.turkoloji.cu.edu.tr, 20.11.2013.

AYSAL, Necdet, “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.35-36, Mayıs-Kasım 2005.

AYTAÇ, Önder, “*Emval-i Metruke*”, **Adalet Dergisi**, S.42, 2012.

BAHÇİVAN, Metin, “*Göç Yolları: Göçlerin Çukurova’ya Sosyal ve Kültürel Etkileri*”, **Altın Şehir Adana: Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, S.3, Temmuz-Ağustos 2011.

BAL, İdris, “*Türk Dış Politikası (1960-1980)*”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.17, İstanbul, 2002.

BALİ, Rıfat N., “*Adana Yahudileri*”, **Efsaneden Tarihe Tarihten Bugüne Adana: Köprübaşı**, (Haz. Erman Artun ve M. Sabri Koz), YKY, İstanbul, 2000.

BARKAN, Ömer, “*Toprak Kanunu Hazırlanırken*”, **Siyasal Bilgiler**, S.72, Yıl.6, Mart 1937.

BASKICI, M. Murat “*Osmanlı Tarımında Makineleşme:1870-1914*”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 58/1, 2003.

BASKICI, M. Murat, “*Osmanlı Tarımında Makine Kullanımı*”, **Mülkiye**, C.XXXIII, S.262, 2009.

BAŞÇETİNÇELİK, Ayşe, “*Adana Düğünlerinde Gelin Alma*”, **Adana Halk Kültüründe Doğum-Evlenme-Ölüm**, Altınkoza Yayınları, Adana, 2009.

BAŞÇETİNÇELİK, Ayşe, “*Adana Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri Doğum-Evlenme-Ölüm*”, Danışman: Erman Artun, **Çukurova Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 1998.

BELGE, Murat (Genel Yön.), “*Demokrat Parti Dönemi: Demokrat Parti Döneminde İşçi Hareketleri*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1988.

BELGE, Murat (Genel Yön.), “*DP Dönemi: Tarım Alanındaki Gelişmeler*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İletişim Yayınları, 1988.

BELGE, Murat (Genel Yön.), “*DP Döneminde Kapitalizm ve Kırsal Dönüşüm*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, 6. Cilt, İletişim Yayınları, 1988.

BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, **Çağdaş Türkiye Tarihi 4: 1908-1980**, 9. Basım, (Yay. Yön. Sina Akşın), Cem Tarih, İstanbul, 2007.

BULMAN, Nuri, “Çukurova Bölgesi’nin Tarım işçisi İhtiyacının Emniyetle Temin Edilebilmesi İçin İşverenlerimizin İş ve İşçi Bulma Teşkilatı ile İşbirliği Yapmalarında Elde Edilecek Faideler”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, c.2, S.17, Kasım 1948.

BULMAN, Nuri, “Çukurova Tarım İşçisi Davasında İş ve İşçi Bulma Kurumunun Rolü”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.3, 15 Mayıs 1947.

BULUT, Sedef, “27 Mayıs 1960’tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.19, Mayıs 2009.

CANGÖZ, Neslihan, “Adana Erkeğe ve Küfre Kesmiştir”, **Adana’ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar**, 3. Baskı, (Der. Behçet Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

COŞAR, Nevin, “Türkiye’de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi”, **Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi: 1908-2008**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2010.

COŞAR, Nevin, “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.58, S.2, 2003.

COŞKUN, Ali, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, **Atatürkçü Düşünce Dergisi**, S.4, 2003.

ÇAĞAPTAY, Soner, “Kemalist Dönemde Göç ve İskân Politikaları: Türk Kimliği Üzerine Bir Çalışma”, **Toplum ve Bilim**, S.93, Yaz 2002.

ÇAĞATAY, H. Naki, “Çukurova Çiftçisine Tarım Alet ve Makine Öğütleri”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, c.1, S.3, 15 Mayıs 1947.

ÇAKIRER, Yasemin, “Onlar Olmasa Evimizi Kim Temizleyecek? Korunaklı Yaşamıyla Adana Varsılı ve Mekânsal Ayrışma”, **Kebikeç**, S.21, 2006.

ÇAPA, Mesut, “Yunanistan’dan Gelen Göçmenlerin İskânı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.2, S.5, 1990.

ÇATALTAŞ, İhsan, “Türkiye’de Kimya Sanayi ve Gelişimi”, **Cumhuriyet Dönemi’nde Türk Sanayinin Gelişmesi Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul Teknik Üniversitesi, 23-26 Kasım 1981.

ÇELİK, Mehmet, “Adana’da Varlık Vergisi Uygulamaları (1942-1944)”, **Kebikeç**, S.21, 2006.

ÇELİKKAN, Muzaffer, “Kuduz-Daülkelp-Lyssa”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.2, 15 Nisan 1947.

ÇETİN, Türkan, “1929 Dünya Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’nin Tarım Politikasında Arayışlar: Birinci Türkiye Ziraat Kongresi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.6-7, 1996-1997.

ÇOLAK, Filiz, “Atatürk Dönemi’nde Türkiye Cumhuriyeti’nin Ulaşım Politikasına Genel Bir Bakış”, **Turkish Studies**, Volume 8/2, Ankara, Kış 2013.

ÇOMAKLI, Ş.Ertan vd., “Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi”, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, C.4, No.2, 2012.

ÇOMU, Aslı Emine, “Adana’da Mübadil Yerleşimi”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.5, Eylül 2011.

DAĞISTAN, Adil, “Milli Mücadele’de Türk Fransız İlişkileri (1918-1921)”, **Türkler Ansiklopedisi**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

DEMİREL, Zerrin ve Fatma Zehra Gülsever, “Türkiye’de Toprak Reformu ve Uygulamaları”, www.tarimreformu.gov.tr/e-kutuphane/raporlar/inceleme, 2.3.2013.

DEMİRKAN, Salahattin “Adana Milli Mensucat Fabrikaları”, **Köye Doğru Dergisi**, S.73, İstanbul, 1943.

DEVECİOĞLU, Sebahattin, “Cumhuriyetten Günümüze Türk Sporunda Ekonomi Politikaları ve Uygulamaları”, **Fırat Üniversitesi İkinci İktisat Tarihi Kongresi**, Elazığ, 24-25 Haziran 2010.

DİKİCİ, Ali, “*Milli Şef İsmet İnönü Dönemi Laiklik Uygulamaları*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.42, Kasım 2008.

DÖNMEZ, Deniz, “*Pirinç*”, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (TEAE) TEAE-Bakış**, S.9, Nüsha:4, Haziran 2007.

DUMAN, Önder, “*Atatürk Döneminde Balkan Göçmenlerinin İskân Çalışmaları (1923-1938)*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.43, Bahar 2009.

DURÇ, Safiye Ate, “*Türk Muhalefet Geleneğinde Demokrat Parti*”, **Mukaddime**, S.1, 2010.

DURUKAN, İpek vd, “*Adana’da, 1930’lardan Günümüze, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Değişimler Bağlamında Konut Mimarisinin Gelişimi*”, **Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi**, 22 (2), 2007.

DÜDAR, M., “*Adana Pamukçuluğu 4: Pamuk Ziraatımızdaki Aksaklıklar*”, **Çukurova’da Memleket**, Yıl. 2, S. 16-29, 1 Temmuz 1930.

EKE, Kazım, “*Köyde Sağlık ve İlköğretim Davası*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, C.8, S.74, Şubat 1945.

EMİROĞLU, Atiye vd, “*Demokrat Parti Yönetiminde Ekonomik Politikalar*”, **Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.8, 2012.

EMİROĞLU, Kudret, “*Adana’da Sanayi ve Sanayiciler Hakkında*”, **Adana’ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar**, 3. Baskı, (Der. Behçet Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

ENGİNÜN, İnci, “*Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.18, İstanbul, 2002.

ERDAL, İbrahim, “*Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938)*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.48, Güz 2011.

ERGİ, İsmail, “*Karacaoğlan’daki Çukurova Gelenekleri*”, **Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, Adana, 20-24 Kasım 1991.

ERKUN, Vecdet, “*Atatürk Döneminde Tarım Politikası*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.5, S18.

ERMAN, Onur, “*Aile Apartmanları: 1950-1960’larda Adana Örneklemeleri*”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.7, Mart 2012.

EROĞLU, Abdurrahman, “*Adana At Yarışları*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.14, 15 Mayıs 1948.

EROĞLU, Abdurrahman, “*Hayvancılığımız Üzerinde Devletin Rolü*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, Sayı.12, 15 Mart 1948.

EROĞLU, Abdurrahman, “*Hayvancılığımız Üzerinde Devletin Rolü*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.13, 15 Nisan 1948.

EROĞLU, Abdurrahman, “*İneklerin Yavru Atma Hastalığı*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.4, 15 Haziran 1947.

ERTUĞ, Hasan Refik, “*Pamuk İşçisi*”, **Siyasal Bilgiler**, S.71, Yıl.6, Şubat 1937.

FINDIKOĞLU, Z. Fahri, “*Adana’nın Teşekkülü*”, **Türk Yurdu**, C.10, S.276, 1959.

GERAY, Cevdet, “*Türkiye’de Köy Enstitüleri Hareketi ve Köy Kalkınması*”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi**, (turkoloji.cu.edu.tr/makale_sistem), Makale No:11705, 06.02.2013.

GİRİCİ, Gani, “*İşgal ve Millî Mücadele Hatıraları 5*”, **Yeni Adana Gazetesi**, 22 Aralık 1978.

GÖRKEM, İsmail, “*Çukurova Ağutlarında İnsanların Fiziki, Sosyal ve Psikoloji Özellikleri*”, **Çukurova Üniversitesi I. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, Adana, 21-23 Kasım 1990.

GÜÇLÜ, Muhammet, “*Varlık Vergisi ve Seyhan (Adana) Uygulaması*”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, C.21, S.203, 1997.

GÜLGÜN, Kenan, “*Adana’da Demirspor*”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, S.16, Nisan 1944.

GÜLÖKSÜZ, Güven ve Yiğit Gülöksüz, “*Kırsal Yapı*”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi: 5. Cilt**, İletişim Yayınları, 1983.

GÜMÜŞ, Adnan, “*Eriyik ve Tortu: Adana’da Karışma ve Karışmama Halleri*”, **Adana’ya Kar Yağmış: Adana Üzerine Yazılar**, 3. Baskı, (Der. Behçet Çelik), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

GÜNAY, Nejla, “*1909 Adana Olaylarından Sonra Yapılan Yardım Çalışmaları*”, **Akademik Bakış Dergisi**, C.2, S.4, Yaz 2009.

GÜNAYDIN, Gökhan, “*Türkiye Tarım Sektörü*”, **Tarım ve Mühendislik**, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayın Organı, Kozan Ofset Matbaacılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti, Ankara, 2006.

GÜNER, İbrahim, “*Türkiye’nin Coğrafi Konumu, Sınırları ve Jeopolitiği*”, **Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği**, (Ed. Hakkı Yazıcı, M. Kürşat Koca), Pegema Yayıncılık, İstanbul, 2007.

GÜRBOĞA, Nurşen, “*Osmanlı İktisadi ve Sosyal Tarihçiliğinde Bir Emekçi: Donald Quataert’in Ardından*”, **Toplumsal Tarih**, S.208, Nisan 2011.

GÜRÇINAR, Yusuf, “*Adana’da Tarihsel Kentsel Dokuyu Koruma Sorunları*”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.7, Mart 2012.

GÜREL, Aynur vd, “*Türkiye Lif Bitkileri*”, www.zmo.org.tr

HAKVERDİ, Hamdi, “*Halk Türkülerimizde Gurbet Sembolü*”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934.

HAKVERDİ, Naci, “*Evimiz On Yaşına Girince*”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934.

HALAÇOĞLU, Yusuf, “*Adana Tarihçesi*”, **Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana**, (Haz. Erman Artun-M. Sabri Koz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2000.

HASDEMİR, Mine, “*Turunçgiller Durum-Tahmin*”, **Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü (T.E.A.E.)**, Kasım 2010.

HATİPOĞLU, Süleyman “*Doğu Meselesi ve Milli Mücadele’de Osmaniye*”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XV, S.43, Mart 1999.

HERGÜNER, Mustafa, “İkinci Dünya Savaşında Denizcilik Faaliyetlerimiz”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.161, İstanbul, Nisan 2006.

HİLMİ, Ali, “Çukurova’ımız”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, Türksözü Matbaası, Adana, 1934.

İLYAS, Ahmet ve Orhan Turan, “İnönü Dönemi Türk Dış Politikası”, **Atatürk Dergisi**, C.1, S.1., Erzurum, 2012.

İNAN, Süleyman, “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.

İNAN, Süleyman, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, S.3, 2005.

İNCİ, İbrahim, “1923-1960 Döneminde Türkiye’de Tarım Faaliyetleri Üzerinden Alınan Vergiler”, **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, S.1, 2009.

İNCİ, İbrahim, “Türkiye’de Tarımsal Makineleşme (1923-1933)”, **Tarihin Peşinde Uluslar arası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S.3, 2010.

İSLAM, İbrahim, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında Çukurova “Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 58, Cilt XX, Mart 2004.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuklular”, **İslam Ansiklopedisi**, C.X, 1967.

KAMIŞLI, Fethi, “Odanın Kuruluş Yıllarında Adana’nın Ekonomik Durumu”, **Çağının Tanığı Yeni Adana**, Yeni Adana Gazetesi Yayınları, 1998.

KANAT, Cüneyt, “Memlukların Baybars Zamanındaki (1360-1377) Suriye-Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova’nın Türkleşmesindeki Rolü”, **Çukurova Üniversitesi III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998.

KANDEMİR, Ersin, “Türk Pamuk Sanayi ve İhracat Olanakları”, **Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü, İşletme Dergisi**, C.3, S.1-2, 1978.

KARA, Hamdi, “Cumhuriyet’e Kadar Çukurova Nüfusu”, **A.K.D.T.Y.K.**, Ankara, Coğrafi Araştırma, S.1, 1990.

KARA, Hamdi, “*Cumhuriyete Kadar Çukurova Nüfusu*”, **Coğrafya Araştırma Dergisi**, Sayı 115, İstanbul, 1990.

KARA, Hamdi, “*Çukurova’da Kentleşme ve Sanayileşmenin Tarım Topraklarına Etkisi*”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, Çukurova Araştırmaları Makaleleri** (20.01.2012).

KARABULUT, Kerem, “*11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisine Bir Bakış*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), Erzurum, 2005.

KARADAĞ, Nurhan, “*1932-1951 Yılları Arasında Halkevleri Tiyatro Çalışmaları*”, **Tiyatro Araştırmaları Dergisi**, S.8, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü, 1988.

KARAKÖK, Tunay, “*Menderes Dönemi’nde (1950-1960) Türkiye’de Eğitim*”, **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, C.1, S.2, Ağustos 2011.

KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, “*Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler*”, **Toplum ve Bilim**, S.76, Bahar 1998.

KAYA, Ayşe Elif Emre, “*Demokrat Parti Döneminde Basın-İktidar İlişkileri*”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S.39, 2010.

KAYGALAK, Sevilay, “*Osmanlı’da Kentsellik ve Kentler: Kent Tarihi Yazımında Kültürelciliklerin Ötesine Geçebilmek...*”, **Mülkiye**, C.XXIX, S.246, 2005.

KERİM, Fahrettin, “*Cumhuriyet Devrinde Sıhhi Tekâmül ve İnkişafımız*”, **Yeni Türk Mecmuası**, C.1, S.11, Ekim 1933.

KERİMOL, Müeyyed, “*Pamuk Cinslerine Göre Çırçır Makineleri*”, **Feshane Mensucat Dergisi**, Yıl.1, S.4, İstanbul, Ekim 1948.

KESKİN, Candaş, “*Yurdu Gezen Ressamlar*”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S.27, Aralık 2012.

KESLER, “*Türkiye’de İçtimai Siyaset*”, (Ziyaettin Fahri (Aktaran), **Siyasal İlimler (Mülkiye)**, S.82, Yıl. VII, İkinci Kanun 1938.

KILIÇ, Selami, “*Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet Kanunu*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.IV, S.16, 1995.

KISAKÜREK, Mahmut Hazım, “Adana Belediye Şehir Tiyatrosu ve Tarihçesi”, **Altın Şehir Adana Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, S.2, Mayıs-Haziran 2011.

KOÇAK, Cemil, “*Milli Şef Döneminde Yönetim ve Basın Hayatı*”, **Kebikeç: İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi**, S.2, 1995.

KOÇAR, Çağatay, “*Çukurova’ya Yerleşen Türkistanlıların Sosyolojik Durumu*”, **Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 20-24 Kasım 1991.

KOÇDEMİR, Kadir, “*Atatürk Dönemi Kültür Politikası ve Küreselleşme*”, **Türk İdare Dergisi**, S.429, 2000.

KOLTUK, Nuri, “*Adana’da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikâyesi*”, **Ermeni Araştırmaları**, S. 11, Sonbahar, 2003.

KORUM, Uğur, “*1923-1929 Döneminde Türkiye’de İmalat Sanayi ve Sanayi Politikaları*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.

KOZ, M. Sabri, “*Adana Mintıkası Maarif Mecmuası (Çukurova’da Memleket-Memleket Çukurova’da) ve Halk Kültürü Bakımından Önemi*”, **Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 20-24 Kasım 1991.

KURT, Mehmet, “*Kilikya’da Yeni Asur Egemenliği ve Yerel Güçler: Assyrian Sovereignty In Cilicia And Local Power*”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.21, 2009.

MENGİ, Mine, “*Çukurova Halk Kültürüne Hizmet Eden Adana Dergileri*”, **Çukurova Üniversitesi II. Uluslar arası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 20-24 Kasım 1991.

METO, Fazlı, “*Beş Yıllık Bir Zirai Kalkınma Programı Hazırlandı*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.18, Aralık 1948.

METO, Fazlı, “*Marşal Planının Türk Çiftçisine Sağlayacağı Faydalar*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.18, Aralık 1948.

METO, Fazlı, “*Pamuk Fiyatlarına Yapılan Zam Tatminkâr mıdır?*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.2, 15 Nisan 1947.

MİRAN, Bülent, “*Tarımsal Yapı ve Üretim*”, **Türkiye’de Tarım**, (Ed. Fahri Yavuz), Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Aralık 2005.

NURİ, Ziraat Müdürü, “*Seyhan İli Buğdayları*”, **Çukurova Ticaret Mecmuası**, Yıl:1, S.4, Temmuz 1938.

OĞUZ, Gülin Payaslı ve Işık Aksulu, “*Adana Tepebağ’daki Tarihi Yerleşim Dokusunun İncelenmesi, Koruma Sorunları ve Öneriler*”, **Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, No: 2, 2007.

OKTAR, Suat ve Arzu Varlı, “*Türkiye’de 1950-54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası*”, **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.XXVIII, S.1, 2010.

ONUR, M. Emin, “*Hububatın Depolama, Bakım ve Muhafazası*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.12, 1948.

ONUR, Salahaddin, “*Çukurova’da Sel Felaketi*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.13, 15 Nisan 1948.

ONUR, Salahaddin, “*Toprak Kanunu, Toprak Bayramı*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, C.2, S.15, 15 Haziran 1948.

ONUR, Salahattin, “*Seyhan, İçel ve Hatay İllerimizin Turunçgil Varlığı*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.9, 15 Aralık 1947.

ONUR, Selahattin, “*Zirai İşletmelerde Çalışan Kadınlarımızın Durumu*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.18, 1948.

ORAL, Cavit, “*Kurtuluş Günü*”, **Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi**, C.8, S.73, Ocak 1945.

ORTAÇ, Zülfikar, “*Türk Maarif Cemiyetinin Doğuşu*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl:1, S.3, 1 Haziran 1937.

ÖKESLİ, Duygu Saban, “*Adana’da Mimarlık Ortamı ve Mimarlar (1940-1980)*”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010.

ÖKESLİ, Duygu Saban, “*Jansen’in Adana Planları*”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010.

ÖKSÜZ, Hikmet, “*İkili İlişkiler Çerçevesinde Balkan Ülkelerinden Türkiye’ye Göçler ve Göç Sonrası İskân Meselesi (1923-1938)*”, **VII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (8-12 Kasım 1999) Bildirisi**, İstanbul, 1999.

ÖKTEN, Ali İhsan, “*Adana Tarımı Nasıl Eski Yıllardaki Gibi Olur?*”, **Altın Şehir Adana: Kent Kültürü ve Sanat Dergisi**, S.3, Temmuz-Ağustos 2011.

ÖLÇEN, Ali Nejat, “*1923-1938 Dönemi 1. ve 2. Sanayi Planları*”, **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, S.513, 1982.

ÖZBEK, Nadir, “*Kapitalist Rejim ve Popülizmin Sınırları: Büyük Buhran ve Buğday Alım Politikaları, 1932-1937*”, **Toplum ve Bilim**, S.96, Bahar 2003.

ÖZBEK, Sabahattin, “*Adana Turunçgil Bahçelerinin Bugünkü Durumu*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.1, 15 Mart 1947.

ÖZBEK, Sabahattin, “*Adana, Dörtyol, Mersin ve Antalya’da Turunçgil Bahçelerinin Bugünkü Durumu ve Gelişme Çareleri*”, **Ziraat Dergisi**, S.58, Ankara, 1944.

ÖZDEMİR, Behice Tezçakar, “*Varlık Vergisine Dünyadan Tepki*”, **Atlas Tarih Dergisi**, S.18, Şubat-Mart 2013.

ÖZDEMİR, Yavuz ve Elif Aktaş, “*Halkevleri: 1932’den 1951’e*”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, S.45, Erzurum, 2011.

ÖZDİNÇ, Hülya Kendir “*Tarımda Kamu Politikalarının Başlangıcı: “Buğday Meselesi”, 1932-1945*”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 20, S.2, 2010.

ÖZKAN, M. Selçuk ve Abidin Temizer, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Karaborsacılık*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 2/9 Fall 2009.

ÖZÜDOĞRU, Ayça Aslıhan ve Onur Erman, “*Adana’da Dokuma Sanayi Yapıları (1900-1960)*”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.3, Mart 2011.

PAMUK, Şevket, “Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi”, **Doğu-Batı Dergisi**, Yıl:4, S.17, 2001-2002.

PAMUK, Şevket, “Türkiye’de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880-2000”, **Mülkiye**, C.XXXIII, S.262, 2009.

PAMUKÇU, Nuri, “Adana’ımızda Spor”, **Görüşler Adana Halkevi Kültür Dergisi**, S.85-86, Ocak-Şubat 1946.

Planlı Kalkınma Projeleri, “1923-1940 Dönemi Demiryolları”, **Türkiye Mühendislik Haberleri**, S.442-443, 2006.

POLATEL, Mehmet, “El Koyma, İmha ve Kolonileştirme Süreci Olarak 1915 ve Sonrası”, **Agos Gazetesi**, www.durde.org, 02.03.2013.

POLİSCİ, Ruhi, “Yenilmez Armada”, **Sıcağıyla Acısıyla Adana Futbolu**, (Der. Yavuz Yıldırım ve Mustafa Uçar), İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

PÖSTEKİ, Nigar, “Türk Sinemasında Toprak Mülkiyetine Bakış”, **Acta Turcica**, Yıl: IV, S.1: “Kültürümüzde Toprak”, (Ed. Emine Gürsoy Naskalive Hilal Oytun Altun), Ocak 2012.

SADIK, Burhan, “23 Şubat Nasıl Çıktı?”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, Adana, 1934.

SADİ, Vedat, “Savaş Borusu”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, Adana, 1934.

SAHİR, Celal, “Halkevleri”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, Adana, 1934.

SAKAOĞLU, Necdet, “Mustafa IV”, **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

SALMAN, Sezai, “Yeniden Kurulmasına Başlanan Eski Bir Hara: Çukurova”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.7, c.7, S.146, Ocak 1946.

SANDAL, Ersin Kaya, “Sosyo-Ekonomik Temelli Kültür Coğrafyası Açısından Bir İnceleme: Adana Örneği”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, 6 (1), 2008.

SARAY, Rıza Salih, “Adana’da Atletizm”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, S.24, İ. Kanun 1944.

SARAY, Rıza Salih, “Adana’da Su Sporları”, **Türkiye Spor Ansiklopedisi**, S.22-23, İkinci Teşrin 1944.

SARIKAYA, Makbule, “Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri,” **Savaş Çocukları-Öksüzler ve Yetimler İçinde**, (Editörler: Emine Gürsoy-Naskali ve Aylin Koç), Umut Kâğıtçılık, İstanbul, 2003.

SARISAMAN, Sadık, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C.VI, s.21, 1998.

SAVRAN, Gülnaz, “Adana Bölgesinden Derlenen Bazı Halk Tıbbi Uygulamalarının Tıbbi Antropoloji Açısından Değerlendirilmesi”, **Çukurova Üniversitesi III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998.

SAYAR, Fikri, “Halkevlerinde Temsil Kollarının Önemi”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.85-86, 1945.

SCHULBERG, Sandra, Zafer Toprak, “Marshall Planı Filmleri”, **Mithat Alan Film Merkezi Söyleşi, Panel ve Sunum Yılıhğı**, 2008.

SERGİCİ, Süleyman, “Adana’da Pamuk Meselesi”, **Yedinci İzmir Fuarında Adana**, Adana Ticaret ve Sanayi Odası, Adana, 1937.

SERTKAYA, Osman Fikri, “Çukurova’da Düzenlenen Bilmece, Muamma ve Lugazlar”, **Çukurova Üniversitesi III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998.

SEVİM, Medine (Haz), “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923’ten Günümüze)”, **Değerler Eğitimi Merkezi Dergisi (DEM Dergi)**, Y.1, S.2, Ekim-Aralık 2007.

SEZDİ, Ethem, “İstanbul Belediyesi’ne Bağlı Müzeler”, **ICOM Türkiye Milli Komitesi Haber Bülteni**, S.2, 1958.

SEZEN, Kemal, “Tohumluk Hububat Dağıtımı”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.9, 15 Aralık 1947.

SONYEL, Salahi R, “İngiliz Belgelerine Göre Adana’da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları”, **Belleten**, C.2, S.201, (Aralık 1987’den ayrı Basım).

SONYEL, Salahi R, “Mondros’tan Samsun’a Türk Kurtuluş Mücadelesi’nin Doğuşu”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 15, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

SOYER, İbrahim, “Adana Halkevinde Selahattin Çanga ve Sadi Ünal Karikatür Sergisi”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, Yıl.1, S.6, Birinci Kanun 1937.

SÖNMEZ, Mehmet Emin, “Adana Şehrinin Alansal Gelişimi ve Yakın Çevresinin Arazi Kullanımında Meydana Gelen Değişimler”, **Türk Coğrafya Dergisi**, S.57, 2012.

SÖNMEZ, Şinasi, “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Hükümetlerinin Temel Gıda Maddelerinin Temini Konusunda Aldığı Tedbirler”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.47, Bahar 2011.

SUNAL, Seçkin, “Tanzimat’tan Günümüze Ulaştırma Politikaları ve Ulaştırma Alanındaki Yenilikler”, **Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, (Ed: Nevin Coşar ve Melike Bildirici), Ekin Yayınevi, Bursa, 2010.

SÜMER, Faruk, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar: Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar”, **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)**, I/1, 1963.

SÜRENKÖK, Sadi, “Adana ve Sanayi”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.8, Haziran 2012.

ŞENER, Sefer, “Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları”, **Yönetim Bilimleri Dergisi**, 3:1, 2005.

ŞİMŞEK, Ziya vd. “Ülkemizde Hububatın Önemli Zararlılarından Süne İle Hububatta Kök ve Kökboğazı Çürüklüğü Hastalık Etmenleri ile Mücadele Stratejileri”, **GAP IV. Tarım Kongresi GAP Tarımının Mevcut Durumu ve Geleceğe Bakış (2005-2015)**, Cilt I, 2005.

ŞİRELİ, Aykut F, “Türkiye’de Sanayileşme ve Belli Başlı Meseleler”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S.26, İstanbul, 1983.

TAN, Nail, “*Çukurova ve Çevresi Atasözü, Deyim ve Ölçülü Sözlerinden Bir Bölümü Üzerine*”, **Çukurova Üniversitesi III. Uluslar arası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni**, Adana, 30 Kasım-2 Aralık 1998.

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, “*Gazi’nin En Büyük Eseri*”, **Türk Yurdu**, C.3-23, Ağustos 1929.

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, “*Türk Ocakları*”, **Atatürk Devri Fikir Hayatı II**, (Haz. Mehmet Kaplan vd.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.

TARUS, İlhan, “*Evimizin Bir Aylık Tarihi*”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.52, 1943.

TAŞ, Nejla, “*Adana ve Moda*”, **Altın Şehir Adana Kültür ve Sanat Dergisi**, S.1, Mart-Nisan 2011.

TAŞDEMİRCİ, Ersoy, “*1936 Yılında Sovyet Rusya’da Yüksek Öğretim Hakkında Hazırlanmış Bir Rapor ve Bu Raporun Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Tarihi Bakımından Önemi*”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.11, 2001.

TEKELİ, İlhan ve Selim İlkin, “*Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları: (Modernleşme Çabaları)*”, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, Ankara, Yurt Yayınları, 1988.

TEKELİ, İlhan-Selim İlkin, “*Cumhuriyetin Demiryolu Politikalarının Oluşumu ve Uygulaması*”, **Kebikeç**, S. 11, Kebikeç Yayınları, Ankara, 2001.

TEKEREK, Nurhan, “*Halkevleri (1932-1951), Temsil Şubeleri ve Bir Örnek: Adana Halkevi Temsil Şubesi*”, **Erdem**, 15 (43), 2005.

TIZLAK, Fahrettin, “*XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu Madenleri*”, **Prof. Dr. Bayram Kodaman’a Armağan**, Samsun, 1993.

TOKSÖZ, Meltem, “*Bir Coğrafya, Bir Ürün, Bir Bölge: 19. Yüzyılda Çukurova*”, **Kebikeç Dergisi**, S.21, 2006.

TOKSÖZ, Meltem, “*Bölgesel Ekonominin Oluşumu: Göçebe Hayattan Ticari Tarıma Çukurova*”, **Toplumsal Tarih**, S.191, 2009.

TOPRAK, Zafer, “*20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Çukurova’da Emek ve Sermaye*”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, S.191, Kasım 2009.

TOROS, Taha, “Adana’da Amele Pavyonları Meselesi: Ziraat Vekili Muhlis Erkmen’e Açık Mektup”, **Çukurova Ticaret Mecmuası: Adana Ticaret ve Sanayi Odası Bülteni**, Yıl.1, S.10, İkinci Kanun 1939.

TOROS, Taha, “Gücün Ekonomik Hareketleri: Çukurova’nın En Hararetli Mevsimi-Hava Kurumu Hissesi-Amele Pavyonları Meselesi”, **Çukurova Ticaret Mecmuası**, Yıl:1, S.4, Temmuz 1938.

TUĞLUOĞLU, Fatih, “Türkiye’de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)”, **Türkiye Parazitoloji Dergisi**, 32 (4), 2008.

TURAN, Osman, “Keyhüsrev II”, **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, 1977.

TURAN, Osman, “Kılıçarslan II”, **İslam Ansiklopedisi**, C. VI., 1977.

TURHAN, Hatice ve Duygu Ak Başoğlu, “Orhan Kemal’in Avare Yıllar Romanı Üzerine Bir İnceleme”, **Ana Dili Eğitimi Dergisi**, C.1, S.4, 2013.

TÜRKER, Reşat, “Köy Enstitülerimizi Düşünürken”, **Köye Doğru Dergisi**, S.73, İstanbul, 1943.

TÜTENGİL, Cavit Orhan, “1927 Yılında Türkiye”, **Atatürk’ün Büyük Söylevi’nin 50. Yılı Semineri Bildiriler ve Tartışmalar**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980.

UĞUR, Yunus, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi: Türk Şehir Tarihi**, C.3, S.6, 2005.

UĞURLU, Örgen “Kentlerin Tarihsel Gelişimi”, **Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları**, (Ed. Ö. Uğurlu vd.), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.

UYGUN, S, “Sözlü Tanıkların Dilinden Köy Enstitülerinde Okul Atmosferi”, **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.2, S.26, 2004.

UZUNHASANOĞLU, Galib Fuat, “Yeni Bir Dernek Kuruluyor”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.16, Ağustos 1948.

ÜLKÜMEN, Kemal, “Helyotis= Pamuk Tarak Kurdu (Heliotis Obsoleta F.)”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.16, Ağustos 1948.

ÜNALAN, Kenan, “Milyonlarımız Mezar, Betonarmelerimiz Ona Taş Olabilir”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.14, 15 Mayıs 1948.

ÜNLER, Ali Nadir, “Âşık Hüseyin”, **Başpınar**, C.3, S.56-57, Ocak-Şubat 1944.

YALÇIN, E. ve M.E. Ertem, “Deniz Tuzlalarının Türkiye Tuz Potansiyelindeki Yeri”, **Endüstriyel Hammaddeler Sempozyumu**, İzmir, 16-17 Ekim 1997.

YALÇIN, Osman, “İkinci Dünya Savaşında İsmet İnönü ve Churchill Arasında Yapılan Adana Görüşmesi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.47, Bahar 2011.

YALGIN, Yaman, “Yırtıcı Hayvan Avcılığı”, **Görüşler Adana Halkevi Dergisi**, S.2, Seyhan Basımevi, Adana, Mayıs 1937.

YAZAN, Tevfik, “Adanalı Şairler”, **23 Şubat Adana Halkevi Yayını**, 1934.

YAZICIOĞLU, Bekir, “Akala Pamuğu Nasıl Bulundu”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.3, 15 Mayıs 1947.

YAZICIOĞLU, Bekir, “Çeltik Ziraatı: *Oryza Sativa L.*”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.1, S.5, 15 Temmuz 1947.

YAZMAN, Aslan Tufan, “İskenderun Limanı ve Boğazların Açılması”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, C.6, S.122, 25 Ocak 1945.

YAZMAN, Aslan Tufan, “Reform Yapacak Bir Kanun: Çiftçilere Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Kanunu Nedir?”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, C.6, S.123, 5 Şubat 1945.

YAZMAN, Aslan Tufan, “Toprak Kanununun Adaletle Tatbiki Meselesi”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl:7, C.7, S.157, 3 Temmuz 1946.

YAZMAN, Aslan Tufan, “Yurt İçinde Yeni Hava Seferleri Başlıyor”, **İktisadi Yürüyüş Dergisi**, Yıl.6, C.6, S.125, 1 Mart 1945.

YENER, Abdülhalim, “Bir Dönemin Aynası: Köy Enstitüleri”, **Köprü Dergisi**, S.68, Güz 99.

YERDELEN, Kemal, “Çukurova’da Bir Tarım İşçisi Teşkilatına Doğru”, **Çiftçi Yolu Dergisi**, Yıl.2, C.2, S.18, Aralık 1948.

YEŞİLBURSA, Behçet K, “*İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye ve Albayrak Gazetelerine Göre Adana ve Maraş İllerinde Meydana Gelen Ermeni Olayları, 1919-1921*”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.7, No:2, Ekim 1999.

YILDIRIM, Tevfik, “*Çukurova-Adana’nın İmar Tarihi, Planlama Çalışmaları*”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010.

YILMAZ, Samiye (Yay.), “*Adana Ticaret ve Sanayi Odası Tarihçesi*”, **Tarihi Yönleriyle Adana Özel Ansiklopedisi**, Özel Sayı:1, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, Yıl:19.5.1966.

YURT, Emel ve Senem Çakmak, “*Cumhuriyet’ten Günümüze Tarım Politikaları*”, **Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008**, (Ed. Nevin Çoşar ve Melike Bildirici), Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa, 2010.

YURTSEVER, Cezmi, “*Adana’dan Dünya’ya Açılan Sanayi İmparatorluğu: Sabancı Holding*”, **Adana Ekonomi Bülteni**, Yıl.1, S.2, Haziran 2001.

YURTSEVER, Cezmi, “*Tarımsal Sanayi’nin Gelişmesi*”, **Adana Ticaret Odası 110. Yıl Kitabı**, 2004.

YÜKSEL, Ahmet, (Yazı İşleri Md), **Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi Dosya: “Çukurova”**, Yıl:10, S.21, Ankara, Sanat Kitabevi, 2006.

ZİYA, Ragıp, “*Konya Muhabirinin Ziraat Kongresi Haberi*”, **Ziraat Gazetesi**, Yıl:1, S.10, Yenigün Matbaası, Ankara, Eylül 1930.

Tezler

AKMAN, Osman Atalay, **İncirlik Üssünün Kullanımı ve Türk-Amerikan Stratejik Ortaklığındaki Rolü**, Kırıkkale Üniversitesi SBE Uluslar arası İlişkiler A.B.D., Kırıkkale, 2007.

AS, Efdal, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü İzmir, 2006.

AYTAÇ, İren Dicle, **Marshall Planı Filmleri (1948-1953): Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

ÇELİK, Ahmet, **İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Muhafız Basın (1939-1945)**, Yüksek Lisans Tezi Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Isparta, 2011.

ÇELİK, Akif Bilge, **Fırka-i İslahiyye**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Kahramanmaraş, 2008.

DUYMAZ, Ökkeş, **Pamukta (Gossypium ssp.) F₁ Döl Kuşağında Tarımsal ve Teknolojik Özelliklerin Genetik Yapısı Üzerinde Bir Çalışma**, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarla Bitkileri A.B.D., Adana, 2007.

KOÇ, Nurgün, **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2007.

PALA, Hakan, **İsmet İnönü Dönemi İktisat Politikaları (1938-1950)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Afyon, 2010.

ŞAVKILI, Cengiz, **Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1920-1938)**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2011.

TEMİZHAN, Oğuz, **Halkevleri ve Halkevlerinin 1932-1940 Arası Eğitim Faaliyetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı, Ankara, 2006.

İnternet Kaynağı

“Cumhuriyet Döneminde Spor”, **Kültürel Bellek: Türk Kültürü Araştırmaları**, www.kulturelbellek.com/cumhuriyet-doneminde-spor, 20.11.2013.

“İhracatın Gözde Meyveleri Kiraz ve Bursa Siyah İnciri”, www.gidatarim.com, 21.11.2013.

“Pera Filmde Köy Enstitüleri”, 29 Ağustos 2012, <http://www.banubozdemir.com/pera-filmde-koy-enstituleri-belgeselleri/>

<http://www.devtiyatro.gov.tr;>
kuzguncuklu-faziletle-acildi.

<http://www.bursaport.com/fotogaleri/avp->

<http://www.hayalperdesi.net/printable.aspx?type=haber&id=2489> *Hayal Perdesi-Belgesel (31.08.2012)*

KEMAH, İsa, “*Buğday Pas Hastalıkları*”, www.bizimgazete63.com, 15.03.2011.

Oldham MBC Web Pages, Oldham Council, “*OldhamsEconomic Profile-Innovation and Technology*”, 21.11.2013.

Spinning The Web, Manchester City Council, “*NW Cotton Towns Learning Journey*”, 21.11.2013.

Türkiye Cumhuriyeti Dışışleri Bakanlığı Los Angeles Başkonsolosluğu, losangeles.bk.mfa.gov.tr/ShowInfoNotes, 21.11.2013.

www.fuateren.com/kutuphane/page30.asp, 04.02.2013.

www.parazitolderg.org/text.php3?id=392, 04.02.2013.

Tablo-1

ÇUKUROVADAKİ PAMUK TÜRLERİNİN 1925-1960 ARASI ORANSAL DAĞILIMI							
YILLAR	1925	1935	1940	1945	1950	1955	1960
YERLİ	78	75	70	35	20	5	1
EKSPRES	5	8	2	-----	-----	-----	-----
İANE	18	11	20	-----	-----	-----	-----
CLEVELAND	-----	-----	3	55	-----	-----	-----
AKALA	-----	-----	-----	8	90	95	100

Kaynak: **Yurt Ansiklopedisi**, C.1., s.75.

Tablo-2

Atatürk Dönemi Buğday Üretim Miktarındaki Değişim

YILLAR	HEKTAR	TON
1926	-----	96.800
1927	-----	95.900
1928	167.700	92.154
1929	212.400	120.381
1930	136.800	24.505
1931	129.200	83.396
1932	179.200	16.495
1933	149.000	76.593
1934	279.466	130.232
1935	126.608	125.264
1936	115.850	90.499
1937	86.578	86.578
1938	143.064	151.223
YEKÜN	1.725.866	1.190.020

Kaynak: Süleyman Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1935-1936 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana 1937, s.24-25; Süleyman Sergici, **Adana Ticaret ve Zahire Borsası 1938-1939 Yıllığı**, Türksözü Basımevi, Adana, 1940, s.52-53.

Tablo-3

ADANADA ANA ÜRÜNLER BAKIMINDAN ÜRETİM MİKTARI (TON)					
ÜRÜN TÜRÜ	1927	1940	1950	1960	TOPLAM
TOPLAM TAHIL	65.565	359.100	330.476	408.867	1.164.008
BUĞDAY	47.366	141.575	151.460	233.739	574.140
PİRİNÇ	17	1.985	8.668	14.316	24.986
PAMUK	19.515	87.570	121.008	174.184	402.277
TURUNÇGİLLER	-----	-----	128.639	235.550	364.189
TOPLAM	134.390	592.170	742.201	1.068.616	2.529.600

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.72

Tablo-4

Atatürk Dönemi Narenciye Türlerinin Üretim Miktarındaki Değişim

YILLAR	PORTAKAL (ADET)	MANDALİNA (ADET)	LİMON (ADET)	TURUNÇ (ADET)
1926	46.765.000	750.000	586.000	7.960.000
1927	57.800.000	689.000	66.000	8.350.400
1928	55.950.000	545.750	486.400	6.986.300
1929	56.780.000	576.900	550.000	5.973.000
1930	39.990.000	645.700	496.800	6.354.500
1931	46.786.000	489.900	567.900	7.254.000
1932	49.680.900	525.750	583.750	4.969.500
1933	52.390.700	631.450	525.000	7.386.000
1934	35.350.000	535.000	686.000	7.256.000
1935	20.754.500	550.000	2.673.500	7.085.000
1936	66.294.000	210.200	587.200	7.913.000
1937	76.238.100	241.730	675.285	8.049.950
1938	33.967.000	19.500	286.600	4.699.370
YEKÜN	638.746.200	6.410.880	8.770.435	90.237.020

Kaynak: Hüsnü Vural, **Adana Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret Rehberi**, Bugün Matbaası, Adana, 194?, s.68-69.

Tablo-5
Atatürk Döneminde Adana’da Yetiştirilen Hayvan Türlerinin Yıllara Göre
Sayısal Değişimi

Yıllar	Büyükbaş (Adet)	Küçükbaş (Adet)	Balık (Kilo)
1926	159.450	78.800	73.950
1927	160.389	82.500	71.870
1928	157.800	91.750	71.900
1929	182.490	110.150	74.550
1930	191.900	108.450	72.780
1931	175.480	121.500	69.380
1932	187.450	115.800	68.450
1933	182.380	112.300	66.580
1934	180.100	100.150	65.850
1935	165.950	98.800	67.480
1936	178.200	99.480	69.770
1937	169.850	108.500	75.350
1938	184.400	105.900	57.900
Yekün	2.275.839	1.334.080	905.810

Kaynak: Hüsnü Vural, **Adana Ticaret ve Sanayi Odası Ticaret Rehberi**, Bugün Matbaası, Adana, 194?, s.70.

Tablo-6

Atatürk Dönemi Adana Dokuma Sanayi Yapıları					
Sıra	Fabrika Adı	Kuruluş Tarihi	Sektör	Konum	Mevcut Durum
1	Adana Mensucat	1925 Sayımı	Çırçır		Mevcut Değil
2	Çiftçi Fabrikası	1930 Sayımı	Pamuk, un, buz		Mevcut Değil
3	Elhadev Fabrikası	1930 Sayımı	Prese		Mevcut Değil
4	Halk Fabrikası	1930 Sayımı	Pamuk, un		Mevcut Değil
5	Kalağzade Fabrikası	1930 Sayımı	Pamuk, un, buz		Mevcut Değil
6	İş Fabrikası	1930 Sayımı	Pamuk		Mevcut Değil
7	Doğruluk Fabrikası	1930 Sayımı	Pamuk, un		Mevcut Değil
8	Mahmut Paşa Fabrikası	1930 Sayımı	Prese		Mevcut Değil
9	Eski Şinasi Fabrikası	1930 Sayımı	Prese		Mevcut Değil
10	Eski Belçika Fabrikası	1930 Sayımı	Prese		Mevcut Değil
11	Metozade Fabrikası	1930 Sayımı	Pamuk		Mevcut Değil
12	Sagas Fabrikası	1930 Sayımı	Prese		Mevcut Değil
13	Brazzafoli Fabrikası	1930 Sayımı	Prese		Mevcut Değil
14	Mürşid Efendi Fabrikaları	1930 Sayımı	Pamuk		Mevcut Değil

Kaynak: Ayça Aslıhan Özüdoğru “Adana’da Dokuma Sanayi Yapıları 190-1960”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.3, Mart 2011, s.7

Tablo-7
Adana Borsasının Pamuk Fiyatları (Yıllık Ortalama Fiyatların 20 Yıllık Karşılaştırması)

Senesi	Yerli Kr.	İane Kr.	Ekspres Kr.	Cleveland Kr.	Akala Kr.	Yekün
1925-1926	58	69	----	----	---	127
1926-1927	51	57	----	----	---	108
1927-1928	69	79	----	----	----	148
1928-1929	65	61	-----	-----	----	126
1929-1930	53	61	-----	-----	-----	114
1930-1931	36	41	47	-----	----	124
1931-1932	26	26	28	----	----	80
1932-1933	29	47	51	-----	-----	127
1933-1934	29	34	35	39	----	137
1934-1935	39	35	37	44	----	155
1935-1936	35	40	42	43	----	160
1936-1937	38	45	42	45	----	170
1937-1938	25	35	----	39	-----	99
1938-1939	33	----	----	36	----	69
1939-1940	43	---	----	42	-----	85
1940-1941	49	----	----	59	65	173
1941-1942	57	-----	----	69	78	204
1942-1943	73	-----	----	86	94	253
1943-1944	107	-----	----	123	136	366
1944-1945	101	----	----	124	126	351
1945-1946	97	----	----	114	124	335
1946-1947	94	-----	----	---	124	218
1947-1948	138	-----	----	----	161	299
1948-1949	184	----	----	----	201	385
Yekün	1.529	630	282	863	1.109	4.413

Kaynak: Süleyman Sergici, **Adana Borsasının Kitabı 1947-1948**, s. 101.

Tablo-8
Adana'nın 1935-1960 Tarihleri Arasındaki İl, Merkez İlçe ve Merkez İlçeye
Bağlı Köylerin Nüfus Hareketlerini Gösteren Tablo

Sayım Tarihleri	İl Nüfusu	M. İlçe Nüfusu	Merkez İlçeye Bağlı Köyler	Toplam
1935	383.645	76.473	53.998	514.116
1940	375.777	88.119	50.664	514.560
1945	418.740	100.780	52.190	571.710
1950	508.518	117.642	68.429	694.589
1955	628.505	168.628	72.766	869.899
1960*	763.222	230.024	52.043	1.045.289
Toplam	3.078.407	781.666	350.090	4.210.163
*Karataş'ın ilçe olması dolayısıyla nüfusu bu sayımda Merkez				

Kaynak: Adana Ticaret ve Sanayi Odası Neşriyatı, **1961 Adana İktisadi Faaliyet Raporu**, Zemin Matbaası, Adana, 1962, s.9.

Tablo-9
Adana ve Türkiye’de 1935-1960 Kentleşme Oranları

ADANA İLİ VE TÜRKİYEDE KENTLEŞME ORANLARI						
(10.000 Nüfuslu Yerleşmeler İtibarıyla)						
	1935	1940	1945	1950	1955	1960
ADANA	22,6	24,8	29,7	29,2	35,4	41,6
TÜRKİYE	16,6	18,0	18,4	18,7	22,5	25,9
KENTLEŞME ORANI	36,1	37,8	61,4	56,1	57,3	60,6

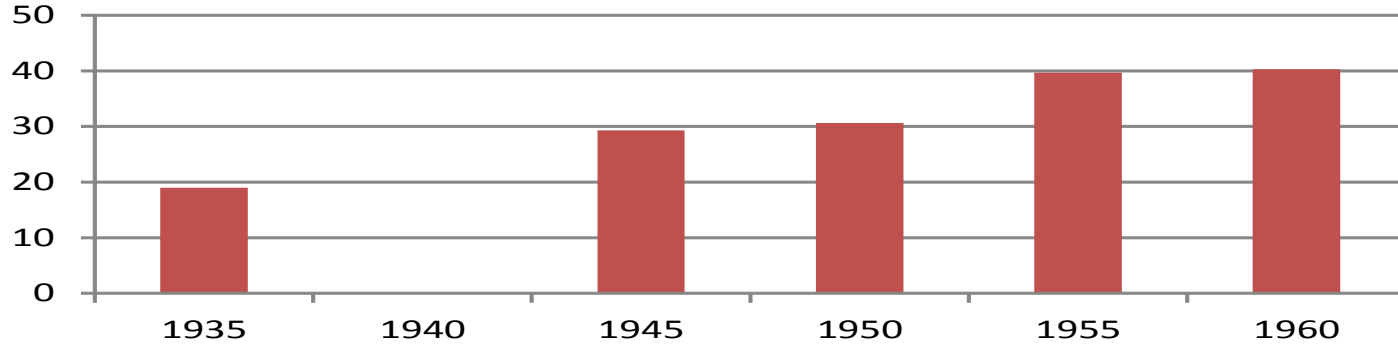
Kaynak: **Yurt Ansiklopedisi**, C.1, s.106.

Tablo-10

**ADANA İLİNDE OKUR-YAZAR NÜFUSUN TOPLAM NÜFUSA ORANI
(6 VE YUKARI YAŞLAR)**

1935	1940	1945	1950	1955	1960
19,0		29,3	30,6	39,7	40,3

**ADANA İLİNDE OKUR-YAZAR
NÜFUSUN TOPLAM NÜFUSA ORANI
(6 VE YUKARI YAŞLAR)**

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.122.

Tablo-11
İnönü Dönemi Pamuk ve Çiğit Üretim Miktarı ve Yıllık Ortalama Fiyatlar

Yılları	Pamuk Ton	Pamuk Kuruş	Çiğit Ton	Çiğit Kuruş	Yekün
1939	24.600	35,29	65.000	3,92	89.639,21
1940	30.300	42,87	76.500	3,78	106.846,65
1941	25.400	53,88	65.000	4,68	90.458,56
1942	37.400	65,74	95.000	6,29	132.472,03
1943	23.200	84,35	62.200	13,60	85.497,95
1944	30.000	125,50	70.000	14,26	100.139,76
1945	26.200	108,86	62.464	15,24	88.788,10
1946	27.516	118,53	61.638	----	89.272,53
1947	17.062	110,62	35.892	22,17	53.086,79
1948	20.720	----	----	----	20.720,00
1949	----	----	----	----	0,00
1950	47.400	----	----	----	47.400,00
Yekün	309.798	745,64	593.694	83,94	904.321,58

Kaynak: Hüsnü Vural, **Ticaret Rehberi**, Bugün Matbaası, Adana, 194?, s.61-62.

Tablo-12

İnönü Dönemi Hububat Üretim Miktarları

Yılları	Buğday Ton	Çeltik Ton	Yekün
1939	89.389	6.600	95.989
1940	144.922	1.852	146.774
1941	91.246	2.800	94.046
1942	92.222	3.600	95.822
1943	90.900	3.708	94.608
1944	66.443	900	67.343
1945	87.835	----	87.835
1946	89.765	-----	89.765
1947	66.572	5.320	71.892
1948	----	-----	0
1949	----	-----	0
1950	----	-----	0
Yekün	819.294	24.780	844.074

Kaynak: Hüsni Vural, **Ticaret Rehberi**, Bugün Matbaası, Adana, 194?, s.63-67.

Tablo-13
İnönü Dönemi Narenciye Üretim Miktarları

Yılları	Portakal Adet	Mandalina Adet	Limon Adet	Turunç Adet	Yekün
1939	34.790.100	520.800	283.300	5.132.030	40.726.230
1940	28.580.780	1.158.550	122.930	6.537.600	36.399.860
1941	22.851.200	1.062.500	165.130	7.551.000	31.629.830
1942	22.018.000	2.004.000	363.300	5.765.000	30.150.300
1943	28.705.000	1.208.000	2.970.000	9.522.000	42.405.000
1944	33.506.000	1.360.000	3.425.000	11.320.000	49.611.000
1945	11.470.940	1.535.570	998.404	2.156.655	16.161.569
1946	18.460.000	1.368.000	1.205.000	2.780.000	23.813.000
1947	33.442.185	3.604.000	3.346.000	8.200.000	48.592.185
1948	-----	-----	-----	-----	0
1949	-----	-----	-----	-----	0
1950	-----	-----	-----	-----	0
Yekün	233.824.205	13.821.420	12.879.064	58.964.285	319.488.974

Kaynak: Hüsnü Vural, **Ticaret Rehberi**, Bugün Matbaası, Adana, 194?, s.68-69.

Tablo-14
İnönü Dönemi Adana'daki Hayvan Varlığı

Yılları	Büyükbaş (Adet)	Küçükbaş (Adet)	Balık (Kilo)	Yekün
1939	167.580	103.300	64.850	335.730
1940	192.778	111.490	63.500	367.768
1941	193.385	116.280	65.850	375.515
1942	194.371	120.100	57.547	372.018
1943	185.091	109.400	59.400	353.891
1944	161.521	100.050	64.500	326.071
1945	180.150	128.000	60.800	368.950
1946	172.830	127.000	48.800	348.630
1947	181.000	127.500	60.300	368.800
1948	----	----	----	0
1949	----	----	----	0
1950	----	----	----	0
Yekün	1.628.706	1.043.120	545.547	3.217.373

Kaynak: Hüsnü Vural, **Ticaret Rehberi**, Bugün Matbaası, Adana, 194?, s.70.

Tablo-15
1939-1950 Yılları Arasında Adana'daki Çırçır Fabrikaları

1939-1950 Yılları Arasında Adana'daki Çırçır Fabrikaları		
Fabrikaların Adı	Çalışan Amele Miktarı	Çırçırılanan Pamuk Miktarı Kilo
Suphipaşa	176	1.079.530
Kalağöğlu	176	900.000
Toros	166	277.621
S.R. Gilodo	155	1.612.241
Çiftçi	138	759.743
Ahmet Mürşit	126	863.667
Cumhuriyet	246	670.538
Salih Bosna	245	922.051
İş Fabrikası	175	1.216.604
İsa Şakir	170	497.977
İbrahim Burduroğlu	240	884.583
Aziz Pamukçu	100	272.300
Asım Özbilen	240	1.071.269
Yeni Fabrika	240	2.014.532
Ünal	80	101.620
Ergirler	170	877.546
Malatya Bez İplik	170	698.232
Milli Mensucat	170	848.415
Ziraat Bankası Pamuk Müessesesi	150	1.857.253
Nuri Has (İncirlik)	80	390.596
İbrahim Halis (Hacı Hasan Köyü)	84	336.428
Kısacık Kolektif Şti. (Oymaklı Köyü)	120	446.345
Mehmet Çulpan (Zeytin Köyü)	60	27.410
Toplam	3.677	18.626.500

Kaynak: Hüsnü Vural (Haz), **Adana Ticaret Rehberi 1943-1944**, Adana Ticaret ve Sanayi Odası Yayını, Bugün Basımevi, Adana, s.112.

Tablo-16

1939-1950 Yılları Arasında Adana'daki Fabrikalar				
Fabrika Adı	Kuruluş Tarihi	Sektör	Konum	Mevcut Durum
Türk Nebati Yağlar Fabrikası	1939	Yağ	-----	Mevcut Değil
Polat Çırçır Fabrikası	1940-1950 Arası	Çırçır	Adana-Mersin	Mevcut
Yeni Çırçır Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
Asım Özbilen Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
İbrahim Burduroğlu Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
Ergirler Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
Ahmet Mürşit Görgün Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
İsa Şakir Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
Nuri Has Fabrikası (İncirlik Köyü)	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
Aziz Pamukçu Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
Ünal Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
M. Çulpan Fabrikası (Zeytin Köyü)	1944 Sayımı	Çırçır	-----	Mevcut Değil
Kadıköy Çırçır, Un Değirmeni/Hulusi Torun	1944 Sayımı	Çırçır, Un	-----	Mevcut Değil
Katlı Çırçır Fabrikası	1944 Sayımı	Çırçır	Kurtuluş Mah.	Mevcut Değil

Kaynak: Ayça Aslıhan Özüdoğru, ve Onur Erman, “Adana’da Dokuma Sanayi Yapıları (1900-1960)”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.3, Mart 2011, s.7.

Tablo-17
1945-1960 Yılları Arasında Adana İlindeki Yıllık Ortalama Nüfus Artışları

ADANA İLİNDE YILLIK ORTALAMA NÜFUS ARTIŞI %				
		1945-50	1950-55	1955-60
ADANA İLİ	TOPLAM	3,96	4,32	3,89
	KENT	3,63	7,41	6,99
	KIR	4,13	2,68	1,81
MERKEZ İLÇE	TOPLAM	3,99	5,35	5,95
	KENT	3,13	7,47	6,55
	KIR	5,55	1,25	1,37
BAHÇE	TOPLAM	3,34	3,73	3,8
	KENT	1,33	3,19	3,39
	KIR	3,39	3,73	3,88
CEYHAN	TOPLAM	4,96	3,62	3,48
	KENT	6,44	5,5	6,19
	KIR	4,59	3,03	-1,93
FEKE	TOPLAM	1,99	1,56	0
	KENT	2,13	2,83	0,85
	KIR	1,97	1,36	-0,29
KADİRLİ	TOPLAM	6,39	4,29	3,82
	KENT	7,78	8,14	9,15
	KIR	6,29	3,77	2,9
KARAIŞALI	TOPLAM	1,74	-2,63	-0,04
	KENT	0	6,39	3,71
	KIR	1,74	-2,29	-0,13
KARATAŞ	TOPLAM			
	KENT			
	KIR			
KOZAN	TOPLAM	5,4	3,89	3,5
	KENT	2,78	7,88	5,92
	KIR	5,95	3,17	2,91
TUFANBEYLİ (MAĞARA)	TOPLAM			
	KENT			
	KIR			
OSMANİYE	TOPLAM	3,58	6,57	4,56
	KENT	4,36	7,99	7,56
	KIR	3,13	5,68	2,34
POZANTI	TOPLAM			4,22
	KENT			5,64
	KIR			3,88
SAİMBEYLİ	TOPLAM	1,07	2,7	2,18
	KENT	7,01	2,38	4,09
	KIR	0,66	2,73	1,95
YUMURTALIK	TOPLAM			
	KENT			
	KIR			

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.107.

Tablo-18
1945-1960 Yılları Arasında Adana Ve Türkiye’de Yıllık Ortalama Nüfus Artış Oranları

ADANA VE TÜRKİYE'DE YILLIK ORTALAMA NÜFUS ARTIŞ ORANLARI (%)					
		1940-45	1945-50	1950-55	1955-60
TOPLAM	TÜRKİYE	1,06	2,17	2,78	2,85
	ADANA	2,2	3,88	4,26	3,92
KIR	TÜRKİYE	0,91	2,15	1,75	1,95
	ADANA	1,65	4,13	2,68	1,81
KENT	TÜRKİYE	1,51	2,25	5,57	4,92
	ADANA	3,32	3,63	7,41	6,99
KENT 10.000+	TÜRKİYE	1,5	2,48	6,48	5,66
	ADANA	4,85	3,61	8,42	7,08

Kaynak: Yurt Ansiklopedisi, C.1, s.106.

Tablo-19

1950-1960 Yılları Arasında Adana'daki Fabrikalar				
Fabrika Adı	Kuruluş Tarihi	Sektör	Konum	Mevcut Durum
Aksantaş (Paktaş)	1951	İplik	Yavuzlar Mah.	Mevcut Değil
Bossa 1	1951	İplik ve Dokuma	Adana-Ceyhan Yolu Üzeri	Mevcut Değil
Paksoy Yağ ve Sabun Fabrikası	1951	Yağ, Sabun	Karataş Yolu Üzeri	Mevcut
Güney Polgat Tekstil (Güney Sanayi)	1952	İplik	Döşeme Mah.	Mevcut
Çukurova Elektrik A.Ş.	1953	Elektrik		Mevcut Değil
Emeksizler Nebati Yağ Fabrikası	1953	Yağ	Adana-Mersin Yolu Üzeri	Mevcut
Akdeniz Mensucat Fabrikası	1953	Yağ ve Tekstil	Adana-Kozan Yolu Üzeri	Mevcut
Kil-Toprak Ltd. Ortaklığı Tuğla ve Kiremit Fabrikası	1953	Tuğla ve Kiremit		Mevcut Değil
Özbucak Tekstil Fabrikası	1953	İplik	Adana-Mersin Yolu Üzeri	Mevcut Değil
Saba Toprak Sanayi İşletmesi	1954	Tuğla, Kiremit, Çeltik		Mevcut Değil
Taş Mağaza Çırçır Fabrikası	1956 Öncesi	Çırçır		

Kaynak: Özüdoğru, a.g.m., s.74.

Tablo-20

1955 Nüfus Sayımına Göre Adana'nın Nüfus Durumu

Merkez'de	186.485
Bahçe'de	26.328
Ceyhan'da	77.947
Feke'de	14.778
Kadirli'de	43.837
Karaisalı'da	49.594
Kozan'da	52.844
Osmaniye'de	34.479
Saimbeyli'de	23.076
Pozantı'da	8.081
TOPLAM	517.449

Not: Toplam 517.449 kişinin ikamet etmekte olduğu Adana'nın 9 kazası, 14 nahiyesi ile 732 köyü bulunmaktadır.

Kaynak: Adana Ticaret ve Sanayi Odası, **Sanayi Rehberi ve Adres Kitabı: 1957-1958**, Zemin Matbaası, Adana, s.1

EKLER

EK-1 Adana'nın Türkiye'deki Konumunu Gösteren Harita

EK-2 Şeyh Cemil Nardalı Konağı Fotoğrafları

EK-3 Adana Kanarası

EK-4 Atatürk'ün Adana Kanarasını Ziyareti

EK-5 Adana Taşköprü'nün Eski Dönemlerdeki Hali ile Günümüzdeki Halini Gösteren Fotoğraf

EK-6 Jansen'in Hazırladığı 1935, 1937 ve 1940 Tarihli Adana Kent Planları

EK-7 1925, 1930 ve 1953 Yıllarında 5 Ocak Meydanı

EK-8 Bu Ay Başından Sonra Adana'da Karadon Giyilmeyecek

EK-9 Adana Şehir Stadyumu ve Planı

EK-10 Günümüzde Adana İl Halk Kütüphanesi Olarak Kullanılan Tarihi Adana Kız Lisesi Binası

EK-11 Atatürk'ün Adana Kız Lisesi'ni Ziyareti

EK-12 Çukobirlik ile İlgili Gazete Haberi

EK-13 Adana'nın Önemli Simgelerinden Biri Olan Küçüksaat Fotoğrafı

EK-14 İnönü Dönemi Adana Koza ve Kütü Pazarı

EK-15 Adana Merkezli Bir Finans Kurumu Olan Akbank

EK-16 İnönü-Churchill Görüşmesi İle İlgili Hatıra Portreleri

EK-17 Amerikalıların Çukurova İçin Hazırladığı Kalkınma Raporu İle İlgili Gazete Haberi

EK-18 Seyhan Barajı İnşaatı ile İlgili Gazete Haberi

EK-19 Paksoy Fabrikasında Üretilen Sabun

EK-20 Adana Marsa Fabrikasında Üretilen Nebati Yağlar

EK-21 Saba Tesislerinin Kuruluşu İle İlgili Gazete Haberi

EK-22 Adana’da Ortaya Çıkan Yeni İnsan Tipi

EK-23 Adana’nın Önemli Simgelerinden Büyüksaat Fotoğrafi

EK-24 Yaygınlaşan Pavyonlara Ait Bir Afiş

EK-25 Adana’da Meydana Gelen Depremle İlgili Gazete Haberi

EK-26 Verem Hastanesinin Temel Atma Töreni İle İlgili Gazete Haberi

EK-27 Yüzme Ve Sutopu Türkiye Birinciliklerinde Bölge Rekoru Kıran Seyhan Takımı

EK-1
ADANA’NIN TÜRKİYE’DEKİ KONUMUNU GÖSTEREN HARİTA

Kaynak: Taylan Koç, **Yerel Demokrasi, Katılım ve Yönetişim: Adana rneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent ve evre Bilimleri) Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2009,s.158.

EK-2

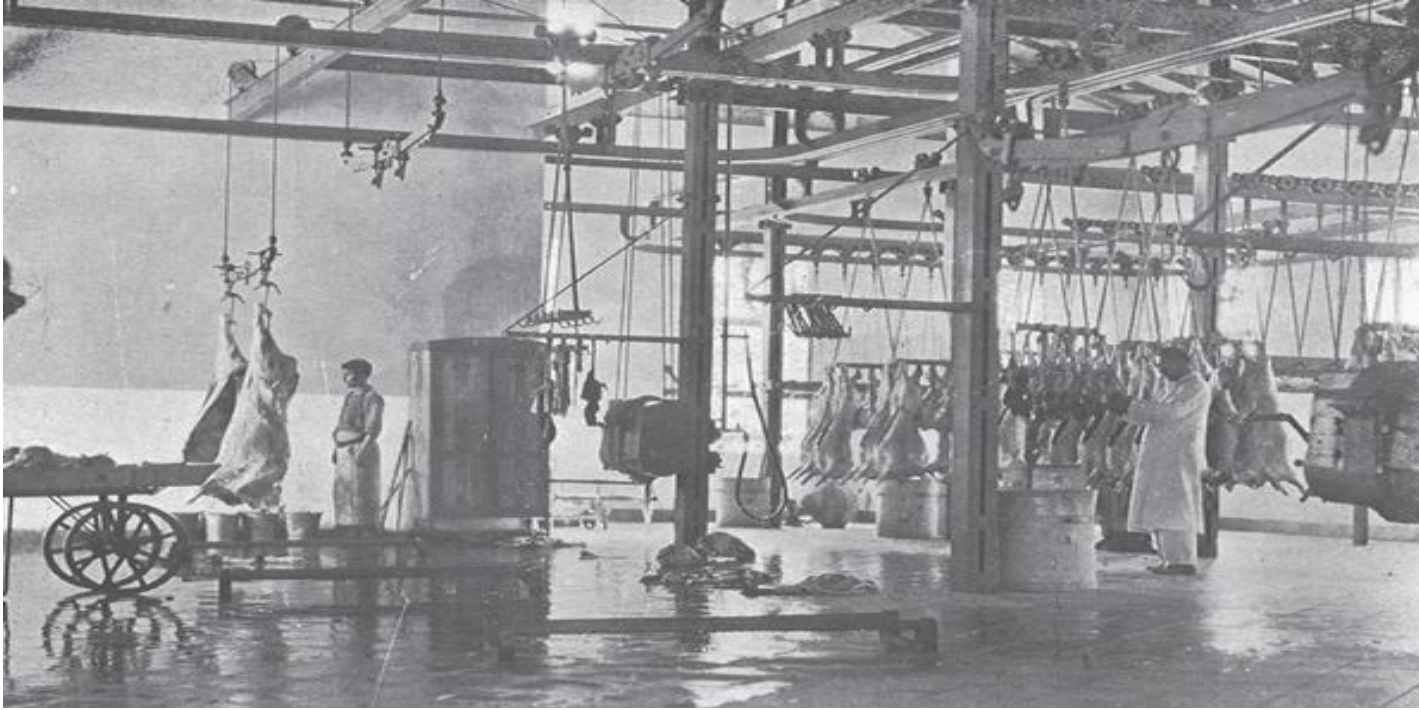
Şeyh Cemil Nardalı Konağının Restorasyon Öncesi ve Sonrası Fotoğrafları

Çekilme Tarihi: 09.06.2010/20.05.2012.

EK-3

Adana Kanarası Kesimhanesinden 1938 Yılına Ait Bir Fotoğraf

Kaynak: Tuba Akar, “Adana Belediyesi Mezbahası”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.3, Mart 2011, s.62.

EK-4

Atatürk'ün Mezbahayı Ziyareti

Kaynak: Tuba Akar, “Adana Belediyesi Mezbahası”, *Güney Mimarlık Dergisi*, S.3, Mart 2011, s.62

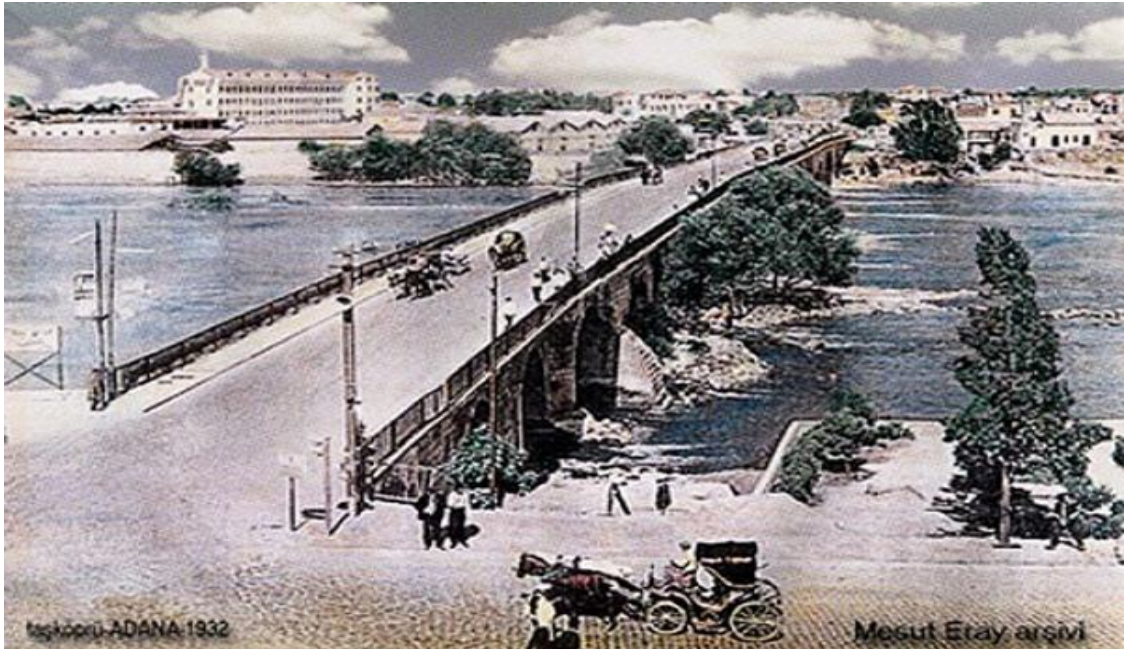
EK-5

Adana Önemli Simgelerinden Taşköprü

Eski Adana Taşköprü (<http://adana.gov.tr/jandarma/galeri>, Eklenme Tarihi:

11.01.2010, Erişim Tarihi: 12.07.2014)

Adana Taşköprü, (<http://fotografbankasiadana.net>, Erişim Tarihi: 12.07.2014)

EK-5

Adana Taşköprü'nün Bugünkü Görünümü (Çekilme Tarihi: 20.05.2012)

EK-6

Jansen'in Hazırladığı 1935, 1937 ve 1940 Tarihli Planları

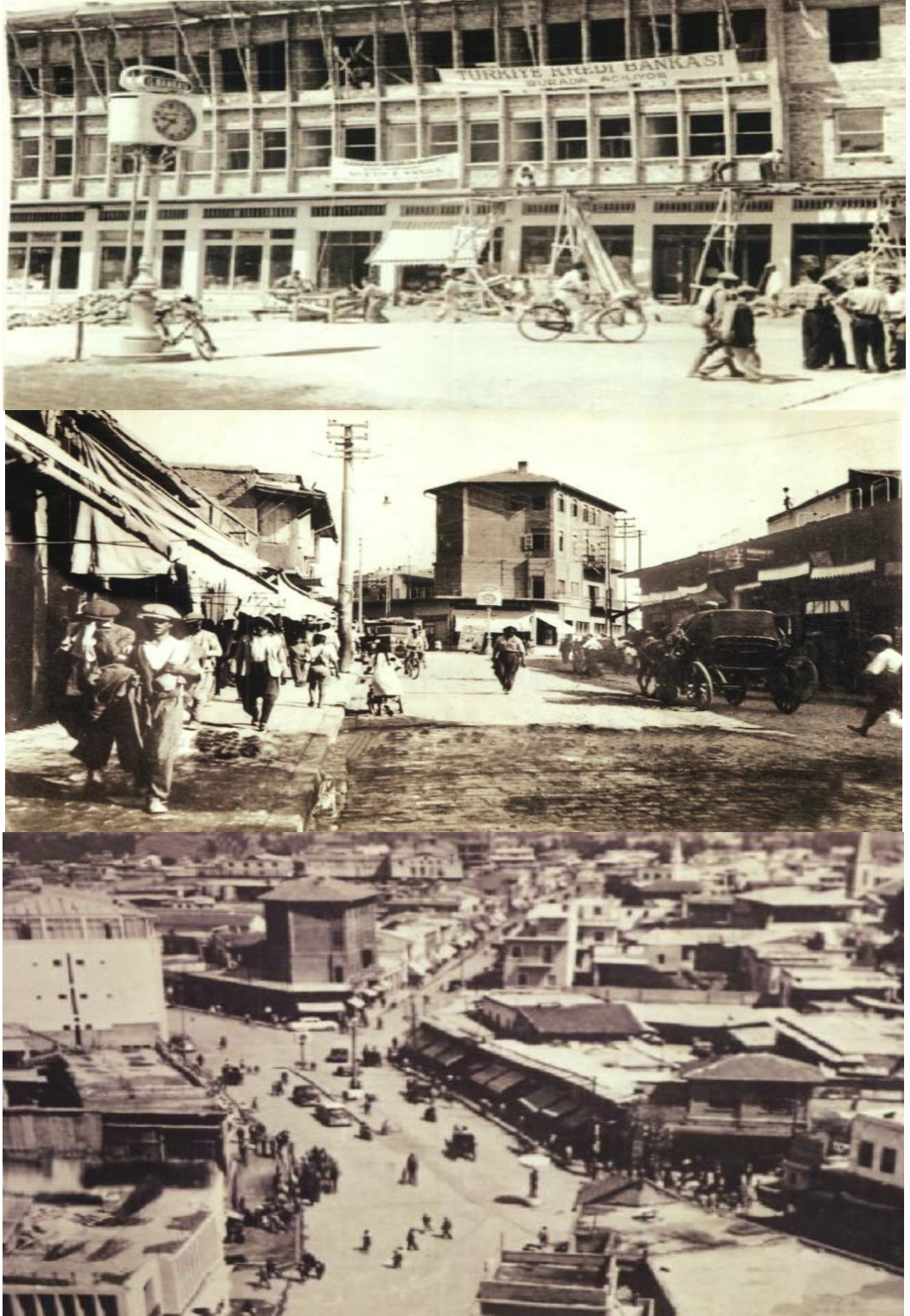
Kaynak: Duygu Saban Ökesli, ag.m., **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010, s.48.

1937 ve 1940 Hermann Jansen Planları

Kaynak: Tevfik Yıldırım, “Çukurova-Adana’nın İmar Tarihi, Planlama Çalışmaları”, **Güney Mimarlık Dergisi**, S.2, Aralık 2010, s.31.

EK-7
1925, 1930 ve 1953 Yıllarında 5 Ocak Meydanı

Kaynak: İlknur Sertkaya, **Kent Meydanları: Adana 5 Ocak Meydanı Örneği Üzerine Bir İrdeleme**, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s.100-101.

EK-8

Bu Ay Başından Sonra Adana'da Karadon Giyilmeyecek

Yeni Adana
11 - İLK KANDI - İKİNCİ KANDI
Her gün Çıkar Halkın gazete

TELEFON Num. 40
Kuruluş tarihi 25 Oc
kânun 1918
Abone şartları 19 sayfa

Bu ay başından sonra Adanada karadon geyilmeyecek .

Vilâyet Makamından

935 Senesi İkinci kanun a-
yından itibaren Adana şehri ile
Merkez kazasına bağlı köyler
Halkının (Karadon) giymele-
ri (Vilayet Umumi meclis) ve
(Vilayet idare heyeti) karar-
lariyle yasak edilmiş ve bir se-
ne ara verilmişti .

Bu müddet 935 Senesi İkinci
Kanun ayında bitecek ve ya-
sak hüküm tatbik edilmeğe
başlanacaktır .

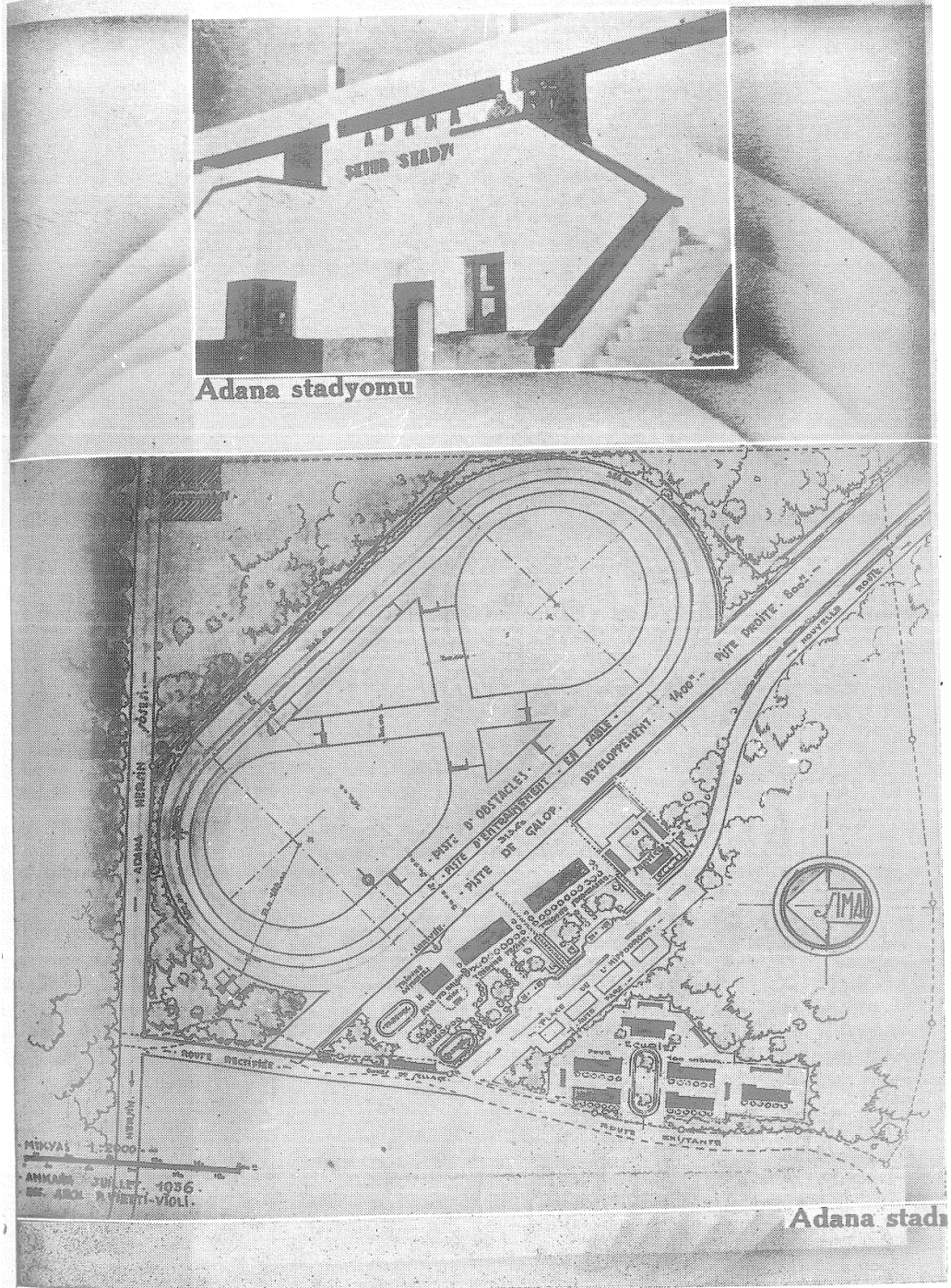
Bunun için İkinci kanun ayın-
dan itibaren üzerlerindeki ka-
radonu bırakıp pantolon gey-
mek suretiyle medeni kıyafete
girmiyenlerden Idare Heyeti ka-
rariyle 5 beş liradan 25 yirmi
beş liraya kadar para cezası
alınacaktır . bu cezalara karşı
itiraz ve temiz hakkı yoktur .

Son defa olarak umuma ilan
olunur .

Yeni Adana Gazetesi, 4 Aralık 1934

EK-9

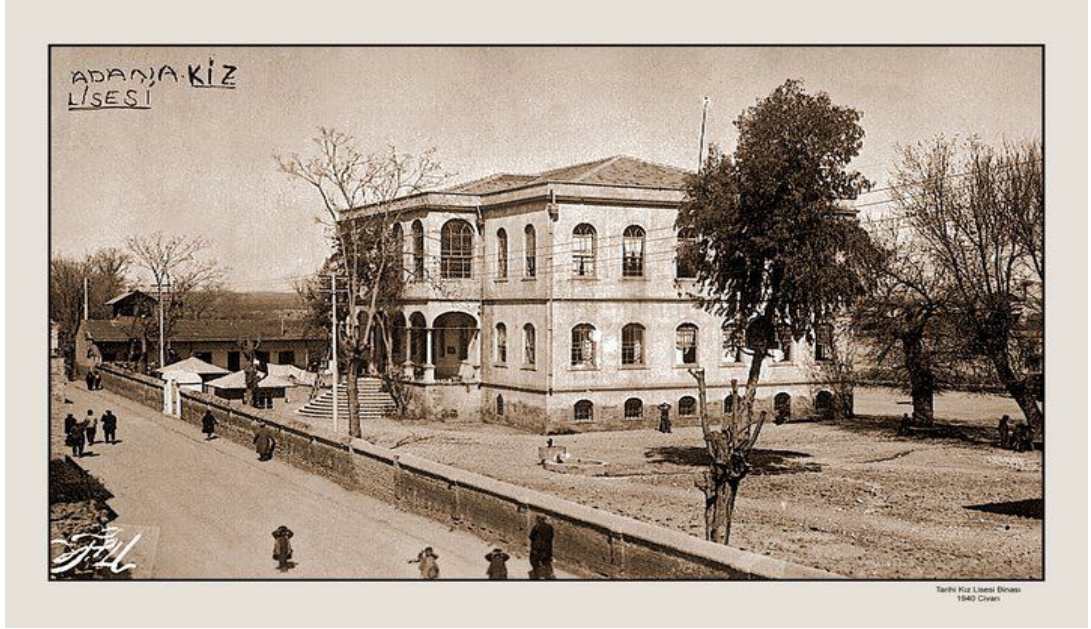
Adana Stadyumu ve Planı

Kaynak: Seyhan Cumhuriyetin 15 Yılı İçinde, s.217.

EK-10

Tarihi Adana Kız Lisesi Binası

1940'lı Yıllarda Adana Kız Lisesi (<http://www.tarihtarih.com>, Erişim Tarihi:12.07.2014)

Tarihi Kız Lisesi'nin Günümüzdeki Görünümü (Çekilme Tarihi: 10.06.2010)

EK-11

Atatürk'ün Adana Kız Lisesi'ni Ziyareti

Kaynak: 110. Yılında Adana Ticaret Odası, s.40

EK-12
Çukobirlik ile İlgili Gazete Haberi

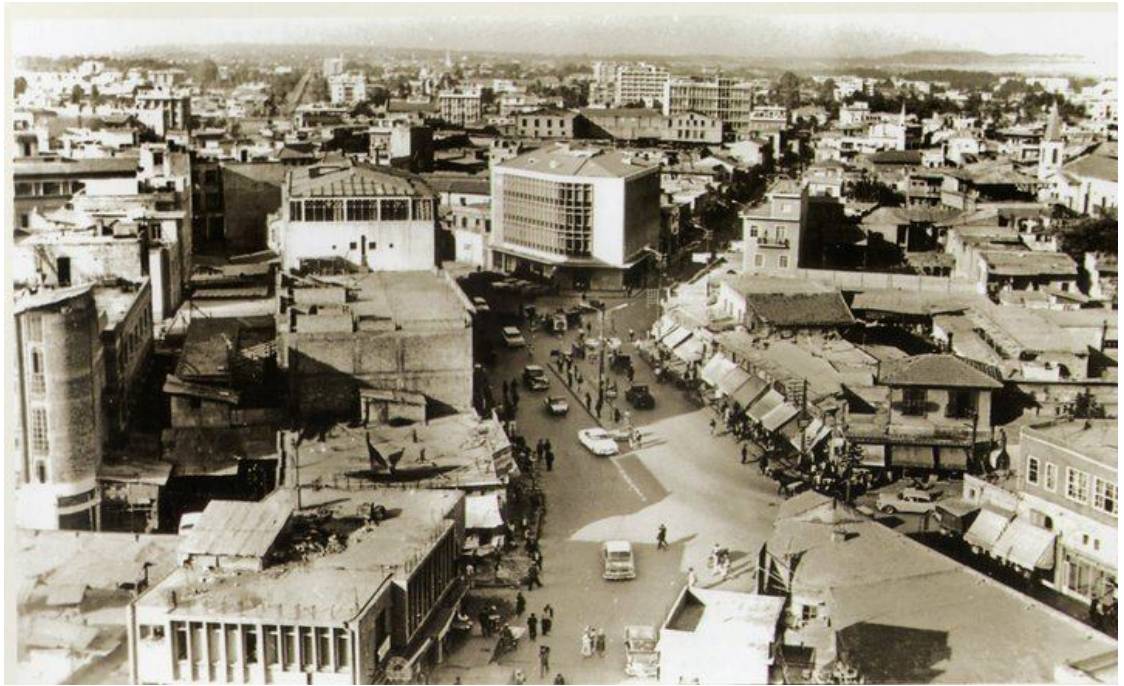
Yeni Adana Gazetesi, 7 Ocak 1953

EK-13
Adana'nın Önemli Simgelerinden Biri Olan Küçüksaat

Adana Borsa Caddesi ve Küçüksaat (<http://fotografbankasiadana.net>, Erişim

Tarihi: 12.07.2014)

1960 Yılında Adana Küçüksaat Meydanı (<http://www.tarihtarih.com>, Erişim Tarihi:

12.07.2014)

EK-13

Adana Küçüksaat Meydanının Bugünkü Görünümü (Çekilme Tarihi: 12.08.2013)

EK-14
İnönü Dönemi Adana Koza ve Kütlü Pazarı

Kaynak: Adana Ticaret Borsası'nı 50. Yıl Kitabı İçinde

EK-15

Akbank Adana Merkez Şubesi (İnşa Halinde)

Kaynak: Işıl Özışık, **Akbank Adana Merkez Şubesi İnşa Halinde**, İstanbul, 1982?, Milli Kütüphane: 1994 KARTPOSTAL 3461.

EK-16

İnönü-Churchill Görüşmesi İle İlgili Hatıra Portreleri

Kaynak: Dost Müttefik İngiliz Devletinin Başvekili Mr. Churchill'in Adana'yı Ziyareti Hatırası, İstanbul, 1900?, Milli Kütüphane: ATA AFIŞ 82.

EK-17
Amerikalıların Çukurova İçin Hazırladığı Kalkınma Raporu İle İlgili Gazete Haberi

SAHİP ve BAŞMUHARRİRİ
AHMET REMZİ YÖREĞİR
Kuruldu T. 1918

31 İnci Yıl
No. 7444
Telefon No. 1743
P. K. No. 117

15
TEMMUZ
1949
Cuma

Yeni Adana

GÜNDÜZLÜK SİYASİ HALEFİ AKŞAM GAZETESİ

Son dakika:
İnönü manevralarda
Ankara 15 (Havai muhabirinin bildiriyor) - Dün gece Polatlıya gelen Devlet Bakanı İnönü bugün Polatlı'da yapılan askeri manevraları takip etmiş.

Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan'ın Başmuharririmize izahatı

Amerikalıların Çukurova için hazırladığı kalkınma raporu Hükûmetçe ele alındı

Milletlerarası Bankanın Çukurova için kredi açacağı muhakkak gibi görülüyor

Seyhan sedlerinin inşaatı bu rapor dolayısıyla şimdilik geri kaldı

D. Başkanı İnönü Polatlıda

Ankara 14 (a.s.) - Cumhurbaşkanı İnönü, bu akşam 21.30 da Polatlıya gitmek üzere gıbrıldanmış ayırmıştır. Gıda, Büyük Millet Meclisi Başkan vekillerinden Trabzon Milletvekili İl Rıf Karadeniz, Bakanlar Şemsettin Günaltay, Bakanlar Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma ve Genelkurmay İleri Gelenleri, Merkez ve Çarşıdan Komutanları, Belediye Başkanı, Emniyet Müdürü, vâliyet ve ez kâni tarafından uğurlanmışlardır.

Şehit Kuryemizi Fuat Güzelhan

Nutuklar başa, icraat başa

Ekmek ve undan mâmul maddeler için yeni bir takım kararlar alındı

Tek tip ekmek 450 gr. olacak

Ankara 15 (Havai muhabirinin bildiriyor) - Ekmekten gayri unlu maddeler, nezdinde, bunların imalinde kullanılacak unun randıman ve paçalı konusunda uygulanacak esaslar şu şekilde tesbit olmuştur.

1 - Mâmul vergisine tâbi fabrika ve değirmenlerde bilu mum buhubattan veya bunların her nispetteki mabullarından 89/91 den daha büyük randımanlı un çekilmesi yasaktır. Bu unların alın ve satımı da men edilmiştir. Ancak, makarna imalinde 84/86 randımanlı ve çavdar unu çekilebilir. 89/91 randımanlı un çekiminde kullanılacak paçıda buğdaya en çok yüzde onsa kadar çavdar katıla bilecektir. Ancak, çavdar yetiştirilmeyen veya tedarik edilemeyen yerlerde mahallî ilâç ve geleneklerine göre, çavdar yerine diğer hububat da kullanıla bilecektir.

2 - Ekmek, bisküvi, köpek, çörek, simit, pekâmet, pasta, baklava ve sarıdöviz gibi unlu maddelerin imalinde 89/91 den düşük randımanlı buhubat ununun kullanılması yasaktır.

Devanı 3 de

KAYNANASINI ISIRMIŞ

Ekihammam mahallesinde oturan, Hacı kızı Ayşe Bayraktar geçimlilik yârinde kaynanası 60 yaşlarında Esma Bayraktarı sağ kolundan ısırarak suretyle yaralamıştır. Mültesviz kadın yakalanarak adalete verilmiştir.

Şehit Kuryemizin raporu, eşyaları geldi

Dişişleri bakanlığı Umumi kâtipliğine tayin edilen Moskova Büyük elçimiz Faik Zihni Akdur yurda döndü

İstanbul 14 (a.s.) - Dişişleri Bakanlığı Umumi kâtipliğine tayin edilen Moskova Büyük elçimiz Faik Zihni Akdur, burada

MÜLTECİ OLARAK GELİYORLAR, FAKAT:

Komünist ajanlığı yaptığı anlaşılıyor

İstanbuldaki Bulgar Konsolosluğu bazı mültecileri

İzmir'de

uçacağımız c

Bir Gediklimiz

İzmir 15 (a.s.) - hava alanına yakın liman uçakları yapmak

Yeni Adana Gazetesi, 15 Temmuz 1949

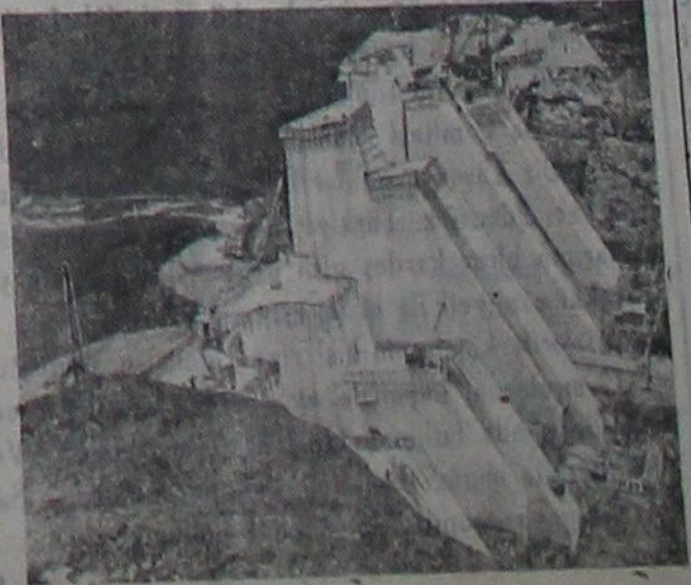
SEYHAN BARAJI İNŞAATI

Bakanlıktaki tetkikler ilerlemekte

Ankara 24 [Hususi muhabirimiz bildiriyor] - Seyhan barajı hakkında Amerikan mütehassıslarına yaptırılan etüdler tamamlanmış ve hazırlanan proje bir raporla Bayındırlık Bakanlığına verilmiştir. Bakanlık, rapor ve proje üzerinde tatkikata başlamıştır. Söyleniğine göre proje, çok esaslı olarak hazırlanmış bulunmaktadır. Bu projenin tatbiki için Milletlerarası Bankanın kredi verebileceğine güvenilmektedir.

Projenin zaman ve para bakımından çok daha elverişli olduğu söylenmektedir.

Resimde, bu gün İskoçyada yapılmakta olan ve 80 milyon İngiliz lirasına mal olacak olan Bidro elektrik santralının maketini görüyorsunuz. Bu santral 1800.0 kilovat kudretinde olacaktır.

EK-19

Paksoy Fabrikasında Üretilen Sabun

Kaynak: **İşte Aradığınız Rakipsiz Tuvalet Sabunu Paksoy**, 2012 AFİŞ 462, Demirbaş No: A2.

EK-20
Adana Marsa Fabrikasında Üretilen Nebati Yağlar

Kaynak: Marsa Yağ Çeşitleri, 1994 AFIŞ 470, Adana, Milli Kütüphane Demirbaş No: A20297

Saba Tesislerinin Kuruluşu İle İlgili Gazete Haberi

Sanayileşme yolunda bulunan Çukurova "Saba," tesisleriyle muhteşem bir eser kazandı

En iyi şartlar altında bulunan fabrika, 10 ayda 7,5 milyon delikli tuğla, 5,5 milyon da Marsilya kiremidi yapacak

YUSUF AYHAN

Fabrika, varroştik. Her tarafta büyük harflerle "Saba" yazıyor. O-kunuyordu. Ömer Başegmez beni mühendis ve montörlerle tanıştıyor. Fırı ve inşaat mühendisi Küfard, Montör Alfred Dala, Montör Turan Bey, Tanımadım sonra Başegmez ilave ediyor. Alman mühendislerin nezareti altında fabrika tamamen Türk işçileri tarafından kurulmaktadır. Başegmez'e soruyorum: "Firmamız ne olacaktır?" "Kısaca «Saba»! Toprak Sanayi İşletmeleri Limited Şirketi, Kiremit, Tuğla ve Çeltik Fabrikaları." "Şirkete başka kimler dahil?" "Oğlum, eşim ve kızım. Görüyorsunuz ki, şirket tamamen bir aile şirkettir. Bu muazzam tesisler karşısında inşaat masraflarının ne miktarı bulunduğunu sormaktan kendimi alamadım. Başegmez şu cevabı verdi: "Tam 3,5 m' den fazla sarf edilmektedir. 3 milyon 250 bin lira sarf edilmiş vaziyettedir. Bu bu saba Sanayi Kalkınma Bankasıyla diğer bankaların, ayrıca yakın dostlarının yardımı büyük olmuştur. Bir at meydanını andırır bu sahnenin genişliğini merak ettim. "10.070 metre kare. Şimdi, Başegmez ile beraber, bölüm bölüm fabrikayı gezyorum. İlk önce çimlik yer Çeltik oldu. Bu kısım gün de 30 ton çeltik işlenmektedir. Çeltik deposu tren yoluna bir rampa ile bağlanmıştır. Ben gördüklerimden memnuniyetimi anlatırken, Başegmez ilave etti: "Gerek çeltik, gerek tuğla ve kiremit fabrikaları. Almanyada en son kurulan, en yeni bir fabrikadır. Biz, çeltik fabrikasından çıkan çeltik kabuklarını da yakarak kiremit fabrikasının bir kısmı mahrukat ihtiyacını bununla karşılayacağız. Bu gayet mükemmeldir! Diğer çeltik fabrikalarının hiç birisi çeltik kabuklarını mahrukat olarak kullanamaz. Makine dairelerinden geçen Turan beyi de başında görüyoruz. Başınca bile kaldırıp bakmıyor. Elektrik kendisi işletmektedir. Elektrik fabrikasından çıkan mahrukatın kiremit fabrikasına jeneratörünü kurmak meşgul. Buradan geçtikçe 1.200 metrelik bir duşun alanı camur siloları ile meşgul. İşçilerin ne kemal! Derin mal ihtiyacı. Çeltik - Tugla tesisi (728). Fırı ve inşaat mühendisleri de burada. Jers veriliyor diyen İstanbul Teknik Üniversitesi'ni ve Taksim Çifti gibi mühendisler, harrim olmak üzere ders veriyor. Mürşat. Telefon: 2008. 8 (729).

Montör Turan Bey «Saba» tesislerine geçiş yapacak olan

toprak sanayiye vücut bulmaktadır. Toprak sanayiye derken, akla toprak tenet. Benim kasdım o değildir. Yapışığın iki mühim maddesi olan kiremit ve tuğla imalatı için günün da Adanada, dev bir vüsat işletmesi kurulmaktadır. Bu belirtmek istiyorum. Bu toprak sanayinin en mükemmel eserini Ömer Başegmez vermiş bulunmaktadır. Adanada şahid teğb-büslerindeki kuvvet ve sarımsız azimleyle büyük muvaffakiyet sağlanmış simalar arasında Hacı Ömer, Nuri Hacı, Nuri Sabuncu, Mustafa Özgür, Sapınaz kardeşler şüphesiz ki başta gelir. Fakat, Ömer Başegmez'in bu kategorideki mevkii de oldukça mühimdir. Son senelerde gerek Avrupa'da, gerek memleketimizde kurulan fabrikaların inşaat bakımından en mükemmel, en temiz, en modern, bugün Ömer Başegmez'in tesisi ettigi «Saba» şirkettir. Bu fabrika günde 8 saat mesai suretiyle 10 ayda 7,5 milyon delikli tuğla, 5,5 milyon da Marsilya kiremidi çıkaracaktır. Fırı ve inşaat mühendisleri de genişletilerek bu miktar üç misli olacaktır. Başegmez'in İngiltere Kraliçesinin bindiği aynı

Ömer Başegmez, Fırı ve inşaat mühendisi Küfard, arkadaşımız Yusuf Ayhan'la sohbet verirken.

Biraz ilerde oturan birisi Peter'den kibritletmiş. Konuşmağa başlamışlar, bu Otto Nowak'ın. "Otto ruh doktorlarını igitine bayağı sarırdı. Onlara 15 mark veriyor ve sade sen konuşuyorsun. Bana 10 mark ver, sana bütün gün ve gece konuşayım." Peter sözünü bitirdiği zaman gülmekten kırılıyordu. Otto iyi çocuktu ama öyle Peter'in hastalığını iyi edecek kadar da değil. Otto Peter'e sadece hayata biraz boş vermesini öğretmişti. Mesela Peter eskiden elini bir kediye sürdük mü elini hemen karbolikle yıkar ondan sonra su içerdi. Şimdi Otto'nun yemek yediği aynı tabağı kullanıyor ve aynı bardaktan su içeriyor. Gözün ortasındaki kanave olan Kurhaus, dans seanslarına başlamıştı. İlanlarını bir kaç gün önce görmüştüm. Otto dikkatli dikkatli baktı. Peter de onun bu haline pek ses çıkarmadı. Dün hava biraz soğuktu. Otto gölde biraz bahrık avlıyalmı dedi. Peter de bir şey demeden kabul etti. Gittik, kırıkbeş dakika bekleyip bir şey tatmayınca geri döndük. İyi kükrek çekemiyen ve boyuna su sıratan Otto'ya Peter yolda epey küfür etti. Yemekten sonra Otto, Kurhaus dans etmeye gideceğini söyledi. O gittikten sonra Peter, "Ebak Chris, bu başlangıcı daha neler göreceksin." "Sacna bir fikir Peter," dedim. "Otto gibi genç birisini ndans edip eğlenmek elbette haklıdır." Otto saat ondan evvel geldi. Az adam olduğunu ve ezanı kötü olduğunu söyledi. "Bir daha gitmiyeceğim, üçümüz burada daha iyi eğleniyoruz." ☆ (Devamı Var)

EK-22

Adana'da Ortaya Çıkan Yeni İnsan Tipi

1950'li Yıllarda Taşköprü Altında Dans Edenler

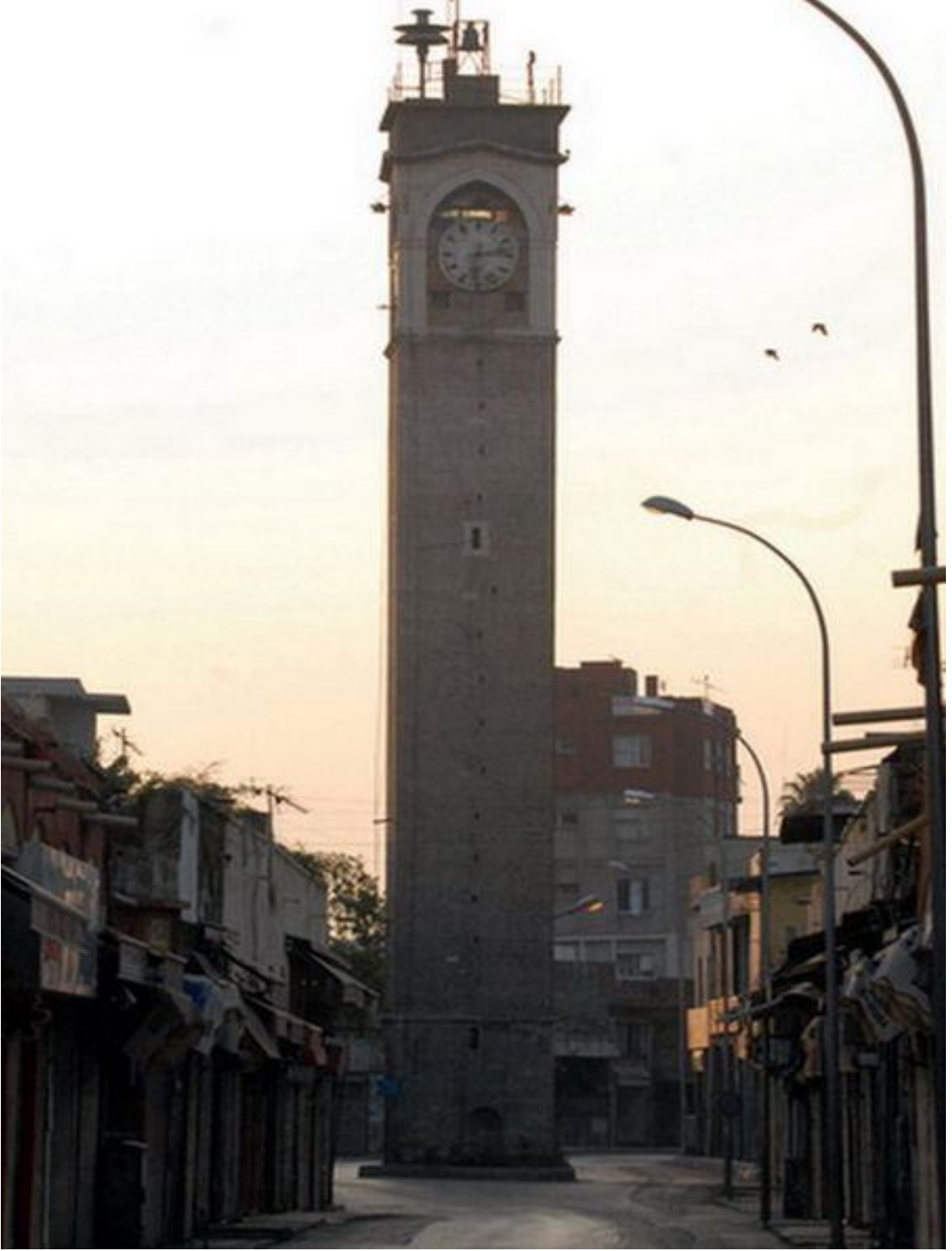
EK-23

Adana'nın Önemli Simgelerinden Büyüksaat

1931 Adana Saat Kulesi: Büyüksaat (<http://www.tarihtarih.com>, Erişim Tarihi: 12.07.2014)

EK-23

Günümüzde Adana Büyüksaat (Çekilme Tarihi: 12.08.2013.)

Kaynak: Adana'da İlk Defa Yeni Pavyon'da Büyük Fedakarlıklarla Getirmeye Muvaffak Olduğumuz Yasemin Aydın Halk Türküleri Sanatkarı, 1993 AFİŞ 2401, Milli Kütüphane Demirbaş No: A12778

EK-25

Adana'da Meydana Gelen Depremle İlgili Gazete Haberi

Demokrat Gazetesi, 23 Ekim 1952

EK-26

Verem Hastanesinin Temel Atma Töreni İle İlgili Gazete Haberi

Demokrat Gazetesi, 30 Ekim 1952.

EK-27

Yüzme Ve Sutopu Türkiye Birinciliklerinde Bölge Rekoru Kıran Seyhan Takımı

Demokrat Gazetesi, 28 Eylül 1952

